

ALFRED NOBEL UNIVERSITY JOURNAL OF PHILOLOGY

ВІСНИК

УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ▪ Заснований у жовтні 2010 р. ▪ Виходить 2 рази на рік

СЕРІЯ ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ
ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

ЛІТЕРАТУРНІ ТРАДИЦІЇ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР ТА ЕПОХ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕСТЕТИКИ
ТА ПОЕТИКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ
СХІДНИХ МОВ ТА ЛІТЕРАТУР

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ
ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Програмні цілі – висвітлення результатів новітніх досліджень та досягнень філологічної науки за всіма напрямками і аспектами її розвитку та практичного застосування.

Для наукових працівників, фахівців-лінгвістів, літературознавців, перекладознавців, студентів, широкого кола науковців і дослідників всіх напрямів розвитку філології.

Матеріали публікуються змішаними мовами.

Журнал затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет за рекомендацією вченої ради Університету імені Альфреда Нобеля (протокол від 23 листопада 2021 р. № 9).

Журнал «Вісник Університету імені Альфреда Нобеля». Серія «Філологічні науки» затверджено у Переліку наукових фахових видань за категорією «Б» рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України (наказ від 24.09.2020 р. № 1188).

Журнал «Вісник Університету імені Альфреда Нобеля». Серія «Філологічні науки» зареєстровано у міжнародних наукометричних базах і директоріях Ulrich's Periodicals Directory, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus та індексується в інформаційно-аналітичній системі Національної бібліотеки України імені Вернадського та Google Scholar.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22576-12476/ПР від 20.02.2017 р.

2 (22) 2021

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради

С.Б. ХОЛОД, доктор економічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник голови редакційної ради

А.О. ЗАДОЯ, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної ради

С.Б. ВАКАРЧУК, доктор фізико-математичних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.А. ПАВЛОВА, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. СТЕПАНОВА, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.Б. ТАРНОПОЛЬСЬКИЙ, доктор педагогічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор серії

А.А. СТЕПАНОВА, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Відповідальний секретар

В.В. КАЛІНІЧЕНКО, старший викладач
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної колегії

Н.О. ВИСОЦЬКА, доктор філологічних наук,
професор (Київський національний лінгвістичний
університет).
Я.В. ГАЛКІНА, кандидат філологічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. ЗЕРНЕЦЬКА, доктор філологічних наук, професор
(Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, м. Київ).
Н.В. ЗІНУКОВА, доктор педагогічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.О. КОРНІЄНКО, доктор філологічних наук, професор
(Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, м. Київ).
А.В. ЛЕПЕТЮХА, кандидат філологічних наук,
доцент (Харківський національний
педагогічний університет імені Г.С. Сковороди).
О.І. МОРОЗОВА, доктор філологічних наук, професор
(Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна).
В.Г. НІКОНОВА, доктор філологічних наук, професор
(Київський національний лінгвістичний університет).
Л.К. ОЛЯНДЕР, доктор філологічних наук, професор
(Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк).
І.В. ПРУШКОВСЬКА, доктор філологічних наук, доцент
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка).
Л.І. ТАРАНЕНКО, доктор філологічних наук, доцент
(НТУУ «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»).
О.Б. ТАРНОПОЛЬСЬКИЙ, доктор педагогічних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.М. ТУРЧАК, кандидат філологічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
Т.В. ФІЛАТ, доктор філологічних наук, професор
(ДЗ «Дніпропетровська медична академія
МОЗ України»).
Н.Л. ЮГАН, доктор філологічних наук, професор
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка).

EDITORIAL COUNCIL

Head of Editorial Council

SERGIY KHOLOD, Doctor of Economics, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Head of Editorial Council

ANATOLI ZADOLA, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Members of Editorial Council

SERGIY VAKARCHUK, Doctor of Physical and Mathematical
Sciences, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
VALENTYNA PAVLOVA, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
ANNA STEPANOVA, Doctor of Philology, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
OLEG TARNOPOLSKY, Doctor of Pedagogy, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

ANNA STEPANOVA
Doctor of Philology, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Executive Assistant

VALERIYA KALINICHENKO
Senior Lecturer (Alfred Nobel University, Dnipro).

Editorial Board Members

NATALIIA VYSOTSKA
Doctor of Philology, Full Professor (Kyiv National Linguistic
University).
YANA GALKINA
PhD in Philology, Associate Prof. (Alfred Nobel University, Dnipro).
ALLA ZERNETSKAYA
Doctor of Philology, Associate Prof. (National Pedagogical
Dragomanov University, Kyiv).
NATALIIA ZINUKOVA
Doctor of Pedagogy, Associate Prof. (Alfred Nobel University, Dnipro).
OKSANA KORNIYENKO
Doctor of Philology, Full Professor (National Pedagogical
Dragomanov University, Kyiv).
ANASTASIIA LEPETIUKHA
PhD in Philology, Assistant Professor (H.S. Skovoroda Kharkiv
National Pedagogical University).
OLENA MOROZOVA
Doctor of Philology, Full Professor (V.N. Karazin Kharkiv National
University).
VERA NIKONOVA
Doctor of Philology, Full Professor (Kyiv National Linguistic University).
LUIZA OLIANDER
Doctor of Philology, Full Professor (Lesya Ukrainka Eastern
European National University, Iuts'k).
IRYNA PRUSHKOVSKA
PhD in Philology, Associate Prof. (Taras Shevchenko National
University of Kyiv).
LARYSA TARANENKO
Doctor of Philology, Professor (NTUU "Igor Sikorsky Kyiv
Polytechnic Institute").
OLEG TARNOPOLSKY
Doctor of Pedagogy, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
OLENA TURCHAK
PhD in Philology, Assistant Prof. (Alfred Nobel University, Dnipro).
TATYANA FILAT
Doctor of Philology, Full Professor (Dnipropetrovsk Medical
Academy of Health Ministry of Ukraine).
NATALIIA YUHAN
Doctor of Philology, Full Professor (Taras Shevchenko National
University of Kyiv).

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

М.П. АБАШЕВА, доктор філологічних наук, професор (Пермський державний гуманітарно-педагогічний університет, Російська Федерація).
Н.В. БАРКОВСЬКА, доктор філологічних наук, професор (Уральський державний педагогічний університет, Російська Федерація).
Н.Л. БЛИЩ, доктор філологічних наук, професор (Білоруський державний університет, Білорусь).
О.Ю. ВІЛЛІС, PhD з філології, доцент (Гарвардський університет, США).
Г.Б. МАДІЄВА, доктор філологічних наук, професор (Казахський національний університет імені Аль-Фарабі, Казахстан).
Г.Л. НЕФАГІНА, доктор філологічних наук, професор (Академія Поморська в Слупську, Польща).
КЬОКО НУМАНО, магістр філології, професор (Токійський державний університет міжнародних досліджень, Японія).
Л. СІРИК, доктор філологічних наук, професор (Університет імені Марії Склодовської-Кюрі у Любліні, Польща).
А.Б. ТЕМІРБОЛАТ, доктор філологічних наук, професор (Казахський національний університет імені Аль-Фарабі, Казахстан).
Т. ЯНСЕН, PhD з філології (Університет Уельсу Триніті Сент Девід, Велика Британія).

INTERNATIONAL EDITORIAL COUNCIL

MARINA ABASHEVA
Doctor of Philology, Full Professor, Perm State Humanitarian Pedagogical University (Russian Federation).
NINA BARKOVSKAYA
Doctor of Philology, Full Professor, Ural State Pedagogical University (Russian Federation).
NATALIA BLISHCH
Doctor of Philology, Full Professor, Belarusian State University (Belarus).
OKSANA WILLIS
PhD in Philology, Assistant Professor, Harvard University (USA).
GULMYRA MADIYEVA
Doctor of Philology, Full Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).
GALINA NEFAGINA
Doctor of Philology, Full Professor, Pomeranian University in Slupsk (Poland).
KYOKO NUMANO
Master in Philology, Full Professor, Tokyo State University of Foreign Studies (Japan).
LUDMILA SIRYK
Doctor of Philology, Full Professor, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).
ALUA TEMIRBOLAT
Doctor of Philology, Full Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).
THOMAS JANSEN
PhD in Philology, Associate Professor, University of Wales Trinity Saint David (United Kingdom of Great Britain).

Усі права застережені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні посилання на «**Вісник Університету імені Альфреда Нобеля**». **Серія «Філологічні науки»** обов'язкове.

Редакція не обов'язково поділяє точку зору автора і не відповідає за фактичні або статистичні помилки, яких він припустився.

Редактори *М.С. Кузнецова, О.О. Шевцова*

Комп'ютерна верстка *А.Ю. Такій*

Підписано до друку 29.09.2021. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 24,15.

Тираж 300 пр. Зам. № .

Адреса редакції та видавця:

49000, м. Дніпро,
вул. Січеславська Набережна, 18.
Університет імені Альфреда Нобеля
Тел/факс (056) 720-71-54.
e-mail: rio@duan.edu.ua

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».
49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.
Тел. (056) 794-61-05, 04
Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

- Anistratenko A.**
Subgenres of the Alternative History Novel: Poetics and Genealogy
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-1 8
- Оляндер Л.К.**
Книга «Z Polskiej Karty Lwa Tolstoja» професора Б. Бялкозовича: методологія та її конструктивність
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-2 22

ЛІТЕРАТУРНІ ТРАДИЦІЇ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР ТА ЕПОХ

- Кулакевич Л.М.**
Особливості інтерпретації мотиву сплячої красуні в новелі Д.Г. Лоренса «Принцеса»
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-3 33
- Односум Н.В.**
Музыкальная концепция романа Б.Л. Пастернака «Доктор Живаго»
в контексте жанра духовной автобиографии
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-4 43

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕСТЕТИКИ ТА ПОЕТИКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

- Анненкова Е.С.**
Образ мира и образ человека: «Ангелы и насекомые» А.С. Байетт как художественное целое
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-5 57
- Білик Н.Л.**
Контекстуальні виміри поетики романної творчості М. Продановича
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-6 69
- Василишин І.П.**
Екзистенціальна парадигма лірики Михайла Ситника і Ганни Черинь (художньо-біографічний дискурс)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-7 82
- Шостак О.Г.**
Становлення письмової літературної традиції корінних націй Північної Америки
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-8 98

АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ СХІДНИХ МОВ ТА ЛІТЕРАТУР

- Липина В.И., Липин Г.В.**
«Погребенный великан» Кадзуо Исигуро: постмодернистская дилемма памяти и прощения
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-9 113

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

- Білоусова В.В., Келембет Р.В.**
Композиційна семантика складних запозичених мовних фактів з англомовним формантом -інг
(на матеріалі української мови)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-10 122
- Zalipska I.Ya.**
The Richness of Ukrainian Language in a Live Television Broadcast
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-11 131
- Капніна Г.І.**
Психолінгвістична характеристика дискурсу з компонентом «чорний колір»
(на прикладі творів Е.М. Ремарка)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-12 138
- Колесник О.Б., Каричковська С.П.**
Відапелятивні ороніми історичної Уманщини антропогенного походження
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-13 148

Паламар Н.І. Похвала як предмет міждисциплінарних досліджень DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-14	158
Приходько І.М., Подпльота С.В. Словотвірні особливості праслов'янських соматизмів DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-15	167
Супрун Л.В., Супрун В.М. Абсолютивні дієслова як підґрунтя формально-граматичної і семантико-синтаксичної структури непоширених речень DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-16	176
Храбан Т.Є. Психоаналітична інтерпретація як метод дослідження військового дискурсу DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-17	184
Шевчук З.С. Лінгвокультурне осмислення концепту біль у сучасній українській прозі DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-18	193
Шум'яцька О.М. Умови успішності мовленнєвого жанру вибачення DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-19	202

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Matviienko L.H., Krasota O.H. Elements of Computer Lexicography in Agricultural Managers Education DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-20	211
Туркевич О.В. Українська як іноземна для німецькомовних студентів: здобутки і перспективи в умовах XXI століття DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-21	219
Харчук Л.В. Лексико-семантичні норми у формуванні мовної компетентності державного службовця DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-22	228

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Зінуква Н.В. Типологія помилок в усному професійному перекладі DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-23	239
Недайнова І.В. Теорія <i>Skoros</i> крізь призму функціонального перекладу DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-24	251
Талан Н.І. Англомовна реклама: її специфіка та особливості перекладу українською DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-25	259

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Наконечна Г.В. Економіка, підприємництво та менеджмент в афоризмах-визначеннях. Рецензія на видання: Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Кобилянський В.О. Словник афоризмів-визначень з економіки, підприємництва і менеджменту. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. 408 с.	270
---	-----

НАШІ АВТОРИ	273
OUR AUTHORS	275

CONTENTS

TOPICAL ISSUES OF LITERARY THEORY AND CRITICISM

- Antonina V. Anistratenko**
Subgenres of the Alternative History Novel: Poetics and Genealogy
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-1 8
- Luiza K. Olyander**
"From the Polish Card of Leo Tolstoy" by Professor B. Bialokozovich:
Methodology and Constructiveness
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-2 22

LITERARY TRADITIONS: THE DIALOGUE OF CULTURES AND EPOCHS

- Lyudmyla M. Kulakevych**
Interpretation Peculiarities of the Sleeping Beauty Motif in D.H. Lawrence's Short Story "Princess"
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-3 33
- Natalia V. Odnosum**
Musical Concept of the Novel "Doctor Zhivago" by Boris Pasternak in the Context
of the Spiritual Autobiography Genre
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-4 43

TOPICAL ISSUES OF AESTHETICS AND POETICS OF A LITERARY WORK

- Elena S. Annenkova**
The Image of the World and the Image of the Human: A.S. Byatt's "Angels and Insects"
as an Artistic Whole
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-5 57
- Nataliia L. Bilyk**
Contextual Dimensions of M. Prodanovych's Novels Poetics
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-6 69
- Igor P. Vasylyshyn**
Existential Paradigm of Lyrics by Mykhailo Sytnyk and Hanna Cherin (Artistic and Biographical Discourse)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-7 82
- Oksana G. Shostak**
Formation of Native American Written Literary Tradition
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-8 98

ASPECTS OF SOCIOCULTURAL PROBLEMATICS OF ORIENTAL LANGUAGES AND LITERATURE

- Victoria I. Lipina, Glib V. Lipin**
"The Buried Giant" by Kazuo Ishiguro: the Postmodern Dilemma of Remembrance and Forgiveness
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-9 113

TOPICAL PROBLEMS OF LINGUISTICS AND LINGUOCULTUROLOGY

- Viktoriya V. Bilousova, Raisa V. Kelembet**
Compositional Semantics of the Complex Language Facts with the English -ing Formant
(on the material of Ukrainian)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-10 122
- Iryna Ya. Zalipska**
The Richness of Ukrainian Language in a Live Television Broadcast
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-11 131
- Halyna I. Kapnina**
Psycholinguistic Characteristics of the Discourse with a «Colour Black» Component
(based on E.M. Remarque's Works)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-12 138
- Oksana B. Kolesnyk, Svitlana P. Karychkovska**
Anthropogenic Appellative Derived Oronyms of Historical Uman Region
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-13 148

Nataly I. Palamar Praise as a Subject of Interdisciplinary Research DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-14	158
Iлона M. Prykhodko, Svitlana V. Podplota Word-Formation Features of Proto-Slavic Somatism DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-15	167
Liudmyla V. Suprun, Volodymyr M. Suprun Absolute Verbs as a Substrate of Formal-Grammatical and Semantic-Syntactical Structures of Unextended Sentences DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-16	176
Tatyana Ye. Khraban Psychoanalytic Interpretation as a Research Method for Studying Military Discourse DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-17	184
Zoreslava S. Shevchuk Linguocultural Understanding of the Concept <i>Pain</i> in Modern Ukrainian Prose DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-18	193
Oleksandra M. Shumiatska Conditions for Success in Apology Speech Genre DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-19	202

MODERN LINGUODIDACTIC ASPECTS

Lesia H. Matviienko, Olena H. Krasota Elements of Computer Lexicography in Agricultural Managers Education DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-20	211
Oksana V. Turkevych Ukrainian as a Foreign Language for German-Speaking Students: Achievements and Prospects in the 21st Century DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-21	219
Liliia V. Kharchuk Lexical and Semantic Norms in Formation of State Official Language Competency DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-22	228

TRANSLATION STUDIES

Nataliia V. Zinukova Typology of Translation Errors in Professional Interpreting DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-23	239
Iryna V. Nedainova <i>Skopos</i> Theory in the Light of Functional Translation DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-24	251
Natalliia I. Talan English Advertising: Its Specifics and Features of Translation into Ukrainian DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-25	259

REVIEWS, SCIENTIFIC LIFE CHRONICLES

Halyna V. Nakonechna Economics, Entrepreneurship and Management in Aphorisms-Definitions. Review of the publication: Zagorodny A., Voznyuk G., Kobylyansky V. Dictionary of aphorisms-definitions in Economics, Entrepreneurship and Management. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House. 2021. 408 p.	270
--	-----

OUR AUTHORS	273
--------------------------	-----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

УДК 82-313.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-1

A. ANISTRATENKO,

Doctor of Science in Philology

*Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies
Bukovinian State Medical University (Chernivtsi)*

SUBGENRES OF THE ALTERNATIVE HISTORY NOVEL: POETICS AND GENEALOGY

У статті розглянуто основні характеристики субжанрів альтернативної історії, її стиль, метажанрові маркери та спільні характеристики сюжету. Метажанр альтернативної історії (АІ) подано тут як базове генологічне утворення, що творить власні субжанри з подібними та відмінними маркерами. Метою статті є визначення того, яким чином особливі генологічні комплекси та стилістичні маркери, що утворюють АІ, ідентифікуються як субжанри метажанру альтернативної історії у вимірах української та зарубіжних літератур. Для подання субжанрових класифікацій АІ використовуються методи опису; для їх аналізу та поділу, класифікаційного удосконалення гендерно-стилістичних елементів субжанрів АІ залучено порівняльний метод та аналітичний принцип. Можна зробити висновок, що сама метажанрова формація АІ була поділена на окремі субжанри та різновиди з плином часу і прийняла різні схеми реалізації від інших жанрів, зокрема канонічних, таких як історичний роман, фантастичний роман, детектив, хроніка та фентезі-сага. Альтернативна історія стала невідкладною допомогою для відновлення вкрай необхідного міфу в Європі з наявної міфологеми культурної єдності. Альтернативна історія та її множинні історії намагаються подолати десакралізацію, характерну для постмодернізму, і зробити кожен європейський компонент історичного світогляду альтернативним. В американській літературі альтернативна історія відіграє роль відновлення тягlosti національної історії та створення бачення майбутнього як історичного проекту.

Ключові слова: метажанр альтернативної історії, гендерні маркери, піджанрова класифікація, українська література, американська література, європейська література.

В статье рассмотрены основные характеристики субжанров альтернативной истории, их стиль, метажанровые маркеры и общие характеристики сюжета. Метажанр альтернативной истории (АИ) представлен здесь как базовое генологическое образование, создающее собственные субжанры с подобными и отличительными маркерами. Целью статьи является определение того, как особые генологические комплексы и стилистические маркеры, образующие АИ, идентифицируются как субжанры метажанра альтернативной истории в измерениях украинской и зарубежной литературы. Для представления субжанровых классификаций АИ используются методы описания; для их анализа и разделения, классификационного усовершенствования гендерно-стилистических элементов субжанров АИ привлечены сравнительный метод и аналитический принцип. Можно заключить, что сама метажанровая формація АИ была разделена на отдельные субжанры и разновидности с течением времени и переняла различные схемы реализации от других жанров, в частности канонических, таких как исторический роман, фантастический роман, детектив, хроника и фэнтези-сага. Альтернативная история стала безотлагательной помощью для восстановления крайне необходимого мифа в Европе из существующей мифологеми культурного единства. Альтернативная история и ее множественные истории пытаются преодолеть десакрализацию, характерную для постмодернизма, и сде-

лать каждый европейский компонент исторического мировоззрения альтернативным. В американской литературе альтернативная история играет роль восстановления протяжности национальной истории и создания видения будущего как исторического проекта.

Ключевые слова: метажанр альтернативной истории, гендерные маркеры, поджанровая классификация, украинская литература, американская литература, европейская литература.

Introduction. The alternative history (AH) concept as a phenomenon of the literary process in the Ukrainian literature is outlined in the field of neo and postmodernism, therefore it is connected with the 1970s–1990s and the first decade of the 21st century. Examples of AH works have been known as phenomena since the beginning of the 20th century. They were published both in Ukraine and in emigration (for example, V. Vynnychenko's "The Solar Machine", 1920, M. Tchaikovsky's "For the Power of the Sun", 1918). In historical science and fiction, the desire of an individual to change something in history to turn it back to the right track is ever more frequently realized. First, the writers figured out that by understanding the logic of events – especially at a certain chronotopic distance – one can successfully create new alternatives, layering them on the already known course of historical events in the past epochs. With the help of this method, it is possible to particularly well reconstruct the national history. The first attempt at this was made in 1889 in the American literature.

The historical gaps and periods that interested foreign writers most were mainly those relating to the wars and breakthroughs of the century, as well as to the history of Christianity. On the other hand, AH works in the Ukrainian fiction relate primarily to the national history (often political one) and either to the times of Kyiv Rus and Christianization of Ukrainian lands (I. Bilyk's "The Sword of Ares", "The Funeral of the Gods", "Do not Tease the Griffins", V. Vladko's "The Descendants of the Scythians"), or to the 19th – early 20th century (O. Irvanets' "Rivne-Rovno", Ya. Yanovskiy's "The Valley of Belvedere", Yu. Shcherbak's "The Time of Deaths", M. and S. Dyachenkos' "Vita Nostra" and, of course, *the Defilyada* – the series of three novels by V. Kozhelyanko).

The aim of the article is to determine how the special gender complexes and stylistic markers that form the AH are identified as a subgenres of the alternative history meta-genre in Ukrainian and in American literature dimensions. To present AH subgenre classifications are used description methods; to analyze and divide them for the classification improvement of gender and stylistic elements of AH subgenres were involved the comparative method and the analytical principle as well.

The term *alternative history* (AH) describes the meta-genre of literature that is a combination of fictional and historical narratives and historiographic description of events, historical figures, preceding the fantasy story. These "allohistorical" narratives are presentational by their nature, the bottom line of them is "What will happen if?..". Focused on reflection, AH may use collective memory properties. In some national literature, such as Ukrainian, Polish, for instance, it functions as a comment on current or past social and political circumstances.

The meta-genre of alternative history has three key aspects. They seem to determine the comparative level of the American and European literature samples within this genealogical formation. They are the following: firstly, the story is supposed to completely match the recorded historical and geographical events up until the bifurcation point. In other words, a classic alternative history cannot be based on crypto-history, hypothesis, fiction, however its background may be folklore or mythological heritage of the nation or the known ancient culture; secondly, the historical figures should play a leading role in the storyline events, especially in the political context; thirdly, the key storyline is expected to relate to the history of a certain human community or civilization on the planet Earth up to the bifurcation point.

If the author uses a storytelling method where there appears a parallel world or virtual reality, this world must be identical to the actual civilizational space up to the bifurcation point and, which is no less important, must it differ significantly after it is passed.

The ambivalence of this meta-genre (being on the edge between fiction and historical prose) is due to that its plot differs from that of science fiction and based on the matrix genre of the historical novel – as well as on the fantastic perspective.

One of the most important factors in the definition of AH is that the American literary studies approach the alternative history as a subgenre of science fiction, although they consider the

American literature the founder of this genealogical formation, while the European studies consider AH as a meta-genre. This is the reason why AH appears as a meta-genre in this study, because a meta-genre is versatile enough for comparative analysis of samples of various national literatures. If a peculiar formation in the world literature obtains the status of having fixed sub-formations, we can refer to it as a metaformation in a global sense. This is an amazing story of the genre's formation and its transformation as a meta-genre. It produces active sub-genres in the context of creating new samples, and, meanwhile, this formation exists provisionally and is rarely named in literary or critical works, as it is seldom indicated in annotations to fictional works. For example, the novel by O. Menshov "The Third Tertiary" is marked as one of the retro-detective story genre, V. Kozhelyanko's "Terorium" – as a political mock novel, A. Afanasiev's "The Last Warrior" – as an adventure novel, V. Vynnychenko's "The Solar Machine" is described as the greatest contribution to the Ukrainian science fiction in the 1920s and the largest and most complex science fiction work, although all of these works, with their specific genre palettes, based on the architectonic and fable formula, belong to the meta-genre of AH.

The special study on "The Concept and Current State of Alternative History" presents a more detailed diagram of AH transformations from a genre to a meta-genre. The role of the European myth was to spread the alternative historical method in the Humanities.

The genre of the historical novel works well for the alternative history. Alternatives that displaced the history appeared in the field of historicism. Emergence of the historical novel is connected with the revival of historical prose in the Middle Ages, the modification of the novelistic structure of the narrative and the transformation of historical literature as a classical prose tradition from a mythological parable to an epic genre, and more recently – as a canonized genre of the novel. The historical prose is an original genre of facts, scientism, and style combined and based on the principles of poetics. This suggestion was put forward by O. Abramovich and connected it with the historical basis of the novel's genesis. Due to establishment of the totalitarian regime in Europe and the common phenomenon of rewriting history in the 20th century, not only historical events of antiquity but also socio-political transformations witnessed by the single generation were reformatted in numerous sources. In novelistic prose, mythologems and numerous layers of stylization appear as mechanisms of alternation. The trend towards generalization determined the history's role of an intermediary between philosophy and religion: it was transformed as secular religion. Therefore, its relations with the church became ambiguous. History was replaced by the Divine Providence, as it was able to explain the course of things, but at the same time history continued to be associated with God (*unmittelbar zu Gott*), there has always been something sublime for rational historical reconstruction. Wilhelm von Humboldt compared history to arts, which includes not only imitation of an image, but also immersing oneself in an idea based on the form of the image.

Therefore, we can conclude that the meta-genre formation of AH spread over the course of a century impacting separate genres and varieties, and acquired various features of other genres, including canonical ones, such as the historical novel, adventure, detective novel, chronicle novel, and science fiction.

Thus, as the subgenre of "N genre + AH element", the path of AH starts in the Ukrainian literature, dating back to the 1920s. Meanwhile, in the American literature, the chronology is quite clear and associated with post-postmodernism. M. Schneider-Mayerson in his article "What almost happened..." [Schneider-Mayerson, 2009, p. 63–83] clearly indicates the year of emergence of the AH genre: "1995 can be considered the year of the birth of alternative history as a genre" [Schneider-Mayerson, 2009, p. 64]. Then M. Schneider-Mayerson explains such a clear dating of emergence of the genre with extra-literary reasons: "Despite the fact that hundreds of texts can be retroactively added to the list of alternative stories, the version of literary counter-facts that came into force in the early 1990s was not fully recognized as a genre until science fiction reviewers as Steven H. Silver, E. Lipper, and NASA scientist R.B. Schmunk established the literary award «Sidewise Awards for Alternate History» for achievements in writing works of alternative history in 1995" [Schneider-Mayerson, 2009, p. 64].

Though, frankly, E. Lipper and T. Shippey would not agree with M. Schneider-Mayerson. They wouldn't like to swap the alternative history into the literature shuttle that was launched with the writer award passing from the 20th to the 21st centuries. There is no doubt that the

genre's genesis started in the mid-twentieth century. Whatever features it might possess in the American literature, availability of a large set of works that attracted attention of publishers, readers, and literary critics is indicative of this. In his monograph "Hard reading: learning from science fiction" Shippey tries to combine the chronicle of the American literature science fiction with literary analysis [Shippey, 2016]. This would help the reader to successfully interpret works of science fiction. Speaking about the time when the AH appears in the American literature, Shippey says the following: "Still, what all this goes to show, I hope, is once again that sf is serious, even when it is being playful. These are all major issues, and it may be only the long prosperous afternoon of Western society post-1950 that has prevented them from becoming more contentious. The six essays after this one all in their different ways are connected to the same subject. The next two are on the issue of the cultural contest, the two after that deal with 'alternate history', and the last two look at a particular type of 'alternate history', the 'world where magic works', considering also the relationship between magic, religion, and science" [Shippey, 2016, p. 7], – T. Shippey offers an introduction to the classification of the alternative history in the American literature. So there we deal with the year 1950.

The difference in their subject/object orientation is the key obstacle to comparing these classifications. It is possible to overcome the difficulty though.

The classification of the American alternative history is based on the whirligig of the literary process. That is the main focus of the alternative subject-object orientation. The starting point is a certain work by some author and it is its characteristics that automatically serve as a model and the next template of the genre matrix. It is worth considering what kind of an author and work it is despite all the contrarities of the approach and its justification. Take "Citizen of the Galaxy" by P. Heinlein. He is known to be a brilliant writer and his work is extremely well-structured. He is famous for being not only "self-employed", but also effectively working for the literary time and genre. The role of "Citizen of the Galaxy" is multidimensional and not obvious: we face not just entertaining reading material or a humanistic mission to expand boundaries of readers' mindset. R. Heinlein builds up a non-linear spatial and temporal model of history for the reader, winning the reader's heart and darkening the mind at the same time, encouraging people to lose the sense of time-space, and later, in the next generations, the ability to see the forest for the trees, that is, by writing a story to see the history in its entirety: "Within the plot of Citizen of the Galaxy itself, this play has a very obvious function: it is an attempt by the dictatorial 'Grandmother', who runs the ship, to involve Thorby in her society's mythology and make it impossible for him to get away" [Shippey, 2016, p. 24].

So, the first aspect in the classification of the American AH covers prose works. They belong to the subculture of neomythologization of history in its broader sense of "history" (history in general) and the narrower meaning – "story" (narration of the work). One could mention "World of Difference" by G. Tarldava, D. Brin's "Thor Meets Captain America", G. Garrison's "A Transatlantic Tunnel, Hurrah!".

We should keep in mind that as an artistic device repeated mythologization does not work in AH compositions of this type. It works particularly as an idea and goal for implementation, which further becomes something more than an adventure story and will serve as a guide for the author and reader: "Heinlein is aware of all these falsities, and indeed uses the play to make them ironically clear. He is aware also of the tendency of most human societies to rewrite history in conformity with their current self-images" [Shippey, 2016, p. 27]. The images change over time, along with new political and social trends, so history is rewritten again. Such a critical alternative of the national or global history is considered in historical science as a historian's drawback, an attempt to intrude in the sacred truth and steady-as-a-rock facts. Nevertheless, in fiction, the drawback gives room to creative non-standard thinking and analysis, which allows us to reveal secrets of the actual history.

The next type of AH in the American literature, as described by T. Shippey, comes into view in the context of doubting progressive development of history. It is based on the theory of stair-stepping development of the history of mankind in general and the national history in particular. The author of the classification makes a connection between these views here and now, which is effective enough for creating AH samples. "The tension between the two views is seen in the rich history of works about time travelers who return to change the past. The most famous of

them are, perhaps «Lest Darkness Fall» by L. Sprague de Camp, 1941” [Shippey, 2016, p. 250]. T. Shippey also refers to M. Twain’s “A Connecticut Yankee in King Arthur’s Court” as very similar to de Camp’s novel. It was written 52 years earlier and it belongs to the second category in the classification of AH works. Apart from the conclusion about a different functional role of the time travel method in works of alternative history, we also have a new update, much more distant from the one declared by M. Schneider-Mayerson in 1995, namely, 1889, the year M. Twain wrote the novel “A Connecticut Yankee in King Arthur’s Court”. However, the novel by M. Twain was criticized due to its monoculturalism in the political worldview. Although all of these details are related to extraliterary factors. If we compare the invariant of the American AH, presented for the first time in the novel by M. Twain, we talk about cryptohistory in the Ukrainian and Western European literature. It is referred to in the monograph by T. Shippey as *pseudo-history* (‘Whig history’).

The next invariant of AH in the American literature is interpreted by T. Shippey as an “alternate universe”. It can be correlated with the European concept that is also characteristic of the Ukrainian AH, namely – *metahistory*. One can see an invariant in the alternative American fiction in the novel, written in 1951 by M.W. Wellman “Twice in Time” and in the first story by G. Kipling, “Eye of Allah”, which was reissued in 1926 in his collected works “Debits and Credits”. T. Shippey characterizes the AH invariant as “the tension between ‘desirability’ and ‘possibility’ is what all the stories are really about” [Shippey, 2016, p. 20]. He also called it metaphorically the “alternate universe”. The same phenomenon is referred to by T. Denisova as “The Traditional American Trend” in her brilliant “History of American literature of the 20th century”. She distinguishes it from the concepts and key sources of postmodernism, which was formed in the American culture of the next decade: “A new theme is being developed. It keeps pace with interests the of society and an individual. The search for new poetics is held not in the plane of postmodernism, but in the traditional American trends such as new journalism, history, quick news (gothic), a combination of sociality (factuality) and fictionality in the American dimension (fabulation)” [Denisova, 2012, p. 314]. There is no clear analog of the European and Ukrainian *political AH novel* in the American classification of AH, but “*fabulation*” actually takes the same place as a political utopia with an alternative historical structure of the plot in our literature.

Another invariant of AH in the American literature of the mid-20th century is an alternative “parallel world”. This variety includes a large range of texts, in particular, K. Dick’s “The Man in the High Castle” (1962), H. Harrison’s “A Transatlantic Tunnel, Hurrah!” (1972), W. Moore’s “Bring the Jubilee” (not translated into Ukrainian) (1953), R. Garrett’s, “Too Many Magicians” (1967). Shippey says “The point is, however, that all these stories also have their very potential to modern concepts of history, and are attractive to us at least partly because they show us how we might be too different if subjected to a different set of social pressures” [Shippey, 2016, p. 84]. In comparison to the classification of the Ukrainian and European AH literature, the American “*parallel world*” correlates with the *historical fantasy (historized fiction)*. This AH invariant is significantly different from description of the actual history and the alternative one after the bifurcation point. There are a lot of options for layering genres, plot construction, artistic media, and galleries of imagery in literature.

The last type of the American AH described in the “Hard reading...” monograph is associated with description in AH fiction of an individual’s role in the history of civilization. Thus, at the ideological and thematic levels, tension is caused by the opposition of individualization and randomness of historical events. T. Shippey sees “Foundation” by A. Asimov a perfect example of this type of AH: “Still, it must be obvious to everyone that the trilogy (as it was when this piece was first written) could not have been written without some sense of historical analogy, while for much of the time the stories do nothing but dramatize the subordination of the individual will to the ‘laws’ of sociohistory” [Shippey, 2016, p. 84]. In the Ukrainian and European literatures, alternative historiography resonates too, i. e. in German it is “Alternative Historik” – artistic and essayistic works aimed at solving the issue of relations between a historian and his/her subject. For instance, H. White’s “Metahistory”, Yu. Andrukhovich’s “Central-Eastern Revision”, etc. It is noteworthy that in the European literary the alternative historiography serves the writer primarily as a base for socio-philosophical analysis, although it is recorded as an AH subgenre. In the American literature it serves as the artistic method of retrospection: “Retrospection is not histo-

ry. It is a glimpse into the past. The past seems somewhat softened by the time distance, its angles are a little rounded..." [Denisova, 2012, p. 323]. It should be noted that AH writers use modeling as a method of distant analytical prediction and motivation of cause-and-effect relations of actual historical and cultural events, as well as plot lines of a work. Which does not apply to the retrospection that is often used by authors of historical novels.

The concept of a *sub-genre* balances on the verge of the content and form and is dialectically related to the term *meta-genre*. Depending on the latter's interpretation, the semantic content and semantic valence of the concept of *subgenre* may differ significantly.

Besides, the theoretical component of the narrower sense of the philosophical and philological terminological framework impacts further interpretation of concepts. Without a clear definition of the term, it will be difficult to combine the phenomena of the outer linguistic reality in the course of practical comparative analysis of the genre and stylistic characteristics of AH sub-genres.

Therefore, in modern literary studies, the genre is mostly associated with a formal phenomenon. This is established in many theoretical and literary works, in particular, those by: H. Bloom, M. Bakhtin, D. Zatonsky, D. Nalyvaiko, M. Bradbury, etc. "The form is always justified by something. In the ontological meaning, the form is not entitled to the status of something sustainable. Although, it is determined by the logical chain that unites the design and creation of true integrity, an objective/subjective symbolic monade. Its aim is our minds and our response" [Chervinska, 2015, p. 7]. So, we see that the genre and forms are related concepts. Their content and logic have to comply with terms of the content plane. In practical discourse, the *meta-genre*, *genre* and *subgenre* will balance on the verge of the content and form, being «viewers» within the quantum theory of the microworld.

The *meta-genre* in literary studies has a huge semantic set of meanings. Authors like O. Burlina, Yu. Podlubnova, B. Ivaniuk consider meta-genre as a sort of extra derivations. It is approximated to the method and way of artistic expression of an object's fictional comprehension and reproduction. It is not a consolidated sub-genre formation though. It should be mentioned that the general direction of theoretical studies relating to the issue of the meta-genre is based on its interpretation by M. Bahtin. He outlines the meta-genre as an established set of specific means of artistic modeling of the world. Consequently, "the meta-genre blurs the traditional understanding of the genre, and falls under a different system of theoretical understanding" [Raritskyi, 2016, p. 26], as pointed out in the monograph "Scores of Text and Spirit" by O. Raritskyi. Partly agreeing with this interpretation, we should pay attention to the pragmatic aspect of differentiating the genre and meta-genre. This issue is covered in the «Lexicon of General and Comparative Literature»: "The meta-genre is a popular genre characteristic that determines the typological similarity of various genre forms" [Volkov, 2001, p. 322]. The concept of *meta-genre* is used in modern literary studies when it comes to a large variety of fiction. They are known to create their own genre modifications which later become independent genres.

O. Stuzhuk, the author of one of the first Ukrainian science fiction studies, outlines that it is fair to emphasize development of genre modifications by the meta-genre formation. "Meta-genre is a peculiar system of genres with several characteristic features" [Stuzhuk, 2006, p. 5]. The term *meta-genre* is used in the suggested study exactly in this very narrow meaning.

It is worth noting that due to the rapid expansion of the corpus of novelistic prose works in the late 20th early 21st century, there was a practical need to label new samples. They did not fit into existing theoretical scheme of types and the genre subdivision of creative works of that time. That is why concepts such as "intermediate genres", "subgenres", "overgenres", "undergenre" emerged. They were difficult to include into a certain hierarchy. Since the concept of the meta-genre appeared, the hierarchy was set as follows: meta-genre, genre, sub-genre (from more general to more specific ones).

The definition of the genre by N. Bernadska can serve as the basic one. "The genre is an artistic concept as a whole. Where features that are dominant (a set of features that cover different levels of the work – from compositional to linguistic ones) and variable (a system of flexible and changeable elements of the structure) interact. When the artistic genre is a set of dominant (i.e., level) and variable (i.e., changing) features, they are known to create a *genre matrix*, structuring their connections as a certain clear sequence – a structure. The genre changes into a *sub-*

genre if the total number and quality of dominant features of the work decreases and the influence of variable ones increases. A subgenre is a genealogical formation that arose through transformation or modification of the genre" [Bernadska, 2004, p. 26].

Overall, it could be said that a **meta-genre** is a super-genre genealogical formation. It develops based on several genre matrices of source genres. The meta-genre actively produces literary samples and serves as a base for sub-genre branches.

In the second decade of the 21st century, each of the AH subgenres can function as a full-fledged genre. However it turns out that it is more practical to choose the scheme of "**N genre + AH element**" in applied discourse, taking into account dynamism of the plot, valence of genealogical schemes, and specific artistic media used by the writer to implicate the ideological and thematic plan. On the other hand, a combined genre requires a lot of the writer's attention and skill for him/her to create a well-structured text, an edited structure of the novel and bright genre images and characters. For example, to implement the combined genre in the novel "The Third Tertiary" (a retro detective AH novel), O. Menshov had to introduce a separate epistolary publicistic superstructure with a large list of characters, to implicate the reader as one of the characters of the specified separate storyline, and measure out the text of the key detective storyline to fit in the approximately the same text volume. This requires the writer's cultural experience and excellent writing skills. Especially when historical canvas of the novel's superstructure is not thematically related to the basic plot framework.

Polish writer Ya. Dukai used the approach mentioned above too. He resolved it by means of creative details and ultimate combination of detective, historical, adventure, and fantasy genres as a single receptive unit at the expense of the descriptive design expressed at the textual level. The volume of the novel is over 1,200 pages.

Implementation of the **N genre + AH element** formula goes beyond fiction limits. On the other hand, the modern novel also goes beyond the artistic means of prose and is partially competing with its opponents: fiction and journalism.

Historical fantasy usually contains a deep ideological and thematic connection with literary travels. These may be absolutely different modes of travel in a particular practical aspect of expression in the novel: time travel, space travel, forced travel, escape, military travel, etc. The modus of the travel and the content of this concept are important. I. Kropyvko, a researcher into the Ukrainian and Polish literature of postmodernism, presents the modern literary concept of literature travels as follows: "A postmodern character who travels instead of undertaking an educational focused search for abstract truths and his essence [...] establishes communication with others, i. e. the people and events he encounters during the journey – and so the reader does [...]" [Kropyvko, 2019, p. 196]. We can observe the birth of a receptive alternative option based on the dialogue using the internal language of travel literature in the modern world. A travel into the inner world of a character is compared with spatial or temporal characteristics of the character's travel.

It makes sense to refer to receptive standards of intertext and metatext perception when considering historical fantasy from the immanent travel point of view. A topological or chronological journey in prose is an essential attribute of the specified subgenres. So, "when creating a certain text, the writer models the image of the reader as his «alter ego». Such a «perfect reader» is able to recognize the meanings encoded in the work" [Skoryna, 2019, p. 99]. To ensure receptive success, the writer makes some efforts: he implements historical insights in the text, cognitive inserts, postcards, letters, newspaper clippings, and other elements aimed at engaging the reader into the cultural and historical continuity of the work or its parts.

One of the most interesting literary versions is the subgenre of **alternative historiography**. In historical science, alternative historiography is recognized as "false history", which is not worth the attention of the present civilized scientific world. However, in fiction, the subgenre has its special objective: to analyze the national history by modeling alternative «branches» of its development. Alternative historiography sometimes includes a body of historical texts. Due to interpretation of historical facts and the role of famous figures in the national history they are known to form the basis for ideological pressure on certain population categories or creation of social myths designed to control areas of public life that are still not under control of the current authorities. Manipulative texts, as well as information and educational resources, are not con-

sidered in the study. In the Ukrainian literature, a good example of alternative historiography is the book by D. Shurkhalo "The Ukrainian What-If-ology", and the work by H. White "Metahistory" is a good example in the American literature.

The historiographical way of presenting the material is the key feature of this subgenre, whereas the genre feature is the active formula of AH and introduction of new "historical" characters.

The last interesting AH subgenre is the **political utopia (political fiction)** novel. It became widespread in the literature of Western Europe and the former Soviet Union and Slavic countries. The subgenre refers to a wide variety of novels and short prose, the alternative history in which relates to a political system, public policy, or national political history. A good example in the Russian literature is "The Collapse of the Irl Republic" by B. Lavrenyov. A good example in the British literature is "Stalky & Co" by R. Kipling. Thus, works of the political utopia subgenre are characterized by architectonic modeling based on the saga principle. On the artistic level of the fables, they tend to be written as chronicle narratives. On the linguistic and symbolic levels, they often appeal to historical epochs of monarchies and historical figures of heroic epics, which are associated with mythologems and folklore concepts.

The focus of the study is the Ukrainian features of postmodernism, which defined the "cover" of the postpostmodern literature, vs. classical post-modern phenomena of a game, replacing chronotopic coordinates, quotes of classical and modernist writers without quotation marks, intermediality and intertextuality, the tendency to create metatext, local genre modifications.

Remythologization of European mythologies, the issue of the "internal" and "external" myths, their reception and interpretation – all these are aspects related to features of the poetics of the creative alternative history, and they are included into the research structure on the local basis.

One of important features of comparative studies is their ambivalence towards the history of literature and the literary theory. This conditioned the need to introduce the key principle and methodological basis of the suggested study. Therefore, the comparison is based on three key points: the Ukrainian literature and AH in it, the "source" American literature and AH in it at the current stage, and the Western European dimension of AH as the "imaginary third" one. This was how the genre formula and the general idea of alternative history were transmitted from the American to Ukrainian literature. Therefore, we can also emphasize the system variety of comparative analysis in the study.

Consequently, there is the logical dilemma of the uniqueness and multiplicity of the phenomena of the individual and national pictures of the world. The issue of the primary or secondary factors in formation of cultural values arises again. Thus, Romanian researcher G. Boangiu differentiates components of the of "friend or foe" meanings (or "I – the Other") separately for the generation that emerged in the 20th century. The algorithm of outlook formation was based on a collective ideology, which formed the national consciousness. The framework for an individual philosophy was created, and nowadays, in the first decades of the 21st century, the process is reversed and directed from the periphery to the center, from the individual to the general.

Approaching the Ukrainian mentality theoretically, G. Boangiu suggests an almost perfect transparent mechanism for restructuring the content of the concepts. Well-known comparatist H. Syvachenko also draws attention to these important aspects in her work "The Prophet of the Foreign Fatherland". This is a change in the way and essence of literature's interaction with society, of the writer with the reader, the subjective vision with objective reality. "In the new information and socio-geopolitical situation, writers, as well as humanity as a whole, are increasingly beginning to realize the degree of their theoretical independence from history and space" [Syvachenko, 2003, p. 9].

The distance of the modern ideology subject/carrier and their historical and topographic context of the postpostmodern age implies expansion of the alternative discourse in general and in the AH literature in particular. Which doesn't apply to the opposition influenced by the totalitarian narrative, except for the obvious changes in the dominant models of development of the global situation in general. When comparing the alternative models in the fiction of various national literatures, we may come to conclusions about the identity, similarity, or difference; general, special or unique, universal, areal, and local, international or national, in AH samples in the diachronic section. We also discover genealogical and functional schemes of artistic alternatives.

A wide range of national literature materials from Ukraine, Russia, Poland, the Czech Republic, Germany, Sweden, Great Britain, Spain, and the USA makes it possible to identify the boundaries of alternative history in fiction and to take into account all individual national components of poetics and genealogy. A comparative analysis of AH functioning systems will highlight common functional and artistic features of the meta-genre. The practical value of findings of a systematic comparison of the creative AH within a national literature, a writer, or samples of artistic works increases significantly when the observations are synchronized and systematized.

In the modern European prose, writers create their works within adjacent genre and stylistic formations. This includes J. Maynard, Ch. Falkenland, S. Fry, T. Vermes, Ya. Dukai, T. Dückers, K. Thomas, M. Göriz, T. Hulswitt, etc. In the former Soviet and Russian school of fantasy some works by famous historical fiction authors include: V. Aksionov ("The Island of Crimea"), A. Afanasiev ("The Last Warrior"), V. Pelevin ("Generation 'П'/Р"), V. Sorokin ("The Sugary Kremlin"), V. Yerofeev ("The Encyclopedia of the Russian soul"), etc.

Works by Ukrainian authors include those by Yu. Andrukhovich, O. Berdnyk, O. Irvanets, V. Kozhelyanko, Ya. Lyzhnyk, O. Menshov, V. Tarnavskiy, Yu. Scherbak, Ya. Yanovskiy.

From among the **best examples of the AH genre**, most works represent different options of the countries' development stemming from the outcome of the world wars. For example, S. Anisimov's novel "Variant BIS", and by T. Vermes' "Look Who's Back". S. Anisimov's novel describes a course of events that could have occurred if the allies had fought together with Germany against the USSR. In novel by A. Lazarchuk "Who is able to hold a weapon..." we observe an alternative course of the history of Europe in the 20th century in case Germany had won World War II. There is also possible to include here the *Defilade* trilogy by V. Kozhelyanko: "The Defilade in Moscow", "Konotop", "The Man's Zoo of the Lord", published in 2007 under one cover.

Pseudoalternative history (pseudo-history) is a type of alternative history that arose as a result of activities or influence of the so-called *progressors*, such as P. Anderson, who wrote "What would happen if..." (Paul William Anderson's "Delenda Est"), the character of the story by L.S. de Camp "Lest Darkness Fall", "The Andriiv Brotherhood" by V. Zvyagintsev, etc.), or of any *transferred* artifacts, structures, groups of people, or even entire populated regions of the future. Pseudo-history works can be referred to as *historicized fiction*. The author imposes his/her piece of fantasy on the genre matrix of the historical novel (in the Ukrainian literature, for example, it is "False Nostradamus" by V. Kozhelyanko, R.S. Katz's "The History of Soviet Fiction"). Some dates may be mentioned there (even fantastic ones, like *October 32, 1991*), events, famous historical figures, but they may play roles that are not typical of them.

At the beginning of the third decade of the 2000s, alternative history is already functioning as a meta-genre in the European national literature. The genre matrix of the historical novel can be transformed as fantasy, detective, adventure genealogical varieties. This allows the writer to create samples of new subgenres that would provide the artistic arsenal required to implement the ideological and thematic content.

Uchronia is a subgenre of AH where the action takes place in a known chronotope but outside of the time context. The temporal segment may appear after the bifurcation point. The term *uchronia* is an analogy to the well-known term *utopia*, where *topos* are replaced with *chronos*. A book of the same name was written by Charles Renouvier in 1876. As its full title implies, this book is "an apocryphal sketch of the development of European civilization, not as it was, but as it could have been" [Renouvier, 1876]. The concept of local value is mentioned in the novel. It would later be used in literary criticism in the meaning of a fantasy subgenre in the United States literature, and in the European writing its meaning was rather that of a subgenre within the AH meta-genre.

Functioning of alternative history subgenres is rather heterogeneous in the discourse of the meta-genre and interaction of post-genre cultural factors of the modern novel. For example, logical, genealogical intersections and superstructures of poetics create secondary connections between literary phenomena and cultural cross-sections of real-time. The cultural aesthetic of the urban novel fits well into the framework of an alternative historical detective story. It partly contains the characteristics of a political novel. Such interweaving happens not only in ekphrastic romance. Following D. Zatonskyi, T. Bovsunivska considers the political novel as a genre variety in her popular monograph "Genre Modifications of the Modern Novel". She does not consider it

as a thematic segment, however, she develops this idea with the statement: “The political novel is characterized by the feature where artistic and political types of communication exists in the novel. This is an important factor for the further genre formation” [Bovsunivska, 2015, p. 282]. The “further genre formation” provides for updating genre schemes, consolidating cultural and historical context to create a worldview basis for the novel and a unique model of the piece of art poetics. The researcher sees this process as follows: “Communication, in this case, is understood as interaction of manifested consciousnesses. The communication through the text of a political novel is systematic creation of a conscious verbal behavior of the author’s novel. It is aimed at interacting with the collective recipient (and building a certain model of the world in its cognitive system) to transmit personal or collective meanings and exert an aesthetic and political influence on it” [Bovsunivska, 2015, p. 282]. Consequently, the communication goal “leads” all levels of the work of art. The authors mainly use the journalistic, reportage style at the linguistic and stylistic levels. Slang words are used in the language of the work. Incomplete sentences and appellative constructions are used at the syntactic level. At the symbolic level, political slogans may act as characters, and famous historical figures may act as symbols of the national collective choice. One can see a combined genre type at the geological level. The declared result of communication manifests itself at the ideological and thematic levels, exerting an aesthetic and political influence on the reader. This could give them additional information to think over certain historical and political events.

It should be pointed out that the qualification of AH subgenres within the meta-genre depends both on functional characteristics of each of the sub-genres, and on genealogical features of genre development. English literature studies tend to describe AH as a subsidiary genre of science fiction. As AH is included into the genre prose of popular literature (genre fiction), English literature qualifies alternative history as a subgenre. For example, this similar approach is used by T. Shippey in his work “Hard reading: learning from science fiction”. “The first thing I would like to say about alternative history, I believe [...] that this subgenre of science fiction, like most of them, if not all of them, is heavily restricted by the rules. It obeys a kind of grammar. Rule 1 for the alternate history is [...] to find a bifurcation point, a point where we split off the real history we know and the alternate history, which we are being introduced to. There are obvious regulations for this main rule [...]” [Shippey, 2016, p. 126]. Whereas the European literary studies and Ukrainian ones, in particular, apply the approach of considering AH based on “dividing it into subsidiary subgenres”, as S. Sobolev indicates in his “The Handbook for Chronohackers”, in terms of the content of the European literature, the both versions work well.

There are lots of controversies in the literary theory of today regarding perception of the genre. Understanding of the genre as basic elements of a piece of art in modern literary studies is perceived as an element of classical “outdated literary studies”. Since 2010, growing opposition of researchers in the English criticism has been observed. It is based on understanding of practical significance of the genre theory. Such confrontation can be described theoretically using the principle of socio-political groups, such as “ultraright-wing genre researchers” and “ultraleft-wing genre researchers”. So the “ultraright-wing” ones are absorbed in the concept of the “over-genre”, regardless of the thematic aspect of their research (this may be a work on aesthetics of popular literature or a historical and literary analysis of works by a particular writer, or even comparative studies). The “ultraleft-wing” underestimate influence of the genre on the form and content of the modern novel. They introduce the style, the ideological and thematic balance, the contact of the author and the recipient, the artistic context, etc. One of the “ultraright-wing” ones is, for example, K. Gelder, who attributes the genre of fiction with a stronger literary intensifier. He divides literature into fiction (that is, mass literature) and “high literature” to his taste. The popular literature is completely determined by its genre, whereas intellectual literature, the literature of professional writing, does not need any genre labelling, according to the researcher. Though in each case it can be described and identified by the author’s going beyond the genre or any other limits. “This is just one way to note that Literature uses a set of logics and practices that differ in nature from those depicted in popular fiction” [Gelder, 2004, p. 11–12].

Following the English-speaking “ultraright-wing” literary scholars, Ukrainian researchers defend the superposition of the genre. For example, S. Filonenko in her “Mass Literature in Ukraine: discourse / gender / genre” monograph, follows K. Gelder’s theory and adopts it in her

analysis of the theoretical base of the Ukrainian mass prose, focusing on the genealogical aspect of fiction. As S. Filonenko claims, it is a genre that contains complex discourse of the work and puts questions that make it clear “the answers will be dependent on the genre identification of a particular work” [Filonenko, 2011, p. 146]. Therefore, the genre is not just a frame of the work, but also an inescapable fate for the writer, as the literary critic points out, “the author always exists in a relationship with a certain genre” [Filonenko, 2011, p. 146].

At the same time, “ultraleft-wing genre researchers” promote the actual role of the genre in literary studies. It comes from understanding of the functional genre in linguistics. C. Miller’s theory focuses on the nature of genre as a social action as inherited in works by Ukrainian linguists from Kharkiv. “The genre is a rhetorical tool that plays the role of an intermediary between specific intentions and social necessity. It connects the personal with the social, the individual with the repetitive” [Korneiko, 2014, p. 40]. A creative genre acquires the same interpretation among literary critics who are engaged in literature of the post-postmodern era. These are P. Kharchuk, S. Kyryliuk, etc. The predominant influence of the social factor on formation and reinterpretation of modern novel genres is often perceived by post-postmodern literary critics as dominant, in particular in the Ukrainian literature. “From now on, the Ukrainian literature exists in a free society, where everyone can write and read what they like. Where mass genres are being developed [...] while the national context is modified as the context of mass literature. At the same time, Ukrainian writers remain active authors (such as neo-positivists, neomodernists). They strive to create ‘sophisticated’ literature. Among active writers, there are (postmodernists) who, appealing to mass genres, try to imply serious meaning in them” [Kharchuk, 2008, p. 233].

So, we are talking about the fact that it is quite difficult to distinguish between mass and “sophisticated” literature, especially when using the concept of a bestseller. Novels that fall under the fictional text scheme have mainly stylistic, rather than genre identification markers. The definition of fiction proves it. “In modern literary studies, fiction refers to a light, lively, entertaining, easy to understand story about an event or scientific problem, a well-known person, mainly designed for a naive recipient; it is considered a type of mass literature that uses narrative forms aimed for easy reading” [Kovaliv, 2007, vol. 1, p. 121].

We see that nowadays genealogical studies in Ukraine face the problem of lack of clear differentiation of the social vector of a literary work, especially when we speak about the modern novel. Introduction of the term “literary production” (that is semantically similar to the notion of “printed production”) into literary criticism attributes the discourse of literary studies to the past of the 20th century. When the so-called sophisticated literature was created based on the principle of “collection books”, and “«a graphic printed product”, in terms of poetics and stylistics it was approximately equal to “tabloid periodicals” intended only for one-time entertainment reading.

That is why we qualify AH as a meta-genre, and the political utopia, cryptohistory, allohistory, uchronia, metahistory, political fantasy novels – as AH subgenres.

The political utopia or political fiction novel introduces the genre matrix of historical and social prose and the style of the ironic novel. To combine quite diverse components, the authors use the utopia or dystopia method and scheme. The key elements of such works of social history are related to country building processes. They are usually about political becoming of existing countries and contain actual historical figures, but also a changed element (V. Kozhelyanko “Terorium”, B. Lavrenev “The Collapse of the ITL Republic”).

Cryptohistory is a subgenre of alternative history. In its genealogical formula, the actual story exists only theoretically, while the alternative history that forms the plot after the bifurcation point is based on unproven historical sources. It allows more freedom for the author’s imagination, where they may involve two or more bifurcation points. As previously mentioned, the second point of bifurcation would be based on an unreal story that is presented as a true one. Genre markers and plot schemes are identical to alternative history. Though the goal of reconstructing history disappears and is replaced by other goals: restoration of national and mental mindset elements (V. Kozhelyanko’s “Ethiopian Sich”), humanization of the society (Kir Bulychov “A Reserve for Academics”), psychologization and/or logical construction of the historical course (H. Garrison’s trilogy “West of Eden”, “Winter in Eden”, “Return to Eden”), and so on.

A metahistorical work is an alternative history with several alternatives implemented in a single text. The best example is the "Metahistory" by H. White, "The Ukrainian What-If-ology" by D. Shurkhalo.

Alternative fiction (historical fantasy) is formed by layering of the alternative history genre on a fantasy genre piece. A bright example is "Thor meets Captain America" by D. Brin. Some adventure works can be included here where they meet the formula **N genre + AH element**. The background of action in the works is formed by certain historical events (if they are clearly described by the author, or they are given a specific indication), and the nature of characters, cause-and-effect relations of the characters' actions are intrinsic to a certain actual historical period. We could mention the novel "The Third Field" by V. Kozhelyanko in this context.

So, having analyzed functioning of alternative history subgenres within the meta-genre (for the European literature) and the place of AH as a fantasy subgenre (for the American prose), we see an extensive network of markers of poetics and genealogical features of this intermediate, global phenomenon of fiction. Over time, from the 20th through the 21st century, AH has acquired in different national literatures its own unique genealogical matrices, plot schemes, palettes of artistic means, and historical periods that fall under the scope of the writers' attention. Therefore, the most productive and interesting in comparative terms is an attempt to not distinguish specific features of the Ukrainian AH against the background of foreign writings, but to collect a complete map of artistic alternatives, where our Ukrainian alternative historical prose is marked in blue and yellow, the colors of the Ukrainian flag.

Bibliography

- Бернадська, Н.І. (2004). *Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція*. Київ: Академвидав.
- Бовсунівська, Т.В. (2015). *Жанрові модифікації сучасного роману*. Харків: Діса плюс.
- Волков, А. (Ред.). (2001). *Лексикон загального і порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври.
- Денисова, Т.Н. (2012). *Історія американської літератури ХХ століття*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Ковалів, Ю. (Ред.). (2007). *Літературознавча енциклопедія* (Т. 1-2). Київ: Академія, 2007.
- Кожелянко, В. (2001). *ЛжеNostradamus: роман*. Львів: Кальварія.
- Корнейко, І.В., Петрова, О.Б., Попова, Н.О. (2014). *Теорія жанру: теоретичні та прикладні аспекти*. Харків: Друкарня Мадрид.
- Кропивко, І.В. (2019). *Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронтір)*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого.
- Рарицький, О. (2016). *Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників)*. Київ: Смолоскип.
- Сиваченко, Г.М. (2003). *Пророк не своєї вітчизни: експатріантський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст*. Київ: Альтернативи.
- Скорина, Л. (2019). *«Гомін і відгомін»: дискурс інтертекстуальності в українській літературі 1920-х років*. Черкаси: Брама-Україна.
- Смирнів, В. (2019). *Українська фантастика: історичний та тематичний огляд*. Харків: Мачулін, 2019.
- Стужук, О. *Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури ХІХ-ХХ ст.)*. Автореф. дис. канд. філол. наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2006.
- Філоненко, С.О. (2011). *Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр*. Донецьк: ЛАНДОН-ХХІ.
- Харчук, Р. (2008). *Сучасна українська проза: постмодерний період*. Київ: Академія.
- Червінська, О.В. (2015). *Аргументи форми*. Чернівці: Чернівецький національний університет.
- Gelder, K. (2004). *Popular Fiction: The Logics and Practices of a Literary Field*. Abingdon: Routledge.

Moysey, A., Anistratenko, A., Tkach, A. (2017). The concept and modern condition of alternative history. The role of European myth in spreading the alternative-historian method in humanities. *Literary Imagination*, 19, 3 (2), 787-795.

Renouvier, Ch. (1876). *Uchronie (l'utopie dans l'histoire)*. Paris: Bureau de la Critique Philosophique. Retrieved from <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k833574.textelimage?lang=EN>

Schneider-Mayerson, M. (2009). What Almost Was: The Politics of the Contemporary Alternate History Novel. *American Studies*, 50 (3/4), 63-83.

Shippey, T. (2016). *Hard reading: learning from science fiction*. Liverpool: Liverpool University Press.

SUBGENRES OF THE ALTERNATIVE HISTORY NOVEL: POETICS AND GENEALOGY

Antonina V. Anistratenko, Bukovinian State Medical University (Ukraine).

e-mail: oirak@bsmu.edu.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-1

Key words: *alternative history meta-genre, gender markers, subgenre classification, Ukrainian literature, American literature, European literature.*

The article deals with the basic characteristics of the alternative history subgenres, its style, meta-genre markers, and common plot characteristics. The meta-genre of alternative history (AH) is presented here as the basic gender formation that derives its own subgenres with similar and different markers. *The aim of the article* is to determine how the special gender complexes and stylistic markers that form the AH are identified as subgenres of the alternative history meta-genre in Ukrainian and in American literature dimensions. To present AH subgenre classifications description *methods* are used; to analyze and divide them for the classification improvement of gender and stylistic elements of AH subgenres the comparative method and the analytical principle were involved. It could be concluded that the AH meta-genre formation itself has been separated into individual sub-genres and varieties over time and has accepted different fable schemes from the other genres, particularly the canonical ones, such as historical novel, fiction novel, detective novel, uchronic and fantasy. Alternative history has become emergency aid for the restoration of a much-needed myth in Europe. Alternative history and its histories try to overcome this sacralization and make each European component an alternative one. In American literature, alternative history plays the role of rebuilding national history and making future visions.

References

Bernadska, N.I. (2004). *Ukrains'kij roman: teoretichni problemi i zhanrova evoljucija* [Ukrainian Novel: Theoretical Issues and Genre Evolution]. Kyiv, Akademvidav Publ., 368 p.

Bovsunivska, T.V. (2015). *Zhanrovi modifikacii suchasnogo romanu* [Genre modifications of the modern novel]. Kharkiv, Publishing House "Disa plus", 368 p.

Chervins'ka, Olga V. (2015). *Argumenti formi* [Arguments of the Form]. Chernivtsi, Chernivtsi National University Publ., 383 p.

Denisova, T.N. (2012). *Istorija amerikanskoj literaturi XX stolittja* [History of American Literature of the 20th Century]. Kyiv, Kyiv-Mohyla Academy Publ., 487 p.

Filonenko, S.O. (2011). *Masova literatura v Ukraïni: diskurs / gender / zhanr* [Mass Literature in Ukraine: discourse / gender / genre]. Donetsk, LANDON-XXI Publ., 432 p.

Gelder, K. (2004). *Popular Fiction: The Logics and Practices of a Literary Field*. Abingdon, Routledge, 179 p.

Kharchuk, R. (2008). *Suchasna ukrains'ka proza: postmodernij period* [Modern Ukrainian Prose: Postmodern Period]. Kyiv, Academy Publ., 248 p.

Korneyko, I.V., Petrova, O.B., Popova, N.O. (2014). *Teorija zhanru: teoretichni ta prikladni aspekti* [Genre Theory: Theoretical and Applied Aspects]. Kharkiv, Drukarnya "Madrid" Publ., 127 p.

Kovaliv, Yu.I. (ed.). (2007). *Literaturoznachna enciklopedija: u 2 tomah* [Literary Encyclopedia: in 2 volumes]. Kyiv, Academy Publ.

Kozhelyanko, V. (2001). *LzheNostradamus* [FalseNostradamus]. Lviv, Kalvariya Publ., 147 p.

Kropyvko, I.V. (2019). *Ukrains'ka i pol'ska postmoderna proza (karnaval, fragmentacija, frontir)* [Ukrainian and Polish Postmodern Prose (Carnival, Fragmentation, Frontier)]. Kyiv, Dmytro Burago Publishing House, Publ., 524 p.

Moysey, A., Anistratenko, A., Tkach, A. (2017). The concept and modern condition of alternative history. The role of European myth in spreading the alternative-historian method in humanities. *Literary Imagination*, vol. 19, issue 3 (2), pp. 787-795.

Raritskyi, O. (2016). *Partituri tekstu i duhu (Hudozhn'o-dokumental'na proza ukrains'kih shistdesjatnikiv)* [Scores of text and spirit. Artistic and documentary prose of the Ukrainian Sixtiers]. Kyiv, Smoloskyp Publ., 488 p.

Renouvier, Ch. (1876). *Uchronie (l'utopie dans l'histoire)* [Ukhronia (utopia in history)]. Paris, Bureau de la Critique Philosophique Publ., 442 p. Available at: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k833574.textImage?lang=EN> (Accessed 04 June 2021).

Schneider-Mayerson, M. (2009). What Almost Was: The Politics of the Contemporary Alternate History Novel. *American Studies*, vol. 50, issue 3/4, pp. 63-83.

Shippey, T. (2016). *Hard reading: learning from science fiction*. Liverpool, Liverpool University Press, 352 p.

Skoryna, L. (2019). «*Gomin i vidgomin*»: *diskurs intertekstual'nosti v ukrains'kij literaturi 1920-h rokiv* ["Whisper and echo": a discourse of intertextuality in Ukrainian literature of the 1920s.]. Cherkasy, Brama-Ukraine Publ., 704 p.

Smyrniv, W. (2019). *Ukrainska fantastika: istorichny ta tematiczny ogljad* [Ukrainian science fiction: historical and thematic perspectives]. Kharkiv, Machulin Publ., 432 p.

Stuzhuk, O. (2006). *Hudozhnja fantastika jak metazhanr (na materialy ukrains'koi literaturi XIX-XX st.)*. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Fiction as a meta-genre (based on the material of Ukrainian literature of the 19th-20th centuries). Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kyiv, 24 p.

Syvachenko, G.M. (2003). *Prorok ne svoei vitchizni: ekspatriants'kij «metaroman» Volodimira Vynnychenka: tekst i kontekst* [The Prophet is Not His Homeland. Volodymyr Vynnychenko's Expatriate "Meta Novel": Text and Context]. Kyiv, Alternatives Publ., 280 p.

Volkov, A. (ed.). (2001). *Leksikon zagal'nogo i porivnjal'nogo literaturoznavstva* [Lexicon of General and Comparative Literature]. Chernivtsi, Golden timpani Publ., 634 p.

Одержано 6.08.2021.

УДК 82.0

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-2

Л.К. ОЛЯНДЕР,
*доктор філологічних наук,
професор кафедри слов'янської філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

КНИГА «Z POLSKIEJ KARTY LWA TOŁSTOJA» ПРОФЕСОРА Б. БЯЛОКОЗОВИЧА: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ЇЇ КОНСТРУКТИВНІСТЬ

У статті з опорою на *аналітично-герменевтичну та рецептивну методології, урахуванням оцінок видатного польського дослідника творчості Л. Толстого, одного з організаторів толстовознавства в Польщі – Базилія Бялокозовича полоністами О.З. Цибенко, В.О. Хоревим, О.В. Розинською, І. Рудзевич та ін., характеризуються способи організації нарративної системи та її конструктивність в його книзі «Z polskiej karty Lwa Tołstoja», що було видано в Ольштині у 2003 р. Мета статті полягає в тому, щоб охарактеризувати прийоми і способи організації Б. Бялокозовичем нарративної системи, спрямованої до досягнення найбільшої ефективності текстового дискурсу. Зауважено акценти Б. Бялокозовича на тому, що роман «Война и мир» приходив до Польщі лише західноєвропейськими мовами, а публікація малих творів Л. Толстого у «Dzienniku Warszawskim» вважалася малозначущою. Заголовки всіх розділів-медальйонів представлено як сконцентрований текст. Акцентовано відносини Е. Ожешко та Л. Толстого, який, давши дорогу оповіданню «Jedna setna», не сприймав її сентименталізму, визначено оцінки Я. Каспровича – театрального критика, позиції І. Бодуена де Куртене, Ст. Стемповського, Ст. Віткевича, Ю. Чапського. Підкреслено, що Б. Бялокозович наводить фрагменти свідчень мовою оригіналу; це важливо тому, що він підтримує тезу О. Потєбні про те, що думка, висловлена іншою мовою, є іншою. У цьому ракурсі організація Б. Бялокозовичем нарративної системи становить великий інтерес своїми підходами до теми – майстерністю створення діалогічного поля, що охоплює час з 1898 р. до середини ХХ ст., і доказовістю.*

Ключові слова: діалог, дискурс, методологія, нарративна система, Бялокозович.

В статье с опорой на *аналитико-герменевтическую и рецептивную методологии, учетом оценок выдающегося польского толстововеда, одного из организаторов толстововедения в Польше – Базилія Бялокозовича полонистами Е.З. Цибенко, В.А. Хоревым, О.В. Розинской, И. Рудзевич и др., характеризуются способы организации нарративной системы и ее конструктивность в его книге «Z polskiej karty Lwa Tołstoja», изданной в Ольштині в 2003 г. Б. Бялокозович акцентирует внимание на том, что роман «Война и мир» приходил в Польшу только на западноевропейских языках, а публикация небольших произведений Л. Толстого в «Dzienniku Warszawskim» считалась незначимой. Заголовки глав-медальонов представлены как сконцентрированный текст. Раскрыты отношения Э. Ожешко и Л. Толстого, опубликовавшего рассказ «Jedna setna», но не принявшего ее сентиментализма, представлены оценки Я. Каспровича – театрального критика, позиции И. Бодуэна де Куртене, Ст. Стемповского, Ст. Виткевича, Ю. Чапского. Подчеркнуто, что Б. Бялокозович цитирует фрагменты свидетельств на языке оригинала, а это важно, ибо тем он поддерживает тезис А. Потєбни: мысль, высказанная на другом языке, – другая мысль. В этом ракурсе организация Б. Бялокозовичем нарративной системы представляет большой интерес своими подходами к теме – мастерство создания диалогического поля, охватывающего время с 1898 г. до середины ХХ в., и доказательностью.*

Ключевые слова: диалог, дискурс, методология, нарративная система, Бялокозович.

Когда в литературе есть Толстой, то легко и приятно быть литератором, так как Толстой делает за всех. Его деятельность служит оправданием тех упований и чаяний, какие на литературу возлагаются, < > пока он жив, дурные вкусы в литературе, всякое пошлячество, < > озлобленные самолюбия будут далеко в тени. Только один его нравственный авторитет способен держать на известной высоте так называемые литературные течения и настроения.

А.П. Чехов.

Базилі Бялокозович (Bazyli Bialokozowicz, 1932–2010) – найвідоміший дослідник і знавець творчості Л.М. Толстого, автор не тільки ґрунтовних праць, серед яких доцільно насамперед назвати монографії «Lwa Tołstoja związku z Polską» (1966) та «Marian Zdziechowski i Lew Tołstoj» (1988), а й один із організаторів польського *толстовознавства*. *Переконливим прикладом є збірка наукових статей, що вийшла під його редакцією у 2005 р. – «Lew Tołstoj i kultury słowiańskie». І хоча душею і серцем цього колективного твору був Валенту Пілот (Walenty Pilot), передмову «Nieśmiertelność Lwa Tołstoja» («Безсмертя Льва Толстого») написав Б. Бялокозович. Привертаючи увагу до монографії «Z polskiej karty Lwa Tołstoja. Nowe i zapomniane o Tołstoju i jego percepcji w Polsce» (2003)¹, доцільно охарактеризувати специфіку методології польського вченого. У зв'язку з цим мета полягає в тому, щоб охарактеризувати прийоми і способи організації Б. Бялокозовичем наративної системи, спрямованої до досягнення найбільшої ефективності текстового дискурсу. При цьому зазначимо, що актуальність порушеної проблеми обґрунтовується положенням Б.Ф. Єгорова: «літературоведческий труд немислим без анализа формы» [Єгоров, 1980], висловленого ним у книзі «О мастерстве литературной критики. Жанры. Композиция», де вимагається привертати увагу не лише до змісту літературознавчих праць, а й до способів його реалізації.*

Уже з перших сторінок видно, що текст побудовано за класичним принципом – від загальної картини до детального розкриття оцінок творчості Л. Толстого видатними польськими письменниками та вченими. Ось чому у викладі своєї концепції після заголовку і «Вступу» Б. Бялокозович починає свій аналіз із розділу «Lew Tołstoj w oczach pisarzy polskich» («Лев Толстой в очах польських письменників»), де зосередив увагу насамперед на специфіці поступового приходу творчості великого письменника до Польщі іноземними мовами: французькою – 1879 р., німецькою – 1885, данською – 1885, – угорською 1885–1886, англійською – 1886, шведською – 1886. І лише згодом маленькі твори Л. Толстого з'явилися на сторінках державного двомовного «Dziennika Warszawskiego», але, посилаючись на працю Петра Гжегорчука (P. Grzegorzyc) «Lew Tołstoj w Polsce. Zarys bibliograficzno-literacki» (1996), він зазначив, що «nie było to pismo polskie, jego działalność trafiała w próżnię»² [Białokozowicz, 2003, s. 24]. І тільки після цього підуть сім розділів-медальйонів: «Eliza Orszkowska i Lew Tołstoj». Wokół rzekomych przedmów Tołstoja do Chama i Meira Ezofowicza», «Stanisław Stempowski i Zmartwychwstanie Lwa Tołstoja Supplement: listy Stanisław Stempowskiiego do Lwa Tołstoja», «Jan Kasprówic jako recenzent teatralny Lwa Tołstoja», «Stanisław Witkiewicz i Lew Tołstoj», «Antynormy Stanisława Przybyszewskiego i Lew Tołstoj. Konflikt poetyki modernistycznej i realistycznej», «Lew Tołstoj w percepcji Jana Baudouina de Courtenay», «Supplement: Wokół Lwa Tołstoja. Korespondencja Jana Baudouina de Courtenay z Włodzimierzem Czertkowym i jego wydawnictwem «Swobodnoje Słowo», «Józef Czapski wobec Lwa Tołstoja»³.

Проте це вже є продовженням методологічної стратегії Б. Бялокозовича, тому що спочатку своєрідний методологічний ракурс бачення того, як сприймався Л. Толстой у Польщі, було визначено уже заголовком монографії «Z polskiej karty Lwa Tołstoja. Nowe i zapomniane o Tołstoju i jego percepcji w Polsce». У ньому ключову роль відіграє слово *карта*, завдяки якому на площині часопростору візуально і в діалозі постають всі автори з власними концептуальними баченнями Л. Толстого крізь призму польської ментальності з 1889 р. до новітніх часів. До орбіти дослідження теми входять імена Елізи Ожешко (1841–1910), Станіслава Стемповського (1893–1969), Яна Каспровича (1860–1926), Станіслава Віткевича (1885–

¹ «З польської карти Льва Толстого. Нове і забуте про Толстого і його сприйняття в Польщі» (2003).

² «не був то журнал польським, його діяльність йшла марно».

³ «Еліза Ожешко і Лев Толстой. Навколо так званих передмов Толстого до «Хама» і «Меїра Езофовича»; «Станіслав Стемповський і «Воскресіння» («Zmartwychwstanie») Льва Толстого. Додаток: Листи Станіслава Стемповського до Льва Толстого»; «Ян Каспрович як театральний рецензент Льва Толстого»; «Станіслав Віткевич і Лев Толстой», «Антинорми Станіслава Пшибишевського і Лев Толстой. Конфлікт модерністичної і реалістичної поетики»; «Лев Толстой у сприйнятті Івана Бодуена де Куртине. Додаток: Навколо Льва Толстого. Кorespondencja Івана Бодуена де Куртине з Володимиром Чертковим і його видавництвом «Свободное слово»; «Юзеф Чапський і його ставлення до Льва Толстого».

1939), Станіслава Пшибишевського (1868–1927), Івана Бодуена де Куртене (1845–1929), Юзефа Чапського (1896–1993). Придивляючись до цих постатей, доцільно привернути увагу до дат їхнього життя, які набувають принципового значення, тому що вони вказують не лише на горизонтальний, а й вертикальний часовий вимір ставлень письменників і вчених як до творів, так і до світогляду великого російського письменника.

Відправною точкою розгляду порушеної Б. Бялокозовичем проблеми слугує «Słowo wstępne» («Вступне слово»), де вчений після стислого опису масштабів святкування в Польщі 175-ліття з дня народження Л. Толстого енергійно характеризує специфіку сучасних підходів до його художнього і релігійно-філософського доробку.

Певна незвичність «Вступного слова» виявляється з риторичного питання, яке є не лише прийомом зацікавлення реципієнта, а й методологією налагодження безпосереднього спілкування з ним, прийомом, що активізує його аналітичне мислення: «Co powego, – запитує Б. Бялокозович, – w tołstojznawstwie rosyjskim i światowym?»⁴, водночас концентруючи тим увагу на основному: «Przede wszystkim stanowczo odżegnano się od leninowskiego dzielenia i przeciwstawiania Tołstoja: z jednej strony – jako „genialnego artysty”, twórca nie tylko niezrównanych obrazów życia rosyjskiego, ale i utworów należących do najwyższej klasy literatury światowej», drugiej zaś – jako „obszarnika obłąkanego w Chrystusie”, dążącego „do zastąpienia klechhów z urzędu klechhami z moralnego przekonania», tzn. kutywowania najbardziej wyrafinowanego i dlatego szczególnie wstrętnego klechostwa»⁵ [Białokozowicz, 2003, s. 9].

Процитований фрагмент свідчить, що в ньому проявилася важлива і характерна для Б. Бялокозовича методологічна риса: спочатку стисло подати кожне явище в широкому контексті часу. Саме з цих позицій учений підходить до творчості багатьох письменників, зокрема і до Л. Толстого. І кожного разу в такий спосіб Б. Бялокозович буде відкривати те особливе, що властиве тому авторові, чю творчість він презентує. Тут же перед тим, як розпочати характеризувати поданий ним широкий спектр концептуальних поглядів на Л. Толстого польських письменників, учений визначає *рішучим* словом *відкинута* ту головну стратегічну рису сучасного *толстовознавства*, яка *об'єднає* всіх.

Проте характеризуючи ним сучасне ставлення до ленінської трактовки, учений досягає вирішення низки завдань: а) констатує історичний факт сприйняття великого художника революціонерами-більшовиками за те, що він «створив незрівнянні образи російського життя»; б) визначає як відправний пункт поняття – «великий художник», пункт, який ні в кого не викликав суперечок: це суттєво, тому що у протилежному разі діалог був би неможливим. Смыслотворчим чинником є і те, що Б. Бялокозович не обмежився лише констатацією факту: «*відкинута* сучасне ставлення до ленінської трактовки». Він повністю наводить ключову цитату зі статті В. Леніна «Лев Толстой как зеркало русской революции», тобто не забуває цю ідеологічну позицію в історії, і тим не порушує принцип повноти правди та історизму, визначаючи водночас сутність одного з основних епохальних конфліктів.

Наступна методологічна риса Б. Бялокозовича проявлена в тому, що він наводить великі фрагменти свідчень мовою оригіналу. Це принципово вже тому, що вчений тим самим не лише підтримує положення О. Потебні про те, що думка, висловлена іншою мовою, є іншою, а й спрямовує реципієнта вловлювати відтінки тих відмінностей, що характеризують основну тезу концептуальних висловлювань.

І ось після аналізу вступу доцільно знов повернутися до змісту, зокрема до заголовків як до очікування, конкретизуючи способи фіксації уваги на головному, на тому, що уже зміст не тільки фіксує конфронтаційні позиції, а й позначає больові точки розбіжностей, конкретизуючи їх.

⁴ Що нового в російському і світовому толстовознавстві?

⁵ Насамперед рішуче відмовилися от ленінського поділу. і протиставлення Толстого: з одного боку, «гениальный художник, давший не только несравненные картины русской жизни, но и перво-классные произведения мировой литературы. С другой стороны – помещик, юродствующий во Христе», який прагнув «оставить на место попов по казенной должности – попов по нравственному убеждению, т. е. культивирование самой утонченной и потому особенно омерзительной поповщины» (Б. Бялокозович цитує по тексту, перекладеному польською мовою: W.I. Lenin. Lew Tolstoj jako zwierciadło rewolucji rosyjskiej, [w:] Lenin o Tołstoju. Warszawa, Książka i Wiedza, 1950).

Так, у розділі «Е. Ожешко і Лев Толстой» концентрується увага на складній смислоторчорчої функції сполучника «і», який зацікавлює тим, що містить у собі не лише те, що єднає, а найбільш те, що роз'єднує. Сполучник «і» вже *a priori* припускає конфлікт, що викликає підвищений інтерес, бажання дізнатися правди. І кожного разу дається знак, що сутність конфліктів принципова.

Аналогічну роль відіграє цей сполучник і в розділі про Ст. Стемповського, але тут він більш конкретизує ситуацію і вказує на неоднозначність ставлення польського письменника до роману «Воскресение». Проте в розділі «Станіслав Віткевич і Лев Толстой» навпаки сполучник підкреслює тісну спорідненість почуттів і думок.

У розділі «Антинорми Станіслава Пшибишевського і Лев Толстой» сполучник «і» свідчить про непримириму конфронтацію, яка досягла свого апогею. Тобто вже у змісті сполучником «і» окреслено температуру напружень протиріч, що доходила до крайньої гостроти, але її причини були різні.

Ще однією специфічною рисою «Змісту» є те, що ключова фраза заголовку водночас містить у собі і питання, і відповідь. Зокрема, у заголовку розділу про Елізу Ожешко написана фраза: «*Wokół rzekomych przedmów Tołstoja*», яка ставить завдання з'ясувати, чи справді були ті передмови? Уживано тут слово *rzekomych* не лише ставить під сумнів їхнє існування, а й дозволяє припустити, що все ж таки вони могли і бути.

Варто зауважити, що детально документований розділ про Е. Ожешко і Л. Толстого, написаний з розумінням душ як польської письменниці, так і російського великого митця і своєрідного мислителя, представляє особливий інтерес.

Передусім вражає глибока людяність Б. Бялокозовича, коли він створює її образ – образ особистості і письменниці. Він не пішов шляхом тільки раціонального викладу художньо-філософських і художньо-естетичних поглядів Е. Ожешко. Зауваживши з перших рядків її захват творами Л. Толстого, Б. Бялокозович начебто відходить від суті розмови про письменника і зосереджується на психологічному стані польської письменниці, на її здивуванні тому, що відбувається навколо імені Л. Толстого, його світогляду і художньої творчості. Дослідник дуже тонко зобразив те, що Е. Ожешко, не уявляючи, як можна механічно поділяти, майже розчленовувати письменника на дві несумісні частини – мислителя і художника, просто відмовилася це сприймати і вступила у відкриту боротьбу, що «*uznała za swój obowiązek*»⁶, – вона пише на проханя редактора газети «Русские ведомости» Василя Соболевського статтю «Лев Толстой (Письмо в редакцию)», що була опублікована 6/9 вересня 1908 р.: «... i jej doniosły głos zabrzmiał na łamach tego organu postępowej inteligencji rosyjskiej»⁷ [Białokozowicz, 2003, s. 47].

Нарація цього розділу розпочинається з високої, сміливої і рішучої оцінки Е. Ожешко Л. Толстого, його «революційного» внеску не лише в літературний процес, а й в саме світоуявлення людства: «*Tołstoizm*, – акцентує Е. Ожешко, – *jako racjonalistyczna doktryna przeżywa swego rodzaju renesans*»⁸ [Białokozowicz, 2003, s. 47].

Коли вона писала про Л. Толстого, то з глибоким переконанням вважала за негайну потребу: «*podkreślić niepodzielną jednolitość osobowości twórczej wielkiego Rosjanina. Wielki artysta i wielki myśliciel Lew Tołstoj wyrasta ponad całą sferę sztuki i myśli jako apostoł uczucia miłości między ludźmi. Wśród różnorodnych objawów nienawiści i zawziętości, które do głębi przenikają świat współczesny, Lew Tołstoj jest przedstawicielem tej wielkości serca, które dąży do zerwania łańcuchów, do rozświetlenia ciemności, do przekucia mieczów na lemieszę*»⁹ [Białokozowicz, 2003, s. 47].

Б. Бялокозович акцентує, що Е. Ожешко приваблює пацифістська програма, мир між народами, неприйняття будь-якої війни і терору, дорога до спасіння людяності і визволення її благодних і високих ідей.

⁶ «Що вважала своїм обов'язком».

⁷ «... і її важний голос зазвучав на сторінках того органу прогресивної російської інтелігенції».

⁸ «Толстовство... як раціональна доктрина переживає свого роду ренесанс».

⁹ «...підкреслити неподільну цілісність творчої особистості великого Росіянина. Великий художник і великий мислитель Лев Толстой виростає над всією сферою мистецтва і мислі як апостол почуття любові між людьми. Посеред різномірних проявів ненависті і завзятості, які до глибоко проникають у сучасний мир, Лев Толстой є представником тієї величї серця, яке прагне розірвати ланцюги, розсіяти темряву, перекувати мечі на орала».

І щоб довести значущість і емоційну силу цього листа, Б. Бялокозович наводить ключові моменти її думок, стиль виразу яких відзначався досконалою точністю і художньою виразністю. Наведені фрагменти переконували, що, звертаючись до метафор, Е. Ожешко, не поступаючись строгою точністю формулювань, надавала своїй головній тезі емоційну виразність: «Wielkie umysły kierują światem, ale tylko wielkie serca ocalają świat. Każdy, kto wierzy w tę, jak się zdaje, niewątpliwą prawdę, chociażby nie zgadzał się z postulatami Lwa Tołstoją, powinien uznać, że jest on jednym z niewielu, którzy prowadzą świat ku ocaleniu»¹⁰ [Białokozowicz, 2003, s. 48].

Е. Ожешко багато положень Л. Толстого поділяла з ним, зокрема вона негативно ставилася до модерністської естетичної доктрини «мистецтво для мистецтва»: «Na wielkich krosnach, – пише вона, звертаючись до поетичної метафори, – sztuka tka bogate wzory nie tylko z piękna, lecz także z dobra i prawdy»¹¹ [Białokozowicz, 2003, s. 48].

Але Е. Ожешко не лише від щирого серця констатувала ці особливості у Л. Толстого: вона наслідувала його приклад і, як і він, переписувала і переписувала свої твори на «krosnach dobra i prawdy», в чому зізнавалася у листі до Тадеуша Грабовського від 13 березня 1901 р. [Białokozowicz, 2003, s. 49].

Невипадково вона емоційно завершує свої роздуми у статті «Лев Толстой (Письмо в редакцию)» – згідно з жанром – таким побажанням від щирого серця і людяно: «Niechaj więc żyje jak najdłużej i prowadzi swój naród do wybawienia – wielki wśród nienawiści i nieprawdy bojownik miłości i pokoju»¹² [Białokozowicz, 2003, s. 48].

Спираючись на свідчення сучасників Е. Ожешко і Л. Толстого, Б. Бялокозович доводить, що російський письменник, хоч і дав дорогу ожешковому оповіданню «Jedna setna» («Одна сотая»), яке використав у своєму романі «Смерть Івана Ільича», в цілому не визнавав Е. Ожешко за письменницю, не сприймав її сентименталізму і різко озивався про неї саму. Вона ж бажала його побачити, з ним поговорити, мріяла побувати в Ясній Полянї, тужила, що зустріч є неможливою через її вік і стан здоров'я.

Однак – і це доводить Б. Бялокозович – захват Е. Ожешко Л. Толстим не означав відсутність у неї критичного підходу до його творів. Письменниця піддає негативній, нещадній критиці толстовську композицію як епопеї «Война и мир», так і роману «Анна Каренина», визначаючи її приказкою «groch z karustą»¹³. Але все це свідчило про нерозуміння – і не лише нею – того факту, що відбулося відкриття нової структури романного жанру.

Завершується характеристика відносин Е. Ожешко і Л. Толстого розгорнутими спогадами військового юриста, літератора О.В. Жиркевича (A.W. Żyrkiewicz, 1857–1927), який жив у Вільно, навідував письменницю, коли вона перебувала в Гродно, а також бував і в Ясній Полянї у Л. Толстого, листувався з ним. У наведених Б. Бялокозовичем із цих спогадів фрагментів видно, з якою зневагою Л. Толстой говорив про її твори: «Я знал уже, что к большинству приведенной Элизы Ожешко яснополянский аскет относился как к дамской литературной стряпне, из которой хлеба не спечешь и шубы не скроить» [Białokozowicz, 2003, s. 58]. Проте О.В. Жиркевич, подавши Е. Ожешко і Л. Толстого як антиподів, не обмежується спогадами, а додає через зіставлення сприйняття їхніх творів польським читачем свої розлогі оцінки такого роду: «Толстой создал типы. <...> То был провидец, пророк, мистик, заглядывающий смело в явления потустороннего мира. Элиза Ожешко – простите мое убеждение – при всех многочисленных трудах ее, не создала ни одного типа» [Białokozowicz, 2003, s. 60–61].

Звертаючись до поетики розділу про Е. Ожешко, треба зазначити, що, створивши тут і використовуючи надалі свій спосіб зображення документально вивіреного образу людини, Б. Бялокозович не перетворював його на шаблон. Проте основним прийомом залишається те, що разом з оцінками Л. Толстого, увага приділяється тому, як письменник впливав на стиль життя того чи іншого польського митця.

¹⁰ «Великі замисли керують світом, але тільки великі серця рятують світ. Кожен, хто вірить у ту, як здається, безсумнівну правду, хоча б не погоджувався з постулатами Льва Толстого, повинен знати, що він один з небагатьох, котрі ведуть світ до порятунку».

¹¹ «На великих кроснах (п'яльцях) мистецтво тче багато візерунків».

¹² «Нехай так живе як найдовше і веде свій народ до визволення – великий серед ненависті і неправди борець любові і миру».

З особливою очевидністю це простежується в розділі «Stanisław Stempowski i Zmartwychwstanie Lwa Tołstoja», що починається як продовження якоїсь розмови, початок якої залишилася за текстом: *To typ prawdziwego uczonego – myśliciela, językoznawcy, filozofa. «To był właśnie niestety, dość rzadki typ uczonego, który nigdy nie zapominał, że nauka jest jedna»*¹³. Для самого Ст. Стемповського таке розуміння було настільки природним, що він, за свідченням його дружини Марії Домбровської, говорив: *«Jestem tyleż Polakiem co Ukraińcem»*¹⁴ [Białokozowicz, 2003, s. 69].

Такий вступ – з акцентом на прочитанні думок іншого – був для Б. Бялокозовича потрібен, як увертюра до опери, для того, щоб зрозуміти, чому Ст. Стемповський так прихильно ставився до Л. Толстого-мислителя, що у молодості своїй наслідував йому у всьому, в тому числі у спрощенні: *«nie dbał o swój wygład i ubiór»* («не дбав про свій вигляд і одяг»), ходив босим, носив блузу, вів аскетичне життя, визнавав культ фізичної праці – ходив за плугом і боронами, намагався толстовські погляди втілити в селянське життя, дотримувався *ригоризму моралі. Перекладав польською мовою роман «Воскресение». Взагалі добре знав творчість Л. Толстого, мав з ним переписку. І як товариш і чоловік Марії Домбровської заінтересував її красним письменством східних слов'ян, а наприкінці свого життя писав «Рамієтнікі» і згадував у них Л. Толстого.*

У структуру цього розділу також додано листи Ст. Стемповського до Л. Толстого, це створювало ефект багатоголосся і перегук часів.

Наступний розділ – «Jan Kasprowicz jako recenzent teatralny Lwa Tołstoja» крім того, що в ньому актуалізовано маловідомий матеріал, який потребує більш детального дослідження – на це спрямовує не лише особистий підхід до нього Б. Бялокозовича, а й порушення ним більш масштабних проблем.

Побудовано розділ за тим же принципом, але з тією різницею, що розглядається в широкій контексті не лише відгук Я. Каспровича на інсценізації творів Л. Толстого, а й постановка п'єси «Власть тьми. Коготок увяз, всей птичке пропасть» у Львівському театрі в контексті її постановки 1888 р. в Парижі, в народному театрі Bouffes du Nord, на найважливіших сценах – в Женеві, Амстердамі, Копенгагені, Вроцлаві, Римі, Венеції, Генуї, Празі, Туріні. «Власть тьми» триумфально йшла по всій Європі. І лише в самій Росії твір було заборонено. Цензура не давала можливості презентувати його ні в *Олександринському театрі* в Санкт-Петербурзі, ні в *Малому театрі Москви*, ні в *Московському Художньому Академічному Театрі* (МХАТ). Але в 1890 р. «Власть тьми» було реалізовано на аматорських сценах у Царському Селі.

У своїй концепції цих подій Б. Бялокозович зауважував, що французи і сам Є. Золя сприймали «Власть тьми» як твір новаторський, який виражає тенденції натуралізму. Натомість Я. Каспрович трактував в інакшому ракурсі. І тому були свої причини.

Як доводить Б. Бялокозович, до Польщі інформація дійшла швидко в листах Адама Шиманського, який у своїх кореспонденціях із Росії привернув всебічну увагу до дванадцятотого тому листів Толстого, де містилися твори на релігійно-етичну і суспільно-моралістичну тематику, в тому числі драма «Власть тьми», коротко виклав зміст твору, переклав IV акт (сцени 1–7), а також великий фрагмент акту V і початок. Завдяки П. Гжегорчукові цей переклад був блискучим з корисним коментарем, де схарактеризовано Толстого як письменника-мораліста. А в Європі, де у слов'ян, зокрема хорватів, широко дискутувалися проблеми патріархальності села, моральності сільської людини, твір Л. Толстого викликав жвавий інтерес. Поляки теж винятком не були. Б. Бялокозович підтверджує це наведенням листа Антона Пискорського до Л. Толстого, де він просить у нього дозволу на переклад твору «Власть тьми». Л. Толстой написав Тетяні Львівні: «ответь, может» [Białokozowicz, 2003, s. 89]. Цією драмою зацікавився і директор Театру імені Станіслава Скарбка Людвік Хеллер, який теж звернувся до Л. Толстого за дозволом і теж одержав позитивну відповідь.

Очевидно, що рецензія Я. Каспровича була суголосна з цим контекстом.

Визначаючи її специфіку, Б. Бялокозович акцентував увагу на нешаблонності поглибленого способу прочитання новаторського характеру цієї трагічної народної драми. Таке визначення стало водночас для дослідника ключовою тезою, яку він послідовно розкриває у своєму аналізі.

¹³ «горіх з капустою».

¹⁴ «Я настільки поляк, як і українець».

І насамперед Б. Бялокозович указав на те, що Я. Каспрович майстерно підпорядкував структуру рецензії виконанню своєї мети.

Зберігаючи хронологію, він майстерно пов'язує описи і реляції, спирається на самого Л. Толстого, його переконання, що злочинність не може слугувати надією на майбутнє і не може принести щастя. Щоб донести до реципієнта це переконання – і Б. Бялокозович концентрує на цьому увагу – Я. Каспрович стисло, але у свій спосіб, викладає зміст драми. І вже цієї виклад слугує тому, що ніяких сподівань на те, що зло може вести до добра, не може бути. Він вдало змінює – і структура рецензії у цьому допомагає – форму викладу основної думки твору, торуючи дорогу до жорстокої правди і нищачи будь-які ілюзії: «W państwie zbrodni nie ma szczęścia i przyszłości»¹⁵ [Białokozowicz, 2003, s. 93]. І всі надії на таку зміну є марними.

Я. Каспровича цікавить, як ця ідея, не порушуючи природної течії життя, доводиться театром до глядача. І не випускаючи з поля зору найдрібнішої деталі, він аналізує гру акторів.

На нашу думку, надання такої смислотворчої сили структурі стало можливо завдяки тому, що Я. Каспрович був обдарований, як і І. Франко, дуже рідкісним даром, коли в одній людині гармонійно єдналися письменник і критик, фантазія художника і аналітична думка.

Завершується розділ логічно і обґрунтовано таким висновком: справа не тільки в тому, що інсценізацію в 1903 р. Львівським театром роману Л. Толстого «Воскресение» («Zmartwychwstanie») і постановку драми «Власть тьми» («Ciemna potęga») було прорецензовано Я. Каспровичем «z taktem i dużą kulturą literacką, przejęciem i zaangażowaniem, nie tylko wykazują żywotność sztuki Tolstoja, ale również stanowią istotny komponent polskiego życia kulturalnego»¹⁶ [Białokozowicz, 2003, s. 105]. А це вже виходить за межі історії літературознавства в царині теорії красном письменства і філософії, тому що сприяє порушенню важливої проблеми, а саме: «закономірності засвоєння і привласнювання культури іншого як своєї». Наприклад, в Білорусі висів плакат: «Адам Міцкевич – білоруський поет», а в Вінниці: «Бальзак – наш земляк». Деяко подібне *відбувається* з М. Гоголем.

Розділ «Stanisław Witkiewicz i Lew Tołstoj. Pokrewieństwo uczuć i myśli. Urzeczenie ludowością» починається з тих, оцінок, що надано йому в книзі «Bibliografia literatury polskiej: Nowy Korbut» (t. 16, cz. 1: *Literatury pozytywizmu i Młodej Polski*, PWN, 1980, s. 195). Тут Stanisława Witkiewicza (1851–1915) представлено «jako krytyka literackiego i artystycznego, publicystę, nowelistę i artystę malarza. Zaiste była to postać renesansowa»¹⁷ [Białokozowicz, 2003, s. 109].

Це лише один з тих рідких випадків, де немає протиріччя з Л. Толстим, а існує повне порозуміння. Але і тут Б. Бялокозович не відступає від свого принципу подачі матеріалу, хоча і вносить до нього деякі зміни. По-перше, більше уваги приділено впливам на творчість художника. Зокрема, підмічено вплив на нього А. Міцкевича і Льва Толстого, тобто романтизму першого і реалізму другого, що цікаво вже само по собі. Акцентовано, що дух великого російського письменника відповідав духові польського митця, і він сприймав епопею «Война и мир» як з морального, так і з ідейного боку. А далі контекст, але то вже контекст боротьби поляків за свою незалежність, про участь Віткевича в повстанні 1863 р., життя у засланні до Сибіру, але не забутий і щасливий, творчий період у Петербурзі. Йдеться і про те, як він почав цікавитися не лише романом «Война и мир», а й життям самого Л. Толстого. Відзначено, що Віткевич незвично високо цінував моральний його авторитет в соціально-політичному житті Росії. Йому імпонував пацифізм Л. Толстого, і водночас Б. Бялокозовичем не забуто й про весь славний патріотичний і волелюбний рід Віткевичів, що складав цілу сторінку в польській історії.

І після цих ідилічних відносин Ст. Віткевича різким контрастом проявляється протистояння Ст. Прибишевського і Л. Толстого у розділі «Антинорми Станіслава Пшибишевського і Лев Толстой», де описано як завзято ставились вони до майбутнього літератури.

¹⁵ «У панстві злодіїв немає щастя і майбутнього».

¹⁶ «...з тактом і великою літературною культурою, прийняттям і заангажованістю, не тільки показує життєдайність твору Льва Толстого, а й також складає суттєвий компонент польського культурного життя».

¹⁷ «як літературного критика, мистецтвознавця, публіциста, новеліста і художника. Дійсно, то була ренесансна постать».

Слід зауважити, що тут порушено основний конфлікт у житті літератури, який захопив всіх. Невипадково свого часу Е. Ожешко заявляла, що вона проти «мистецтва для мистецтва». І хоча Ст. Пшибишевський мав шумний і часом галасливий успіх, література пішла не за ним.

У цьому розділі Б. Бялокозович більш детально, характеризуючи їх, звертається до дослідників. З особливою увагою він ставиться до праці Галини Янашек-Іваничкової, до її аналізу естетичного у Ст. Пшибишевського, до формулювань опозицій реалізму і натуралізму, до її ставлення до теорії «голої душі», сатанізму, рис, які визначили характер творчості письменника, в т. ч. і у його романі «*Satans Kinder*». Йдеться про маніакальність, наркотичний і екстатичний стани, анархізм, аморалізм тощо, що разом з експресією, яка мала скандальний характер, слугувало розвиткові авангардної естетики ХХ ст. Це була естетика, яка нищила всі правила гри. Під тим кутом зору було розглянуто і роман «*Homo sapiens*», де стверджувалось, що в метафізиці сатанізм у своїм продовженні мусив стати анархізмом, а це стирало кордони між добром і злом. Надалі Б. Бялокозович характеризує берлінський етап в житті і творчості Пшибишевського, ставить питання про його національну самоідентифікацію, про те, як він епатував німців, доводив експресію до позерства тощо. Це викликало в них почуття *resentimentu*, *ненависті і ворожнечі, але у слов'ян* у різних контекстах відчувався вплив Пшибишевського. Порушено питання про вплив Достоєвського. Прояснялось, що польський письменник не тільки не знав ані російської мови, ані алфавіту. Читав його твори в перекладах. Наводяться зізнання пізнього Пшибишевського, який шукав власні шляхи вираження своїх ідей. Щодо Л. Толстого, то Б. Бялокозовичем підкреслювалось негативне ставлення Л. Толстого до Пшибишевського. Російський письменник категорично відмовлявся читати не лише його твори, а всі сучасні книжки. Обоє – і Пшибишевського, і Толстого – представлено як антиподи естетики, філософії і етики.

Порушивши проблему «*Lew Tołstoj w percepcji Jana Baudouina de Courtenay*», Б. Бялокозович виходить із його загальної характеристики людини і вченого, що і визначає ракурс бачення Л. Толстого, з яким він був рівновеликим: «*To typ prawdziwego uczonego – myślicie-la, językoznawcy, filozjofa. To był właśnie niestety, dość rzadki typ uczonego, który nigdy nie zapominał, że nauka jest jedna*»¹⁸ [Białokozowicz, 2003, s. 173]. Із цих позицій Бодуен де Куртене і підходив до всього. Важливо, що вчений високо цінував ідеали свободи, цінності філософсько-естетичні і *заангажованість* суспільну і був авторитетом не тільки науковим, а й моральним. Б. Бялокозович підкреслював, що І. Бодуен де Куртене в ідеальному суспільстві не бачив ні традиційної релігії, ні толстовського Бога. Проте він зазначав роль Л. Толстого в російському інтелектуальному і суспільному житті, цінував його демократизм, гостру критику царизму, милітаризму, війни, критику офіційного християнства, несправедливості. Учений підкреслював все те, що їх єднало, у т. ч. і у сфері моралі.

І після цих ідилічних відносин Ст. Віткевича різким контрастом проявляється протистояння Ст. Пшибишевського і Л. Толстого у розділі «*Антинорми Станіслава Пшибишевського і Лев Толстой*», де описано як завзято стали вони на про за майбутня літератури.

Слід зауважити, що тут порушено основний конфлікт в житті літератури, який захопив всіх. Невипадково свого часу Е. Ожешко заявляла, що вона проти «мистецтва для мистецтва». І хоча Ст. Пшибишевський мав шумний і часом скандальний успіх, література пішла не за ним.

У цьому розділі Б. Бялокозович більш детально звертається до концепцій інших дослідників, створюючи тим самим діалогічне поле. З особливою увагою учений ставиться до праці Галини Янашек-Іваничкової, до її аналізу естетичного у Ст. Пшибишевського, до формулювань нею опозицій реалізму і натуралізму. Його цікавить погляд дослідниці на теорію «голої душі», сатанізму, риси, які, визначаючи характер творчості письменника, яскраво проявилися вже у його романі «*Satans Kinder*». Йдеться про маніакальність, наркотичний і екстатичний стани, про анархізм, аморалізм тощо, що разом з експресією, яка носила скандальний характер, слугувало розвиткові авангардної естетики ХХ ст. Це була руйнівна естетика, яка нехтувала всіма правилами гри. Під тим кутом зору було розглянуто і ро-

¹⁸ «То тип справжнього ученого – мислителя, мовознавця, філософа. То був дійсно, досить рідкісний тип ученого, який ніколи не забував, що наука єдина».

ман «Номо sariens», де стверджувалось, що в метафізиці сатанізм у своїм продовжені мусив стати анархізмом, а це стирало кардони між добром і злом. Надалі Б. Бялокозович характеризує берлінський етап в житті і творчості Пшибишевського, ставить питання про його національну самоідентифікацію, про те, як він епатував німців, доводив експресію до позерства тощо. Це викликало в них почуття *ресентименту*, *почуття ненависті і ворожнечі*. Але у слов'ян у різних контекстах відчувався вплив Пшибишевського. Поручено питання про вплив Ф. Достоєвського. Прояснялось, що польський письменник не тільки не знав російської мови, а й алфавіту, атому читав його твори в перекладах. Наводяться признання позаднього Ст. Пшибишевського, який шукав власні шляхи виразу своїх ідей. Що до Л. Толстого, то Б. Бялокозовичем підкреслювалась негативне ставлення Л. Толстого до Пшибишевського. Російський письменник категорично відмовлявся читати не лише його твори, а всіх сучасних книжок. Обидва – і Пшибишевський, і Толстой представлені як антиподи в області естетики, філософії і етики.

В останньому розділі створено портрет художника-графіка Юзефа Чапського (1896–1993), який не любив, коли його відволікали від живопису, але красне письменство, хороша критика і публіцистика йому ніколи не заважали. І він дуже добре знав російську літературу. Насамперед це був Л. Толстой, а далі – О. Пушкін, М. Лермонтов, М. Гоголь, М. Салтиков-Шчедрін, І. Тургенев, Ф. Достоєвський, М. Лесков, В. Розанов, А. Чехов, Д. Мережковський, З. Гіппіус, О. Ремізов, І. Северянін, Д. Філософов, О. Блок, А. Бєлий, М. Гумільов, А. Ахматова, І. Бунін, О. Мандельштам, В. Набоков, О. Солженіцин та ін. Від Л. Толстого, його роману «Война и мир» і учення Ю. Чапський був в захваті протягом довгих літ. Але настав час – і він змінив свої погляди. І ось Б. Бялокозович простежив цей непростий шлях його ставлення до Л. Толстого від апофеозу до повного заперечення.

Б. Бялокозовичем взагалі багато сказано саме про сприйняття духовного вчення Л. Толстого, навіть більше, ніж про художнє. І все ж таки в дзеркалі сприйняття Л. Толстого польськими письменниками російський письменник постає як живий. Ученому вдалося передати саму атмосферу літературного життя, у якому Л. Толстой вже тільки своєю присутністю викликав дискусію, впливало на літературний процес не лише в Росії. Б. Бялокозович показав, як це відбувалося у Польщі.

Треба зазначити, що кожен розділ книги «Z polskiej karty Lwa Tołstoja. Nowe i zapomniane o Tołstoju i jego perserccji w Polsce» – це сконцентрована монографія, у якій через призму різноаспектного ставлення польської творчої інтелігенції до Л. Толстого детально характеризується великий його вплив на розвиток літератури в Польщі, майстерність письменників, їхні художньо-філософські, соціальні, естетичні, релігійні та інші погляди на світ і людину в ньому. Констатуючи це, не можна не враховувати те, що повноту картини допомагають створити підрядники і показник імен. Адже кожне ім'я свідчить про якийсь новий ракурс ролі Л. Толстого в духовному житті Польщі і у творчості письменників та діячів мистецтв.

І на закінчення треба додати, що заголовок книги – «Z polskiej karty Lwa Tołstoja», що означає, що повну «карту» ще треба створити, що ця тема чекає нових досліджень і осмислень того, чим був і є Л. Толстой для польської літератури.

Проте Б. Бялокозович цікавий не лише тим, що зробив вагомий внесок у толстовознавство. При розгляді проблеми методології Б. Бялокозович заслуговує уваги ще і тому, що він дотримується не лише точності формулювань своїх положень, а й простоти викладу матеріалу. Його насичений фактами і людськими документами текст не сприймається як перевантажений та фрагментарний. І в цій майстерності він солідаризується з такими полоністами, як О.З. Цибенко, В.О. Хорев, Р. Радишевський, О. Сухомлинов, О.В. Розинська, яка присвятила Б. Бялокозовичу спеціальну статтю [Розинская, 2003] та ін., а також з польськими рсистами, такими, як І. Рудзевич.

Отже, дослідницький ракурс, на який указує Б. Єгоров, залишається актуальним, тому що під тим кутом зору з усією повнотою ще не розглядалися навіть такі корифеї, як, наприклад, М. Бахтін або І. Франко, хоча йому присвячено працю Л. Фризмана «Иван Франко: взгляд на литературу» [Фризман, 2017].

Що стосується Б. Бялокозовича, то він своєю працею збагатив літературознавство і методологію.

Список використаної літератури

Егоров, Б.Ф. (1980). *О мастерстве литературной критики. Жанры. Композиция*. Ленинград: Советский писатель.

Розинская, О.В. (2003). В честь юбилея польского ученого: (Сборник к 70-летию профессора Бялокозовича). Вестник Московского университета. Серия 9, Филология, 3, 199–202.

Фризмэн, Л.Г. (2017). *Иван Франко: взгляд на литературу*. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого.

Białokozowicz, B. (2003). *Z polskiej karty Lwa Tołstoja. Nowe i zapomniane o Tołstoj i jego percepcji w Polsce*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

“FROM THE POLISH CARD OF LEO TOLSTOY” BY PROFESSOR B. BIALOKOZOVICH: METHODOLOGY AND CONSTRUCTIVENESS

Luiza K. Olyander, Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine)

e-mail: olk32@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-2

Key words: *dialogue, discourse, methodology, narrative system, B. Bialokozovich.*

Ways of organizing the narrative system in his book “From the Polish Card of Leo Tolstoy”, which was published in Olshtyn in 2003, and its constructiveness are characterized in this article, which is based on analytical and hermeneutic and receptive methodology, taking into account the assessments of an outstanding Polish scientist, Tolstoy expert, one of the organizers of Tolstoy science in Poland – Basil Bialokozovich by polonists O. Tsybenko, V. Khorev, O. Rozynska, I. Rudziewicz and others. The expediency of raising the problem – the specifics of Polish scientist’s methodology, is substantiated. In this regard, the purpose of this article is to describe the techniques and methods of organizing Bialokozovich’s narrative system aimed at achieving the greatest effectiveness of textual discourse. The topicality of the problem is confirmed by the position of B. Yegorov: “Literary work is unthinkable without the form analysis”. It is proved that B. Bialokozovich’s approaches to the disclosure of the problems raised by him, the persuasiveness of his arguments, the skill of organizing the narrative system and the creation of a large dialogic field covering space-time from 1898 to the middle of the twentieth century are of great interest. It is emphasized that the text is built on the classical principle – from the general picture to a detailed analysis of assessments of Tolstoy’s works by Polish writers and scholars. B. Bialokozovich's emphasis on the fact that the novel “War and Peace” came to Poland only in Western European languages, and the publication of small works by Leo Tolstoy in “Warsaw Diary” was considered insignificant. The titles of all chapters-medallions are characterized as concentrated text. The methodological perspective of the content of the monograph title “From the Polish Card of Leo Tolstoy” is considered, where the key role is played by the word map, thanks to which all authors with their own conceptual vision of Leo Tolstoy appear visually and in dialogue on the space-time modus. Difficult relations between E. Ozheshko and L. Tolstoy are shown on the basis of human documents: Polish writer throughout her life sought to talk to him, but L. Tolstoy, giving way to her story “Jedna setna” (“One Hundredth”), spoke sharply about E. Ozheshko’s sentimentalism. But the writer also subjected the composition of his novels to merciless criticism. Attention is drawn to the following methodological feature of B. Bialokozovich, manifested in the fact that he gives large fragments of evidence in the original language. This is fundamental because the scientist thus supports the position of O. Potebnia that the opinion expressed in another language is different. It is noted that in B. Bialokozovich each section is a concentrated monograph. B. Bialokozovich presented a complete picture of intellectual life of the whole era in Russia, which is intense and full of contradictions.

Referenses

Białokozowicz, B. (2003). *Z polskiej karty Lwa Tołstoja. Nowe i zapomniane o Tołstoj i jego percepcji w Polsce* [From the Polish Card of Leo Tolstoy. New and Forgotten About Tolstoy and His Perception in Poland]. Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego Publ., 249 p.

Frizman, L.G. (2017). *Ivan Franko: vzhlyad na literaturu* [Ivan Franko: A Look at Literature]. Kiev, Izdatelsky dom Dmitrija Burago Publ., 608 p.

Rozinskaya, O.V. (2003). *V chest jubileya polskogo uchenogo: (Cbornik k 70-letiju professora Bazyli Bjalokozovicha)* [In Honor of the Anniversary of the Polish Scientist: (Collection for Professor Bazyli Bjalokozovich 70th anniversary)]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 9, Filologiya* [Moscow University Philology Bulletin], vol. 3, pp. 199-202.

Yegorov, B.F. (1980). *O masterstve literaturnoy kritiki. Zhanry. Kompoziciya* [On the Mastery of Literary Criticism. Genres. Composition]. Leningrad, Soviet Writer Publ., 316 p.

Одержано 5.07.2021.

ЛІТЕРАТУРНІ ТРАДИЦІЇ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР ТА ЕПОХ

УДК 821.111

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-3

Л.М. КУЛАКЕВИЧ,

доктор філологічних наук,

професор кафедри іноземних мов

ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет» (м. Дніпро)

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МОТИВУ СПЛЯЧОЇ КРАСУНІ В НОВЕЛІ Д.Г. ЛОРЕНСА «ПРИНЦЕСА»

Мета статті – визначення особливостей інтерпретації мотиву сплячої красуні в новелі Д.Г. Лоренса «Принцеса». Завдання – з'ясувати сюжетну основу зазначеної новели і проаналізувати художні складники образу головної героїні. Дослідження проведено з використанням елементів мотивного, рецептивно-інтерпретаційного, психоаналітичного і компаративного методів аналізу.

Установлено, що в новелі використано популярний для казок різних народів сюжет про прекрасну принцесу. Про родовий зв'язок героїні з королями зауважено на початку новели через вказівку на походження батька. Традиційно в казках народження дитини є результатом взаємодії з іншим світом когось із батьків. У новелі Лоренса це трансформовано в нетипову для пересічного чоловіка поведінку Коліна Ургхарта, який за своїм ставленням до подружнього життя здавався дружині «нереальною істотою», «луною», «привидом». Приналежність дівчинки до чудесного світу розгортається і через неодноразово артикульований мотив підміненої дитини.

У казках рання смерть матері і поява злої мачухи зумовлюється життєвою потребою самостійного дорослішання дівчини, адже доброта матері, її надмірна опіка заважають більш глибокому розвитку молодой жінки і її здатності реагувати на життєві проблеми. Установлено, що в новелі Лоренса мотив смерті матері зазнає трансформацій: дворічна дитина опиняється під повною опікою свого батька, що виховує дівчинку в ідеально романтичній атмосфері. Саме він прищеплює доньці поведінкову модель принцеси, якої не гідний жодний чоловік. Проживання батька з донькою на європейському континенті, а баби з дідом по лінії матері – на американському, викликає алюзії про приналежність роду матері і роду батька до різних «світів» – різних культур / світоглядних систем. Колін Ургхарт, а згодом і його донька уособлюють романтичну культуру з її ідеалізацією жінки як прекрасної дами і платонічного кохання лицаря до неї. Романтичний світогляд оприявлено через деталі зовнішності (Ургхарти мають блакитні очі), стиль героїні в одязі, її асексуальність. Сутність гарненької героїні увиразнено одним з її імен – Лялечка, що спрямовує на сприйняття живого як мертвого, розуміння існування Принцеси як механічного, позбавленого почуттів і відчуттів.

У багатьох казках транслюється необхідність мати сім'ю, що є маркером соціалізованої людини, а пошуки шлюбного партнера завжди відбуваються в «чужому» для героя просторі. Згідно з таким каноном лоренсівська героїня вирушає у подорож і в результаті зближується зі збіднілим, але фізично вправним та мовчазним мексиканцем, спонукаючи його до небезпечної подорожі з нею в гірські ліси. Героїня свідомо моделює ситуацію, аби опинитися наодинці з чоловіком, але згодом виявляється нездатною «відключити» в собі культивованій батьком патерн принцеси. Здоровий глузд та інстинкти героїні так і не змогли взяти верх над культурною надбудовою під назвою «Принцеса». У тексті неодноразово зауважується, що Марія-Генрієтта Ургхарт могла би бути цілком щасливою з Домінго Ромеро, однак через її викривлено-романтичне уявлення про чоловіків цього не сталося. Фінал новели позірно щасливий – героїню врятовано, вона повертається до свого колишнього життя. Таке завершення можна потлумачити як те, що «поцілунок» мексиканця так і не розбудив у Принцесі жінку, вона довіку залишиться сплячою красунею.

Ключові слова: Д.Г. Лоуренс, канон казки, мотив сплячої красуні, образ принцеси, образ жінки, новела.

Цель статьи – определение особенностей интерпретации мотива спящей красавицы в новелле Д.Г. Лоуренса «Принцесса». Задача – определить сюжетную основу указанной новеллы и проанализировать художественные составляющие образа главной героини. Исследование проведено с использованием элементов мотивного, рецептивно-интерпретационного, психоаналитического и компаративного методов анализа.

Установлено, что в новелле использован популярный для сказок разных народов сюжет о прекрасной принцессе. Традиционно в сказках рождение ребенка является результатом взаимодействия с другим миром одного из родителей. В новелле Лоуренса это трансформировано в нетипичное для обычного мужчины поведение Колина Ургхарта, который по своему отношению к супружеской жизни казался жене «нереальным существом», «эхом», «призраком». Принадлежность девочки к чудесному миру указана и через мотив подмененного ребенка.

В сказках ранняя смерть матери и появление злой мачехи обусловливается жизненной потребностью самостоятельного взросления девушки, ведь доброта матери, ее чрезмерная опека мешают развитию молодой женщины и ее способности реагировать на жизненные проблемы. Установлено, что в новелле Лоуренса мотив смерти матери трансформируется: двухлетний ребенок оказывается под полной опекой своего отца, воспитывающего девочку в идеально романтической атмосфере. Именно он прививает дочери поведенческую модель принцессы, которой не достоин ни один мужчина. Проживание отца с дочерью на европейском континенте, а родственников по линии матери на американском вызывает аллюзии о принадлежности рода матери и отца к разным «мирам» – разным культурам / мировоззренческим системам. Колин Ургхарт, а впоследствии и его дочь олицетворяют романтическую культуру с ее идеализацией женщины как прекрасной дамы и платонической любви рыцаря к ней. Романтическое мировоззрение демонстрируется через детали внешности (Ургхарты обладают голубыми глазами), стиль героини в одежде, ее асексуальность. Сущность хорошей девочки выражена одним из ее имен – Куколка, направляющим на восприятие живого как мертвого, понимание существования Принцессы как механического, лишеного чувств и ощущений.

Во многих сказках транслируется необходимость иметь семью, которая является маркером социализированного человека, а поиски брачного партнера всегда происходят в «чужом» для героя пространстве. Согласно такому канону лоуренсовская героиня отправляется в путешествие и сближается с обедневшим, но физически развитым и молчаливым мексиканцем, побуждая его к опасному путешествию с ней в горные леса. Героиня сознательно моделирует ситуацию, чтобы оказаться наедине с мужчиной, но впоследствии оказывается неспособной «отключить» в себе культивированный отцом паттерн принцессы. Здравый смысл и инстинкты героини так и не смогли возобладать над культурной надстройкой под названием «Принцесса». В тексте неоднократно отмечается, что Мария-Генриетта Ургхарт могла бы быть вполне счастлива с Доминго Ромеро, однако из-за ее искаженно-романтического представления о мужчинах этого не произошло. Финал новеллы счастлив лишь внешне – героиня спасена и возвращается к своей прежней жизни. Такое завершение можно объяснить как то, что «поцелуй» мексиканца не разбудил в Принцессе женщину, она так и осталась спящей красавицей.

Ключевые слова: Д.Г. Лоуренс, канон сказки, мотив спящей красавицы, образ принцессы, образ женщины, новелла.

Девід Герберт Ричардс Лоренс (Lawrence H. Davison, 1885–1930) увійшов в історію англійської літератури першої третини ХХ століття як поет, новеліст, романіст, драматург, перекладач і літературознавець. Як зазначив Ф.Р. Лівіс, достатньо було б самих тільки новел, щоб Лоренс опинився серед перших письменників Англії [Leavis, 1955, р. 204–205]. Рецепцію творів Д. Г. Лоренса у західному й українському літературознавстві докладно відрефлексовано в дисертації Наталії Стирнік [Стирнік, 2021, с. 11–58]. Вивчаючи студії про творчість письменника, остання небезпідставно заявила, що суспільство в особі читачів і критиків приголомшувалося не стільки темами Лоренсових творів, скільки засобами їх відтворення, що й спричинило його сумнівну репутацію як серед читачів, так і серед літературних критиків [Стирнік, 2021, с. 16]. Літературознавець звертає увагу та те, що, з одного боку, критики зауважували «неповторне» зображення Лоренсом жінок, їхньої сексуальності і духовності, що дало їм підстави говорити про «жіночість Лоренса» [Ферніхав, 2001, с. 187], а з іншого, – лунали звинувачення в жінконенависництві і зверхньому ставленні до жінок (С. де Бовуар, К. Міллет). Певною мірою це можна пояснити тим, що, на думку феміністичної критики, образ жінки в літературі має найважливішу форму «соціалізації», оскільки «завжди був взірцем для наслідування, визначаючи для жінок і чоловіків прийнятну версію «фемінного», окреслюючи можливі покликання й прагнення жінки» [Баррі, 2008, с. 145]. Так, якщо брати художню літературу до ХХ ст., то, як вважають фемі-

ністки, у ній дуже мало образів жінок, які б прагнули заробляти собі на життя, розглядаючи одруження чи не єдиною запорукою жіночого щастя. Очевидно, «провина» Д.Г. Лоренса полягала в тому, що і в ХХ ст. у своїх творах він продовжував традицію зображення жінки у гендерно-стереотипних ролях дружини, коханки, матері чи доньки, хоч і змінив ракурс художнього осмислення їхнього існування.

В аспекті нашого дослідження особливо важливим є висновок здобувача про те, що хоч лоренсознавство і стартувало на українських теренах науковими студіями О. Бандровської [Бандровська, 2014], І. Бояновської [Бояновська, 1989], І. Галуцьких [Галуцьких, 2014a, 2014b], Н. Глінки [Глінка, 2006], Е. Гончаренко [Гончаренко, 2005], Н. Жлуктенко [Жлуктенко, 1983, 2005], С. Микитюк [Микитюк, 2014], однак новелістика Лоренса і нині лишається майже не дослідженою в сучасному українському літературознавстві. Обравши об'єктом своєї дисертаційної роботи збірки новел Д.Г. Лоренса «The Prussian Officer and Other Stories» (1914), «England, My England and Other Stories» (1922), «The Woman Who Rode Away and Other Stories» (1928), які вийшли у світ за життя письменника і, відповідно, презентують ранній, зрілий та пізній періоди його творчості, Наталія Стирнік визначає їхні провідні теми, мотиви та художні особливості реалізації останніх. Однак мотив сплячої красуні в новелі англійського митця лишився поза увагою дисертантки.

Мета статті – визначення особливостей інтерпретації казкового мотиву сплячої красуні в новелі Д.Г. Лоренса «Принцеса». Відповідно, ставимо перед собою завдання з'ясувати сюжетну основу зазначеної новели і проаналізувати художні складники образу головної героїні. Для досягнення мети нами було використано елементи мотивного, рецептивно-інтерпретаційного, компаративного та психоаналітичного методів аналізу.

Якщо відштовхуватися від запропонованої Наталією Стирнік періодизації творчості Д.Г. Лоренса, то новела «Принцеса» («The Princess», 1924) написана на межі зрілого і пізнього періодів, прикметних, на нашу думку, непідробним інтересом письменника до здобутків психоаналізу З. Фрейда і К.Г. Юнга, що, певною мірою, оприявилось не тільки у вигляді його трактатів «Психоаналіз і несвідоме» (1921), «Фантазія на тему про несвідоме» (1922), але й через більш активне використання в новелах елементів міфопоетики, біблійних, літературних алюзій, символів та, найголовніше, – поглиблення художнього осмислення теми цінності сексуального життя для жінки. Сучасна дослідниця творчості Лоренса Марія Касадо Вілануева зазначила, що після публікації збірки «Англія моя Англія» (1922) письменник використовував міфічні і казкові моделі, персонажі, елементи настільки інтенсивно, що це дало підстави літературознавцям говорити про його «казковий стиль». На думку норвезької дослідниці, у такий спосіб Д.Г. Лоренс прагнув протистояти ідеалістичному романтизму, що, на його думку, заважав людині здобувати власний досвід, тому в його творах «казкові резонанси часто супроводжуються “підриванням” відомих сюжетів і символіки через пародію або трансформацію» [Villanueva, 2017, p. 82]. Вважаємо, що особливо показовою в цьому сенсі є новела «Принцеса».

Уже при першому читанні зазначеного твору впадає в око популярний для казок різних народів сюжет про принцесу, настільки прекрасну, що жоден з чоловіків королівства не був вартий мізинця на її нозі. Про родовий зв'язок героїні з королями зауважено на початку новели через вказівку на походження батька («Він належав до давнього шотландського роду і претендував на кровну родинність з королями. Начебто кров шотландських королів текла в його жилах» [Лоуренс, 2006, с. 147]). Традиційно в казках народження дитини є результатом взаємодії з «іншим» світом когось із батьків. У новелі Лоренса представником чудесного світу є Колін Укхарт, який через нетипову для пересічного чоловіка поведінку і ставлення до подружнього життя здавався дружині «нереальною істотою», «луною», «привидом», що неодноразово акцентовано в тексті: «Три роки місис Урхарт захоплювалася туманом і блиском, невіддільними від її чоловіка. А потім надірвалася. Поруч з нею жив фантом. Багато чого він просто не помічав, наче й насправді був привидом. Чарівним, чемним, добродушним привидом з приглушеним мелодійним голосом. Тому, коли була потрібна його допомога, його наче й не було» [Лоуренс, 2006, с. 148]. Приналежність дівчинки до чудесного світу розгортається і через неодноразово артикульований у тексті мотив підміненої дитини («вона здавалася підмінено дитиною» [Лоуренс, 2006, с. 153]; «Вона була немов підмінена дитина, народжена феєю» [Лоуренс, 2006, с. 154]).

Як вважає психоаналітик юнганської школи Естес Клариса Пінкола, у казках рання смерть матері і поява злої мачухи зумовлюються життєвою потребою самостійного дорослішання дівчини, адже доброта матері, її надмірна опіка заважають розвитку молодій жінки і її здатності реагувати на життєві проблеми [Пінкола, 2010, с. 87]. У новелі Лоренса, добре ознайомленого з ідеями З. Фрейда й К.Г. Юнга, а також з міфами і казками різних народів, мотив смерті матері зазнає трансформацій: дворічна дитина опиняється під повною опікою свого батька, що всебічно виховує дівчинку в ідеально романтичній атмосфері. Саме він прищеплює доньці поведінкову модель принцеси, якої не гідний жодний чоловік. Проживання батька з донькою на європейському континенті, а баби з дідом по лінії матері – на американському викликає алюзії про приналежність роду матері і роду батька до різних «світів» – різних культур / світоглядних систем.

Колін Ургхарт з донькою уособлюють романтичну культуру з її ідеалізацією жінки як прекрасної дами і платонічного кохання лицаря до неї. Романтичний світогляд оприявлено через деталь зовнішності: Колін мав блакитні очі, такі ж очі були і в його доньки. Приналежність останньої до романтичного світу марковано і її стилем в одязі («<...> одягалася вона просто, зазвичай у сукні блакитного чи ніжно-сірого кольору з маленькими комірцями у міланському стилі, і носила дуже тонку білизну. У неї були витончені маленькі ручки, і рояль під ними звучав, як спінет. Виходячи з дому, замість пальта вона одягала плащ чи пелерину та маленькі капелюшки, які носили у вісімнадцятому столітті. Її рожеві щоки наводили на думку про яблуневий цвіт» [Лоуренс, 2006, с. 153]; «Виглядала вона так, ніби зійшла з картинки» [Лоуренс, 2006, с. 153]), та найголовніше – у тексті скрізь розкидано вказівки на жіночу інфантильність / асексуальність дівчини («А вона ніби народилася дорослою, але так нею і не стала» [Лоуренс, 2006, с.151]; «квітка її цноти не мала жодного аромату» [Лоуренс, 2006, с. 155]; «Принцеса ніколи не бажала близькості з чоловіком» [Лоуренс, 2006, с. 198]), що в поєднанні з її самовпевненістю викликало неусвідомлену ворожість у пересічних чоловіків, зокрема в таксиста, «справжнього середземноморця, який пишався своєю *beaute* мужністю і для якого, крім таємниць фалоса, інших таємниць не було на світі» [Лоуренс, 2006, с. 155]. Сутність гарненької, але беземоційної й асексуальної героїні увиразнено одним з імен, яким її називала мати, – Лялечка, що спрямовує на сприйняття живого як мертвого, розуміння існування Принцеси як механічного, позбавленого почуттів і відчуттів, відчуженого від життя інших людей. В аспекті нашого дослідження виокремлені нами характеристики образу Принцеси дають всі підстави розглядати героїню як авторський варіант сплячої красуні. Презентацію її батька через марковані ознакою безтілесності мікрообрази привида / фантома / луни також можна потлумачити, з одного боку, як вказівку на його асексуальність, а з іншого – мертвотність / неактуальність життєвих принципів, яких він дотримується сам і прищеплює дівчинці.

Дослідник міфології Сергіус Головін вважав, що казковий герой, охоплений неясним відчуттям свого вищого призначення, обов'язково «вирушає в далеку і небезпечну путь через бурхливі потоки, високі гори і темні ліси. Його метою є велика любов, пишне весілля, царський вінець» [Головін, 2000, с. 212]. З іншого боку, у багатьох казках транслюється необхідність мати сім'ю, що є маркером соціалізованої людини. Як зазначив Ігор Кон, у патріархальному суспільстві одруження було обов'язковою умовою отримання статусу дорослої людини. Неодружена особа незалежно від свого віку не мала вирішального голосу в колективі [Кон, 1990, с. 151]. Пошуки шлюбного партнера в казці завжди відбуваються в «чужому» для героя просторі, який означається як «інше царство» «за тридев'ять земель», а у випадку мотиву сплячої красуні остання з різних причин опиняється в лісі або ліс виростає навколо неї (як у казці про принцесу і веретено у різних редакціях Шарля Перро і братів Грімм). Такі елементи казкового сюжету репрезентовано і в новелі Лоренса «Принцеса». Зі смертю батька в жінки зринають думки про своє місце в суспільстві, адже вона втратила не лише статус доньки, але й онуки. Оскільки внаслідок особливостей виховання в свідомості Лялечки не сформувалися критерії матримоніального відбору, вона не може визначитися з обранцем. Згідно з казковим каноном для розв'язання проблеми жінка вирушає у подорож у найменш залюднені, як на її думку, місцини в штаті Нью-Мексико, а згодом – у ліс, де сподівається побачити диких тварин.

У казках ліс є незвичайним місцем, у якому герої проходять випробування і в нагороду отримують щастя. З точки зору психоаналізу ліс є символом «психе й жіночого принципу», це «[м]ісце ініціації, невідомих небезпек і тьми. Увійти в темний або зачарований ліс – означає перехід, коли душа зустрічається із чимсь згубним і невідомим; область смерті; секрети природи, у які людина повинна проникнути, щоб зрозуміти їхній зміст. <...>. Відхід у ліс – це символічна смерть перед відродженням у ході ініціації» [Купер, 1995, с. 178]. З матеріалів дослідження чарівної казки В. Проппа [Пропп, 1995, с. 112–129] можна зробити висновок, що у казках мікроситуація тимчасового перебування героїнь у лісовому будиночку з багатирями / мисливцями / розбійниками є уламком архаїчного обряду ініціації жінок, які отримували статевий досвід перед тим, як взяти шлюб. Бажання побачити хижаків було для лоренсівської Принцеси лише формальним приводом, щоб опинитися наодинці з чоловіком, який може дати їй сексуальний досвід. На це вказує той факт, що маючи у своєму колі художників, літераторів, музикантів і просто забезпечених та освічених чоловіків, героїня зближується зі збіднілим, але фізично вправним та мовчазним мексиканцем, спонукаючи його до подорожі з нею в гірські ліси. Серед правічного лісу у старій хатинці золотошукачів Принцеса по суті вступає у священний шлюб з Ромеро, на що вказують деталі, властиві шлюбному ритуалу: герой облаштовує жінку у своєму домі (ділянка лісу разом з хатинкою належала Ромеро), вони спільно вечеряють і лягають разом на настил, який замінює ліжко, і врешті жінка сама просить, аби чоловік зігрів її своїм тілом.

За визначенням юнґіанського аналітика М.-Л. фон Франц, герой є архетипною моделлю і зразком (патерном) правильного типу поведінки. Однією з функцій героїв міфів і казок є нагадувати, як правильно поводитися [Франц, 2016, с. 235]. Та при цьому вона акцентує, що герой символізує собою особистість, яка, діючи інстинктивно, завжди чинить правильно у конкретній ситуації [Франц, 2016, с. 236]. У новелі Лоренса героїня моделює ситуацію, аби опинитися наодинці з чоловіком, та згодом виявляється нездатною «відключити» в собі культивований батьком патерн принцеси і прийняти чоловіка з його природою. Сон, по суті, аносує подальшу долю Лялечки – «бути похованою заживо» [Лоуренс, 2006, с. 196], адже вона докладає всіх зусиль, аби відстояти своє існування як безтілесної / безстатевої істоти, поховавши таким чином у собі жінку. Деталі, що так чи інакше активізують мотив холоду (героїні холодно, їй здається, що вона похована під шаром снігу падають сніжинки тощо), скеровують на сприйняття Принцеси як холодної жінки й увиразнюють мотив сплячої красуні.

Згідно з С. Головіним, у казках і лицарських романах вирушання до лісу символізує пошук містичного любовного переживання: «коли казковий герой долає ліс, він, як правило, знаходить наречену, з якою стає щасливим, а часом і царську корону» [Головін, 2000, с. 214]. Проте з героїнею Лоренса так не сталося. Перебування у позацивілізаційних умовах, де важать не рахунки в банку, а фізична вправність чоловіка, його вміння вполювати здобич і розвести багаття, мало б стати для Марії-Генрієтти Ургхарт курсом екстремальної психотерапії для досягнення нею мужчини. Однак здоровий глузд та інстинкти жінки так і не змогли взяти гору над культурною надбудовою під назвою «Принцеса». В аспекті наскрізної для творчості Д.Г. Лоренса проблеми стосунків чоловіків і жінок важливими є характеристики поведінки Лялечки. Перебуваючи у повній залежності від провідника, вона поводить самовпевнено, наказує, що йому робити, приймаючи від нього як належне їжу, тепло і захист, не виявляючи при цьому до нього хоч би якихось прихильних емоцій і навіть після спільної ночі Ромеро залишається для неї обслугою, черню. Більше того, жінка свідомо завдає болючого удару чоловічій гідності мексиканця, беземоційно повідомивши, що їй не було і не мало бути добре під час зльоту. Викидання ошаленілим коханцем одягу сприймається як остаточне позбавлення жінки «культурного щита», без якого врешті-решт вона мала б побачити своє тіло. Подальші події розгортаються трагічно: ображений чоловік гвалтує героїню, від чого остання впадає у психічне і фізичне оціпеніння, що також розглядаємо як авторську реалізацію мотиву сплячої красуні.

Відповідно до казкового канону, ще юною героїня виявляла небуденні здібності. У новелі неодноразово зазначено її мистецьку обдарованість і начитаність: юнка читала класику не в перекладі, а мовою оригіналу, що вказує на її високий інтелект («Не така, як інші, не від світу цього, вона, здавалося, все чудово розуміла своїм холодним розумом, в усе вника-

ла з запалом відсутньої в ній жаги» [Лоуренс, 2006, с. 154]). Можемо припустити, що не лише батьківське виховання, але й класична література, у якій до першої третини ХХ ст. було табу на опис сексуального життя (свідченням чого є сумнозвісна доля роману «Коханець леді Чаттерлей»¹), вплинула на формування у свідомості Принцеси полярних образів чоловіка: він або безтілесний супутник прекрасної дами (як її батько), або «грубе чудовисько», «Калібан»² [Лоуренс, 2006, с. 155]. Зауваження Принцеси стосовно римського таксиста («Завдяки Золя, вона все знала про нього» [Лоуренс, 2006, с. 155]) також актуалізує низку сенсів: французький письменник художньо демонструє руйнівну силу сексуального інстинкту чоловіків і жінок, їхнє споживацьке ставлення одне до одного, що найбільш яскраво розгорнуто в циклі романів «Ругон-Маккари». Наявність у героїні сексуальних інстинктів, хоч і притлумлених батьківським вихованням і читанням літератури, есплікується, на нашу думку, в мікроситуації ігнорування Принцесою кавалерів з вершків суспільства як потенційних шлюбних партнерів: освічена і духовно витончена дама мала б одразу обрати людину свого кола і своїх інтересів, однак зосереджується на чоловікові, якого сучасною термінологією можна означити як альфа-самець: «Мовчазний, нетовариський, майже непомітний на тлі навколишньої природи, він був чудовим провідником з напрочуд швидкою реакцією, що дозволяла передбачати можливі труднощі. До того ж, він умів готувати і, схилившись над багаттям, спритно щось підправляв довгими засмаглими пальцями» [Лоуренс, 2006, с. 164].

Дослідниця творчості Д.Г. Лоренса Шері Б. Лейст визначає лоуренсівське трактування сучасної йому жінки як сплячої красуні, «яка живе за допомогою свого “свідомого его”», дотримуючись суспільних приписів, «тоді як її індивідуальний дух пригнічується» [Laist, 1975, p. 54]. У новелі «Принцеса» є вказівка на те, що поведінкова модель принцеси не була для героїні іманентною, остання «старанно грала свою роль, ніколи не виходячи з образу» [Лоуренс, 2006, с. 157], який створив для неї батько, і навіть зі смертю останнього не може позбавитися комплексу особливої. Свідомість жінки розчахнулася перед вибором залишитися зі своїми принципами чи змінитися, здобувши цим людське тепло і захист, тому то й сподівається Принцеса, «щоб хтось урятував її від себе самої» [Лоуренс, 2006, с. 197]. У тексті неодноразово зауважується, що Марія-Генрієтта Ургхарт могла би бути цілком щасливою з Домінго Ромеро, однак через її викривлено-романтичне уявлення про чоловіків цього не сталося («Заміжжя передбачало чоловіка, створеного її уявою. Адже їй було відомо все, що треба знати жінці. Але чоловік був творінням її свідомості, а не живою істотою» [Лоуренс, 2006, с. 146]).

Звертаємо увагу на те, що у багатьох творах Д.Г. Лоренса так чи інакше зринає думка про те, що однією з причин нещасливого подружнього життя героїв є когнітивний дисонанс у свідомості дружини (реальний чоловік не відповідає образу, сформованому її уявою), унаслідок чого вона береться переробити / перевиховати свого чоловіка. Найбільш яскравою ілюстрацією до нашої тези є роман Д.Г. Лоренса «Сини і коханці» («Sons and Lovers», 1913), героїня якого спрямовує всю свою життєву енергію на «підтягування» чоловіка до рівня свого ідеалу. При всій своїй освіченості місіс Морел не усвідомлювала / не допускала окремішності Волтера як особистості. Це лише жінці здавалося, що вона культурно розвивала емоційно чутливого, але малоосвіченого шахтаря, та насправді вона поступово знищувала його як індивідуальність (читання серйозної літератури збурило в чоловікові незадоволеність життям і спровокувало алкоголізм, адже він не знаходив у житті ідеалів, про які дізнався з книжок). Згодом, не відчувачи провини за долю чоловіка, жінка береться за виховання двох синів, однак і тут зазнає життєвого фіаско: Вільям втікає від опіки матері, переїхавши до Лондона, а Пол виявляється неспроможним побудувати стосунки з іншими жінками. Те, що письменник неодноразово художньо осмислює тему подружніх стосунків і виховання дітей, певною мірою зумовлено особистим досвідом письменника. Батько Лоуренса був простим трудолюбивим вуглекопом, цілком задоволеним своїм життям, а мати – освіченою жінкою, яка прагнула іншого життя, ніж мала з чоловіком. І хоча вони поборалися з любові, однак з часом перетворюють подружнє життя на пекло, адже жінка намагалася «окультурити» чоловіка, а не прийняти його шахтарський спосіб життя [Лоренс, 2003, с. 7–8].

¹ «Lady Chatterley's Lover» було написано до 1928 р., але офіційно видано у Великій Британії аж 1960 р.

² Калібан, герой трагікомедії В. Шекспіра «Буря», був грубим і злим дикуном, який не хотів слухати своєму шляхетному господарю.

У новелі «Принцеса» замість того, щоб придивитися до реального життя і прислухатися до інстинктів, Лялечка весь час вперто чіплялася за патерн принцеси, яка може належати тільки собі: «Їй хотілося, щоб хтось урятував її від себе самої. І в той же час, можливо, найсильніше на світі їй хотілося залишитися недоторканою, зовсім недоторканою, щоб ніхто не торкався до неї, щоб ніхто не мав над нею владу, не мав на неї жодних прав. Це було найбільше бажання – щоб ніхто, особливо чоловік, не мав прав на неї, не мав влади над нею, щоб ніхто і ніщо не могли нею заволодіти» [Лоуренс, 2006, с. 197]. Мікроситуацію можна потлумачити як авторську іронію з акцентуації героїні, що не мала стосунків з жодним чоловіком, не працювала жодного дня, тобто не мала реального уявлення про сімейну чи професійну підпорядкованість іншій людині, залежність від її примх. Авторська іронія, на нашу думку, проглядає і в тому, що висококультурна й освічена жінка «примудрилася» практично за добу перетворити флегматичного й упевненого в собі чоловіка у гвалтівника й убивцю.

У лісових хащах полонянка практично зомбує себе через нав'язливе повторення неприпустимості свого підлягання чоловікові. Безглузда поведінка героїні в ситуації, яку вона сама спричинила, і у якій без чоловіка могла просто загинути, певною мірою, сприймаємо і як авторську іронію з подвійних стандартів сучасних йому жінок: обстоюючи свою непідпорядкованість чоловікові, у той же час вони претендували, як належне, на життєве забезпечення від нього. Таку позірну незалежність жінки найбільш яскраво презентовано в новелі «Нова Єва та старий Адам» («New Eve and old Adam», 1913): героїня-сибаритка подорожує по Європі і в той же час докоряє за недостатню увагу до неї, нерозуміння її особистості своєму чоловікові, який щоденно гарує, аби оплатити забаганки дружини. У новелі «Принцеса» сибаритське існування Ургхартів забезпечував капітал Прескоттів – роду матері, у якому батько з донькою не бачили собі рівню («Коли Принцесі виповнилося дев'ятнадцять років, помер її дідусь, заповівши їй пристойний капітал, правда, передавши його в надійні руки довірених осіб, які повинні були виплачувати їй певну суму, але за умови, що щороку вона по шість місяців проводитиме у Сполучених Штатах Америки» [Лоуренс, 2006, с. 156]). Через таке художнє вирішення шляхів забезпечення безпроблемного існування Лялечки демонструється лоренсівське бачення чинників появи подібних жінок у реальному житті – розуміючи згубність певних виховних моделей, суспільство і далі продовжує їх підтримувати (бабуся з роду Прескоттів була незадоволена стилем життя зятя й онуки, але дід все одно наділяє дівчину спадщиною).

Фінал новели «Принцеса» позірно щасливий – героїню врятовано, вона повертається до свого колишнього життя і навіть одружується з чоловіком, який за своїм віком, скоріш за все, був не сексуальним партнером, а компенсував жінці померлого батька. Таке завершення можна потлумачити як те, що «поцілунок» мексиканця, який Принцеса ініціювала сама, так і не розбудив у ній жінку, вона довіку залишилася сплячою красунею.

Отже, новела Д.Г. Лоренса відповідає канонам казки (у творі наявні такі складники, як смерть добрих батьків, ув'язнення принцеси злою силою, її рятування, об'єднані між собою мотивом подорожі до лісу в пошуках своєї долі) і «прочитується» як новітня казка про те, як не варто виховувати дівчаток.

Список використаної літератури

- Бандровська, О. (2014). Гендерні конфігурації в романній творчості Д.Г. Лоуренса. *Іноземна філологія*, 126 (1), 11–19.
- Баррі, П. (2008). *Вступ до теорії: літературознавство та культурологія*. Київ: Смолоскип.
- Бояновська, І. (1989). Пошук первинної суті життя. *Всесвіт*, 12, 4–5.
- Галуцьких, І. (2014а). Образна концептуалізація сексуальних стосунків в контексті художньої тілесності (на матеріалі художньої прози Д.Г. Лоуренса). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*, 2 (74), 87–96.
- Галуцьких, І.А. (2014b). Образна концептуалізація еротизованого тіла в англomовному художньому тексті періоду модернізму (на матеріалі роману Д.Г. Лоуренса «Lady Chatterley's Lover»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*, 45, 91–97.
- Глінка, Н. (2006). *Міфопоетика творчості Д.Г. Лоуренса*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Київ.

Головин, С. (2000). Символика сказок. В. Бауэр, И. Дюмонтц, С. Головин (Ред.), *Энциклопедия символов* (209-228). Москва: Крон-пресс.

Гончаренко, Э. (2005). Модернизация автобиографизма в творчестве Д.Г. Лоуренса (рассказ «Запах хризантем»). *Англистика та американістика*, 2, 115–118.

Жлуктенко, Н. (1983). У пошуках художньої істини. *Всесвіт*, 8, 151–153.

Жлуктенко, Н. (2005). Девід Герберт Лоуренс та його утопія «легкого полум'я». Лоуренс, Д.Г. & Н. Глинка (Ред.), *Коханець леді Чаттерлі* (с. 3–20). Харків: Фоліо.

Кон, И. (1990). *Введение в сексологию*. Москва: Медицина.

Купер, Дж. (1995). *Словарь символов*. Кн. 4. Москва: Золотой век.

Лоуренс, Д.Г. (2003). *Психоанализ и бессознательное. Порнография и непристойность*. Москва: Эксмо.

Лоуренс, Д.Г. (2006). *Счастливые привидения: рассказы*. Москва: Б.С.Г.-ПРЕСС.

Микитюк, С. (2014). Етнокультурні особливості фітонімів у романах Д.Г. Лоуренса. *Іноземні мови у вищій освіті: лінгвістичні, психолого-педагогічні та методичні перспективи* (с. 134–136). Харків: Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого.

Пинкола, Э.К. (2010). *Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях*. Москва: София.

Пропп, В. (1986). *Исторические корни волшебной сказки*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.

Стирнік, Н. (2021). *Новелістика Д.Г. Лоренса: мотивно-тематичний комплекс і жанрові стратегії*. (Дис. канд. філол. наук). Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро.

Франц, М.Л. (2016). Психология сказки. Толкование волшебных сказок. Психологический смысл мотива искупления в сказке. Тверь: Корвет.

Fernihough, A. (2001). *The Cambridge Companion to D.H. Lawrence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Laist, Sh.B. (1975). The Sleeping Beauty Motif. In A. Collins (Ed.), *Selected Short Stories by D.H. Lawrence* (p. 5-54). London: Book Club Associates.

Leavis, F.R. (1955). *D.H. Lawrence: Novelist*. Harmondsworth: Penguin Books in Association with Chatto and Windus.

Villanueva, M.C. (2017). A Reluctant Awakening: Transgression and the Sleeping Beauty Motif in D.H. Lawrence's «The Thimble». *Journal of the Short Story in English*, 68, 81–97.

INTERPRETATION PECULIARITIES OF THE SLEEPING BEAUTY MOTIF IN D.H. LAWRENCE'S SHORT STORY "PRINCESS"

Lyudmyla M. Kulakevych, Ukrainian State University of Chemical Technology (Ukraine)

e-mail: leda4a@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-3

Key words: *D.H. Lawrence, canon of a fairy tale, the Sleeping Beauty Motif, image of a princess, image of a woman, short stories.*

The reception of D.H. Lawrence's works in Western and Ukrainian literary criticism is reflected in detail in Natalia Styrynik's thesis. She concluded that Lawrence's short stories remain underexplored in modern Ukrainian literary criticism. The applicant herself undertook to identify the leading themes, motives, and artistic peculiarities of the implementation of the latter. However, the specifics of the female image in the short stories of the English artist lack her attention, there are only occasional characteristics of a particular heroine.

The aim of the article is to determine the peculiarities of the interpretation of the Sleeping Beauty Motif in the short story by D.H. Lawrence "The Princess". The objective is to determine the basis of the plot of the short story and analyze the artistic components of the main character's image. To achieve our goal, we use the elements of motif, receptive-interpretive psychoanalytic and comparative methods of analysis.

What strikes the eye when reading the short story is the popular plot about so beautiful princess that no man in the kingdom is worth even her little toe. It is a typical plot for fairy tales of different na-

tions. The heroine's lineage with the kings is mentioned at the beginning of the short story due to the origin of her father. Traditionally, in fairy tales, the birth of a child is the result of one of the parents' interactions with the other world. In Lawrence's story, this is transformed into the unusual behavior of Colin Urquhart, whose attitude to his married life was so unusual that his wife regarded him as an "unreal creature", "echo", "ghost", which is repeatedly emphasized in the text. The girl's connection to the other world unfolds through the repeatedly articulated motif of the changeling.

In fairy tales, the early death of the mother and the introduction of an evil stepmother are determined by the vital need of the girl to grow up independently, because of the kindness of the mother, her excessive care hinders the deeper development of the young woman and her ability to respond to life's problems. It is established that in Lawrence's short story the motif of the mother's death undergoes transformations: a two-year-old child finds herself under the full care of her father, who raises the girl in a perfectly romantic atmosphere. It is he who instills a behavioral model of a princess in his daughter, unattainable to any man. As the father and daughter reside on the European continent, and the maternal grandparents live in the United States, it creates an illusion that the mother's family and the father's families belong to different "worlds" – different cultures/worldviews. Colin Urquhart, and later his daughter, embodies a romantic culture that tends to idealize a woman as a beautiful lady, and the knight's love for her is perceived as a deep platonic affection. The romantic worldview is manifested through the details of appearance (Urquharts have blue eyes), the style of the heroine's clothes, her asexuality. The essence of the beautiful heroine is expressed by one of her names – Dollie, which urges us to perceive the living as the inanimate, understand the existence of the Princess as mechanical, devoid of feelings and sensations, alienated from other people's lives. Her father Colin being presented through the micro images of the bodiless ghost/phantom/echo can also be interpreted as his asexuality on the one hand, while on the other, it can be seen as the mortality/irrelevance of his life principles, which he himself adheres to and instills in the girl.

Many fairy tales convey the need to have a family, which is a marker of a socialized person. The search for a marriage partner in a fairy tale always takes place in a space "alien" to the protagonist, which is often defined as "another kingdom", "distant lands". According to the fairy-tale canon, to solve the problem, a woman goes on a journey and as a result gets closer to an impoverished but physically fit and silent Mexican, encouraging him to take this dangerous trip to the mountain forests with her. The heroine deliberately leads to the situation where she ends up alone with the man, but later she turns out to be unable to "turn off" the pattern of the princess cultivated by her father and accept the man with his nature. The dream essentially announces the future fate of Dollie – "to be buried alive", because she makes every effort to defend her existence as a disembodied/asexual being, thus burying a woman within herself. Thus, the heroine's common sense and instincts could not prevail over the cultural superstructure called "Princess".

According to the fairy-tale canon, even as a young girl, the protagonist showed extraordinary abilities – in the short story her artistic talent and knowledge were repeatedly noticed: the young woman reads the classic literary novels not in translation, but in the original language, which speaks highly of her intelligence. We can assume that not only parental upbringing, but also classical literature, with its taboo on sexual life until the first third of the twentieth century, influenced the heroine. In mind of the Princess two opposite images of men are formed: either he was a disembodied companion of a beautiful lady, or "a rough monster", "Caliban".

The text repeatedly suggests that Mary Henrietta Urquhart could have been quite happy with Domingo Romero, but due to her distorted-romantic view of men, it never happened. The end of the short story is seemingly happy – the heroine is saved, she returns home, to her former life, and even marries a man who, given his age, most likely was not a sexual partner to her but compensated for the deceased father. This conclusion can be explained both by the fact that the "kiss" of the Mexican, which the Princess initiated herself, had not awakened the woman in her, she remains a sleeping beauty forever. D.H. Lawrence's short story meets the canons of a fairy tale and is read like the modern-day fairy tale showing you how you should not raise a girl.

References

- Bandrovskaya, O. (2014). *Henderni konfihuratsii v romannij tvorchosti D.H. Lourensa* [Gender configurations in the novel by D.H. Lawrence]. *Inozemna filolohiia* [Foreign Philology], vol. 126, issue 1, pp. 11-19.
- Barri, P. (2008). *Vstup do teorii: literaturoznavstvo ta kulturolohiia* [Introduction to theory: Literary studies and Cultural studies]. Kyiv, Smoloskyp Publ., 360 p.
- Boianovska, I. (1989). *Poshuk pervynnoi suti zhyttia* [Search for the primary essence of life]. *Vsesvit* [Universe], vol. 12, pp. 4-5.
- Fernihough, A. (2001). *The Cambridge Companion to D.H. Lawrence*. Cambridge, Cambridge University Press, 292 p.
- Frants, M.L. (2016). *Psykhohohyia skazky. Tolkovanye volshebnykh skazok. Psykhohohyicheskij smysl motyva yskupleniya v skazke* [Psychology of a fairy tale. Interpretation of fairy tales. The psychological meaning of the redemption motive in the fairy tale]. Tver, Korvet Publ., 362 p.

Halutskykh, I. (2014a). *Obrazna kontseptualizatsiia seksual'nykh stosunkiv v konteksti khudozhn'oi tilesnosti (na materialii khudozhn'oi prozy D.H. Lourensa)* [Figurative conceptualization of sexual relations in the context of artistic corporeality (based on the fiction of D.H. Lawrence). *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filologichni nauky* [Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences], vol 12, pp. 87-96.

Halutskykh, I. (2014b). *Obrazna kontseptualizatsiia erotyzovanoho tila v anhlomovnomu khudozhn'omu teksti periodu modernizmu (na materialii romanu D.H. Lourensa "Lady Chatterley's Lover")* [Figurative conceptualization of the eroticized body in the English-language literary text of the modernist period (based on the novel by D.H. Lawrence's "Lady Chatterley's Lover")]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiia". Seriia "Filolohichna"* [Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Philology Series], vol. 45, pp. 91-97.

Hlinka, N. (2006). *Mifopoetyka tvorchosti D.H. Lourensa*. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Mythopoetics of D.H. Lawrence's work. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kyiv, 20 p.

Holovyn, S. (2000). *Symvolyka skazok* [Symbols of fairy tales]. In V. Baujer, I. Djumontc, S. Golovin (eds). *Entsyklopedyia symvolov* [Encyclopedia of symbols]. Moscow, Kron-press Publ., pp. 209-228.

Honcharenko, E. (2005). *Modernyzatsiia avtobyohrafyзма v tvorchestve D.H. Lourensa (rasskaz "Zapakh khryzantem")* [Modernization of autobiography in D.H. Lawrence's works (the story "The Smell of Chrysanthemums")]. *Anhlistyka ta amerykanistyka* [English and American Studies], vol. 2, pp. 115-118.

Kon, Y. (1990). *Vvedenye v seksolohiyu* [Introduction to Sexology]. Moscow, Medytsyna Publ., 336 p.

Kuper, D. (1995). *Slovar symvolov* [Dictionary of Symbols]. Moscow, Zolotoj vek Publ., vol. 4, 401 p.

Laist, Sh.B. (1975). The Sleeping Beauty Motif. In A. Collins (ed.) *Selected Short Stories by D.H. Lawrence*. London, Book Club Associates Publ., pp. 5-54.

Lawrence, D.H. (2003). *Psykhoanalyz y besoznatel'noe. Pornohrafyia y neprystojnost* [Psychoanalysis and the Unconscious. Pornography and Obscenity]. Moscow, Eksmo Publ., 480 p.

Lawrence, D.H. (2006). *Schastlyvye pryvydenyia* [Happy Ghosts]. Moscow, B.S.H.-PRESS Publ., 491 p.

Leavis, F.R. (1955). *D.H. Lawrence: Novelist*. Harmondsworth, Penguin Books in Association with Chatto and Windus, 332 p.

Mykytiuk, S. (2014). *Etnokulturni osoblyvosti fitonimiv u romanakh D.H. Lourensa* [Ethnocultural features of phytonyms in D.H. Lawrence's novels]. *Inozemni movy u vyschij osviti: linhvistychni, psykholohopedagogichni ta metodychni perspektyvy* [Foreign Languages in Higher Education: Linguistic, Psychological-Pedagogical and Methodological Perspectives]. Kharkiv, Yaroslav Mudry National Law University Publ., pp. 134-136.

Propp, V. (1986). *Istorycheskye korny volshebnaj skazky* [The historical roots of the fairy tale]. Leningrad, Leningrad University Publ., 366 p.

Pynkola, E.K. (2010). *Behuschaia s volkamy. Zhenskyj arkhetyv v myfakh y skazaniakh* [Running with the wolves. The female archetype in myths and legends]. Moscow, Sofyia Publ., 496 p.

Styrnik, N. (2021). *Novelistyka D.H. Lourensa: motyvno-tematychnyj kompleks i zhanrovi stratehii*. Dys. kand. filol. nauk [D.H. Lawrence's Short Stories: Motifs, Themes and Strategies within the Genre. Cand. philol. sci. diss.]. Dnipro, 216 p.

Villanueva, M.C. (2017). A Reluctant Awakening: Transgression and the Sleeping Beauty Motif in D.H. Lawrence's "The Thimble". *Journal of the Short Story in English*, vol. 68, pp. 81-97.

Zhluktenko, N. (1983). *U poshukakh khudozhn'oi istyny* [In search of artistic truth]. *Vsesvit* [Universe], vol. 8, pp. 151-153.

Zhluktenko, N. (2005). *Devid Herbert Lourens ta joho utopiia "lehkoho polum'ia"* [David Herbert Lawrence and his Utopia of "light flame"]. In Lawrence, D.H. [Lady Chatterley's Lover]. Kharkiv, Folio Publ., 377 p.

Одержано 26.08.2021.

УДК 821.161.1

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-4

Н.В. ОДНОСУМ,
*аспірант кафедри мирової літератури та теорії літератури
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (з. Київ)*

МУЗЫКАЛЬНАЯ КОНЦЕПЦИЯ РОМАНА Б.Л. ПАСТЕРНАКА «ДОКТОР ЖИВАГО» В КОНТЕКСТЕ ЖАНРА ДУХОВНОЙ АВТОБИОГРАФИИ

Цель статьи – изучить роль музыкального императива в модернизации, трансформации жанровых признаков духовной автобиографии в романе Б.Л. Пастернака «Доктор Живаго». Для реализации поставленной цели требуется выполнение следующих задач: краткий обзор биографических фактов из жизни писателя, иллюстрирующих путь его художественных исканий и становления, в котором музыка играла доминирующую роль в формировании его эстетической философии и мироощущения; рассмотреть проявление музыкального императива на идейно-философском, системно-структурном и на эстетико-художественном уровнях. В процессе исследования использовались биографический, системно-структурный и герменевтический методы.

Результаты исследования. Идейно-философская установка музыкальной организации романа – идея Музыки как метафоры Творца-Христа, воплощения вечности, пути и новой истории, установленной жертвенным подвигом Христа, ведущей начало в человеческом духе. Соответственно, тема пути в духовной автобиографии как восхождение от плотского к духовному уровню сознания, достижения вечности отражается в музыкальном ключе как процесс продвижения к музыке и «мелодизация» духовного пути. На системно-структурном уровне музыкальный императив выстраивается в виде контрапунктного принципа, обоснованного Б.М. Гаспаровым, и комплексной ярусно-иерархической организацией романа. На эстетико-художественном уровне это достигается с помощью лиризации повествования, ритмических вставок, которые «озаряют» прозаическую часть, подобно «глазу вечности», повторов, делению повествования на прозу и лирику как форму музыки (земной путь и вечность как его финал и достижение полноты бытия) и выстраивания акустического пространства, способствуя созданию суггестивного эффекта «слышимости» текста. Акустическое пространство выстраивается благодаря наличию многочисленных звуковых образов, мелодичности и ритмичности прозаической части, вставок из священных текстов и церковных песнопений, привлечения шопеновских приемов и мотивов, а также мотива отдаленного звука как вневременного вестника апокалипсической «будущности».

Ключевые слова: музыкальный императив, духовная автобиография, Музыка-Истина, ярусно-иерархическая организация романа, акустическое пространство, симфония.

Мета статті – дослідити роль музичного імперативу в модернізації, трансформації жанрових ознак духовної автобіографії в романі Б.Л. Пастернака «Доктор Живаго». Досягнення мети забезпечується виконанням таких завдань: короткий огляд біографічних фактів з життя письменника, що ілюструють шлях його художніх шукань і становлення, у якому музика відіграла домінуючу роль у формуванні його естетичної філософії та світосприйняття; розгляд прояву музичного імперативу на идейно-філософському, системно-структурному і на естетико-художньому рівнях. У процесі дослідження використовувалися біографічний, системно-структурний та герменевтичний методи.

Результати дослідження. Ідейно-філософська настанова музичної організації роману – ідея Музики як метафори Творця-Христа, втілення вічності, шляху і нової історії, встановленої жертвним подвигом Христа, що веде початок в людському дусі. Відповідно, тема шляху в духовній автобіографії як сходження від плотського до духовного рівня свідомості, досягнення вічності відбувається в му-

значному руслі як процес просування до музики та «мелодизації» духовного шляху. На системно-структурному рівні музичний імператив вибудовується за допомогою контрапунктного принципу, обґрунтованого Б.М. Гаспаровим, і комплексної ярусно-ієрархічної організації роману. На естетико-художньому рівні це досягається шляхом ліризації оповідання, ритмічних вставок, які «опромінюють» прозаїчну частину, подібно до «гласу вічності», повторам, поділу оповідання на прозу і лірику як форму музики (земний шлях і вічність як його фінал і досягнення повноти буття) і вибудовування акустичного простору, що сприяє створенню сугестивного ефекту «чутності» тексту. Акустичний простір вибудовується завдяки наявності численних звукових образів, мелодійності та ритмічності прозової частини, вставок зі священних текстів і церковних пісень, залучення шопенівських прийомів і мотивів, а також мотиву віддаленого звуку як позачасового вісника апокаліптичного «майбуття».

Ключові слова: музичний імператив, духовна автобіографія, Музика-Істина, ярусно-ієрархічна організація роману, акустичний простір, симфонія.

На сьогоднішній день в пастернаковеденні признається очевидною роль музики в формуванні художественної філософії і творчого своеобразія Б.Л. Пастернака, підтверджаясь «музыкальною» лінійною біографією писателя, способствовавшою внедренню в його поетичне і прозаїчне насліддя музыкальної стихії як на ідеологічному, так і на художественно-поетичному рівнях. Музыкальному началу в произведениях Пастернака посвящено достаточное количество научных исследований, в частности, разыскания В.И. Хаменок [Хаменок, 2016], А.С. Виноградова [Виноградов, 2017], Т.Г. Кучиной, О.А. Слостениной [Кучина, Слостенина, 2016], Е. Ляминой [Лямина, 2013], К. Поливанова [Поливанов, 2013], М. Окутюрье [Окутюрье, 2008] и др. В большей мере внимание ученых направлено на поэтические тексты, которые уже по своей мелодической и звуковой форме наиболее приближены к музыке. Гораздо меньше научных исследований обращено к музыкальной сущности как идейно-философской и художественно-поэтической доминанте итогового романа Б.Л. Пастернака «Доктор Живаго», хотя своим музыкально-мелодическим своеобразием он привлекает внимание не только литературоведов, но и музыкантов, композиторов и музыковедов. Так, в 1991 г. роман вдохновил русского композитора Давида Кривицкого на создание оперы «Доктор Живаго». Основательное изучение музыкальных элементов в романе принадлежит Б.М. Гаспарову [Гаспаров, 1993; Гаспаров, 2013], который выявил их в построении романа по принципу контрапункта на системно-структурном, идейно-философском, стилевом уровнях. Особый интерес для анализа музыкальной сущности романа представляет исследование М.Г. Раку [Раку, 2011], выполненное на стыке литературоведения и музыковедения, в котором обоснована значимость Вагнера в жизни и творчестве писателя, а также детально прослежена его роль в идейно-тематическом построении «Доктора Живаго». М. Окутюрье [Окутюрье, 2008] определил роль звука в оформлении пространственной образности романа.

Хотя художественный и образный строй романа обусловлен его интермедийной природой, подразумевающей влияние разных видов искусств, включая скульптуру, живопись, музыку и даже кинематограф, именно музыка, на наш взгляд, является стержнем организации произведения на идейно-философском, семантико-стилистическом, системно-структурном уровнях. Скульптурные, живописные и даже кинематографические коды предстают в гармоничном синтезе, тон которому задает музыка как атрибут художественного начала, свободного творчества, вечности и жизни. Данная синтетическая художественная организация романа вместе с концепцией преобразующего творчества свободной личности вписывает роман Б.Л. Пастернака «Доктор Живаго» в ряд произведений, сформировавших в русской эстетической мысли направление «теургической эстетики», берущее свое начало, согласно В.В. Бычкову [Бычков, 2007], в первой трети XIX в. и достигшее апогея в эпоху Серебряного века. Говоря об отнесенности романа «Доктор Живаго» к направлению теургической эстетики, мы в наибольшей мере подразумеваем контекст религиозно-философской мысли П. Флоренского и С. Булгакова, а также творчества символистов (А. Блока, Андрея Белого, К. Бальмонта), в художественной философии которых музыка занимала центральное место, являясь совершенным и абсолютным видом искусства, к которому должны тяготеть скульптура, зодчество, изобразительное искусство и литература.

В эпоху Серебряного века усиление музыкального начала способствует трансформации и модернизации не только художественных, но и документально-биографических и автобиографических жанров, в частности жанра духовной автобиографии (о признаках жанра и реализации его в романе «Доктор Живаго» [Пахарева; Односум, 2019]). Примерами духовных автобиографий, которые характеризуются стремлением к выстраиванию формы и содержания согласно музыкальным законам, могут служить «Котик Летаев» Андрея Белого и «Свет Невечерний» С. Булгакова. В данной статье будет сделана попытка обосновать также возможность причисления «Доктора Живаго» к этому ряду.

Роман Пастернака во многом подытожил те взаимовлияния эстетики и философской мысли, о которых речь шла ранее, в том числе влияние музыки на стилистически-художественное оформление мысли. Рассмотрение роли музыки в выстраивании нарратива духовной автобиографии в «Докторе Живаго», с одной стороны, может пролить свет на перспективы и эстетические возможности исследуемого жанра, считающегося преимущественно документальным и спорным в литературоведении в плане рассмотрения его с точки зрения художественной ценности, а не фактографического материала; с другой стороны, продемонстрировать роман «Доктор Живаго» как личностный творческий акт, ответственный поступок, согласно определению М.М. Бахтина [Бахтин, 1986], вступление в новую историю, основанную Христом, – вневременное, вечное пространство, средством обозначения которого выступает музыкальная стихия. Указанные два положения и обуславливают актуальность данного исследования.

Музыкальный аспект биографии и творчества Пастернака

С рождения сознание Пастернака выстраивалось из гармонии музыки, звучавшей в доме его родителей, где устраивались творческие вечера и музицировала мать – одаренная пианистка Розалия Исидоровна Кауфман. Царящая в доме музыкальная атмосфера стала органичной частью внутреннего мира Бориса Пастернака, который поначалу пойдет по стопам матери, являвшейся для него и его брата образом самой музыки, а музыка, в свою очередь, голосом жизни. Через музыку природы жизнь многообразно прозвучит в голосе матери в начале и почти под конец пути, слившись с голосом Лары и вечности, в романе «Доктор Живаго». Поискам своего предназначения Пастернак посвятит шесть лет, занимаясь основательно изучением теории музыки, упражнениями на фортепиано и даже сочинением своих собственных музыкальных произведений [Кац, 1991, с. 157–164, с. 211–227]. Одним из кульминационных событий юношеской биографии Пастернака, повлиявших на его творческое мироощущение, стал день, когда он отправился с младшим братом Шурой в лес рядом с дачей и услышал звуки музыки, воспринятые им в слиянии с окружающим пейзажем как голос природы. Это был момент, когда на соседней даче, импровизируя, Скрябин создавал «Божественную поэму». Как отмечает Рахель Лихт в биографическом обзоре детства Пастернака [Лихт, 2019], «божественная» музыка Скрябина раскрыла для него причастность музыкальной гармонии самому бытию: через музыку открывает человеку законы этой гармонии природа, а через природу – само бытие, вечность, Творец. «Кажущееся безмолвие природы» Юрий Живаго назовет истинной музыкой, которая противостоит «бездарно-возвышенному, беспросветному человеческому слогоговорению» [Пастернак, 2016, с. 317]. «Мир – это музыка, к которой надо найти слова!» – восклицанием вырвется однажды из уст Пастернака в разговоре с Сергеем Дурылиным в 1910–1913 гг. [Лихт, 2019, с. 180].

Несмотря на сознательный отказ Пастернака от музыки после вердикта Скрябина касательно его юношеских музыкальных сочинений, писатель творчески был связан с музыкальной стихией всю свою жизнь. Музыка организовывала его мировоззренческую и художественную картину мира, которую он воплощал приближенными к ней средствами литературы: «Мы втаскиваем вседневность в прозу ради поэзии. Мы вовлекаем прозу в поэзию ради музыки. Так, в широчайшем значении слова, я называл искусство, поставленное по часам живого, бьющего поколеньями, рода» [Пастернак, 1991, с. 75–76].

Голос жизни-музыки не заглушается в художественном пространстве Пастернака специфическими языковыми экспериментами, к которым обращались символисты в поиск

как «нового языка», а этому голосу художник с благоговением внимает, схватывает его чистый, не замутненный умозрительными схемами образ и запечатлевает его в слове: «Искусство реалистично как деятельность и символично как факт. Оно реалистично тем, что не само выдумало метафору, а нашло ее в природе и свято воспроизвело» [Пастернак, 1991, с. 234] Поэзия для Пастернака становится «единственным символом музыки», поскольку так же, как и музыка, подчинена ритму, «символизирующему собой поэта». Удачно обобщает данный тезис комментарий В.Ф. Асмуса, который отмечал, что «музыка и поэзия для Б. Пастернака были единым языком искусства, в котором все слова были доступны и понятны» [Асмус, 2010]. Кроме ритма, поэзию с музыкой объединяет способность, благодаря своей ритмичной динамичности, ухватить и запечатлеть сиюминутные неуловимые и сущностные грани бытия – «найти метафору в природе и свято ее воспроизвести».

Таким образом, несостоявшийся как музыкант формально Пастернак состоялся как музыкант в художественном слове, в котором поэзия выражает музыку, а проза тяготеет к поэтико-музыкальной благозвучности. Однако эта благозвучность выстраивается, в первую очередь, не из внешнего соотношения различных акустических приемов, а из адекватного воплощения содержания (сущности образа, сущности бытия), концентрирования внимания на нем, а адекватно выраженное содержание само по себе обладает полноценным, не почерпнутым извне чистым звучанием: «...всегда считал, что музыка слов – явление совсем не акустическое и состоит не в благозвучии гласных и согласных, отдельно взятых...» [Пастернак, 1991, с. 249]. «Я не добивался отчетливости ритмики, плясовой или песенной, от которой почти без участия слов сами собой начинают двигаться ноги и руки. Я ничего не выражаю, не отражаю, не отображаю, не изображаю» [Пастернак, 1991, с. 259].

Краткий биографический экскурс проливает свет на видение Пастернаком музыки в глобально-философском смысле как живого символа дара жизни в его целостности и вечном понимании, свободному духу которого писатель оставался верен до конца жизни. Поскольку роман «Доктор Живаго», наряду со сложной субъектной организацией, служит обобщением художественного и духовного опыта самого автора, то музыка как выражение сущности бытия, продолжает составлять идейно-философское ядро произведения.

Идейно-философский уровень. В романе прослеживаются неоднократные прямые отсылки к музыке, ее упоминания, поэтому следует начать с выделения их на уровне номинаций, отдельных слов, фраз, идей в качестве теоретического и фактологического фундамента исследования.

Уже сама первая фраза романа начинается с песни («Шли и шли и пели «Вечную память»), которую подхватывают даже «ноги, лошади, дуновение ветра». Определяя историю как «установление вековых работ по последовательной разгадке смерти и ее будущему преодолению», Веденяпин упоминает музыкальный жанр симфонии как один из инструментов творческого призвания человека, с помощью которого личность продвигается на пути к преодолению смерти, как метафорический образ духовного пути: «...для этого пишут симфонии...» [Пастернак, 2016, с. 195]. Музыка – эквивалент Истины в размышлениях того же Веденяпина: «...человека столетиями поднимала над животным и уносила ввысь не палка, а музыка: неотразимость безоружной истины, притягательность ее примера» [Пастернак, 2016, с. 226]. Внутренней музыкой, которая дает духовный подъем в жизни, для Лары является «слово Божие о жизни», и «плакать над ним Лара ходила в церковь». Музыкальная сила концентрируется внутри и вокруг человеческой личности, утвержденной Христом, слава которого «благодарно разнесена по всем колыбельным песням матерей» [Пастернак, 2016, с. 227]. Эта истинная духовная музыка звучит внутри человека и в природе как живой иконе вечной жизни. Природе ведомо тайна, и она «единственная осталась верной истории» – истории, происходящей неслышно и незаметно, подобно «жизни растительного царства»: «Истории никто не делает, ее не видно, как нельзя увидеть, как трава растет». Музыка тайны истории, жизни и смерти не слышна толпе, но ее голос «заглушал остальное» для личности, которая ей свободно внимала. «Язык, родина и вместилище красоты и смысла <...> весь становится музыкой...» [Пастернак, 2016, с. 601]. Звуки явлений природы характеризуются музыкальными свойствами и терминами: «...трехтонный высвист иволг с промежутками выжидавши, чтобы влажный, как из дудки извлеченный звук до конца пропитал окрестность». «В мелодических оборотах птиц и

жужжании пчел», «слуховой галлюцинацией» звучит для Юрия Живаго голос мамы. Звуки музыки не утихают в гостеприимном доме Громеко. Головокружительный вальс возносит сознание Лары над временем, и столкновение с действительностью, когда его перестают играть, создает «ощущение скандала, словно тебя облили холодной водой и застали неодоетой». По повествовательному пространству разбросаны отрывки из песен: «Варшавянка», «Вы жертвою пали», «Марсельеза». В своих стихотворениях, заметках, произведениях Юрий Живаго стремился «средствами, простотою доходящими до лепета и граничащими с задушевностью колыбельной песни, выразить свое смешанное настроение любви и страха, тоски и мужества, так чтобы оно вылилось как бы помимо слов, само собою» [Пастернак, 2016, с. 605]. «Неслышную музыкой счастья» охватило Гордона и Дудорова «счастливое, умиленное спокойствие за этот святой город и за всю землю, за доживших до этого вечера участников этой истории и их детей» [Пастернак, 2016, с. 678].

Если рассматривать идейно-философский уровень в романе, отталкиваясь от музыкального аспекта творческой философии Пастернака, создания музыкально-звукового пространства на тематическом, философском и акустически-художественном уровнях, то музыка в данном ключе выступает развернутой на пространстве всего романа метафорой Творца-Христа, его жертвы и новой установленной Христом истории, берущей начало в духе. Метафора музыки-жертвы, музыки-Истины, музыки-Христа тематической параллелью проходит в более раннем творчестве Пастернака, в его поэзии, которая испещрена музыкальными мотивами, терминами, подражаниями музыке. Музыкальным символом жертвенности и Истины выступает образ «распинаемого рояля» [Косталевская, 1993, с. 90] в стихотворении «Музыка», сравниваемого и с колоколом, который несли два силача на колокольню (сакральное пространство), и со скрижалями заповедей, возносимыми «на каменное плоскогорье» и отсылающими к скрижалям Моисея с запечатленными на них положениями многовековой Истины. В качестве олицетворения истинного художника «со строптивым норовом» используется образ арфиста, избравшего «узкий» жертвенный путь «боренья с самим собой» (то есть путь Истины), на арене которого он «стяжал» творческий опыт, в стихотворении «Художник»: «Но кто ж он? На какой арене / Стяжал он поздний опыт свой? / С кем протекли его боренья? / С самим собой, с самим собой» [Пастернак, 2016, с. 129].

Музыка в романе – атрибут божественности и вечности, полноты бытия, максимального и совершенного проявления творчества. Такое понимание музыки коррелирует с концепцией символистов, их идеями музыки как Души Мира, Вселенной Церкви, Божественной Софии. Пастернаковское восприятие музыки гармонично выстраивается в диалог и с музыкальной концепцией О. Мандельштама, согласно которой чистая музыка – это полностью достояние христианства, внесшее в искусство идею свободного самоутверждения личности: «Собственно чистой музыки эллины не знали – она всецело принадлежит христианству» [Мандельштам, 2011, с. 336]. Согласно художественной философии О. Мандельштама, христианская музыка содержит в себе подлинное ощущение личности – «атомы личного бытия», что полностью созвучно утверждению Веденяпина: «Христианство, мистерия личности и есть именно то самое, что надо внести в факт, чтобы он приобрел значение для человека» [Пастернак, 2016, с. 302].

Поскольку личностное становление в духе знаменуется вступлением в эту новую историю (метаисторию), то предметом описания в духовной автобиографии выступает новый духовный путь в божественной истории. Именно на личностном внутренне-духовном уровне проходит метаистория – вечность, рассекающая сердцевину времен «мечом серафима», благодаря чему человек умирает «не на улице под забором, а у себя в истории, в разгаре работ, посвященных преодолению смерти» [Пастернак, 2016, с. 196]. Голосом вечности в истории, откровения Творца человеку и творческим ответом на зов Творца в духе со стороны человека и является в романе «Доктор Живаго» Музыка. Соответственно, тема личностного становления в духовной автобиографии как восхождение от плотского к духовному уровню сознания, достижение вечности отражается в музыкальном ключе – как процесс продвижения к Музыке и «мелодизация» духовного пути.

Системно-структурный уровень тесно связан с художественно-эстетическим. Процесс «мелодизации» духовного пути на системно-структурном уровне можно структурировать по нескольким позициям.

1) *Построение романа по принципу контрапункта* [Гаспаров, 1993] и связанная с ним *полифоническая ярусно-иерархическая организация романа*, которая обуславливается сложностью субъектной структуры повествования, где главный герой выступает концентрированной точкой, архитектурным центром выстраивания остальных субъектных составляющих, таких как **автор, поколение и Христос**. Соотношение данных субъектных составляющих строится по модели символически-иконического обобщения бытия, благодаря чему различные жизненные, творческие, культурные пути поколения Серебряного века, образы современников сливаются в единую мелодию **жизни=вечности=непрекращающегося творчества**, в **музыку**, в единую Книгу Жизни в Откровении Иоанна Богослова. С позиции Сверхнарратора данная Книга Жизни, разворачивающая вечную историю, включая духовный портрет поколения Серебряного века как его составную часть, коррелирует с симфонией, в которой все уровни организации (индивидуальный, общественно-исторический, вечный) тяготеют к **единому ценностному центру – Творцу-Христу** – и звучат в симфоническом многоголосии в унисон. В полифоническом звучании Симфонии Жизни (Книги Жизни) в ее вечном значении стираются имена и названия людей, вещей, предметов и природы, сливаясь в едином Творчестве, с одной стороны, и наполняясь микрокосмической полнотой вечности, с другой. Поэтому Книга Жизни – это «большое кладбище, где на многих плитах уж не прочтешь стершиеся имена», выражаясь словами Марселя Пруста, взятыми в качестве эпиграфа к стихотворению Б.Л. Пастернака «Во всем мне хочется дойти...». Резюмирует положение о поколении русской интеллигенции как слившейся в единогласии музыке метафора в стихотворении «Высокая болезнь»: «Мы были музыкой во льду. / Я говорю про всю среду, / С которой я имел в виду / Сойти со сцены, и сойду. <...> Мы были музыкою мысли...» [Пастернак, 1991, с. 48–58].

2) *Деление повествования на прозу и лирику* как открывающие и финальные точки в нарративной структуре романа. Поскольку музыка по идейной значимости воплощает Творчество, полноту бытия-вечности, а по функциональным возможностям является видом искусства, дающим личности полноценную свободу самовыражения, откровения духа, то лирическая часть становится формой сближения с музыкой, своеобразного словесно-художественного подражания ей, чтобы передать в тексте образ полноты бытия как финала духовно-исторического пути. Художественная философия Пастернака, изложенная выше, согласно которой «значение символа музыки» находится в поэзии, и «мы вовлекаем прозу в поэзию ради музыки», позволяет рассматривать, возможно, на уровне допущения, поэтико-лирическое начало в романе как форму подражания духу музыки, которому как в художественном, так и в жизненно-философском планах Пастернак был верен всегда.

Цикл «Стихов Юрия Живаго», не случайно помещенный в качестве своеобразного эпилога романа, – это форма тяготения по нарастающей к Музыке на всех уровнях текста (ПРОЗА–ПОЭЗИЯ–МУЗЫКА). В них наиболее ярко проявлено напряжение творческого духа, обрисован очищенный от прозаических историко-биографических деталей и наслоений душевно-духовный портрет главного героя и его путь в «истории, основанной Христом». Исходя из сказанного, можно предположить, что «Стихи Юрия Живаго» и являются духовной автобиографией героя (автора) в чистом, концентрированном и полноценном виде: в «Стихах» совершены отбор из событийного ряда, кристаллизация и, как результат, мелодизация событий духовного характера, пропущенных сквозь призму личностного «Я» героя; очерчены периоды духовных взлетов, озарения и падений. «Стихи Юрия Живаго» – это также образ пространства вечности-музыки, которая одухотворяет прозаическую версию духовной автобиографии, обуславливает ее художественно-поэтический строй: подобно вечности, проливающейся вдоль поперечного разреза во время (историю), так стихи как образ вечности пронизывают, «озаряют» духовную автобиографию в прозе, устанавливая с ней связь в виде образно-тематических, идейных, настроенческих реминисценций, сквозных мотивов, ритмических вставок. Так, связь устанавливается с помощью повторяющегося мотива **чуда** – Чуда Божественного, вселенского «момента озарения», «настигающего мгновенно, врасплох», «когда мы в смятении», «среди разброда», проникающего, «как тать», в историю и время, предупреждая «вмешательство законов природы», озаряя пути человеческие и земные в единстве и в частности светом Откровения и требуя от человека ответа «сию минуту» (ср. в прозаической части: «Это небывалое, это чудо истории, это открове-

ние ахнуло в самую гущу продолжающейся обыденщины, без внимания к ее ходу. Оно начато не с начала, а с середины, без наперед подобранных сроков, в первые подвернувшиеся будни, в самый разгар курсирующих по городу трамваев») [Пастернак, 2016, с. 370]. В том же ряду реминисценций отметим образ свечи («Свеча горела на столе. Свеча горела...») [Пастернак, 2016, с. 262] как символа присутствия вечности, «поджидающей» и «подсма-тривающей» за путниками, и мотив «распускания волос» Марией Магдалиной как веще-ственного выражения раскаяния (в прозаической части романа он дан в толковании Симы Тунцевой, а в стихах – в лирическом монологе-исповеди Марии Магдалины).

Художественно-эстетический уровень и акустическое пространство повествования.

Хотя Б. Пастернак в своих программных произведениях неоднократно делал акцент на реализации музыкального императива в его творчестве, в первую очередь, на содержательном и, соответственно, больше на умозрительном, идейно-философском уровне, чем на уровне особых технико-художественных изобретений и импровизаций (в отличие от его предшественников-символистов), роман «Доктор Живаго» в читательском сознании отражается как насыщенное акустико-звуковое пространство. Роман воспринимается не только вербально-мысленно и визуально, но также «звучит». Подобная иллюзия звучания создается не только за счет апелляции к музыке на понятийном и идейном уровнях, но также с помощью выстраивания художественного пространства.

Все оно, начиная с фоновых элементов, пейзажа и заканчивая фигурами персонажей, отмечено звуковыми образами, эквивалентными содержанию жизни, поддерживающей мироздание: голосами детей, «разбросанных в местах разной дальности, как бы в знак того, что пространство все насквозь живое»; раскатами грома, восходящими к апокалиптическим потрясениям, «переплавляющим» достижения истории в единый гармоничный и очищенный («гром прочистил емкость пыльной протабаченной комнаты») образ вечной жизни («нового неба и новой земли»), после чего «стали ощутимы составные части существования, вода и воздух, желание радости, земля и небо»; «постоянным, никогда не прекращающимся шумом водяного обвала» как образа вечного круговорота жизни, который «царил над всеми звуками на разъезде», «заглушал галдеж и грохот сапог» (мирское столпотворение); щелканьем соловья как вестника вечности из будущего, чей голос пробуждал главного героя от духовного сна; хрустом снега, звуками комаров, «шлепками ладони по потному лицу», «скрипами седельных ремней», «чмоканьем грязи» и «сухими лопающимися залпами, испускаемыми конскими кишками», и т. д. Природа как «истинное вместилище музыки» заменила хоровой погребальный обряд на смертном ложе Юрия Живаго: «В эти часы, когда общее молчание, не заполненное никакою церемонией, давило почти ощутимым лишением, одни цветы были заменой недостающего пения и отсутствующего обряда» [Пастернак, 2016, с. 550, 358, 655].

Мелодичность и ритмичность прозаической части также системно реализуют музыкальную составляющую художественного мира романа. Проникновение «вечного» музыкального начала из лирической части в прозаическую обнаруживается в рифмованных строчках, преследовавших Живаго во время тифозного бредового сна, в котором герой сопереживал трехдневным мукам Христа, поддавшегося «бушеваниям» смерти: «Рады коснуться / и /Надо проснуться / . Рады коснуться и ад, и распад, и разложение, и смерть, и, однако, вместе с ними рада коснуться и весна, и Магдалина, и жизнь. И – надо проснуться. Надо проснуться и встать. Надо воскреснуть» [Пастернак, 2016, с. 381–382]. Рифмованные строчки поэмы «Смятение», которую пишет Юрий Живаго, в условиях бредового сна по содержанию подчиняются не логическому закону, а закону благозвучно-музыкальному, благодаря чему внешняя упорядоченная объективированная действительность кристаллизуется сном в естественную художественную хаотичность, вскрывая его внутреннюю незримую духовно-символическую сущность и формируя мистическую, вневременную, вечную образность. Строчки отсылают к стихотворению «На Страстной» со сквозным мотивом одоления смерти «усильем Воскресенья» и со свойственной ему необычайной напевностью – стремительной и интенсивной мелодичной ритмичностью, которую хочется не просто прочитать, но интонировать музыкально, пропеть. Реминисценциями с лирической частью связываются и эпизоды «выпадения из истории» главного героя, периоды духовного сна и «возвращения в историю» после озарений, голо-

са вечности; периоды «безвременщины», войны, вводящие героя и поколение в сон, и пробуждающий голос вечности в стихотворении «Рассвет», проговорившего через Писание, и т. д.

Кроме рифмованных строчек из поэмы «Смятение» Юрия Живаго и упоминания строчек и мотивов из «Стихов Юрия Живаго», своеобразный динамизм и ритмику «Доктору Живаго» как роману и духовной автобиографии придают **вставки из священных текстов, церковных песнопений и их названий на старославянском языке** («Господня земля и исполнение ея, вселенная и вси живущие на ней», грядый Господь к вольной страсти», «Страстем поработив достоинство души моя, скот бых», «Изрынувшейся из рая, воздержанием страстей потщимся внити», «Разрешаи долг, якоже и аз власы», «Яко ночь мне есть раздражение блуда невоздержанна, мрачное же и безлунное рачение греха», «Да облобыжу пречистые Твои нозе и отру сия паки главы моя власы, их же Ева раи, пополудни шумом уши огласившие, страхом скрися», «Грехов моих множества, судеб Твоих бездны кто исследит?», «Она же, мнящи, яко вертоградъ есть...», («Святыи Боже, Святыи Крепкий, Святыи Бессмертный, помилуй нас», «Душе моя, душе моя! Восстани, что спиши!», «Вечная память», «Со духи праведных») и т. д. Вся атрибутика сакрально-божественного пронизывает и связывает весь роман золотыми нитями вечности и задает мелодический тон присутствия проникающей в истории Тайны, звучащей неслышно, безмолвно посреди человеческих хлопот.

Шопеновские мотивы и приемы в романе составляют отдельный музыкальный слой и прослеживаются через элементы подражания музыкально-художественным законам и особенностям музыки Шопена, творчество которого имело важное значение для Б. Пастернака наряду с творчеством Скрябина. Шопеновская линия в биографии и в особенности в поэтическом наследии Пастернака является достаточно изученной. В одной из музыкальных биографий писателя Шопен, подобно Льву Толстому, назван «пожизненным собеседником», «чуть ли не превращающегося в двойника поэта» [Кац, 1991, с. 27].

Особое значение Шопена для Пастернака в личностно-художественном становлении подтверждается не только многочисленными стихотворениями, но и высказываниями автора. Пастернак посвятил Шопену отдельную статью «Шопен», в которой обосновал специфику истинного реализма романтика Шопена. Делала Шопена реалистом способность «смотреть на свою жизнь как на орудие познания всякой жизни на свете», и данная способность сближает его с синкретизмом творческого субъекта Пастернака, голосом которого в его произведениях и романе «Доктор Живаго» говорят его близкие, современники, все поколение и сама жизнь-вечность. Даже манера написания статьи «Шопен» подтверждает тесную связь личностей композитора и писателя. Как удачно отмечает И. Калиновская, в статье Пастернак пишет не только о Шопене, но и о себе: «Что делает человека реалистом, что его создает? Ранняя впечатлительность в детстве, – думается нам, – и своевременная добросовестность в зрелости» [Пастернак, 2003–2005, т. 5, с. 62; Калинковицкая, 2020].

Шопеновские мотивы и черты в романе «Доктор Живаго» проявляются, как представляется, в следующих особенностях:

1) **синкретичность и всеохватывающий масштаб различных граней бытия.** Конкретизированные овеществленные детали, хаотично «разбросанные» по всему тексту романа, акцентируя на себе внимание, на уровне духовно-музыкальном выстраиваются в ряд звуков, каждый из которых задает различные оттенки, охватывает пестроту и многогранность жизни и обзревается как гармония музыкального произведения. В данной гармонии не существует ничего случайного, т.к. конкретные земные образы приобретают значение духовного порядка, чем роман «Доктор Живаго» коррелирует с Писанием, построенным на конкретной вещественности, просветленной обертонной небесного звучания. Такая организация вселенной, вечно обновляемая ритмом и движением музыки Жизни, способна охватить не только судьбы людей: в ней найдется место и «коровьему хлеву», и «здоровьем пышущим зубьям вил», и «болтающим ручейкам», и «пахнущему свежим воздухом навозу», и «раките, обвитой плющом», и «песне», «сну», «голубю сизому». Подобной всеохватывающий и синкретический художественный масштаб выражения действительности и постижения ее сущности свойствен, по определению самого Б.Л. Пастернака, музыке Шопена, сумевшему вложить «живое чудо / Фольварков, пар-

ков, рош, могил / В свои этюды», и в данной синкретичности усматривается своеобразная попытка подражания Пастернака именно шопеновскому музыкальному мастерству;

2) *подражание музыкальному приему ферматы в произведениях Шопена*, которая в музыкальной терминологии, обозначает увеличение длительности звука или паузы, а в романе выражается в **замедлении действия** перед конфликтом для усиления напряжения, эмоциональной подготовки к восприятию драматической ситуации, или после напряжения и конфликта как обобщение, или итог духовной борьбы, сменяющейся прорывом в вечность и просветление (музыкальный прием ферматы в поэтическом наследии Пастернака был выявлен М. Косталевской [Косталевская, 1993]). Например, в эпизоде похорон матери Юрия Живаго ретардация действия за счет фокусировки на качающихся предметах и охватившее героя сонное восприятие действительности и повторяющейся молитвы «Святой Боже, Святой Крепкий, Святой Бессмертный, помилуй нас», звучащей «тихим веянием, проволакивающимся по переулку и остающимся в нем». В тихом звучании, подобно пиано в музыке, наиболее отчетливо проступает проникновение в действительность вечности. Тишина, безмолвие в романе противопоставляются «гулу толпы и являются эквивалентом «истинной музыки». Такой тишиной обладала природа, к которой стремится вырваться герой, через которую он ощущает присутствие Божественной Тайны, и «Голос этой тайны заглужал все остальное». Перед Божественной Тайной «смолкают тварь и плоть, / заслышав слух весенний» [Пастернак, 2016, с. 247, 682].

Фермата также проявляется в эпизодах, где повседневные обыденные детали и подробности неожиданно пересекаются вечным смыслом, который «вмешивается» в пространство людской суеты, заставляя резко остановиться посреди головокружительного ритма жизни и забот. Образ тишины замедляет действие и уводит в сказочное-вечное пространство – «в тридешатое царство, в тридевятое государство. Тихий парк обступал вас. На свисающие ветви елей, осыпая с них иней, садились вороны. Разносилось их карканье, раскатисто, как треск древесного сука. С новостроек за просекой через дорогу пробежали породистые собаки. Спускался вечер». Образ тишины словно врывается посреди быстрой езды, заставляя замереть в безмолвной созерцательности, а затем снова резко обрывается течением событий, не вписывающихся в общую атмосферу «вечности»: «Вдруг все это разлетелось. Они обеднели» [Пастернак, 2016, с. 191].

3) *предпочтение художественной «простоты»* как в музыке, так и в литературе – «простоты» Пушкина, Гончарова, Толстого, Шопена. По мнению Б.М. Гаспарова, прозаическая часть наследия Пастернака наследует в музыке модернистскую «сложность» Скрябина, а поэтическая – классическую «простоту» Шопена. Данные соответствия с именами двух ведущих в жизни писателя композиторов характерны и для двух периодов творчества Пастернака, подытоженных двумя автобиографическими повествованиями: «Охранная грамота» и «Люди и положения». Поздний этап творчества, заключенный романом «Доктор Живаго», в котором автор предоставляет художественной силе жизни воплотиться во всей ее самодостаточности, не отягощая ее извне «сложностью» эстетских хитросплетений, соответствует этой шопеновской «простоте», языком которой начинает проговаривать одухотворенный и духовно-лично объединенный и преображенный универсум: «В родстве со всем, что есть, уверясь / И знаясь с будущим в быту. / Нельзя не впасть к концу, как в ересь, / В неслышанную простоту» [Пастернак, 2016, с. 99]. При этом «старая простота» художественного слова способна порождать новые смыслы: «Так на старом моцартовско-фильдовском языке Шопен сказал столько ошеломляюще нового в музыке, что оно стало вторым ее началом» [Пастернак, 1991, с. 234].

«Отдаленный звук» в художественно-акустической структуре повествования как «вестник будущности». В романе прослеживается определенная закономерность выстраивания звукового пространства. Особенность звука часто проявляется в том, что он исходит с определенного расстояния, издали, на чем акцентируется внимание на протяжении всего повествования: «Два рода звуков слабо раздавались в отдалении. Сзади, <...>, слышалось мерное шлепанье, словно там полоскали белье или ветер щелкал о древяно флаштока мокрым полотнищем флага». Звуки «доносятся» («Спереди доносился рокот, заставивший доктора, побывавшего на войне, вздрогнуть и напрячь слух»), приближаются («Звуки равномерного шлепанья приближались»), «разносятся» на далекие расстоя-

ния и отличаются богатством и силой, подчеркиваемыми в повествовании («Сколько разнообразия в смене колена и какая сила отчетливого, далеко разносящегося звука!»). Подобной силой и распространением обладают посвисты соловья как вестника вечности, с которым связывается ее зов: «Другое, распадающееся на два слова, зовущее, проникновенное, умоляющее, похожее на просьбу или увещание: «Оч-нишь! Оч-нишь! Оч-нишь!»; «Вдруг вдали, где застрял закат, защелкал соловей». Звук движется издалека, из «соседней комнаты» («Юрочка» – в слуховой галлюцинации иногда слышалось ему из соседней комнаты», голос Марины, с которым сливалась вечность, благодаря чему он «мыслился отдельно от нее», и «казалось, он доносился из другой комнаты и находился за ее спиной») или откуда-то сверху: «Живаго! – раздалось с порога квартиры на верхней площадке»; «В час седьмой по церковному, а по общему часоисчислению в час ночи, от самого грузного, чуть шевельнувшегося колокола у Воздвиженья отделилась и поплыла, смешиваясь с темной влагой дождя, волна тихого, темного и сладкого гудения»; церковное пение у Воздвиженья, которое доносилось воздухом («Хорошо пели у Воздвиженья. Ночь тихая. Сюда доносило воздухом»), указывая на принадлежность этого пения горнему миру.

Акцентирование на протяженности звучания создает атмосферу эха в художественном пространстве, за счет которого звуки словно увеличивают интенсивность и длительность звучания, благодаря чему актуализируется сакральное пространство: «Повышается видимость и слышимость всего на свете, чего бы то ни было. Расстояния передают звук в замороженной звонкости, отчетливо и разъединенно. Расчищаются дали, как бы открывши вид через всю жизнь на много лет вперед» [Пастернак, 2016, с. 360]. В данном сакральном акустическом пространстве природа, голоса, предметы одухотворяются откровением голоса музыки вечности из будущего, обыденные вещи получают значение апокалиптического масштаба и звучат музыкой Откровения. «Замороженная звонкость» зовом вечности из будущего позволяет распознать в гуле большого становища, «похожего на отдаленный рокот моря» и «катящегося из глубины лагеря», символических предвестников свершающегося Откровения Иоанна Богослова («рокот моря» и «гул большого становища» в данном контексте устойчиво связываются с апокалиптической символикой): «Из глубины лагеря катился смутный, похожий на отдаленный рокот моря гул большого людского становища. Попеременно слышались шаги слоняющихся по лесу, голоса людей и пенья петухов. По лесу двигались толпы загорелого, белозубого, улыбающегося люда». «Опять лошадь заржала, в ответ на явственное конское ржание **где-то вдали, в другой стороне**» [Пастернак, 2016, с. 510, 609]. Расстояния звучания наделяют обычное коня, доносящееся со стороны микулицынского крыльца из сада, значением символа апокалиптических коней и всадников.

Обобщая результаты нашего исследования, можно сделать выводы, что музыкальный императив в романе «Доктор Живаго» Б.Л. Пастернака выстраивается на идейно-философском, системно-структурном и художественно-эстетическом уровнях. Идейно-философская установка музыкальной организации романа – это утверждение Музыки как метафоры Творца-Христа и новой установленной Христом истории, берущей начало в духе. Мотив личностного становления в духовной автобиографии как восхождение от земного к духовному уровню сознания, достижение вечности отражается в музыкальном ключе как процесс продвижения к Музыке и «мелодизации» духовного пути. На системно-структурном уровне это достигается с помощью полифонической «симфонической» организации текста и образов. На эстетико-художественном уровне музыкальность, «слышимость» текста достигается путем наполнения пространства звуковыми образами, мелодичностью и ритмичностью прозаической части, мелодизацией повествования с помощью ритмических вставок, которые «озаряют» прозаическую часть, подобно «гласу вечности», мотивами подражания художественно-музыкальной манере Шопена, регулярном акцентировании на протяженности звуков, что придает художественному пространству иллюзию «акустичности»: звуки, исходящие от обыденных вещей, приобретают обертона Тайны, голос которой проговаривает из вечной будущности, одухотворяя, то есть «мелодизируя», обычный ход истории.

Перспективой данного исследования может стать более пристальный и детализированный художественно-философский анализ юношеского музыкального наследия Б.Л. Па-

стернака с возможными привлечением исследовательского музыковедческого инструментария и сведений из теории музыки, которые помогли бы установить образные и художественные корреляции с творчеством известных композиторов, а также выявить новые художественные смыслы в литературном наследии Пастернака.

Список использованной литературы

- Аверина, М.А. (2013). Музыкальность как способ поэтического мышления Бориса Пастернака. *В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии*, 3 (26), 31–36.
- Асмус, В.Ф. (2010). *Философия и эстетика русского символизма*. Москва: URSS.
- Бахтин, М.М. (1986). К философии поступка. И.Т. Фролов (Ред.), *Философия и социология науки и техники* (с. 80–160). Москва: Наука.
- Бычков, В.В. (2007). *Русская теургическая эстетика*. Москва: Ладомир.
- Виноградов, А.С. (2017). Ритм в эстетической концепции Б. Пастернака. *Вестник Тверского государственного университета*, (1), 239–243.
- Vukas, D. (2019). The Sound of Silence in Boris Pasternak's "Doctor Zhivago". *Сибирский филологический форум*, 4 (8), 57–73.
- Гаспаров, Б.М. (1993). Временной контрапункт как формообразующий принцип романа Пастернака «Доктор Живаго». Н.Г. Михайлова (Ред.), *Литературные лейтмотивы. Очерки по русской литературе XX века* (241–273). Москва: Наука.
- Гаспаров, Б.М. (2013). Борис Пастернак: по ту сторону поэтики (Философия. Музыка. Быт). Москва: Новое литературное обозрение.
- Калинковицкая, И. (2020). Полета вольное упорство... Музыка в стихах и в жизни Бориса Пастернака. *Collegium*, 35–36. Обновлено с: <https://burago.com.ua/i-kalinkovickaya-polyota-volnoe-upo/>
- Кац, Б.А. (Ред.). (1991). «Раскат импровизаций...»: Музыка в творчестве, судьбе и в доме Бориса Пастернака. Ленинград: Советский композитор.
- Козлов, В.И., Мирошниченко, О.С. (2012). Жанровое мышление поэта Юрия Живаго. *Новый филологический вестник*, 4 (23), 19–53.
- Косталевская, М. (1993). Олицетворенные достоверности (Поэтико-музыкальный ключ к стихотворению Пастернака «Опять Шопен не ищет выгод...»). *Russian Language Journal/Русский язык*, 47 (156/158), 81–93.
- Кучина, Т.Г., Сланина, О.А. (2016). Принципы музыкальной композиции в стихотворениях Б. Пастернака. *Верхневолжский филологический вестник*, 1, 132–137.
- Лихт, Р.О. (2019). *Детство! Ковш душевной глубины!* Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого.
- Лямина, Е. (2013). Музыкальная маргиналия к одному стихотворению Пастернака. А. Долинин, И. Доронченков (Ред.). *(Не)музыкальное приношение, или Allegro affettuoso* (с. 477–481). Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге.
- Мандельштам, О. (2011). *Малое собрание сочинений*. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус.
- Мышькова, Н.М. (2018). Поэтика музыкальности в лирике Б. Пастернака. *Мир науки, культуры образования*, 4 (71), 499–500.
- Односум, Н. В. (2019). Черты жанра духовной автобиографии в романе Б.Л. Пастернака «Доктор Живаго». *Вестник Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. Серия «Филология»*, 82, 70–77.
- Окутюрье, М. (2008). Пространство и звук (о звуковом восприятии пространства в поэтике Б. Пастернака). В.В. Абашев (Ред.). *Любовь пространства...»: Поэтика места в творчестве Бориса Пастернака* (с. 123–131). Москва: Языки славянской культуры.
- Пастернак, Б.Л. & Архангельский, А.Н. (Ред.). (1991). *Избранное*. Москва: Молодая Гвардия.
- Пастернак Б.Л. (2005). Шопен. Д.В. Тевекелян (ред.), *Полное собрание сочинений в 11 томах* (Т. 5, с. 61-65). Москва: Слово/Slovo.
- Пастернак, Б.Л. (2016). *Малое собрание сочинений*. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус.

Пахарева, Т. А. (2021). *Традиции европейского Средневековья в русской литературе Серебряного века* [Материалы спецкурса]. Неопубликованная рукопись, Национальный педагогический университет имени Н.П. Драгоманова, Киев, Украина.

Поливанов, К. (2013). «Музыкальный эпизод» биографии Пастернака. А. Долинин, И. Доронченков (Ред.). *(Не)музыкальное приношение, или Allegro affettuoso* (с. 482–491). Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге.

Раку, М.Г. (2011). Русский Вагнер «на страницах» доктора Живаго. *Искусство музыки: теория и история*, 1–2, 272–317.

Хаменок, В.И. (2016). «История одной контроктавы» Б. Пастернака как синтетическое произведение. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 8 (62), 69–71.

MUSICAL CONCEPT OF THE NOVEL *DOCTOR ZHIVAGO* BY BORIS PASTERNAK IN THE CONTEXT OF THE SPIRITUAL AUTOBIOGRAPHY GENRE

Natalia V. Odnosum, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine)

e-mail: natalyaodnosum@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-4

Key words: *musical imperative, spiritual autobiography, Music-Truth, tiered hierarchical organization of the novel, acoustic space, symphony.*

The purpose of the article is to study the role of the musical imperative in the modernization, transformation of the spiritual autobiography genre in the novel by B.L Pasternak *Doctor Zhivago*. To achieve this goal, the following tasks are required: a brief overview of biographical facts of the writer's life, illustrating the path of his aesthetic philosophy and worldview, artistic formation, in which music played a dominant role; to study the musical imperative at the ideological-philosophical, system-structural, and aesthetic-artistic levels. While researching, biographical, systemic, structural, and hermeneutic *methods* were used.

One of the culminating pages in the biography of Pasternak, the content of which had influenced Pasternak's creative world, would be the day when he heard the sounds of musical improvisation on the piano by Skryabin, who was creating *Divine poem*. The sounds of music had merged with reality, the voice of nature, becoming a single whole with it. With a transforming and creative effort of memory, impressions coming from childhood would be built into the figurative-conceptual chain of his worldview "Life – music – creativity – poetry", in which "music and poetry speak the same language of art". All the creative heritage of B.L. Pasternak, including the final work – the novel *Doctor Zhivago*, which is represented as a kind of spiritual autobiography, both personal and the entire generation, respectively, serves as a generalization of the historical, philosophical, aesthetic and artistic paths of the Silver Age, a part of which was the author himself. Merging with its voice, and at the same time absorbing it into himself, he became a generalized representation of his generation portrait. In *Doctor Zhivago*, music appears at the level of mentions, quotations, and various sound images throughout the text. Their main ideological and semantic content is summed up by the words of Ved-enyapin, in which Music is the equivalent of Truth, a "divine voice", "raising above the animal and carrying it upward", giving an inner impetus to the personality to move along the path of history to eternity.

Research results. The ideological and philosophical setting of the musical novel organization is the idea of Music as a metaphor of the **Artist-Christ**, the embodiment of eternity, the path and a new history established by the sacrifice of Christ, leading to the human spirit. Accordingly, the theme of the path in spiritual autobiography as an ascent from the carnal to the spiritual level of consciousness, the attainment of eternity is reflected in the musical key as a progress of progress towards music and "melodization" of the spiritual path. At the systemic and structural level, the musical imperative is built in the form of a counterpoint principle substantiated by B.M. Gasparov, and the complex tiered hierarchical organization of the novel, in which all levels (individual, socio-historical, eternal) gravitate towards a single value center – the Artist-Christ – and merge in symphonic polyphony in unison. At the aesthetic and artistic level, this is achieved through the lyricization of the narrative, rhythmic insertions that "illuminate" the prose part, like the "voice of eternity", repetitions, dividing the narrative into prose and lyrics as a form of music (the earthly path and eternity as its finale and the achievement of completeness existence) and, most importantly, building an acoustic space, contributing to the creation of a suggestive effect of "audibility" of the text. The acoustic space is built thanks to the presence of numerous sound images, the melodiousness and rhythm of the prose part, inserts from sacred texts and church chants, the attraction of Chopin's techniques and motives, as well as the motive of distant sound as a timeless messenger of apocalyptic "future".

References

- Asmus, V.F. (2010). *Filosofija i jestetika russkogo simvolizma* [Philosophy and Aesthetics of Russian Symbolism]. Moscow, URSS Publ., 96 p.
- Averina, M.A. (2013). *Muzikal'nost' kak sposob pojeticheskogo myshlenija Borisa Pasternaka* [Musicality as a way of Boris Pasternak's poetic thinking]. *V mire nauki i iskusstva: voprosy filologii, iskusstvovedenija i kul'turologii* [In Science and Art World: Issues of Philology, Art History and Culturology], vol. 3, issue 26, pp. 31-36.
- Bahtin, M.M. (1986). *K filosofii postupka* [Toward a Philosophy of the Act]. *Filosofija i sociologija nauki i tehniki* [Philosophy and Sociology of Science and Technology]. Moscow, Nauka Publ., pp. 80-160.
- Bychkov, V.V. (2007). *Russkaya teurgicheskaya estetika* [Russian Theurgical Aesthetics]. Moscow, Ladomir Publ., 743 p.
- Gasparov, B.M. (1993). *Vremennoj kontrapunkt kak formoobrazujushhij princip romana Pasternaka "Doktor Zhivago"* [Temporary counterpoint as a formative principle of Pasternak's novel "Doctor Zhivago"]. In N.G. Mykhaylova (ed.). *Literaturnye lejtmotivy. Ocherki po russkoy literature XX veka* [Literary leitmotives. Essays on Russian literature of the twentieth century]. Moscow, Nauka Publ., pp. 241-273.
- Gasparov, B.M. (2013). *Boris Pasternak: po tu storonu poetiki (Filosofiya. Muzyka. Byt)* [Pasternak: Beyond Poetics (Philosophy. Music. Everyday Life)]. Moscow, Novoe literaturnoe obozrenie Publ., 266 p.
- Hamenok, V.I. (2016). *"Istorija odnoy kontroktavy" B. Pasternaka kak sinteticheskoe proizvedenie* ["History of One Counter-octave" by B. Pasternak as a synthetic work]. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki* [Philological Sciences. Issues of Theory and Practice], vol. 8, issue 62, pp. 69-71.
- Kats, B.A. (ed.). (1991). *"Raskat improvizatsiy...": Muzyka v tvorchestve, sud'be i v dome Borisa Pasternaka* ["The roll of improvisations ...": Music in art, fate, and in the home of Boris Pasternak]. Leningrad, Sovetsky Kompozitor Publ., 336 p.
- Kalinkovitskaya, I. *Poleta volnoe uporstvo... Muzyka v stihah I v zhizni Borysa Pasternaka* [Flight Free Perseverance... Music in poetry and in the life of Boris Pasternak]. *Collegium* [Collegium], vol. 35-36, pp. 63-77
- Kostalevskaya, M. (1993). *Olicetvorennyye dostovernosti (Poetiko-muzikalny kljuch k stihotvoreniju Pasternaka "Opjat Shopen ne Ishhet Vygod...")* [Personified authenticity (Poetic and musical key to Pasternak's poem "Chopin is not Looking for Benefits Again...")]. *Russian Language Journal*, vol. 47, issue 156/158, pp. 81-93.
- Kuchina, T.G., Slastenina, O.A. (2016). *Principy muzikal'noj kompozicii v stihotvorenijah B. Pasternaka* [The principles of musical composition in B. Pasternak's poems]. *Verhnevolzhskij filologicheskij vestnik* [Verhnevolzhski Philological Bulletin], vol. 1, pp. 132-137.
- Kozlov, V.I., Miroshnichenko, O.S. (2012). *Zhanrovoye myshlenie poeta Yuriya Zhivago* [Genre thinking of the poet Yuri Zhivago]. *Novyj filologicheskij vestnik* [The New Philological Bulletin], vol. 4, issue 23, pp.19-53.
- Likht, R.O. (2019). *Detstvo! Kovsh dushevnoj glubi!* [Childhood! Bailer of Soul Depth!]. Kiev, Izdatelsky dom Dmitriya Burago Publ., 208 p.
- Lyamina, E. (2013). *Muzikalnaja marginaliya k odnomu stihotvoreniyu Pasternaka* [Musical marginality to a poem by Pasternak. (Not) a musical offering, or Allegro affettuoso]. In A. Dolinin & I. Doronchenkov (eds). *(Ne)muzikalnoe prinoshenie, ili Allegro affettuoso* [(Not) a musical offering, or Allegro affettuoso]. Saint Petersburg, Izdatelstvo Evropeyskogo universiteta Publ., pp.477-481.
- Mandelshtam, O. (2011). *Maloe sobranje sochyneny* [Small Collection of Works]. Saint Petersburg, Azbuka, Azbuka-Attykus Publ., 688 p.
- Myshyakova, N.M. (2018). *Poetika muzikalnosti v lirike B. Pasternaka* [The poetics of musicality in B. Pasternak's lyrics]. *Mir nauki, kultury obrazovaniya* [The World of Science, Culture and Education], vol. 4, issue 71, pp. 499-500.
- Odnosum, N.V. (2019). *Cherty zhanra duhovnoy avtobiografii v romane B.L. Pasternaka "Doktor Zhivago"* [Features of spiritual autobiography genre in Boris Pasternak's novel "Doctor Zhivago"]. *Vestnik Harkovskogo nacionalnogo universiteta imeni V.N. Karazina. Seriya "Filologiya"* [The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series Philology], vol. 82, pp. 70-77.
- Okutjur'e, M. (2008). *Prostranstvo i zvuk (o zvukovom vospriyatii prostranstva v poetike B. Pasternaka)* [Space and sound (about the sound perception of space in the poetics of B. Pasternak)]. In V.V. Abashev (ed.). *"Ljubov prostranstva...": Poetika mesta v tvorchestve Borisa Pasternaka* ["The love of space...": The Poetics of Place in Boris Pasternak's work]. Moscow, Yazyki slavyanskoj kultury Publ., pp. 123-131.
- Pakhareva, T.A. *Tradicii evropeyskogo Srednevekovya v russkoi literature Serebryanogo veka. Materialy spetskursa* [Traditions of the European Middle Ages in Russian Literature of the Silver Age. Materials of the special course]. National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv (Unpublished).
- Pasternak, B.L. (1991). *Izbrannoe* [Selected works]. Moscow, Molodaya Gvardiya Publ., 318 p.
- Pasternak, B.L. (2005). *Shopen* [Chopin]. Pasternak, B. *Polnoe sobranie sochinenij v 11 tomah* [The Complete Works: in 11 volumes]. Moscow, Slovo/Slovo Publ., vol. 5, pp. 61-65.

Pasternak, B.L. (2016). *Maloe sobranie sochinenij* [Small Collection of Works]. Saint Petersburg, Azbuka, Azbuka-Attikus Publ., 720 p.

Polivanov, K. (2013). "Музыкальный эпизод" биографии Пастернака ["Musical episode" of Pasternak's biography]. In A. Dolinin & I. Doronchenkov (eds). *(Ne)muzykalnoye prinoshenie, ili Allegro affettuoso* [(Not) a musical offering, or Allegro affettuoso]. Saint Petersburg, Izdatelstvo Evropeyskogo universiteta Publ., pp. 482-491.

Raku, M.G. (2011). *Russky Vagner "na stranichah" Doktora Zhivago* [Russian Wagner "on the pages" of Doctor Zhivago]. *Iskusstvo muzyki: teoriya i istoriya* [The Art of Music: Theory and History], vol. (1-2), pp. 272-317.

Vinogradov, A.S. (2017). *Ritm v esteticheskoy koncepcii B. Pasternaka* [Rhythm in B. Pasternak's aesthetic concept]. *Vestnik tverskogo gosudarstvennogo universiteta* [Vestnik TvGU. Series: Philology], vol. 1, pp. 239-243.

Vukas, D. (2019). Sounds of Silence in B. Pasternak's Novel "Doctor Zhivago". *Sibirsky filologichesky forum* [Siberian Philological Forum], vol. 4, issue 8, pp. 57-73.

Одержано 26.08.2021.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕСТЕТИКИ ТА ПОЕТИКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

УДК 821.111:82-31(410)

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-5

Е.С. АННЕНКОВА,

*доктор филологических наук,
профессор кафедры мировой литературы и теории литературы
Национального педагогического университета
имени М.П. Драгоманова (г. Киев)*

ОБРАЗ МИРА И ОБРАЗ ЧЕЛОВЕКА: «АНГЕЛЫ И НАСЕКОМЫЕ» А.С. БАЙЕТТ КАК ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ЦЕЛОЕ

В статье предпринята попытка рассмотреть входящие в состав прозаического диптиха А.С. Байетт новеллы «Морфо Евгения» и «Ангел супружества» как взаимосвязанные и взаимодополняющие друг друга тексты, семантический и эстетический потенциал которых раскрывается с максимальной полнотой при условии их интерпретации как сложно организованного художественного целого. Поэтому целью исследования является выявление и анализ комплекса структурных и смыслообразующих компонентов новелл, которые позволяют говорить о том, что «Морфо Евгения» и «Ангел супружества» нерасторжимо связаны друг с другом в едином художественном пространстве прозаического диптиха и опубликованы писательницей под общим названием не случайно. Для достижения поставленной цели использован целостный, историко-литературный, историко-культурологический, сравнительный анализ, а также элементы герменевтического и гендерного методов анализа.

В результате было установлено, что художественная целостность диптиха поддерживается на жанрово-стилевом, композиционно-сюжетном, проблемно-тематическом уровнях, объединенных единым авторским замыслом реинтерпретировать викторианство как эпоху, в которой были сформированы принципиально важные и актуальные для современных британцев способы восприятия и понимания мира. Женские и мужские образы новелл также подчеркивают их связанность и взаимообращенность. Присутствующие в них многочисленные вставные конструкции, характерные для индивидуально-авторского почерка британской писательницы, а также внешняя и внутренняя интертекстуальность новелл усиливают духовно-философские смыслы диптиха как целого. Анализ ведущих концептуальных метафор и аллегорий, репрезентирующих ключевые авторские идеи, подтверждает семантическое и структурное единство «Ангелов и насекомых». Смоделированный в диптихе целостный образ викторианской эпохи и соотносимый с ней образ викторианцев раскрываются перед читателем во всей своей духовно-эстетической сложности и многогранности.

Ключевые слова: А.С. Байетт, «Ангелы и насекомые», художественное целое, диптих, интертекстуальность, викторианский код.

У статті зроблено спробу розглянути новели «Морфо Євгенія» та «Шлюбний янгол», що входять до складу прозового диптиха А.С. Байетт «Янголи і комахи», як пов'язані між собою і взаємодоповнювані тексти, семантичний та естетичний потенціал яких розкривається з максимальною повнотою за умови їх інтерпретації як складно організованого художнього цілого. Тож метою дослідження є виявлення та аналіз комплексу структурних і смислотворюючих компонентів новел, які дозволяють говорити про те, що «Морфо Євгенія» та «Шлюбний янгол» нерозривно поєднані між собою в єдиному художньому просторі прозового диптиха та опубліковані письменницею під спільною назвою не випадково. Для досягнення поставленої мети нами використано цілісний, історико-літературний, історико-культурологічний, порівняльний аналіз, а також елементи герменевтичного і гендерного методів аналізу.

У результаті було встановлено, що художня цілісність диптиха підтримується на жанрово-стильовому, композиційно-сюжетному, проблемно-тематичному рівнях, що об'єднані єдиним авторським задумом реінтерпретувати вікторіанство як епоху, за якої були сформовані принципово важливі та актуальні для сучасних британців способи сприйняття і розуміння світу. Жіночі та чоловічі образи новел також увиразнюють їх пов'язаність і взаємооберненість. Присутні в них численні вставні конструкції, притаманні індивідуально-авторському почерку британської письменниці, а також зовнішня і внутрішня інтертекстуальність новел посилюють духовно-філософські смисли диптиха як цілого. Аналіз основних концептуальних метафор і алегорій, що репрезентують ключові авторські ідеї, підтверджує семантичну та структурну єдність «Янголів і комах». Змодельовані в диптиху цілісний образ вікторіанської епохи і відповідний їй образ вікторіанців розкриваються перед читачем у всій своїй духовно-естетичній складності та багатогранності.

Ключові слова: А.С. Байетт, «Янголи і комах», художнє ціле, диптих, інтертекстуальність, вікторіанський код.

Знаменитая британская писательница А.С. Байетт не нуждается в представлении, это имя хорошо известно как литературоведам, так и читательской публике. Ее индивидуально-авторский стиль; удивительный эстетический язык; способность оживить сложнейшие сюжеты и повороты национальной истории и актуализировать важнейшие для современного общества смыслы; глубинная, органичная связь с национальной английской художественной традицией и ее включенность в современный литературный и литературоведческий контексты свидетельствуют о живучести и востребованности интеллектуально насыщенной и художественно совершенной прозы в наши дни. Лауреат Букеровской премии и многих других престижных литературных премий А.С. Байетт написала не слишком много художественных произведений, однако выход каждой ее книги, начиная с неовикторианского романа «Обладать», сопровождали неизменный успех у читателей и огромный интерес со стороны литературных критиков и литературоведов. «Ангелы и насекомые», опубликованные в 1992 г. в Британии, не стали исключением. Из значительного количества обстоятельных работ, обращенных к этой книге А.С. Байетт, выделим лишь некоторые: диссертационное исследование О. Толстых [Толстых, 2008], статьи А. Буда [Buda, 2015], М. Лаки [Lackey, 2008], Дж. Старрок [Sturrock, 2002], Х. Ханссон [Hansson, 1999], А. Приморац и И. Балинт-Федварски [Primorac, Balint-Feudvarski, 2011], Дж. Флетчер [Fletcher, 1999], Н. Владимировой [Владимирова, 2018], Я. Муратовой [Муратова, 2020]. Авторы названных исследований касаются самых разных художественных аспектов этого произведения британской писательницы, однако сами названия работ и их содержание свидетельствуют о том, что материалом анализа для исследователей служила лишь первая новелла «Ангелов и насекомых», а вторая была явно и немотивированно обойдена вниманием ученых. Исключение составляет работа Дж. Флетчер [Fletcher, 1999], в которой автор блестяще анализирует сразу две новеллы А.С. Байетт сквозь призму реализации в них мифологического сюжета гомеровской «Одиссеи». Таким образом, очевидно, что новеллы в литературоведческой практике еще не рассматривались как сложно связанные между собой тексты, тогда как представляется, что именно это их качество может стать отдельным предметом изучения.

Целью нашего исследования является выявление и анализ комплекса структурных и смыслообразующих компонентов новелл, которые позволяют говорить о том, что «Морфо Евгения» и «Ангел супружества», из которых состоят «Ангелы и насекомые», нерасторжимо связаны друг с другом и представляют художественное целое. Для достижения поставленной цели нами использован целостный, историко-литературный, историко-культурологический, сравнительный анализ, а также элементы герменевтического и гендерного методов анализа.

Изучая те или иные особенности входящих в «Ангелов и насекомых» новелл, зарубежные исследователи в большинстве своем стараются избегать дефиниций для этого художественного произведения [Buda, 2015; Fletcher, 1999; Sturrock, 2002; Lackey, 2008] или, давая их, не считают нужным их объяснить. Так, например, Ю. Виноградова называет его дилогией [Виноградова, 2001, с. 272], а Ю. Муратова диптихом [Муратова, 2020, с. 85]. Однако именно способы связи двух новелл в «Ангелах и насекомых», дающие возможность видеть в них дилогию или диптих, имеют принципиально важное значение для понимания

уникальной природы прозы А.С. Байетт, которая использует повторяющиеся и хорошо узнаваемые, байеттовские, художественные приемы и обращается к свойственному ее художественному сознанию устойчивому кругу тем, проблем, мотивов и образов, эксплицируя их в каждом своем произведении с большей или меньшей степенью интенсивности, и, таким образом, все ею написанное читается как единый метатекст, ключевой проблемой которого является природа творческого человека, созидающего интеллектуала, включенного в свою эпоху, переживающего и стремящегося генерировать ее сокровенные смыслы в континууме единой культурной традиции. Особенно полно это проявляется в неовикторианских произведениях писательницы («Обладать», «Ангелы и насекомые», «Детская книга»), каждое из которых находит свое отражение, продолжение и дополнение в другом, опутывая читателя, как сеть, тончайшей паутиной мотивов и образов, знаков, метафор и символов, в которых вместе с викторианской эпохой оживает вся традиция национальной английской литературы как неотъемлемой части современной британской культуры.

Отталкиваясь от идеи М. Гиршмана о том, что художественное произведение является собой художественное целое, понимаемое как «единый, динамически развивающийся и вместе с тем внутренне завершённый мир» [Гиршман, 1991, с. 70], который воспринимается как целое, когда преодолевается «множественность обособленного существования этих отдельных частей» [Гиршман, 1991, с. 6], и принимая во внимание методологию анализа «сложносоставного целого», предложенную В. Тюпой, который подразумевает под таким образованием «эстетически единое произведение, семиотически представленное несколькими отдельными текстами» [Тюпа, 2009, с. 204], мы рассмотрим содержательно-формальные особенности организации «Ангелов и насекомых» Байетт как такого «сложносоставного целого».

Итак, «Ангелы и насекомые» состоят из двух новелл, первая из которых называется «Морфо Евгения» (“Morpho Eugenia”), а вторая – «Ангел супружества» (“Conjugal Angel”). Безусловно, каждая из них может быть прочитана и понята отдельно, так как на смысловом и сюжетном уровнях они выглядят как вполне самостоятельные и завершённые произведения. Сама писательница акцентировала внимание на нюансах жанра каждой из новелл, предлагая видеть в «Морфо Евгении» “a kind of robust Gothic allegory”, а в «Ангеле супружества» – “a ghost story and a love story” [Byatt, 1999, p. 110, 114], а также на том, что первая новелла ею полностью выдумана, а в основе другой лежат как вымышленные, так и реальные события и герои [Byatt, 1999, p. 114]. Однако гораздо более значимыми нам представляются не эти различия, а те особенности новелл, которые позволяют понимать их как художественное целое. Следует учитывать, что А.С. Байетт опубликовала новеллы под общим названием, под одной обложкой и в определенном порядке (действие первой происходит в конце 1860-х гг., на несколько лет раньше, чем события во второй), тем самым уже манифестируя их единство. Кроме того, размышляя о них в сборнике своих литературно-критических эссе «Про истории выдуманные и настоящие» (“On Histories and Stories”), она рассматривает их как “two linked historical novellas” [Byatt, 1999, p. 82], настойчиво концентрируясь и выделяя именно те аспекты, которые увязывают новеллы в единый узел смыслов и проблем. Анализ содержания и структуры «Ангелов и насекомых» подтверждает, что свои намерения Байетт реализовала в полном объеме.

Обе новеллы рассказывают о важнейших для художественного мира Байетт вещах – любви, дружбе, творчестве и смерти в их разных вариациях. В жанровом отношении «Морфо Евгения» тоже может быть определена как “a love story”, причем история о такой любви, которая раскрывается в своих двух извечных ипостасях как любовь земная и любовь небесная, ведь Вильям Адамсон любит Евгению Алабастер вполне плотской любовью, но придает он предмету своей страсти черты небесной красоты и чистоты («она невинна и доверчива») и слишком романтизирует свои порывы: «Я умру, если она не будет моей» [Байетт, 2018, с. 23, 80]; тогда как в «Ангеле супружества» можно обнаружить черты “Gothic allegory”, потому что во второй новелле не только появляются духи и призраки, но и прочитывается аллегория простого смертного, вечно находящегося в мучительных поисках ответов на вопрос о возможности жизни после смерти. Обе новеллы тесно связаны и общими проблемами, выраженными с помощью ряда антиномичных оппозиций, с одинаковой полнотой реализуемых в двух текстах: душа и тело, жизнь и смерть, духовное и материальное, земное и небесное, мужское и женское.

В эссе «Настоящие истории и факты в художественной прозе» (“True Stories and the Facts in Fiction”), которое вошло в уже упомянутый нами сборник работ Байетт, писательница детально рассказывает о том, как долго вызревал у нее замысел этого произведения, как тщательно она работала над ним. В нем слились воедино детские увлечения Байетт естественной историей и миром насекомых, который захватил ее воображение еще задолго до того, как она прочитала книгу известного американского биолога и мирмеколога Э.О. Уилсона о жизни муравьев [Byatt, 1999, p. 80], и ее серьезнейшая заинтересованность естественной историей религии, которую она считала древней и сложной формой человеческого поведения [Byatt, 1999, p. 79]. Она проделала огромную подготовительную работу и прочитала очень много разнообразной литературы, потому что ей казалось, что такая начитанность и погруженность в материал помогут ей понять “some sense of what words meant in the past” [Byatt, 1999, p. 94] и проникнуть в дух викторианской эпохи, чтобы передать современным читателям ее подлинный смысл и аромат, приблизив ее к ним, дав им возможность понять истоки многих противоречий, которыми они мучаются и в двадцать первом веке. Но, хотя она перечитала горы книг по биологии (работы Ч. Дарвина, К. Линнея, А. Грея, Г.У. Бейтса, А. Р. Уоллеса и многих других ученых-естествоиспытателей и путешественников), философии христианской религии и непосредственно мистические труды Э. Сведенборга, бесчисленное количество исследований по викторианской эпохе, скрупулезно изучила биографии и творчество английских поэтов, которых сделала героями новеллы «Ангел супружества» (А.Г. Халлама, А. Теннисона), прежде всего при написании «Ангелов и насекомых» она опиралась на свое богатое воображение, бесконечно радуясь тому, что обнаруженная ею некоторое время спустя в разных книгах и документах информация часто подтверждала правильность ее изначальных прозрений. На пересечении всевозможных ссылок на научные и литературные источники, глубоких знаний из разнообразных сфер человеческой мысли и развитой художественной интуиции рождались собственные творческому сознанию Байетт фабуляции, образы и метафоры, которые стали художественным фундаментом этого диптиха.

Так, при создании «Морфо Евгении» важной для Байетт стала «playing with the comparison of human ideals of beauty (in the Victorian Age) and beauty in the creatures» [Byatt, 1999, p. 80], и она показала силу пагубной и страстной влюбленности Вильяма Адамсона в обольстительную Евгению, которая толкает его на женитьбу и оставляет в доме тестя Гаральда Алабастера, заставляя забыть о своем истинном предназначении ученого, желающего постичь законы природы и познать ее красоту. Традиция викторианской литературы для Байетт была не менее важна, и Байетт говорит о том, что герои знаменитого романа Джордж Элиот «Миддлмарч», талантливый молодой врач Лидгейт и увлеченный энтомологией викарий Фербатер, послужили прообразами протагонистов-оппонентов ее первой новеллы – Вильяма Адамсона и Гаральда Алабастера [Byatt, 1999, p. 116]. Необходимо отметить, что в умной и рассудительной героине «Морфо Евгении» Метти Кромптон также обнаруживается определенная проекция созданного Джордж Элиот характера много читающей и много думающей интеллектуалки Доротеи Брук, которая, как и Метти, явно выходит за рамки викторианских представлений о женщине, замкнутой в кругу узких домашних забот. Байетт всегда творчески работает с претекстами и умеет придавать новую жизнь культовым произведениям и хорошо известным образам. Так, неожиданно актуальным для нее оказался и прославленный роман Вальтера Скотта «Айвенго» с его ключевым мотивом противостояния нового и старого, борьбы саксов и норманнов за английские земли. Он подсказал ей имена главных героев «Морфо Евгении» – Вильяма (аллюзия на образ Вильгельма Завоевателя дает возможность читателю предвкушать благоприятную для Вильяма Адамсона развязку его отношений с семейством Алабастеров) и Гаральда (аллюзия на образ короля саксов Гаральда, убитого в битве за родную землю, что предопределило новый и трудный ход английской истории), внутреннее противостояние которых говорит о сложных противоречиях, присущих викторианскому обществу и эпохе в целом.

Во время работы над второй новеллой Байетт преимущественно обращалась к трудам философско-мистического характера и литературе английского романтизма. Она стремилась нащупать нить, которая помогла бы ей связать напряженное романтическое мироощущение, свойственное интересовавшим ее поэтам А. Халламу и А. Теннисону, и овла-

девшую ее воображением антропоморфическую метафору (“anthropomorphic metaphor”) (А.С. Байетт) создания Вселенной, как понимали этот процесс люди викторианского века. Ревизия романтических тем, сюжетов и образов дала ей возможность показать глубинную взаимосвязь времен и идей, подчеркнуть сложность гениальной, творчески одаренной личности. Сделав А. Теннисона одним из главных героев «Ангела супружества», она не только отдала дань восхищения талантом этого выдающегося викторианца, но и показала, как материальное и духовное перетекают друг в друга, как рациональное и земное рождают мистическое и небесное и наоборот. Она перечитала не только все произведения А. Теннисона и его переписку, документы, оставшиеся от его родственников и близких людей, она обратилась к изучению творчества рано умершего талантливой поэта и ближайшего друга Теннисона Артура Халлама, проанализировав все написанное им и о нем, а также «Собрание писем Артура Генри Халлама», в которых Фрин Теннисон Джесси, внучка Эмили Теннисон Джесси, сестры Теннисона и несостоявшейся жены Халлама, рассказывает историю жизни Эмили после смерти Артура. И Байетт, делая Эмили Теннисон одной из главных героинь «Ангела супружества», воспроизводит атмосферу викторианской Англии, которая в 1860–70-х гг. была охвачена невероятным интересом к спиритуализму и спиритическому сеансам, ко всему потустороннему, мистическому и противопоставленному сухой попытке объяснить устройство мира с позиций позитивизма и дарвинизма. «Травма» дарвинизма, оказавшегося для викторианцев «кошмарным сном» (Дж. Фаулз), питала их увлеченность спиритизмом, и в «Ангелах и насекомых» она же стала связующей две новеллы прочной нитью, о которых можно сказать, что обе они рассказывают историю переживания викторианцами травматического опыта, вызванного эволюционной теорией Ч. Дарвина. Спиритизм, широко распространившийся в английском обществе, имеет корни в религиозной философии Э. Сведенборга, которая несмотря на свой мистический характер была теснейшим образом связана с земной жизнью людей, как и сама личность шведского философа, в котором сосуществовали ипостаси ученого-изобретателя и естествоиспытателя, занимавшегося, на первый взгляд, строго материальными предметами – минералогией и физиологией мозга, и ученого-мистика, увлеченного вовсе не материальным – теософией. Байетт отмечает, что ее интерес к идеям Сведенборга возник во время изучения творчества Генри Джеймса [Byatt, 1999, p. 103], которое заставило ее, в свою очередь, обратиться к наследию его отца, Генри Джеймса-старшего, известного богослова и приверженца идей Сведенборга, верившего в его идею Бога, существование трех миров, единство материального и духовного и духовное значение брака мужчины и женщины.

На творческое сознание Байетт серьезное влияние оказывали также идеи двух любимых ею английских писательниц, практически ее современниц, творчество которых она также хорошо знала и изучала, посвятив одной из них, в частности Айрис Мердок, серьезную работу «Degrees of Freedom: The Novel of Iris Merdoch», написанную еще в 1965 г. А. Мердок, научившая ее понимать значение метафор, и Д. Лессинг, смело работавшая с метафорическими образами и аналогиями, понимали, что увлеченность метафорами может заслонить настоящий образ, как говорит Байетт, образ «external reality» [Byatt, 1999, p. 107]. Поэтому при написании второй новеллы перед ней стояла непростая задача: не забыть об опасениях своих предшественниц, не лишиться свои метафоры и образы реальных оснований и в то же время не «предать» свою увлеченность чувственностью и чувствительностью друзей Теннисона и Халлама [Byatt, 1999, p. 107]. В их одухотворенной чувственности она видела возможность сопротивления потенциально возможным низменным земным страстям и чисто плотским желаниям. Аккуратно штудировав наследие Артура Халлама, она обратила внимание на особенности созданного им космогонического мифа о Творце, которым он пытался дать ответ на вопрос, почему в мире существует зло. Халлам утверждал, что Творец, задумав сотворить своего Сына, больше всего сам нуждался в любви и что Сын его и есть проявление его безграничной любви, той Божественной любви, которая превосходит любовь земную: «Богу необходима человеческая любовь, страстная любовь; по этой причине Он сотворил осязаемого Христа как предмет желания, а для того, чтобы любовь к Христу могла проявиться, создал полную греха и печали Вселенную», чтобы через Сына «ощутить любовь к себе» [Байетт, 2018, с. 289, 302]. В ее представлении эстетика и теология Халлама были одновременно “erotic, and material” [Byatt, 1999, p. 107], и это да-

вало ей возможность сблизить в рамках одной новеллы романтический миф поэта и мысли Сведенборга, утверждавшего, что всеобъемлющая любовь является мощным энергетическим импульсом для начала творения Вселенной и людей, а Божественное разлито всюду, в природе и в человеке. Байетт таким образом реконструирует романтический комплекс идей, связанных с присущим романтикам мистическим ощущением присутствия Божественного в природе и Вселенной в его сложных корреляциях с осознанием материальности, вещественности мира. Романтики верили, что присутствие Божественного в мире придает ему красоту и одушевленность, что природа и человек (как неотъемлемая часть природы) – все это члены «одного громадного тела <...> одна душа оживляет это тело, одна жизнь проявляется во всех движениях...» [Жирмунский, 1996, с. 46], поэтому вприятии реальности земного существования, включающего и половую любовь, в понимании мира как единства физического и духовного начал отражается свойственная романтикам полнота ощущения Бога. Таким образом, мысль о взаимосвязанности всего со всем, представление о человеческом и природном мирах как глобальной паутине, стали тем стержнем, вокруг которого обращался авторский замысел Байетт, давший двум новеллам одно название, смысл которого становится более понятным с учетом всего выше сказанного: миры людей, ангелов и насекомых сопоставимы друг с другом, они существуют по законам, в соответствии с которыми материальное и духовное нерасторжимо связаны и всегда проявляются во взаимодействии и взаимопроникновении.

Способность мыслить метафорами дала возможность Байетт превратить свои фантазии и озарения в художественные образы, облечь их в стройный рассказ о жизни викторианцев, привлекательный для современного читателя. Так, «Морфо Евгению» она сначала увидела как фильм, который якобы был снят благодаря встроенной в середину муравейника камере. На этот образ наложились знания, почерпнутые ею из прочитанных книг, и все это вместе взятое, пропущенное через призму творческого сознания писательницы, спродуцировало одну из главных сюжетных линий и центральный художественный прием первой новеллы – жизнь лесного муравейника, за которым внимательно наблюдают дети под руководством Вильяма и Метти, и жизнь семейства Гаральда Алабастера в огромном викторианском особняке, напоминающем муравейник, аналогичны друг другу, подчиняются схожим законам. Это рождает метафору человеческого муравейника, в котором каждый исполняет заведомо предназначенную ему роль. Аналогия между миром людей и миром общественных насекомых, изобразенная в «Морфо Евгении», нашла свое продолжение в аналогии, ставшей основой новеллы «Ангел супружества», непосредственным импульсом для написания которой послужило неоформленное желание Байетт изобразить внезапную смерть мужчины или женщины, усиленное стремлением разобрататься в табуированных викторианской моралью вопросах жизни семьи, мужчин и женщин сквозь призму современных теорий гендера и сексуальности. Так возникла аналогия между миром людей и миром ангелов, между миром живых и миром мертвых, которая также подчеркивает уже известную и значимую для Байетт мысль о взаимосвязанности любых явлений (жизни и смерти, любви с жизнью и смертью) и каждого со всеми в подлунном мире. В «Ангеле супружества» есть тонкая и выписанная с необычайным художественным мастерством живописная сцена, важная для понимания замысла Байетт. Ее героиня Эмили Теннисон вспоминает, как однажды она, выйдя на лужайку, наткнулась на двух друзей, Альфреда и Артура, которые, сидя в креслах, беседовали «о природе вещей» [Байетт, 2018, с. 302], о мужском и женском началах в мире. Они были умиротворены и замечались, любясь ею, при этом «руки друзей расслабленно свисали с подлокотников, касаясь земли, а пальцы молча указывали друг на друга» [Байетт, 2018, с. 304]. Эта дважды повторенная в тексте деталь тянувшихся друг к другу, но не соприкасающихся пальцев является точной цитатой бессмертного шедевра Микеланджело «Сотворение Адама», где пальцы устремленных друг к другу Бога и Адама тоже не соприкасаются, но рука Бога дает животворный импульс для воплощения Адама по Божьему образу и подобию. Так и в сознании писательницы материальное и духовное, земное и небесное являются сообщающимися сосудами, одно не существует без другого, одно питает другое, что нашло свое воплощение в художественной форме диптиха, состоящего из двух новелл, зеркально отражающихся друг в друге.

Действие в двух новеллах происходит в 1860–70-е гг., в самой середине царствования королевы Виктории, и атмосфера викторианской эпохи, воссозданная с необыкновенным вниманием к деталям, передается Байетт с помощью викторианского кода, который органично отображает культурно-философский ландшафт эпохи, викторианский быт, аксиологические и морально-этические доминанты викторианства, что дает возможность вслед за многими другими авторитетными исследователями отнести этот диптих к историографической прозе, к такой разновидности жанра историографического романа, как неовикторианский роман, тем более, что эти тексты лишь условно могут называться новеллами, так как вполне, на наш взгляд, отвечают приметам жанра романа в совокупности присущих ему сущностных черт (наличие романной ситуации, дифференциация и иерархия персонажей, определенный хронотоп, психологизм, завершенность судьбы героев и др.) [Эсалнек, 2004, с. 19–26] и, главное, в той свободе, в которой роман наследует сам мир и человека в нем.

Викторианский код является самой выразительной особенностью диптиха и объединяющей две его части чертой. Он проявляется во всем – в воспроизведенных Байетт противоречиях эпохи, в которой сосуществовали спиритуализм и позитивизм, дарвинизм и swedenборгианство, рационалисты уживались с романтиками-идеалистами, а ученые-натуралисты с мистиками; где плотское пронизывало духовное, а духовное соперничало с материальным; в изображении подробностей быта викторианской усадьбы Бридли-холл, где «каждый занимал определенное место и вел определенный образ жизни» [Байетт, 2018, с. 35], как это было принято во всем викторианском обществе с его жесткими правилами и социальной иерархией. Описанный в новеллах круг занятий героев также отвечает викторианским временам: в Маргите, небольшом курортном городке, где происходит действие «Ангела супружества», люди проводят спиритические сеансы, читают мистическую литературу, являются прихожанами Новоиерусалимской церкви, дискутируют на темы земного и потустороннего существования, а в замке Алабастеров леди и джентльмены с удовольствием организуют спектакли, гуляют в лесу и приусадебном парке, ездят на охоту, разгадывают шарады. Роли в викторианских семьях четко распределены: мужчины занимаются интеллектуальными делами, а женщины остаются на своих половинах, читают, рисуют, играют на музыкальных инструментах.

Проблема положения женщины в викторианском обществе затрагивается в двух новеллах: в обеих присутствует образ «новой женщины», активной, преданной тем или иным научным или религиозным интересам (Матильда Кромптон, Лилиас Папагай) и смелой, самодостаточной, действующей вразрез с викторианскими условностями (Эмили Теннисон), и в обеих новеллах героини-мужчины проявляют свойственное викторианской эпохе недоверие к женскому уму и неприятие женской самостоятельности, причем недовольство в связи с заинтересованностью женщин вопросами религии и науки высказывают практически в одних и тех же выражениях и материалист-натуралист Вильям Адамсон, и идеалист-поэт Артур Халлам: «Вы много думаете...», «Женщине ни к чему забивать всем этим свою милую головку» [Байетт, 2018, с. 5, 304].

Викторианский код отражен и в круге проблем, которые поднимает Байетт в своем диптихе. На первый взгляд может показаться, что они противопоставлены друг другу по принципу земное / небесное, материальное / духовное. Для «Морфо Евгении», как уже отмечалось выше, важна аналогия, с помощью которой сопоставляется мир людей и мир муравьев как общественных насекомых, а в «Ангеле супружества» параллели возникают между миром людей и миром ангелов, однако Ю. Виноградова справедливо утверждает, что таким образом «мир людей оказывается словно отраженным и в мире насекомых, и в мире ангелов, в которых люди ищут свое подобие» [Виноградова, 2001, с. 273]. Значимым является именно глубинный уровень связи двух новелл. Насыщенная естественнонаучными знаниями «Морфо Евгения» в то же время стремится к внутреннему равновесию, гармонии духовного и материального миров, поэтому ее героини размышляют над текстами Библии, читают произведения Дж. Мильтона, С.Т. Колриджа, А. Теннисона, а не только Ч. Дарвина и других ученых-натуралистов, а персонажи «Ангела супружества», на первый взгляд погруженные лишь в мистическое и эзотерическое, ищут опору в рациональных основаниях, в материальных вещах и стремятся к полноценной земной жизни. Таким об-

разом, на проблемном уровне закольцовываются философские смыслы диптиха: «век материализма» ощущает недостаточность научных и односторонних объяснений происходящего в мире, отчего пытается найти ответы на тревожащие вопросы в мистических учениях и религиозных верованиях. В двух новеллах с большей или меньшей степенью выраженности сосуществуют и взаимодействуют научный, религиозный и теософский дискурсы, план рационального и мистического, и на пересечении этих дискурсивных полей возникают пространства повышенной смысловой интенсивности, генерирующие ключевую мысль диптиха: и ученые, изучающие природу, делают свои естественнонаучные открытия и создают свои миры, и люди искусства, поэты, художники, философы, постигая человеческую природу, также являются творцами своих воображаемых миров, и в своих земных деяниях они уподобляются Творцу Вселенной, в которой все совершенно и гармонично, надо лишь уметь увидеть это и понять. Но человек, как правило, видит лишь то, что позволяет ему его собственный жизненный опыт: «...мы как те несчастные ангелы, для которых свет нашего солнца – крошечная тьма» [Байетт, 2018, с. 243].

Метафора зрения, внутреннего видения является одной из главных в диптихе, она реализуется в двух новеллах, объединяя их на идейно-смысловом уровне. Способностью глубинного зрения обладают люди творческого, интеллектуального труда, поэтому точно подметила Я. Муратова, что «художник и ученый-биолог в творчестве Байетт представляют разные полюса единой сферы человеческой культуры» [Муратова, 2020, с. 86]. Энтомолог Вильям Адамсон и поэт Альфред Теннисон видят и понимают мир по-своему, но оба они стремятся постичь его Божественную тайну. «Морфо Евгения» заканчивается словами капитана Папагая: «Пока жив, все вокруг удивительно, надо лишь уметь видеть» [Байетт, 2018, с. 212], которые подводят итог первой части диптиха, где концептуальная метафора зрения проявилась как буквально (наблюдение за жизнью лесного муравейника требовало умения «видеть»), так и в своем непосредственном назначении (Вильям Адамсон прошел сложный процесс осознания своей жизненной ситуации и своего предназначения). А герои «Ангела супружества» наделяются уже сверхъестественными способностями проникать в потусторонние миры, общаться с духами и постигать внутренним зрением тайны человеческой души.

Новеллы сообщаются друг с другом также и на уровне системы героев. Образ капитана Папагая является очевидным их связующим звеном: его корабль увозит Вильяма Адамсона и его подругу Матильду Кромптон к далеким берегам Бразилии в конце «Морфо Евгении», а в «Ангеле супружества» рассказывает о жене капитана Лилиас Папагай, которая на протяжении долгих лет верно ждала возвращения своего мужа, и он наконец вернулся и снова появился в самом конце уже второй новеллы. Образ капитана Папагая поддерживает как фабульную, так и смысловую целостность диптиха. Жизнь после смерти существует, души истинно любящих друг друга мужчин и женщин объединяются после смерти на небесах в образе Ангела, о чем писал Э. Сведенборг и во что верил А. Теннисон, но соединение любящих возможно и на земле. Истинная любовь является движущей силой новелл, в ней снимаются все противоречия плоти и духа, тела и души, любовь, как и Бог, оказывается той непостижимой тайной, к которой удается прикоснуться избранным, честным и чистым, сильным духом героям. Так находят свое счастье после долгих испытаний Вильям Адамсон и Матильда, Эмили Теннисон и ее муж капитан Джесси, Лилиас и Артуро Папагай: «Вот она, жизнь после смерти...» [Байетт, 2018, с. 382].

Однако помимо фигуры смелого капитана Папагая, дважды тонувшего и выжившего в схватке со смертью, в новеллах присутствуют взаимно обращенные мужские образы, поэтому нам трудно согласиться с утверждением Дж. Флетчер, что «Артуро Папагай, капитан “Калипсо”, – единственная связь между первой и второй новеллами» [Fletcher, 1999, p. 227]. Так, ученый Вильям Адамсон является приверженцем дарвинизма, но это не только не мешает, а благоприятствует его душевным и религиозным переживаниям, он интересуется метафизическими проблемами не меньше, чем его тесть – пастор Гаральд Алабастер, он любит поэзию В. Вордсворта и С.Т. Колриджа, знает работы Дж. Рескина не хуже, чем труды ученых-биологов, изучение природного мира лишь способствует его интенсивной внутренней жизни, и он тоже смятенно ищет ответы на вопросы о Божественном Предопределении, человеческих инстинктах и границах разума как людей, так и насекомых. Не случайно и то, что образ поэта Альфреда Теннисона, которого еще современники называ-

ли лучшим выразителем духа викторианской эпохи, полной противоборства материального и духовного, появляется уже в первой новелле, а во второй поэт-лауреат становится одним из ее протагонистов. Теннисон, казалось бы, весь погруженный в небесные сферы, закрытые для простого смертного и ученого-материалиста мира, ведет себя в быту как земной человек со свойственными ему слабостями и сомнениями, а в своей возвышенной поэзии, говорящей о самых непостижимых вещах, о любви, жизни и смерти, он «от абстрактной персонифицированной Любви» «добрался до голой животной чувственности» [Байетт, 2018, с. 348]. Испытавший на себе влияние натурфилософских, позитивистских и спиритуалистических идей Теннисон чувствовал, что искусство, наука и природа амбивалентны, в их материальности заключено духовное, на них лежит отблеск Божественного творения, и через них можно приблизиться к познанию тайны Бога и человека. Значимо, что мысли о Боге и материи ученого (Вильяма Адамсона) и поэта (Альфреда Теннисона) созвучны: «тайна и есть Бог. Доказано, что тайна эта – материя...»; «И я увидел суть вещей, // То, что постичь не в силах мы. // И в мир простерлися из тьмы // Руки, что лепят нас, людей» [Байетт, 2018, с. 86, 353].

И, наконец, следует указать на еще две выразительные черты, связующие новеллы в диптихе, – это присутствующие в них многочисленные вставные конструкции, поддерживающие стиливое единство и общность новелл (басни, сказки, фрагменты научных и поэтических текстов, принадлежащие разным героям), и интертекстуальность, лежащая в основе постмодернистской прозы Байетт. Вставные конструкции двух новелл имеют символическо-метафорическое значение, усиливающее смыслы основного текста, а интертекстуальность прослеживается как внутренняя (на уровне слов-ключей, встречающихся в двух новеллах: материя, дух, плоть, женщина, мужчина, мухи, муравьи, личинки насекомых; Ч. Дарвин, А. Теннисон, поэма «In Memoriam»), так и внешняя (в новеллах в изобилии присутствуют аллюзии, реминисценции и прямые цитаты из Старого и Нового Завета, из произведений У. Шекспира, Дж. Чосера, Дж. Донна, Дж. Мильтона, Дж. Беньяна, Б. Джонсона, Дж. Китса, С.Т. Колриджа, Данте, Э. Сведенборга и многих других значимых представителей европейской культуры).

Таким образом, в диптихе А.С. Байетт «Ангелы и насекомые» создан полнокровный образ викторианской эпохи и викторианского человека во всей их мировоззренческой и духовно-эстетической сложности. Художественная целостность этого литературного произведения формируется с помощью единства авторского замысла и авторской позиции писательницы, которая обращается к переосмыслению викторианского прошлого с целью найти в нем ответы на животрепещущие проблемы бытия современного человека. Герои ее диптиха соотносимы с эпохой, втянуты в бесконечную цепь взаимоотражений, вскрывающих «богатства человеческих содержаний» [Гиршман, 1991, с. 155] в их удивительной общности и взаимозависимости, что релевантно духу викторианства. Важнейшая максима диптиха «внешний вид обманчив» обращена не только на составляющие его новеллы, но и извне. Внешняя отдельность двух новелл обманлива: они нерасторжимо связаны друг с другом на всех формально-содержательных уровнях и образуют эстетическое единство, художественное целое, органично вписывающееся в пространство романной прозы британской писательницы.

Список использованной литературы

- Байетт, А.С. (2018). *Ангелы и насекомые: повести* / пер. с англ. М. Наумова. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус.
- Виноградова, Ю. (2001). Между небом и землей. *Иностранная литература*, 5, 272–274.
- Владимирова, Н.Г. (2018). Аксиологическое содержание «переиначивающего модуля» персонажных вставных текстов в романе «Морфо Евгения» А.С. Байетт. *Вестник Балтийского федерального ун-та им. И. Канта. Серия: Филология, педагогика, психология*, 1, 65–71.
- Гиршман, М.М. (1991). *Литературное произведение: теория и практика анализа: Учебное пособие*. Москва: Высшая школа.
- Жирмунский, В.М. (1996). *Немецкий романтизм и современная мистика*. Санкт-Петербург: Аксиома, Новатор.
- Муратова, Я.Ю. (2020). Проблема «гибридности» в произведениях А.С. Байетт «Ангелы и насекомые» и «Свистящая женщина». *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Филология. Журналистика*, 20 (1), 85–90.

Толстых, О.А. (2008). *Английский постмодернистский роман конца XX века и викторианская литература: интертекстуальный диалог (на материале романов А.С. Байетт и Д. Лоджа)*. (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Уральский государственный университет им. А.М. Горького, Екатеринбург.

Тюпа, В.И. (2009). *Анализ художественного текста: учебное пособие*. Москва: Академия.

Эсалнек, А.Я. (2004). *Основы литературоведения. Анализ романного текста: Учебное пособие*. Москва: Флинта; Наука.

Buda, A. (2015). In the postmodernism mirror: intertextuality in *Angels and Insects* by Antonia Susan Byatt. *Journal of Language and Cultural Education*, 3 (2), 66–70. DOI: 10.1515/jolace-2015-001.

Byatt, A.S. (1999). *On Histories and Stories: Selected Essays*. Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press. Retrieved from: <https://www.slideshare.net/FarijulBari/on-histories-and-stories-selected-essays-by-as-byatt-farijulbarigmailcom>

Fletcher, J. (1999). The Odyssey Rewoven: A.S. Byatt's *Angels and Insects*. *Classical and Modern Literature: A Quarterly*, 19 (3), 217–231.

Hansson, H. (1999). The Double Voice of Metaphor: A.S. Byatt "Morpho Eugenia". *Twentieth Century Literature*, 45 (4), 452–466.

Lackey, M. (2008). A.S. Byatt's "Morpho Eugenia: Prolegomena to Any Future Theory". *University of Minnesota Morris, College Literature*, 35 (1), 128–147. Retrieved from: https://digitalcommons.morris.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=eng_facpubs

Primorac, A., Balint-Feudvarski, I. (2011). Gender Subversion and Victoriana in A.S. Byatt's "Morpho Eugenia". *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, 4, 221–235.

Sturrock, J. (2002/03). Angels, Insects, and Analogy: A.S. Byatt's "Morpho Eugenia". *Connotations*, 12 (1), 93–104. Retrieved from: <https://www.connotations.de/article/june-sturrock-angels-insects-and-analogy-a-s-byatts-morpho-eugenia/>

THE IMAGE OF THE WORLD AND THE IMAGE OF THE HUMAN: A.S. BYATT'S "ANGELS AND INSECTS" AS AN ARTISTIC WHOLE

Elena S. Annenkova, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine)

e-mail: aes.kyiv@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-5

Key words: A.S. Byatt, "Angels and Insects", artistic whole, diptych, intertextuality, Victorian code.

The article attempts to examine the constituents of the prosaic diptych of A.S. Byatt's novellas "Morpho Eugenia" and "Conjugal Angel" as interrelated and mutually complementary texts, the semantic and aesthetic potential of which is revealed with maximum completeness, provided they are interpreted as a complexly organized artistic whole. Therefore, the *purpose* of the study is to identify and analyze the complex of structural and semantic components of the novellas, which make it possible to say that "Morpho Eugenia" and "Conjugal Angel" are inseparably linked to each other into an artistic whole of a prosaic diptych and were not published by the writer under a common title by chance. In the article we used such *methods* as: holistic, historical-literary, historical-cultural, comparative analysis, as well as elements of hermeneutic and gender analysis methods.

The study is based on the M. Girshman's ideas about the artistic whole as a single and internally completed world, which is perceived as a whole, when the "multiplicity of separate existence of these separate parts" is overcome. We also took into account the methodology for analyzing the "complex whole", which was proposed by V. Tjupa, who understands it as "an aesthetically unified work", that "semiotically represented by several separate texts". Byatt herself saw in these novellas "two linked historical novellas", and analysis makes it possible to make sure that the novellas are dialogically open and complement to each other and are mutually reflected in each other.

Both novellas deal with the most important themes for the artistic world of Byatt: love, friendship, creativity and death in their different variations. Both of them are also devoted to the experience of Charles Darwin's theory of evolution, with the "trauma" of Darwinism connecting them by means of a strong thread. They are closely related by common problems, expressed through a series of antinomial oppositions: soul and body, life and death, spiritual and material, earthly and heavenly, male and female.

“Angels and Insects” embodied Byatt’s the most important idea about the interconnection of everything with everything, about the unity of the material and spiritual and the commonality of the human and natural worlds. This idea became the basis around which Byatt’s author’s plan revolved, giving two novellas a common name: the worlds of people, angels and insects are comparable to each other, they exist according to the complex laws of the universe where material and spiritual always manifest themselves in interaction and interpenetration. The female and male images of the novellas emphasize their connectedness and interrelation. Anthropomorphic metaphors and metaphors of inner vision, insertion constructions and intertextuality that permeate both novellas also make it possible to assert that “Angels and Insects” are an artistic whole.

The Victorian code is the most expressive and fundamental diptych feature that unites its two novellas. It manifests itself in everything: in the depicted Victorian era contradictions where spiritualism and positivism, Darwinism and Swedenborgianism coexisted, where rationalists and scientists-naturalists exist side-by-side with romantic idealists and mystics, where the carnal permeated the spiritual, and the spiritual competed with the material; in the depiction of Victorian life, family relationships and the position of women in Victorian society. An important unifying feature of the novellas is philosophical meanings inherent the Victorian era: the “age of materialism” feels the lack of scientific and one-sided explanations of what is happening in the world, so it tries to find answers to disturbing questions in mystical teachings and religious beliefs. In two novellas, with a greater or lesser degree of expression, scientific, religious and theosophical discourses coexist and interact, the modi of the rational and the mystical interrelate, and at the intersection of these discursive fields, spaces of increased semantic intensity arise, generating the key idea of the diptych: scientists and artists in their earthly deeds are likened to the Creator of the Universe in which everything is perfect and harmonious, you just need to be able to see and understand it.

As a result of the analysis, it was found that the artistic integrity of the diptych is maintained at the genre-style, compositional-plot, problem-thematic levels, united by a unified author’s intention to reinterpret Victorianism as an era in which fundamentally important and relevant for modern British ways of perception and understanding of the world were formed. The holistic image of the Victorian era modeled in the diptych and the correlated with it image of the Victorians are revealed to the reader in all their spiritual and aesthetic complexity and versatility. Thus, the external separateness of two novellas is deceptive: they are indissolubly linked to each other at formal and content levels and form an aesthetic unity, an artistic whole that organically fits into the space of prose of the British authoress.

References

- Bajett, A.S. (2018). *Angely i nasekomye* [Angels and Insects]. Saint Petersburg, Azbuka, Azbuka-Attikus, 384 p.
- Buda, A. (2015). In the postmodernism mirror: intertextuality in Angels and Insects by Antonia Susan Byatt. *Journal of Language and Cultural Education*, vol. 3 issue 2, pp. 66-70. DOI: 10.1515/jolace-2015-001.
- Byatt, A.S. (1999). *On Histories and Stories: Selected Essays*. Cambridge, Massachusetts, Cambridge University Press, 196 p. Available at: <https://www.slideshare.net/FarijulBari/on-histories-and-stories-selected-essays-by-as-byatt-farijulbarigmailcom> (Accessed 17.08.2021).
- Esalnek, A.Ya. (2004). *Osnovy literaturovedeniya. Analiz romannogo teksta* [The Foundations of Literary Criticism. Analyze of the novel text]. Moscow, Flinta, Nauka Publ., 184 p.
- Fletcher, J. (1999). The Odyssey Rewoven: A.S. Byatt’s Angels and Insects. *Classical and Modern Literature: A Quarterly*, vol. 19, issue 3, pp. 217-231.
- Girshman, M.M. (1991). *Literaturnoe proizvedenie: teoriya i praktika analiza*: [Literary Work: theory and practice of analyze]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1991, 160 p.
- Hansson, H. (1999). The Double Voice of Metaphor: A.S. Byatt “Morpho Eugenia”. *Twentieth Century Literature*, vol. 45, issue 4, pp. 452-466.
- Lackey, M. (2008). A.S. Byatt’s “Morpho Eugenia: Prolegomena to Any Future Theory. *University of Minnesota Morris, College Literature*, vol. 35, issue 1, pp. 128-147. Available at: https://digitalcommons.morris.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=eng_facpubs (Accessed 21.08.2021).
- Muratova, Ya.Yu. (2020). *Problema ‘gibridnosti’ v proizvedeniyakh A. S. Bajett “Angely i nasekomye” i “Svistyashhaya zhenshhina”* [The Problem of ‘Hybridity’ in the Novels Angels and Insects and A Whistling Woman by A.S. Byatt]. *Izvestiya Saratovskogo Universiteta. Seriya Philologiya. Zurnalistika [Izvestiya of Saratov University. Philology. Journalism]*, vol. 20, issue 1, pp. 85-90.
- Primorac, A., (2011). Balint-Feudvarski, I. Gender Subversion and Victoriana in A.S. Byatt’s “Morpho Eugenia”. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* [Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences in Split], vol. 4, pp. 221-235.
- Sturrock, J. (2002/03). Angels, Insects, and Analogy: A.S. Byatt’s “Morpho Eugenia”. *Connotations*, Vol. 12, issue 1, pp. 93-104. Available at: <https://www.connotations.de/article/june-sturrock-angels-insects-and-analogy-a-s-byatts-morpho-eugenia/> (Accessed 17.08.2021).

Tolstykh, O.A. (2008). *Anglijskij postmodernistskij roman koncza XX veka i viktorskaya literatura: intertekstual'nyj dialog (na materiale romanov A.S. Bajett i D. Lodzha)*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [English Postmodernism Novel of the end of the 20th century and Victorian Literature: Intertextuality Dialogue. Extended abstract of Cand. philol. sci. diss.]. Ekaterinburg, 2008. Available at: <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/1174/1/urgu0603s.pdfroman.htm> (Accessed 20.08.2021).

Туша, В.І. (2009). *Analiz khudozhestvennogo teksta* [Analyze of an artistic text]. Moscow, Akademiya Publ., 336 p.

Vinogradova, Yu. (2001). *Mezhdubom i zemlej* [Between Sky and Earth]. *Inostrannaya literatura* [Foreign Literature], vol. 5, pp. 272-274.

Vladimirova, N.G. (2018). *Aksiologicheskoe sodержanie 'pereinachivayushhego modulya' personazhnykh vstavnykh tekstov v romane "Morfo Evgeniya" A. S. Bajett* [Axiological Content of the 'Altering Modulus' of the Inserted Texts in the Novel "Morpho Eugenia" by A.S. Byatt]. *Vestnik Baltijskogo federal'nogo universiteta im. I. Kanta. Seriya: Filologiya, pedagogika, psikhologiya* [Bulletin of Kant Baltic Federal University. Series: Philology, Pedagogic, Psychology], vol. 1, pp. 65-71.

Zhirmunskij, V.M. (1996). *Nemeczkij romantizm i sovremennaya mistika* [German Romanticism and Modern Mystics]. Saint Petersburg, Aksioma, Novator Publ., pp. XL-232.

Одержано 2.06.2021.

УДК 821.163.41

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-6

Н.Л. БІЛИК,
*доктор філологічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИМІРИ ПОЕТИКИ РОМАННОЇ ТВОРЧОСТІ М. ПРОДАНОВИЧА

Однією з найсвоєрідніших фігур у сучасній сербській літературі вважається Мілета Проданович – художник, мистецтвознавець, письменник, лауреат міжнародних нагород у галузі літератури. Виразна багатоманітність творів М. Продановича мотивує окрему увагу в усіх ефективних показових аспектах. Окремим неперебутим плідним планом висвітлення творчих постатей традиційно вважається контекст їхньої діяльності. Контекстуальний наразі культурний процес останньої чверті ХХ ст., у руслі якого розвинулася творчість М. Продановича, набув визначення доби постмодернізму. Аналітична систематизація контекстуальних чинників та їхніх художніх рефлексів у прозі митця потребує додаткового висвітлення. Відповідно, актуальним виявляється увиразнення означеного проявами постмодернізму контексту формування творчого світогляду і визначення пріоритетів образної мови сучасного сербського митця. Фокусне висвітлення постмодерністських вимірів окремих видів сербського національного мистецтва, й зокрема літератури, контекстуальних для прозової творчості М. Продановича, співвідносно з поетикою митця є метою цієї статті. Дослідження ґрунтується на продуктивності порівняльно-історичного та генетико-типологічного методів у комплексі зі структурним аналізом і культурсеміотичним підходом. Творчість М. Продановича має не лише хронологічний зв'язок із добою і концепцією постмодернізму. Уже на початкових етапах художньої діяльності, у ранніх вісімдесятих, коли постмодернізм був новою темою, концептуальне ядро його творчості відцентрувалося саме у зв'язку з його орієнтирами. Відповідно, особливого значення набуває окрема цілеспрямована конкретизація дефінітивних рис національно-ментальної адаптації ідеології постмодернізму на сербських теренах. Йдеться про ті основоположні концептуальні риси постмодернізму, якими він у річищі постмодерністської філософії демонструє свій сенс еkleктичного руху, орієнтованого на альтернативний підхід до світу, спрямованого концепціями методології феноменології, структуралізму та екзистенціалізму. Низку розвивальних концептуальних рішень, актуальних для контекстуальної взаємодії постмодерністського світогляду з літературним процесом, містить емпіричний досвід художньої творчості загалом. У її руслі одним із програмних для корелювання поетики мистецтва з концепцією постмодернізму виявляється досвід архітектури. Водночас в образотворчому мистецтві з середини 60-х рр. ХХ ст. також спостерігається активна образна експансія постмодерністських рішень. І літературний процес, зокрема у сербському національному форматі, опинився під потужним впливом ідеології постмодернізму. Таким чином, визначальний контекстуальний вимір творчого кредо М. Продановича формують (ґрунтовно явлені в сербському національному образотворчому мистецтві й у літературному процесі) класичні концептуальні засади постмодернізму, прояви яких виявляються *закономірними* для поетики прози митця і на цьому функціональному рівні засвідчують письменникові творчі реакції на знакові риси різних форм постмодерністської поетики. У їхній перспективі у смислового плану романів М. Продановича стає більш контрастним показове для контексту розкриття пізнання світу, метафізичної основи цивілізації через нетиповий для цього контексту невичерпний потенціал гуманістичного вирішення універсальних філософських питань буття, з визнанням його присутньої ваги для увиразнення окремого авторського досвіду в панорамі історії сербського національного мистецтва слова.

Ключові слова: сербський постмодернізм, мистецтво, роман, Мілета Проданович.

Одной из своеобразных фигур в современной сербской литературе является Милета Проданович – художник, искусствовед, писатель, лауреат международных наград в области литературы. Выразительное многообразие произведений М. Продановича мотивирует особое внимание во всех эффективных показательных аспектах. Отдельным непреходящим плодотворным планом освещения творческих фигур традиционно считается контекст их деятельности. Контекстуальный культурный процесс последней четверти XX века, в русле которого развилось творчество М. Продановича, приобрел определение эпохи постмодернизма. Аналитическая систематизация контекстуальных факторов и их художественных рефлексов в прозе художника требует дополнительного освещения. Соответственно, актуальным оказывается выражение обозначенного проявлениями постмодернизма контекста формирования творческого мировоззрения и определение приоритетов образного языка современного сербского художника. Фокусное освещение постмодернистских измерений отдельных видов сербского национального искусства, и в частности литературы, контекстуальных для прозаического творчества М. Продановича, в соответствии с поэтикой художника является целью данной статьи. Исследование основано на продуктивности сравнительно-исторического и генетико-типологического методов в комплексе со структурным анализом и культурсемиотическим подходом. Творчество М. Продановича имеет не только хронологическую связь с эпохой и концепцией постмодернизма. Уже на начальных этапах художественной деятельности в ранних восьмидесятых, когда постмодернизм был новой темой, концептуальное ядро его творчества отцентрировалось именно в связи с его ориентирами. Соответственно, особое значение приобретает отдельная целенаправленная конкретизация дефинитивных черт национально-ментальной адаптации идеологии постмодернизма в Сербии. Речь идет о тех основополагающих концептуальных чертах постмодернизма, которыми он в русле постмодернистской философии демонстрирует свой смысл эклектического движения, ориентированного на альтернативный подход к миру, направленного концепциями методологии феноменологии, структурализма и экзистенциализма. Ряд развивающих концептуальных решений, актуальных для контекстуального взаимодействия постмодернистского мировоззрения с литературным процессом, содержит эмпирический опыт художественного творчества в целом. В его русле одним из программных для корреляции поэтики искусства с концепцией постмодернизма оказывается опыт архитектуры. В то же время в изобразительном искусстве с середины 60-х годов XX века также наблюдается активная образная экспансия постмодернистских решений. И литературный процесс, в частности в сербском национальном формате, оказался под мощным влиянием идеологии постмодернизма. Таким образом, определяющее контекстуальное измерение творческого кредо М. Продановича формируют (основательно явленные в сербском национальном изобразительном искусстве и литературном процессе) классические концептуальные основы постмодернизма, проявления которых оказываются закономерными для поэтики прозы художника и на этом функциональном уровне свидетельствуют о творческих реакциях писателя на знаковые черты разных форм постмодернистской поэтики. В их перспективе в смысловом плане романов М. Продановича становится более контрастным показательное для контекста раскрытие познания мира, метафизической основы цивилизации из-за нетипичного для этого контекста неисчерпаемого потенциала гуманистического решения универсальных философских вопросов бытия с признанием его существенного веса для выражения отдельного авторского опыта в искусстве слова.

Ключевые слова: сербский постмодернизм, искусство, роман, Милета Проданович.

Однією з найсвоєрідніших фігур у сучасному сербському мистецтві слова вважається Мілета Проданович – художник, мистецтвознавець, письменник, лауреат міжнародних нагород у галузі літератури.

На думку сербської мистецтвознавиці Л. Меренік, з 1980 р. і до сьогодні М. Проданович створює чималий за кількістю і значенням, багатогранний творчий доробок, у якому «від ранніх робіт він розвиває власне, особливе за концептом і методом бачення синтезу мистецтва, ерудиції, творчої і людської відповідальності перед світом, у якому ми живемо» [Меренік, 2008, с. 119].

До літературного арсеналу письменника увійшла так звана «велика проза» і збірки новел. Між тим знаковими для розвитку сербського літературного процесу було визнано романи митця, які не можуть не привернути дослідницької уваги. Серед багатьох аргументів її мотивації варто відзначити передусім розмаїте, яскраве поліфонійне відображення сприйняття дійсності, у якому в динамічних полісемантичних змістових планах пропонуються художні кореляти сучасного світу, реалізовані завдяки багатоманітній і полівалентній поетиці письменника.

Виразна розмаїтість творів М. Продановича, вияскравлена влучністю сучасного рецептивного формату репрезентування, мотивує окрему увагу в усіх ефективних показових аспектах.

Окремим неперебуваним плідним планом висвітлення творчих постатей традиційно вважається контекст їхньої діяльності. За спостереженням Ю. Коваліва, у літературознавстві контекст розглядають як багатопланову естетичну систему, без якої сприйняття художнього твору не може бути коректним, що враховує зв'язки з літературною традицією та новаторськими тенденціями в полі художньої та позахудожньої дійсності, й ширшим контекстом може вважатися літературна школа, стильова течія, конкретно-історичний напрям, культурна епоха, феномени «великого культурного часу» тощо, зважаючи на те, що контекст має враховувати культурне оточення художньої дійсності [Ковалів, 2007, т. 1, с. 519].

Контекстуальний наразі загальний культурний процес останньої чверті ХХ ст., у руслі якого розвинулася творчість М. Продановича, як відомо, набув визначення доби постмодернізму [Грицанов, 2007, с. 512]. І саме в цей час, як впливає з досліджень Ю. Коваліва, контекст набуває домінуючого статусу [Ковалів, 2007, т. 1, с. 519].

У науковому дискурсі сформувався вагомий досвід осмислення феномена постмодернізму, що засвідчують видані протягом ХХ і на початку ХХІ ст. праці вітчизняних і зарубіжних учених. Водночас ґрунтовні розвідки Д. Айдачича [Айдачич, 2017], Л. Меренік [Merenik, 2011] та А. Татаренко [Татаренко, 2010] розбудовують парадигму студій, присвячених творчості М. Продановича. Між тим посилені наведеними працями власне аналітична систематизація контекстуальних чинників і їхніх художніх рефлексів у прозі митця потребує додаткового висвітлення.

Відповідно, актуальним виявляється увиразнення означеного проявами постмодернізму контексту формування творчого світогляду і визначення пріоритетів образної мови сучасного сербського митця.

Фокусне висвітлення постмодерністських вимірів окремих видів сербського національного мистецтва, й зокрема літератури, контекстуальних для прозової творчості М. Продановича, співвідносно з поетикою митця є метою цієї статті. Дослідження ґрунтується на продуктивності порівняльно-історичного та генетико-типологічного методів у комплексі зі структурним аналізом і культурсеміотичним підходом.

Зауважимо, що творчість М. Продановича, безумовно, має не лише хронологічний зв'язок із добою і концепцією постмодернізму. Важливим підґрунтям для її статусної характеристики виступають численні коментарі самого митця. Як переконає письменник, вона сфокусована на основних орієнтирах постмодерністської проблематики і поетики, зокрема, змістовий вимір його романів підпорядкований подоланню «парадигматичної ментальної хвороби постмодерну – розділеності особистості». В одному з інтерв'ю Проданович наголосив на генетичній пов'язаності своєї творчості саме з цим періодом – узагальненого усвідомлення краху великих утопій і, відповідно, різних спроб уникнути можливих відлунь цього краху – «фантомних хвороб» у індивідуальній і суспільній свідомості, якими автор з прикрістю вважає цинізм цивілізації, втрату «віри у великі оповіді» більше не цнотливого, не наївного мистецтва [Украс, 2008].

Уже на початкових етапах художньої діяльності, зазначає Проданович, – у ранніх вісімдесятих, коли постмодернізм був новою темою, концептуальне ядро його творчості відцентрувалося саме у зв'язку з його орієнтирами – у потужних ремінісценціях на твори з історії мистецтва із великою кількістю цитат. Так з'явився перший здобуток «автономії літературного тексту» [Вуґчић, 2006]¹ – роман «Вечеря у святої Аполонії».

Подальший розвиток творчої концепції відбувався, за словами Продановича, як у справжньої дитини того часу, у якому він відбувся як митець [Ћигіć, 2000]. А отже, постмодерністська орієнтованість мала для письменника не випадковий, спорадичний характер, а засвідчила потенціал вихідних сутнісних ознак.

Відповідно, особливого значення набуває окрема цілеспрямована конкретизація дефінітивних рис національно-ментальної адаптації ідеології постмодернізму на сербських теренах.

Йдеться, власне, про ті основоположні концептуальні риси постмодернізму, якими він у річищі постмодерністської філософії [Грицанов, 2007] демонструє свій сенс еkleктич-

¹ Тут і далі переклад із сербської мови авторки статті.

ного руху, орієнтованого на альтернативний підхід до світу, спрямованого концепціями методології феноменології, структуралізму та екзистенціалізму і співвідносного із їхніми доктринами, скептичного стосовно простих бінарних опозицій і прихильного до створення плюралізму з його плідністю для появи парадоксів у поєднанні кількох поглядів на те чи інше питання і водночас для вирішення цих важкорозв'язуваних парадоксів. І хоча постмодерністський скептицизм вважається наближеним до релятивізму або навіть нігілізму, в ньому, однак, міститься явна специфічна організаційна якість – відкритість для смислів і авторитетів, упорядкована несподіваними методами і способами, які, приміром, тяжіють до обігрування остаточного джерела авторитету як предмета гри з опорою на змісти філософського дискурсу.

Низку розвивальних концептуальних рішень, актуальних для контекстуальної взаємодії постмодерністського світогляду з літературним процесом, містить *емпіричний досвід художньої творчості загалом*.

У цьому дискурсі визначальна актуальність постмодернізму декларується власне вже на ініціальному рівні, у форматі доцентрової категорії, якою вважається поняття «постмодерністське мистецтво», що використовується для творчого руху, який протистоїть окремим аспектам модернізму. За сутнісним визначенням [Грицанов, 2007], мистецька інсталяція, ленд-арт, концептуальна творчість і перформанс вважаються напрямками постмодерністського мистецтва, образна метамова яких включає колаж, поп-арт, хепенінг, флюс, пастиш та ін. Посилене цим виражальним потенціалом, постмодерністське мистецтво у прагненні альтернатив зосередилося на спробах запропонувати твори, не орієнтовані на культурну еліту, і водночас загалом набуло таких типових рис, як схильність до сатиричних поетологічних рішень, прийняття глобалізації, децентралізації та плюралізму і визнання категорій моралі та культури відносними й суб'єктивними.

Одним із програмних для корелювання поетики мистецтва з концепцією постмодернізму, за У. Кюльтерманом, виявляється досвід архітектури, де основним демонстративним прагненням вважається подолання елітарності, її перенесення до сфери, зрозумілої неспеціалістам, із дискредитацією пуристичних ідеалів модерністської архітектури. Постмодерністський пафос в архітектурі особливо відображається в переорієнтації на «деталі, орнамент та імітацію минулого» у відповідь на жорстку простоту і знеособленість так званого «міжнародного стилю» в рамках модерністського руху і, крім того, часто вдається до історичних екскурсів задля наснаження образних кроків несподіваністю [Kulterman, 1971].

Загалом у парадигмі сербської архітектури [Maldini, 2019] надмірно функціоналістичні та спрощені форми та простори модернізму були замінені значно багатшою естетикою: конфліктом виражень, формотворенням заради формотворення, підкресленням кольору, новим баченням та наслідуванням попередніх стилів в архітектурі та багатством простору. Постмодерністська ретроспектива внесла в парадигму національної архітектурної мови симетрію, опір, декорованість тощо. У сфері поетики відмежування від класичної модерної архітектури (у спільній меті відхилення від класичного модернізму) тяжіло до розчленування однорідності (для архітектури відповідним матеріалом виявилися передусім поверхні будівель), що на початку 1960-х років вважалося підвалинами постмодернізму.

Своєю чергою, в образотворчому мистецтві з середини 60-х років ХХ століття, від яких, за А. Татаренко [Татаренко, 2010], бере свій початок періодизаційний «старт» постмодерністських варіювань у сербському художньому дискурсі, також спостерігається активна образна експансія постмодерністських творчих рішень. За спостереженнями Л. Меренік, у сфері сербського національного виміру цієї сфери культури постмодернізм уже на початку проявив себе як концепція культурної домінанти, що припускає коекзистенцію найрізноманітніших явищ. У творах починає тематично переважати зосередженість на втіленні так званого відношення мистецтва і пам'яті орієнтованого на виражальні можливості трансавангардизму. У поетиці набуває окремого потенціалу рішуча еkleктивна колористика, стає привілейованим цитатний метод, адресований до метамовних рішень. Привнесений творчістю архітекторів, художників і скульпторів окремий нюанс, концептуальний для парадигми сербського постмодернізму в мистецтві, обумовив домінування складної семантики, узагальненої категорією «час сумнівів» [Merenik, 2011, с. 10–12].

Концептуальні аналогії увиразненого явища спостерігаються й у літературі. Сербський національний літературний процес опинився під потужним впливом ідеології постмодернізму. Відтак постмодерністська література загалом виявилася продовженням експерименталізму та відкритості творів інших видів мистецтва. Письменники-постмодерністи почали толерувати тему особливості особистості й водночас відмовлятися від пошуку сенсу в хаотичному світі, звертаючись у літературних творах навіть до пародіювання цих пошуків, що розвивалося у спільному форматі загального стилістичного плюралізму, реалізованого змішуванням деталей різних періодів.

Слід насамперед взяти до уваги, що в розмаїтті форм позиціонування кожної національної версії постмодернізму в літературі не втрачає актуальності й енциклопедично постульована, традиційна точка зору на цей основний напрям сучасної філософії, мистецтва і науки як на визначену У. Еко «спробу пояснення всього у світі собі і світу», вищість «сенсу» і важливість логічної семантики у їхній підпорядкованості з'ясуванню сутності дійсності через пізнання уявлень про неї [Руднев, 1999, с. 221–224], які характеризуються інтенцією до рефлексії і в кінцевому результаті допомагають – а це надзвичайно важливо – компенсувати певну неконтрастність, нечіткість, а можливо, й брак уявлень, необхідних для балансу власної національної картини світу або окремих її фрагментів у сучасному процесі, окресленому М. Фуко як формування «нового стилю мислення» і, власне, «нової культури», «нового фундаментального досвіду людства» [Грицанов, 2007, с. 426–427]. Себто поетика цієї доби характеризується багатоманітністю форм реалізації, які рефлексують значною семантичною потужністю і поліфункціональністю. Кращим зразком постмодерністської літератури, зауважує Г. Сиваченко, вдається поєднати різнорідні мотиви й оповідні техніки, створити багатомовність та багат шаровість сюжетів, і все це у руслі такої визначальної риси постмодернізму, як існування певного суперкоду в художній творчості [Сиваченко, 1993, с. 12–15].

За спостереженням А. Єркова [Jerkov, 1992], у 1980-х, як і більшість європейських літератур, сербська література остаточно засвоїла художні основи нового напрямку сучасної посткласичної філософської думки, відомого як постмодернізм, коли його зміст став остаточно зрозумілим у сербському творчому дискурсі. У ньому постмодернізм як загальноєвропейський напрям реалізувався в особливих художніх структурах, у яких відбувалося специфічне проникнення попередніх літературних явищ та напрямів і разом з ним – формування відповідного національного варіанта загальноєвропейського літературного руху. Суголосно твердження У. Еко, що кожний період має свій постмодернізм, сербська література, з продукуванням власної національної версії постмодернізму, у його змісті набула відкритої готовності передбачити будь-який вираз кожної радикальної зміни культурної парадигми і в цьому явищі гармонізувалася із вищезгаданими ключовими позиціями власне постмодерністської концепції, які зазнали в сербському історико-літературному процесі індивідуального авторського тлумачення і втілення, конституювали в координатах уніфікованих поглядів самобутність національного красного письменства, схильного специфічно переосмислювати європейські літературні тенденції відповідно до ментальних особливостей, національного світогляду і перебігу формування культурного досвіду.

З усієї багатопланової сутності постмодерністської художньо-естетичної системи, створеної на основі програмного плюралізму, за поглядами Р. Барта, Ж. Бодрієра, П. Ліотара, У. Еко, для фіксації інноваційних тенденцій у художній творчості в річищі європейського впливу постмодерністський «стиль мислення» на сербських теренах зазнав актуалізації із його гносеологічної парадигми цілої низки принципів творчого прояву дійсності, сформованих у рамках проєктів моделювання реальності. Найпопулярнішими серед них уважаються наратологічний, симуляційний (де концептуальний центр складається із симулякра), текстовий (до якого входить конструкція, деконструкція). Зокрема, в діапазоні художніх можливостей, ефективних для літературної творчості, сербський літературний дискурс приймає принцип формального та наративного експерименту, ключові номадологічні та симуляційні концепції, а також потенціал інтертекстуальності. І важливо, що всі вищезазначені принципи творчого втілення дійсності могли бути еkleктично об'єднані в кожній окремій новій оповідній структурі, що вважалося ознакою зумовлених ідеєю постмодернізму докорінних перетворень на всіх рівнях твору.

Одним із найактивніших і найсвідоміших адептів постмодернізму у світовій літературі вважається аргентинський письменник Хорхе Луїс Борхес. Поширення його творчої концепції в найдетальнішому логічному висвітленні привело, на переконання А. Єркова [Jerkov, 1992], до виокремлення в сербській літературі прози борхесіанського типу, що спирається на основні тематичні й образні досягнення митця. У їхньому поетологічному діапазоні сформувалися риси, показові для розуміння еволюції жанрів. Зокрема, у змістовому аспекті вирізнялися універсальний позачасовий стан творчого потенціалу; духовна велич людини, готової опинитися на межі життя задля пошуку відповідей на знакові питання буття; сам пафос філософських пошуків в історії людства; естетична єдність, у якій стає зрозумілою цінність кожного естетичного явища. В аспекті поетики актуалізувалася, зокрема, метафікційність, перетворення тексту на гіперпростір бібліотеки (або «нескінченних книг»), яка має так званий «свій сюжет», складений із філософських гіпотез та символів віри. З ризомної точки зору постмодерністська проза стає оповіддю-бібліотекою, де випадкові штрихи літературних творів, розставлених на полицях, перетворюються на нові оповідання. Зазначені адаптації, по суті, спричинили в сербському літературному дискурсі нове розуміння оповідної структури й нове відчуття літературної форми.

У зв'язку з окресленням контекстуальної функції концептуальних засад постмодернізму зрозумілим виявляється апелювання до тих літературних постатей, чий мистецький пошук виявився релевантним для формування в певному національному літературному дискурсі основного «плану» і національно своєрідної варіативності діапазону його змісту, у тому числі формату глобальних літературних значеннєвих аспектів, пов'язаних із універсальним шляхом пізнання як сучасного світу, так і загальних законів буття.

Приміром, у перспективній інтерпретації літературного втілення концепції прози борхесіанського типу Д. Кіш, за А. Єрковим [Jerkov, 1992], перш за все передбачає оповідь та її техніку, у сфері яких був здійснений перехід від традиційної індукції до революційної дедукції. Відповідно до митцевої творчої позиції, акцент на деталях (наприклад у зображенні життя) замінено своєрідною символікою тих деталей, які формуються в наративному плані, що вважається визначальним для розуміння суті ключових змін у сербській постмодерністській літературі, як і в самій прозі Д. Кіша. Він же в такий спосіб визначає основний зміст поетики борхесіанської літератури, в якому вирішальну роль відіграють документ, ерудиція та послідовна логіка розповіді, пов'язані з експериментальною подачею документального матеріалу.

Зазначимо, що й статус документа наразі був принципово різний. І з його реалізацією постмодерністські обриси реальності демонстрували перетин понять і подій поза традиційними уявленнями про їхні можливості в упорядкованості образу світу. А такий спосіб вираження вже потребував інтертекстуального посередництва, у якому змінювався статус усіх знань: від пізнання світу до пізнання літератури. У цьому руслі був представлений і новий тип оповідача, уже не всюдисущого своєрідного володаря усіх знань. Він тепер натомість узаконював знання шляхом дослідження документів, фактично сторонніх текстів, у взаємодії з якими ставав інтерпретатором, покликаним спрямовувати кожен іншу або наступну рефлексію.

Увиражений досвід, розвинений Д. Кішем у сербському літературно-мистецькому дискурсі, був посилений творчістю М. Павича, насамперед його першим романом «Хозарський словник» [Pavić, 1988], у якому романна розповідь набула форми словника з алфавітним порядком оповідань, на відміну від звичайного, у якому переважає логіка лінійного викладу. Між тим М. Павич, на переконання А. Єркова [Jerkov, 1992], збагатив постмодерністський вимір сербської літератури цілим репертуаром можливостей використання «чужого тексту», який усталився в постмодерністській концепції і до якого ввійшли (найпопулярніші у постмодернізмі) маніпуляції з документами, інтерпретації рукописів та апокрифічних цитат. Письменник запропонував читачеві зіграти у свого роду співавтора, безпосереднього співучасника у формуванні наративу, коли йому надано повноваження обирати свій порядок звернення до «реєстрових слів» словника, а отже, й власну версію ходу оповіді, якою, відповідно, формуються й нові відношення між окремими оповіданнями з їхньої ризомної кількості у світі книги. Таким чином, постмодерністським трансформаціям піддавалася не лише внутрішня спрямованість тексту, а й статус усієї книги, у якому вона

перестає бути лише матеріальним відбитком цілого тексту, запропонованим автором. Постмодерністська ідея тексту вимагала нової форми, і М. Павич знайшов модель, позначену множинними міжетекстуальними зв'язками, яка передбачає підхід з кількох різних напрямів, і кожен із них демонструє інші образні обриси. Таким чином, досвідом «Хозарського словника» у прозі Павича сформувався, а в сербському прозовому дискурсі ствердився специфічний тип постмодерністського змісту літературного твору: в оповідній структурі тексту не було подано екзистенційну динаміку читання, натомість сама структура набула динамічної форми.

Із типологічної перспективи головна риса літературного постмодернізму помітно зосередилася й у романі Б. Пекича «Золоте руно», у поетиці якого пам'ять поступалася на користь дедукції і набувала смислу підтвердження й легітимізації діяхронного напрямку явлення художньої дійсності. Такий дедуктивний характер виправдовував руйнування традиції у формі, що сприяло реалізації її усталеного в постмодерністській концепції метафізичного змісту. Відповідно, у творах Д. Кіша й Б. Пекича, за словами А. Єркова [Jerkov, 1992], набула конкретизації або перспективного окреслення ціла низка центральних тем постмодернізму, а також було подано нові формотворчі рішення, зосереджені на заміщенні, приміром, реальності текстуальністю, досвіду – документом із наголошенням релятивізації абсолюту літературної форми.

Подальшого розвитку своєрідне творче засвоєння постмодерністських тенденцій у літературі, зрушене під впливом Д. Кіша та М. Павича, набуло з художніми пошуками представників так званої «молодої сербської прози», або «покоління молоді», у першу чергу, С. Басари, Р. Петковича та ін. Увиразнена позиція втілила відзначену С. Дам'яновим [Дам'янов, 2012] яскраво виражену радикальну складову постмодерністської поетики: ідеологи цієї течії виходили не з життєвого досвіду, який мав лишатися стрижневим або принаймні збереженим в оповіді, а з нового розуміння самої оповіді та літературної форми, для них концепція поетики Борхеса була сферою перетину, вираженою здебільшого в певних художніх константах. Зокрема у скасуванні «канонічних» меж тексту, у відмові від безперервної лінійності оповіді на користь «дифузного» принципу фрагментації у масштабах ідеї цілого твору, у посиленому використанні метапрозового дискурсу (йдеться про автопоетичні пояснення і символічні та метафоричні компоненти поетики), у пошуку нових форм організації тексту з домінуванням принципу побудови, коли інновація та експеримент інтегруються в новий формат, що не нав'язує заперечення традиційних формальних процедур, а передбачає їхнє творче урізноманітнення шляхом інтерпретування альтернативного художнього досвіду (фантастичності, ірраціональності, гротеску) на фундаментальних рівнях твору, у схильності до смислової відкритості тексту, у дисгармонійності замість когерентності (уніканні точнішого семантичного завершення на користь семантичної невизначеності й залученні поетологічних рішень, які Вольфганг Ізер окреслив як значущу відсутність). Відтак відбулося розширення поетологічного поля завдяки накопиченню текстами нових смислових шарів із очевидним пріоритетом герменевтичної активності.

Таким чином варіювало нове розуміння концепції авторських літературних експериментів у пошуках нового. Ця тенденція між тим окремо розгалужувалася тематичним інтересом до джазу, року, кіно та реклами, а також суміщенням з іншими нелітературними нарративними системами, передусім зі стратегією біографії, ідеологією науки, що кореспондувала з проблемою статусу тексту в тексті.

Саме ці принципи утвердилися й розвинулися у творчості представників та прихильників «молодої сербської прози» і таким чином переросли у явище, яке С. Дам'янов запропонував розуміти як «інверсію логосентризму» традиційної літератури [Дам'янов, 2012]. І загалом у визначальних рисах сербська проза 1980-х рр. демонструвала виняткову різноманітність прозових концепцій, широкий діапазон текстових типологій та орієнтацій: від реалістичних зразків до творчих пошуків «поза традицією».

Контекстуальний потенціал слід вирізнити у варіюванні нарративного задуму Борхеса, що спостерігалось у творі С. Басари «Фама про велосипедистів» [Басара, 2017], яким позиціонувався досвід зв'язку концепції Борхеса з тематикою ідеології, історії і почати історичної утопії з урахуванням принципового посилення іронічного та пародійного планів. Цим досвідом формувалася одна з концептуальних особливостей сербської

постмодерністської прози, зокрема, в реалізації авторського бачення постмодерністської стратегії творення художнього тексту накреслювалася масштабна перспектива позначення у творі концептуального для постмодернізму експресивного метафізичного образного змісту.

На переконання С. Дам'янова [Дам'янов, 2012], у підсумку увиразнений індивідуальний авторський вибір опосередковував поетологічну конкретизацію концепції Борхеса і виявився універсальним у збагаченні потенційної парадигми сербської прози тенденціями естетичної актуалізації візуальних текстових включень; формування неоднорідних прозових структур, оздоблених уведенням елементів медіа, наукового, ширшого художнього дискурсу тощо; синтезу елементів різних літературних родів і жанрів.

Із перспективи наведеної тези видається присутньою позиція А. Єркова [Jerkov, 1992], який зауважив на особливості творчої обробки сербськими письменниками постмодерністських тенденцій. Вона полягала в тяжінні до логіки розвитку твору від модерністських пошуків абсолютної форми оповіді до вихідного визнання апріорі здобутого наратором абсолютного знання, що приводило до перегляду змісту оповіді на користь акцентування в ній переповідання критичних міркувань. У цьому контексті накреслювався умовний трикутник, у якому автор знаходив джерела для своїх оповідань у літературному чи іншому контенті співвідносно з виокремленням джерела для побудови оповідачем своєї історії, у якій він поступово критично апелював до джерел реальної дійсності. Приміром, роман Р. Петковича «Тіні на стіні» [Petković, 1999] засвідчував контекстуально потенційований прецедент дослідження референційного статусу картини, де, відповідно до постмодерністської тенденції, у наративній реконструкції образу картини співвідносно з її референтом ставився під сумнів перетин актуалізованих ними змістів.

Відповідно, у 80-х рр. ХХ ст. сербський літературний процес, контекстуальний для його складників нижчого порядку, позначився функціонуванням констант постмодерністського мистецтва (а це насамперед відмова від базових складових реалістичної прози, пошук нових форм організації тексту, нових прозових форм і наративних стратегій), які спричинили появу на літературній авансцені творів, у яких спостерігалось варіювання жанру роману. З-поміж них показовим вважається побудований на переосмисленні історії та відокремленні історизму роман Б. Пекича «Новий Єрусалим» [Pečić, 2014]. Літературна субстанція роману являє авторський погляд на мотиви ультраіндивідуалістичної цивілізації, у якій люди позбавлені духовного дотичу, кожна людина має свою мову для власних думок. Ця поетика охоплює надто масштабний різноспрямований зміст, у якому оповідачеве реконструювання оповіді, осмислення ним «чужих» текстів перетворюється на абсурд, а сама історія – на фарс. Таким чином, у задумі автора історія і розповідь фіксувалися в дедуктивній моделі й доводилися до того логічного рівня, де ставилася під сумнів їхня принципова змістовність.

Із початком 90-х рр. ХХ ст. розвиток постмодерністських тенденцій у сербській літературі зазнав певної трансформації. Ця варіація полягала в такій інтенсивності всіх ключових постмодерністських рис із урахуванням новітніх поетологічних рішень, яка в руслі постмодернізму потребувала ототожнення з поняттям зрілого, «високого» постмодернізму, що, власне, відобразилося в періодизації [Татаренко, 2010].

Повнота постмодерністського змісту поетики на початку 1990-х рр. пов'язувалася з творчістю М. Павича. Художній принцип у творчому світогляді письменника пов'язаний із актуалізацією гіпертекстуальності як чинника поетики та семного компонента – змісту, який необхідно прочитати. За типологічними рисами образної мови творів митця, система цієї поетичної процедури набула власної структури, укладеної фрагментарним наведенням інформації, у якому з кожним фрагментом можна ознайомитися поза ієрархією змісту; уникненням лінійності викладу, у якому є кілька варіантів порядку читання і читачеві надається можливість вибору; систематичним використанням мультимедійного ресурсу. М. Павич запропонував й ефективну модель інтеграції цих поетологічних рішень, яка дає можливість самої семантизації гіпертекстуальності. Зі спостережень А. Татаренко [Татаренко, 2010] виходить і важливість привілеювання ним подвійного кодування художнього простору стилізацією сюжету з посиланням на явища повсякденного життя, такі як астрологічні карти, скриньки для письма тощо. Форма виявлялася запозиченою з різноспрямованих структур і, таким чином, ставала ефективною для втілення фракталь-

ного характеру через відповідні цій різноспрямованості перетини лінійності й побудови своєрідних відкритих структур. Тому в ідентичності цих творів домінує їхня інтерпретація як фабули фабули, історії історії, змодельованої за принципом Вавилонської бібліотеки Борхеса, в іманентному просторі кожної наступної оповіді, що перетворюється на нові відкриття й нову оповідь, сповнену незвичайних, парадоксальних метафор. У такий творчий спосіб загальна ознака цих текстів надала контекстуальності сербського літературного процесу виразних рис трансформації стандартної логіки. Водночас з'явилися несподівані протиставлення між різними частинами одного вислову, суперечності в оповіді, посилання на невідомі у світі закони тощо. Саме ці постійні фрактально-ризомні поділи, які зумовлювали несподівані значення й неоднозначність і додали можливості традиційного структурування оповіді, були визначальними для Павичевої поетики і через неї – для особливого виміру в сербській постмодерністській літературі 1990-х рр. загалом.

Таким чином, суголосно з деталізованими творчими проявами постмодерністської концепції, на власне літературному рівні контексту творчості М. Продановича сформувався особливий емпіричний поетологічний простір, який у спільному руслі сербської літератури, на переконання А. Єркова, сягнув «нової текстуальності» [Jerkov, 1992]. За А. Татаренко, у загальній жанровій пляяді сербської літератури від середини ХХ ст. вдалося максимально адаптувати універсализм сучасності: явити високохудожні приклади новаторського ставлення до наявних у світовій літературі форм і моделей, зокрема пов'язаних із постмодерністською поетологічною концепцією, яка дала в сербській літературі надзвичайно багаті творчі результати, що значною мірою стосуються й гри з формою, сприятливою для досягнення естетичної різноманітності та художньої полівалентності з жанровими гібридами та розмиванням меж дискурсу, притаманних, приміром, сербському роману в загальному руслі постмодерністської прози, для втілення «взаємовпливів літератури й інших мистецтв, зокрема тих, що зазнали у ХХ ст. експериментів, які докорінно змінили їхні фундаментальні принципи (музика, образотворче мистецтво), або в цьому сторіччі виникли (кіно, анімація, комікси, мультимедійні та віртуальні мистецькі проекти)» [Татаренко, 2010, с. 14–15]. Причому динаміка форми, за спостереженнями дослідниці, була індикатором змін у прозовій моделі: сербський роман стає схильним до поєднання фрагментів «рецикльованого» матеріалу і в цьому орієнтованим на звернення до тексту культури, що приводить до застосування письменниками структурних принципів та прийомів різних видів мистецтва (образотворчого, музичного, архітектурного), зокрема з їхнім подальшим перекодуванням, а застосування принципів ергодичної літератури, поєднання особливостей поетики роману і комбінованих можливостей позалітературних явищ (словники тощо) стало джерелом текстових інновацій, спершу – у М. Павича. У концептуальному полі постмодерністської літератури опинилася форма, але не твору, а тексту, що набувало паратекстуального жанрового визначення. Репертуар постмодерністських форм збагатився завдяки взаємодії з масовою і поп-культурою (комікси, вестерни, детективи), крім того, потяг до універсализації виявився в досвіді інтерсеміотичного перекладу. Між тим посутню роль відіграли метатекстуальні експерименти з використанням спільних мотивів, їхнім перекомбінуванням у різних творах, формуванням текстуальних констеляцій [Татаренко, 2010, с. 479–501].

Із виразної контекстуальної перспективи окремо вияскравлюється досвід роману М. Продановича «Колекція», який виступає відгуком на актуальні події у царині культури – як її сучасної концептуалізації, так і особливих явищ, які формують сьогодні національну й світову культурну парадигму. На думку А. Татаренко, інтерес до цього твору не в останню чергу каталізований своєрідним «лібретто» тексту, роль якого цілком може взяти на себе думка про твір як про «захопливу подорож крізь простір і час». Роман має фрескову структуру і складається з низки семантично завершених автономних фрагментів, поєднаних спільними наскрізними знаками, якими виступають предмети так званої колекції Севсо – срібного посуду античної доби, знайденого під час археологічних розкопок у ХХ ст. Кожному з них присвячено окрему, своєрідну за жанром новелу: фантастичну, пригодницьку тощо. Функціонуючи як колекція й, відповідно, утворюючи при цьому єдине значеннєве ціле, вони відтворюють історичну перспективу. Вона бере початок із реконструкції гіпотетичної ситуації походження колекції і включає міркування про її сучасну долю: наприкінці ХХ

сторіччя її було викрадено й досі не знайдено. Але сучасна детективна лінія не відіграла у творі ключової ролі, адже, за задумом автора, «роман повинен запропонувати щось більше – це, все ж таки, поле, де уява виносить вирок» [Tešin, 2009]. У продовження концептуальної перспективи постмодерністської поетики твір пропонує розгорнуту практику моделювання складної семантичної багатоплановості. Кожен персонаж і образ твору набувають статусу знаку-символу. Причому значеннєве ядро кожного з них ізофункціональне прагненню людини до основних філософських начал – істини, сенсу буття, гармонії, життєвої мудрості – універсальної, загальнолюдської, позачасової.

Таку поетикальну орієнтованість, за визначенням письменника, значною мірою посилює вплив постмодерністського канону, започаткованого У. Еко, під знаком якого відбувалося формування творчого методу Продановича. Він реалізувався у романах, що функціонують на кількох рівнях: зовнішньому, привабливому, який повинен заманити у вир оповіді, і глибинних – софізованих, інтелектуальних планах, сповнених емоцій, інформації і роздумів – кожен з яких, зі свого боку, вимагає надглибокої вдумливості [Украс, 2008, с. 82].

Значного семантичного потенціалу з часом набула пов'язана з такою багаторівневістю авторська трансформація постмодерністської концепції організації художньої дійсності. У більшості романів Мілети Продановича початок навмисно спрямовує на помилковий логічний шлях, мізансцена набуває амбівалентності, усе починає рухатися в іншому напрямі, і лише під кінець, після кількох подібних кардинальних змін логічної перспективи, ключове питання з'ясовується і закриває семантичний цикл твору.

Увираженні неоднозначні лінії долі об'єктів творчої уваги письменника і справді, так би мовити «в такт» до рухів сучасного світу, охоплюють читача, вводять його у динамічний процес, організований не лише потребою, а й інтригою пізнання – самих себе і світу навколо нас, у якому час стає минулим і, за законами поетики постмодернізму, обов'язково відображається у різних «метафізичних дзеркалах», утворюючи проєкції сучасності, *посилені глибиною гуманістичних конотацій*.

Інтелектуальний шлях подолання проблеми втрачених цінностей буття як універсальний код розкриття сенсу в локальному й глобальному розумінні цього слова Проданович і накреслює у своїх романах, серед яких найпотужнішим постмодерністським акцентом відзначені передусім «Сад у Венеції», «Еліс у країні Священних Коропів», «То міг би бути Ваш щасливий день», «Танцюй, чудовисько, під мою ніжну музику», «Нові Ключі», де у семантичних перспективах цитатного методу, а також у результаті семіози образами-знаками, а іноді й знаками-символами утворюються константні семантичні поля, які у комплексному інтегруванні у художній дискурс твору конструюють значення, які розкривають систему універсальних закономірностей і цим виокремлюють «шифр» для виявлення «невідомого», перспективу розкриття шляху до гармонізації світу, що, на думку письменника, також пов'язує здобутки його творчого пошуку з парадигмою сербської національної версії постмодернізму.

Великою мірою така інтелектуально-креативна зосередженість на «вавилонській вежі знаків», еkleктика яких розгортається від мізансцени, необхідної для окреслення миті сучасності, її характеру та настроїв, через романтизовані теми, такі як паломництво і звернення до «іконографії краю», до парадигматичного прочитання окультних та ізотеричних моментів, як, власне, й делікатність і складність інтертекстуального вислову, на думку Л. Меренік, роблять митця одним із найцікавіших авторів у сербському мистецтві [Меренік, 2008, с. 114–119].

З часом зазначені обриси постмодерністської поетики еволюціонували у символічні конструції нарративних та сюжетних моделей, у поєднанні чітким принципом складні, різномасштабні інтегровані збірки новел.

Найбільша ж мистецька концентрація концепції постмодернізму залишилася приртаманною жанру роману, який Мілета Проданович вважає своїм творчим амплуа у сфері літератури [Украс, 2008, с. 76] і у якому він не лише звертається до різних форм її художньої реалізації, а й успішно розвиває постмодерністську поетикальну модель, на чому, зокрема, наголошує А. Татаренко у спостереженнях над розвитком сербського постмодернізму [Татаренко, 2010, с. 14].

Таким чином, слід підтримати узагальнене переконання сучасного сербського поета і літературного критика Г. Божовича, за яким у романах М. Продановича з більшою або

меншою інтенсивністю втілюється цілий спектр поетологічних постмодерністських форм, що робить митця першим серед рівних, коли йдеться про найкреативніших і найактивніших сьогодні постмодерністів у сербському мистецтві [Božović, 2010]. Непересічний погляд на виклики сучасності в окресленні творчої концепції у поєднанні зі свідомою константною включеністю письменника до сформованого «після модерну» революційного культурного напрямку зробили його однією з найрезонансних постатей сучасного сербського мистецтва.

А отже, визначальний контекстуальний *вимір* творчого кредо М. Продановича формують (ґрунтовно явлені в сербському національному образотворчому мистецтві й у літературному процесі) *класичні концептуальні засади* постмодернізму, прояви яких виявляються *закономірними* для поетики романної творчості митця і на цьому функціональному рівні засвідчують письменникові творчі реакції на знакові риси різних форм постмодерністської поетики: йдеться, зокрема, про відображення, художнє посилення та яскраве творче осмислення. Із їхньої перспективи у смисловому плані романів М. Продановича контрастує показове для контексту розкриття *пізнання світу, метафізичної основи цивілізації* через нетиповий для цього контексту *невичерпний потенціал гуманістичного вирішення універсальних філософських питань буття*. Зазначене спостереження вочевидь актуальне для узагальнення стосовно проєкції дефінітивних рис постмодернізму, почасти адаптованих досвідом національної літературної традиції, в романах М. Продановича, де відтак виявляються показовими виразні формальні аналогії і водночас (цілком прецедентна) специфічна смислова орієнтованість на етичні цінності, що слід і вирізнити, і передбачити у співвідносній із постмодерністським каноном поетиці творів сучасного сербського письменника, з визнанням посутньої ваги для увиразнення окремого авторського досвіду в панорамі історії сербського національного мистецтва слова.

Своєрідність висвітленого національного мистецького, й зокрема літературного, досвіду в розкритті пізнання світу через невичерпний потенціал вирішення універсальних філософських питань буття, метафізичної основи цивілізації викликає значний літературознавчий інтерес і має посутню дослідницьку перспективу для сучасної літературознавчої сербістики.

Список використаної літератури

- Айдачич, Д. (2008). Мілета Проданович – письменник і митець. Розмова з Мілетою Продановичем. Деян Айдачич (Ред.), *Україна: історія, культура, мистецтво* (с. 73-96). Київ: Темпора.
- Басара, С. (2017). *Фама про велосипедистів*. Чернівці: Книги – XXI.
- Грицанов, А. (2007). *Новейший философский словарь. Постмодернизм*. Минск: Современный литератор.
- Дамјанов, С. (2012). *Шта то беше српска постмодерна?* Београд: Службени гласник.
- Ковалів, Ю. (2007). *Літературознавча енциклопедія* (Т. 1-2) Київ: Академія.
- Меренік, Л. (2008). Мілета Проданович – самосвідомість постмодерного митця у добу кризи. Деян Айдачич (Ред.), *Україна: історія, культура, мистецтво* (с. 113-120). Київ: Темпора.
- Руднев, В. (1999). *Словарь культуры XX века*. Москва: Амограф.
- Сиваченко, Г. (1993). *Парадокси словацького роману*. Київ: Наукова думка.
- Татаренко, А. (2010). *Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури)*. Львів: ПАІС.
- Ајдачић, Д. (2017). *Србистички мозаик: Књижевност*. Београд: Алма.
- Božović, G. (2010). *Književnost je najbolji proizvod srpskog društva*. Відновлено з <http://www.plastelin.com/content/view/16/89/>
- Ćirić, S. (2000). *Trag sluđenosti. Intervju: Mileta Prodanović, pisac i slikar*. Відновлено з http://www.vreme.com/arhiva_html/481/16.html
- Jerkov, A. (1992). *Nova tekstualnost: ogledi o srpskoj prozi postmodernog doba*. Београд: Podgorica.
- Kulterman, U. (1971). *Savremena arhitektura*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo.
- Maldini, S. (2019). *Istorija srpske umetnosti XVIII–XXI veka*. Београд: Knjiga komerc.

Merenik, L. (2011). *Mileta Prodanović: biti na nekom mestu, biti, svuda biti*. Beograd: Fond Vujčić kolekcija.

Pavić, M. (1988). *Hazarški rečnik: ženski primerak. Roman leksikon u 100.000 reči*. Beograd; Sarajevo; Priština; Novi Sad: Prosveta.

Pekić, B. (2014). *Novi Jerusalim*. Beograd: Laguna.

Petković, R. (1999). *Senke na zidu*. Beograd: Stubovi kulture.

Tešin, S.V. (2009). *Životinje su dobro sredstvo da se ispriča priča o ljudima. Profil: Mileta Prodanović, književnik i slikar*. Відновлено з <http://www.plastelin.com/content/view/423/91/>

Vujčić, M. (2006). *Anđeo za masna i pijana usta – Intervju: Mileta Prodanović, književnik i slikar*. Відновлено з <http://www.plastelin.com/content/view/362/89/>

CONTEXTUAL DIMENSIONS OF M. PRODANOVICH'S NOVELS POETICS

Nataliia L. Bilyk, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

e-mail: nnbilyk@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-6

Key words: *Serbian postmodernism, art, novel, Mileta Prodanovic.*

One of the most original figures in modern Serbian literature is Mileta Prodanovic – an artist, art critic, writer, winner of international awards in the field of literature. The expressive diversity of M. Prodanovich's works draws special attention to all effective indicative aspects. The context of the activity of creative figures is traditionally considered to be a separate inalienable fruitful plan of their coverage. The contextual cultural process of the last quarter of the twentieth century, in line with which M. Prodanovich's work developed, has acquired the definition of the postmodern era. Analytical systematization of contextual factors and their artistic reflexes in the artist's prose need additional coverage. Accordingly, it is important to express the context (marked by the manifestations of postmodernism) of the formation of the creative worldview and to determine the priorities of the figurative language of the contemporary Serbian artist. *The aim of this article* is to focus on the postmodern dimensions of certain types of Serbian national art and in particular literature, contextual for the prose work of M. Prodanovic, with regard to the poetics of the artist. The study is based on the performance of comparative-historical and genetic-typological *methods* in combination with structural analysis and cultural semiotic approach. M. Prodanovic's work has not only a chronological connection with the era and the concept of postmodernism in Serbian literature. Already in the early stages of artistic activity, in the early eighties, when postmodernism was a new theme, the conceptual core of his work was centered precisely in connection with its landmarks. Accordingly, a special purposeful concretization of the definitive features of the national-mental adaptation of the ideology of postmodernism in Serbia acquires special significance. These are the fundamental conceptual features of postmodernism, which in the stream of postmodern philosophy demonstrate its meaning of the eclectic movement, focused on an alternative approach to the world, aimed at the concepts of methodology of phenomenology, structuralism and existentialism. A number of developmental conceptual solutions relevant to the contextual interaction of the postmodern worldview with the literary process are contained in the empirical experience of artistic creation in general. In its vein, one of the programme items for the correlation of the art poetics with the concept of postmodernism is the experience of architecture. At the same time, there has been an active figurative expansion of postmodernist solutions in the fine arts since the mid-1960s. And the literary process, particularly in the Serbian national format, was strongly influenced by the ideology of postmodernism. Thus, the defining contextual dimension of M. Prodanovic's creative credo is formed by (thoroughly revealed in the Serbian national fine arts and in the literary process) classical conceptual principles of postmodernism, the manifestations of which are natural for the poetics of the artist's prose and testify to the writer's creative reactions to the signs of various forms of postmodern poetics. In their perspective in terms of semantics of M. Prodanovich's novels it becomes more contrasting illustrative for the context disclosure of cognition of the world, the metaphysical basis of civilization through atypical for this context inexhaustible potential for humanistic solution of universal philosophical questions of existence, with recognition of its essential importance in explication of the special author's experience in the art of word.

References

- Ajdačić, D. (2008). *Rozmova z Miletoyu Prodanovychem* [Conversation with Mileta Prodanovich]. In D. Ajdačić (ed.). *Ukras: istoriya, kul'tura, mystetstvo*. [History, Culture, Art. Ukrainian-Serbian Collection], pp. 73-96.
- Ajdačić, D. (2017). *Srbistički mozaik: Književnost* [Serbian mosaic: Literature]. Belgrade, Alma Publ., 285 p.
- Basara, S. (2017). *Fama pro velosipedystiv* [A Rumor about Cyclists]. Chernivtsi, Knyhy – 21 Publ., 288 p.
- Božović, G. (2010). *Književnost je najbolji proizvod srpskog društva* [Literature is the best product of Serbian society]. Available at: <http://www.plastelin.com/content/view/16/89/> (Accessed 12 September 2021).
- Čirić, S. (2000). *Trag sludnosti. Intervju: Mileta Prodanović, pisac i slikar* [Trace of madness. Interview: Mileta Prodanovic, writer and painter]. Available at: http://www.vreme.com/arhiva_html/481/16.html (Accessed 12 September 2021).
- Damjanov, S. (2012). *Shta to beshe srpska postmoderna?* [What was Serbian Postmodern?]. Belgrade, Sluzhbeny Hlasnyk Publ., 215 p.
- Grytsanov, A. (2007). *Noveyshyy fylosofskyy slovar'. Postmodernizm* [The Latest Philosophical Dictionary. Postmodernism]. Minsk, Sovremennyy lyterator Publ., 816 p.
- Jerkov, A. (1992). *Nova tekstualnost: ogleđi o srpskoj prozi postmodernog doba* [New Textuality: Essays on Serbian Prose of the Postmodern Era]. Belgrade, Podgorica Publ., 232 p.
- Kovaliv, Yu. (2007). *Literaturoznavcha entsyklopediya: u 2 tomah* [Literary encyclopedia: in 2 volumes]. Kyiv, Akademiya Publ., 608/624 p.
- Kulterman, U. (1971). *Savremena arhitektura* [Modern Architecture]. Novi Sad, Bratstvo-Jedinstvo Publ., 348 p.
- Maldini, S. (2019). *Istorija srpske umetnosti XVIII–XXI veka* [History of Serbian Art of the 18th – 21st century]. Belgrade, Knjiga komerc Publ., 544 p.
- Merenik, L. (2008). *Mileta Prodanovych – samosvidomist' postmodernoho myttsya u dobu kryzy* [Mileta Prodanovich is the self-consciousness of a postmodern artist in crisis times]. In D. Ajdačić (ed.). *Ukras: istoriya, kul'tura, mystetstvo*. [History, Culture, Art. Ukrainian-Serbian Collection], pp. 113-120.
- Merenik, L. (2011). *Mileta Prodanović: biti na nekom mestu, biti, svuda biti* [Mileta Prodanović: to be somewhere, to be, to be everywhere]. Belgrade, Fond Vujčić kolekcija Publ., 199 p.
- Pavić, M. (1988). *Hazarski rečnik: ženski primerak. Roman leksikon u 100.000 reči* [Khazar dictionary: female specimen. Novel lexicon in 100,000 words]. Belgrade, Sarajevo, Priština, Novi Sad, Prosveta Publ., 304 p.
- Pekić, B. (2014). *Novi Jerusalim* [New Jerusalem]. Belgrade, Laguna Publ., 243 p.
- Petković, R. (1999). *Senke na zidu* [Shadows on the Wall]. Belgrade, Stubovi kulture Publ., 253 p.
- Rudnev, V. (1999). *Slovar' kul'tury XX veka* [Dictionary of Culture of the Twentieth Century]. Moscow, Amohraf Publ., 381 p.
- Syvachenko, H. (1993). *Paradoksy slovats'koho romanu* [Paradoxes of the Slovak Novel]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 174 p.
- Tatarenko, A. (2010). *Poetyka formy v prozi postmodernizmu (dosvid serbs'koyi literatury)* [Poetics of form in postmodernism prose (experience of Serbian literature)]. Lviv, PAIS Publ., 544 p.
- Tešin, S.V. (2009). *Životinje su dobro sredstvo da se ispriča priča o ljudima. Profil: Mileta Prodanović, književnik i slikar* [Animals are a good means of telling the story of humans. Profile: Mileta Prodanović, writer and painter]. Available at: <http://www.plastelin.com/content/view/423/91/> (Accessed 12 September 2021).
- Vujičić M. (2006). *Anđeo za masna i pijana usta – Intervju: Mileta Prodanović, književnik i slikar* [Angel for Greasy and Drunk Mouth – Interview: Mileta Prodanović, writer and painter]. Available at: <http://www.plastelin.com/content/view/362/89/> (Accessed 12 September 2021).

Одержано 16.06.2021.

УДК 821.161.2-1.09

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-7

І.П. ВАСИЛИШИН,
*кандидат філологічних наук,
доцент катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

ЕКЗИСТЕНЦІЯЛЬНА ПАРАДИГМА ЛІРИКИ МИХАЙЛА СИТНИКА І ГАННИ ЧЕРІНЬ (ХУДОЖНЬО-БІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС)

У статті висвітлено поетичний доробок воєнних та повоєнних років українських митців Михайла Ситника та Ганни Черінь, поєднаних не лише Музою, але й, хоч і недовго, подружніми узами. Творчий тандем поетів проіснував до кінця 1940-х рр., у 1950-ті рр. в США їхні життєві шляхи розійшлися, проте залишилася творчість, що об'єднувала їх у спільній життєвій і мистецькій долі.

Метою статті є осмислення екзистенціальної парадигми лірики М. Ситника та Г. Черінь у художньо-біографічному дискурсі. Матеріали наукової розвідки, зокрема тексти деяких поезій, публікуються в Україні вперше й дають змогу висвітлити маловідомі сторінки життя й творчості митців у 1940-ві рр. в Європі. Статтю написано з максимальним збереженням цитованих матеріалів, що є важливими історико-літературними джерелами в дослідженні біографії й творчості поетів, розкритті їхнього біографічно-творчого дискурсу. Для досягнення зазначеної мети було використано низку методів – насамперед від біографічного з вивченням автентичних джерел, культурно-історичного, філологічного, інтертекстуального до феноменологічного та герменевтичного аналізу, які дають змогу виокремити та проаналізувати художньо-біографічний дискурс у ліриці М. Ситника та Г. Черінь і дослідити екзистенціальну парадигму їхніх поезій. Застосовано також елементи концептуального аналізу, що дозволяють розглянути лірику поетів крізь призму домінантних концептів.

Повоєнний період в Європі був часом не тільки романтичних стосунків митців, одруження й народження доньки, а й успішної творчої діяльності, спільних виступів на конференціях, літературних вечорах та інших заходах культурно-мистецької спільноти ДіПі. Перебуваючи в Європі, вони публікували свої твори в численних еміграційних виданнях та окремих збірках поезій, виданих у 1940-ві рр. Романтичні стосунки митців висвітлено в їхній особистісній, інтимній ліриці, а доля емігрантів-вигнанців на чужині – в антеїстичних поезіях (ностальгійних ліричних візіях, екзистенційних медитаціях), у яких домінантним концептом є *втрачена Вітчизна*, який реалізується в ліриці поетів через опозицію *чужина – рідна земля*.

Мистецький дискурс поезій воєнного та повоєнного періодів М. Ситника та Г. Черінь репрезентований особистісною, інтимною лірикою; громадянською та патріотичною лірикою (у воєнні часи – лірикою героїки й чину) та екзистенційно-ностальгійною, антеїстичною лірикою, пов'язаною з втраченою Батьківщиною.

Екзистенціальну парадигму лірики М. Ситника та Г. Черінь у художньо-біографічному дискурсі визначають насамперед обставини їхньої життєвої та творчої діяльності – Друга світова війна, важкі повоєнні роки та еміграційний чинник, який для багатьох українських поетів був визначальним не лише в їхньому житті, а й у творчості. Спільну долю митців пов'язала й поезія воєнних та перших повоєнних років, у якій відображено на мистецькому рівні не лише історію їхнього кохання – його світлі й драматичні сторони, а й екзистенціальні обставини буття українців в екзилі.

Ключові слова: Михайло Ситник, Ганна Черінь, поети-емігранти, екзистенціальна парадигма, художньо-біографічний дискурс, повоєнні роки, табори ДіПі, особистісна, інтимна лірика, антеїстична лірика, концепт.

В статье освещено поэтическое наследие военных и послевоенных лет украинских писателей Михаила Ситника и Ганны Черинь, объединенных не только Музой, но и, хоть и недолго, супруже-

скими узами. Творческий тандем поэтов просуществовал до конца 1940-х гг., в 1950-е гг. в США их жизненные пути разошлись, однако осталось творчество, объединявшее их в общей жизненной и художественной судьбе.

Целью статьи является осмысление экзистенциальной парадигмы лирики М. Сьтника и Г. Черинь в художественно-биографическом дискурсе. Материалы научного исследования, в частности тексты некоторых стихотворений, публикуются в Украине впервые и позволяют осветить малоизвестные страницы жизни и творчества поэтов в 1940-х гг. в Европе. Статья написана с максимальным сохранением цитируемых материалов, которые являются важными историко-литературными источниками в исследовании биографии и творчества поэтов, раскрытии их биографически-творческого дискурса. Для достижения указанной цели был использован ряд методов – прежде всего от биографического с изучением аутентичных источников, культурно-исторического, филологического, интертекстуального к феноменологическому и герменевтическому анализу, которые позволяют выделить и проанализировать художественно-биографический дискурс в лирике М. Сьтника и Г. Черинь и исследовать экзистенциальную парадигму их поэзии. Применен также элемент концептуального анализа, позволяющий рассмотреть лирику поэтов сквозь призму доминантных концептов.

Послевоенный период в Европе было временем не только романтических отношений, бракосочетания и рождения дочери, но и успешной творческой деятельности, совместных выступлений на конференциях, литературных вечерах и других мероприятиях культурного сообщества ДиПи. Находясь в Европе, поэты публиковали свои произведения в многочисленных эмиграционных изданиях и отдельных сборниках стихов, изданных в 1940-е гг. Романтические отношения освещены в их личной, интимной лирике, а судьба эмигрантов-изгнанников на чужбине – в антеистической поэзии (ностальгических лирических видениях, экзистенциальных медитациях), в которых доминантным концептом является *потерянное Отечество*, реализуемый в лирике поэтов в оппозиции *чужбина – родная земля*.

Художественный дискурс стихов военного и послевоенного периодов М. Сьтника и Г. Черинь представлен личной, интимной лирикой; гражданской и патриотической лирикой (в военные годы – лирикой героики и чина) и экзистенциально-ностальгической, антеистической лирикой, связанной с потерей Родины.

Экзистенциальную парадигму лирики М. Сьтника и Г. Черинь в художественно-биографическом дискурсе определяют прежде всего обстоятельства их жизненной и творческой деятельности – Вторая мировая война, тяжелые послевоенные годы и эмиграционный фактор, который для многих украинских писателей был определяющим не только в жизни, но и творчестве. Общую судьбу поэтов связала и поэзия военных и первых послевоенных лет, в которой отражена на художественном уровне не только история их любви – ее светлые и драматические стороны, но и экзистенциальные обстоятельства бытия украинцев в изгнании.

Ключевые слова: Михаил Сьтник, Ганна Черинь, поэты-эмигранты, экзистенциальная парадигма, художественно-биографический дискурс, послевоенные годы, лагеря ДиПи, личностная, интимная лирика, антеистическая лирика, концепт.

Уперші повоєнні роки Михайло Ситник (1920–1959) – український письменник, журналіст та редактор після мандрівки до Львова, Кракова, згодом – Праги опинився в Австрії та Німеччині, де до 1950-х рр. аж до заокеанської еміграції в США перебував у таборах ДіПі («Displaced Persons»). Молодий митець мав уже за плечима чималий творчий доробок, а саме дві поетичні збірки «Від серця» та «Нові обрії», видані 1942 р. в рідному місті Василькові в окупованій нацистами Україні. Його твори в період Другої світової війни друкувалися в багатьох часописах в Україні та за її межами: «Література і Мистецтво» (додаток до «Українського слова», Київ, 1941), «Васильківські Вісті» (Васильків, 1942–1943), «Іванківські Вісті» (Іванків, 1942–1943), «Пробоем» (Прага, 1942), «Миргородські вісті» (Миргород, 1943), «Новая жизнь» («Neues Leben», Рикове, 1943), «Дорога» (Краків, 1944), «Нова Україна» (Вінниця, 1944), «Краківські Вісті» (Краків; Відень, 1944), «Земля» (Пляуен, 1944–1945), «Український доброволець» (Feldpost Nr. 01 404, 1944; Фельдпост № 38 716, 1945). Крім того, М. Ситник мав серйозний досвід журналістської та редакторської роботи, оскільки в період 1941–1943 рр. був редактором додатка «Література і Мистецтво» до київської газети «Українське Слово»; співредактором часопису «Літаври», який очолювала О. Теліга; редактором «Української думки» (з 16 листопада 1941 за редакцією М. Ситника вийшло два числа), видавав газету «Васильківські вісті» та місячник «Школяр». У період повоєнної еміграції М. Ситник видав збірку поезій «Відлітають птиці» (Гамбург–Гайденав, 1946 р.) та віршовану повість «Залізничний сторож» (Мюнхен, 1947 р.). Його твори

друкувалися в численних часописах: «Луна» (Гайденав, 1946), «Похід» (Гайденав, 1946), «Наша пошта» (Гайденав; Бремен 1946–1947), «Неділя» (Ашаффенбург, 1946), «Українські вісті» (Новий Ульм, 1946–1949), «Наш шлях» (Зальцбург, 1946), «Час» (Фюрт, 1946–1949), «Останні новини» (Зальцбург, 1947), «Літературний зошит». Додаток до газети «Українські вісті» (Новий Ульм, 1947), «Наше життя» (Авгсбург, 1947), «Пу-Гу» (Авгсбург, 1947), «Сьогодні» (Авгсбург, 1947), «Українське слово» (т. Бльомберг поблизу м. Детмольд, 1948), «Літературно-науковий збірник» (Кіль, 1948), «На чужині» (Кіль, 1948), «Арка» (Мюнхен, 1948), «Орлик» (Берхтесгаден, 1948), «Новий шлях» (Вінніпег, 1949), «Самостійна Україна» (Вінніпег – Чикаго, 1948–1950).

Ганна Черінь (Галина Грибінська, 1924–2016; у другому заміжжі – Паньків) до Другої світової війни навчалася на філологічному факультеті Київського університету, друкувалася в студентських виданнях. Під час війни перебувала на примусових роботах у Німеччині, з 1942 р. працювала в редакції берлінського часопису «Голос», який очолював Б. Кравців. У перші повоєнні роки опинилася в таборах ДіПі. Згодом, як і М. Ситник, емігрувала до США. Активну літературну діяльність українська письменниця розпочала вже у воєнний та повоєнний періоди. У 1949 р. з'явилася перша збірка її лірики «Crescendo», найбільш вдала з погляду письменника й літературознавця Б. Рубчака, який вважав, що Ганна Черінь як поетка досягла найбільшого успіху саме в любовній, інтимній ліриці: «У першій збірці Ганни Черінь відображено багатий світ любовної лірики. Ця лірика по-молодечому спонтанна, свіжа, часом висловлена з кокетством, а то й з іронічною посмішкою; передана канонізованими строфами, завдання яких – найбезпосередніше і найпрозоріше винести «зміст». Улюблений поетичний засіб Ганни Черінь – уособлення природи. Часом поетеса також послуговується засобом ідентифікації своїх ліричних героїнь з явищами природи. Наприклад, в одній поезії вона висловлює бажання зацвісти до шлюбу білим цвітом яблуні. Взагалі, образність – це найсильніший художній елемент першої збірки Ганни Черінь» [Бойчук, Рубчак, 1969а, т. 2, с. 246]. У ті роки поетка друкує свої твори в часописах «Дозвілля» (Берлін – Пляуен, 1943–1945), «Земля» (Пляуен, 1944–1945), «Дзвін» (Зальцбург, 1946), «Луна» (Гайденав, 1946), «Похід» (Гайденав, 1946), «Наша пошта» (Гайденав; Бремен 1946–1947), «Літературний зошит». Додаток до газети «Українські вісті» (Новий Ульм, 1947), Збірник «Буря у МУРі» (Мюнхен, 1947), «Літаври (Зальцбург – Ляндек, 1947), «Арка» (Мюнхен, 1947–1948), «Українські вісті» (Новий Ульм, 1948).

Метою нашої статті є осмислення екзистенціальної парадигми лірики М. Ситника та Г. Черінь у художньо-біографічному дискурсі воєнних та повоєнних років. Творчий тандем митців проіснував до кінця 1940-х рр., оскільки в 1950-ті рр. в Америці їхні життєві шляхи розійшлися. У такому ракурсі матеріали наукової розвідки, зокрема тексти деяких поезій, публікуються в Україні вперше й дають змогу висвітлити маловідомі сторінки життя й творчості М. Ситника та Г. Черінь у 1940-і рр. в Європі. Статтю написано з максимальним збереженням цитованих матеріалів, що є важливими історико-літературними джерелами в дослідженні біографії й творчості українських митців, розкритті їхнього біографічно-творчого дискурсу воєнного та повоєнного періодів. Літературознавство вимагає багатогранних підходів до комплексного дослідження літературних процесів, зокрема історії української літератури, тому для досягнення зазначеної мети було використано низку методів – насамперед від біографічного з вивченням автентичних джерел, культурно-історичного, філологічного, інтертекстуального до феноменологічного та герменевтичного аналізу, які дають змогу виокремити та проаналізувати художньо-біографічний дискурс в ліриці М. Ситника та Г. Черінь і дослідити екзистенціальну парадигму їхніх поезій. Застосовано також елементи концептуального аналізу, що дозволяють розглянути лірику поетів крізь призму домінантних концептів.

Про життєвий і творчий шлях М. Ситника писали в літературно-критичних публікаціях, літературознавчих розвідках та наукових коментарях представники української емігрантської спільноти, зокрема Ю. Клен [6], Б. Бойчук [2], Б. Рубчак [2; 12], У. Самчук [14], І. Качуровський [4; 5], М. Вірний [3], М. Неврлий [9], О. Коновал [7]. Серед досліджень в Україні варто виокремити праці Л. Череватенка [22], О. Ющенка [32], М. Слабошпицького [15], Т. Салиги [13], В. Просалової [10]. Життя й творчість Ганни Черінь висвітлено в дописах представників української еміграційної спільноти та України, таких як Ю. Клен [6], Б. Бойчук

[1], Б. Рубчак [1], У. Самчук [14], І. Качуровський [4], М. Неврлий [9], Д. Штогрин [30], А. Юри-
няк [31], П. Ротач [11], П. Сорока [20], В. Просалова [10] та ін.

Матеріали статті присвячено спільному подружньому життю й творчій співпраці Ми-
хайла Ситника та Ганни Черінь у повоєнні роки в Європі, оскільки йдеться не просто про
приватне життя, а й про опоетизоване життя двох українських митців, доля яких звела в та-
борах ДіПі й розлучила вже в Америці. У біографіях митців жодної згадки про їхній союз
не існує. Подружнє життя Михайла Ситника й Ганни Черінь і причини їхнього розлучення
можна відтворити лише з фрагментів, тобто зі слів їхніх друзів, знайомих, в окремих згад-
ках дослідників їхньої творчості та з поетичних рядків М. Ситника та Г. Черінь, бо ніхто з
них після розриву про цей період ніколи більше не згадував, хоч вони й мали спільну донь-
ку Інну, якій поет і в повоєнний період в Європі («Доні Інні» («Он і моє у светрику роже-
вому...»), «Українське слово», Бльомберг), й уже в еміграції в США присвячував поезії, що
увійшли до його посмертної збірки «Цвіт папороті» (Торонто, 1975): «Донька» (1953), «Ве-
ликодня посвята доні» (Чикаго, 1957). Символічним у творчості М. Ситника є вірш останніх
років «Йду колядувати...» (Чикаго, Різдво, 1958), де триєдиним світлим образом у серці по-
ета, символом його безмежної любові є мати, донька й Україна:

Я сьогодні йду колядувати
(В помислах лише!) у три місця, –
Де мені відкриють двері в хату
І де пустять у свої серця.

А що перше місце – рідна мати,
Чув я, що бездомна і сама,
Кволе серце, муками розп'яте,
Ледве на ногах її трима.

А що друге місце – рідна доня –
То моє розлучене дитя,
Що у мене розцвіта на скронях
Білим цвітом чорного життя.

А що третє місце – Україна –
Це ж повітря для моїх легень,
Без якого – у душі руїна,
Без якого й день мені – не день.

Звідки я почну колядувати?
Це не важно, бо всі три місця:
Україна, і дочка, і мати, –
В моїм серці з'єднані серця [Ситник, 1975, с. 147].

Узагалі простежити Ситникову біографію можна за його творами, бо в поета, який
не тільки жив мистецтвом слова й сам повністю в цьому мистецтві розчинявся, – життям
була поезія, а поезією було саме життя. По суті, значний пласт лірики М. Ситника, особли-
во екзистенційно-ностальгійної періоду еміграції, – це автобіографія митця (його поетич-
не буття-у-світі), де основними концептами виступають рідна Україна-мати, батьківська
хата, родина, друзі – те, що складає антеїстичний світогляд поета й унеможливорює його
існування без України.

Про М. Ситника Ганна Черінь згадує в біографічному дописі «Під бомбами в Берліні»,
де описує свою роботу в редакції берлінського часопису «Голос» в епізоді про викла-
дання наприкінці війни німецької мови на курсах українських журналістів неподалік від
Берліна: «І раптом мені випало щастя, таке собі ідилічне інтермецо. Послали мене читати
лекції німецької мови на курсах українських журналістів у селі недалеко від Берліну. ...» От
і закінчився наш вишкіл... Відомим українським письменникам і журналістам видали дип-

льоми на їхній фах, а я навчила їх ставити запитання «Was ist das?»* («Was ist das?» (нім.) – Що це таке?) і відповідати на нього... А що далі? А далі – кожного спрямували на певну адресу, не вияснюючи, що то таке. Всі молоді хлопці опинилися за колючим дротом на вербувальних пунктах СС, і врятуватися звідти було важко. З допомогою підроблених посвідок пощастило вирятувати Полтаву і Ситника, а решта отримали есесівський знак» [Черінь, 1965, с. 18–19]. М. Ситник у цей період перебував саме в Берліні, що згодом відобразив у поетичному циклі «Берлінські присмерки (1944–1945 pp.)», у якому є три ліричні поезії, присвячені Ганні Черінь (Г.Г. – Галині Грибінській): «Перед тривогаю», «Тривога», «Виноград». Очевидно, що саме в цей період відбулося їхнє знайомство, яке згодом переросло в романтичні стосунки та шлюб.

Про подружжя є згадка в книзі «Спомини і постаті» Ігоря Качуровського, який товаришував із двоюрідним братом Ганни Черінь (Галини Грибінської) – українським поетом, гумористом, редактором Борисом Олександрівим (Олександром Грибінським): «Улітку 1947 р. Борис Олександрів, який стало мешкав у Зальцбурзі, наважився відвідати Баварію, де жила його двоюрідна сестра, поетеса Ганна Черінь зі своїм першим чоловіком – поетом Михайлом Ситником» [Качуровський, 2018, с. 233]. Також є інформація з листів до М. Ситника Володимира Винниченка, у яких той постійно переказує подружжю вітання: «Спасибі за привітання зі святом весни, вітаю й Вас та дружину Вашу із ним. ...» Я з великої симпатії до Вас та дружини Вашої хотів би, щоб ця праця допомогла Вам хоч трохи боротися з тими труднощами, які дає нам сучасне хворе життя людства і його передана нам хвора спадщина. Був би дуже радий, коли б моє бажання, хоч би в маленькій мірі, справдилось. Бо якраз Вас і Вашу дружину я вважаю за таких людей, які здатні боротись проти тої спадщини і тих труднощів, як у собі самих, так і в інших» (*Мужен, 22.5.48. До М.В. Ситника в Гайденау*); «Пишіть частіше й більше про життя «таборян», Ваші описи такі соковиті й фарбисті, що, коли б не такий сумний зміст їх, можна було б з великою приємністю, як художню річ читати. Перечитав з великою естетичною втіхою в «Укр. Слові» Ваші й Ганни Черінь вірші. ...» З сердечним привітом Вам і Ганні Черінь» (*Мужен, 18.9.48. До М.В. Ситника в Гайденау*); «Сердечно вітаю від себе і від моєї дружини Вашу родину. Спасибі за привіт од милої Ганни Черінь!» (*Мужен, 8.11.48. До М.В. Ситника в Гайденау*); «Спасибі сердечне за привітання від Вас і Вашої родини. Привіт од нас обох усім вам!» (*Мужен, 30.4.49. До М.В. Ситника в Гайденау*); «А Ганні Черінь ще раз переказати мою подяку за ті моменти естетичної втіхи, які дає мені її хороша книжечка. Сердечний привіт» (*Мужен, 11.8.49. До М.В. Ситника в Гайденау*); «Радію за Вас і Вашу родину, що переїхали в безпечніше місце [йдеться про переїзд М. Ситника і Г. Черінь у США – прим. І. В.], що маєте працю, що маєте здоров'я і сили працювати. І хай Вас і на далі здоров'я і сили не зраджують! Сердечний привіт Вам і Вашій родині!» (*Мужен, 17.4.50*) [Ситник, 1998, с. 399–407].

В автобіографії, яку Ганна Черінь написала в Америці, немає жодної згадки про цей творчий і водночас надзвичайно драматичний період у її житті – немає жодної згадки про М. Ситника. Вона назавжди викреслила його зі свого життя. Це й зрозуміло, оскільки спосіб життя митця і в повоєнній Німеччині, і згодом в Америці був, м'яко кажучи, зовсім далеким від ідеалу хорошого сім'янина. Бурхливий, нестримний характер поета, його розгульне життя та любов до чарки, яка з часом стала лише прогресувати, надзвичайна популярність у період ДіПі, з якою митець так і не зміг справитися в інших, позатабірних умовах у США й насамперед його нездатність і небажання жити на чужині так далеко від України, стали причиною розриву подружніх стосунків. Про Ситникову популярність як митця писали Б. Бойчук та Б.Т. Рубчак у «Координатах», зауважуючи, на нашу думку, те, що згодом і було також однією з причин припинення їхніх стосунків: «За перші післявоєнні роки він розвинув жваву естрадно-літературну діяльність, їздючи майже по всіх українських осередках Німеччини та Австрії з літературними вечорами. Художнє читання віршів, тематика гордого скитальця-мандрівника та сентиментального лірика туги за батьківщиною, а до того ж цілком прозора і проста форма – здобули поетові велику популярність серед масового слухача. Але саме ця популярність, мабуть, вплинула дуже від'ємно на творче обличчя і творче життя поета» [Бойчук, Рубчак, 1969b, т. 2, с. 238]. Яскравішу портретну характеристику Ситника цього періоду згодом знову ж таки дав Б. Рубчак, який особисто знав поета й часто спілкувався з ним у період його перебування в Америці, уже в статті «Ще про Ситника: дозвольте ще більше

уточнити» («Літературна Україна, 17 жовтня 1996 р.): «В таборах переміщених осіб він був зіркою майже у фільмовому, чи, скажімо, в євтушенківському значенні слова. Він дуже гарно читав вірші, постійно їздив по таборах із літературними виступами» [Рубчак, 1996, с. 6]. У цьому ж дописі Б. Рубчак, описуючи життя митця в Америці, його поступове сповзання на суспільне дно, зазначив: «Ситник втратив гарну родину (його дружиною була поетка Ганна Черінь, і в них була доня), почав втрачати працю за щораз гіршою працею – останньою була служба якогось сторожа чи прибиральника – і врешті не стало ніякої» [Рубчак, 1996, с. 6]. Висновок, який зробив літературознавець, абсолютно відповідає тим реаліям, у яких жив в Америці й трагічно загинув у Чикаго в 1959 р. Михайло Ситник: «[...] Ситник, незважаючи на його атлетичну будову, до смерті залишався хлопчиком. Дешева популярність була його повітрям, він був «естрадным» від початку до кінця. Зазнавши в таборах цілі пригорщі такої популярності, включно до молоденьких боліельниць, він не міг звикнути до тих драстичних змін, що їх американське життя продиктувало нам усім. «Друкованої» популярності йому рішуче не вистачало. Працювати, вчитися, виховувати дітей, а по ночах писати вірші – це не була його стихія, і він проти такого життя фатально збунтувався» [Рубчак, 1996, с. 6]. Але це тільки одна з причин, інша й, мабуть, значно глибша, це саме та, про яку знову ж таки пише Б. Рубчак: «[...] земля чужини отруїла його душу» [Рубчак, 1996, с. 6]. Адже трагічний фактор втрати Вітчизни був визначальним у житті й творчості поета, і не тільки його: втрату Батьківщини, як і Ситник, не змогло пережити багато емігрантів-вигнанців, які змушені були покинути рідні терени не з власної волі. На цьому наголошував у передмові до «Координатів» І. Фізер: «У розгляді поезії цієї антології слід узяти під увагу і той факт, що в більшості випадків вона писалася поетами-емігрантами, при чому емігрантами не з власної волі, а з диктату таких екзистенціальних альтернатив, у яких ішлося не про кращі чи гірші можливості поетичної творчості дома на батьківщині, а по можливості чисто фізичного «бути чи не бути. <...> Так втрачена батьківщина і майже травматична туга за нею в творчості цих поетів-емігрантів є фактором великого значення» [Фізер, 1969, с. 23–24].

Антеїзм митця, нездатність його жити поза межами рідної землі й адаптуватися до чужих умов, яскраво відображені в його еміграційній ностальгійній ліриці, унеможлилювали існування поета на чужині й породжували внутрішньопсихологічні екзистенційні відчуття самотності, відчуження, життєвої й творчої апатії, а згодом і повної байдужості до рідних і близьких, загалом до соціуму та реалій навколишнього світу – «хворобу души» (М.Т. Цицерон). Це зауважувало багато знайомих, друзів чи пізніших дослідників творчості Ситника. М. Неврлий писав: «Доля емігранта химерна. Коли такий поет, як Є. Маланюк, був в Америці якийсь час ліфтбоем, то Ситнику тим більше приходилось гірко. До Америки він приїхав без знання жодної західної мови, бракувало технічної освіти, а найголовніше – волі й спроможності адаптуватися в чужому середовищі, програмового відношення до життя й творчості. Переважала стихійність степового українця, імпульсивність людини невгамовного і всеохоплюючого серця, що його вважав Скворода домінантним у психіці українця. Нестерпна ностальгія чулого лірика, кинутого у вир технократичного світу, психічно чужого й незрозумілого йому, посилилась незгодами в особистому житті – від нього відійшла дружина з любимою донею Інною. Довелось жити самому, а самота для наболілого серця поета – отрута» [Неврлий, 1998, с. 14]. О. Коновал підкреслював: «Перебуваючи в Чикаго, США, М. Ситник міг вільно жити, працювати і творити, не боячись ні переслідувань, ні поневірянь, яких зазнавали його сучасники в Україні. Але занадто міцно вріс він у рідну землю і, відірваний від неї, відчував себе загубленим, безпорадним, непотрібним. <...> Туга за втраченим рідним краєм зламала його і, не маючи сили, чи може й бажання далі змагатися з візіями минулого, він почав шукати забуття у харчі, усамітнювався, уникав зустрічатися зі знайомими» [Коновал, 1998, с. 414–416]. І. Качуровський згадував: «Його родинне життя не склалося. Дружині, з якою розійшовся, він писав:

Так, нашого життя дві паралелі
Розбіглися, навіки розійшлись...
Твоя подушка на моїй постелі
Вже роменом не пахне, як колись.

І вишита твоя рожева хустка
Не утирає більш наївних сліз.
І шкіриться моя кімната-пустка
Наклейками обліплених валіз.

Порожня пляшка і брудна каструля,
І з газової плитки синій чад...
І крутиться в очах земна півкуля,
І мріється мій васильківський сад.

Самотність, перевтома і нудота
І в голові ще учорашній хміль...
Й твоє колишне, виношене фото,
Як вивітрений, пережитий біль...

Коли читаємо ці рядки, – ми ніби бачимо увіч цю порожню кімнату, брудну каструлю й валізки з наклейками... Це – дар малювати словом [І. Качуровський цитує вірш поета «Так, нашого життя дві паралелі...» з присвятою Г.Г. (Галині Грибінській), який він написав 1950 року – *прим. І.В.*].

Америка, куди наприкінці 1940-х рр. переїхав Ситник, принесла йому самі невдачі й розчарування в повоєнні часи, коли ми жили в таборах для переміщених осіб, він мав і слухача для своїх поезій, і видавців на них. В Америці справа виглядала інакше: стара т. зв. «заробітчанська» еміграція в масі своїй літературою, а тим більше поезією, взагалі не цікавилася. А нові емігранти щойно вросли в ґрунт, вся їхня увага йшла на те, щоб улаштуватися на праці, найти помешкання... До того ж, розкидані по всіх континентах українці майже ніде не творили компактної читацької маси, потрібної для поета аудиторії. Ситник постійно переїздив із місця на місце і ніде не міг довго затриматися. Найгірше, що для нього дійшла вістка з України: батька поетового розстріляно, а мати, бездомна, блукає жебрачкою по селах Київщини...

Дехто з поетів нашого покоління закінчував тоді перервану війною освіту, дехто сьак чи так тримався на поверхні, лише Ситник, що був серед нас потенційно найталановитішим, неухильно пішов на дно» [Качуровський, 1977, с. 17].

Повоєнний період в Європі був часом не тільки романтичних стосунків митців, одруження й народження доньки, а й успішної творчої діяльності – спільних виступів на конференціях, літературних вечорах та інших заходах культурно-мистецької спільноти ДіПі. У книзі «Плянета Ді-Пі» Улас Самчук образно описує приїзд письменників і літературознавців на Перший з'їзд МУРу (Мистецького Українського Руху), що відбувся в Ашаффенбурзі 21–22 грудня 1945 р.: «П'ятниця, 21 грудня, хмарний, безсніжний, нехолодний день. З різних широт плянети Ді-Пі злітаються орли, музо-гайдамаки в Чигирин гуляти... З Фюрту – Шевельов, Петров, Костецький, Полтава, з Мюнхену – Косач і Степаненко, з Авґсбурґу – Шаян, Барка, Гарасевич, Чорний, з англійської зони – Ситник і Ганна Черінь, ми з Костюком нагрянули з Оффенбаху... Не відомо звідки – Багрянний, Риндик, Славутич... Лятуринська й Бажанський з місцевого табору...» [Самчук, 1979, с. 24]. Ім'я Ситника та Черінь знову звучать поруч у Самчуковій книзі, коли він згадує виступ того ж вечора молодих українських митців: «О годині 6.30 вечора, ще один літературний вечір, на цей раз переважно нашої молоді. Андрій Гарасевич, Микола Степаненко, Михайло Ситник, Ганна Черінь...» [Самчук, 1979, с. 32–33], та участь молодих поетів в інших мурівських заходах, як, скажімо, у конференції 1946 р. в Авґсбурзі, де вони виступали разом на літературному вечорі. Таку ж інформацію про спільні поетичні читання М. Ситника та Г. Черінь під час літературних заходів подано в Збірнику МУР (Мюнхен-Карлсфельд, 1946. ч. 1) у розділі «Хроніка»: «Другий літературний виступ відбувся 23.12 о ½ сьомої вечером. Почали його молоді поети, а саме: Гарасевич, Степаненко, Чорний, М. Ситник, Ганна Черінь, потім характеристику їхньої творчості подав Б. Подоляк» [МУР. Збірник I, 1946, с. 102]; «Із поетів виступали Леонид Лиман, Леонид Полтава, Микола Ситник [Михайло Ситник – друкарська помилка – *прим. І.В.*], Юрій Буряківець, Іван Манило читав байки та епіграми, Ганна Черінь оповідання і епіграми» [МУР. Збірник I, 1946, с. 105].

Улас Самчук зараховує М. Ситника та Г. Черінь до списку «[...] понад 70 імен помітного значення для розвитку літературного процесу українського слова, між якими багато таких, що займають почесне місце в історії свободної літератури цим словом писаної» [Самчук, 1979, с. 23].

Ліричний діалог Михайла Ситника та Ганни Черінь розпочався ще на сторінках преси у воєнний період. Особистісна, інтимна лірика Г. Черінь цього періоду («Слива зацвіла», «Я не знаю, хто винний, хто правий...») – це світ юної ліричної героїні, що переживає почуття першого кохання й водночас тривогу за його істинність і неповторність. Лірична героїня мріє в умовах страшного сьогодення про шлюб і щасливу родину:

Білим цвітом вдяглася слива,
Наче та наречена до шлюбу.
А чого ж я така щаслива?
Ти ж мені не сказав, що любиш.

Лиш сказав, що не бачив давно вже
Надвечір'я такого чудового,
І що вчора, додому прийшовши,
Ти заснути не міг ще довго.

То чому ж я така щаслива,
Повна легких надій і сили,
І вже мрію й собі, як слива,
У пелюстки вдягтися білі... [Черінь, 1944, с. 5].

У грудневому номері часопису «Земля» 1944 р. з'являється вірш Михайла Ситника «Тривога», присвячений Г.Г. (Галині Грибінській). Поезії «Перед тривоною», «Тривога», «Виноград» поет згодом опублікував у збірці «Відлітають птиці» (1946). У вірші «Тривога» М. Ситник створює романтичний портрет коханої на тлі тривожного часу війни й наступу ворожих військ. Ні гул «ворожих літаків», ні «сяючі вогні» зеніток – ніщо не може порушити рівновагу й внутрішній спокій ліричної героїні, яка, виконуючи свою редакційну роботу, дочитує «останні вісті» про важкі бої на Заході. Ніщо у світі не зможе зруйнувати гармонію в її душі:

І як зенітки заколишуть далі,
Сягаючи вогнями аж до зір, –
Ти будеш знову грати на роялі,
Тривозі вселюдській наперекір [Ситник, 1944, с. 4].

[У редакції вірша в збірці «Відлітають птиці» *вселюдській* змінено на *вогневій* – прим. І.В.]. Поезії «Перед тривоною», «Виноград» разом із попереднім віршем утворюють своєрідний ліричний цикл, у якому поет описує історію кохання, що розцвітає в трагічних умовах війни. Художньо-біографічну складову віршів М. Ситника, як і Г. Черінь цього періоду, їхню екзистенціальну парадигму виражають домінантні концепти *чужина* та *війна* з багатогранними лексико-семантичними полями. Цитуємо тексти поезій у повному обсязі, оскільки це одні з найкращих віршів особистісної, інтимної лірики Михайла Ситника.

Перед тривоною

Г. Г.

Прожектори, мов списи вогневі,
Перехрестили помертвіле небо...
І я біжу розхристаний до тебе,
Й сміються з мене сонні вартіві.

Ось фіртка рипнула. І загарчав
Лінивий пес твоєї господині.
І ти дивуєшся ізнову нині, –
Чому блукаю пізно по ночах.

О, хитрощами сплутана любов,
Яка затуркана ще ти і вперта!
В коханні, мила, із тобою вмерти –
Чи ж зрозуміла ти, що я прийшов?

Прожектори, мов списи вогневі,
Мов блискавиці тихі в передгроззя...
Як заперечення нічній тривозі –
На вулиці злилися тіні дві [Ситник, 1946, с. 35].

Виноград

Г. Г.

Напнув свої тугі росисті грона
Привабливий, солодкий виноград,
І вже привітливо до мене клонить
Своє чоло багрянний листопад.

Даремно заглядає він у вічі,
Пощо мені той золотий уклін:
В обійми київської Беатріче
Я повернуся знову у Берлін.

Хай до землі собі від плоду гнеться
Минулих зустрічей чужий нам сад,
А я збиратиму для свого серця
Із уст твоїх солодкий виноград [Ситник, 1946, с. 37].

Розглядаючи вірші М. Ситника воєнних років, навіть ті, що належать до особистісної, інтимної лірики, слід виокремити також концепти, які з погляду екзистенційного аналізу домінують у бутті-у-світі особистості (у художньому тексті – ліричного героя) – *тривога, самотність, смерть* – змушуючи її врешті-решт здійснити «свободу вибору», що визначатиме модус автентичного чи неавтентичного існування. Так, вибір ліричного героя в трагічні часи війни – це кохання й життя, протиставлене тривожному очікуванню смерті, що панує навколо. У циклі «Берлінські присмерки» М. Ситник пластично змальовує всі її ознаки в чужому йому місті, де він почуває себе самотнім і «стороннім» (А. Камю): «смертельні тіні» готичних веж («Готичні вежі сірих кам'яниць...»); «тут пахне ладаном, і я, мов труп», «чорна ніч, напівжива, як крук», чорний «катафалк» («Галюцинацій сонних каламуть...»); берлінські статуї як «мертва сторожа» («В берлінському саду»); тривога вночі й гул та виття літаків над «сонним містом», що несуть смерть, «вогнева тривога» («Тривога»); «прожектори, мов списи вогневі», «помертвіле небо» Берліна («Перед тривогаю»). Проте кохання сильніше за смерть – і поет робить свій автентичний вибір у «межовій ситуації», де на кону його життя: «В обійми київської Беатріче // Я повернуся знову у Берлін» («Виноград»). У журналі «На чужині» (Кіль, лютий – березень 1948) М. Ситник публікує дві поезії: «Моя любов» («Я туди було виходжу ранком...») та «Над Дніпром голубою свічкою...», присвячену Г. Ч. (Ганні Черинь).

Трагедію Берліна та його мешканців, спричинену фашистським режимом і його розгромом наприкінці Другої світової війни, описує в спогадах Ганна Черинь, що була свідком цих подій і на власному досвіді відчула подих смерті: «А війна лютувала все дужче і дужче... Щоночі вили сирени, виганяючи людей з помешкань. Всі тримали попаковані невеличкі

валізи з найдорожчим майном, несучи їх із собою в підземелля. Багато хто вже не мав куди повертатися і лишався «розбомбленим». Вже двічі мене засипало під руїнами, і чудом нас відкопали з-під каміння. <...> Одного разу моя симпатія [очевидно, М. Ситник – прим. І. В.] пішов мене проводжати аж на другий кінець Берліну, у Шпандау. Виявилось, що даремно ми проїхали всю довгу дорогу, бо поки ми їхали, мій будинок знищила бомба. Видобувши з руїн напівзвуглені рештки, я і собі подалася до «Голосу», бо де ж би інакше ділася?..» [Черінь, 1965, с. 18].

В особистій, інтимній ліриці Ганни Черінь поєднуються мотиви кохання, суперництва й зради, що розкривають увесь діапазон душевних переживань ліричної героїні – від радісного спалаху кохання та його розквіту («Слива зацвіла», «Любов», «Сьогодні вперше я тебе зустріла...», «Годинник») – до сумнівів, розчарування й душевного болю («Подрузі», «У лікарні», «Зрада», «Любов і зрада», «Карі очі», «Біля вікна», «Один», «Повернувшись з театру»). Поезія «Любов» – це гімн кохання, що зароджується в екзистенційних глибинах душі й спалахує не звіданими досі прекрасними почуттями:

Прийде любов і подолає розум.
Тоді безумно гарне щось і світле
Впаде, немов весняні перші грози,
На серце юне, тільки що розквітле.

Тоді, як кораблі, пливають думки дівочі,
Сягаючи небес вершками щогол,
Тоді в пориві серце все віддати хоче,
В обмін не вимагаючи нічого [Черінь, 1947с, с. 46].

Щира, істинна любов ліричної героїні – безкорислива й жертовна, а серце відкрите для кохання.

Одним із найяскравіших віршів Ганни Черінь, у якому на емоційно-психологічному рівні розкриваються почуття ліричної героїні в прагненні завоювати серце коханого, незважаючи ні на що, в боротьбі за своє щастя, є поезія «Сьогодні вперше я тебе зустріла...». Авторський імператив у поезії посилює експресія, що передає сплеск нестримних емоцій і почуттів:

Сьогодні вперше я тебе зустріла –
І вже тікати і не пробуй, і не смій!
Колючі очі стережуть, які стріли:
Ти – мій!

Ну, що з того, що ти мене не знаєш?!
Ще п'ять хвилин даю – мене пізнай зумій!
Чого боїшся ти? На що чекаєш?
Ти – мій!

Ах, ти не сам, та панна, як жоржина,
То – наречена, в сукні пишній і ясній...
Ні! Буде не вона, а я твоя дружина:
Ти – мій!

Ти ще не знаєш, але я вже бачу
І сплетені тіла, неначе двоє змій,
І полум'я в очах... свою я знаю вдачу:
Ти – мій! [Черінь, 1947е, с. 36].

Г. Черінь художньо висвітлює в ліриці й драматичні моменти в стосунках митців: її лірична героїня переживає сумніви, недовіру, розчарування, розпач, зраду, самотність: «В

вікно щоранку все те саме видко... // Стоять перед очима знов і знов // Ряди ліжок, дощу прозорі нитки, // Зів'ялий лист і втрачена любов» («У лікарні»); «Від тебе я ховат не буду правди – // Ніколи в інших щастя я не краду. // Бо те, що народилося із зради, // З часом, напевно, перейде у зраду» («Любов і зрада»); «Минулого, спогадів час не затер – // І думаю я з досадою, // Що трохи ти любиш мене – за те, // Що трохи її нагадую («Карі очі»); «Ми удвох, та з нас самотній кожен, // І серця нам б'ються – та не в такт»; «Я чекаю твого поцілунку, // А його немає та й нема...» («Біла вікна»). Часто авторка промовляє у вірші від імені ліричного героя («Я знаю, хто винний, хто правий...», «Зрада», «Один», «Повернувшись з театру»), намагаючись у такий спосіб відчутти й осмислити його почуття, зазирнути в його внутрішній світ, зрозуміти вчинки, що руйнують ідилію кохання й подружнього життя, відчутти і його самотність без коханої людини:

Ну й безглуздя! Що тягне мене сюди?
Чи не Вічної спомин Жіночости?
Буду й завтра, як нині, як вчора – один,
Хоч до самої чорної ночі стій.

Час невпинно спливає, і поки ще я
Похилився вербою над ставом
Хтось до тебе промовить: моя!
І цілунком печать поставить [Черінь, 1947d, с. 38].

Надзвичайно різноманітною є палітра художніх засобів у поезіях Ганни Черінь, у якій насамперед переважають епітети та метафори, що на емоційно-психологічному рівні розкривають внутрішній світ ліричної героїні, передають її почуття – і світлі, і драматичні: «зірками засіяний травень», «осіння байдужість дубів»; «серце, що «розсіпалось іскрами», «безвладна покірливість стебел», «заломлені руки берез» («Я знаю, хто винний, хто правий...»); «пальмові гілки на склі замерзлім», «сріблясте волокно», яке пряде місяць; «святий спокій» вечора («Вечір»); «мовчазні вікна» білої лікарняної палати, «дощу прозорі нитки», «зів'ялий лист і втрачена любов» («У лікарні»); кров, що «кипить»; «гаряче і болюче щастя», чорна рамка «буряної ночі», «стиснене у крижини» сумління («Зрада»); любов, що «виросла із зради», «важкий, як камінь», цілунок («Любов і зрада»); «серце, що «жилами біль жене»; «біль, що рветься з грудних глибин», «карнавал закоханих пар», «червоний, як мак, поцілунок, який обпалює губи» («Один»); уста, що «горять від поцілунків»; час, який швидко й непомітно «втікає від закоханих» («Годинник»); «сльозами змочене волосся», туга, що «стискає серце, як удав» («Повернувшись з театру»). Багато поезій Г. Черінь містять ознаки сугестивної лірики, що базуються часом на невловимих асоціативних зв'язках, передаючи душевні внутрішньопсихологічні відчуття ліричної героїні, які розкривають екзистенційну драму її кохання: «Кімната біла і мовчазні вікна, // І скрізь одноманітна чистота... Десь з лісу птах часом тривожно крикне, // І знову тиша, до нудьги пуста» («У лікарні»); «Тихо-тихо... понуро дуби мовчать, // Вітер з хвилями грають фугу, // Розбивають об скелі свою печаль // І мою невимовну тугу» («Один»). У поезії «Повернувшись з театру» асоціативним центром, навколо якого сконцентровано всю трагедію почуттів ліричної героїні – її розпач через зраду коханого є «спів Каварадоссі», що як вирок кохання повторюється рефреном в кожній строфі, поглиблюючи як інтонаційно-емоційна та змістова градація екзистенційну драму відчуттів ліричної героїні: «Прощальний спів Каварадоссі...» – «А в серці спів Каварадоссі...» – «І плач – і спів Каварадоссі...» – «Ридання... Спів Каварадоссі...»

На поезію Ганни Черінь та Михайла Ситника відгукнувся Юрій Клен, який у «Думках на дозвіллі» написав: «Якщо Ганна Черінь тонка й вишукана в своїх віршах і навіть виявляє неабияку сатиричним приском приспану спостережливість у циклі сонетів з німецького життя, що з них деякі починають появлятися в пресі, то менш вибагливим і дуже просто щирим є в своїх рядках Михайло Ситник, що нехитрими словами, «без алітерацій», співає про свій рідний край і свою тугу за ним. Може, за ту простість і відсутність будь-якої рафінованості критика подекуди бачитиме в ньому примітив. Але ж у самій нештучності, в простій співанці

може звучати стільки чару, що мимоволі заслухаєшся і з полегкістю відпочиваєш на звичайних рядках після всяких модерних викрутасів, що більше говорили про вправність, аніж про щирість» [Клен, 1991, с. 48].

Загалом мистецький дискурс поезій воєнного та повоєнного періодів Михайла Ситника та Ганни Черінь репрезентований особистісною, інтимною лірикою; громадянською та патріотичною лірикою (у воєнні часи – лірикою героїки й чину, до якої належать вірші М. Ситника «До моїх ворогів», «На сторожі», «Наш привіт», «Слово до побратимів», «Виклик», «Україна кличе!», «Шумить калина» й Ганни Черінь «На фронті», «Пісня», «Різдво», «На Новий рік») та екзистенційно-ностальгійною, антеїстичною лірикою, пов'язаною з втратою Батьківщини («Знов весна і знов нові дороги...», «Я знов бреду алеями густими...», «Ластівка», «Матері», «У рідний край тяжкі дороги...», «Голуби», «Вітре!», «Вже у вирій відлітають птиці...», «Тінь» та ін. – у М. Ситника; «Альпи», «Чекає мати», «Опівночі», «Чужі дороги» – у Г. Черінь). Мотиви чужини, що визначають екзистенціальну парадигму її поезій з домінантною, як і в М. Ситника, екзистенційною опозицією *чужина – рідна земля* вплітаються і в інтимну лірику поетки, як, скажімо, у вірші «Карі очі»:

Нас, може, навіки з'єднала біда,
Думки вже і звички вивчені...
Я знаю: ти серце своє віддав
Стрункій кароокій дівчині.

Із нею вітчизна, черемухи цвіт
І молодість, кленом заклечана.
Зі мною – прокляття безрадісних літ,
Зі мною – чужа Німеччина.

А туга за рідним не гасне, пече,
Пливе чужиною ворожою...
Нічим тих замріяних карих очей
Тобі замінити не зможу я [Черінь, 1947b, с. 5].

У статті ми зосередилися в основному на особистісній, інтимній ліриці Михайла Ситника та Ганни Черінь, яка засвідчує і щасливі, і драматичні моменти в стосунках митців, особливо яскраво подані в ліриці Г. Черінь, що у творчості обох мистецьки втілюються в поетичний роман про кохання з усією специфікою цього жанру. Якщо порівняти мотиви багатьох інших поезій Михайла Ситника та Ганни Черінь цього періоду, то побачимо не лише їхню спільність, а й те, що називають «спорідненими душами», і не лише мистецькими. Як приклад наведемо вірш Ганни Черінь «Альпи», який дасть змогу якнайкраще зрозуміти «дві душі», що зустрілися на просторах колись такої омріяної, а зараз у силу екзистенціальних обставин вигнання й втрати Вітчизни чужої та байдужої для них Європи:

Уже кінчає осінь злото прями,
І Альпи обгортає біла мла.
Колись про Альпи мріяла я часто...
Тоді як ще дитиною була.

Тепер мене не радують простори
Зелених лук в осінніх туманах,
І тільки сняться придніпровські гори
І золота пшениця на ланах.

Ці вежі гір, що мчать у небеса,
В снігу – мов горді крила лебедині,
Усе немиле серцю, як краса
Чужої і байдужої людини [Черінь, 1947a, с. 30].

Як у Г. Черінь, так і у творчості М. Ситника концепт *чужина* переважає в багатьох поезіях повоєнного періоду в Європі та заокеанського в Америці (особливо в Ситника) й реалізується через екзистенційну опозицію *чужина – рідна земля*: «чужина, нудна до божевілья» («Поет»); «чужинка Влтава» («В Празі»); «непривітна й сіра» чужина («Де б не був я, де б я не заїхав ...»); «гірка» чужина («Дрібнички, мною вивезені з Києва...»); «прірва чужини» («Береза»); «чужина і самота» («Скорбна аналогія») та ін. Проте *чужина* в ліриці поетів осмислюється не як несприйняття чи відкидання цивілізації Заходу, а як трагедія буття українських емігрантів-вигнанців, насильницьки позбавлених рідних теренів та можливості повернутися на Батьківщину, що виражається в численній екзистенційно-ностальгійній, антеїстичній ліриці. Основою концептосфери мистецького світу М. Ситника, як і, зрештою, Г. Черінь, є домінуючий концепт *Вітчизна* (*Батьківщина, рідний край, рідна земля, рідний дім*), власне, в індивідуально-авторському трактуванні поета-емігранта – «втрачена назавжди Вітчизна». Інші концепти з його семантичного поля – *самотність, відчуження, сторонність, страждання, смерть* – пов'язані з ним й, окрім традиційних екзистенціальних маркерів-понять (психологічних, аксіологічних, філософських), творять індивідуально-буттєву картину вираження авторського «я» у власному поетичному бутті-у-світі. Мистецьке буття є своєрідним засобом порятунку від «абсурду життя», яким є в розумінні поета існування чи «напівжиття» на чужині далеко від Батьківщини, через художнє слово, лірико-філософську рефлексію, заглиблення у психічно-особистісні переживання, порятунку від тих реалій, котрі вирвали його з рідного ґрунту, спричинивши внутрішньоособистісний екзистенційний конфлікт між прагненням повернутися на рідну землю й фатальним усвідомленням нездійсненності цієї мрії. Цей конфлікт, що був визначальним в особистому житті поета, так і залишився невирішеним аж до його трагічної загибелі 1959 р. в чиказькому парку.

Екзистенціальну парадигму лірики Михайла Ситника та Ганни Черінь у художньо-біографічному дискурсі визначають насамперед обставини їхньої життєвої і творчої діяльності – Друга світова війна, важкі повоєнні роки та еміграційний чинник, який для багатьох українських митців був визначальним не лише в житті, а й у творчості. Спільну долю митців пов'язала й поезія воєнних та перших повоєнних років, у якій відображено на мистецькому рівні не лише історію їхнього кохання – його світлі й драматичні сторони, а й екзистенціальні обставини буття українців в екзилі. Життя й творчість М. Ситника та Г. Черінь вписано в сторінки історії української літератури ХХ ст., а лірика поетів є виявом тієї мистецької синергії, яка творить літературно-художній феномен української еміграційної літератури.

Список використаної літератури

- Бойчук Б., Рубчак, Б. (Упор.). (1969а). Ганна Черінь. *Координати. Антологія сучасної української поезії на заході: у 2 т.* (Т. 2, с. 246–251). Нью-Йорк: Сучасність.
- Бойчук, Б., Рубчак, Б.Т. (Упор.). (1969b). Михайло Ситник. *Координати. Антологія сучасної української поезії на заході: у 2 т.* (Т. 2, с. 238–240). Нью-Йорк: Сучасність.
- Вірний, М. (1975). Творчі періоди поета. М. Ситник. *Цвіт папороті.* (с. 179–194). Торонто: Молода Україна.
- Качуровський, І. (2018). *Спомини і постаті.* Київ: КЛІО.
- Качуровський, І. (1977). «Цвіт папороті» Михайла Ситника (Радіоскрипт). *Молода Україна*, 253, 17–18.
- Клен, Ю. (1991). Думки на дозвіллі. *Слово і час*, 4. 46–54.
- Коновал, О. (1998). Ситник Михайло. М. Ситник. *Катам наперекір: поезії, проза, спогади* (с. 414–416). Київ: Вид-во ім. Олени Теліги.
- Мистецький український рух.* Збірник I (1946). Мюнхен – Карлсфельд.
- Неврлий, М. (1998). З Україною в серці своєму. М. Ситник. *Катам наперекір: поезії, проза, спогади* (с. 13–23). Київ: Вид-во ім. Олени Теліги.
- Просалова, В.А. (2012). *Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості.* Донецьк: Східний видавничий дім.
- Ротач, П. (1995). Ганні Черінь, українській поетесі у США: Відкритий лист. Г. Черінь. *Калейдоскоп: Статті і рецензії* (с. 317–326). Київ: Всесвіт.

- Рубчак, Б. (1996, Жовтень 17). Ще про Ситника: дозвольте ще більше уточнити. *Літературна Україна*, с. 6.
- Салига, Т. (2021, Січень 15) «...Важким я колосом устану із грудки рідної землі...»: поет Михайло Ситник у мозаїці оцінок. *Українська літературна газета*, с. 14–20.
- Самчук, У. (1979). *Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи*. Вінніпег: Товариство «Волинь».
- Слабошпицький, М. (2006). *25 поетів української діаспори: літературно-художнє видання*. Київ: Ярославів Вал.
- Ситник, М. (1946). *Відлітають птаці*. Гамбург – Гайденав.
- Ситник, М. (1998). *Катам наперекір. Поезії, проза, спогади*. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги.
- Ситник, М. (1975). *Цвіт папороті. Поезії*. Торонто: Молода Україна.
- Ситник, М. (1944). Тривога. *Земля, Пляуен*, 12, 4.
- Сорока, П. (1996). *Ганна Черинь: літературний портрет*. Тернопіль: Лілея.
- Фізер, І. (1969). Вступна стаття. Б. Бойчук, Б. Рубчак (Ред.). *Координати. Антологія сучасної української поезії на заході: у 2 т. (Т. 1. с. 13–32)*. Нью-Йорк: Сучасність.
- Череватенко, Л. (1994). «Моя душа розділена надвоє». *Дніпро*. 1, 44–53.
- Черинь, Г. (1947а) Альпи. *Літаври*. Зальцбург, 3, 30.
- Черинь, Г. (1947б). Карі очі. *Літературний зошит*. Новий Ульм, 3, 5.
- Черинь, Г. (1947с). Любов. *Похід*. Гайденав, 2, 46.
- Черинь, Г. (1947d). Один. *Арка*. Мюнхен, 5, 38.
- Черинь, Г. (1944). Слива. *Земля*. Пляуен, 5, 5.
- Черинь, Г. (1947е). Сьогодні вперше я тебе зустріла... *Літаври*. Зальцбург, 4/5, 36.
- Черинь, Г. (1965). *Ідьмо зі мною! (Репортажі)*. Буенос-Айрес: Видавництво Юліана Середюка.
- Штогрин, Д. (1991). Силуетка про письменницю. Г. Черинь. *Слова: Роман у віршах* (с. 7–13). Київ: Оберіг.
- Юриняк, А. (1974). Про одну строкату збірку поезій. *Критичним пером* (с. 33-50). Лос-Анджелес: Greeley.
- Ющенко, О. (1996, Жовтень 17). Задля уточнення версії. *Літературна Україна*, с. 6.

EXISTENTIAL PARADIGM OF LYRICS BY MYKHAILO SYTNYK AND HANNA CHERIN (ARTISTIC AND BIOGRAPHICAL DISCOURSE)

Igor P. Vasylyshyn, Lviv Polytechnic National University (Ukraine)

e-mail: ip.was@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-7

Key words: Mykhailo Sytnyk, Hanna Cherin, emigrant poets, post-war years, existential paradigm, artistic and biographical discourse, DP camps, personal, intimate lyrics, anteistic lyrics, concept.

The article highlights the poetic legacy of the war and postwar years of Ukrainian artists Mykhailo Sytnyk and Hanna Cherin, united not only by the Muse but also, albeit for a short time, by marriage. The creative tandem of poets lasted until the end of the 1940s, in the 1950s their lives diverged in the United States, but there remained works that united artists in their common life and artistic destiny.

The aim of the article is to comprehend the existential paradigm of the lyrics of M. Sytnyk and H. Cherin in the artistic and biographical discourse. Materials of scientific research, in particular the texts of some poems, have been published in Ukraine for the first time and make it possible to cover the little-known pages of the life and work of M. Sytnyk and H. Cherin in the 1940s in Europe. The article is written with the maximum preservation of the cited materials, which are important historical and literary sources in the study of the biography and work of Ukrainian artists, the disclosure of their biographical and creative discourse.

To achieve this goal, several methods were used – primarily from biographical with the study of authentic sources, cultural-historical, philological, intertextual to phenomenological and hermeneutic analysis, which allow distinguishing and analyzing artistic and biographical discourse in the lyrics of M. Sytnyk and H. Cherin to explore the existential paradigm of their poetry. Elements of conceptual analysis are also used, which allow considering the lyrics of poets through the prism of dominant concepts.

The married life of artists and the reasons for their divorce can be reproduced only from fragments, i.e. from the words of their friends, acquaintances, in some mentions of researchers of their work and from the poetic lines of M. Sytnyk and H. Cherin, because none of them did not mention this period after the break. The post-war period in Europe was the time not only of romantic relations between artists, marriage, and the birth of a daughter but also of successful creative activity, joint speeches at conferences, literary evenings, and other events of the DP cultural and artistic community. While in Europe, poets published their works in numerous emigrant publications and separate collections of poetry in the 1940s, existential meditations), in which the dominant concept is *the lost Motherland*, which is realized in the lyrics of poets through the opposition of *foreign – native land*.

The artistic discourse of poetry of the war and post-war periods of M. Sytnyk and H. Cherin is represented by personal, intimate lyrics; civic and patriotic lyrics (in wartime – the lyrics of heroism and rank), and existential-nostalgic, anteistic lyrics associated with the loss of the Motherland.

The existential paradigm of the lyrics of Mykhailo Sytnyk and Hanna Cherin in the artistic and biographical discourse is determined primarily by the circumstances of their life and creative activity – the Second World War, the difficult postwar years, and the emigration factor, which for many Ukrainian artists was decisive not only in their lives but also in their work. The common destiny of the artists was connected by the poetry of the war and the first postwar years, which reflected at the artistic level not only the story of their love – its bright and dramatic sides, but also the existential circumstances of Ukrainians in exile.

References

Boichuk, B., Rubchak, B. (1969). *Hanna Cherin* [Hanna Cherin]. *Koordynaty. Antolohiia suchasnoi ukrainskoi poezii na zakhodi: u 2 t* [Coordinates. Anthology of modern Ukrainian poetry in the west: in 2 volumes]. New-York, Modernity Publ., vol. 2, pp. 246-251.

Boichuk, B., Rubchak, B. (1969). *Mykhailo Sytnyk* [Mykhailo Sytnyk]. *Koordynaty. Antolohiia suchasnoi ukrainskoi poezii na zakhodi: u 2 t* [Coordinates. Anthology of modern Ukrainian poetry in the west: in 2 volumes]. New-York, Modernity Publ., vol. 2, pp. 238-240.

Cherevatenko, L. (1994). «*Moia dusha rozdilena nadvoie*» [“My soul is divided in two”]. *Dnipro* [Dni-pro], vol. 1, pp. 44-53.

Cherin, H. (1944). *Slyva* [Plum]. *Zemlia* [Earth], vol. 5, p. 5.

Cherin, H. (1947). *Alpy* [Alps]. *Litavry* [Timpani], vol. 3, p. 30.

Cherin, H. (1947). *Kari ochi* [Hazel Eyes]. *Literaturnyi zoshyt* [Literary Notebook], vol. 3, p. 5.

Cherin, H. (1947). *Liubov* [Love]. *Pokhid* [Campaign], vol. 2, p. 46.

Cherin, H. (1947). *Odyn* [Alone]. *Arka* [Arch], vol. 5, p. 38.

Cherin, H. (1947). *Sohodni vpershe ya tebe зуstrila...* [Today I met you for the first time...]. *Litavry* [Timpani], vol. 4/5, p. 36.

Cherin, H. (1965). *Yidmo zi mnoiu!* (*Reportazhi*) [Come with me! (Reports)]. Buenos-Aires, Vydavnytstvo Yuliana Sereduka Publ., 240 p.

Fizer, I. (1969). *Vstupna stattia* [Introductory article]. In B. Boichuk & B. Rubchak (Eds). *Koordynaty. Antolohiia suchasnoi ukrainskoi poezii na zakhodi: u 2 t* [Coordinates. Anthology of modern Ukrainian poetry in the west: in 2 volumes]. New-York, Modernity Publ., vol. 1, pp. 13-32.

Kachurovskiy, I. (1977). “*Tsvit paporoti*” *Mykhaila Sytnyka* (*Radioskrypt*) [“Fern Blossom” by Mykhailo Sytnyk (Radioscript)]. *Moloda Ukraina* [Young Ukraine], vol. 253, pp. 17-18.

Kachurovskiy, I. (2018). *Spomyny i postati* [Memories and figures]. Kyiv, Vydavnytstvo KLIO Publ., 608 p.

Klen, Yu. (1991). *Dumky na dozvilli* [Thoughts at Leisure]. *Slovo i chas* [Word and Time], vol. 4, pp. 46-54.

Konoval, O. (1998). *Sytnyk Mykhailo* [Sytnyk Mykhailo]. In M. Sytnyk. *Katam naperekir. Poezii, proza, spohady* [In Spite of the Executioners. Poetry, prose, memories]. Kyiv, Vydavnytstvo Oleny Telihiy Publ., pp. 414-416.

Mystetskyi Ukrainskyi Ruh. Zbirnyk I. (1946). [Art Ukrainian Movement. Collection I]. Munich, Karlsruhe, 111 p.

Nevrlyi, M. (1998). *Z Ukrainoiu v sertsii svoiemu* [With Ukraine in My Heart]. In M. Sytnyk. *Katam naperekir. Poezii, proza, spohady* [In Spite of the Executioners. Poetry, prose, memories]. Kyiv, Vydavnytstvo Oleny Telihiy Publ., pp. 13-23.

Prosalova, V.A. (2012). *Ukrainska diaspora: literaturni postati, tvory, bibliografichni vidomosti* [Ukrainian Diaspora: Literary figures, works, bibliographic information]. Donetsk, East Publishing House, 480 p.

Rotach, P. (1995). *Hanni Cherin, ukrainskii poetesi u SShA: Vidkrytyi lyst.* [To Hanna Cherin, to the Ukrainian poetess in the USA: Open letter]. In H. Cherin. *Kaleidoskop: Statti i retsenzii* [Kaleidoscope: Articles and reviews]. Kyiv, Vsesvit Publ., pp. 317-326.

Rubchak, B. (1996). *Shche pro Sytnyka: dozvolte shche bilshе utochnyty* [More about Sytnyk: Let Me Clarify Even More]. *Literaturna Ukraina* [Literary Ukraine], p. 6.

Salyha, T. (2021) "...Vazhkym ya kolosom ustanu iz hrudky ridnoi zemli...": poet Mykhailo Sytnyk u mozaitsi otsinok ["...I will rise with a heavy ear from the lump of my native land...": poet Mykhailo Sytnyk in a mosaic of assessments]. *Ukrainska literaturna hazeta* [Ukrainian Literary Newspaper], no. 1, pp. 14-20.

Samchuk, U. (1979). *Plianela Di-Pi. Notatky y lysty* [Planet DP. Notes and letters]. Winnipeg, Volyn Publ., 355 p.

Shtohryn, D. (1991). *Syliuetka pro pysmennytsiu* [Silhouette of a writer]. In H. Cherin. *Slova: Roman u virshakh* [Words: A novel in verse]. Kyiv, Oberih Publ., pp. 7-13.

Slaboshpytsky, M.F. (2006). *25 poetiv ukrainskoi diaspory: literaturno-khudozhnie vydannia* [25 poets of the Ukrainian diaspora: literary and artistic publication]. Kyiv, Yaroslaviv Val Publishing House, 728 p.

Soroka, P. (1996). *Hanna Cherin: literaturnyi portret* [Anna Cherin: a literary portrait]. Ternopil, Li-leia Publ., 183 p.

Sytnyk, M. (1944). *Tryvoha* [Anxiety]. *Zemlia* [Earth], vol. 12, p. 4.

Sytnyk, M. (1946). *Vidlitaiut ptytsi* [Birds Fly Away]. Hamburg, Haidenav Publ., 95 p.

Sytnyk, M. (1975). *Tsvit paporoti. Poezii* [Fern Color. Poetry]. Toronto, Moloda Ukraina Publ., 224 p.

Sytnyk, M. (1998). *Katam naperekir. Poezii, proza, spohady* [In Spite of the Executioners. Poetry, prose, memories]. Kyiv, Vydavnytstvo Oleny Telihy Publ., 448 p.

Virnyi, M. (1975). *Tvorchi periody poeta* [Creative Periods of the Poet]. In M. Sytnyk. *Tsvit paporoti. Poezii* [Fern Color. Poetry]. Toronto, Moloda Ukraina Publ., pp. 179-194.

Yuryniak, A. (1974). *Pro odnu strokatu zbirku poezii* [About one colorful collection of poems]. *Krytychnym perom* [Critical Pen]. Los Angeles, Greeley Publ., pp. 33-50.

Yushchenko, O. (1996). *Zadlia utochnennia versii* [To clarify the version]. *Literaturna Ukraina* [Literary Ukraine], 17 october, p. 6.

Одержано 21.07.2021.

УДК 2:81'42:82(73)

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-8

О.Г. ШОСТАК,
доктор філологічних наук,
завідувач кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики
Національного авіаційного університету (м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ ПИСЬМОВОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ КОРІННИХ НАЦІЙ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ

Метою дослідження є прагнення схарактеризувати явище письменницької боротьби за індіанську незалежність як історично зумовлений феномен культурно-літературного й історичного процесу Північної Америки. Опорними методами стали: історико-літературний, історико-культурний, структурний підходи, що дали змогу з'ясувати особливості сприйняття ідентичності корінних народів у контексті культурних і літературних трансформацій, які відбуваються в умовах пристосування корінних народів до білої експансії на північноамериканський континент протягом XVIII–XXI ст. У фокусі дослідження – розгляд виникнення писемної національної літератури автохтонних народів Північної Америки як явища і здійснена спроба провести аналіз історичних проєкцій на сучасну літературну творчість американських індіанців. Визначено теоретико-методологічні засади осмислення національної ідентичності у культурології, історії, літературознавстві, з'ясовано специфіку моделювання національної ідентичності у літературі корінних народів. Висвітлено, зокрема, моделі формування просторової, мовної, культурно-релігійної, гендерної ідентичності, які є важливими складовими національної ідентичності корінних народів континенту. Виділено основні домінуючі критерії ідентичності у літературних творах, написаних письменниками корінного походження протягом трьох століть.

Ключові слова: національна ідентичність, корінні народи Північної Америки, перші нації Канади, американські індіанці, література корінних народів Північної Америки, постколоніалізм, архетипи, корінні американці, маргінальність.

В фокусе исследования – рассмотрение возникновения письменной национальной литературы автохтонных народов Северной Америки как явления. Предпринята попытка произвести анализ исторических проекций на современное литературное творчество американских индейцев. Определены теоретико-методологические основы осмысления национальной идентичности в культурологии, истории, литературоведении, выяснена специфика моделирования национальной идентичности в литературе коренных народов. Освещены, в частности, модели формирования пространственной, языковой, культурно-религиозной, гендерной идентичности, которые являются важными составляющими национальной идентичности коренных народов континента. Выделены основные доминирующие критерии идентичности в литературных произведениях, написанных писателями коренного происхождения на протяжении трех столетий.

Ключевые слова: национальная идентичность, коренные народы Северной Америки, первые нации Канады, американские индейцы, литература коренных народов Северной Америки, постколониализм, архетипы, маргинальность.

Отримання Н.С. Момадеєм Пулітцерівської премії в 1969 р. привернуло увагу широкого читацького кола до літературної та художньої творчості представників корінних народів Північної Америки. Дж. Брухач зауважує: «З огляду на важливість ефекту успіху цього роману, цілком виправдано вважати його початком сучасного періоду індіанського красного письменства. Проте справжній початок так званого індіанського ренесансу відбувся набагато раніше» [Brychach, 1996, с. 311]. На думку багатьох дослідників, його варто шукати не серед останніх десятиліть, а протягом усього XX ст., коли авто-

ри індіанського походження прагнули до літературного виявлення власної ідентичності як представників корінних народів континенту. Важливою стала рішучість письменників у галузі національного, культурного, буттєво-історичного вкорінення досвіду власних народів. К. Вомак пише про те, що «значно легше описати трайбалізм літературного процесу, ніж дати визначення того, що ж таки є трайбалістська література» [Womack, 2008, с. 23].

Метою нашого дослідження є прагнення схарактеризувати явище письменницької боротьби за індіанську незалежність як історично зумовлений феномен культурно-літературного й історичного процесу Північної Америки. Опорними методами стали: історико-літературний, історико-культурний, структурний методологічні підходи, що дали змогу з'ясувати особливості сприйняття ідентичності корінних народів у контексті культурних і літературних трансформацій, які відбуваються в умовах пристосування корінних народів до білої експансії на північноамериканський континент протягом XVIII–XXI століть.

Власне літературна творчість серед представників корінних народів на теренах Північної Америки в більш сучасному розумінні цього явища почала з'являтися із запровадженням масової англомовної освіти для індіанських дітей. Представника народу могіканів на ім'я Самсон Окком (Samson Oссom) вважають автором першого друкованого тексту, написаного індіанцем, що відомий під назвою «Проповідь, виголошена під час страти Мойсея Пола, індіанця» (1772). У цьому риторичному творі С. Окком звертається як до білої аудиторії, використовуючи вельми популярний на той час жанр проповіді, так і до червоних братів, застерігаючи їх від згубної дії алкоголю [Brown Ruoff, 1990]. У XIX ст. серед індіанських письменників превалювали такі літературні жанри, як література протесту, автобіографії, нариси з історії конкретних націй. Автори цих літературних творів мали на меті захистити права своїх народів на землю, яку в них стали активно відбирати з початку XIX ст. згідно із «Законом про переміщення корінних жителів» від 1830 р. Серед найбільш яскравих авторів літератури протесту називають Еліаса Будінота (Elias Boudinot) («Звернення до білих» (1826)), представника народу черокі; Вільяма Ейпса (William Apes) («Індіанське дзеркало для білих» (1833), «Індіанська нуліфікація законів штату Массачусетс проти народу маршпі» (1835), «Похвальне слово Королю Філіпу» (1836)), члена нації пекотів. Серед канадських авторів цього напрямку необхідно назвати ім'я Луї Ріеля (Louis Riel), більш відомого як ватажка повстання метисів. Він був знаним поетом свого часу, його збірку «Релігійні та політичні поезії» видано посмертно прихильниками в 1886 р. через рік після його страти. Увесь літературний спадок Ріеля видано у п'яти томах лише в 1985 р. Ще один визначний твір того періоду, що належить літературі Канади, – «Організація Нової Індіанської території, на схід від Міссурі» (1850) Джорджа Копвея (George Copway), представника народу оджибва. Характеризуючи жанр проповіді, М. Вілсон пише, що це чудовий спосіб привернути увагу суспільства до проблем несправедливості й гноблення. «Розрізнені та зумовлені інституційною приналежністю, літературні форми, на зразок проповіді або короткого оповідання, створюють корисне (хоч аж ніяк не нейтральне) середовище для висловлювання провокативних думок літератури протесту» [Wilson, 2008].

Звернення до жанру автобіографії серед індіанських авторів спричинено їхнім прагненням дати зрозуміти білому християнському загалові, що червоношкірі жителі континенту також є людьми із власним життям, емоціями, звичками й сталим укладом життя. Найбільш відомі «Син лісів» (1829) Вільяма Ейпса (William Apes), «Життя, історія і подорожі Кахге-га-гах-боу» (1847) Джорджа Копвея. Варто наголосити, що автобіографія Дж. Копвея – перша книга, написана індіанцем, яку надруковано англійською мовою. Трохи згодом до цього списку додано автобіографію Лідії Кемпбел (Lydia Campbell), яка написала «Нариси життя в Лабрадорі» (1894) – перший опис життя інуїтів. О. Ващенко зазначає, що представники «диких» племен виявляють «надзвичайну обізнаність у сфері історії, літературних канонів і смаків свого часу, як і реального життя своїх опонентів» [Ващенко, 2000, с. 454]. Найбільш відомою автобіографією стала книга Сарі Віннемукки-Хопкінс (Sarra Winnemucca-Hopkins), представниці народу паютів, «Життя серед паютів» (1883), де описано історію її народу й уклад життя. Авторка розкриває читацькому загалу високий статус індіанської жінки, чим прислужилася феміністичному руху XIX ст. Л.В. Браун Руоф називає цю книгу «найпотужнішою» серед хронік, які розповідають про згубний вплив насильницького переміщення й зловживання державних агентів проти індіанців [Brown Ruoff, 1996a, с. 147].

Найбільш ранній твір з історії корінних націй континенту, що написано представником однієї з цих націй, – «Записки древньої історії шести націй» (1827) Девіда Кусіка (David Cusick), тускарора. Дж. Копвей написав «Традиційну історію й уклад життя народу оджибва» (1850), Пітер Джонс (Peter Jones), оджибва, – «Історію індіанців-оджибва», Вільям Віппл Ворен (William Whipple Warren), оджибва – «Історію оджибва, їхні традиції і фольклор» (1852), Пітер Дуенат Кларк (Peter Dooyenate Clark), віандот, – «Походження й історію народу віандот» (1870), Еліас Джонсон (Elias Johnson), тускарора, – «Легенди, традиції й закони ірокезів» (1881), Ендрю Блекберд (Andrew J. Blackbird), оттава, – «Історію індіанських народів оттава й чиппева» (1887). «На етапі переходу від внутрішньо племінного мислення до національного аборигенні автори відчули потребу осмислити сутність й унікальність власних культур у загальнолюдському контексті» [Ващенко, 2000, с. 460]. Пишучи про внесок ранніх письменників у розвиток індіанської літератури, Дж. Кокс і Д. Джастис зауважували, що «у той час письменники, які належать до раннього ренесансу, рідко звучали співзвучно з активістами «Червоної сили», хоч вони й передавали відчуття того, що багато з читачів розуміли як автентичну культурну традицію. Ці письменники були переважно християнами, тому й адаптували різноманітні культурні й соціальні практики європейських іммігрантів. Історичне та політичне значення їхніх робіт стає більш зрозумілим щойно порушують питання про те, як саме вдалося Самсону Оккому чи Вільяму Ейпсу прожити свої життя між двома культурами, як вони прислужилися корінним спільнотам, до яких вони належали» [Cox, Justice, 2014, p. 5].

У середині XIX ст. виходить роман, написаний Джоном Роллінгом Риджем (John Rollin Ridge), черокі, – «Життя і смерть Хоакіна Мур'єтті» (1857). До сьогодні серед дослідників точаться суперечки щодо того, чи можна цей роман назвати індіанським, оскільки він не зачіпає індіанської тематики, розповідаючи про життя мексиканського бандита. П. Еллен переконана, що «якщо Риджевий роман і не про індіанців, то він щонайменше про індіанську реакцію на захоплення й поневолення» [Allen, 1986, p. 76]. Л. Оувенс запевняє, що подібні спекуляції є «прихованим актом привласнення, оскільки цей роман розповідає стільки ж про утиски індіанців, як і про романтичну фігуру індіанця» [Owens, 1992, p. 33]. Натомість Б. Руоф убачає у творі лише «білий» роман [Brown Ruoff, 1996a, p. 149].

У 1891 р. надрукований роман «Вінема: дитина лісу», що написаний жінкою-індіанкою Еліс Каллаган (Alice Callahan), представницею народу крік. Роман є першим белетристичним твором, присвяченим індіанській тематиці, проте за формою – це суто «білий роман», створений у жанрі сімейної ідилії, характерному для літератури передвоєнного Сходу США. Обидва романи «Вінема: дитина лісу» та «Життя і смерть Хоакіна Мур'єтті» – імовірно епігонські наслідування європейських зразків, що не мають самостійної літературної цінності. Оцінюючи роман «Вінема» із погляду важливості або радше неважливості для індіанської національної літератури, К. Вомак, представник народу крік, зауважує, що роман «не відтворює особливостей життя кріків через те, що протагоністка зрікається цінностей матриархату, притаманних цій нації, а натомість декларує антиіндіанські цінності. Попри те, що цей роман ніяк не можна назвати літературою кріків, та й загалом текст дуже слабкий у літературному вимірі, він становить певну цікавість як документ, що демонструє християнську зверхність і прагнення до асиміляції» [Womack, 1999, p. 107].

Відлік професійної індіанської літератури пов'язаний з іменем Полін Джонсон (Pauline Johnson), представниці народу мохавків, яка проживала на території Канади. Її найвідоміші віршовані збірки – «Білий вампум» (1895) і «Народжена в Канаді» (1903). Із 1907 р. до 1912 р. вона часто друкувала свої короткі оповідання й нариси на сторінках «Мазерз Мегазін» (Mother's Magazine) та «Бойс Ворлд» (Boy's World). Більшість із цих творів утворили збірку «Легенди Ванкувера» (1911). Тяжко хворіючи, Джонсон підготувала до друку поетичну збірку «Кремій і пір'я» (1912). Посмертно в 1913 р. вийшли дві збірки коротких оповідань «Шагганатті» і «Виготовлювачка мокасин». Остання мала виражений феміністичний характер. Як наголошує Б. Руофф, попри те, що в історії літератури П. Джонсон залишилася відомою радше завдяки своїм поезіям, «образи жіноцтва фронтиру у «Виготовлювачці мокасин» є її найбільш вагомим внеском у розвиток індіанської літератури, що перевершує навіть її вірші» [Brown Ruoff, 1996b, p. 241].

На зламі століть особливої популярності знову набули «індіанські» автобіографії. Найвідоміші з них написані членами Асоціації американських індіанців. Перу Чарльза Істмана належить «Індіанське дитинство» (1902), де він описував своє виховання як воїна серед народу сіу в дорезерваційний період. Наступна його книга присвячена досвіду набуття «білої» освіти й лікарській практиці, має назву «Із глибоких лісів до цивілізації» (1916). Г. Бонін написала книги «Враження про індіанське дитинство» (1900) і «Шкільні дні індіанської дівчинки» (1921), надрукувавши їх під своїм сіу іменем – Зіткала Ша (Червона Пташка). Лютер Стандинг Бєар (Luther Standing Bear) видав «Мій народ – сіу» (1928). Френсис Лафлєч (Francis La Flesche) створив мемуари «Середні п'ятеро. Індіанські хлопці в школі» (1900). Канадські автори також додали свою частку до цього вагомого переліку: Анаута (Anauta), інуїтка, – «Земля хороших тіней. Історія життя Анаути, ескімоської жінки» (1940), Чарльз Джеймс Ноувел (Charles James Nowell), квакіутл, – «Дим із їхніх багать: життя вождя квакіутлів» (1940). «Аборигенним авторам притаманно звертатися до усних джерел, багатих фольклорних традицій, вони черпали тут і реальні факти, і конкретні приклади життєвого укладу, і манеру оповіді, і спосіб осмислення матеріалу. Водночас на їхніх творах помітно позначилася ідеологічна ситуація періоду переходу від колоніальної епохи до зрілої американської державності, із характерною для нього експансією, що безпосередньо зачіпала долю індіанських племен» [Ващенко, 2000, с. 460]. Твори цього періоду становлять більше зацікавлення для етнографів, ніж їхня літературна й естетична самоцінність. Багато авторів ще не піднялися до ідеї про важливість місця літератур корінних народів у загальноамериканському каноні. «Літературна творчість американських індіанців другої половини XIX ст. демонструє складний процес переорієнтації з усного традиційного мислення й оповіді до принципів літературної творчості» [Ващенко, 2003, с. 892]. Як слушно зауважує Н. Висоцька, «квінтесенцією літературного процесу <...> є канони – рухливі й водночас фіксовані в кожен конкретний історичний момент» [Висоцька, 2020, с. 54].

Успішно працювали індіанські автори того часу й у жанрі політичного памфлету, що відповідало історичним і культурним вимогам. 1907 року, попри шалений спротив із боку представників корінних народів, на Індіанській території створено штат Оклахома. Практично всі корінні газети відгукнулися про це глузливими статтями. Найвідомішими з авторів-сатириків є Олександр Поузі (Alexander Posey), представник народу крік, Віл Роджерс (Will Rogers) – черокі.

Віл Роджерс уславився як комедійний актор театру й кіно, автор багатьох афоризмів, але не меншу популярність він мав і як журналіст, ведучий рубрики «Що сказав Віл Роджерс» у газеті «Нью-Йорк Таймс» (1922–1935). Його дотепи часто з'являлися на шпальтах журналу «Сетедей Івнін Пост» (Saturday Evening Post) із влучними сатирами на тогочасних політиків. За вишуканий стиль і гострі коментарі його вважали літературним нащадком М. Твена. «Роджерсові схожі на водевілі естрадні виступи, газетні колонки та інші твори додали індіанської присутності у свідомість багатьох американців. Хоч Роджерс посідає зазвичай несуттєве місце в літературній історії корінних американців через те, що індіанська тематика не відігравала для нього центральної ролі у творчості, його популярність підігрівалася саме індіанською ідентичністю» [Warrior, 1995, p. 21].

Особливість розвитку індіанської журналістики полягала в тому, що шпальти багатьох газет і журналів слугували відправною точкою для оприлюднення літератури корінних народів. Вони, по суті, були єдиною трибуною для індіанських авторів на той час. Особливо варто звернути увагу на журнали, що видавалися за участі членів Асоціації американських індіанців. «Вассая» (Wassaja) видавав Карлос Монтесума в 1916 р., у «Квотерлі Джорнал» (Quarterly Journal) редактором працював Артур Паркер, журнал виходив у 1912–1916 рр., «Американ Індіан Джорнал» (American Indian Journal), виходив під редакцією Зіткала Ша в 1917 р. Протягом другої чверті XX ст. особливої популярності набувають газети «Томагавк» («Tomahawk»), що видавали серед народу оджибва Білої землі в 1917 р., «Індіан Спінкін Ліф» («Indian Speaking Leaf») – 1937 р. в Нью-Джерсей, «Стендин Рок Ейпах» («Standing Rock Eypah») – 1943 р. в Північній Дакоті, «Адхгоніііі: щомісячник мовою навахо» (Adhgoniigii: Navajo Language Monthly), що виходив у 1943 р. в Аризоні.

Попри блискучу кар'єру журналіста, О. Поузі найбільш відомий своїми листами як Фаса Фіксико, що друкували протягом кількох років на сторінках «Індіанського журналу»

(«Indian Journal») у 1902–1908 рр. у Юфалі. Усього опубліковано сімдесят три тексти. Видаючи листи під іменем селяка Фаса Фіксико, який висловлював свої думки сумішшою англійською та крік, автор висміював політику уряду щодо індіанців й індіанських земель. Незважаючи на те, що багато дослідників убачають схожість листів за формою з європейською традицією, К. Вомак називає листи Фаса Фіксико «одним із найяскравіших виявів індіанського літературного націоналізму» [Womack, 1999, p. 132]. О. Поузі звернувся до комедійності як до способу привернути увагу до надзвичайно важливих для індіанців речей. Спочатку автор використовував Фаса Фіксико і його друзів, щоб просто поговорити про місцеві новини й плітки в містечку Юфала. Часто він розповідав про ці несуттєві події піднесено-епічною мовою, але згодом починає звертатися до більш глобальних тем, розповідаючи про корупційні дії місцевих можновладців, які одночасно були і членами комітету з розподілу індіанських земель, про права індіанців, особливості місцевої бюрократії. «У листах створена достовірна атмосфера місцевості навкруги Юфала: вулиці містечка та його будівлі, мова жителів, природні особливості довколишніх лісів, описи місця проведення ритуальних танців, індіанські земельні латки і їхні будиночки, цілий світ, що його американський реаліст В. Фолкнер назвав «власна марка рідної землі» [Womack, 1999, p. 136].

К. Вомак переконаний, що листи Фаса Фіксико – переконливий зразок літератури трайбалізму. Попри всю серйозність порушених питань, ці листи мають гумористичне забарвлення, що є характерною рисою всієї трайбалістської літератури та має глибоке коріння у фольклорній традиції корінних народів. «Гумор у листах Поузі виникає зі спроб чистокровних індіанців зрозуміти швидкі перетворення в цьому нестабільному світі. Із часом висміюються і спроби деяких індіанців отримати зиск із цього, підставивши під загрозу благополуччя цілої нації. Сленг, незвичайні словесні звороти, перекручені кліше, «редиш»¹ і перебільшення створюють гумористичний ефект» [Womack, 1999, p. 136]. Критик зауважує, що автор не насміхається зі своїх героїв, вони зовсім не «недоумки», а радше розумні люди, спроможні на дотепні коментарі стосовно того, що відбувається на індіанській території. У такий спосіб О. Поузі створював власний образ справжнього індіанця, який був далекий від розтиражованих на той час образів «індіанця, що вимирає» чи «кровожерливого дикуна». Сміх залишається єдиною зброєю людей, загнаних у резервації та змушених повністю змінити традиційний спосіб життя протягом одного-двох поколінь. На думку дослідника, гумор робить їх спроможними в цих умовах утримати власну ідентичність. К. Вомак пише, що «протягом усього свого життя Поузі говорив, писав і думав про себе як про індіанця-кріка, індіанського письменника племені крік» [Womack, 1999, p. 138].

Ще одним представником індіанської літератури першої половини ХХ ст., тісно пов'язаним з Асоціацією американських індіанців, є Джон Мілтон Оскисон (John Milton Oskison), черокі. Він починав свій письменницький шлях як журналіст, працював у «Норс Американ Рев'ю» («North American Review»), «Еврибодиз Мегезин» («Everybody's Magazine»), «Саузерн Воркмен» («Southern Workman»), писав есе і статті з питань індіанської політики. Почасти зовсім не зрозуміло, чю позицію обстоював Оскисон, дослідники звертають увагу на його «асиміляційні» настрої. «Він часто використовував різкі заяви й фрази, на зразок «зруйнувати індіанську ідентичність», «укриті пилом реліквії», «непомітно відійти в минуле», «ув'язнення», «замовчування голосів». Проте різкість цих фраз підриває наївну віру читача в добрі наміри асиміляції» [Ronnow, 1996, p. 273]. Так само сповнені метафор та неочевидних алюзій і його короткі оповідання, що публікувалися в період із 1900 до 1925 р. Ці твори було присвячено переважно трудностям фронтального життя в Оклахомі, де герої-рятівники білих поселенців або просто сором'язливі сміливці-здоровані незмінно наприкінці виявлялися індіанцями чи метисами. Дж. Оскисон – автор трьох романів: «Дикий врожай» (1925), «Блек Джек Деві» (1926). Найбільшу популярність здобув як автор епічного роману «Брати три» (1936), на той час це був найдовший твір, написаний коли-небудь індіанським автором. Тут уперше порушено тему упередженості щодо так званих індіанців-полукровок. Крім того, його перу належать дві біографії «Титан Техасу» (1929) про Сема Хаустона та «Текумсе і його час» (1938).

¹ Від «red English».

Важлива віха індіанської літератури – одкровення Чорного Лося, записані білими інформантами Джоном Дж. Нейхартом та видані під назвою «Говорить Чорний Лось» (1931) і «Шостий предок» (1984), а також Дж. Брауном «Священна Трубка» (1953). Книга «Говорить Чорний Лось» фактично стала маніфестом відродження корінних американців, послугувала джерелом натхнення для ідеологів субкультур у 1960-ті роки. Найбільш цікава й важлива частина розповіді – опис «Великого видіння» Чорного Лося під час його дитячої хвороби. Видіння синтезує основні символи й концепції культури лакота, за допомогою подібних видінь духи впускали обраних у свій світ, надаючи не тільки знання та сили для зцілення людини, але й здатність увічнювати набуті знання у свідомості багатьох людей. «Ханблоглака, або передання видіння, була ритуалом відновлення й передання сили, проте навряд чи Нейхарт зрозумів ритуальні наміри Чорного Лося. Натомість ставлення Нейхарта до викладу матеріалу в книгах має вигляд оплакування Чорним Лосем неминучого знищення його вірувань і народу. <...> Філософію Нейхарта можна назвати умовно християнською в його переконанні, що скорботи Чорного Лося були сумними та водночас пророчими, через це багато частин книги написані на зразок Біблії Короля Якова, а особисті сторінки життя героя й описи історичних подій у дитинстві Чорного Лося наче скопійовані з «Пригод Гекельбері Фіна». Що ж стосується смерті Скаженого Коня, то цей уривок узагалі вигаданий особисто Нейхартом, як і зачин з епілогом, що сповнені неймовірною тугою» [Rice, 1996, p. 212]. Завдяки такій інтерпретації Дж. Нейхарта, західний світ сприйняв одкровення Чорного Лося як зразок дохристиянської святості людини, що не отримала звістки про Христа. Проте Чорний Лось, що добре знав світ білої людини, на думку Дж. Райса, просто використав Нейхарта і Брауна, «на зразок того, як у юності він би використав доброго коня» для передання прийдешнім поколінням. Один із перших дослідників літератури корінних народів К. Лінкольн звертає увагу на текстуальні суперечності в «Говорить Чорний Лось»: «Чорний Лось оплакує розірване священне коло життя свого племені після поразки біля Вундід Ні, коли квітуче дерево почало чахнути, а “мрія людей померла в закривавленому снігу”. Водночас він продовжує снити духами грози й зцілювати життя людей, як хейока або священний клоун» [Linkoln, 1983, p. 50]. Попри адаптацію білих інтерпретаторів, автентичний голос Чорного Лося сколихнув паніндіанські тенденції в літературній традиції США, що дає змогу вважати його вагомим попередником індіанського ренесансу.

Визначний автор того періоду – Джон Джозеф Метьюз (John Joseph Mathews) – представник народу осейджів, який був не лише письменником, але й провідною фігурою політичному власного народу. Історики літератури називають його роман «Захід сонця» (1934) одним із перших у царині індіанського роману. Л. Оувенс вважав цей роман вступом до сучасного індіанського роману, «відмовою визнати просту ентропійну фабулу, нав'язану американським індіанцям американськими міфотворцями» [Owens, 1992, p. 60]. Цьому роману передував роман «Вах'Кон-Тах» (1932), проте найбільш відомим твором письменника називають «Розмови з Місяцем» (1945), що є синтезом фольклору, натурософських роздумів та особистісних міркувань. Дослідники вбачають його спорідненість із літературною традицією, започаткованою Г. Торо у «Волдені». Остання книга Метьюза «Осейджі: діти середніх вод» (1961) високо поцінована дослідниками за літературність у викладі історичного минулого народу та визнана вагомим зразком етноісторичного тексту. Дж. Ворріор переконаний, що творчість Метьюза – це «виклик наративу про жертву, трагедію й відчуження» [Warrior, 1995, p. 56], що постійно виникав, коли поставало питання про місце індіанців у сучасному світі.

Сучасником Метьюза був Вільям Д'Арсі МакНікл (William D'Arcy McNickle) – представник народу крі (резервація плоскоголових). Його перший роман «Оточені» (1936) мав не лише етнографічну, але й неабияку літературну цінність. «Складне павутиння стосунків між білими й індіанцями в романі передане завдяки багатству підходів до текстотворення. Мак Нікл використовує розбиті наративи, поряд структурний елемент роману, поміщаючи легенди й міфи народу плоскоголових з особистісними ремінісценціями про усну історію. Такий підхід до висвітлення взаємин між білими й індіанцями закладає основу, що дає читачеві змогу зрозуміти кінцеве рішення Арчибальда про можливість духовного визволення в поневоленні. «Роман створює ілюзію об'єктивності для білої публіки 1930 рр., що читає й лише нещодавно погодилася з правом індіанських племен на самовизначення в межах

проголошеного Нового курсу. Повернення протагоніста до його племінного коріння вкупі з багатою текстовою структурою вирізняють «Оточених» серед белетристики ранніх індіанських авторів, таких як Симон Покагон або Джон Джозеф Метьюз» [Hans, 1996, p. 256]. Літературні критики називають цей роман першим у новій індіанській прозі, що випередив свій час на сорок років у розв'язанні дилеми віднайдення місця індіанців у сучасному світі, а також «визнанням культурного шляху, по якому йдуть протягом усього життя» [Purdy, 2009, с. 235]. Зображуючи індіанців, роман уникає двох найбільш розтиражованих крайнощів – у ньому не знайти ні шляхетного дикуну, ні індіанця, який вимирає. «Оточені» є прототипом багатьох сучасних творів. Мак Нікл висловлює в ньому індіанську позицію, корінну ідентичність, він добре розумів необхідність зберегти вірність трайбалістському світогляду. У романі зображений народ селішів як монолітна культурна єдність людей» [Purdy, 1996, p. 371]. Після виходу роману його порівнювали з творами Е. Гемінгвея, Ф.С. Фіцджеральда та інших корифеїв сучасної авторів американської літератури. Критики часто йменують цей роман предтечею індіанського ренесансу. Автору вдалося вивести тему резервації американських індіанців за межі історичних і літературних стереотипів й упереджень. «Проза Мак Нікла не романтизує американських індіанців у стилі фронтірного романтизму, не підтримує вона й думку про незворотність асиміляції, що звучить у роботах таких авторів, як Джон Мілтон Оскисон та Джон Джозеф Метьюз. Його літературні образи дають зрозуміти, що індіанець має знайти власний шлях у нестабільному світі ХХ ст., аби зберегти власні духовні цінності» [Hans, 1996, p. 251]. Крім «Оточених», перу Мак Нікла належать такі твори, як «Вони прийшли сюди першими» (1949), «Індіанці та інші американці» (1959), «Той, що біжить по сонцю» (1954), «Індіанець» (1971), «Вітер із ворожих небес» (1978), у співавторстві з Гарольдом Феєм написано «Трайбалізм корінних американців» (1962).

Найбільш відомим автором індіанського походження першої половини ХХ ст. вважають драматурга Ролла Лінна Риггса (Rolla Lynn Riggs), черокі. Найбільш видатний твір – п'єса «Зелень бузку», надалі перетворена на всесвітньо відомий мюзикл «Оклахома!». Він автор тридцяти п'єс, двох збірок віршів, кількох коротких оповідань і незакінченого роману. Проте відома більше його драматургія. 1927 р. знаний театральний критик Б. Кларк запропонував кандидатуру Р.Л. Риггса за написання поетичної трагедії «Велике озеро» для отримання престижної премії Гуггенхейма. Він був першим вихідцем з Оклахоми, що отримав таке визнання. У 1928 р. вийшла друком книга А. Кларка «Студії з американської драми», де ім'я Р.Л. Риггса стоїть в одному ряду з такими визначними драматургами першої половини ХХ ст., як Ю. О'Ніл і П. Грін, що було нечуванним успіхом для автора, п'єси якого навіть ще не були поставлені на Бродвеї. 1930 р. Риггс почав працювати в Голлівуді, а його перша п'єса «Обабіч дороги» була театралізована на Бродвеї. На той час він був настільки популярним, що отримав у 1935 р. запрошення від Дж. Гершвіна написати разом мюзикл. На жаль, смерть композитора завадила цьому задуму. Критики зосереджують увагу на виразному зв'язку зі штатом Оклахома в його творчості. Він «бачив жителів Оклахоми як особливу групу людей» [Womack, 1999, p. 274]. Його улюбленим твором була п'єса «Ніч черокі», де наголошено, «що для індіанця відкинути свою індіанськість означає позбавити себе людської суті. У цій етнічній чутливості Риггс набагато випередив свій час» [Erhard, 1996, p. 291]. Очевидно, цей аспект його творчості, а ще квір нахили письменника завадили йому досягти широкого визнання в тогочасній публіки Бродвея. Як зауважує К. Вомак, «індіанська ідентичність поряд із гомосексуальною ідентичністю були двома найбільш визначними аспектами в його житті та творчості. Зважаючи на час, у якому він жив, Риггс змушений був демонструвати їх лише в закодованій манері» [Womack, 1999, p. 273]. Можливо, саме через це його ім'я нині є радше надбанням історії, а не практикою сьогодення. «Дотепер його більше хвалять, ніж ставлять, він ніколи не удостоївся честі бути прийнятим до внутрішнього кола Бродвея. Та Бродвей від цього тільки програв» [Erhard, 1996, p. 292].

У середині ХХ ст. серед авторів індіанського походження простежувана стійка тенденція до розширення жанрових меж творів. Цікавим прикладом слугує твір Елли Делорії «Водяна Лілія», що написаний наприкінці 1940-х років, але надрукований лише 1988 р. Авторка була на той час знаним лінгвістом, перекладачем й етнографом, проте, на її думку, академічна форма викладення звужувала можливості передавання інформації. За активного спри-

яння таких колег, як Франц Боас і Рут Бенедикт, вона створила історичний твір, основною метою якого було якнайдоступніше донести інформацію про родинні й соціальні стосунки серед лакотів, її рідного народу. У своєму романі вона розповіла про організацію сімейного життя, одруження й традиції поховання. Найважливіше з її намагань полягало в руйнуванні стереотипів про «примітивне суспільство збирачів і мисливців», що панувало в тогочасній Америці. Д. Джастис назвав цей роман «найбагатшим твором корінних американців про родинні стосунки» [Justice, 2018, p. 42].

Історично склалося так, що, аналізуючи літературні твори, які передували літературі індіанського відродження, критики часто відмовляються визнавати їх рівними з тими, що написані неіндіанськими авторами. О. Ващенко зауважує, що вони є не дуже значущими в художньому плані, але мають безперечну цінність, оскільки відтворюють глибинний процес виживання індіанської культури й нову стадію розвитку їхньої словесності на шляху до професійної етнічної літератури корінних американців. Дослідник визнає, що творчість індіанських письменників початку ХХ ст. є вельми значущою, бо віхи аборигенної літератури не повторюють загального еволюційного ритму національної літератури Сполучених Штатів, виявляючи власні закономірності, демонструючи відособленість й іманентну логіку, відповідно до якої починає формуватися самостійна, притаманна лише цій літературі проблематика, вимальовуються імперативи власного дискурсу. Ці твори «допомагають з'ясувати суспільну спрямованість історико-літературного розвитку США, слугуючи доказом того, що на початку ХХ ст. у суспільному житті й літературі з'явилися фактори, що вплинули на подальшу проблематику та художні пошуки індивідуальних авторів» [Ващенко, 2006, с. 869]. До публікації «Будинку, створеного зі світанку» Н.С. Момадея у 1968 р., коли з'ясували, що літературні твори, написані індіанськими авторами, можуть бути схвально сприйняті не тільки читацьким загалом, але й літературним істеблішментом, творчість індіанських авторів поставала радше як предмет дослідження в курсі соціальної історії, а не як самостійні літературні витвори. Видимий успіх Н.С. Момадея змусив переглянути погляди на літературу корінних народів і заохотити видавництва до співпраці з цими авторами на більш серйозній основі, що стало вирішальним фактором у формуванні громади сучасних авторів корінного походження як у США, так і в Канаді. П.Г. Еллен визнала важливість цієї книги для подальшого розвитку індіанської літератури у своєму інтерв'ю Дж. Брухачу: «Якби не Момадей із тією книжкою, я б не писала нині, а просто вже померла б» [Bruchas, 1987, p. 11]. Пишучи про визнання твору Н.С. Момадея, Л. Оувенс зауважував, що особлива «вишуканість» роману, на яку звернули увагу члени відбіркового Пулітцерівського комітету, полягала в «разючій відмінності від канонізованих текстів», увиразненій не літературними техніками й тропами, а, що більш важливо, – глибоким розумінням конфліктної епістемології» [Owens, 1992, p. 91].

Творчість Н.С. Момадея стала своєрідним політичним каталізатором суспільної думки стосовно корінних націй континенту. Однак не можна говорити про те, що він був єдиним із письменників того періоду, чия майстерність заслуговувала визнання. Так, 1958 р. вийшла друком книга поезій «Відправлені мертві листи» Мориса Кенні (Maurice Kenny), нащадка мохавків і сенек. Сучасні критики зараховують його до покоління бітників, проте неохоче визнають поетом-бітником. Особливо популярними твори автора стали лише в 1980-х рр. «Чорна сутана» була номінована на Пулітцерівську премію 1983 р., у 1984 р. ця збірка отримала нагороду національного радіо. Збірка поезій «Мамині вірші» нагороджена Американською книжковою асоціацією того ж року. Не відомо, чи отримав би М. Кенні ці нагороди без гучної слави «Будинку, створеного зі світанку». Як іронізує Дж. Брухач, протягом 1950–1960 рр. індіанські автори були голосами, що «нечутно волають у цивілізованій пустелі американської літератури» [Bruchas, 1996, p. 312].

Серед важливих постатей цього періоду варто назвати Вайна Делорію-молодшого, якого називали «найбільш знаменним голосом цього покоління» [Dunsmore, 1996, p. 411]. Його перший твір «Кастер помер за ваші гріхи» вийшов друком одночасно з Момадеєвим «Будинком» у 1969 р. В. Делорія вперше аналізує розтиражований у мейнстримній спільноті міф про «невидимого індіанця», який буцімто мав би давно померти, залишившись в образі шляхетного дикуну збіглого сторіччя. Письменник доводить, що «Індіанські війни» продовжують тихо точитись й у ХХ ст., коли індіанські нації обстоюють свої права на неза-

лежність і землю. Надалі одна за одною виходять його книги «Ми говоримо – ви слухаєте» (1970), «Із найкращою вірою» (1971), «Бог є червоним» (1973), «Індіанські справи» (1974), «За стежиною невиконаних угод» (1974), «Індіанці північно-західного тихоокеанського узбережжя» (1977). У співавторстві з К. Літлом (Clifford Lytle) 1984 р. написано працю «Нації із середини: минуле й майбутнє суверенітету американських індіанців», де схарактеризовано особливості політики Рузвельта, що вилилася в ухвалення закону про реорганізацію індіанської адміністрації (IRA) 1934 р. У завершальному розділі «Майбутнє індіанських націй» автори наголошують на необхідності переосмислення управління націями, відродження культурного спадку кожної нації, що слугує основою їхньої національної ідентичності, забезпечення економічної стабільності та взаємної поваги між націями й федеральним урядом. «Делорія демонструє нам величезну розколину між духовними «володарями» землі індіанцями й політичними власниками – білими. Ця розколина є основою нестабільності в політичному, моральному та психічному житті американців. Делорія вірить, що допоки примирення між цими двома не настане, наше суспільство залишатиметься нестабільним і дуже небезпечним» [Dunsmore, 1996, p. 414].

Дослідники того періоду, навіть ті, які мали корінне походження, продовжували заперечувати наявність такого явища, як індіанська література [Dorris, 1979]. Однак сімдесяті роки породили цілу плеяду індіанських письменників США. Крім Н.С. Момадея, до неї входять Дж. Велч із романом «Зима в крові» (1974), Л.М. Силко зі збіркою «Оповідачка» та романом «Церемонія» (1977), Дж. Візенор із романом «Темрява у ведмежому серці Сент Луї» (1978), П.Г. Еллен, яка починала як поетеса й есеїстка. Її першою збіркою був «Сліпий лев» (1974), трохи згодом написаний роман «Жінка, що володіла тінню» (1983). Крім того, вона стала редактором антології індіанських письменниць «Онуки Жінки-Павучихи» (1989). А. Вілі й Р. Лі звертають увагу на те, що всі провідні представники індіанського ренесансу розпочинали свою письменницьку діяльність як поети (Н.С. Момадей, Л.М. Силко, Дж. Візенор, Дж. Велч, Л. Ердрич, Ш. Алексі), що загалом контрастує зі світовою літературною традицією [Velie, Lee, 2013, p. 6]. До цього часу імена письменників траплялися найчастіше в критичних розвідках.

По суті, художні твори Л.М. Силко є найбільш політично орієнтованими серед письменницького загалу корінних письменників. Усі «відьмацтва», описані в романі «Церемонія», – розповідь про фізичну, екологічну й духовну експлуатацію Північної Америки її колонізаторами. Ще більш глобально такі питання порушено на сторінках масштабного роману «Альманах мертвих» (1991), який часто називають пророчим, оскільки письменниця передбачила події руху запатистів. У романі розгортається гротескна галерея злочинів, що їх породила західна цивілізація проти підкорених нею народів. Дослідниця творчості Л.М. Силко Е. Кук-Лінн пише про нього як про «найбільш амбіційний роман, коли-небудь надрукований письменником-американським індіанцем, де безстрашно говориться про повернення наших земель, викрадених у нас під час колонізації» [Cook-Lynn, 1996, p. 89]. Останній роман Л.М. Силко «Сади в дюнах» спрямований на розв'язання більш екологічних питань, тут письменниця аналізує європейську та американську культуру з погляду індіанської дівчинки. Відрив від природних основ, притаманний сучасному західному світогляду, призводить до екологічної катастрофи – як природної, так і духовної.

Важливим для розвитку автохтонної літератури був і дебютний роман Дж. Велча «Зима в крові» (1974), що з'явився через п'ять років після роману Н.С. Момадея та привернув увагу читацького загалу до проблем сучасних корінних жителів, які проживають на резерваційних землях штату Монтана. «Велч пише про американську сучасність. Він зовсім не прагне відобразити істини невихолощеної індіанської історії, як і не бажає мріяти про світле індіанське майбутнє. Його герої живуть у невикупленому чистилищі часу й простору, переслідуювані міфами та історичними фактами, що вони через силу намагаються опанувати, аби зрозуміти, що очікує їх у непривабливому майбутньому» [Scheckter, 1986, p. 7].

Особливу роль у становленні індіанської літератури відіграв історичний роман «Дурить кроу» (1986), який можна вважати сумішшю пригодницького роману з етноісторичним контекстом і традиційного наративу народу блакфут (самоназва пікуні, яку Дж. Велч уживає в тексті). На думку Дж. Веста, «текстові практики цієї розповіді та міфологічні залучення різко відрізняються від творів сучасної художньої літератури й етноісторії. «Дурить

кроу» – це фактично міфографія, яка розповідає в алегоріях про героїчну історію та утверджує позачасову мудрість народу пікуні» [Vest, 2005, p. 340].

Одне з чільних місць на Олімпі індіанських письменників посідає Л. Ердріч. Завдяки популярності серед читацького загалу романів епопеї «Любовні чари», названої за першим романом, що вийшов друком 1984 р., видавці звернули увагу на письменників корінного походження як на потенційних авторів бестселерів. К. Лінкольн пророкував їй долю великої американської письменниці, чиє ім'я стоятиме поряд із такими титанами, як Ф. Скотт Фіцджеральд, Е. Гемінгвей. Зараз перу Л. Ердріч належить 23 книги (16 романів, 7 повістей для дітей, 3 поетичні збірки, книга коротких оповідань, 2 документальні повісті й 2 романи, написані в співдружності з М. Доррисом). Стильовою особливістю письменниці, що вирізняє її з-поміж інших авторів корінного походження, є поєднання сюжетів за допомогою описуваних історичних подій і переплетених між собою персонажів. «Наративна конструкція, започаткована в романі «Любовні чари», подорожує з роману в роман, створюючи взаємопов'язані історії, що розгортаються на єдиному просторі, перехресуючи долі й династії» [Velie, Lee, 2013, p. 10]. Дослідниця творчості Л. Ердріч К. Джейкобс порівнює простір її романів із фолкнерівською Йокнапатофою [Jacobs, 2013].

У цей же час у Канаді працюють М. Кемпбел – роман «Напівкровка» (1973), Ж.Х. Армстронг «Слеш» (1985), Б. Брант (Beth Brant) «Стежина мохавків» (1985) і Томас Кінг «Медсин Рівер» (1989). Кожен з авторів демонструє власне бачення індіанської сучасності. Роман «Полукровка» – автобіографічний твір про травматичний досвід нащадків метисів, які билися за незалежність під знаменами Ріеля й Дюмона, а їхні онуки опинилися між двома світами, не зумівши пристосуватися до жодного з них. «Слеш» – політична біографія анонімого канадського письменника-активіста, який, пройшовши крізь низку подій, пов'язаних із військовою діяльністю різних політичних організацій, вирішив обстоювати майбутнє свого народу за допомогою пера та пензлика. «Стежина мохавків» – один із перших літературних творів у Канаді, присвячений проблемам людей «подвійного духу». Творчість Томаса Кінга – це особлива сторінка в літературних здобутках автохтонних письменників Канади. «Медсин рівер» – перший індіанський роман, перекладений французькою мовою, що здобув надзвичайну популярність у Франції. Твори Кінга часто порівнюють із творчістю Дж. Візенора.

Дебютний роман Дж. Візенора «Темрява у ведмежому серці Сент Луїса» (1978) привернув до його творчості пильну увагу. Візенорова творчість – яскравий приклад постмодернізму в літературі американських індіанців. Візенора іменують творцем постіндіанської іронії, автором сучасного індіанського міфу про трикстера. Письменник увів нову індіанську риторіку, згідно з якою зміни, що відбулися в «індіанській країні», є природними для еволюції індіанських націй, необхідні для «виживання, взаємовигідного життя природи й людини, а не просто монотеїстичної, територіальної суверенності» [Vizenor, 2009, p. 5]. Візенор – автор понад тридцяти романів і віршованих збірок. Найбільш визначні з них «Голубі ворони» (2014), «Батько Мем» (2008), «Хіросима бугі» (2003), «Мертві голоси» (1992), «Духи» (2001), «Пірнальники за землею» (1981).

Не менш важливу роль в історії автохтонної літератури відіграла творчість «співця Каліфорнії» Л. Оувенса, автора серії детективно-містичних романів, присвячених невідомим сторінкам історії штату («Вовча пісня» (1995), «Найгостріший зір» (1995), «Гра в кості» (1996), «Нічна земля» (1996), «Темна ріка» (1999)). «Під поверхнею життя Каліфорнії протікає ріка колоніальних травм, що вражають багатьох із тих, хто проживає тут» [Lockard&Lee, c. 108]. Л. Оувенс набув слави «першого естета індіанського модернізму й постмодернізму» [Lockard, Lee, 2019, p. 98].

Романи Д. Глансі вирізняються суперечностями між традиційним індіанським світоглядом черокі й християнством. «Як я можу бути християнкою, коли віра спричинила стільки страждань? Як корінні жителі можуть бути християнами, з огляду на всю брутальність їхньої історії?» [Glancy, 2015, p. 104]. Письменниця визнає, що така суперечність посідає чільне місце в її особистому житті, оскільки вона належить до черокі по батьківській лінії, тому не може бути справжньою індіанкою. Її перу належить понад тридцять романів, більшість із них – історичні хроніки, найбільш відомими є романи, присвячені переміщенню черокі

«Відштовхуючи ведмеда» (1996, 2009). Авторка визнає, що вона писала історію власного походження як «маргінально-мінімальної індіанки» [Glancy, 2015, p. 103].

Не можна обійти мовчанням і творчість майстра іронічного кічу Ш. Алексі. На сторінках творів письменник постійно кепкує з нездатності читача зрозуміти справжню суть літератури корінних народів. Ш. Алексі прагне розірвати індіанські стереотипи й кліше. В одному зі своїх інтерв'ю він жартував стосовно того, що годі шукати ведмедів на сторінках його романів, бо їх замінив лосось². На відміну від письменників так званої першої хвилі, Алексі не керується фольклорними традиціями й образами свого народу, натомість створює картини сьогодення резервації. У розмові з Дж. Перді він директивно заявив, що «велика частина індіанської літератури написана людьми, чиє життя не має нічого спільного з життям індіанців, про яких вони пишуть. Усі ці люди роблять вигляд, що вони такі «традиційні», професори, які проживають в університетських містечках, зрідка заглядають на територію резервації, але пишуть «традиційні» книжки. Н.С. Момадей має мало спільного з традиційністю. Я не вбачаю нічого поганого в цьому, бо теж не є традиціоналістом, але все суворе дотримання задекларованих ідей із ведмедами та їхньою образністю вважаю небезпечним і шкідливим» [Alexie, 2009, p. 134]. Ш. Алексі – автор чотирьох романів, п'яти збірок оповідань та чотирнадцяти поетичних збірок, сценарист і режисер трьох фільмів. Найбільшу популярність автору принесли збірки оповідань «Резерваційний блюз» (1995), «Найкрутіший індіанець у світі» (2000), а також фільм «Димові сигнали» (1998). Головна дійова особа й місце розгортання подій у творчості письменника – резервація. Ш. Алексі переконаний, що його історії – це «погляд однієї людини на життя своєї сім'ї й усього племені, такі історії упереджені, неповні, перебільшені та неправильно зіграні. Прагнучи зробити їх правдивими й реальними, я пишу те, що має бути назване резерваційним реалізмом» [Alexie, 1993, p. xxi].

За півстолітню історію становлення корінної критики сформувалася думка про те, що індіанські критичні студії мають бути сфокусовані на постколоніальній націоналістичній теорії, яка є узагальнювальною для сукупності ідей, поглядів, концепцій, орієнтованих на аналіз культурної й історичної спадщини колоніального минулого через інтерпретацію колоніального та антиколоніального дискурсів у творах корінних письменників та шляхи їхньої взаємодії і взаємопроникнення. Застосування постколоніальної методології опису явищ корінної літератури привело багатьох критиків до розуміння, що в сучасній ситуації осмислення колоніального й антиколоніального досвіду потребує індіанського варіанта критичної теорії. З огляду на це було обгрунтовано корінні інтерпретаційні моделі, базовані на аналізі колоніального, антиколоніального й постколоніального дискурсів, що взаємодіють між собою і є вагомим частинкою національної ідентичності. Важливе місце у формулюванні посідає виокремлення значущості історичного минулого колонізованих народів Північної Америки, подолання неосмислених стереотипів щодо індіанців у постколоніальному суспільстві.

Список використаної літератури

Ващенко, А.В. (2000). У истоков индейской литературы. Я.Н. Засурский (Ред.), *История литературы США. Литературы середины XIX ст. Поздний романтизм* (Т. 3, с. 451–470). Москва: Наследие.

Ващенко, А.В. (2003). Словестное творчество индейцев в конце XIX ст. Я.Н. Засурский (Ред.), *История литературы США. Литературы последней трети XIX ст. Становление реализма* (Т. 4, с. 876–893). Москва: Наследие.

Ващенко, А.В. (2009). Вестерн. Я.Н. Засурский (Ред.), *История литературы США. Литература начала XX в.* (Т. 5, с. 599–627). Москва: Наследие.

Висоцька, Н.О. (2020). Американські літературні канони як конструктори національної ідентичності. О.Г. Шостак (Ред.), *Варіативність концепту національної ідентичності у сучасному мультикультурному середовищі* (с. 54–63). Київ: Талком.

Alexie, Sh. (1993). *The Lone Ranger and Tonto Fistfighting in Heaven*. New York: Grove Press.

² Шерман Алексі належить до народу споганів, життєвий цикл яких був тісно пов'язаний не з полюванням, а з риболовлю.

- Alexie, Sh. (2009). Interview with John Purdy. In J.L. Purdy (Ed.), *Writing Indian Native Conversations* (pp. 130–148). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Allen, P.G. (1986). *The Sacred Hoop: Recovering the Feminine in American Indian Traditions*. Boston: Beacon Press.
- Brown Ruoff, A. La Vonne (1990). *American Indian Literatures: An Introduction, Bibliographic Review and Selected Bibliography*. New York: Modern Languages Association.
- Brown Ruoff, A. La Vonne (1996a). Native American Writing: Beginnings to 1967. In A. Wiget (Ed.), *Handbook of Native American Literature* (pp. 145–154). New York & London: Garland Publishing, Inc.
- Brown Ruoff, A. La Vonne (1996b). Pauline Johnson. In A. Wiget (Ed.), *Handbook of Native American Literature* (pp. 239–243). New York & London: Garland Publishing, Inc.
- Bruchac, J. (1987). *Survival This Way*. Tucson: University of Arizona Press.
- Bruchac, J. (1996). Contemporary Native American Writing. An Overview. In A. Wiget (Ed.), *Handbook of Native American Literature* (pp. 311–329). New York & London: Garland Publishing, Inc.
- Cook-Lynn, E. (1996). *Why I Can't Read Wallace Stegner and Other Essays*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Cox, J.H., Justice, D.H. (2014). Introduction: Post-Renaissance Indigenous American Literary Studies. In James H. Cox & Daniel H. Justice (Eds.), *The Oxford Handbook of Indigenous American Literature* (pp. 1–14). Oxford: Oxford University Press.
- Dorris, M. (1979). Native American Literature in a Ethnohistorical Context. *College English*, 41, 147–161.
- Dunsmore, R. (1996). Vine Deloria, Jr. In A. Wiget (Ed.), *Handbook of Native American Literature* (pp. 411–415). New York & London: Garland Publishing, Inc.
- Erhard, Th.A. (1996). Rolla Lynn Riggs. In A. Wiget (Ed.), *Handbook of Native American Literature* (pp. 289–293). New York & London: Garland Publishing, Inc.
- Glancy, D. (2015). Walking Precariously. *Studies in American Indian Literatures*, 27 (4), 101–105.
- Hans, B. (1996). William D'Arcy McNickle. In A. Wiget (Ed.), *Handbook of Native American Literature* (pp. 251–258). New York & London: Garland Publishing, Inc.
- Jacobs, C.A. (2013). One Story Hinging into the Next: The Singular Achievement of Louise Erdrich's Interrelated Novels. In A.R. Velie and A.R. Lee (Eds.), *The Native American Renaissance. Literary Imagination and Achievement* (pp. 144–160). Norman: University of Oklahoma Press.
- Justice, D.H. (2018). *Why Indigenous Literatures Matter*. Ontario: Wilfrid University Press.
- Lincoln, K. (1983). *Native America Renaissance*. Berkeley: University of California Press.
- Lockard, J., Lee, R.A. (2019). *Louis Owens: Writing Land and Legacy*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Owens, L. (1992). *Other Destinies: Understanding the American Indian Novel*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Purdy, J.L. (1996). New Native American Fiction. In A. Wiget (Ed.), *Handbook of Native American Literature* (pp. 371–376). New York & London: Garland Publishing, Inc.
- Purdy, J.L. (2009). Water as Leitmotif in Silko's Gardens in the Dunes. In Laura Coltelli (Ed.), *Reading Leslie Marmon Silko: Critical Perspectives Through Gardens in the Dune* (pp. 149–163). Pisa: Pisa University Press.
- Rice, Ju. (1996). Black Elk. In A. Wiget (Ed.), *Handbook of Native American Literature* (pp. 211–216). New York & London: Garland Publishing, Inc.
- Ronnow, G. (1996). John Milton Oskison. In A. Wiget (Ed.), *Handbook of Native American Literature* (pp. 271–275). New York & London: Garland Publishing, Inc.
- Schechter, J. (1986). James Welch: Settling up on the Reservation. *South Dakota Review*, 24 (2), 7–19.
- Velie, A.R., Lee, A.R. (2013). Introduction. In A.R. Velie and A.R. Lee (Eds.), *The Native American Renaissance. Literary Imagination and Achievement* (pp. 3–15). Norman: University of Oklahoma Press.
- Vest, J.H. (2005). The Hero's Journey in James Welch's "Fools Crow" and Traditional Pikuni Sacred Geography. *The Canadian Journal of Native Studies*, XXV, 337–353.
- Vizenor, G. (2009). *Survivance: Narratives of Native Presence*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Warrior, R.A. (1995). *Tribal Secrets. Recovering American Indian Intellectual Tradition*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Wilson, M.D. (2008). Writing Home: Indigenous Narrative of Resistance. In Henry Gordon (Ed.), *American Indian Studies Series* (pp. 142–167). East Lansing: Michigan State University Press.

Womack, C.S. (1999). *Red on Red: Native American Literary Separatism*. Minnesota: University of Minnesota Press.

Womack, C.S. (2008). A Single Decade. Book-Length Native Literary Criticism between 1986 and 1997. In Craig S. Womack, Daniel H. Justice & Christopher B. Teuton (Eds.), *Reasoning Together. The Native Critics Collective* (pp. 3–104). Norman: University of Oklahoma Press.

FORMATION OF NATIVE AMERICAN WRITTEN LITERARY TRADITION

Oksana G. Shostak, National Aviation University (Ukraine)

e-mail: oshostak@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-8

Key words: *Native Americans, national identity, the First Nations of Canada, American Indians, Indigenous literature, postcolonialism, archetypes, marginality.*

Article deals with the attempt to describe the creating of Native American and First Nations of Canada written literature. *The aim of our study* is to characterize the phenomenon of the literary struggle for Indian independence as a historically determined phenomenon of cultural, literary and historical process in North America, in the context of cultural and literary search and transformations of Native American identities that take place in the context of indigenous peoples' adaptation to white expansion on the continent during the eighteenth and twenty-first centuries. In the article we used *such methods* as: historical-literary and historical-cultural methods as well as elements of structural analysis.

The research deals with the ways of actualizing one of the most powerful concepts of the modern world – that of ethnicity, which stands out as a constituent of the basic Native American identity concept originated in the late 20th – early 21st centuries. The relevance of the research is determined by the importance of conducting more profound study of the concept that went through the objective stages of conceptualization and got fixed in the Indigenous Studies. Identity is manifested as a subjective feeling of belonging to a particular social group and at the same time it is a source of inspiration and continuity of each individual. The existence of the identity phenomenon is caused by the social context and the inviolability of social ties in society. The study of the North American identity has been and remains a problem with inexhaustible potential for researchers up to now. Identity becomes a form of literary discourse, causing self-discovery, self-interpretation, and the opportunity to transform into the “other” in one’s own country. Native American identity can be presented as a theory of social proximity and distance or as an interpretive scheme of gradual and direct discovery of oneself and the surrounding social reality through literature and social network communication. Anyhow interpretation of indigenous identity must be largely determined by a set of political, philosophical, historical, cultural, religious, ethnic concepts that dominate in given circumstances, determining the originality of indigenous identity in these circumstances. Today makes us witness a progressive development of American Indian identity in both cultural and civilizational and psychological dimensions through literary texts.

The focus of the research is on the manifestations of the Indigenous national identity as a modern interdisciplinary phenomenon and the analysis of its projections in fiction. Theoretical and methodological foundations for understanding national identity in philosophy, culture, history, literary studies are determined, the ways of modeling national identity in contemporary Native American literature are traced.

There are three dominant criteria of identity in such literary works: indigenous identity as a collective or personal feeling, manifestation or form of social consciousness, a social or individual-psychological phenomenon; fundamental identity as a doctrine, ideology or worldview, a systematized view of the world within a certain set of cultural and religious concepts; fundamental identity as a political movement, a political program based on ideology, doctrine or convictions.

References

- Alexie, Sh. (1993). *The Lone Ranger and Tonto Fistfighting in Heaven*. New York, Grove Press, 240 p.
Alexie, Sh. (2009). Interview with John Purdy. In J.L. Purdy (ed.). *Writing Indian Native Conversations*. Lincoln, University of Nebraska Press, pp.130-148.

- Allen, P.G. (1986). *The Sacred Hoop: Recovering the Feminine in American Indian Traditions*. Boston, Beacon Press, 311 p.
- Brown Ruoff, A. LaVonne (1990). *American Indian Literatures: An Introduction, Bibliographic Review and Selected Bibliography*. New York, Modern Languages Association, 200 p.
- Brown Ruoff, A. LaVonne (1996a). Native American Writing: Beginnings to 1967. In A. Wiget (ed.). *Handbook of Native American Literature*. New York & London, Garland Publishing, Inc., pp.145-154.
- Brown Ruoff, A. LaVonne (1996b). Pauline Johnson. In A. Wiget (ed.). *Handbook of Native American Literature*. New York & London, Garland Publishing, Inc., pp. 239-243.
- Bruchac, J. (1987). *Survival This Way*. Tucson, University of Arizona Press, 367 p.
- Bruchac, J. (1996). Contemporary Native American Writing. An Overview. In A. Wiget (ed.). *Handbook of Native American Literature*. New York & London, Garland Publishing, Inc., pp. 311-329.
- Cook-Lynn, E. (1996). *Why I Can't Read Wallace Stegner and Other Essays*. Madison, University of Wisconsin Press, 1996, 176 p.
- Cox, J.H., Justice, D.H. (2014). Introduction: Post-Renaissance Indigenous American Literary Studies. In James H. Cox & Daniel H. Justice (eds.). *The Oxford Handbook of Indigenous American*. Oxford, Oxford University Press, pp. 1-14.
- Dorris, M. (1979). Native American Literature in a Ethnohistorical Context. *College English*, vol. 41, pp. 147-161.
- Dunsmore, R. (1996). Vine Deloria, Jr. In A. Wiget (ed.). *Handbook of Native American Literature*. New York & London, Garland Publishing, Inc., pp. 411-415.
- Erhard, Th.A. (1996). Rolla Lynn Riggs. In A. Wiget (ed.). *Handbook of Native American Literature*. New York & London, Garland Publishing, Inc., pp. 289-293.
- Glancy, D. (2015). Walking Precariously. *Studies in American Indian Literatures*, vol. 27, issue 4, pp. 101-105.
- Hans, B. (1996). William D'Arcy McNickle. In A. Wiget (ed.). *Handbook of Native American Literature*. New York & London, Garland Publishing, Inc., pp. 251-258.
- Jacobs, C.A. (2013). One Story Hinging into the Next: The Singular Achievement of Louise Erdrich's Interrelated Novels. In A.R. Velie and A.R. Lee (eds.). *The Native American Renaissance. Literary Imagination and Achievement*. Norman, University of Oklahoma Press, pp. 144-160.
- Justice, D.H. (2018). *Why Indigenous Literatures Matter*. Ontario, Wilfrid University Press, 286 p.
- Lincoln, K. (1983). *Native America Renaissance*. Berkeley, University of California Press, 320 p.
- Lockard, J., Lee, R.A. (2019). *Louis Owens: Writing Land and Legacy*. Albuquerque, University of New Mexico Press, 328 p.
- Owens, L. (1992). *Other Destinies: Understanding the American Indian Novel*. Norman, University of Oklahoma Press, 291 p.
- Purdy, J.L. (1996). New Native American Fiction. In A. Wiget (ed.). *Handbook of Native American Literature*. New York & London, Garland Publishing, Inc., pp. 371-376.
- Purdy, J. (2009). Water as Leitmotif in Silko's Gardens in the Dunes. In Laura Coltelli (ed.). *Reading Leslie Marmon Silko: Critical Perspectives Through Gardens in the Dune*. Pisa, Pisa University Press, pp. 149-163.
- Rice, Ju. (1996). Black Elk. In A. Wiget (ed.). *Handbook of Native American Literature*. New York & London, Garland Publishing, Inc., pp. 211-216.
- Ronnow, G. (1996). John Milton Oskison. In A. Wiget (ed.). *Handbook of Native American Literature*. New York & London, Garland Publishing, Inc., pp. 271-275.
- Schechter, J. (1986). James Welch: Settling up on the Reservation. *South Dakota Review*, vol. 24, issue 2, pp. 7-19.
- Vashchenko, A.V. (2000). *U istokov indeyskoy literatury [At the Origins of Indian Literature]*. In Ya.N. Zasursky (ed.). *Istoriya literatury SShA. Literaturny serediny XIX st. Pozdnyy romantizm [The History of the USA Literature. Literature of the middle of the 19th century. Late Romanticism]*. Moscow, Naslediye Publ., vol. 3, pp. 451-470.
- Vashchenko, A.V. (2003). *Slovestnoye tvorchestvo indeytshev v kontse XIX st. [Indians Verbal Art at the end of the 19th century]*. In Ya.N. Zasursky (ed.). *Istoriya literatury SShA. Literaturny posledney treti XIX st. Stanovleniye realizma [History of the USA Literature. Literature of the last third of the 19th century. Formation of Realism]*. Moscow, Naslediye Publ., 2003, vol. 4, pp. 876-893.
- Vashchenko, A.V. (2006). *Vestern [The Western]*. In Ya.N. Zasursky (ed.). *Istoriya literatury SShA. Literatura XX v. [History of the USA Literature. Literature of the 20th Century]*. Moscow, Naslediye Publ., vol. 5, pp. 599-627.
- Velie, A.R., Lee, A.R. (2013). Introduction. In A.R. Velie and A.R. Lee (eds.). *The Native American Renaissance. Literary Imagination and Achievement*. Norman, University of Oklahoma Press, pp. 3-15.
- Vest, J.H. (2005). The Hero's Journey in James Welch's "Fools Crow" and Traditional Pikuni Sacred Geography. *The Canadian Journal of Native Studies*, vol. XXV, pp. 337-353.

Vizenor, G. (2009). *Survivance: Narratives of Native Presence*. Lincoln, University of Nebraska Press, 385 p.

Visotska, N.O. (2020). *Amerikanski literaturni kanony yak konstruktory natsionalnoy identichnosti* [American Literary Canons as Constructors of National Identity]. In O.G. Shostak (ed.). *Variativnist kontseptu natsionalnoi identichnosti u suchasnomu multikulturnomu seredovishchi* [Variability of the National Identity Concept in Modern Multicultural Environment]. Kyiv, Talkom Publ., pp. 54-63.

Warrior, R.A. (1995). *Tribal Secrets. Recovering American Indian Intellectual Tradition*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 160 p.

Wilson, M.D. (2008). *Writing Home: Indigenous Narrative of Resistance*. In Henry Gordon (ed.). *American Indian Studies Series*. East Lansing, Michigan State University Press, pp. 142-167.

Womack, C.S. (1999). *Red on Red: Native American Literary Separatism*. Minnesota, University of Minnesota Press, 336 p.

Womack, C.S. (2008). *A Single Decade. Book-Length Native Literary Criticism between 1986 and 1997*. In Craig S. Womack, Daniel H. Justice & Christopher B. Teuton (eds.). *Reasoning Together. The Native Critics Collective*. Norman, University of Oklahoma Press, pp. 3-104.

Одержано 5.07.2021.

АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ СХІДНИХ МОВ ТА ЛІТЕРАТУР

УДК 821.11-31

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-9

В.И. ЛИПИНА,

*доктор филологических наук, профессор,
заведующая кафедрой сравнительной филологии
восточных и англоязычных стран*

Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара

Г.В. ЛИПИН,

кандидат филологических наук,

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

«ПОГРЕБЕННЫЙ ВЕЛИКАН» КАДЗУО ИСИГУРО: ПОСТМОДЕРНИСТСКАЯ ДИЛЕММА ПАМЯТИ И ПРОЩЕНИЯ

Статтю присвячено вивченню сьомого роману Нобелівського лауреата Кадзуо Ісигуро «Похований велетень» («The Buried Giant», 2015), у центрі якого дилема: пам'ять – зло чи благо для людини в усі часи? Суперечки про цей роман точаться як на батьківщині письменника, так і за кордоном. Роман було перекладено на українську мову (2018), хоча комплексного дослідження художньо-естетичної природи цього знакового твору, присвяченого проблемі людської пам'яті, поки не з'явилося.

Мета нашої праці і продиктовані нею завдання – проаналізувати художню ідею роману в контексті сучасних етико-філософських дискусій про пам'ять і прощення, які резонують у творчості письменника, починаючи з його перших «японських» романів.

Інтерес до дослідження теми пам'яті останнім часом охопив багато розділів гуманітаристики. Феноменологія пам'яті і забуття розглядалася в працях С. Радсон «Пам'ять і методологія», колективній монографії «Теорії пам'яті», в працях П. Рікера, М. Фуко, Ж. Бодрієра, Ж. Дерріда, П. Нора, Х. Уайта, П. Бурдьє, М. Мерло-Понті та ін., резонувала в дискурсі другої половини ХХ ст. після трагічних подій Другої світової війни.

Поставлена мета визначає необхідність використання двох методів і методик – історико-літературного дослідження в поєднанні з семантико-поетологічним аналізом тексту, в основі яких постструктуралістська методологія, нове усвідомлення глибини і невичерпності тексту, його розімкненості й множинності можливих смислів, що породжують суперечки про значення.

У романі роль пам'яті в житті людини і цілого народу проблематизується. Пам'ять – не єдиний наріжний закон людської моралі зі священним трепетом віри в істинність, вона оголює властиві життю людства складності і протиріччя і завжди співвіднесена з реальною історією.

Ключові слова: «Похований велетень», Ісигуро, постмодерністська притча-фентезі, пам'ять, забуття, прощення, деконструкція, епістемологічний сумнів.

Статья посвящена изучению седьмого романа Нобелевского лауреата Кадзуо Исигуро «Погребенный великан» («The Buried Giant», 2015), в центре которого дилемма: память – зло или благо для человека во все времена. Споры об этом романе идут как на родине писателя, так и за рубежом. Роман был переведен на украинский язык (2018), хотя комплексного исследования художественно-эстетической природы этого знакового произведения, посвященного дилемме человеческой памяти, пока не появилось.

Цель нашей работы и продиктованные ею задачи – проанализировать художественную идею романа в контексте современных этико-философских дискуссий о памяти и прощении, которые резонируют в творчестве писателя, начиная с его первых «японских» романов.

Интерес к исследованию темы памяти в последнее время охватил многие разделы гуманитаристики. Феноменология памяти и забвения рассматривалась в работах С. Радсон «Память и методология», коллективной монографии «Теории памяти», в работах П. Рикера, М. Фуко, Ж Бодрийара, Ж. Деррида, П. Нора, Х. Уайта, П. Бурдьё, М. Мерло-Понти и др., резонировала в дискурсе второй половины XX в. после трагических событий Второй мировой войны, став центральной в творчестве Исигуро.

Поставленная цель определяет необходимость использования двух методов и методик – историко-литературного исследования в соединении с семантико-поэтологическим анализом текста, в основе которых постструктуралистская методология, новое осознание глубины и неисчерпаемости текста, его разомкнутости и множественности возможных смыслов, порождающих споры о значении.

В романе роль памяти и возможность трудного прощения и в жизни человека и целого народа проблематизируется на разных уровнях сюжетного развития как идеологическая контрверза. Текст начинает противоречить сам себе: память, оказывается, не является единственным императивом справедливости и краеугольным законом человеческой морали со священным трепетом веры в истинность, она обнажает тонкую, подвижную материю жизни, присущие жизни человечества неразрешимые противоречия и всегда как хранилище времени соотносима с реальной историей.

Ключевые слова: «Погребенный великан», Исигуро, постмодернистская притча-фэнтези, память, забвение, прощение, деконструкция, эпистемологическое сомнение.

Нобелевский лауреат Кадзуо Исигуро – значительное явление современной британской литературы. Его седьмой роман «Погребенный великан» (“The Buried Giant”, 2015) привлекает в последнее время внимание исследователей как на родине писателя, так и за рубежом. Роман был переведен и на украинский язык [Ишігуро, 2018], хотя комплексного исследования художественно-эстетической природы этого знакового произведения, посвященного дилемме человеческой памяти, пока не появилось. Творчество писателя все чаще становится предметом изучения в нашей науке [Жлуктенко, 2013; Усенко, 2014; Опрісник, 2019]. Репутацию международного писателя он приобрел не только благодаря роману «На исходе дня», который критика с восторгом признала экстра-английским “more English than the English” [Ma, 1999], но и поэтическим обаянием его «японских романов»: «Там, где в дымке холмы» («A Pale View of Hills», 1982), «Художник зыбкого мира» («An Artist of the Floating World», 1986), на родине писателя воспринятыми как переводы с японского [Усенко, 2014, с.146].

В диссертации Ю.С. Нестеренко «Национальная картина мира в романах Кадзуо Исигуро» [Нестеренко, 2020] роман «Погребенный великан» рассмотрен бегло и лишь в аспекте заявленной проблематики, отнюдь не являющейся здесь центральной. Кроме того, вызывает удивление устаревшее представление автора диссертации о жанре фэнтези и робкое оправдание Исигуро за обращение к этому жанру массовой литературы. В статье Т.Л. Селитриной акцентируется притчевость романа [Селитрина, 2017]. Неувиденным осталось главное в романе: художественное преломление морально-этической дилеммы в системе эпистемологических координат конфликта интерпретаций в искусстве постмодернизма, Примирная память о страшном прошлом – зло или благо для человека во все времена? Роман Исигуро на разных уровнях внешнего и внутреннего сюжета (исторической памяти, примирения, личной драмы «припоминания») раскрывает в этой идеологической контроверзе неразрешимую противоречивость самой жизни.

Цель нашей работы и продиктованные ею задачи – проанализировать семантику и поэтику преломления феномена памяти в контексте современных этико-философских дискуссий, которые резонируют в культуре и творчестве писателя.

Поставленная цель определяет необходимость использования постструктуралистской методологии, осознания глубины и неисчерпаемости текста, его разомкнутости и множественности возможных смыслов. В статье проблематизация писателем темы памяти рассматривается как постмодернистская дилемма, имеющая эпистемологическое разнообразие познавательных перспектив.

В евро-атлантической критике роман Исигуро был воспринят неоднозначно. Наряду с восторженными отзывами [Kakutani, 2015; Akbar, 2015; Clark, 2015] появились рецензии, в которых подчеркивалась не только «вторичная» по сравнению с фантастическим эпосом

Дж.Р.Р. Толкина («Хоббит» и трилогия «Повелитель колец») природа фэнтези, но и важная фоновая декоративность созданного постартуровского мира Англии. Наиболее резкой была критика Урсулы Ле Гуин – мэтра в жанре фэнтези – заявившей, что Исигуро использовал лишь поверхностные элементы фэнтези, но не это, считает автор, является сутью жанра (“it was not itself a work of fantasy” [Le Guin, 2015]). Для яркого представителя новой гуманитарной фантастики эта «ходульная» декоративность не может творить фантазийные миры (“Literary fantasy is the result of a vivid, powerful and coherent story” [Le Guin, 2015]). Исигуро гневно ответил на эту критику, обвинив известную американскую писательницу в жанровом снобизме [Cain, 2015]. Без внимания Ле Гуин, к сожалению, осталось ироническое замечание Исигуро в одном из интервью о том, что он и не думал писать фэнтези (“I was not even thinking about *The Buried Giant* as a fantasy” [Dundas, 2015]), хотя следы традиции нравственно-психологического наполнения фэнтези в его романе восходят к узнаваемой английской классике [Lipin, 2003].

Концентрированная декоративность квазиисторического плана романа, материально-предметная плотность описаний: подземные жилища, соединенные ходами; монастыри; заколдованная дракониха Квериг; огры, похищающие детей; эльфы, Сэр Гавэйн и т.п. выглядят самодовлевающими, обнажая натужную литературность, а не тонкость художественного рисунка, так свойственную его ранним «японским» романам. Историческая модель средневековья здесь лишена индивидуальной словесной плоти, свойственной толкиновскому фантастическому эпосу [Lipin, 2003]. Отражают ли эти оценки идейно-художественное значение произведения? Ответ на этот вопрос и определяет актуальность нашей работы.

Достоинство романа видится в постановке и художественном развертывании неразрешимой дилеммы: память или забвение, а может быть и прощение? Но как забыть травмирующий накал прошлого? Примиренная память о страшном прошлом – предательство?

Диалог непримиримого саксонского воина Вистана и рыцаря Гавейна – кульминационный эпизод этого внешнего рыцарского сюжета поиска истины: Вистан вопрошает: “What kind of god is it, sir, wishes wrongs to go forgotten and unpunished?” [Ishiguro, 2015, p. 209]. Ответ сэра Гавейна: “Be merciful and leave this place. Leave this country to rest in forgetfulness” [Ishiguro, 2015, p. 209] не убеждает его. Между этими полюсами на разных макро- и микроуровнях выстраивается сюжет романа.

По словам писателя, эта проблема волновала его давно, с момента начала гражданской войны в Югославии 1990-х гг. [Ahearn, 2015].

При внимательном прочтении романа средневековый антураж наррации, литературная искусность описаний предметного мира средневековья и очевидная образованность писателя лишь оттеняют важный философско-гуманистический смысл романа, притчевый на все времена. А тот, кто несет слово – нарратор, наш современник, постоянно сравнивает современную Англию со средневековой, и шире – настоящее и прошлое, расширяя национально-исторический топос, моделируя и реальное время, и реальное пространство жизни каждого человека – *Everyman*.

Исигуро отметил этот интерес к теме в одном из своих интервью: “But I remain fascinated by memory. What I would like to tackle next is how a whole society or nation remembers or forgets. When is it healthy to remember, and when is it healthy to forget?” Вот в таких раздумьях и вызревала идея создания «Погребенного великана» [Moore, 2005].

Эта мысль о нравственно-философском аспекте нашей памяти всегда волновала писателя, преломляясь по-разному в его романах, но с особой остротой прозвучала в Нобелевской речи Исигуро: “Does a nation remember and forget in much the same way as an individual does? ...Are there times when forgetting is the only way to stop cycles of violence...?” [Ishiguro, 2017].

В новом романе, в отличие от предыдущих, писатель находит иное жанровое решение, соединяя рыцарский сюжет и героический эпос с насыщенной философско-гуманистической проблематикой. Эта художественная стратегия заметно выделяется на фоне его прежних романов глубинной содержательностью притчевой формы, новизной подхода к самым сложным проблемам ответственности человека перед историей. Трагичность исторического и личного опыта человечества подсказала писателю этот выбор.

Этот «код современности» проявлен в самом начале повествования в обращении повествователя, нашего современника: “You would have searched for a long time for the sort of winding lane...There were instead miles of desolate, uncultivated land...Icy fogs hung over rivers and marshes, serving all too well the orgs that were then still native to the land” [Ishiguro, 2015, p. 4]. Набеги этих полумифических существ воспринимались живущими тогда почти безмятежно бриттами и саксами как “everyday hazards” (“an ogre might vary off a child into a mist”) [Ishiguro, 2015, p. 9].

Поэтика заглавия «Погребенный великан» – ключ к пониманию идейно-художественной концепции текста. Казалось, навсегда погребенный великан, как память о прошлом, возвращается, извергая ненависть, бездонную, как море (“dark hatred as bottomless as the sea” [Ishiguro, 2015, p. 155] “The giant, once well buried, now stirs. When soon he rises, as surely he will, the friendly bonds between us will prove as knots young girls make with the stems of small flowers. Men will burn their neighbours’ houses by night. Hang children from trees at dawn. The rivers will stink with corps bloated from their days of voyaging. And even as they move on, our armies will grow larger, swollen by anger and thirst for vengeance” [Ishiguro, 2015, p. 324]. Прямую связь этого образа «погребенного великана» с настоящей и всем понятной исторической реальностью отмечал и сам писатель: “Most nations, most communities do have buried giants” [Moore, 2005].

Это сказочное чудовище – аллегорический образ памяти, а его ассоциативное расширение, усиленное желанием Вистана убить дракониху и вернуть память, по-новому заостряют главную тему романа. Убийства не могут быть оправданы ни одной доктриной, которая существует в мире. Ценность жизни выше всех теоретических иллюзий, но и прощение – единственное спасение жизни. Так обрисована в романе основная идеологическая контрверза.

Все повествование изобилует подробностями жизни в постартуровской Англии: здесь и состарившиеся рыцари короля Артура, и битва с драконом, и намеренная стилизация под средневековую хронику (сказовость, информативность, строгость стиля). Переключку со «Смертью Артура» Томаса Мэлори и эпосом «Беовульфа» нельзя не заметить. В центре романа псевдоисторический сюжет о настоящем и прошлом саксов и бриттов. Саксы, побежденные в кровопролитной резне исконными жителями этой земли бриттами, забыли и смертельную вражду, и жестокость благодаря туману забвения (“mist of forgetfulness” [Ishiguro, 2015, p. 39]) – дыханию заколдованной Мерлином драконихи Квериг. Описание этой жизни без войны и жестокости составляет не только важный «рамочный» пласт сюжета романа, но и высвечивает ключевую дилемму памяти.

Другой уровень развития сюжета связан с судьбой главных героев – престарелой пары, Акселя и его жены Беатрис. Они отправляются в трудный путь воспоминаний и путь поисков своего сына. Их память окутана туманом забвения, но Беатрис напоминает, что-то произошло в их семье, и сын покинул их, но она чувствует, что он где-то рядом и уговаривает мужа навестить его. Ее затаившаяся память прорывается в словах “It’s queer the way the world’s forgetting people and things from only yesterday and the day before that. Like a sickness come over us all [Ishiguro, 2015, p. 19]. Их поход, полный опасностей и лишений, развертывается в романе почти на полтысячи страниц. Рыцарский сюжет укрупняется, дополняется подвигами Вистана (воина-сакса), стремящегося убить дракониху, вернуть память о прошлом, возродить у саксов чувство мести, отомстить за страдания своего народа. Эта линия припоминания прошлого дополняется размышлениями состарившегося рыцаря короля Артура, сэра Гавейна, который своими потрепанными доспехами больше напоминает Дон Кихота. Он охраняет дракониху, насылающую забытью о кровопролитном прошлом: это прошлое было таким страшным, что преодолеть память о нем без чародейства нельзя. Поэтому наивными кажутся слова престарелого и многое забывшего сэра Гавейна: “Arthur was one so generous to those he defeated they soon grew to love him as their own”. А уточняющий комментарий нарратора о беспощадной жестокости короля (“the revealed history says otherwise” [Ishiguro, 2015, p. 120] звучит как голос все еще живой памяти. Все чаще в повествовании появляется слово “forgetfulness”, окрашенное по-человечески понятным чувством, как состояние памяти, совсем иным, чем «забвение» (“oblivion”).

Знаменательно и другое: в романе нет той жесткой иерархии: «память/справедливость»; «прощение/предательство», которую в 70-х гг. прошлого века начали деконструировать постструктуралисты – ниспровергатели «великих мета-повествований». Трагически приподнятый смысл слова “oblivion” (состояние забвения) снят в романе словом-образом, в котором схвачено по-человечески понятное свойство: “forgetfulness”; в нем нет и намек на забвение «исторического» прошлого и трагедии своего народа. А возникшая в тексте деривантная форма прилагательного “oblivious” (в значении «незамечающий»: “Axl was kneeling, *oblivious* of Beatrice following behind” [Ishiguro, 2015, p. 311]) редуцирует приущий памяти императив справедливости.

Образ подзабытой ненависти, растворенной в тумане забытья-припоминания, проступает к концу романа в сражении с драконихой Квериг – это ее магическая сила тумана хранит мир. Винстон, воин-сакс, не приемлет мира, видя в нем лишь отказ и предательство своего народа.: “Isn’t it a strange thing when a man calls another brother who only yesterday slaughtered his children?” [Ishiguro, 2015, p. 86].

Но вот воспоминание о прошлом, резне и бедствиях, глубоких шрамах войны (“the scars of war in these lands”) – становится источником новых несчасть. Спасительное “forgetfulness”, которое дарило надежду и мир, разрушено, не приведя к прощению. Вистан непреклонен, хотя с сочувствием думает о том, что Аксель и Беатрис погибли в новой резне. Дракониха повержена, новые беды ждут эти народы. Погребенный великан памяти оживает, войны и жестокость неизбежны.

Исигуро мифопоэтически очерчивает нравственно-философскую дилемму, которая доминирует в романе, являясь принципом художественного понимания мира и человека: память оказывается не только «исторически» справедливой и важной для человека, но и опасной, хотя и “forgetfulness” не дарит героям полного утешения и покоя. Это спроецировано в сюжете драматических усилий Беатрис припомнить судьбу сына. Возвращающаяся память оказывается бедой и злом: из прошлого проступают не только дорогие сердцу эпизоды жизни, связанные с сыном, но и боль супружеских измен и, как итог – разлука в приговоре лодочника, оставившего Акселя на берегу без Беатрис. Разрешения этой острой дилеммы, представленной не только в патриотическом, но и интимно-личностном измерении, в романе нет.

Здесь четко вырисовывается так характерная для постмодернизма ситуация эпистемологического сомнения. Сомнение в правильности любого решения реализуется на разных уровнях: исторической памяти бриттов и саксов, индивидуальной памяти Акселя и Беатрис. Подвергается сомнению безусловность истины и каких бы то ни было утверждений и ценностей.

В романе роль памяти и возможность трудного прощения в жизни человека и целого народа проблематизируется на разных уровнях сюжетного развития. Текст начинает противоречить сам себе: память, оказывается, не является единственным краеугольным законом человеческой морали со священным трепетом веры в истинность, она обнажает и присущие жизни человечества неразрешимые сложности и противоречия и всегда соотносима с реальной историей.

Но в романе память и прощение предстают не до конца непреодолимой оппозицией, Вистан с сочувствием думает о судьбе Акселя и Беатрис, он милосерден, спасая мальчика-бритта. Память и прощение предстают как философская и этическая дилемма, обретая художественное всечеловеческое измерение в романе: хранить память или захоронить великана и «снова научиться жить» (вспомним Ахматову), или помнить травмирующий накал прошлой жизни и продолжать мстить, неся разрушение и смерть. Вистан хочет мстить за “the scars of war in these lands” и не может понять, как можно с этим смириться. Для него только незабытое деяние может быть искуплено.

Но эта дилемма и «познавательная неуверенность» в верности готового ответа придает объемность и драматизм художественной мысли и является возможностью для новых прочтений текста.

Забвение травмирующего прошлого тоже недолговечно, но оно благодаря «хмари» дает какую-то возможность примирения. Этот глубинный смысл текста (неоднозначность, относительность всякой устоявшейся истины) явлен в притчевой форме художественного синтеза: легендарно-исторического, фантазийного, мифопоэтического, в котором есть и абрис современного мира.

Роман не дает ответов на вопросы, оставляя читателя в раздумье над миром и его судьбой в связи с собственной личностью. В нем художественно очерчена проблема, которая не может иметь однозначных решений. По мере развития действия в романе акценты в оценке событий смещаются. Никаких незыблемых истин не существует, все припоминания тут же оспариваются другими утверждениями (рыжая странница, зеленый плащ Беатрис, юноша, покоренный красотой Беатрис), все может быть подвергнуто сомнению, переосмыслено и даже память – это вечное настоящее, хранилище вечных ценностей.

В романе память не является императивом справедливости, единственным краеугольным законом человеческой морали, овеванным священным трепетом веры в истинность, а соотнесена с реальной историей с точки зрения человеческой целесообразности, обнажая присущие этой сложности противоречия. Так, для Акселя и Беатрис поверженная дракониха Квериг, которая насылала на жителей этой страны “the mist of forgetfulness”, давала им возможность жить и любить, но одновременно и лишала их надежды обрести “treasured memories”, “cherished memories” о сыне, своей молодости и счастье. Они начинают понимать, что “a memory brings particular pain”, а память возвращает не только приятные воспоминания. Поэтому сэр Гавейн умоляет во имя Бога не убивать Квериг, но Вистан, воин-сакс, непреклонен: “What kind of god is it, sir, wishes wrongs to go forgotten and unpunished?” Он охвачен жаждой мести: “We’ve a duty to hate every man, woman and child of their blood..., promise me you’ll tend well this hatred in your heart” [Ishiguro, 2015, p. 178]. Великан – память прошлых злодеяний и боли – растревожен, человека ждут горе, беды, смерть. Как предать забвению незабываемое? Как преодолеть прошлое? Неужели такая память и есть восстановленная справедливость?

Так, морально-этический смысл памяти как долга перед прошлым, который в своих трудах раскрывал П. Рикер, философ диалога, в романе Исигуро обретает новое звучание и богатство поэтической семантики, бесконечного развертывания смыслов. Судьба его героев приоткрывает опасную однозначность такого видения проблемы: долг памяти как требование справедливости чреват новыми бедами (“dark hatred as bottomless as the sea”... “circle of hate” [Ishiguro, 2015, p. 155, 233]. Поэтому у героя остаются лишь сомнения в правильности выбора. Если для Ницше без забвения нет ни жизни, ни счастья, ни будущего [Ницше, 1990], то у Исигуро-художника и это тоже не однозначно. Его герои хотят помнить все моменты своей долгой истории любви и счастья, но вместе с этим память обнажает измену, предательство, жестокость любимого мужа по отношению к сыну.

Постмодернистская притчевость, окрашенная лиризмом, обращена к современникам, ответственным перед будущим. Сквозная идея романа – художественно выстроенный открытый вопрос. Что же является морально-исторически правильным? Ведь возвращенная память оказывается бедой и злом, а забвение – миром? Так в рыцарской оболочке сюжета личной истории героев раскрыт образ нашего мира и наши неразрешимые дилеммы. А художественная проекция проблематики национальной и личной памяти, с одной стороны, и магического примиряющего конфликт забвения и прощения, с другой, – приобретает драматическое измерение в полной трагизма судьбе героев романа Акселя и Беатрис. Прожившие в счастье (и – forgetfulness) всю жизнь, они расстаются. Но различает их не лодочник, а память. Последний эпизод романа – это диалог смертельно больной Беатрис, которая верит, что лодочник вернется потом и за Акселем, и они вскоре встретят изгнанного им сына на том острове. Но последние строки не оставляют сомнения, что Аксель знает, что обретенная ими память вынесла их счастье свой приговор. Полный трагического смысла финальный эпизод не оставляет в этом сомнений. На оклик лодочника, что он вернется и за ним, Аксель даже не обернулся. “Yet when I turn he does not look my way, only to the land and the low sun on the cove” [Ishiguro, 2015, p. 315].

Для того, чтобы развернуть такую проблематику, актуальную во все времена, представить путь героев одновременно и драматичным и трогательно-проникновенным, а проблемы выбора, с которыми они столкнулись, общечеловеческими и подлинными, художнику необходимо было создать особый хронотоп, соответствующий этой форме романа. Нравственно-философские проблемы определили особенности жанра.

Понимание художником мира все больше тяготеет философской фэнтези, не исчерпывающей и не проясняющей основную дилемму. И только тот, кто способен сомневаться,

сможет приблизиться к истине – такова нравственная перспектива идейно-художественной концепции романа. Новые акценты привели к жанровому сдвигу. Фэнтези в стиле Толкина превращается в роман-дилемму, зарождается новая поэтическая нравственность в трактовке такой резонансной сегодня темы. На место одностороннего понимания памяти, несущей истину, приходит новое понимание незавершенности дискуссии.

Перспективным представляется дальнейшее изучение трансформации художественной идеи-контroversы о роли памяти и возможности прощения не только в творчестве Кадзуо Исигуро, но и в произведениях ведущих писателей, размышляющих над судьбами мира в переломные моменты истории.

Список использованной литературы

Жлуктенко, Н.Ю. (2013). Ноктюрни Казуо Ішігуро: транспозиція у постмодернізм. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Літературознавчі студії*, 39 (1), 367–372.

Ішігуро, К. (2018). *Похований велетень* / пер. з англ. Т. Савчинської. Львів: Видавництво Старого Лева.

Нестеренко, Ю.С. (2020). *Национальная картина мира в романах Кадзуо Исигуро*. (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Московский педагогический государственный университет, Москва.

Ницше, Ф. (1990). О пользе и вреде истории для жизни. К. Свасьян (Ред.), *Сочинения* (Т. 1, с. 441–442). Москва: Мысль.

Опрісник, Я. (2019). Поетика наративу в романі Кадзуо Ішігуро “Прозорий серпанок над горами”. *Слово і час*, 12 (708), 57–65.

Селитрина, Т.Л. (2017). Фантазия мифа и правда истории в романе Кадзуо Исигуро «Погребенный великан». *Филология и культура*, 3 (49), 214–219.

Усенко, О.П. (2014). *Японський компонент імагологічної проблематики творчості Кадзуо Ішігуро*. (Дис. канд. філол. наук). Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпропетровськ.

Ahearn, V. (2015). Kazuo Ishiguro Looks at Role of Memory in History with “The Buried Giant”. *The Canadian Press*, 19 March.

Akbar, A. (2015). This isle is full of monsters. *The Independent*, 26 Feb. Retrieved from <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/reviews/the-buried-giant-by-kazuo-ishiguro-book-review-this-isle-is-full-of-monsters-10072414.html>

Cain, S. (2015). *Writer’s indignation: Kazuo Ishiguro rejects claims of genre snobbery*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2015/mar/08/kazuo-ishiguro-rebuffs-genre-snobbery>

Clark, A. (2015). Ishiguro’s Turn to Fantasy. *The Guardian*, 19 Feb. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2015/feb/19/kazuo-ishiguro-the-buried-giant-novel-interview>

Dundas, D. (2015). Author Kazuo Ishiguro on *The Buried Giant*, fantasy and war. *Books*, 22 March. Retrieved from <https://www.thestar.com/entertainment/books/2015/03/22/author-kazuo-ishiguro-on-the-buried-giant-fantasy-and-war.html>

Ishiguro, K. (2015). *The Buried Giant*. New York: Alfred A. Knopf.

Ishiguro, K. (2017). *The Nobel Prize Lecture. My Twentieth Century Evening and Other Small Breakthroughs*. New York: Alfred A. Knopf.

Kakutani, M. (2015). “In «The Buried Giant», Ishiguro Revisits Memory and Denial”. *The New York Times*, Feb 23. Retrieved from <http://www.nytimes.com/2015/02/24/books/review-in-the-buried-giant-ishiguro-revisits-memory-and-denial.html>

Le Guin, Ursula K. (2015). “95: «Are they going to say this is fantasy?»”, 2 March. Retrieved from <https://bookviewcafe.com/blog/2015/03/02/are-they-going-to-say-this-is-fantasy/>

Lipin, G. (2003). The New Wave in British Science Fiction: the Change in the Canon. In M. Billi & N. Brownlees (Eds), *In and Around the Sixties* (pp. 195–207). Viterbo: Sette Citta.

Ma, Sh. (1999). *Kazuo Ishiguro’s Persistent Dream for Postethnicity: Performance in Whiteface*. Retrieved from <http://quod.lib.umich.edu/p/postid/pid9999.0002.103/--kazuo-ishiguro-persistent-dream-for-postethnicity?rgn=main;view=fulltext;q1=ishiguro>

Moore, M.S., Sontheimer, M. (2005). “I Remain Fascinated by Memory” [Interview with Kazuo Ishiguro]. *Spiegel Online*, 5 October. Retrieved from www.spiegel.de/international/spiegel-interview-withkazuo-ishiguro-i-remain-fascinated-by-memory-a-378173.html

“THE BURIED GIANT” BY KAZUO ISHIGURO: THE POSTMODERN DILEMMA OF REMEMBRANCE AND FORGIVENESS

Victoria I. Lipina, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

e-mail: victoria.lipina@gmail.com

Glib V. Lipin, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

e-mail: lipin.class@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-9

Key words: “*The Buried Giant*”, *Ishiguro*, *postmodern fantasy*, *memory*, *oblivion*, *forgiveness*, *deconstruction*, *epistemological uncertainty*.

The article focuses on the study of the seventh novel “*The Buried Giant*” (2015) of the Nobel Prize laureate Kazuo Ishiguro with regard to the problems of remembrance and forgiving that are central to the ethics of memory. Disputes about this novel go both in his country and abroad. The novel was translated into Ukrainian (2018), although the integrated study of the artistic nature of this iconic work has not appeared yet.

The goal of our work and the tasks dictated by it is to analyze the artistic idea of the novel in the context of modern ethical and philosophical discourse on memory and forgiveness, which pervades Ishiguro’s works, starting from his first “*Japanese*” novels centered on the unnamed loss.

The interest in memory as ethical issue has recently inspired different branches of the Humanities. The phenomenology of memory and oblivion was considered in the works of S. Radson “*Memory and Methodology*”, the collective monograph “*Memory theory*”, in the works of P. Ricoeur, M. Foucault, J. Baudrillard, J. Derrida, P. Nora, H. White, M. Merleau-Ponty, and others, and resonated in literature of the second half of the twentieth century after the tragic events of the Second World War. This theme preoccupied Ishiguro throughout much of his writings, starting with his “*Japanese*” novels “*A Pale View of the Hills*” and “*An Artist of the Floating Worlds*”.

The goal of the paper determines the need to use two *methodologies and methods* – a historical and literary study in combination with semantic and poetological analysis of the text, which is based on the post-structuralist methodology, a new awareness of the depth and inexhaustibility of the literary text when it starts to contradict itself.

In the novel, the role of memory in the life of individuals is artistically problematized. Memory is revealed not as the cornerstone of human morality and truth, but as a possible choice between healing forgetting and difficult forgiving, that are also inherent in the lives of humanity.

The plot is centred on artistic deployment of an insoluble dilemma addressed to us as well: memory or oblivion, and maybe forgiveness? But how is it possible to forget the severe massacre in the past? Does the reconciliation with the terrible past equal treachery and betrayal?

In this novel, in contrast to the previous ones, the writer finds a different generic decision, connecting the chivalrous plot and heroic epic with a saturated philosophical-humanistic agenda. This artistic strategy is noticeably different from his former novels. Its meaningful and indirect suggestive narrative unveils the most difficult issues of human responsibility in the history. The tragedy of both the historical and personal experience of mankind suggested this idea for the novel.

References

Ahearn, Victoria (2015). Kazuo Ishiguro Looks at Role of Memory in History with “*The Buried Giant*”. *The Canadian Press*, March 19. Available at: <https://www.680news.com/2015/03/19/kazuo-ishiguro-looks-at-role-of-memory-in-history-with-the-buried-giant/> (Accessed 5 June 2021).

Akbar, Arfia (2015). This isle is full of monsters. *The Independent*, 26 Feb. Available at: <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/reviews/the-buried-giant-by-kazuo-ishiguro-book-review-this-isle-is-full-of-monsters10072414.html> (Accessed 5 June 2021).

Cain, Sian (2015). Writer’s indignation: Kazuo Ishiguro rejects claims of genre snobbery. Available at: <https://www.theguardian.com/books/2015/mar/08/kazuo-ishiguro-rebuffs-genre-snobbery> (Accessed 5 June 2021).

Clark, Alex (2015). Ishiguro’s Turn to Fantasy. *The Guardian*, 19 February. Available at: <https://www.theguardian.com/books/2015/feb/19/kazuo-ishiguro-the-buried-giant-novel-interview> (Accessed 5 June 2021).

Dundas, Deborah (2015). Author Kazuo Ishiguro on *The Buried Giant*, fantasy and war. *Books*, March 22. Available at: <https://www.thestar.com/entertainment/books/2015/03/22/author-kazuo-ishiguro-on-the-buried-giant-fantasy-and-war.html> (Accessed 5 June 2021).

Ishiguro, Kazuo (2015). *Pohovanyj veleten´* [The Buried Giant]. L´viv, Stryj lev Publ., 376 p.

- Ishiguro, Kazuo (2015). *The Buried Giant*. New York, Alfred A. Knopf, 317 p.
- Ishiguro, Kazuo (2017) *The Nobel Prize Lecture. My Twentieth Century Evening and Other Small Breakthroughs*. Toronto, Alfred A. Knopf Publ., 23 p.
- Kakutani, Michiko (2015). "In 'The Buried Giant', Ishiguro Revisits Memory and Denial". *The New York Times*, Feb 23. Available at: <http://www.nytimes.com/2015/02/24/books/review-in-the-buriedgiant-ishiguro-revisits-memory-and-denial.html> (Accessed 5 June 2021).
- Le Guin, Ursula K. (2015) "95: «Are they going to say this is fantasy?»" (2 March). Available at: <https://bookviewcafe.com/blog/2015/03/02/are-they-going-to-say-this-is-fantasy/> (Accessed 5 June 2021).
- Lipin, G. (2003). *The New Wave in British Science Fiction: the Change in the Canon*. Mirella Billi, Nickolas Brownlees (eds). *In and Around the Sixties*. Viterbo, Sette Citta Publ., pp.195-207.
- Ma, Sheng-mei (1999). Kazuo Ishiguro's Persistent Dream for Postethnicity: Performance in *Whiteface*. Available at: <http://quod.lib.umich.edu/p/postid/pid9999.0002.103/--kazuo-ishiguros-persistent-dream-for-postethnicity?rgn=main;view=fulltext;q1=ishiguro> (Accessed 5 June 2021).
- Moore, Michael Scott & Sontheimer, Michael (2005) "I Remain Fascinated by Memory": Interview with Kazuo Ishiguro. *Spiegel Online*, 5 October. Available at: www.spiegel.de/international/spiegel-interview-withkazuo-ishiguro-i-remain-fascinated-by-memory-a-378173.html. (Accessed 5 June 2021).
- Nesterenko, Yu.S. (2020). *Nacional'naja kartina mira v romanah Kazuo Ishiguro*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [National World Picture in Kazuo Ishiguro's Novels. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Moscow, 22 p.
- Nietzsche, F. (1990). *O pol'ze i vrede istorii dlja zhizni* [On Benefits and Harms of History for Life]. *Sochinenija: v 2-h tomah* [Works: in 2 volumes]. Moscow, Mysl Publ., vol. 1. pp. 441-442.
- Oprysnyk, Ja. (2019) *Poetyka naratyvu v romani Kazuo Ishiguro "A Pale View of Hills"* [The Poetics of Narrative in Kazuo Ishiguro's Novel "A Pale View of Hills"]. *Slovo i Chas* [Word and Time], vol. 12, issue 708, pp. 57-65.
- Selitrina, T.L. (2017). *Fantazija mifa i pravda istorii v romane Kadzuo Isiguro «Pogrebennyj velikan»* [The Fantasy of Myth and the truth of History]. *Filologija i kul'tura* [Philology and Culture], vol. 3, issue 49, pp. 214-219.
- Usenko, O.P. (2014). *Japonskij component imagologichnoji problematyky tvorčosti Kazuo Ishiguro*. Diss. kand. filol. nauk [Japanese component of imagological problematics in Kazuo Ishiguro's writings. Cand. philol. sci. diss.]. Dnipro, 240 p.
- Zhluktenko, N.Yu. (2013). *Nocturny Kazuo Ishiguro: transpozyciya u v postmodernism* [Nocturne Kazuo Ishiguro: transposition into postmodernism]. *Visnyk KNU. Seriya Literaturoznavchi studiji* [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literature Studies], vol. 39, issue 1, pp. 367-372.

Одержано 26.08.2021.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

УДК 811.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-10

В.В. БІЛОУСОВА,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Університету менеджменту і бізнесу (м. Бердянськ)*

Р.В. КЕЛЕМБЕТ,

*старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Університету менеджменту і бізнесу (м. Бердянськ)*

КОМПОЗИЦІЙНА СЕМАНТИКА СКЛАДНИХ ЗАПОЗИЧЕНИХ МОВНИХ ФАКТІВ З АНГЛОМОВНИМ ФОРМАНТОМ -ІНГ (на матеріалі української мови)

Статтю присвячено аналізу формально та семантично складних англомовних запозичень з формантом *-інг* з точки зору когнітивної лінгвістики та із застосуванням її методологічного апарату. *Мета* авторів полягає у спробі систематизувати композиційну семантику складних мовних фактів та визначити їх похідний характер. Це прагнення реалізується через *завдання* встановити механізми переносу запозичених словотвірних значень в мову-реципієнт, де вони набувають нових словотвірних властивостей і мотивацій. Для забезпечення поставленої мети та виконання пов'язаних із нею завдань застосовано описовий, компаративний, компонентний та дедуктивний *методи дослідження*. Когнітивна лінгвістика має прямий стосунок до самого процесу розуміння мови, а також того, як мова та її окремі одиниці представлені в нашій свідомості, подальший розвиток поняття композиційна семантика має важливе значення, особливо в аспекті словотворення, яке ми застосовуємо для реалізації доведення факту переносу в складі формально та семантично складного запозичення до мови реципієнта разом із семантичним та категоріальним значенням його словотвірного значення, яке згодом впливає і на його словотвірну потенцію у мові-реципієнті. За результатами дослідження встановлено, що будь-яка одиниця мови актуалізується в процесі реалізації комунікативного завдання, при цьому вона використовує як семантичні і формальні, так і асоціативні засоби вираження. Ідея авторів полягає в тому, що похідні (в тому числі і запозичені) виводяться мотивовано як формально, так і семантично із значень своїх складників на підставі співвіднесення їх із певною кількістю формально та семантично подібних похідних того ж самого словотвірного ряду. Така вмотивованість запозиченого похідного мотивується його складниками. Вмотивоване слово розуміється мовцем через зв'язок його звучання і значення, які сприймаються суб'єктивно і крізь призму індивідуального уявлення про навколишній світ. Такий підхід до аналізу вищезазначених мовних фактів дозволяє сформулювати основний *висновок* про те, що творче осмислення запозичення мовцем у мові-реципієнті виступає не як симплекс, а як комплекс, що містить формант із певним словотвірним значенням, в нашому дослідженні – це запозичений транслітерований англомовний формант *-інг* в українській мові.

Ключові слова: композиційна семантика, когнітивна лінгвістика, англомовне запозичення, словотвірний формант, словотвірне значення.

Стаття посвящена аналізу формально і семантически складних англоязычних заимствований с формантом *-інг* с точки зрения когнитивной лингвистики и с применением её методологического аппарата. *Цель* авторов состоит в попытке систематизировать композиционную семантику

ку сложных языковых фактов и определить их производный характер. Это стремление реализуется через *задачу* установления механизма переноса заимствованных словообразовательных значений в язык-реципиент, где оно приобретает новые словотворческие качества и мотивацию. Для обеспечения поставленной цели и выполнения связанных с ней задач использованы описательный, компаративный, компонентный и дедуктивный *методы исследования*. Когнитивная лингвистика имеет прямое отношение к самому процессу понимания языка, а также тому, как язык и его отдельные единицы представлены в нашем сознании. Дальнейшее развитие понятия композиционная семантика имеет важное значение, особенно в аспекте словообразования, которое мы применяем для реализации доказательства факта переноса в составе формально и семантически сложных заимствований в язык-реципиент вместе с семантическим и категориальным значением его словообразовательного значения, которое впоследствии влияет и на его словообразовательную потенцию в языке-реципиенте. По результатам исследования установлено, что любая единица языка актуализуется в процессе реализации коммуникативного задания, при этом она использует как семантические и формальные, так и ассоциативные способы выражения. Идея авторов состоит в том, что производные (в том числе заимствованные) выводятся мотивовано как формально, так и семантически из значений своих составляющих на основе их соотношения с определённым количеством формально и семантически подобных производных того же самого словообразовательного ряда. Такая мотивованность заимствованного производного определяется его составляющими. Мотивованное слово понимается говорящим через связь между его звучанием и значением, они воспринимаются субъективно и сквозь призму индивидуального представления об окружающем мире. Такой подход к анализу вышеупомянутых языковых фактов позволяет сформулировать основной *вывод* о том, что творческое осмысление заимствования говорящим в языке-реципиенте выступает не как симплекс, а как комплекс, который содержит формант с определённым словообразовательным значением, в нашем исследовании – это заимствованный транслитерированный англоязычный формант *-ing* в украинском языке.

Ключевые слова: композиционная семантика, когнитивная лингвистика, англоязычное заимствование, словообразовательный формант, словообразовательное значение.

Когнітивна лінгвістика завжди перебувала в полі зору дослідників теоретичної лінгвістики, її методологічних засад, а також самого розуміння мови та її ролі у пізнавальній діяльності людини. Заслугою когнітивної лінгвістики стали і інтерпретація явищ категоризації, і концептуалізації світу людиною у висвітленні складних проблем семантики мовних форм, а також в уточненні самого поняття словотвірне значення, яке невід’ємно пов’язано зі значенням з відображенням людського досвіду і чисто людського осмислення навколишнього середовища. У цьому контексті цікавою постає композиційна семантика складних мовних знаків, запозичених з інших мов (в нашому дослідженні з англійської в українську).

Сучасний когнітивний підхід до мовних явищ ще далеко не вичерпав своїх можливостей, більше того він дозволяє побачити відомі мовні факти у новому світлі. Завдяки тому, що когнітивна лінгвістика має прямий стосунок до самого процесу розуміння мови, а також до того, як мова та її окремі одиниці представлені в нашій свідомості. Тому подальший розвиток поняття композиційна семантика має важливе значення, особливо в аспекті словотворення, яке ми застосовуємо для реалізації доведення факту переносу в складі формально та семантично складного запозичення до мови реципієнта разом із семантичним та категориальним значенням його словотвірного значення, яке впливає згодом і на його словотвірну потенцію у мові-реципієнті. Саме такий підхід і є метою, яку ми спробуємо викласти в цій статті.

Для реалізації поставленої мети актуальним є комбіноване використання різних методів дослідження: компонентного, словотвірного, ономазіологічного, а також опосередковано концептуального та кількісного, які дають підставу для морфемного поділу та аналізу англійських запозичень з формантом *-ing* в українській мові.

Треба зазначити, що існують певні правила словотвірного аналізу, при застосуванні якого відбувається поділ на морфемний та власне словотвірний, кожен з них має свою мету і методи. Це питання опрацьовувалося багатьма науковцями, які визнали, що елементи, отримані в процесі поділу слова на морфемні, виступають також його дериваційними компонентами [Кубрякова, 2006, с. 143]. Але при такому розгляді запозичених мовних фактів матеріальна форма не завжди відповідає функціональному характеру. Основними одини-

цями морфемного аналізу виступають кореневі та афіксальні морфеми. Словотвірний же аналіз доводить, що коренева морфема – це твірна основа, а афіксальні морфеми – це дериваційні форманти (афікси).

Якщо морфемний аналіз спрямовується на встановлення кінцевих складників слова, встановлення кількісної та суттєвої характеристик морфем, то словотвірний – це більш складний та глибокий процес, спрямований на виявлення складових слова, їх дослідження та визначення його словотвірної структури [Кубрякова, 2006, с. 144]. Саме тому ми більше орієнтовані на словотвірний аналіз.

Для досягнення нашої мети слід також розглянути деякі параметри стосовно теорії словотвору. Явище вмотивованості та мотивації більшість лінгвістів розглядають і ототожнюють з формально-семантичною відповідністю як морфеми, так і цілого тексту як культурного зразка. Названий феномен відображає значною мірою мовленнєву поведінку і мовний портрет індивідуума і соціуму. Тому вмотивованість як властивість і мотивація як явище, а також і як процес складають предмет особливої наукової мовознавчої дисципліни – мотивології. Для неї специфічні прояви лексики у сфері взаємодії мовної форми і значення постають предметом для дослідження, при цьому використовуються як традиційний, так і дефініційний підходи.

Будь-яка одиниця мови актуалізується в процесі реалізації комунікативного завдання, при цьому вона використовує такі засоби вираження як семантичні і формальні, а також асоціативні. Ідея полягає в тому, що похідні (в тому числі і запозичені) виводяться вмотивовано як формально, так і семантично із значень своїх складників на підставі співвіднесення їх із певною кількістю формально та семантично подібних похідних того ж самого словотвірного ряду [Кубрякова, 2006, с. 147]. Така вмотивованість запозиченого похідного мотивується його складниками. Вмотивоване слово розуміється мовцем через зв'язок його звучання і значення, які сприймаються суб'єктивно і крізь призму індивідуального уявлення про навколишній світ. Такий підхід продукує творче осмислення запозичення не як симплекс, а як комплекс, що містить формант із певним словотвірним значенням, в нашому дослідженні це запозичений транслітерований англomовний формант -інг.

Ідея композиційної семантики належить Г. Фреге, німецькому логіку, математику і філософу. Саме він вперше поділив значення «зміст» і «значення», що позначається певною назвою (так званий семантичний трикутник Фреге: знак – зміст – значення) [Фреге, 2008, с. 128].

Це поняття мало на меті пояснити природу семантики комплексних знаків, тобто знаків, які за своїм складом були «комплексами» або «композиціями» з кількох готових знаків мови, їх об'єднання та сполучуваність (з англ. *банджи-джампінг* – стрибок людини, прив'язаної еластичним канатом до опори з мосту, тощо; *стейдж-дайвінг* – стрибок артиста під час виступу зі сцени до глядачів).

За Г. Фреге, семантика комплексного знаку становить композиційну функцію значень тих одиниць, які складають кожен складний знак та відношення між ними [Фреге, 2008, с. 182].

Ономасіологічний підхід до трактування похідного слова теж має свої переваги, бо показує розуміння значення комплексних знаків як одиниці зі складною семантичною структурою, у якій ономасіологічний предикат надає певному ономасіологічному базису певну ономасіологічну ознаку.

Але при такому тлумаченні семантики похідного слова зрозуміло, що вона формується як композиційна і, що сама така «композиція» являє собою об'єднання двох або трьох категоріальних значень з різним ступенем їх категоризації (з англ. *апвелінг* – «морська течія, що піднімається з глибини на поверхню» від *to well up* – «виливатися з чогось переповненого» + *ing*). Одні з них могли бути переданими афіксами, інші – коренями або основами повнозначних одиниць, треті відбудовуватися в ході певних роздумів (від англ. *роумінг* – послуга вітчизняного стільникового оператора за кордоном (англ. *to roam* – блукати)) [Білоусова, Келембет, 2018, с. 19].

Отже, в семантиці лексичного деривату є необхідність додумувати його реальне значення. У тому випадку, коли поверхова структура деривата не містила повного набору тих компонентів із значення яких треба було вивести їхню композиційну семантику (від

англ. *кайтинг* – ковзання людини по воді під вітрилом від англ. *kite* – крило; *вейкбординг* – ковзання людини по воді, яка стоїть на спеціальній дошці і тримається за канат прив'язаний до катеру від англ. *to wake* – просинатися + *a board* – дошка). Іноді такі деривати відносять до похідних з ідіоматичною семантикою, які ще називають лексикалізованими. Значення таких дериватів неможливо вивести із значення їх компонентів. Тобто просте розуміння семантики комплексних знаків, яка складається з семантики його складових та відносин між ними неправильне. Навіть тоді, коли фіксацію відносин пов'язують з ономазіологічним предикатом, реальним чи подумки відбудованим [Білоусова, Келембет, 2018, с. 19].

Правильне розуміння значення похідного слова, а тим більше передбачення створеної в ньому семантичної структури потребує іноді не тільки простої відбудови його предиката чи елемента, якого в ньому бракує, але часто й більш складного механізму розпізнання.

Перепоною у розв'язанні проблеми семантики похідного слова як комплексного знаку виявилася, таким чином, зовсім нерідкісна ідіоматика («лексикалізація») цієї одиниці номінації, яка може досить реально демонструвати різні ступені своєї вмотивованості і неможливості звести значення цілого до значення його частин (від англ. *кайтинг*, *вейк-бординг* та ін.) [Білоусова, Келембет, 2018, с. 19].

У теорії словотвору питання вмотивованості знаку завжди посідало одне з важливих місць. Воно і досі потребує свого більш коректного визначення, тому що не відповідає уявленню про повну вмотивованість і повну виводимість значень комплексного знаку із значень його складових. Таким чином, питання про те, що можна вивести із семантики комплексного знаку і які саме стратегії застосовуються при цьому агентами, задіяними в процес мовлення, все ще залишається в низці невирішених питань словотворення.

Підсумовуючи сказане вище, зазначаємо, що попередні визначення словотвірного значення похідних слів та природи відносин між різними складовими слова – відправної та формотворчої – потребує додаткового уточнення та окремого роз'яснення.

У межах теорії когнітивної лінгвістики сформовано цілі напрями, що вивчають взаємодію знаків в окремих мовних одиницях та конструкціях різного типу. Існують різні наукові концепції з цього приводу. Серед них – теорія концептуальної інтеграції ментальних просторів Ж. Фоконьє, М. Тернера та А. Голдберга; конструктивна граматики Ч. Філмора та його послідовників; теорія «підгонки» сполучуваних значень Дж. Пустейовського та ін. [Fauconnier, Turner, 2006]. Внаслідок розвитку цих теорій стало очевидним, що когнітивний підхід до визначення лексичної семантики з різних позицій допомагає розробити правила семантичної композиції знаків і довести, що при аналізі кожної комплексної одиниці треба показати, як саме взаємодіють (не складаються) значення її складових та які саме типи взаємодії спостерігаються в комплексних одиницях різного порядку.

При дослідженні композиційної семантики похідного слова важливим є визначення того, що досліджувана мовна одиниця складається вже із готових мовних знаків разом із власними особливостями формального та семантичного поділу та з їхнім характером вмотивованості. Вивчити композиційну семантику з цієї точки зору означає встановити внесок кожного із компонентів похідного слова в його результативне інтегративне значення [Земская, 2005].

Саме цим займається традиційне словотворення, а саме його ономазіологічний напрям. При цьому акцент передбачувано робиться на моделюванні мовних знаків за правилами побудови словотвірних знаків, на виводимості загального значення похідного слова, яке утворюється за певною особливою моделлю [Кубрякова, 2006, с. 147].

У когнітивній лінгвістиці звертають увагу на себе, по-перше, таємниці породження нових значень у похідного слова, що не завжди виправдано його формальною структурою, а по-друге, особливостями поведінки похідних слів при його включенні в склад більш містких мовних форм – у склад різного роду словосполучень (*рекордінгова компанія* – компанія звукозапису від англ. *recording company*; *мульти-левінговий метод* – маркетинговий метод продажу товарів від англ. *multi-leveling method* та ін.) [Білоусова, Келембет, 2018, с. 20].

Отже, важливим є визначення того мовного феномена, який полягає у встановленні значення похідного слова за його складниками, що можуть самостійно брати участь в актах мовлення та визначення такого похідного після його подальшої лексикалізації в процесі лексикографічної практики при включенні його в нові синтаксичні конструкції [Вежбицкая, 2011]. Мова йде про його потенційну сполучуваність з різними частинами мови. Синтаксична сполучуваність таких похідних напряду залежить від семантики його складників (від англ. *серфінг* > *серфінговий* > *серфінгіст*, але тільки *холдинг* > *холдинговий*; *маркетинг* > *маркетинговий*) [Білоусова, Келембет, 2018, с. 20].

Цікавим постає також питання про те, як впливає вмотивованість похідного слова через його складники на виділення в ньому відправної та формантної частин. Важливим у такому контексті аналізу виступає і подвійна референція похідного слова (належить воно до світу речей чи до світу людей). За нашими спостереженнями саме це і впливає на його здатність сполучуватися з іншими словами в різних актах мовлення, у складі розгорнутих синтагматичних послідовностей.

При такій постановці проблеми головний акцент робиться на з'ясуванні правил сприйняття похідних слів і на тих висновках і міркуваннях, які робить мовець в процесі визначення реального значення похідного слова, а також на встановленні сфери впливу самого похідного слова на його найбільше оточення [Bauzer, 2018, с. 8].

Треба зазначити, що цей погляд відрізняється від поглядів тих науковців, які зверталися до питань сполучуваності морфем всередині слова і обмеженнями, які пов'язані із такою сполучуваністю, серед них І.С. Улуханов, О.А. Земська, І.Г. Милославський та ін. Він також відрізняється і від визначень представників генеративної граматики, які визнавали факт прозорості морфологічної структури слова для синтаксису. При цьому внутрішній синтаксис похідних ніяк не показує себе в синтаксисі більш розвинених конструкцій, і що включення лексичних одиниць у текст або дискурс не залежить від того, представлені ці одиниці симплексами чи комплексами [Земская, 2005, с. 198].

Треба зазначити, що всі англломовні запозичення на *-інг*, актуалізовані в українській мові, є похідними з чітко означеним маркером у вигляді зазначеного вище словотвірного форманта. За нашими спостереженнями концептуальний характер запозичень такого типу змінюється не стільки внаслідок їхньої асиміляції, скільки внаслідок накопичення певної «критичної маси» запозичень із певним концептуальним значенням, яке стає «прозорим» для розуміння основного значення, словотвірного значення, яке воно в собі несе і яке переноситься у мову-реципієнт у складі формально-семантичного комплексу складного запозичення.

Як наслідок, семантична ознака «назва процесуальної дії» визначається незважаючи ні на ступінь його ідіоматичності, ні на спосіб композиційальності його складників. Перевага в процесі такої пізнавальної діяльності надається похідним, утвореним в результаті чуттєвого та оцінного пізнання, яке може бути синтезом різних реальностей особистості, включеної в процес словотворення. Важливими виступають також і сфери функціонування зазначених концептів: психологічний, семіотичний, лінгвокультурний.

Аналіз зазначених властивостей, що складають специфіку концепта, можна вважати об'єктивним тільки спираючись на дослідження структури концепта, перенесеного в структурі комплексного запозичення. Саме вивчення характерних ознак його складових може надати уявлення про типи композиційальності його компонентів у складі похідного запозиченого.

Треба окремо підкреслити роль когнітивних механізмів, які лежать в основі як процесу словотворення, так і семантичної деривації. Утворення та перенос значень комплексних знаків – це не механічний процес запозичення, це – ментальний процес, механізм пізнання, структурування та оцінки навколишнього середовища. Подібний формально-семантичний блендінг виступає складовою творчого процесу, результатом якого стають ідіоматично забарвлені запозичення, пошук значень яких вимагає від дослідника додаткового осмислення та спеціального визначення [Мунтян, 2013; Скребцова, 2018].

Так, О.С. Кубрякова зазначає, що для пізнання «таємних» значень інтегральних знаків вже недостатньо тільки адитивних чи сумативних концепцій композиційної семантики, їх

треба замінити концепціями більш творчого характеру, наприклад: динамічним концепціям, які відображають складні когнітивні процеси людського розуму, тобто уяві, інтуїції, абстрактному мисленню і, перш за все, інференції – виведення нового знання в процесі вирішення актуальної проблеми і здатності до осмислення нового мовного факту на підставі наявних мовних даних [Кубрякова, 2002, с. 6].

Таким чином, запозичення структурно і семантично складних мовних фактів вимагає більш повного і всебічного аналізу не тільки на лексико-тематичному рівні, але й на морфограматичному і словотвірному. Щодо такого типу запозичень необхідно додатково застосувати компонентний, морфемний і дериваційний види аналізу, адже похідне оформлено як частину мови, а формант *-ing* на певному етапі асиміляції сприймається вже як словотвірний елемент. У процесі запозичення англійські комплекси з формантом *-ing* піддавалися як фонетичним, так і морфосемантичним, а також і лексико-семантичним змінам.

Логічно, що **фонетичні зміни** є першою умовою адаптації запозичення. Особливо це характерно для тих слов'янських мов, де використовується кирилиця. Але іноді запозичене слово функціонує в неадаптованому вигляді, тобто воно деякий час може писатися латиницею [Кульчицький, 2014, с. 89].

Наступний етап асиміляції це – **морфо-семантичні зміни**. Вони відображають як трансформацію морфемної структури слова, так і граматичних категорій відповідно граматичній будові мови-реципієнта, такі зміни бувають морфемні та семантико-граматичні.

Складні мовні факти запозичень необхідно досліджувати подібно до їхнього аналізу в мові-донорі, тобто з точки зору їх морфемного складу, за яким вони поділяються на три структурні типи:

1) *простий*, складається з основи-мотиватора і форманта *-ing*;

2) *складний*, найчастіше відповідає моделі: префікс+основа-мотиватор + *-ing*. Найбільш поширеними префіксами є: *auto-* (укр. ауто-тренінг), *de-* (укр. де-маркетинг), *out-* (укр. аут-сорсинг), *re-* (укр. ре-білдінг), *up-* (укр. ап-грейдинг), *under-* (укр. анде-райтинг), *down-* (укр. даун-шифтінг);

3) *складений* являє собою словосполучення або складається з двох основ (напр.: укр. *рекрутингова агенція, рекордингова компанія, брейн-стормінг*).

Англійські запозичення на *-ing*, переносять свої категоріальні ознаки (предметності, процесності, ознаковості) в мову-реципієнт, за цим правилом відбувається формування частин мови. Вони поділяються на: **назви предметів** (конкретних: *смокінг, пудинг, елінг* або абстрактних: *пейджинг, бюджетінг, роумінг*); **назви процесів** (станів, дій, тощо, наприклад: *пресинг, форсинг, спаринг, шокінг*); **найменування ознаки** (динамічного чи статичного, напр.: *холдингова компанія*) [Білоусова, Келембет, 2018, с. 19].

На **лексико-семантичному рівні** адаптація відбувається відповідно до ступеня прозорості внутрішньої форми. Ми дозволимо собі припустити, що швидше адаптуються слова, які для більшості носіїв національної мови можуть бути мотивованими завдяки їх знанню з англійської мови, тобто повномотивованими: **семантично прозорі слова**. Особливо часто це відбувається з тими запозиченнями, до складу яких входять широковідомі англійські лексеми: *джипінг* (подорож на джипі), *боссинг* (тиск керівництва на підлеглих). Натомість процес сповільнюється при **лексикалізації**, коли для встановлення внутрішньої форми потрібне певне домислювання: (*стейдж-дайвінг* – стрибок співака в зал до глядачів).

Майже незрозумілими широкому колу користувачів залишаються слова, які мають значення, утворені на основі **метафоричного** або **ідіоматично-фразеологічного** лексико-семантичного варіанта: *кайтинг* (водний вид спорту), *вейкбординг* (водний вид спорту), *локінг* (танець), *фішинг* (незаконне видобування інформації з комп'ютерних мереж).

На нашу думку, процес адаптації англійських запозичень з формантом *-ing* в українській мові прискорюється, коли нове запозичення вже має однокореневі слова в мові-реципієнті (напр.: укр. *тренер* → *тренуватися* → *тренінг*; *контроль* → *контролювати* → *контролінг*; *краб* → *крабінг*; *грабувати* → *грабінг* і т. д.). У таких випадках словотвірне значення форманта *-ing* актуалізується. Відтінок значення передається безпосередньо через нього. Таким чином, словотвірне значення за-

позичення визначається, перш за все, завдяки форманту *-ing*, який набуває в мові-реципієнті значення «назва виду діяльності» [Білоусова, Келембет, 2018, с. 20].

Про словотворну адаптацію свідчать ті похідні, що утворюються на власному мовному національному ґрунті. До моменту свідомого виділення мовцем форманту *-ing* зі складу англомовного запозиченого похідного, словотвірне значення форманта залишається непроявленим, але зберігає свій словотвірний потенціал як значення запозиченої моделі.

Новоутворення в мовах-реципієнтах відбуваються за двома типами: 1) «аглютина-тивним», коли нове слово складається з двох основ, остання з яких з формантом *-ing* безпосередньо «приклеюється» до попередньої (укр. *крем-ліфтинг*, *крем-пілінг*, *прес-кліпінг*); 2) «фузійним», коли запозичується вже сам спосіб словотворення і нові слова, як правило, окказіоналізми, утворюються на базі споконвічних морфемних складових. Запозичується тільки словотворчий елемент, наприклад, суфікс *-ing* у сукупності його словотворчих значень, наприклад: укр. *жабінг* – «невдала косметична операція, невдалий ліфтинг» – від іменника «жаба» в переносному значенні, укр. *дебілінг* – «нерозумна поведінка» – від іменника «дебіл»; *автоскелешкрябінг* (тест-драйв позашляхового автомобіля – в телепрограмі «Парк автомобільного періоду»); *булавінг* – «знущання булавою» (Джерело: <http://m.facebook.com>posts>) [Білоусова, Келембет, 2018, с. 21].

Викладений вище матеріал дозволяє сформулювати висновки, які лаконічно може бути сформульовано таким чином: існування внутрішньої форми у похідного слова не байдуже для його використання. Рефлексії особливої організації значень, які вони передають і які особливо цікаво спостерігати в актах живого мовлення, коли поняття сполучуваність похідного слова і його участь у певних конструкціях вмотивовано відображаються на формально та семантично складних мовних знаках. Аналіз процесу відображення складних когнітивних процесів людського розуму, результатом якого є перенесення та трансформації запозичених «змістів» залишаються в полі зору композиційної семантики.

Список використаної літератури

Апресян, Ю.Д. (1996). *Идеи и методы современной структурной лингвистики*. Москва: Наука.

Bauzer, A. (2018). The Implicative Type of Semantic Derivation: a Cross-Linguistic Perspective. О.В. Деменчук (Ред.), *Проблеми лінгвістичної семантики* (с. 8–10). Рівне: РДГУ.

Білоусова, В.В., Келембет, Р.В. (2018). Англо-американські запозичення з формантом *-ing* прояв мовної експансії. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*, 15, 18–23.

Вежбицкая, А. (2011). *Семантические универсалии и базисные концепты*. Москва: Языки славянских культур.

Земская, Е.А. (2005). *Словообразование как деятельность*. Москва: КомКнига.

Кубрякова, Е.С. (2006). О новых задачах в изучении функций словообразования. А.А. Лукашанец (Ред.), *Функциональные аспекты словообразования: доклады IX Международной научной конференции по славянскому словообразованию* (с. 141-146). Минск: Право и Экономика.

Кульчицький, І.М., Лукач, М.О. (2014). Формальна модель відображення семантичних характеристик у словниках. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі*, 805, 298–305.

Мунтян, Л.В. (2013). Когнітивна лінгвістика в Україні. Д.В. Трикула (Ред.), *Наука XXI століття: відповіді на виклики сучасності* (с. 58–61). Бухарест: Бухарестський університет.

Скребцова, Т.Г. (2018) *Когнитивная лингвистика: классические теории, новые подходы*. Москва: Издательский дом ЯСК.

Фреге, Г. (2008). *Логико-философские труды*. Новосибирск: Издательство Сибирского университета.

Fauconnier, G., Turner, M. (2006). Mental spaces: conceptual integration networks. In Dirk Geeraerts, Rene Dirven, John R. Taylor (Eds.), *Cognitive linguistics: basic readings* (pp. 303–371). Berlin, New York: Walter de Gruyter.

COMPOSITIONAL SEMANTICS OF THE COMPLEX LANGUAGE FACTS WITH THE ENGLISH -ING FORMANT (on the material of Ukrainian)

Viktoria V. Bilousova, University of Management and Business (Ukraine)

e-mail: belousovsv92@gmail.com

Raisa V. Kelembet, University of management and business (Ukraine)

e-mail: raisa040659@icloud.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-10

Key words: *compositional semantics, cognitive linguistics, English borrowing, word-building formant, word-building meaning.*

The article focuses on the problems of formal and semantically complex English borrowings analyzed through the prism of cognitive linguistics and with applying its methodological set of approaches. The authors aimed at making an attempt of systematizing the compositional semantics of the complex language facts and determining their derivative character. This intention is realized through the task to identify the mechanism of transferring the word-building meanings to the recipient language where they gain their new meaning and motivation. It is a general fact that compositional semantics of the derivative word in the donor language is built on the evident language facts (base + formant), they possess their own peculiarities of formal and semantic complex and their own motivated character. They determined the choice of the *research methods* such as comparative, structural, descriptive and typological approaches applying in our work. In this study we try to determine the import of every borrowed word component into its resulted integrative meaning. Cognitive linguistics is directly related with the process of language processing inside our mind and describes the mechanism of its reflecting and producing into the human speech. This is the reason to apply its tools and develop them in aspect of compositional semantics especially in terms of word formation that we use for proving the facts of transporting the word-building meaning that is contained in a formal and semantic borrowed word complex. Inside the recipient language such a complex opens its word-building abilities including their categories in system of words. The borrowed formal and semantic word complex has to be considered from the different sides and not only on the lexical and thematic level or morphemic and grammatical level but also on the word-building one. The borrowed words of this type should be analyzed on the derivative level too, because it is a derivative complex accepted as a part of speech and formant -ing on some stages of assimilation are considered as word-building element. According to the results of research we proved that any language fact is activated in a process of realization its communicative task and then it uses its formal, semantic and creative tools for expressing "new meaning". The authors' idea is that the meaning of derivative words (including borrowed words) is derived in a motivated way from the meanings of their components as well as their form and their semantics. It is resulted by the number of formal and semantic similar borrowings that belong to one word-building range. It is motivated by their word components. The speaker understands this type of word because of its special meaning and pronunciation and reflects it in one's subjective creative language world. This approach for analysis of borrowed language facts let us formulate the following *conclusion*: creative reflection of the formal and semantic complex of the borrowed words presented as a complex, not a simplex in a speaker's mind. This complex contains a formant with determined word-building meaning, in our work it is the transliterated English borrowing with -ing formant into Ukrainian.

References

Apresyan, Y.D. (1996). *Idei i metody sovremennoy strukturalnoy lingvistiki* [The Ideas and Methods of Modern Structural Linguistics]. Moscow, Nauka Publ., 305 p.

Bauzer A. (2018). The Implicative Type of Semantic Derivation: a Cross-Linguistic Perspective. In O.V. Demenchuk (ed.). *Problemy lingvistichnoy semantiki* [The Problems of Linguistic Semantics]. Rivne, RSHU Publ., pp. 8-10.

Bilousova, V.V., Kelembet, R.V. (2018). *Anglo-amerikanski zapozichennyya z formanton -ing yak proyav movnoy ekspansiyi* [English and American language borrowings with -ing formant as a demonstration of language expansion]. *Naukovy zapiski Berdyanskogo Derzhavnogo Pedagogichnogo Universitetu* [Scientific Papers of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Philological Sciences], vol.15, pp. 18-23.

Vezhbytskaia, A. (2011). *Semanticheskiye universalyy i basovyye koncepty* [Semantic universals and basic concepts]. Moscow, Languages of Slavic Cultures Publ., 568 p.

Zemskaya, E.A. (2005). *Slovoobrazovanye kak deyatelnost* [Word building as an activity]. Moscow, KomKnyha Publ., 224 p.

Kubriakova, E.S. (2006). *O novych zadachah v izuchenii funkciy slovoobrazovanya* [About new tasks in study of word building functions]. In A.A. Lukashanets (ed.). *Functionalnye aspekty slovoobrazovanya* [Functional aspects of word building]. Minsk, Pravo i Ekonomika Publ., pp. 141-146.

Kulchytskyi, I.M. (2014). *Formalna model vidobragennya semantichnih charakteristik v slovnikah* [Formal model of semantic characteristics reflection in dictionaries]. *Visnik Natsionalnogo Universitetu "Lvivska Politehnika"*. *Informaciyny systemy ta merezhy* [Journal of Lviv Polytechnic National University. Information Systems and Networks], vol. 805, pp. 298-305.

Muntian, L.V. (2013). *Kognitivna lingvistika v Ukraini* [Cognitive Linguistics in Ukraine]. In D.V. Trykula (ed.). *Nauka XXI stolittya: vidpovydi na vikliki suchasnosti* [Science of the 21st Century: Response to the Challenges of Today]. Bucharest, University of Bucharest Publ., pp. 58-61.

Skrebtsova, T.H. (2018). *Kognitivnaya lyngvistika: klasicheskye teorii, novyye podhody* [Cognitive Linguistics: Classical Theories, New Approaches]. Moscow, Publishing House YaSK, 392 p.

Frege, G. (2008). *Logico-filosofskyye trudy* [Logic and Philosophic Works]. Novosibirsk, Syberia University Publ., 283 p.

Fauconnier, G., Turner, M. (2006). *Mental spaces: conceptual integration networks*. In Dirk Geeraerts, Rene Dirven, John R. Taylor (eds.). *Cognitive linguistics: basic readings*. Berlin, New York, Walter de Gruyter Publ., pp. 303-371.

Одержано 16.06.2021.

УДК 811.161.2'271

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-11

I.YA. ZALIPSKA,
*PhD in Philology, Associate Professor
at the Department of the Ukrainian Language,
I. Horbachevsky Ternopil National Medical University (Ukraine)*

THE RICHNESS OF UKRAINIAN LANGUAGE IN A LIVE TELEVISION BROADCAST

У статті проаналізовано поняття «комунікативні ознаки», подано його визначення. Сформовано оптимальний перелік комунікативних ознак мови, як-от: правильність, точність, логічність, багатство, різноманітність, образність, виразність, змістовність, доступність. Введено термін «лінгвальні ідентифікатори комунікативних ознак». Систематизовано погляди дослідників на оцінні параметри мови, визначено систему лінгвальних ідентифікаторів комунікативної ознаки «багатство мови».

В українському мовознавстві суттєво бракує наукових досліджень, присвячених теоретичному аналізу комунікативних особливостей літературної мови та практичному аспекту їх реалізації. Проблеми розробки системи лінгвістичних ідентифікаторів кожної мовної характеристики, якості реалізації набору комунікативних ознак у різних сферах спілкування потребують лінгвістичного осмислення.

Мета статті – запропонувати та проаналізувати модель дослідження багатства – комунікативної ознаки української мови – у засобах масової інформації, що є дійовим чинником формування мовної культури суспільства, етичних та естетичних ідеалів. Для аналізу було обрано недостатньо вивчений сегмент масмедійного простору – прямий телефір. Охарактеризовано параметри прямого ефіру. Виокремлено такі типи усної комунікації: лінійний тип комунікації, інтерактивний тип комунікації, трансакційний тип комунікації.

Специфіка об'єкта дослідження зумовила необхідність використання низки методів: безпосереднього спостереження – для фіксації та збору фактичного матеріалу в прямому телефірі; описовий метод – для характеристики та узагальнення зібраного фактичного матеріалу.

Мовними ідентифікаторами мовного багатства є: активний словниковий запас мовця; використання лексичної та синтаксичної синонімії; використання фразеологізмів, крилатих висловів; наявність стилістичних фігур і тропів; інтонація.

Ключові слова: комунікативні ознаки мови, лінгвальні ідентифікатори комунікативних ознак мови, багатство мови, типи усної комунікації у прямому ефірі, лінійний тип комунікації, інтерактивний тип комунікації, трансакційний тип комунікації.

В статье проанализировано понятие «коммуникативные качества», дано его определение. Сформирован оптимальный перечень коммуникативных качеств языка, таких как: правильность, точность, логичность, богатство, разнообразие, образность, выразительность, содержательность, доступность. Введен термин «лингвальные идентификаторы коммуникативных качеств». Систематизированы взгляды исследователей на оценочные параметры языка, определена система лингвальных идентификаторов коммуникативного качества «богатство языка».

В украинском языкознании существенно не хватает научных исследований, посвященных теоретическому анализу коммуникативных особенностей литературного языка и практическому аспекту их реализации. Проблемы разработки системы лингвистических идентификаторов каждой речевой характеристики, качества реализации набора коммуникативных характеристик в разных сферах общения требуют лингвистического осмысления.

Цель статьи – предложить и проанализировать модель исследования богатства – коммуникативного качества украинского языка – в средствах массовой информации, являющегося действенным фактором формирования языковой культуры общества, создания языковой культуры обще-

ства, этических и эстетических идеалов. Для анализа был выбран недостаточно изученный сегмент массмедийного пространства – прямой телеэфир. Охарактеризованы параметры прямого эфира. Выделены следующие типы устной коммуникации: линейный тип коммуникации, интерактивный тип коммуникации, транзакционный тип коммуникации.

Специфика объекта исследования обусловила необходимость использования ряда методов: непосредственного наблюдения – для фиксации и сбора фактического материала в прямом телеэфире; описательный метод – для характеристики и обобщения собранного фактического материала.

Языковыми идентификаторами языкового богатства являются: активный словарный запас говорящего; использование лексической и синтаксической синонимии; использование фразеологизмов, крылатых изречений; наличие стилистических фигур и тропов; интонация.

Ключевые слова: коммуникативные качества языка, лингвальные идентификаторы коммуникативных качеств языка, богатство языка, типы устной коммуникации в прямом эфире, линейный тип коммуникации, интерактивный тип коммуникации, транзакционный тип коммуникации.

Introduction. Language culture is the observance of the norms of literary language, the use of linguistic and expressive means in accordance with the purpose and situation of communication. In modern linguistics, the culture of language has become an independent linguistic discipline with a wide range of research issues, the main task of which is to assess the quality of language in general and its structural levels in particular. The scientists of the Prague Linguistic School have interpreted the culture of language as a clear tendency to develop in literary language (in colloquial and literary) the qualities required by its special function. Such characteristics are called communicative qualities of speech [B.M. Golovin, 1988; M.I. Ilyash, 1984], sometimes criteria of speech [A.M. Vasilieva, 1990], criteria of language improvement [L.A. Bulakhovsky, 1975], communicative features of speech [S.Ya. Yermolenko, L.I. Matsko, 1994; N.D. Babych, 1990], communicative and rhetorical qualities of speech [F.S. Batsevych, 2004]. At the beginning of the 21st century in the terminological apparatus of language culture there are two main categorical concepts – “the norm of literary language” and “communicative features of language”. If the issue of norm and standardization is actively studied by scholars and the term “norm of literary language” is clearly defined, then the concept of “communicative features of language” functions without proper terminological definition. In Ukrainian linguistics there is a significant lack of scientific research devoted to the theoretical analysis of communicative features of literary language and the practical aspect of their implementation. First of all, the problems of developing a linguistic identifiers system of each language characteristics, the quality of realizing a set of communicative features in different spheres of communication require linguistic comprehension. This determines **the relevance** of scientific work.

The typology of communicative features in modern linguistics and linguodidactics is quite extensive. The synonymous series of separate names of communicative features were formed: accuracy – concreteness, accessibility – intelligibility – clarity, sufficiency – brevity – conciseness, content – informativeness, expressiveness – emotionality, efficiency – effectiveness, etc. We offer the optimal list of dominant communicative features of literary language: correctness, accuracy, logic, imagery, richness, diversity, accessibility, content, expressiveness of language. Terms for their designation have become established, constitute a segment of the metalanguage of language culture as an independent linguistic branch. The sequence, in which the communicative features are named, is motivated by the frequency as well as the stability of their separation in different publications, mainly of an educational and methodological nature.

The language of the mass-media is an expressive representative of the modern Ukrainian literary language. In the 90th of the 20th century and at the beginning of the 21st century a new segment of the mass-media field was formed – live radio and television broadcasting. It is characterized primarily by such a feature as simultaneity – the instantaneous transmission of a signal to a radio or screen. The live broadcast of radio programs is confirmed by the following parameters: two-way communication on the air (journalist – listener and listener (caller) – journalist); reading text messages or chat messages by a journalist. Live TV shows a number of marks on the screen: “пряма мова”, “жива мова”, “пряме включення”, “on-line”, “live”, “прямий зв’язок”, “прямий ефір”; as well as the presence of direct inclusions from the scene; two-way communication on the air.

Today, the language of live broadcasting acts as a new functional and stylistic variety of oral literary language. Orality indicates spontaneity, ease, arbitrariness of the communication process. For radio and television programs broadcast live, the level of spontaneity is different. It depends primarily on the type of programs (information, information-analytical and entertainment) and the type of communication (studio work of one presenter, communication between presenters or guests of the studio, communication with callers, communication with SMS). News prepared in advance and announced by the announcer also belongs to the live broadcast, as it is not possible to rewrite them.

Participants in live communication are journalists, guests of the studio (famous cultural figures, politicians). Ordinary citizens of different ages act as callers. Also, the participants in the videos are representatives of different strata and regions of residence.

In live broadcast we distinguish linear, interactive and transactional types of communication. We interpret the linear type as a one-sided process (monologue), which is represented only by the linguistic activity of the journalist. The interactive type is defined as a two-way process (dialogic communication) involving a journalist and a communicating recipient (a guest of the studio, another journalist in the studio or a journalist who is in touch from the scene). Transactional type is a multilateral process (polylogue communication), which involves three or more participants in the communication (journalist-interviewer, two or more communicators-recipients) (studio guests, callers, other journalists)

Analysis of recent research and publication. The communicative features are interpreted as a characteristic of the content and form of language, as a summary assessment of the level of perfection of literary language. For a thorough analysis of each communicative feature, it is necessary to determine its verbal and symbolic characteristics. In the scientific article we propose to use the concept of «linguistic identifiers» – a set of differential linguistic features of each communicative feature.

The richness of language is achieved by semantically and stylistically distinct units or unambiguous units that differ in grammatical features. N.D. Babych cautioned that the richness should not be equated with the number of signs used to convey certain information: the main thing – informative, not verbal content of the text (often a few words are said more than long detailed stories)» [Babych, 1990, p. 116–117]. According to M.I. Ilyash, the richness of language should be understood, on the one hand, a large number of language units that differ semantically and stylistically, on the other hand – a large number of unambiguous units that do not match the word-forming structure and grammatical structure [Ilyash, 1984, p. 112].

Laying the foundations of normative processes in literary language, I.I. Ohienko (Ilarion) emphasized: «Everyone who speaks and writes in literary language must take care of its richness. The richness of language is the first sign of a writer's high culture. We demand a rich language not only from writers, but also from everyone who has to speak in public – the clergy, teachers, lawyers, political speakers, and etc. The richness of language is most pronounced in the richness of our vocabulary, as well as the richness of forms, especially complex ones. Let us always make sure that our dictionary is rich in unusual words, and if possible – in clear innovations» [Ohienko, 1959, p. 49].

Among the modern works devoted to the study of the richness of the Ukrainian language, it is worth mentioning the research of F.S. Batsevych [Batsevych, 2004], Z.O. Matsyuk, N.I. Stankevych [Matsyuk, Stankevych, 2010], M. Nikolich [2010].

The purpose of the study is to propose and analyze a model of research on the realization of wealth – a communicative feature of the Ukrainian language – in the mass-media, which is an effective factor in shaping the language culture of society, the creation of ethical and aesthetic ideals. Insufficiently studied segment of the mass-media sphere – live television broadcast – was chosen for the analysis.

Methodology of Research. The specificity of the investigation object necessitated the use of a number of methods: the direct observation – for fixing and collecting the actual material in a live television broadcast; the descriptive method – to characterize and summarize the collected factual material.

Results and Discussions. The richness of language is one of the explicit parameters of live communication. To assess the level of realization of this feature of the language, a linear type of

communication was chosen – journalistic language activity. This type of communication makes it possible to analyze the holistic statements of speakers. The language journalism dominates in the information programs on which our attention was focused. First of all, the active vocabulary of a linguistic personality is an expression of the richness of language. The richness of language is determined by the ability of speakers to use a large number of linguistic units – words, phrases, sentences. When we talk about the richness of language, we first of all mean lexical richness, linguistic identifiers of which are:

- active vocabulary of the speaker;
- use of lexical and syntactic synonymy;
- use of phraseology;
- the presence of stylistic figures and tropes;
- intonation of the text.

The frequency series of **synonyms** are revealed in the source material. Synonyms for persons predominate: *мама – ненька; дайвер – водолаз; дитина – малюк – хлопчик – малий; жителі – мешканці; вікарій – пастор – священник – духівник; вояк – військовий – боєць – солдат; курортники – відпочивальники; льотчик – пілот; кінематографіст – кіношник*. Synonyms for the notation of concepts from the economic sphere are also recorded: *тарифи – ціни; гроші – кошти – суми – данина; бюджет – фінплан*; the politic sphere: *вибори – перегони, депутат – чиновник, дебати – дискусія*; the religion sphere: *ікона – образ; церква – храм*; the medical sphere: *пігулки – медикаменти – ліки*; the musical sphere: *пісня – композиція – мелодія*; the nature sphere: *звір – тварина*; to name abstract processes and concepts: *безлад – хаос; зрадіти – втішитися; канікули – відпустка; мандри – подорож; говорити – розмовляти; поцупити – грабувати; курити – палити; бійка – шарпанина – сутичка; катастрофа – лихо – трагедія – аварія – біда*; to name premises, buildings, territories: *аеропорт – летовище; дорога – траса – шлях; квартира – помешкання – хата – дім – будинок – удівля – оселя – вілла; звіринець – зоопарк*. It is worth noting that more and more relevant news on the air, which tell about the state of loading of Ukrainian roads by cars, about the speed of traffic in some areas: *пробки – корки – тягнучки – затори – тиснява*.

We consider some synonymous series. For example: *поліція – правоохоронці*. The synonymous series are dominated by one-word names of objects, phenomena, processes, but there are also two-word: *сутички – мітинги – демонстрації – страйк – заворушення – протести – акції протесту*. The separate words become close in meaning with the help of morphemes. It is added foreign language component *авіа* to the word *лайнер*: *аеробус – літак – боїнг – лайнер – авіалайнер*. The synonymic line *авто – автівка – автомобіль – легковик* demonstrates the influence of the borrowed component and word-formation possibilities of the Ukrainian language.

In our opinion, the highest level of realization of the language richness can be traced in the whole text, when in one information message the journalists successfully use synonyms. No word-synonym is recorded for the word *комар* in Modern Ukrainian Dictionary (MUD) [Bilodid, 1970–1980], but contextual synonyms for this lexeme on TV, in particular: *комаха, кровопивця, упир*. For example: *Київське водосховище і мокра погода спричинили комариний бабу-бум. Комахи буквально обліплюють перехожих у вечірній час. Якщо раніше проти кровопивць був потрібний удар – одеколон з такою ж назвою, то зараз засобів багато, але дієвих мало. Як врятуватися від маленьких упирів, довідувалася Христина Тимчук (1+1, 01.06.2009, ТСН, 20:05–06)*.

An optimally chosen word from a synonymic series also indicates the richness of the language. For example, to the word *йти* MUD fixes a number of synonyms: *простувати, прямувати, ступати, мандрувати, топати, тупцювати, тупцяти, тупати, грядати, поступатися, крокувати, марширувати, виступати, пливати, плинути, братися, махати, шурувати, чимчикувати, рубати, теліпатися, телющитися, перти, пертися, тарабанитися* [Bilodid, 1970–1980, I, p. 647–648]. However, the word should be used to emphasize frequent steps *чимчикувати*. It is a lexeme that the journalist used: *Кому таки пощастило, влізли в мікроавтобус перевізника-приватника, іншим лишилося чимчикувати пішки (1+1, 01.06.2009, ТСН, 19:46–47)*. The MUD gives the following interpretation of the above word: «*чимчикувати* – йти швидко, поспішно, часто ступаючи. 2) йти (перев. повільно); плестися» [Bilodid, 1970–1980, XI, p. 324].

The **antonyms** in one sentence also demonstrate lexical richness, create verbal richness of the text: *На катамаранах кілька заповзятливих туристів долають і в спеку, і в холод безлюд-*

ні простори Гренландії, Нової Зеландії, Таїланду й Філіппін. Нині знову збираються в мандри. Соломія Вітвицька ще застала фанатів природи в Україні (1+1, 30.06.2009, ТСН, 20:10).

The journalists emphasize a certain feature or event using words with an ironic connotation: *Гонки по вертикалі в столиці... Майже кілометр п'яний водій провіз на капоті свою жертву, потім рвучко натиснув на гальма і скинув на газон. Київський підприємець дивом залишився живим. Розповідь про нічний вояж вцілілого пасажера слухав Жан Новосельцев (1+1, 01.06.2009, ТСН, 19:36). The lexeme *вояж* is the synonym to the word *подорож*, lexicographic certification of the lexical unit contains stylistic marks *застаріле* та *іронічне* [Bilodid, 1970–1980, I, p. 747].*

The **phraseology** identifies linguistically the richness of language on a live broadcast: *Влада міст і сіл потурає руки в очікуванні грошей (1+1, 30.05.2009, ТСН, 19:33); Нинішня ситуація золотом не виблискує (1+1, 30.05.2009, ТСН, 19:41); Вихлюпується коняча доза адреналіну (1+1, 30.05.2009, ТСН, 19:46); Звідки ж ростуть ноги в чуток, що бентежить політикум вже не один місяць? (1+1, 01.06.2009, ТСН, 19:39); ТСН їм співчуває, бо на малих накинули пута (1+1, 01.06.2009, ТСН, 19:53); Та у видавництві кажуть: «На будівлю «Дніпра» хтось поклав око» (1+1, 02.06.2009, ТСН, 19:48); Найближчі дні будуть потрачені на те, щоби вішати локшину на вука українським громадянам про те, що раптом кохання, політичне кохання між Тимошенко і Януковичем спалахнуло (1+1, 03.06.2009, ТСН, 22:38).*

The journalists resort to the transformation of these lexical units, using mostly at the beginning of the plot to reveal the meaning of the idiom in the process of telling about the depicted events. For example, the phrase *у сусіда хата скраю* means «carefree, indifferent». In the mass-media text, it is transformed to emphasize the relevance of the events described in the plot: *Наша хата вже не скраю. В Україні перша підозра на свинячий грип. До лікарів звернувся український громадянин, який вчора прилетів зі Сполучених Штатів (1+1, 30.05.2009, ТСН, 19:30–31).*

The phraseology *наша хата вже не скраю* emphasizes the importance of solving the problem of the flu epidemic, which, bypassing the countries of America and Europe, has reached us.

The linguistic representatives of the richness as a communicative feature are the **idioms**, in particular:

1) biblical origin: *Повернення блудного сина. Юнака з Рівненщини, що загубився, збираючи чорниці, знайшли за 150 кілометрів від села. Я нагадаю: неповнолітній Степан Гуменець заблукав в лісі ще в понеділок. Він із родичами збирав чорницю далеко від села. Ті залишили Степана на підводі, а коли повернулися з тихого полювання, хлопця вже не було. Олександр Курсик розповість подробиці (1+1, 10.07.2009, ТСН, 20:00);*

2) Latin origin: *Мистецтво ножа і черпака, або як перевершити кулінарних богів? В Україні визначили 25 найкращих шеф-кухарів. Про смаки не сперечаються, тому замість рейтингу організатори обмежилися списком, мовляв, всі вони найкращі. Результатами кулінарної творчості найкращих Юлія Дячук залишилася задоволена (1+1, 10.07.2009, ТСН, 20:04);*

3) the proverbs and sayings: *Сьогодні православні та греко-католики відзначають День преображення Господнього. Це одне з 12-ти найбільших християнських свят. В народі відоме як Яблучний Спас. За традицією, в цей день освячують плоди нового урожаю: яблука, груші, сливи та виноград. Преображення Господнє відбулося більше двох тисяч років тому на горі Фавор, коли Христос явив свою Божественну суть. Церква наголошує: це свято нагадує людям про необхідність духовного перетворення, а народне прислів'я каже: **прийшов Спас – готуй рукавички про запас. За прикметами сьогодні визначають і погоду на рік: якщо на Спаса сухий день – до сухої осені, мокрий – до дощової, а ясний – до суворої зими** (ICTV, 19.08.2009, Факти, 19:11).*

The **periphrasis** is frequent in the language of the media. It explains various communicative qualities, including the richness of language: *А співці блакитних очей у Києві. Зірка світової рок-музики гурт «Лімп-бізкіт» вже готується до концерту для українських шанувальників. Засновники стилю нью-метал, чиї альбоми розходилися багатомільйонними накладками, прилетіли з Москви звичайним рейсом. Фани не знали, коли їхні кумири прилетять, але недарма чекали з самого ранку. Лімпбізкітці охоче роздавали автографи, пофотографувалися та жартували. Обіцяють завтра в Палаці спорту дати жару. Про Україну знають небагато. Чули про борщ та вроду місцевих дівчат (1+1, 30.05.2009, ТСН, 19:52–53).*

The selected phrase reveals the content of the entire information message. The periphrasis *співці блакитних очей* is used to name the members of the rock band «Limp Bizkit». The following periphrasis and synecdoche in the field of mass-media are completely new: *кардинал авторської гри, мантії: Кардинал авторської гри Віктор Балога про себе, Президента, жінок і творчі плани* (1+1, 21.05.2009, ТСН, 19:29); *Суддів на мило. Чи злякаються мантії довічного ув'язнення, і чи зникнуть хабарі* (1+1, 21.05.2009, ТСН, 19:29).

According to our observations, the successful accumulation of contextual periphrasis in the linear type of communication actualizes the perception of the audience, such as: **Ангел Охоронець галицьких замків, останній із могікан у боротьбі за збереження старожитностей**. Так називають цю людину не лише на Львівщині, а й у всій Україні та за кордоном. Сьогоднішня історія з нашого серіалу до Дня Незалежності про Бориса Возницького, який за часів Хрущова і Брежнєва по розграбованих церквах, замках і палацах збирав унікальні скарби. Нині пам'ятки врятовані цією **великою людиною** – надбання всієї нації. Про **патріарха культури Іван Кривий** (ICTV, 19.08.2009, Факти, 19:07). The word-combinations *Ангел Охоронець галицьких замків, останній із могікан за збереженням старожитностей, велика людина, патріарх культури* nominate one person, emphasize its uniqueness. The lexeme *патріарх* summarizes what has been said, emphasizes the greatness of the figure, logically completes the chain of synonymous periphrases.

In interactive and transactional types of communication, the realization of the richness of language can be traced in quoting, for example, the works of Taras Shevchenko: *Пам'ятаєте нашого класика: «Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями»? Він зніметься в серіалі, і – чемодан, вокзал, Росія, ти розумієш? Вера, я тебе прошу, я ж тебе люблю* (1+1, 03.10.2009, Танцюю для тебе, 22:02).

Therefore, the evaluation of the language of the media, in particular live broadcast, directly depends on the quality of implementation of a set of communicative features. The correctness of the language provides, above all, the normative design of the message. Other dominant characteristics are divided into two groups: implicit and explicit communicative features. The implicit characteristics include accuracy, logic and content; the explicit ones include richness, diversity, imagery and expressiveness.

The richness of language is the number of language units that semantically and stylistically fill the text. Linguistic identifiers of the language richness, as a communicative feature, are a series of synonyms (often contextual), a large number of phraseological units. In the linear type of communication, idioms of biblical, Latin, oral and folk Ukrainian origin, and paraphrases have a special color.

The implementation of communicative features in the language of the media makes it possible to qualitatively assess the functioning of literary language in the media sphere. The language of the media as an important factor in shaping the language culture of society requires permanent research to identify weaknesses in communication, to create an effective program to improve the language communication of journalists.

Bibliography

- Бабич, Н.Д. (1990). *Основи культури мовлення*. Львів: Світ.
- Бацевич, Ф.С. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: Академія.
- Білодід, І.К. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 1-11). Київ: Наукова думка.
- Булаховський, Л.А. (1975). *Вибрані праці* (Т. 1). Київ: Наукова думка.
- Васильєва, А.Н. (1990). *Основи культури речі*. Москва: Русский язык.
- Головин, Б.Н. (1988). *Основы культуры речи*. Москва: Высшая школа.
- Єрмоленко, С.Я., Мацько, Л.І. (1994). Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови. *Дивослово*, 7, 28-33.
- Огієнко, І.І. (Митрополит Іларіон). (1959). *Наша літературна мова: як писати й говорити по-літературному*. Вінніпег: Волинь.
- Ильш, М.И. (1984). *Основы культуры речи*. Киев: Высшая школа.
- Мацюк, З.О., Станкевич, Н.І. (2010). *Українська мова професійного спілкування: навчальний посібник*. Київ: Каравела.
- Николић, М. (2010). *Теорија језичке културе: у науци о српском језику и славистици*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

THE RICHNESS OF UKRAINIAN LANGUAGE IN A LIVE TELEVISION BROADCAST

Iryna Ya. Zalipska, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University (Ukraine)

e-mail: zalips_ija@tdmu.edu.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-11

Key words: *communicative features of a language, lingual identifiers of communicative features of a language, richness of a language, types of spoken communication in a live broadcast, linear type of communication, interactive type of communication, transactional type of communication.*

The article focuses on analysing the meaning of the concept “communicative features”. There has been formed an optimal list of communicative features of a language, such as its correctness, accuracy, consistency, richness, diversity, imagery, expressiveness, meaningfulness, accessibility. The term “lingual identifiers of communicative features” has been introduced. The researchers’ views on evaluative language parameters have been systematized, and the system of lingual identifiers of communicative features “richness” has been defined.

In Ukrainian linguistics there is a significant lack of scientific research devoted to the theoretical analysis of communicative features of literary language and the practical aspect of their implementation. The problems of developing a linguistic identifiers’ system of each language characteristic, the quality of realization of a set communicative features in different spheres of communication require linguistic comprehension.

The purpose of the study is to propose and analyze a model of research on the realization of richness – a communicative feature of the Ukrainian language – in the mass-media, which is an effective factor in shaping the language culture of society, the creation of ethical and aesthetic ideals. Insufficiently studied segment of the mass-media field – live television broadcast – was chosen for the analysis.

The specificity of the investigation object necessitated the use of a number of *methods*: the direct observation – for fixing and collecting the actual material; the descriptive method – to characterize and summarize the collected factual material.

The linguistic identifiers of language richness are: active vocabulary of the speaker; use of lexical and syntactic synonymy; use of phraseology; the presence of stylistic figures and tropes; intonation of the text.

References

- Babych, N.D. (1990). *Osnovy kultury movlennia* [The Basis of Speech Culture]. Lviv, Svit Publ., 232 p.
- Batsevych, F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky* [The Basis of Communicative Linguistic]. Kyiv, Akademiia Publ., 344 p.
- Bilodid, I.K. (ed.). (1970–1980). *Slonyk ukrainskoi movy: v 11 tomah* [Modern Ukrainian Dictionary: in 11 volumes]. Kyiv, Naukova dumka Publ.
- Bulakhovskiy, L.A. (1975). *Vybrani pratsi: u 5 tomah* [Selected works: in 5 volumes]. Kyiv, Naukova dumka Publ., vol. 1, 496 p.
- Vasylieva, A.M. (1990). *Osnovy kultury riechi* [The Basis of Speech Culture]. Moscow, Russkiy yazyk Publ., 247 p.
- Golovin, B.M. (1988). *Osnovy kultury riechi* [The Basis of Speech Culture]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 320 p.
- Yermolenko, S.Ya., Matsko, L.I. (1994). Navchalno-vykhovna kontsepsiia vvychennia ukrainskoi (derzhavnoi) movy [The educational studying concept of Ukrainian (state) language]. *Dyvoslovo* [Dyvoslovo Journal], vol. 7, pp. 28-33.
- Ohienko, I. I. (Mytropolyt Ilarion). (1959). *Nasha literaturna mova: yak pysaty i hovoryty po-literaturnomu* [Our Literary Language: How to Write and Speak in Literary]. Vinnipeg, Volyn Publ., 463 p.
- Iliash, M.I. (1984). *Osnovy kultury riechi* [The Basis of Speech Culture]. Kiev, Vyshaia shkola, 187 p.
- Matsiuk, Z.O., Stankevych, N.I. (2010). *Ukrainska mova profesiinoho spilkuvannia* [Ukrainian for Professional Communication]. Kyiv, Karavela Publ., 352 p.
- Nikolich, M. (2010). *Teoriia yazychke kultyre: u nauitsu o srpskom yazyky i slavistutsu* [The theory of language culture: the study of Serbian language and Slavistics]. Beograd, Instytut za srpsku yazyk SANU Publ., 218 p.

Одержано 26.08.2021.

УДК 81'23:821.112.2РЕМ-31.09
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-12

Г.І. КАПНІНА,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри германської та слов'янської філології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ)*

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСКУРСУ З КОМПОНЕНТОМ «ЧОРНИЙ КОЛІР» (на прикладі творів Е.М. Ремарка)

Колір завжди відігравав особливу роль у художньому дискурсі. Імена окремих письменників і поетів нерозривно асоціюються з певними колоронімами, що є своєрідним маркером в їх творчості. Одним із прикладів цього явища є чорний колір, який виступає своєрідною кольоровою домінантою у дискурсі Е.М. Ремарка, що з огляду на переважно драматичну тематику романів автора є цілком очікуваним, особливо, якщо розглядати цей факт через призму психолінгвістики.

Мета цієї наукової розвідки полягає у психолінгвістичній характеристиці дискурсу з компонентом «чорний колір» у творчості Е.М. Ремарка і виявленні впливу, який він здійснює на читача у процесі сприйняття текстів видатного автора. Основні методи дослідження – узагальнення результатів теоретичного аналізу наукових підходів до питання колоронімів; аналіз словникових дефініцій; контекстуальний та структурно-тематичний аналіз; класифікація та моделювання фактичного матеріалу.

Результати здійсненого аналізу дискурсу Е.М. Ремарка з компонентом «чорний колір» дозволяють зробити такий висновок: колороніму «schwarz» у творах Е.М. Ремарка притаманне широке смислове наповнення, при цьому чорний колір застосовується письменником як нейтрально для констатації забарвлення описуваного об'єкта, так і для передавання образної негативної семантики. У прямому значенні лексеми на позначення чорного кольору передають безпосереднє забарвлення зображуваного об'єкта. Застосовуючи колоронімації «schwarz» у символічному значенні, автор вдається до «зафарбовування» у темне явищ природи, яким не властивий чорний колір; зображує нечесні, нелегальні, незаконні дії; демонструє негативне ставлення до людини. Використовуючи означену колоронімацію як колір одягу, предметів, будівель, а також як колір емоцій, переживань, почуттів, автор не тільки демонструє власне ставлення до героїв своїх романів, а, фокусуючи свідомість читача на їх непростому психологічному чи фізичному стані, спонукає до переосмислення причин і наслідків їхніх вчинків. Стабільна асоціація, яка протягом тривалого часу історично-культурного розвитку людства проводилася з чорним кольором, а отже, із сумними подіями в житті людини, з втраченими, невдачами, самотністю, вербалізується в усіх аналізованих творах Е.М. Ремарка. Таким чином, чорний колір є обов'язковим елементом психолінгвістичного портрету героя Ремарка.

Ключові слова: психолінгвістичний аналіз тексту, колоронім «schwarz», Е.М. Ремарк.

Цвет всегда играл особую роль в художественном дискурсе. Имена отдельных писателей и поэтов неразрывно ассоциируются с определенными колоронимами, которые являются своеобразным маркером в их творчестве. Одним из примеров этого явления является черный цвет, который выступает своеобразной цветной доминантой в дискурсе Э.М. Ремарка, что, учитывая трагичную тематику романов автора, является вполне ожидаемым, особенно, если рассматривать этот факт через призму психолінгвістики.

Цель данной работы заключается в психолінгвістической характеристике дискурса с компонентом «черный цвет» в творчестве Е.М. Ремарка и выявлении влияния, которое он оказывает на читателя в процессе восприятия текстов выдающегося автора. Основные методы исследования – обобщение результатов теоретического анализа научных подходов к вопросу колоронимов; анализ словарных дефиниций; контекстуальный и структурно-тематический анализ; классификация и моделирование фактического материала.

Результаты проведенного анализа дискурса Э.М. Ремарка с компонентом «черный цвет» позволяют сделать следующий вывод: колорониму «schwarz» в произведениях Э.М. Ремарка присуще широкое смысловое наполнение, при этом черный цвет применяется писателем как нейтрально для констатации окраски описываемого объекта, так и для передачи образной негативной семантики. В прямом смысле лексемы для обозначения черного цвета передают окраску изображаемого объекта. Применяя колоронимацию «schwarz» в символическом смысле, автор прибегает к «закрашиванию» в темное явлений природы, которым не свойственен черный цвет; изображает нечестные, нелегальные, незаконные действия; демонстрирует негативное отношение к человеку. Используя указанную колоронимацию как цвет одежды, предметов, зданий, а также как цвет эмоций, переживаний, чувств, автор не только демонстрирует свое отношение к героям своих романов, а, фокусируя сознание читателя на их непросто психологическом или физическом состоянии, побуждает к переосмыслению причин и последствий их поступков. Стабильная ассоциация, которая в течение длительного времени исторически-культурного развития человечества проводилась с черным цветом, а следовательно, с печальными событиями в жизни человека, с потерями, неудачами, одиночеством, вербализируется во всех анализируемых произведениях Э.М. Ремарка. Таким образом, черный цвет является обязательным элементом психолингвистического портрета героя Ремарка.

Ключевые слова: психолингвистический анализ текста, колороним «schwarz», Э.М. Ремарк.

Останні десятиліття колірна лексика активно досліджується ученими України та зарубіжжя. Сучасне мовознавство вже має змістовні напрацювання, присвячені лінгвістичному аналізу кольоропозначень, вивченню кольороназв як елементів фразеологізмів або як об'єкта перекладознавчих студій. Існують численні класифікації кольоронімацій – за структурно-семантичними типами, за частотністю вживання тощо. З'ясовуються особливості функціонування колоронімів у різних сферах життєдіяльності: у психології, культурології, етнокulturології, лінгвокультурології тощо.

Тож з упевненістю можна стверджувати, що означене питання не було обділене увагою в наукових пошуках, однак окремі його аспекти, зокрема психолінгвістична характеристика дискурсу з елементом кольору, ще залишаються актуальними й недостатньо висвітленими.

Аналізуючи вагомі здобутки науковців у цій галузі, можна дійти висновку, що для сьогоденних мовознавчих досліджень характерною є антропоцентрична наукова парадигма. Такі феномени, як концептосфера, національно-культурний простір, ментально-лінгвальний комплекс так чи інакше пов'язані зі світосприйняттям людиною дійсності, яке дуже часто відбувається за допомогою кольору, а точніше, через асоціативні зв'язки кольорів у свідомості людини.

Зростання інтересу до означеної проблеми зумовило мету цієї наукової розвідки, що полягає в психолінгвістичній характеристиці дискурсу з компонентом «чорний колір» у творчості видатного німецького письменника Е.М. Ремарка і виявленні впливу, який він здійснює на читача у процесі сприйняття текстів.

Реалізація поставлених завдань дослідження передбачає інтегративне застосування загальнонаукових методів (опису, індукції, дедукції), так само як аналізу актуальних вітчизняних і зарубіжних психолінгвістичних джерел; систематизацію даних щодо рівня розробленості означеної у статті проблеми; узагальнення результатів теоретичного аналізу наукових підходів до питання колоронімів; аналіз словникових дефініцій; контекстуальний та структурно-тематичний аналіз; класифікацію та моделювання фактичного матеріалу, що є джерельною та доказовою базою для висновків дослідження.

Психолінгвістика, що разом із соціолінгвістикою, математичною лінгвістикою та нейролінгвістикою завдяки інтенсифікації нових шляхів розв'язання лінгвістичних завдань виокремилась у самостійну мовознавчу галузь, вважається наукою, яка вивчає процеси утворення, сприйняття та формування мовлення в їх взаємодії із системою мови, а також розробляє моделі мовленнєвої діяльності та психофізіологічної мовленнєвої організації людини [Куранова, 2012, с. 8], фокусуючись не на формальних рисах тексту, а на його функціональних характеристиках, особливостях його впливу на реципієнта [Засекіна, Засекін, 2002, с. 42].

Колір у психолінгвістиці уже вивчали А. Василевич, С. Кузнецова, С. Міщенко [Василевич, Кузнецова, Міщенко, 2004], Г. Вежбицька [Вежбицька, 1996], С. Куранова [Куранова,

2012], В. Маслова [Маслова, 2008]. Завдяки ґрунтовним напрацюванням цих учених створено своєрідну базу для подальших розвідок означеної проблеми дослідниками Е. Івашкевич [Івашкевич, 2018], Л. Марчук [Марчук, 2018], Л. Флойд [Флойд, 2014] та ін.

У контексті питань, що порушені в нашій роботі, психолінгвістика є особливо релевантною, оскільки до низки ключових завдань, які вона вирішує, належать дослідження феномена мовної особистості, проблем мовленнєвого впливу, вербальних асоціацій, механізмів та процесів сприйняття, розуміння та інтерпретації мовлення.

Мова, яка є вікном у духовний світ людини, в її інтелект, у таємниці мисленнєвих процесів, будучи ментальним феноменом, є одним із способів кодування різноманітних форм пізнання: чуттєвого (відчуття, сприйняття, уявлення) і раціонального (поняття, судження, висновки) [Маслова, 2008, с. 79].

А от їх «декодування» – когнітивна обробка даних – відбувається індивідуально і залежить від багатьох чинників. Це не можливо без урахування невербальних реакцій, опису предметів, що оточують мовця, детального аналізу символів. Основою цього процесу вважаються сформовані в індивіда ментальні репрезентації інформації, що надходить з органів чуття [Засекіна, Засекін, 2002, с. 8].

Завдяки результатам психолінгвістичних досліджень [Schmidt, 1999, S. 15], виявлено, що інформація про колір на базовому рівні сприйняття обробляється незалежно від інших візуальних даних. У цьому вбачається особливе значення кольору для нашого дослідження, адже, якщо аналізувати цей феномен не як об'єкт нейропсихологічних наукових пошуків, можна дійти висновку, що колір належить до когнітивно-візуальних ознак нашого оточення, інтерпретувати які допомагає мова.

У такому ракурсі емоційний стан є однією з ключових психолінгвістичних характеристик тексту. Цей суб'єктивний чинник впливає на вибір автором експресивних та інших засобів [Куранова, 2012, с. 92]. Особливо це стосується текстів, які за своїми ознаками можуть вважатись художніми.

Очевидно, що символічна функція колоронімів та їх тлумачення мовцями відіграють важливу роль у процесі сприйняття художнього тексту. М. Бахтін наголошує, що індивідуальний стиль автора, його індивідуально-творча свідомість не визначається лише лінгвістичними засобами. Стиль – це не мова у вузькому її розумінні, а в першу чергу естетичне сприйняття та відчуття автором свого твору як інструмента створення нової художньої дійсності [Бахтін, 1986, с. 177]. Таким чином, автор зображає дійсність через своє «скло», а читач «декодує» її через власний життєвий досвід та емоційний стан.

Задля того, щоб визначити, який саме колір є ознакою авторського стилю Ремарка та який вплив він здійснює на читача, нами було проаналізовано відомі романи німецького письменника «Arc de Triomphe» [Remarque, 1998], «Der schwarze Obelisk» [Remarque, 1989a], «Die Nacht von Lissabon» [Remarque, 1966], «Drei Kameraden» [Remarque, 1991a], «Im Westen nichts Neues» [Remarque, 1991a], «Liebe deinen Nächsten» [Remarque, 1991b], «Zeit zu leben und Zeit zu sterben» [Remarque, 1989b] та збірку оповідань «Der Feind» [Remarque, 1993].

У ході реалізації мети дослідження за допомогою методу суцільної вибірки було виявлено 2143 колороніми, з них 392 – на позначення чорного кольору, 1751 – на позначення інших кольорів. До останніх зараховуємо:

1) білий та сірий – кольори, які разом з чорним становлять групу ахроматичних кольорів (*das weiße Haus – білий дім* [Remarque, 1989b, S. 150], *grauer windiger Bahnhof – сірий пронизаний вітром вокзал* [Remarque, 1966, S. 43]);

2) усі так звані основні та вторинні кольори, крім ахроматичних (червоний, помаранчевий, жовтий, коричневий, зелений, блакитний, синій і фіолетовий) (*blauer Himmel – синє небо* [Remarque, 1991b, S. 41], *rote Backen – червоні щоки* [Remarque, 1991b, S. 135], *grüner Salat – зелене листя салату* [Remarque, 1991b, S. 124]);

3) а також їх відтінки – іноді досить незвичні колоронайменування, які у тому числі є індивідуально-авторськими неологізмами Ремарка (*giftgrüne Schlafröcke – отруйно-зелені піжами*) [Remarque, 1998, S. 682], *zitronengelbe Falter – лимонно-жовті метелики* [Remarque, 1998, S. 563], *der apfelgrüne Himmel – зелене як яблуко небо* [Remarque, 1991b, S. 428], *kanariengelbes Kleid – сукня кольору канарейки* [Remarque, 1966, S. 129], *das erdfarbene Gesicht – обличчя земляного відтінку* [Remarque, 1989a, S. 336]) тощо.

Результати цієї вибірки відображені на рис. 1 і показують, що майже кожен четвертий ужитий Ремарком колоронім – це лексема «schwarz». Він домінує серед широкої палітри кольорів у творах письменника.

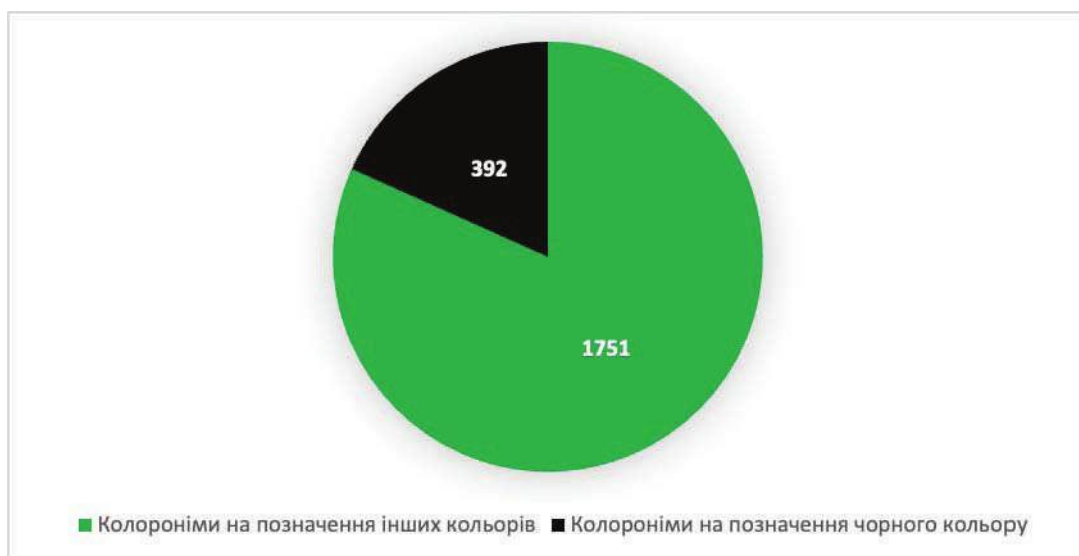

Рис. 1. Кількісні показники вживання колоронімів у творах Е.М. Ремарка

Нижче проілюструємо частотність вживання колороніма «schwarz» відносно інших колорономінацій в аналізованих творах. Як бачимо, тільки в збірці оповідань «Der Feind» вказана тенденція не простежується. Тут аналізований колоронім ужито лише один раз. В інших творах колорономінація «schwarz» лідирує (рис. 2).

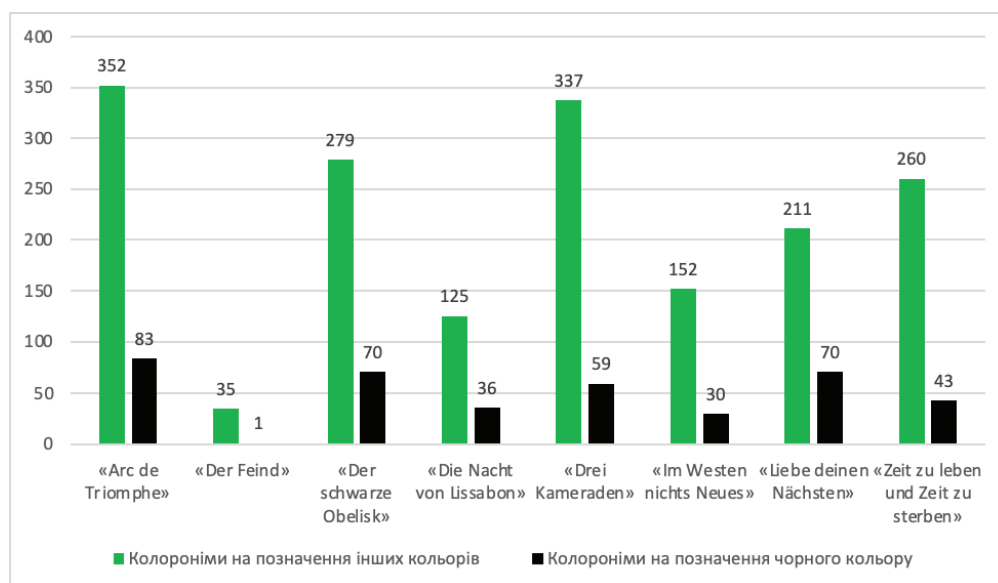

Рис. 2. Диференціація колірної лексики за творами Е.М. Ремарка

Без сумніву, автор наділяв чорний колір особливою функцією. Він виступає своєрідною кольоровою домінантою в його творчості і, на наше глибоке переконання,

створити специфічну атмосферу, притаманну більшості романів видатного письменника, представника літературної течії, відомої як «втрачене покоління», без активного вживання колоромінації «schwarz» було б важко. Чи можна дібрати більш доречний колір, ніж чорний, до однієї з цитат з роману Ремарка, що описує типовий для героя німецького письменника стан глибокого розчарування:

Der Krieg hat uns für alles verdorben. Wir sind keine Jugend mehr. Wir wollen die Welt nicht mehr stürmen. Wir sind Flüchtende. Wir flüchten vor uns. Vor unserem Leben. Wir waren achtzehn Jahre und begannen die Welt und das Dasein zu lieben; wir mussten darauf schießen. Die erste Granate, die einschlug, traf in unser Herz. Wir sind abgeschlossen vom Tätigen, vom Streben, vom Fortschritt. Wir glauben nicht mehr daran; wir glauben an den Krieg... Wir sind nicht mehr unbekümmert – wir sind fürchterlich gleichgültig. Wir würden da sein; aber würden wir leben? Wir sind verlassen wie Kinder und erfahren wie alte Leute, wir sind roh und traurig und oberflächlich – ich glaube, wir sind verloren [Remarque 1971, 65; 91].

Війна все зруйнувала. Ми вже не молодь. Ми вже не хочемо завойовувати світ. Ми втікачі. Тікаємо від самих себе. Від свого життя. Нам було по вісімнадцять років, ми тільки починали любити життя і світ, а нам довелося стріляти в них. Перший снаряд влучив у наше серце. Нас відрізано від справжньої діяльності, від прагнень, від прогресу. Ми вже не віримо в них: ми віримо у війну... Ми вже не безжурні, ми страшенно байдужі. Можливо, ми зостанемося живі, але чи будемо насправді жити? Безпорадні, як діти, і досвідчені, як старі люди, ми жорстокі, і сумні, і несерйозні, – мені здається, ми вже пропащі¹.

На наш погляд, чорний колір – своєрідна призма, крізь яку сприймають світ герої Ремарка, і хоч у цьому відрізку тексту аналізовану колоромінацію не вжито жодного разу, вона тут присутня, відчувається між слів, передає загальний настрій героя, допомагає читачеві зрозуміти, що його сьогоднішня, його майбутнє є безнадійним, безрадісним, порожнім, а отже – чорним.

Словник німецької мови Duden подає такі елементи значень чорного кольору:

- об'єкт найтемнішого забарвлення, який абсорбує промені світла і не відбиває його;
- об'єкт темного вигляду;
- об'єкт (дуже) темного кольору шкіри;
- темний від бруду об'єкт;
- той, хто перебуває під впливом католицизму; консервативний;
- зловісний, похмурий;
- злий, підступний;
- нелегальний, без документів, без дозволу працювати, нечесний тощо [Schwarz, 2021].

Етимологічний та семантичний підходи до вивчення колористичних одиниць дозволили простежити динаміку семантики чорного кольору в німецькій мові і виявити таке: коли в лексичному апараті носіїв певної мови ще не існувало арсеналу слів на позначення різноманітних кольорів та їх відтінків, більшість з них ідентифікувалися за допомогою колоронайменувань «чорний» і «білий» (як колір, що позначав об'єкти не чорного кольору), причому обидві колороназви застосовувались як у прямому, так і в образному значенні. Така тенденція простежувалась і далі в процесі розвитку мови, що, певною мірою, також пояснює активну частотність вживання означеної колоромінації в дискурсі Ремарка.

Українська дослідниця Л. Флойд зазначає, що колоративи, виступаючи в переносному значенні, частково або повною мірою втрачають первинне значення, тобто не мають сем кольору, або ці семи стають периферійними [Флойд, 2014, с. 77]. На нашу думку, у випадку вживання колоромінацій на позначення чорного кольору в образному значенні треба говорити виключно про часткову втрату основного смислу. Так, у двох словосполученнях *чорний костюм* та *чорні думки*, перше з яких передає пряме, а друге – символічне значення, другий приклад все ж таки має конотацію, безпосередньо пов'язану з прямим значенням аналізованого колороніму.

¹ Тут і далі переклад автора статті.

Звичайно, чорний колір може мати психологічно нейтральне значення, бути символом елегантності, класичності, стилю, але особистісні думки, образи, асоціації, які ця колороніміація викликає у читача творів Ремарка, все ж таки мають переважно негативний характер.

Звертаючись до ілюстративного матеріалу статті, констатуємо, що в опрацьованому дискурсі є багато прикладів вживання лексеми «schwarz» у прямому значенні: *sein schwarzes Juwel – його чорні прикраси* [Remarque, 1991a, S. 120], *die Krawatte mit viel Schwarz – краватка з чорним* [Remarque, 1989a, S. 14], *ein schwarzes Kleid – сукня чорного кольору* [Remarque, 1991a, S. 62], *schwarze Brieftasche – чорний гаманець* [Remarque, 1998, S. 50]. Природньо, що досить велика кількість таких стилістично нейтральних колороніміацій, може створювати загальну негативну атмосферу. У подібних випадках пряма семантика кольоро-назви «schwarz» часто зрозуміла без контексту, який ми тут не подаємо.

Однак для переважної маси прикладів образного вживання колоронімів на позначення чорного кольору, які лягли в основу нашого розбору, ситуація, в процес описання якої Ремарк їх залучає, є визначальною для психолінгвістичного аналізу і відіграє не менш важливу, а іноді й більш значущу роль. Тому опиратись у нашому дослідженні ми будемо саме на дискурс, а не відрізок речення. Він допоможе усвідомити образне значення колороніму «schwarz» у випадках, коли актуалізується його неколірна семантика.

Ми приєднуємося до позиції В. Красних стосовно того, що дискурс – це не тільки і не стільки те, що виходить з-під руки автора, але і всі начерки на полях, і всі замальовки, і чернетки, і сам процес роботи, і майстерня, і сам художник (автор). Беззаперечно, при сприйнятті тексту (а текст живе саме в момент свого породження і сприйняття його реципієнтом) принципово важливими виявляються всі аспекти, актуальні для дискурсу, усі його параметри [Красних, 2005, с. 258].

Для психолінгвістичного аналізу дискурсу важливі такі параметри: конситуація (екстралінгвістична реальність), час (особливо між репліками), послідовність реплік комунікантів, конкретний суб'єкт, стимул до мовної дії, вербальна форма продукту – сам текст, реакція на конкретну мовну ситуацію, структура тексту, логіко-сміслова побудова тексту, конкретна мовленнєва дія, зв'язки між мовленнєвими діями [Красних, 1998]. Як бачимо, текст є одиницею дискурсу, проте не можна стверджувати, що текст і дискурс – рівнозначеннєві категорії.

Вважаємо, що час, про який писав Ремарк, загальний настрій героїв його творів, їх пригніченість, розчарування, біль – усе це є невід'ємною частиною дискурсу. Така позиція не є новою у психолінгвістиці, адже аналізувати мовленнєву поведінку, ігноруючи загальний контекст поведінки комунікативної, не беручи до уваги включеність мовленнєвої діяльності в загальне коло інших діяльностей (що є одним з постулатів психолінгвістики), не враховуючи ситуацію, в якій здійснюється спілкування, і фактори, які впливають на процеси породження і сприйняття мовленнєвого акту, не розглядаючи мовну (лінгвокультурну) свідомість комунікантів, не уявляється виправданим та доцільним [Красних, 2005, с. 257].

Одразу наголосимо, що в цьому випадку означена колороніміація має такі відтінки значень: поганій, важкий, невідомий, нечесний, незаконний, хворий. Формат цієї роботи не дає можливість наводити багато об'ємних прикладів з дискурсу Ремарка, які б ілюстрували весь спектр образних відтінків лексеми «чорний». Але окремі, найбільш значущі цитати, на наше переконання, варто навести. Серед них виокремлюємо приклади, що передають:

– важкий емоційний стан людини:

Er spürte die Angst wieder, stickiger, schwerer und klebriger als vorher. Er kannte viele Ängste, scharfe und dunkle, atemlose und lähmende, und auch die letzte, große, die der Kreatur vor dem Tode – aber dieses war eine andere, es war eine kriechende, würgende Angst, unbestimmt und drohend, eine Angst, die zu beschmutzen schien, schleimig und zersetzend, die nicht zu fassen war, und der man sich nicht stellen konnte, eine Angst der Ohnmacht und des zerfressenden Zweifels, es war die korrumpierende Angst um den andern, um die schuldlose Geisel, den rechtlos Verfolgten, die Angst vor der Willkür, der Macht und der automatischen Unmenschlichkeit – es war die schwarze Angst der Zeit [Remarque, 1989b, S. 277];

Він знову відчув страх ще задушливіший, важчий і липкіший, ніж досі. Він не раз переживав страх, безнадійний і темний, крижаний, що перехоплює подих, а також остан-

ній, найбільший – страх живої істоти перед смертю. Але це був зовсім інший страх, повзучий, задушливий, непевний і загрозливий, брудний, слизький страх безсилля і руйнівних сумнівів; це був страх, що роз’їдав усе нутро, страх за іншу людину, ні в чому не винного заложника, за жертву беззаконня, страх перед свавіллям, владою і бездушністю. Це був чорний страх часу;

– **нездоровий, хворобливий фізично-емоційний стан людини:**

Kern fuhr mit einem Ruck aus schwarzem, brodelndem Schlaf empor und lauschte. Er war, wie alle Gehetzten, sofort ganz wach, gespannt und bereit zur Flucht. Während er unbeweglich, den schmalen Körper schräg vorgeneigt, im Bette saß, überlegte er, wie er entkommen könnte, wenn der Aufgang schon besetzt wäre. [Remarque, 1991b, S. 6],

Керн підхопився з подушки й прислухався. Як усі знані й цьковані, він умить прокинувся з чорного, каламутного сну й уже був готовий до втечі. Застигнув всім своїм худеньким тілом у напружено-очікувальній позі, він сидів у ліжку й гарячково міркував, як визиснути звідси, якщо поліція вже на сходах.

У цьому прикладі семантику тривоги, страху, що містить колоронім «чорний», підсилюють невербальні засоби вираження стану людини – рух тіла (підхопився з подушки) та поза (напружено-очікувальна). Разом з передаванням міркувань персонажа створюється атмосфера реальності як «чорного, каламутного сну»;

– **загальну тривожну атмосферу за допомогою «зафарбовування» явищ природи, яким не властивий чорний колір, у темне:**

Die Lichtkreise schwebten auf und ab und zu den Wänden hinüber und hin und her. Einen Augenblick war der nackte Rücken der Frau im Abendkleid da, ein Glitzern von Schmuck und ein dunkler offener Mund – sie schienen in einem schwarzen Wind zu wehen, und die Stimmen waren wie die schwachen Schreie von Feldmäusen über dem tiefen Murren von Abgründen, die sich öffneten – dann ertönte ein Heulen, das sich rasend und unerträglich verstärkte, als stürzte ein riesiger stählerner Planet direkt auf den Keller zu. Alles schwankte [Remarque, 1989b, S. 219].

Світляні кола опускалися й підіймалися, білили по стінах, хиталися сюди-туди. На мить з’явилась гола спина жінки у вечірній сукні, заблищали прикраси й показався темний роззявлений рот. Потім усе ніби підхопив чорний вітер, і голоси навколо стали нагадувати слабкий писк мишей, що опинились на краю розчухнутої безодні. Почулось виття, яке швидко й нестерпно дужчало, так наче на бомбосховище летіла велетенська залізна планета. Все захиталося.

Семантика колороніму «чорний» акумулюється у звукових лексемах «виття», «писк» та визначенні міміки («темний роззявлений рот»), що разом зі словосполученням «чорний вітер» створюють атмосферу тривоги.

– **нечесний, нелегальний, незаконний, таємний заробіток або вид діяльності:**

Ich lebe illegal in Frankreich., sagte er. Ich habe keine Papiere. Das ist der wirkliche Grund. Deshalb kann ich nie eine Wohnung nehmen. Ich kann auch nie heiraten, wenn ich jemand liebe. Ich brauche Ausweise und Visa dazu. Die habe ich nicht. Ich darf nicht einmal arbeiten. Ich muss es schwarz tun. Ich kann nie anders leben als jetzt [Remarque, 1998, S 275].

Я живу у Франції нелегально, – сказав він. – Без ніяких документів. Ось тобі й причина. Тому я ніколи не зможу найняти квартиру й ніколи не зможу одружитися, якщо когось покохаю. Для цього потрібні паспорт і віза. А в мене їх нема. Працювати я також не маю права. Доводиться все робити нелегально. Я ніколи не зможу жити інакше, як тепер;

– **негативне ставлення до окремої людини, загальну негативну характеристику групи людей:**

Er (Fiola) war einer der wenigen, die nicht angesteckt waren von der schwarzen Pest. (Faschisten) [Remarque, 1998, S. 457].

Він (Фіола) був одним з тих, хто не заразився чорною чумою фашизму.

Наведені приклади уможливають глибоке розуміння стану героїв німецького авторства, доводять доречність та влучність вживання колоронімації «schwarz» в аналізованому дискурсі, адже, фокусуючи свідомість читача на непростому психологічному чи фізичному стані, на постійному відчутті небезпеки, на важких обставинах життя своїх героїв, Ремарк спонукає нас до переосмислення причин і наслідків їхніх вчинків.

Чорний колір настільки тісно пов'язаний з повсякденням персонажів творів Ремарка, що навіть щастя вони зафарбовують у чорне:

Ich bin traurig. Ich bin so traurig, dass ich glaube, ich werde morgen sterben, wenn ich dich verlasse. Aber wenn ich dann denke, was geschehen müsste, damit ich nicht traurig wäre, dann gibt es nur das eine, dass ich dich nie getroffen hätte. Dann würde ich nicht traurig sein, sondern leer und gleichgültig wieder abfahren. Und wenn ich das denke, dann ist die Trauer keine Trauer mehr. Sie ist ein schwarzes Glück. Die andere Seite des Glücks [Remarque, 1989b, S. 403].

Мені сумно. Мені так сумно, що здається, я вмру, якщо розлучусь з тобою. Але коли я так думаю, що ж мені потрібно, щоб не сумувати, то є лиш одне: краще я б ніколи тебе не зустрів, тоді я не сумував би, а поїхав би спустошений і байдужий, яким був до цього. І коли я про це думаю, сум перестає бути сумом. Він стає щастям, забарвленим у чорне. Зворотним боком щастя.

Результати психолінгвістичного аналізу дискурсу Е.М. Ремарка з компонентом «чорний колір» дозволяють зробити такий висновок: колороніму «schwarz» у творах Е.М. Ремарка притаманне широке смислове наповнення, при цьому чорний колір застосовується письменником як нейтрально для констатації забарвлення описуваного об'єкта, так і для передавання образної негативної семантики. Стабільна асоціація, яка протягом тривалого часу історично-культурного розвитку людства проводилася з чорним кольором, а отже, із сумними подіями в житті людини, з втратами, невдачами, самотністю, депресією вербалізується в усіх аналізованих творах Е.М. Ремарка, а елементом психолінгвістичного портрета героя творів автора обов'язково є чорний колір.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні ролі інших кольорів у створенні художніх образів у творчості видатного німецького письменника.

Список використаної літератури

- Бахтин, М.М. (1986). *Естетика словесного творчества*. Москва: Искусство.
- Василевич А.П., Кузнецова С.Н., Мищенко С.С. (2005). *Цвет и название цвета в русском языке*. Москва: КомКнига.
- Вежбицка, А. (1996). *Язык. Культура. Познание*. Москва: Русские словари.
- Засекіна, Л.В., Засекін, С.В. (2002). *Вступ до психолінгвістики*. Острог: Національний університет «Острозька академія».
- Івашкевич, Е. (2018). Психолінгвістичні аспекти наративу: сприйняття звуку та кольору. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 1, 137–144.
- Кантемір, С.О. (2003). *Синтагматичні та парадигматичні властивості прикметників кольору в німецькій мові* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Одеса.
- Красных, В. (1998). *К вопросу о психолингвистическом анализе текста*. В.В. Красных, А.И. Изотов (Ред.), *Язык, сознание, коммуникация*, 3 (с. 111–119). Москва: Филология.
- Красных, В. (2005). *Комплексный психологический анализ текста*. А.Г. Баранов (Ред.), *Личность в пространстве языка и культуры. Тематический сборник* (с. 257–269). Краснодар: Кубанский государственный университет.
- Куранова, С.І. (2012). *Основи психолінгвістики*. Київ: Академія.
- Маслова, В. (2008). *Когнитивная лингвистика*. Минск: ТетраСистемс.
- Марчук, Л. (2018). Лінгвокультурні стереотипи кольору в українській мові (на матеріалі колірних характеристик зовнішності людини). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 32 (3), 84–86.
- Флойд, Л.А. (2014) *Лінгвоментальна специфіка непрямих назв кольорів (на матеріалі іспанської, англійської, української, російської мов)* (Дис. канд. філол. наук). Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, Одеса.
- Remarque, E.M. (1966). *Die Nacht von Lissabon*. Köln: Verlag Kiepenheuer Bücherbund.
- Remarque, E.M. (1971). *Im Westen nichts Neues*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
- Remarque, E.M. (1989a). *Der schwarze Obelisk*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
- Remarque, E.M. (1989b). *Zeit zu leben und Zeit zu sterben*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
- Remarque, E.M. (1991a). *Drei Kameraden*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.

Remarque, E.M. (1991b). *Liebe deinen Nächsten*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
Remarque, E.M. (1993). *Der Feind*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
Remarque, E.M. (1998). *Arc de Triomphe*. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
Schmidt, S. (1999). *Konzeptuelle Verarbeitung von Farbinformationen* Springer-Verlag: Wiesbaden.
Schwarz. Retrieved from: <https://www.duden.de/suchen/dudenonline/Schwarz>

PSYCHOLINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE DISCOURSE WITH A «COLOUR BLACK» COMPONENT (based on E.M. Remarque's works)

Halyna I. Kapnina, Donbass State Pedagogical University (Ukraine)

e-mail: halynakapnina@gmail.ru

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-12

Key words: *psycholinguistic text analysis, coloronym «schwarz», E.M. Remarque.*

In recent decades, colour vocabulary has been actively studied by the Ukrainian and foreign scientists. Modern Linguistics has significant achievements in research of this issue, however, some of its aspects, in particular, psycholinguistic characteristics of the discourse with a colour element, still remain relevant and poorly researched.

Colour has always played an important role in artistic discourse. The names of individual writers are inextricably associated with certain coloronyms, which is a so-called marker in their work.

One example of this phenomenon is the colour black, that is dominant in the discourse of E.M. Remarque, which, given the mostly dramatic themes of the author's novels, is quite expected, especially if the fact is considered through the prism of Psycholinguistics.

The purpose of the given scientific investigation is to provide psycholinguistic characteristics of the discourse with the «black colour» component in E.M. Remarque's works and to identify the impact it has on the reader in the process of perceiving the outstanding author's texts.

Implementation of the stated tasks of research involved the integrational usage of general scientific *methods* (such as description, induction, deduction), as well as the analysis of dictionary definitions, current native and foreign psycholinguistic sources; contextual and structural-thematic analysis; modelling and classification of actual material.

The results of the analysis of the Remarque's discourse with the «black colour» component allow us drawing the following conclusion: the coloronym «schwarz» in E.M. Remarque's is characterised by a wide semantic content, wherein the black colour is used by the writer both to determine the colour of the described object neutrally and to convey figurative negative semantics.

Lexemes denoting black, in their direct meaning, indicate the colour of the depicted object directly. Using the colour nomination «schwarz» in symbolic meaning, the author resorts to «painting» in dark natural phenomena, which are not characterised by black; depicts dishonest and illegal actions; demonstrates negative attitude towards people.

Using the specified colour nomination as the colour of clothing, objects, buildings, as well as emotions, experiences and feelings, non-verbal means of intensification the semantics of «black» – the designation of poses, gestures, facial expressions, body movements the author demonstrates not only his personal attitude towards the characters of his novels, but by focusing the consciousness of the reader on their difficult psychological and physical state, he encourages to rethink the causes and consequences of their actions.

Stable association with the black colour, peculiar for a long historical and cultural development of mankind, and therefore with sad events in human life, losses, failures, loneliness, is verbalized in all analysed Remarque's works. Thus, the black colour is the necessary element of the psycholinguistic portrait of Remarque's character.

References

- Bahtin, M.M. (1986). *Estetika slovesnogo tvorchestva* [Aesthetics of Verbal Art]. Moscow, Iskusstvo Publ., 445 p.
Vasilevich, A.P., Mishchenko, S.S. & Kuznetsova, S.N. (2011). *Tsvet i nazvanie tsveta v russkom yazyke* [Color and color name in Russian]. Moscow, Komkniga Publ., 216 p.
Vezhbitska, A. (1996). *Yazyk. Kultura. Poznanie* [Semantics, culture and cognition]. Moscow, Russkiye slovari, Publ., 416 p.

Zasiekina, L.V., Zasiekina, S.V. (2002). *Vstup do psyhholinhvistyky* [Introduction of Psycholinguistics]. Ostroh, National University „Ostroh Academy“ Publ., 168 p.

Ivashkevych, E. (2018). *Psyhholinhvistychni aspekty naratyvu: spryjniattia zvuku ta kol'oru* [Psycholinguistic aspects of narrative: perception of sound and color]. *Pedahohika i psyhholohiia profesijnoi osvity* [Pedagogy and Psychology of Professional Education], issue 1, pp. 137-144.

Kantemir, S.O. (2003). *Syntahmatychni ta paradyhmatychni vlastyivosti prykmetnykiv koloru v nimetskii movi*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [The syntagmatic and paradigmatic character of color terms in German. Extended abstract of Cand. philol. sci. diss.]. Odessa, Odessa I.I. Mechnikov National University Publ., 23 p.

Krasnykh, V. (1998). *K voprosu o psiholingvisticheskom analize teksta* [On the issue of psycholinguistic analysis of the text]. V.V. Krasnykh, A.I. Izotov (Eds) *Jazyk, soznanie, kommunikacija* [Language, consciousness, communication]. Moscow, Philology Publ., issue 3, pp. 111-119.

Krasnyh, V. (2005). *Kompleksnyj psihologicheskij analiz teksta* [Comprehensive psychological analysis of the text]. A.G. Baranov (Ed.) *Lichnost' v prostranstve yazyka i kultury* [Personality in the space of language and culture]. Krasnodar, Kuban State University Publ., pp. 257-269.

Kuranova, S.I. (2012). *Osnovy psyhholinhvistyky* [Fundamentals of Psycholinguistics]. Kyiv, Akademiya Publ., 208 p.

Maslova, V. (2008). *Kognitivnaya lingvistika* [Cognitive Linguistics]. Minsk, TetraSystems Publ., 272 p.

Marchuk, L. (2018). *Linhvokulturni stereotypy koloru v ukrainskij movi (na materiali kolirnykh kharakterystyk zovnishnosti liudyny)* [Linguo-cultural stereotypes of color in Ukrainian (on the material of color characteristics of human appearance)]. *Naukovyj visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filologiya* [International Humanitarian University Herald. Philology], vol. 32, issue 3, pp. 84-86.

Floyd, L.A. (2014). *Linhvomentalna spetsyfika nepriamykh nazv koloriv (na materiali ispanskoj, anhlijskoi, ukrainskoi, rosijskoi mov)*. Diss. kand. filol. nauk [Linguo-specificity of indirect names of colors (on the material of Spanish, English, Ukrainian, Russian languages). Cand. philol. sci. diss.]. Odessa, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky Publ., 210 p.

Remarque, E.M. (1966). *Die Nacht von Lissabon* [The Night in Lisbon]. Köln, Verlag Deutscher Bücherbund Publ., 299 p.

Remarque, E.M. (1971). *Im Westen nichts Neues* [All Quiet on the Western Front]. Köln, Verlag Kiepenheuer & Witsch Publ., 215 p.

Remarque, E.M. (1989a). *Der Schwarze Obelisk* [The Black Obelisk]. Köln, Verlag Kiepenheuer & Witsch Publ., 500 p.

Remarque, E.M. (1989b). *Zeit zu leben und Zeit zu sterben* [A Time to Love and a Time to Die]. Köln, Verlag Kiepenheuer & Witsch Publ., 428 p.

Remarque, E.M. (1991a). *Drei Kameraden* [Three Comrades]. Köln, Verlag Kiepenheuer & Witsch Publ., 585 p.

Remarque, E.M. (1991b). *Liebe deinen Nächsten* [Flotsam]. Köln, Verlag Kiepenheuer & Witsch Publ., 452 p.

Remarque, E.M. (1993). *Der Feind* [The Enemy]. Köln, Verlag Kiepenheuer & Witsch Publ., 74 p.

Remarque, E.M. (1998). *Arc de Triomphe* [Arch of Triumph]. Köln, Verlag Kiepenheuer & Witsch Publ., 729 p.

Schmidt, S. (1999). *Konzeptuelle Verarbeitung von Farbinformationen* [Conceptual processing of the color information]. Wiesbaden, Springer-Verlag Publ., 200 p.

Schwarz. Available at: <https://www.duden.de/suchen/dudenonline/Schwarz> (Accessed 01.08.2021).

Одержано 2.06.2021.

УДК 811.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-13

О.Б. КОЛЕСНИК,
*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української та іноземних мов
Уманського національного університету садівництва*

С.П. КАРИЧКОВСЬКА,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов
Уманського національного університету садівництва*

ВІДАПЕЛЯТИВНІ ОРОНІМИ ІСТОРИЧНОЇ УМАНЩИНИ АНТРОПОГЕННОГО ПОХОДЖЕННЯ

Метою статті є з'ясування мотивів номінації деяких оронімів історичної Уманщини як регіону, що охоплює окремі райони Черкаської, Кіровоградської та Вінницької областей і тяжіє до Умані. Важливим є аналіз назв у діяхронному аспекті (упродовж їхнього функціонування, починаючи від перших фіксацій у писемних текстах до наших днів).

Дослідження онімного матеріалу передбачає використання методів наукового пізнання, з-поміж яких: *описовий* – для інвентаризації та систематизації оронімів, узятих із писемних текстів XVII–XIX ст. та документів архівних установ України, *порівняльно-історичний* – для встановлення причин номінації форм рельєфу, що зафіксовані на території Уманщини в XVII ст., *діяхронічний* – як засіб дослідження назв у часі, у їхньому історичному розвитку.

Назви, пов'язані з елементами рельєфу, відображають різноманіття ландшафту історичної Уманщини. Розташування в Центральній Україні сприяло створенню самобутнього природного комплексу досліджуваної території. У власних назвах це виражається, насамперед, у використанні географічної термінології. Для історичної Уманщини термінами, що стали власними назвами, є *балка, долина, гора, грот, левада, могила, яр*.

Перетворення й перехід географічних номенів у мікротопоніми відбувається на основі фіксації одиничності та індивідуальності самої реалії. Але поряд з онімізацією топонімного апелятива в утворенні мікротопонімів беруть участь складні конструкції, в атрибутивній частині яких виступають лексеми, виражені ландшафтною термінологією: *Глибока долина; Громовий, або Левовий грот; Кривавий яр; Поле працюючого Юрентоха Кушніра*. Більшість назв на позначення рельєфу містить у собі характеристику фізико-географічних властивостей природних реалій. Мікротопоніми характеризують об'єкти за їх розміром, формою і протяжністю.

Відапелятивні назви історичної Уманщини, що відображають рельєфно-ландшафтні особливості місцевості, поділено на дві групи:

1. Мікротопоніми натурогенного походження (відображають низинний рельєф місцевості, підвищений рельєф, рівнинну місцевість, фізико-географічні властивості об'єкта (форму, розмір та інші ознаки денотата), указують на метафоричність, флору і фауну регіону);

2. Мікротопоніми антропогенного походження (пов'язані з діяльністю людини).

З'ясовано, що досліджувані назви, пов'язані з елементами рельєфу, відображають не лише різноманіття ландшафту історичної Уманщини, а й вказують на заняття населення, етнічний склад; пов'язані з назвами споруд, будівель, господарських об'єктів, шляхів сполучення та певними подіями і випадками. Більша їх частина існує нині лише в наукових працях, зникнувши з мовлення місцевих жителів, а деякі оніми зазнали частиномовних та компонентних змін протягом історії свого функціонування.

Ключові слова: апелятив, оронім, лексема, мікротопонім, словотвірна модель.

В статтю рассмотрено походження названь, зв'язаних з елементами рельєфу і зафіксованих в історических источниках Уманщини XVIII–XIX вв. Исследуемые оними представлены в диахроническом аспекте, что позволяет проследить словообразовательную структуру и семантические особенности на протяжении всего периода функционирования названий.

Ключевые слова: апеллятив, ороним, лексема, мікротопоним, словообразовательная модель.

Власні назви дрібних географічних об'єктів утворюють особливий і досить помітний шар пропріальної лексики кожної національної мови, тому останнім часом такі оними стали предметом більш активних ономастичних досліджень. Наразі існує нагальна потреба у вивченні і дослідженні мікротопонімів усіх регіонів України, оскільки значна частина слів назавжди зникає з пам'яті місцевих жителів, для яких переважним є топонімне, а не історичне значення географічних назв. На зламі XX і XXI ст., крім ґрунтовних праць з ономастики (Є. Черепанова [Черепанова, 1984], Я. Пура [Пура, 1990], О. Михальчук [Михальчук, 1998], Н. Лісник [Лісник, 1998]), опубліковані статті, предметом дослідження яких є структура, семантика, етимологія, мотиваційні зв'язки тощо мікротопонімів лише окремих регіонів: Г. Аркушин [Аркушин, 2007, с. 12–15], О. Бабічева [Бабічева, 1994, с. 151–157], Н. Бицко [Бицко, 2007, с. 95–98], Т. Поляруш [Поляруш, 1994, с. 131–133] та ін.

Мета цієї статті – з'ясування мотивів номінації деяких оронімів історичної Уманщини як регіону, що охоплює окремі райони Черкаської, Кіровоградської та Вінницької областей і тяжіє до Умані. Важливим є аналіз у діахронному аспекті (упродовж їхнього функціонування, починаючи від перших фіксацій у писемних текстах до наших днів).

Дослідження онімного матеріалу передбачає використання методів наукового пізнання, з-поміж яких: *описовий* – для інвентаризації та систематизації оронімів, узятих із писемних текстів XVII–XIX ст. та документів архівних установ України, *порівняльно-історичний* – для встановлення причин номінації форм рельєфу, що зафіксовані на території Уманщини в XVII ст., *діахронічний* – як засіб дослідження назв у часі, у їхньому історичному розвитку.

Найменування географічного об'єкта значною мірою залежить від фізико-географічних особливостей місцевості. Для ландшафту, на теренах якого формувалася історична Уманщина, характерною ознакою є незначні підвищення, особливо в західній частині, більша ж її частина – рівне степове місце. Рівнини, що простягаються підвищеними місцевостями, характеризуються відкритими, рівними і непересіченими площами, з дещо незначними спадинами і складами, а в деяких місцях є повністю горизонтальними. Такі рівні місця можуть обмежуватися навкруги або з боків пагорбами і утворювати долини, більш чи менш глибокі [Фундуклей, 1852, с. 21]. Підвищені береги річок пересікаються балками, чорноземний ґрунт місцевості залягає на глині, під якою простягається пласт сірого граніту. Крім звичайної, у багатьох місцях знаходиться глина різноманітних кольорів: білого, сірувато-білого, жовтого, коричневого, червоного і свинцевого [Цубенко, 2008, с. 256]. Родючі сірі та темно-сірі опідзолені ґрунти з ділянками чорноземів сприяють веденню землеробських і садово-городніх робіт. Гранітний пласт, що йде вздовж північної смуги, сприяв тому, що дно й береги майже всіх річок і ярів усяні темно-сірим гранітом та жорствою [Фундуклей, 1852, с. 443].

Різнманіття ландшафту виражається, насамперед, у використанні географічної термінології. Для історичної Уманщини термінами, що стали власними назвами, є *балка*, *долина*, *грот*, *левада*, *могила*, *яр*.

У мікротопонімній системі, що складається навколо кожного поселення, географічний об'єкт інколи буває поодиноким, оскільки територія поширення мікросистеми невелика. У цьому випадку індивідуальність об'єкта частіше визначається лише одним географічним терміном. Перетворення й перехід географічних номенів у мікротопоніми відбувається на основі фіксації одиничності та індивідуальності самої реалії. Але поряд з онімізацією топонімного апеллятива в утворенні мікротопонімів беруть участь складні конструкції, в атрибутивній частині яких виступають лексеми, виражені ландшафтною термінологією: *Глибока долина*; *Громовий*, або *Левовий грот*; *Кривавий яр*; *Поле працюючого Юрентоха Кушніра*. Більшість назв на позначення рельєфу містить у собі характеристику фізико-географічних властивостей природних реалій. Мікротопоніми характеризують об'єкти за їх розміром, формою і протяжністю.

Відапелятивні назви історичної Уманщини, що відображають рельєфно-ландшафтні особливості місцевості, можна поділити на 2 групи:

1. Мікротопоніми натурогенного походження. Відапелятивні ороніми цієї групи відображають низинний рельєф місцевості: *Балка* (с. Поташ), *Долина* (с. Свинарка), *Глыбокая долина* (м. Умань), *Громовой гротъ* (м. Умань), *Сухой Яръ* (с. Сушківка), *Окопъ* (с. Пеніжкове); підвищений рельєф: *Высокія Могили* (с. Веселий Кут), *Шпиль* (с. Молодецьке); рівнинну місцевість: *Степковка* (с. Роги), *Vodanowe pole* (с. Великі Трояни); фізико-географічні властивості об'єкта (мікротопоніми, що позначають форму, розмір та інші ознаки денотата): *Глубокой* (с. Гродзеве), *Долгой* (с. Чеснопіль), *Круглякъ* (с. Онопріївка), *Крутенкой* (с. Дзензелівка), *Погибна* (с. Гордашівка); указують на метафоричність (*Поясъ* (с. Городниця), *Szyika* (с. Покотилове), флору (*Дубниковъ* (с. Дзензелівка) і фауну регіону (*Волчій* (с. Маньківка), *Гусяче* (м. Умань).

2. Мікротопоніми антропогенного походження. До цієї групи відносимо назви, що позначають:

а) типи й види поселень

Селище, могила (с. Гордашівка). Назва відома з XIX ст.: *Мог. Селище* (1860 р.) [Шуберт, 1860–1890]. Сепулкронім утворений лексико-семантичним способом від лексеми *сѣлище* «мѣсто, гдѣ было село» (Грінч., IV, 112). Лексеми *село* й *селище* функціонували у східнослов'янських мовах з давніх часів як назви типів поселень і форм землеволодіння та землекористування. Давній слов'янський апел. *селище* має прадавнє значення «жилія земля, поле, пашня», «мѣсто поселенья, съ землею». Втративши більшість своїх значень, термін зберіг основне – «тип поселення».

Як зазначає О. Бабишева, лексеми *село* і *селище* функціонували в східнослов'янських мовах з давніх часів як найменування типів поселень і форм землеволодіння та землекористування. Утративши велику кількість значень, ці терміни зберегли основне – «тип поселення». Період топонімізації був довготривалим та поступовим і відбувався, на думку дослідниці, таким чином: земля → оброблювана земля → землеволодіння → землекористування → тип поселення; і наступний перехід терміна в топонім: тип поселення → найменування поселення. Як підтвердження активної топонімізації лексем *село* і *селище* з'явилися численні найменування з кореневою морфемою *сел-*: с. *Селище* (Сумск., Черніг., Харк. обл.). Більш широкий спектр найменувань з лексикоутворюючою топоосновою *сел-* зареєстрований у мікротопонімії Чернігівсько-Сумського Полісся: *Селище*, *Селищне Багно*, *Селищанський Ліс* та ін. [Бабишева, 2002, с. 10–11].

Пізніші значення лексеми *селище* – «весьма большое село, гдѣ болѣе одной церкви», «всякое поселенье, селитьба», «гладко выгорѣвшее или уничтоженное, снесенное селенье, остатки жилого мѣста» (Даль, IV, 121). За даними В.П. Шульгача, в Україні відомо 13 найменувань у формі *Селище* [Шульгач, 2001, с. 123]. Назва не збереглася.

б) мікротопоніми, що вказують на заняття населення

Конюхів, байрак (с. Веселий Кут). Назва відома з XIX ст.: *Ов. Конюховъ* (1860 р.) [Шуберт, 1860–1890]. У джерелах пізнішого часу фіксуємо складену назву зі зміненим терміном-індикатором: *Конюховъ-яръ* (1869 р.) [ЦДІАК України, ф. 492, оп. 34, спр. 640, арк. 1]. На нашу думку, оронім походить від апел. *конюх* «конюхъ» (Грінч., II, 279), «той, хто доглядає коней» (СУМ, IV, 276). Можливе також відантропонімне походження назви, хоча прізвище *Конюх* (*Конюхов*) на території історичної Уманщини не засвідчене. Очевидно, в основі назви – прізвисько. В.П. Шульгач, аналізуючи ойконім *Конюхи* (Локачинський р-н Волинської обл.), подає його як форму множини від антропоніма *Конюх* або похідне від загального слова *конюхи* (характеристика людей за родом зайнятості) [Шульгач, 2001, с. 68]. Подібні ойконіми відомі в Білорусі – с. *Канюхі* (Могильовська обл.), Росії – с. *Конюхи* (колишня Псковська губернія). Назва байраку не збереглася.

в) мікротопоніми, пов'язані з назвами споруд, будівель, господарських об'єктів, шляхів сполучення

Велика дорога, поле (с. Бабанка). Назва відома з XIX ст.: *Большая дорога* (1870 р.) [ЦДІАК України, ф. 492, оп. 34, спр. 632, арк. 2]. Дромонім утворений від апел. *большая дорога* «великий шлях, стовповий шлях» (Уман., I, 41). Словник за ред. Б. Грінченка фіксує апелятивне словосполучення *велика дорога* зі значенням «дальня дорога» (Грінч., I, 131).

Словник української мови подає словосполучення *великий шлях* зі значенням «упорядкований широкий шлях, який сполучає значні населені пункти», утворення *велика дорога* зазначене з ремаркою *застаріле: велика дорога, заст.* «далека дорога» (СУМ, I, 318). Очевидно, загальна назва дороги стала власною назвою суміжного поля. Мікротопонім не зберігся.

Кошари, байрак (с. Дмитрушки). Назва відома з XIX ст.: *Оврагъ Кошары* (1860 р.) [Шуберт, 1860–1890]. Оронім є плюративним утворенням від лексеми *кошара* «сарай, загорода для овець» (Грінч., II, 296). Очевидно, у цьому байраці утримували худобу. Аналогічні власні назви, похідні від апелятива з тим же значенням, поширені й в інших регіонах України. В. Шульгач подає ойконім Кошари (Луцький р-н Волин. обл.) як похідне від апелятива *кошара* (~ укр. *кошара* 'хлів, загорожа для овець'). Пор. також назви поселень *Кошари* в Луганській, Одеській, Сумській обл., рос. *Кошары* – у колишніх Вологодській, В'ятській, Казанській, Курській губ. [Шульгач, 2001, с. 70], мікротопоніми *Кошарня* (вулиця), *Кушара* (пасовище) [Лісняк, 2010, с. 254]. Назва не збереглася.

Криничний, яр (с. Лісове). Назва відома з XIX ст.: *Яръ Криничной* (1860 р.) [Шуберт, 1860–1890]. Можливе відойконімне походження ороніма, оскільки колишня назва сусіднього населеного пункту – *Ризина Криниця* (нині с. Ризине). На нашу думку, мікротопонім мотивований апел. *криничний* = *криничаний* «родниковый» (Грінч., II, 307), *криничный* «отнщс. къ криниць» (Даль, II, 498) < *криниця* «ключъ, родникъ» (Грінч., II, 306). Назва не збереглася.

Одая, урочище (Пеніжкове Христ.). Назва відома з XIX ст.: *Въ урочищѣ Одая есть 11 кургановъ* (1895 р.) [Антонович, 1895, с. 128]. Мікрохоронім утворений лексико-семантичним способом від апел. *одая* «загонъ для рогатого скота внѣ села» (Грінч., III, 38). Назва не збереглася.

Свічкаря, урочище (м. Умань). Назва відома з XIX ст.: *Свечарня* (1854 р.) [Присовский, 1854, с. 315]. Мікрохоронім утворений лексико-семантичним способом від лексеми *свѣчарня* «свѣчной заводъ» (Грінч., IV, 110). Очевидно, поблизу урочища розташовувався свічковий завод. У джерелах XIX ст. зазначено, що станом на 1848 р. в Умані було 2 заводи «Сальныхъ свѣчей» [Военно-статистическое Обзорение Российской Империи, 1848, с. 180]. У зв'язку зі зникненням реалії назва нині не функціонує. Вона використовується лише в працях дослідників: *У сиву давнину заснувалося Уманське передмістя під назвою «Свічкаря»* [Уманський краєзнавчий музей, НВФ-349, арк. 5].

г) мікротопоніми відетнонічного походження

Жидівчик, байрак (с. Кищенці). Назва відома з XIX ст.: *Оврагъ Жидивчикъ* (1839 р.) [ЦДІАК України, ф. 445, оп. 4, спр. 24, арк. 3]. Оронім утворений суфіксальним способом від лексеми *жидів* «принадлежащій єврею» (Грінч., I, 483) < етнонім *жид* «еврей» (Грінч., I, 483). Назва збереглася, не зазнавши змін: *урочище Жидівчик* [Діденко, 2006, с. 97].

г) okazіональні мікротопоніми

Основою виникнення okazіональних мікротопонімів є певні події, випадки, пов'язані з людиною чи твариною. Частина назв вищеназваних груп також, можливо, з'явилася, завдячуючи якомусь випадку, але, не маючи цьому підтвердження, а керуючись лише значенням лексем, мікротопоніми включені до тієї чи іншої групи. До цього пункту входять лише ті назви, що, згідно з даними інформаторів, справді відбувалися в певний період і інформатори самі пам'ятають цей випадок або нам відомо про події з писемних джерел.

Дрижиполе, урочище (с. Охматів). Уперше мікрохоронім зафіксовано в літописах XVII ст. під 1655 р.: *Року тысяча шестсот пятдесять пятого на Дрижиполи Богдан Хмельницький з Москвою на ляхов зимою и на орду зимою воевали и мно[го] лядзкого войска збыли* [Мыцьк, 1984, с. 229]. Ця назва пов'язана з битвою українсько-російського війська проти польсько-татарської армії під Охматовим у 1655 р. У сучасних довідкових історичних виданнях Дрижипольська битва визначається як значна історична подія, а Дрижиполем називається «урочище поблизу Охматова (нині село Черкаської області), де над річкою Багвою у січні 1655 р. стояв табір українського війська. Великі морози і брак палива призвели до того, що учасники битви страждали від холоду, звідси й пішла назва – *Дрижиполе*» [Українське Козацтво, 2002, с. 121]. Підтвердження цьому знаходимо в писемних пам'ятках літописного жанру: *...поле потом названо Дрожиполемъ, бо тамъ много от морозов великих дрижало и померзало* [Софонович, 1992, с. 208]; *Хмельницький ... рушилъ зъ Ставищъ ку Уманю и тамъ за Пятигорами на Дрижиполию въ поляхъ споткалися зъ*

ордою и тими войсками коронними, и стала война великая [Лѣтопись Самовидца, 1878, с. 39]; Якая битва Поляковъ зъ Хмелницкимъ тамъ на **Дрижиполѣ** Охматовскомъ чрезъ два днѣ, въ крѣпкихъ и силнихъ морозахъ будучи, въ ровной мѣрѣ находилася, и зъ обохъ сторонѣ большъ пятнадцати тысячъ войска пало [Величко, 1848, с. 211].

Докладний опис битви, який, на думку автора, умотивовує назву **Дрижиполе**, знаходимо в Чернігівському літописі. Літописець козакам приписує утворення назви: 1654. Ляхи зымою Умання доставали, а Хмелницкій съ козаками и зъ Москвою, надъ которою гетманомъ былъ Борисъ Васильевичъ Шереметь, ишли на отсъчъ Уманню. Довѣдавшися того Ляхи, же Хмелницкій зъ Москвою и козаками идетъ до Умання, оставивши Умань, стрѣтили Хмелницкого въ степу, въ такомъ мѣстцу, где небуло ни воды, нѣ дровъ, ни сѣна, и тамъ его, маючи при себѣ Татаръ, осадили; а морозы велмы были великіе – тоє чинилося по Крещенію – и такъ три дни будучи во обложеню, где ни козаки, ни Москва, ни конѣ ихъ ничего ни пилѣ, ни ѣли, а четвертаго дни, обозъ свой Хмелницкій оточивши гарматами, бо вже немогль бы трвати голоду и зимна, пошоль на проломъ, стрѣляючи, здѣлалъ и ручной стрѣлбы безперестанку; а пробившися на волю, бо не могли ему Ляхи що чинити, обернулс на Ляховъ и на Орду и много ихъ побилъ, и ажъ до Букувъ мѣста и за Буки гонилъ ихъ. А тую войну козаки и прозвали **Дрижаполе** [Черниговская Летопись, 1856, с. 23]. Наведені приклади дають підстави думати, що цей мікротопонім утворився шляхом лексикалізації словосполучення *поле дрижі*.

Більшість сучасних істориків у своїх працях уживають мікротопонім *Дрижиполе*, пов'язуючи його появу зі стражданням людей через сильні морози і відсутність їжі, напр.: 29–30 січня на полі **Дрижіполі** під селом Охматовом на Київщині, серед лютих морозів, стався генеральний бій. ... Багато людей замерзло [Дорошенко, 1992, с. 41]; Недалеко Охматова, на **Дрижиполі** (в січні 1655) дійшло до завязтого триденного бою. Битва велася на великому морозі [Крип'якевич, 1992, с. 194]; Ця кровопролитна битва, що ввійшла в історію як «Дрижипільська» (поле бою через сильний мороз перетворилося на поле дрижі), не виявила переможця [Нарис Історії Уманщини, 2001, с. 23].

На нашу думку, в основі загального значення мікротопоніма лежить семантика дієслова чи віддієслівного іменника. Є. Тимченко в історичному словнику реєструє дієслово *дрижати* зі значенням «тремтіти, труситися; двигіти», яке ілюструє достатньою кількістю прикладів, зокрема з Літопису польського наводить такий фрагмент: *Которое поле тепер называют Дрижи поле, бо там много от морозов дрижало и померзало* (Тимч., ІСУЯ, II, 826). Можна припустити, що цим самим автор дотримувався думки, що в основі назви лежить антропоморфна семантика – реакція людського організму на природні умови (холод). Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. кодифікує лексему *дрижати* як полісем, друге і третє значення якого також здатні пролити світло на етимологію мікротопоніма: «2) трястися від холоду, тривоги, страху; 3) *перен.* боятися кого-небудь, відчувати страх перед кимсь» (СУМ XVI–XVII, 8, 205). Відповідно, в основі назви *Дрижиполе* лежить синкретизація «кліматично-сезонної» і «психологічної» семантики дієслова.

Метод укріплення козацького табору возами під час боротьби також дозволяє припустити ще одну мотивацію мікротопоніма: **дрижки** – невеликий легкий двомісний віз на ресорах (СУМ, II, 421). Возами, які ставили один на другий, козаки укріпили свій табір. Докладний опис козацького укріплення знаходимо тільки в літописі С. Величка та в «Історії русів», але й там в аргументації читаємо про те, що «въ провіантѣ и фуражѣ сдѣлался крайній недостатокъ, да и стужа зимняя стала уже несносною» [Історія Русовъ, 1846, с. 130]. Автор «Історії русів» мікротопонім подає в лапках: «**Дрыжи Поле**», що, можливо, є додатковим свідченням народного походження назви, ще незвичайного в історичній науці [Історія Русовъ, 1846, с. 130]. Зважимо також на те, що в цьому творі зазначається час, коли відбувся прорив козацького війська, – це була ніч. Відповідно, польсько-татарське військо було дуже наляканим. Але врахуймо також і такі чинники, як час і тривалість битви та відстань від населених пунктів. За умови сильних морозів звук металу (шабель) чути було на досить значну відстань. Це ж можна говорити і про тупіт копит, від якого здавалося, що земля двигіла. Звісно, що жителі навколишніх сіл і містечок чули це все й були не менш налякані, аніж самі учасники битви.

О.І. Михальчук, яка досліджувала особливості функціонування назви *Дрижиполе* в літописі Самовидця, кваліфікує мікротопонім як утворення, що вказує на особливості ґрунтового покри-

ву [Михальчук, 2006, с. 258]. Дієслово *дрижати* та іменниковий дериват *дрижане* вживалися в українській мові XVII ст. зі значенням «коливатися, хитатися» (СУМ XVI–XVII, 8, 205). На користь «грунтової» гіпотези свідчить те, що поле, на якому відбувалася битва, до 1655 р. мало назву *Багва* – від назви річечки *Багви*, яка тут протікала: ...*посередь чистого поля Охматовського (прежде яко вишей рѣхомъ Бави нарицаемого...)* (1655 р.) [Величко, 1848, с. 210]. За свідченням М.Т. Янка, діал. *Багва* – «мокра заболочена рівнина», «мокре місце між двома горбами» (ТСУ, с. 38). Нині серед місцевого населення вживається мікротопонім *Бави* [Василик, 2010–2019], а назва *Дрижиполе* функціонує здебільшого в історичних працях.

Кривавий яр, яр (Черповоди Ум.). Оронім відомий з XIX ст.: *Obok wsi leżą tak zwany «krwawy jar»* (1880 р.) (SGKP, I, 833). Назва є складеним утворенням, у якому атрибутивний компонент (*крававий*, заст. «кривавий») уживається зі значенням «пов'язаний із пролиттям крові, з жертвами» (СУМ, IV, 337), пор. *krwawy* «1. Такий, у якому або на якому є кров; 2. Кольору крові, червоний» (SP, XI, 280), *крівавий* «крававий» (Грінч., II, 308). За переказами, у цьому яру відбувався бій гайдамаків з польським військом [Василик, 2010–2019]. Назва збереглася, не зазнавши змін: *Кривавий яр* [Василик, 2010–2019].

Отже, назви, пов'язані з елементами рельєфу, відображають не лише різноманіття ландшафту історичної Уманщини, а й вказують на заняття населення, етнічний склад; пов'язані з назвами споруд, будівель, господарських об'єктів, шляхів сполучення та певними подіями і випадками. Більша їх частина існує нині лише в наукових працях, зникнувши з мовлення місцевих жителів, а деякі оніми зазнали частиномовних та компонентних змін протягом історії свого функціонування.

Умовні скорочення

Грінч. – Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. з доданням власного матеріалу Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. I–IV.

Даль – Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Санкт-Петербург – Москва, 1903–1909. Т. I–IV.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.

Уман. – Уманець М. Словарь російсько-український: в 4 т. / М. Уманець, А. Спілка. Львів, 1893–1898. Т. 1–4.

Тимч., ІСУЯ – Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. Харків, Київ, 1930–1932. Т. I–II.

СУМ XVI–XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28-ми вип. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. Вип. 8. 256 с.; 2008. Вип. 14. 256 с.

ТСУ – Янко М.Т. (1998). *Топонімічний словник України: словник-довідник*. Київ: Знання.

SGKP – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1895. Т. I–XIV.

SP – *Słownik polszczyzny XVI wieku* / red. M.R. Mayenowa, F. Peptowski (t. 1–34), K. Mrowcewicz, P. Potoniec (od t. 35, do hasła ROWNY), Ossolineum, Wrocław 1966–1994.

Список використаної літератури

Антонович, В.Б. (1895). *Археологическая карта Киевской губернии*. Москва: Типографія М.Г. Волчанинова.

Аркушин, Г. (2007). Відбиття говіркових особливостей у мікротопонімії північно-західної України. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*, 354–355, 12–15.

Бабичева, Е. (2002). Етнографический аспект в топоосновах Слобожанщини (на матеріалі земледельческой лексики). І.М. Железняк (Ред.), *Студії з ономастики та етимології* (с. 7–16). Київ: Кий.

Бабичева, О.Л. (1994). Назви земельних ділянок Дясянсько-Сеймського межиріччя і їх відображення в мікротопонімії. О.С. Стрижак (Ред.), *Питання історичної ономастики* (с. 151–157). Київ: Наукова думка.

- Бицко, Н. (2007). Мікрогідроніми (назви ярів) Тернопільщини (лексико-семантичний аспект). *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*, 354–355, 95–98.
- Василик, О.Б. (2010-2019). *Матеріали топонімічних експедицій*. Неопублікований рукопис, Уманський національний університет садівництва, Умань, Україна.
- Величко, Самоил (Ред.). (1848). *Лѣтопись событій въ Югозападной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ. Составилъ Самоиль Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи Войска Запорожскаго* (Т. 1). Київ: Лито-Типографическое Заведеніе Іосифа Вальнера.
- Военно-статистическое обозрение Российской империи, издаваемое по высочайшему повелению при I-м отделении Департамента Генерального штаба* (Т. X). *Киевская губерния*. (1848). Санкт-Петербург: Типография Департамента Генерального штаба.
- Діденко, О., Стефанович, І., Черномаз, Б. (2006). *Збірник археологічних пам'яток Уманщини* (Т. 1). Умань: Уманське видавничо-поліграфічне підприємство.
- Дорошенко, Д.І. (1992). *Нарис історії України* (Т. 2). Київ: Глобус.
- Конисский, Георгий (1846). *Исторія Русовъ или Малой Россіи*. Москва: Университетская типография.
- Крип'якевич, І.П. (1992). *Історія України*. Львів: Світ.
- Лісняк, Н. (2010). Мікротопоніми Західного Поділля, співвідносні з мікротопонімами Чернігівсько-Сумського Полісся. *Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем*, 22 (1), 250–256.
- Лісняк, Н.І. (2004). *Мікротопонімія Західного Поділля* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Ужгородський національний університет, Ужгород.
- Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ съ приложениемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ: Хмельницкой, «Краткого Описанія Малороссіи» и «Собранія Историческаго»* (1878). Київ: Типографія К.Н. Милевскаго.
- Михальчук, О. (2006). Назви урочищ у XVII столітті (на матеріалі літопису Самовидця). Д.Я. Телегін (Ред.). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* (с. 256-259). Київ: Ферекол.
- Михальчук, О.І. (1998). *Мікротопонімія Підгір'я* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ.
- Монке, С.Ю., Петренко, А.І., Кузнець, Т.В., Карасевич, А.О., Кривошея, В.В., Кривошея, І.І. (2001). *Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років XX століття)*. Київ: ВПЦ «Київський Університет».
- Мыщык, Ю.А. (1884). «Літописец» Дворецких – пам'ятник українського летописання XVII в. В.И. Буганов (Ред.). *Летописи и хроники* (с. 219-234). Москва: Наука.
- Поляруш, Т.І. (1994). З історичної мікротопонімії північно-східного Лівобережжя (лексико-семантичні моделі). О.С. Стрижак (Ред.), *Питання історичної ономастики* (с. 131–133). Київ: Наукова думка.
- Присовский, И. (1854). О преданиях уманцев. *Киевские губернские ведомости*, 46, 315.
- Пура, Я.О. (1990). *Походження назв територіальних мікроб'єктів Рівненщини*. Рівне: б.в.
- Софонович, Ф. (1992). *Хроніка з літописців стародавніх*. Київ: Наукова думка.
- Турченко, Ф.Г. (Ред.). (2002). *Українське козацтво: Мала енциклопедія* Київ: Генеза.
- Уманський краєзнавчий музей, НВФ-349, 21 арк.
- Фундуклей, И. (1852). *Статистическое описание Киевской губернии* (Часть I). Санкт-Петербург: Типография Министерства внутренних дел.
- ЦДІАК України, ф. 445, оп. 4, спр. 24, 28 арк.
- ЦДІАК України, ф. 492, оп. 34, спр. 632, арк. 1–2.
- ЦДІАК України, ф. 492, оп. 34, спр. 640, арк. 1.
- Цубенко, В.Л. (2008). *Документи з історії військових поселень в Україні*. Харків: САГА.
- Черепанова, Е.А. (1984). *Мікротопонімія Черниговско-Сумского Полесья*. Сумы: СумГПИ ім. А.С. Макаренка.
- Черниговская летопись (1856). *Южнорусские летописи, открытые и изданные Н. Белозерским* (Т. I.). Київ: Університетська типографія.
- Шуберт, Ф.Ф. (1860–1890). *Военно-топографическая карта Российской Империи*. Оновлено з <https://raremaps.ru/vse2/karty-shuberta.html>
- Шульгач, В.П. (2001). *Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник*. Київ: Кий.

ANTHROPOGENIC APPELLATIVE DERIVED ORONYMS OF HISTORICAL UMAN REGION

Oksana B. Kolesnyk, Uman National University of Horticulture (Ukraine).

e-mail: ovasilik@ukr.net

Svitlana P. Karychkovska, Uman National University of Horticulture (Ukraine).

e-mail: karychkovska@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-13

Key words: *appellative, oronym, lexeme, microtoponym, word-building pattern.*

The aim of the article is to find out the motives for the nomination of some oronyms of the historical Uman region that covers certain districts of Cherkasy, Kirovohrad and Vinnytsia regions and tends to belong to Uman. It is important to analyze the names in the diachronic aspect (their usage from the first mentions in written texts to the present day).

The study of onym material involves the use of *scientific cognition methods*, including descriptive one for sorting out oronyms taken from written texts of the seventeenth and nineteenth centuries and documents from Ukrainian archival institutions, comparative-historical – to establish the reasons for the nomination of land forms recorded in Uman region in the seventeenth century, diachronic – as a means of studying names in historical development.

For the first time the oronymic factual material of Uman region of the 17th–19th centuries was introduced into scientific circulation and its structural word-forming and lexical-semantic features in the diachronic aspect are investigated. Given that such objects were renamed, oronyms usually had several variants, and even within the same document, different models of the name of a particular object were recorded.

The names associated with the relief elements reflect the landscape diversity of the historical Uman region. The location in Central Ukraine contributed to the creation of an original natural complex of the study area. In proper names, this is expressed primarily in the use of geographical terminology. For the historical Uman region, the terms that have become proper names are *beam, valley, grotto, levada, grave, and ravine*.

The transformation and transition of geographical nouns into microtoponyms take place on the basis of fixing the singularity and individuality of reality itself. But along with the onymization of the toponymic appellation in the microtoponymformation complex constructions have been involved, in the attributive part of which there are lexemes expressed in landscape terminology: *Deep Valley; Thunder, or Lion's Grotto; Bloody ravine; The field of the industrious Yurentokh Kushnir*. Most names for landforms contain a description of the physical and geographical properties of natural realities. Microtoponyms characterize the objects by their size, shape, and length.

The appellative derived names of the historical Uman region which reflect the relief and landscape features of the area are divided into two groups:

1. **Microtoponyms of naturogenic origin** (reflect lowland terrain, elevated terrain, plain terrain, physical and geographical properties of the object (shape, size and other features of the denotation), indicate the metaphor, flora and fauna of the region);

2. **Microtoponyms of anthropogenic origin** (related to human activity).

It was found that the studied names associated with the elements of relief, reflect not only the diversity of the landscape of the historical Uman region, but also indicate the occupation of the population, ethnic composition; related to the names of structures, buildings, facilities, roads and certain events and occasions. Most of them exist today only in scientific works, having disappeared from the speech of the locals, and some onyms have undergone partial linguistic and component changes during the history of their usage.

References

Antonovych, V.B. (1895). *Arkheolohycheskaia karta Kievskoi huberniy* [Archaeological map of Kiev province]. Moscow, Tipohrafiia M.H. Volchanyanova Publ., 163 p.

Arkushyn, H. (2007). *Vidbytta hovirkovykh osoblyvostei u mikrotoponimii pivnichno-zakhidnoi Ukrainy* [Reflection of speech features in microtoponymy of north-western Ukraine]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Slovianska filolohiia* [Scientific Herald Chernivtsi University. Slavic Philology], vol. 354-355, pp. 12-15.

Babicheva, O.L. (1994). *Nazvy zemelnykh dilianok Diasniansko-Seimskoho mezhyrichchia i yikh vidobrazhennia v mikrotoponimii* [Names of land plots of the Dyasnyansk-Seym interfluvium and their reflection in microtoponymy]. In O.S. Stryzhak (ed.). *Pytannia istorychnoi onomastyky* [Questions of Historical Onomastics]. Kyiv, Naukova dumka Publ., pp. 151-157.

Babycheva, E. (2002). *Etnohraficheskii aspekt v topoosnovakh Slobozhanshchiny (na materyale zemledelcheskoi leksiki)* [Ethnographic aspect in the topological foundations of Slobozhanshchina (based on

agricultural vocabulary]]. In I.M. Zheleznyak (ed.). *Studii z onomastyky ta etymolohii* [Studies in onomastics and etymology]. Kyiv, Kyi Publ., pp. 7-16.

Bytsko, N. (2007). *Mikrohidronimy (nazvyvyriv) Ternopilshchyny (leksyko-semantychnyi aspekt)* [Microhydronyms (names of ravines) of Ternopil region (lexical-semantic aspect)]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Slovianska filolohiia* [Scientific Herald of the Chernivtsi University. Slavic Philology], vol. 354-355, pp. 95-98.

CDIAK Ukrainy, fund 445, register 4, archiving 24, 28 plates.

CDIAK Ukrainy, fund 492, register 34, archiving 632, plates 1-2.

CDIAK Ukrainy, fund 492, register 34, archiving 640, plate 1.

Cherepanova, E.A. (1984). *Mykrotoponymyia Chernyovsko-Sumskoho Polesia* [Microtoponymy of Chernihiv-Sumy Polesie]. Sumy, SumGPI im. A.S. Makarenko Publ., 456 p.

Chernyovskaya letopys [Chernyov Cronicle] (1856). *Yuzhnorusskie letopisi, otkrytye i yzdannye N. Belozerskym* [South Russian Chronicles discovered and published by N. Belozersky]. Kyiv, Universitetska Tipografiya Publ., vol. 1., 44 p.

Didenko, O. (2006). *Zbirnyk arkhеолоhichnykh pamiatok Umanshchyny* [Collection of archeological monuments of Uman region]. Uman, Uman VPP Publ., 344 p.

Doroshenko, D.I. (1992). *Narys istorii Ukrainy: u 2 tomah* [Essay on the history of Ukraine: in 2 vols]. Kyiv, Globus Publ., vol. 2, 349 p.

Fundukley, I. (1852). *Statisticheskoe opisanie Kievskoj gubernii* [The statistical description of Kyiv Province]. Saint Petersburg, Tipografiya MVD Publ., 349 + IX p.

Konissky, Georgy (1846). *Istoriia Rusov ili Maloi Rossii* [History of Rusy or Little Russia]. Moscow, Universitetskaya tipografiya Publ., 305 p.

Krypiakevych, I.P. (1992). *Istoriia Ukrainy* [History of Ukraine]. Lviv, Svit Publ., 194 p.

Letopis Samovidca po novootkrytykh spiskam s prilozheniem treh malorossijskikh hronik: Hmelnickoj, "Kratkogo Opisanija Malorossii" i "Sobranija Istoricheskogo" [Samovidets chronicle on the new lists with addition of three Little Russian chronicles: Hmelnitskaya, "The Short Description of Little Russia" and "The Historical Collection"]. Kyiv, Tipografiya K.N. Milevskogo Publ., 1878, 207 p.

Lisniak, N. (2010). *Mikrotoponimy Zakhidnoho Podillia, spivvidnosni z mikrotoponimamy Chernihivsko-Sumskoho Polissia* [Microtoponyms of Western Podillya, correlated with microtoponyms of Chernihiv-Sumy Polissya]. *Volyn-Zhytomyrshchyna: istoryko-filolohichnyi zbirnyk z rehionalnykh problem* [Volyn-Zhytomyr region: historical and philological collection on regional problems], vol. 22, issue 1, pp. 250-256.

Lisniak, N.I. (1998). *Mikrotoponimiia Zakhidnoho Podillia*. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Microtoponymy of Western Podillya. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kyiv, 20 p.

Monke, S.Yu., Petrenko, A.I., Kuznets, T.V., Karasevich, A.O., Krivosheya, V.V., Krivosheya, I.I. (2001). *Narys istorii Umanshchyny (z najdavnishykh chasiv do 60-ky rokiv XX stolittia* [The overview of Uman region history (from the earliest times till 60^s of the 20th century)]. Kyiv, Kyivsky universitet Publ., 266 p.

Mykhalchuk, O. (2006). *Nazvy urochysch u 17 stolitti (namateriali litopysu Samovydtisia)* [Names of tracts in the 17th century (on the material of the chronicle of Samovydtets)]. In D.Ya. Telegin (ed.). *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini* [New studies of monuments of the Cossack era in Ukraine], issue 15. Kyiv, TOV NVP "FeroKol" Publ., pp. 256-259.

Mykhalchuk, O.I. (1998) *Mikrotoponimiia Pidhiria*. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Pidhirya Microtoponymy. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kyiv, 20 p.

Mytsyk, Yu.A. (1984). *"Litopysets" Dvoret'skykh, pamiatnyk ukraïnskoho letopysanyia 17 v.* ["Chronicle" of Dvoret'skye, a monument to the Ukrainian chronicle of the seventeenth century]. In V.I. Baganov (ed.). *Letopisi i khroniki* [Annals and Cronicles]. Moscow, Nauka Publ., pp. 219-234.

Polyarush, T.I. (1994). *Z istorychnoi mikrotoponimii pivnichno-skhidnoho Livoberezhzhia (leksyko-semantychni modeli)* [From the historical microtoponymy of the north-eastern Left Bank (lexical-semantic models)]. In O.S. Stryzhak (ed.). *Pytannia istorychnoi onomastyky* [Questions of Historical Onomastics]. Kyiv, Naukova dumka Publ., pp. 131-133.

Prisovsky, I. (1854). *O predanijah umancev* [About the traditions of Uman residents]. *Kievskie gubernskie vedomosti* [Kiev Provincial Journal], no. 46, p. 315.

Pura, Ya.O. (1990). *Pokhodzhennia nazv terytorialnykh mikrobiektiv Rivnenshchyny* [Origin of names of territorial micro-objects of Rivne region]. Rivne, 209 p.

Shubert, F.F. *Voенно-topograficheskaja karta Rossijskoj Imperii (1860-1890)* [The military map of Russian Empire (1860-1890)]. Available at: <https://raremaps.ru/vse2/karty-shuberta.html> (Accessed 15 June 2021).

Shulhach, V.P. (2001). *Oikonimiia Volyni: Etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk* [Placenames of Volyn: Etymological dictionary-reference book] Kyiv, Kyi Publ., 189 p.

Sofonovych, F. (1992). *Khronika z litopystsiv starodavnikh* [Chronicle of Ancient Annals]. Kyiv, Naukova Dumka Publ., 336 p.

Tsubenko, V.L. (2008). *Dokumenty z istorii viiskovykh poselen v Ukraini* [Documents on the history of military settlements in Ukraine]. Kharkiv, SAGA Publishing House, 376 p.

Turchenko, F.G. (ed.). (2002). *Ukrainske kozatstvo: Mala entsyklopediia* [Ukrainian Cossacks: a small encyclopedia]. Kyiv, Genesa Publ., 141 p.

Umans'kyj krajeznavchyj muzej [A study of local lore museum in Uman], no. 349, 21 plates.

Vasylyk, O.V. *Materialy toponimichnyh ekspedycij (2010-2014)* [The materials of the toponymic expeditions (2010-2019)] [in Ukrainian, unpublished].

Velichko, Samoil (1848). *Letopis sobytij v Juzozapadnoj Rossii v XVII veke. Sostavil Samoil Velichko, byvshij kanceljarist kanceljarii Vojska Zaporozhskago, 1720* [Chronicle of Events in South-Western Russia in the 17th Century. Compiled by Samoil Velichko, former clerk of the office of the Zaporozhsky troops, 1720]. Kyiv, Ioseph Valmer Publishing, vol. 1, 211 p.

Voенно-statystycheskoe obozrenye Rossyiskoi ymperyy, yzdavaemoe po vysochaishemu poveleniyu pry pervom otdelenyy Departamenta Heneralnoho shtaba [Military-statistical review of the Russian Empire, published by the highest order at the 1st branch of the Department of the General Staff], vol. 10, issue 1. Saint Petersburg, Department of the General Staff Publ., 1848, 333 p.

Одержано 5.07.2021.

УДК 167/168+811.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-14

Н.І. ПАЛАМАР,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПОХВАЛА ЯК ПРЕДМЕТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглянуто особливості явища *похвала* як предмета досліджень різних дисциплін; проаналізовано зв'язок похвали з філософією, психологією, соціологією, лінгвістикою, прагматикою; детально розглянуто такі розділи психології, як *педагогічне, соціальне та психологічне управління* об'єкта зацікавлення. Похвалу як психологічне явище визначають у вигляді інформації про слушність здійсненого вчинку і позитивної оцінки. Похвала втілює вагомий елемент психології – мотивацію, що постає як спонукальний елемент до дій. У статті розглянуто похвалу з лінгвістичного погляду у вигляді щирого схвалення, висловлення позитивного ставлення до адресата, його дій, учинків, особистісних характеристик (думок, якостей), предметів та речей, що належать до кола зацікавлень або діяльності адресата з метою психологічно-емоційного впливу на адресата і його стимулювання до подальшої діяльності в цьому руслі.

На сучасному етапі розвиток та зміни в мові часто стають об'єктом міждисциплінарних досліджень. Це стосується і похвали. Її розглядали як явище філософії, в межах якої у похвалі вбачали безпосередню проєкцію добра та визначали її як природну здатність до здійснення характеристики об'єкта зацікавлення. Похвалу як психологічне явище визначають у вигляді інформації про слушність здійсненого вчинку і позитивної оцінки. Похвала втілює вагомий елемент психології – мотивацію, що постає як спонукальний елемент до дій. У статті розглянуто похвалу з лінгвістичного погляду у вигляді щирого схвалення, висловлення позитивного ставлення до адресата, його дій, учинків, особистісних характеристик (думок, якостей), предметів та речей, що належать до кола зацікавлень або діяльності адресата з метою психологічно-емоційного впливу на адресата і його стимулювання до подальшої діяльності в цьому руслі.

Мета пропонованої статті полягає в комплексному підході та аналізі похвали задля визначення парадигми дослідження. Відповідно, завданнями статті є: розгляд похвали як предмета різних дисциплін; аналіз зв'язку похвали з філософією, психологією, соціологією та прагматикою; визначення значення теорії мовленнєвих актів, мовленнєвих жанрів та лінгвістики тексту для досліджуваного явища. У дослідженні використано такі методи: *синтез-аналіз*, що сприяв пізнанню та усвідомленню явища *похвала* в розмаїтті його проявів у різних науках; *описовий аналіз* дозволив дати характеристику похвалі в кожній з розглянутих дисциплін.

У контексті нашого дослідження цікавим є вивчення похвали з погляду лінгвістики та прагматики. Аналіз попередніх досліджень цього явища в інших мовах дав змогу зробити висновок про те, що похвала може бути виражена мовленнєвим актом або ж мовленнєвим жанром, чи навіть представлена типом тексту. Відповідно, така багатогранність похвали зумовлює її комплексний, багатоаспектний аналіз з використанням двох підходів – лінгвопрагматичного та риторико-стилістичного.

Ключові слова: похвала, аксіологія, генологія, соціологія, філософія, психологія, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, тип тексту.

В статье рассмотрены особенности явления *похвала* как предмета исследований разных дисциплин; проанализирована связь похвалы с философией, психологией, социологией и языкознанием; подробно рассмотрены такие разделы психологии, как *педагогическое, социальное и психологическое управление* и влияние похвалы на них; определен лингвистичный характер похвалы в немецком и украинском языках; сделан вывод о комплексном анализе явления *похвала* в области прагматики, генологии и лингвистики текста.

Ключевые слова: похвала, аксиология, генология, социология, философия, психология, речевой акт, речевой жанр, тип текста.

Вивчення складного та багатогранного явища похвали потребує зважування різних підходів до його осмислення. Особливості когнітивних процесів людської свідомості стали предметами вивчення багатьох гуманітарних дисциплін, зокрема філософії, психології та соціології. У межах філософії тема похвали проходить в контексті питань про добро і зло, взаємовідносини людини і світу, що були предметом дискусій ще з античних часів. Психологія розглядає особливості та закономірності людської поведінки, мислення, станів і якостей людини. У пропонованій роботі похвалу розглянуто як передовсім лінгвістичне поняття у рамках прагмалінгвістики та лінгвістики тексту. Кожна із зазначених дисциплін розширює і збагачує дослідження і загалом являє собою єдиний комплекс наук. Саме це і зумовило необхідність короткого аналізу проблеми похвали з погляду зазначених наук. Отже, мета пропонованої статті полягає у комплексному підході та аналізі похвали задля визначення парадигми дослідження. Відповідно, завданнями статті є: розгляд похвали як предмета різних дисциплін; аналіз зв'язку похвали з філософією, психологією, соціологією та прагматикою; визначення значення теорії мовленнєвих актів, мовленнєвих жанрів та лінгвістики тексту для досліджуваного явища. У дослідженні використано такі методи: *синтез-аналіз*, що сприяв пізнанню та усвідомленню явища *похвала* в розмаїтті його проявів у різних науках; *описовий аналіз* дозволив дати характеристику похвали в кожній із зазначених дисциплін.

Зв'язок філософії з поняттям *похвала* простежити нескладно. Для реалізації похвали необхідний насамперед об'єкт, який варто охарактеризувати відповідно до загальних оцінних етичних категорій «добра» і «зла». Речі, поняття, дії, зараховані до категорії «добра», заслуговують на похвалу. Що належить до категорії «добра», а що – до «зла»? Визначення цих понять, їхні характеристики – одне з питань філософії, яке спричиняло дискусії з давніх-давен.

Першим, хто висунув питання концепту «добра», став Аристотель. Учений об'єднав у цьому понятті все, що має цінність, те, що можна похвалити, і все, що загалом можливе [Аристотель, 2000, с. 200–202]. Визначення природи добра й зла в історії етики було дискусійним і для філософів-матеріалістів, і для філософів-ідеалістів. Матеріалістична тенденція пов'язує згадувані поняття з людськими потребами й інтересами, потребами природи або бажаннями та прагненнями людей (натуралістична філософія), з насолодою чи стражданнями, щастям або нещастям (представники гедонізму й евідемонізму), реальним соціальним значенням дій індивідуумів для їхнього життя [Губський, 2009, с. 113].

На думку окремих вчених, вчинки людей потрібно характеризувати лише за їхніми мотивами (представники інтуїтивізму та екзистенціалізму), інших (прихильники утилітаризму, прагматизму) – за наслідками, третіх (ідеалісти) – за визначеною метою. Філософи-марксистки дотримуються погляду, що для правильної характеристики вчинка, згідно з категоріями «добро» та «зло», необхідно з'ясувати і мотиви особи, сукупність міркувань, які спонукали її до дії, і саму дію, проаналізувати всі обставини вчинку, виявити його місце у системі поведінки особи. Важливими є своєрідність самої особи, її соціальний досвід, життєвий шлях, психічні особливості, а також засоби, за допомогою яких здійснювався вчинок (чесні, дозволені чи нечесні). Лише всі ці чинники у поєднанні дають змогу не лише правильно й об'єктивно проаналізувати моральність особи, а й вплинути на поведінку інших людей [Губський, 2009, с. 367].

Український філософ Ф. Прокопович, розглядаючи питання суті добра, виокремлює кілька його категорій. По-перше, добро поділяють на добре або нестворене добро, яким є лише Бог, і добро, залежне від іншого, або створене, яким є всі речі. Учений вирізняє добро метафізичне чи відповідність, що означає досконалість узагалі, й відповідає всім речам без відношення до інших; фізичне – те, яке відповідає кожній природі, наприклад, природні здатності й афекти; і, зрештою, моральне або етичне – воно відповідає людині, є бажаним для неї [Прокопович, 2005, с. 510].

Питання стосовно цих категорій виникають і сьогодні, але для нашого дослідження вагоме сприйняття добра і зла в мовленні, зокрема його суб'єктивне сприйняття індивідуумом. Оцінювання ґрунтується на засадах загальнолюдських та індивідуальних уявлень про добро і зло, які завдяки емоціям, амбіціям можуть бути відмінними. Оскільки будь-яке пізнання супроводжується соціальною позицією, світоглядом, рівнем культури, інтелектуаль-

ним і моральним розвитком людини, то необхідну умову її правильної оцінки становить урахування мотивів, засобів, цілей та умов дії, місця в системі поведінки особистості. Проекцію категорій «добро» і «зло» на похвалу розглядають у межах конкретної ситуації, осіб мовця й адресата, їхніх особливостей та намірів.

Для реалізації похвали як мовленнєвої дії важливі певні психічні процеси людини, які допомагають їй пізнати й охарактеризувати об'єкт уваги. Це відчуття, сприйняття, мислення, уявлення тощо. Перед початком і в процесі висловлення похвали мовець перебуває у відповідному психічному стані: його переповнюють емоції та почуття, в які занурив його об'єкт уваги своїми особливостями. Реалізувати похвалу у своєрідний, властивий лише конкретному мовцю, спосіб, дають змогу людські якості, наприклад, спрямованість, здатність до дій, характер, темперамент тощо.

Великий психологічний словник визначає поняття *похвала* як щире схвалення, що потрібно розуміти як інформацію стосовно правильності здійсненого вчинку і його позитивної оцінки [Мещерякова, Зинченко, 2003, с. 433]. Тоді коли в комунікативній ситуації хто-небудь схвалює, зауважує або нагороджує іншого (інших) за добру роботу чи досягнення позитивних результатів, висловлює твердження, у яких передбачено можливість винагороди (які характеризують визнання за позитивні досягнення), констатує чудову якість роботи іншої людини, – йдеться про похвалу. Значущий і той факт, що похвала впливає на поведінку людини, служить вагомим стимулом, заохоченням до подальшої діяльності. Вона широко використовується й ефективна в будь-якому віці: від дошкільного до зрілого [Баклицький, 2008, с. 302].

Дослідження та практичне застосування похвали простежуємо у кількох розділах психології, зокрема *педагогічній* (головні функції якої – виховання та навчання), *соціальной* (проблеми полягають у закономірностях спілкування та взаємодії людей, створенні групової атмосфери, сприйнятті людини людиною, становищі особистості в групі, стосунках між членами сім'ї) та *психології управління* (вона має на меті розв'язання проблем управління діяльністю організації та її працівниками на різних рівнях з метою досягнення позитивних результатів у суспільному житті) [Варій, 2009 с. 73]. Попри різні завдання та галузі діяльності, всіх їх об'єднує застосування у власній практиці похвали. Зумовлює це явище *мотивація*, сукупність причин психологічного характеру, що пояснюють поведінку людини, її початок, спрямованість і активність [Ліфарєва, 2003, с. 168]. Більшість людей спрямовано рухаються в соціальному просторі та часі. До руху й активності їх спонукають визначені потреби, цілі, інші чинники. Однак не кожна мета, постаючи перед людиною, стає тим, що підштовхує до дії. Лише мета, яка має для людини привабливість, може впродовж певного відтинку життя спрямовувати її психічну активність. У людини з'являється сильна внутрішня потреба в дії, могутнє спонукання, що підштовхує її до відповідного вчинку [Варій, 2009, с. 505]. Отже, дії людини зумовлені низкою мотивів, підґрунтя яких становить потреба як рушійна сила розвитку особистості та її активності. Власне, похвала і постає одним зі спонукальних елементів до дій, тим, що приваблює, і заради чого людина здатна на певний вчинок. У педагогічній психології вона позитивно впливає на процес виховання та навчання, стимулює до покращання результатів і успіхів. Окрім того, вона формує особистість, її емоційну стабільність, самооцінку, надає впевненості й оптимізму. Похвала в межах соціальної психології – це інструмент, за допомогою якого формуються позитивні стосунки, позитивна атмосфера між людьми у різних сферах. Знаряддям позитивного впливу та стимулу є похвала і в психології управління, що покращує результати та успіхи праці.

Отже, формування похвали ґрунтується на значних психоемоційних засадах, природою закладених у людині. Вагомий елемент похвали – стимул. Мотивація у похвалі належить до спонукальних інструментів психології. Від психологічних особливостей людини залежить спосіб реалізації похвали. Вона допомагає у сфері освіти й виховання, формує міжособистісні стосунки та сприяє покращанню результатів праці у суспільному житті.

Водночас із дослідженнями в галузях філософії та психології похвалу вивчають і в мовознавстві. Лінгвістичний характер похвали формує основу пропонованої роботи, адже об'єкт дослідження реалізуємо передовсім за допомогою конкретних мовних засобів. Мовознавчі розвідки похвали простежуємо у багатьох вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, які розглядали її в різних аспектах і сферах реалізації.

Явище *похвала* широко застосовують і в повсякденній комунікації. Для адекватного розуміння цього поняття варто звернутися до лексикографічних джерел обох досліджуваних мов. Німецький іменник *das Lob* – *похвала* тлумачні словники визначають як «positive Reaktion auf eine Leistung, eine Tat; Worte der Anerkennung» [Götz, Heasch, Wellman, 1993, с. 629]; «aner kennend geäußerte, positive Beurteilung, die man jmdm, seinem Tun, Verhalten o. Ä. zuteil werden lässt» [Duden, 2005, с. 975]. Українське *похвала* Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає як «гарний, доброзичливий відзив про кого-, що-небудь; схвалення» [Бусел, 2009, с. 908]. Згідно з наведеними тлумаченнями доходимо висновку про схожість у розумінні поняття *похвала* німецькою й українською лінгвокультурами.

Похвала відображає комунікативну дію, реалізує вербальний вплив на адресата відповідної ситуації. Вивчення можливостей такого впливу на учасників комунікативного процесу найефективніше відображено у рамках прагматичного підходу, що дає змогу спостерігати похвалу в ситуації «*мовець (суб'єкт) – слухач (об'єкт)*». Відповідно до цього підходу багато науковців і аналізують похвалу, визначаючи її як *мовленнєвий акт* – елементарну одиницю мовлення, ключове поняття лінгвопрагматики, беручи за теоретичну основу праці основоположників теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна, Дж. Серля, Дж. Ліча, П. Стросона та ін. [Иссерс, 2008; Егорова, 2007; Серебрякова, 2001; Бесонова, 2003; Бігунова, 2007; Гояринова, 2010; Кузе, 2009]. Інші вчені розглядають похвалу більш складним та розгорнутим поняттям, що вперше ввів у лінгвістику М. Бахтін – це *мовленнєвий жанр*, який складається зазвичай із кількох мовленнєвих актів [Шмелёва, 2007; Дьячкова, 1998; Федосюк, 1997; Волынкіна, 2009; Орлова, 2009; Хорешко, 2005]. Статус похвали, щоправда, лише в німецькій мові, намагалися визначити також з погляду лінгвістики тексту, взявши до уваги тексти похвальних промов. Похвалу в такій формі досліджували як *тип тексту* [Zimmermann, 1993; Zink, 2013].

Поняття похвали об'єднує багато концептів, і особливе місце серед них належить оцінці. Під нею розуміють універсальну мовну категорію, суть якої полягає у відображенні в мові ціннісного ставлення суб'єкта до об'єкта дійсності [Егорова, 2007 с. 5]. Відповідно дослідники визначили лінгвістичний статус похвали як оцінного висловлювання [Клочко, 2003, с. 25], а прагматичний – як оцінного мовленнєвого акту [Бесонова, 2003, с. 13; Duden, 2003, с. 138–143] або ж оцінного мовленнєвого жанру [Дьячкова, 1998, с. 45; Лещинська, 2008, с. 134]. Позитивну оцінку як моральну категорію на оцінній шкалі зробила об'єктом аналізу Ф. Моїсєєва [Моїсєєва, 2003, с. 186–189].

Учені провели паралелі між похвалою та близьким до неї явищем – *схваленням*. У міжособистісних відносинах схвалення можна визначити як певну позицію, що виражає позитивне ставлення до іншої людини та складається: 1) з позитивної оцінки особистості, її якостей, учинків чи думок; 2) об'єктивності висловлювання; 3) готовності вислухати і зрозуміти співрозмовника. Однією з найпоширеніших мовленнєвих стратегій, що виражають схвалення і застосовуються в україномовній та німецькомовній культурах, постає похвала [Клочко, 2003, с. 18]. Дослідниця І. Дячкова зіставила поняття «похвала» і «схвалення», окресливши між ними єдиний диференційний критерій – статусні характеристики мовців: у похвалі мовець переважно соціально вищий за адресата або ж рівний з ним; спрямованість схвалення можлива і «знизу-вверх». У ситуаціях, де співрозмовники рівні за статусом, неможливо відрізнити похвалу та схвалення. У зв'язку з цим вчена використовує обидва поняття синонімічно, акцентуючи на тому, що для похвали характерні саме ті образи автора й адресата, в яких нейтралізується відмінність схвалення і похвали [13, с. 20]. Об'єднує ці два поняття в назву «похвала» М. Федосюк [Федосюк, 1997, с. 151], а Н. Бігунова [Бігунова, 2007, с. 118] та Н. Орлова [Орлова, 2009, с. 123] їх розмежовують, розглядаючи схвалення як установку, ставлення мовця, а похвалу – як мовленнєву дію, виконану з метою схвалення. Дотримуючись думки І. Дячкової та М. Федосюка, ми застосовуємо ці поняття синонімічно, оскільки для нашого дослідження їхнє розмежування не має суттєвої вагомості.

Основою похвали як мовленнєвого акту, згідно з О. Егоровою, є емоційність. Висловлюючи похвалу, мовець має на меті передати певну думку, і передовсім апелює до емоцій та почуттів об'єкта впливу. Дослідниця наголошує, що аналізувати висловлювання з комплексною спрямованістю потрібно не лише на лінгвістичному матеріалі, а й обов'язково враховувати широкий психологічний аспект [Егорова, 2007, с. 6–10]. Як на засобі емоцій-

ного впливу на адресата зосередив увагу на похвалі М. Федосюк, визначивши той факт, що емоційний вплив є вторинним та опосередкованим результатом висловлювання. Науковець виокремив не лише семантичні, а й прагматичні та стилістичні засоби емоційного впливу на адресата [Федосюк, 1997, с. 153].

Механізми впливу на адресата в акті комунікації реалізують за допомогою мовленнєвих стратегій. Успіх комунікації загалом залежить від правильного вибору стратегії адресатом та її співвіднесенням з його комунікативними намірами. Відповідні стратегії, тактики похвали як мовленнєвий акт вирізняли О. Іссерс [Іссерс, 2008, с. 179], З. Галімова [Галімова, 2009, с. 3–28], Н. Горяїнова [Горяїнова, 2010, с. 47–53], О. Хорешко [Хорешко, 2005, с. 6–9], акцентуючи на тому, що висловлювання похвали використовують у мовленнєвій ситуації переважно з метою забезпечити адекватний, з погляду мовця, розвиток мовленнєвої ситуації, зокрема й для встановлення мовленнєвого контакту та для нейтралізації агресивних мовленнєвих проявів співрозмовника [Горяїнова, 2010, с. 52–53]. У цьому висновку можна сумніватися, оскільки мета похвали – передати адресатові інформацію, тобто значення елементів, із яких складається повідомлення, а інтенція встановлення контакту і його підтримка властиві компліменту [Винокур, 1993, с. 130].

Аналізувалися такі аспекти в явищі *похвала*: І. Дячкова [Дячкова, 1998, с. 91], Л. Клочко [Клочко, с. 136], Л. Гусева [Гусева, 2011, с. 4] вивчили засоби реалізації й соціокультурний аспект похвали; Р. Серебрякова [Серебрякова, 2001, с. 5] – національну специфіку; С. Волинкіна [Волинкіна, 2009, с. 15–17] – часовий простір, окресливши часову обумовленість похвали якостями її об'єкта. Ілюкативній функції МА *похвала* присвятили дослідження Н. Бігунова [Бігунова, 2007, с. 13] та І. Бессонова [Бессонова, 2003, с. 3–25], розглянувши також їхні лексико-семантичні, структурні й інтонаційні особливості (останні лише – Н. Бігунова).

Дослідники пропонують різні аспекти аналізу похвали, у яких вони відображають суть аналізованого явища. Ми ж розглядаємо *похвалу* як щире схвалення, висловлення позитивного ставлення до адресата, його дій, учинків, особистісних характеристик, речей та предметів, які належать до кола його зацікавлень чи діяльності, що має на меті психологічно-емоційно вплинути на адресата і стимулювати його до подальшої діяльності в цьому руслі. Аналіз праць засвідчив: дотепер відсутній однотайний погляд на лінгвістичну природу похвали, і різні автори подають відмінні твердження стосовно неї (скажімо, похвала – мовленнєвий акт [Клочко, 2003; Серебрякова, 2001]; похвала – мовленнєвий жанр [Дячкова, 1998; Волинкіна, 2009]; похвала – тип тексту [Zimmermann, 1993; Кузе, 2013]). Стосовно останнього зазначимо: характеристику похвали в українській мові в межах лінгвістики тексту на матеріалі промов в українській мові досі не здійснено. Тому комплексний розгляд похвали як мовленнєвого акту та мовленнєвого жанру в межах прагматики, а також як типу тексту в межах лінгвістики тексту на матеріалі німецької й української мов актуальний та необхідний для чіткого визначення прагматичного статусу похвали.

Список використаної літератури

- Аристотель (2000). *Риторика. Поэтика*. Москва: Лабиринт.
- Баклицький, І. (2008). *Психологія праці* (2-ге вид.). Київ: Знання.
- Бессонова, І. (2003). *Речевые акты похвалы и порицания собеседника в диалогическом дискурсе современного немецкого языка*. (Дисс. канд. филол. наук). Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина, Тамбов.
- Бігунова, Н. (2007). Рівнева структура мовленнєвих актів похвали і схвалення. *Вісник Житомирського державного університету. ім. І. Франка. Філологічні науки*, 32, 117–119.
- Бусел, В. (Ред.) (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Ірпінь: Перун.
- Варій, М. (2009). *Психологія*. Київ: Центр учбової літератури.
- Винокур, Т. (1993). *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*. Москва: Наука.
- Волинкіна, С. (2009). *Речевые жанры похвалы и комплимента в бытовой сфере общения и коммуникативной среде телевизионного ток-шоу*. (Дисс. канд. филол. наук). Сибирский федеральный университет, Красноярск.

Галимова, З. (2009). *Тактики комплимента и похвалы в конструировании «положительного образа» женщины-собеседницы*. (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Удмуртский государственный университет, Ижевск.

Горяинова, Н. (2010). *Стратегии и тактики речевого поведения с применением высказываний похвалы и одобрения*. (Дисс. канд. филол. наук). Ставропольский государственный университет. Ставрополь.

Губский, Е.Ф. (2009). *Философский энциклопедический словарь*. Москва: ИНФРА-М.

Гусева, Л.П. (2008). Некоторые свойства одобрительных высказываний и средства их выражения. З.А. Заврумов (Ред.), *Университетские чтения – 2008: материалы научно-методических чтений Пятигорского государственного лингвистического университета* (с. 221-224). Пятигорск: Издательство ПГЛУ.

Дьячкова, И. (1998). Похвала и порицание как речевые жанры (прагматический анализ). *Вестник Омского государственного университета*, 3, 55–58.

Егорова, О. (2007). *Регулятивный речевой акт в разноструктурных языках: на материале русского, английского и чувашского языков*. (Дисс. канд. филол. наук). Чувашский государственный университет им. И.Н. Ульянова, Чебоксары.

Иссерс, О. (2008). *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. Омск: Издательство ЛКИ.

Клочко, Л. (2000). Похвала как оценочное высказывание в английском языке. *Вестник Международного славянского университета. Серия: Филология*, 4 (3), 50–53.

Клочко, Л. (2003). *Высказывания похвалы в коммуникативно-деятельностной парадигме общения (на материале английского языка)*. (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Сумской национальный университет, Сумы.

Лещинская, О. (2008). *Представление модальностей сенсорного восприятия в народно-разговорной речи города*. (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского, Омск.

Ліфарєва, Н. (2003). *Психологія особистості*. Київ: Центр навчальної літератури.

Мещерякова, Б., Зинченко, В. (Ред.) (2003). *Большой психологический словарь*. Москва: Прайм-Еврознак.

Моїсєєва, Ф. (2004). Моральна оцінка на аксіологічній шкалі. *Вісник Житомирського державного університету. ім. І. Франка. Філологічні науки*, 17, 186–189.

Орлова, Н. (2009). *Языковые средства выражения эмоций: синтаксический аспект*. (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Южный федеральный университет, Ростов-на-Дону.

Прокопович, Ф. (2005). *Філософські твори*. Відтворено з <http://litopys.org.ua/proscop/prosc106.htm>

Серебрякова, Р. (2001). Национальная специфика комплимента и похвалы в русской и английской коммуникативных культурах. *Язык, коммуникация и социальная среда*, 1, 10–15.

Федосюк, М. (1997). Исследование средств речевого воздействия и теория жанров речи. В.Е. Гольдин (Ред.), *Жанры речи* (с. 66–88). Саратов: Колледж.

Хорешко, О. (2005). *Жанровый аспект положительной оценки лица*. (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Саратовский государственный университет им. Н.Г. Чернышевского, Саратов.

Шмелёва, Т. (2007). Жанроведение? Генристика? Генология? К.Ф. Седов (Ред.), *Антология речевых жанров: повседневная коммуникация* (с. 62–67). Москва: Лабиринт.

Drosdowski, Günther (Red.). (2003). *Duden. Deutsches Universalwörterbuch* (5 überarbeitete Auflage). Mannheim-Wien-Zürich: Dudenverlag.

Götz, D., Heensch, G., Wellmann, H. (1998). *Langenscheidts Großwörterbuch*. Berlin: Langenscheidt.

Kuße, H. (2009). Hoch hinaus – Immobilien und Immobilienlob in Moskau. *Zeitschrift für Slawistik*, 54 (1), 75–98.

Zimmermann, A. (1993). *Von der Kunst des Lobens: eine Analyse der Textsprte Laudatio*. München: Ludicium.

Zink, M. (2013). *Die Festrede/Epideiktik und die Preisreden Elfriede Jelineks*. Відновлено з <http://jelinetz2.files.wordpress.com/2013/02/zink.pdf>

PRAISE AS A SUBJECT OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH

Nataly I. Palamar, Ivan Franko Lviv National University (Ukraine)

e-mail: pryn_natalie@yahoo.de

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-14

Key words: *praise, axiology, genealogy, sociology, philosophy, psychology, speech act, speech genre, type of text.*

The article considers the features of the phenomenon of *praise* as a subject of research in various disciplines; the connection of praise with philosophy, psychology, sociology and linguistics is analyzed; such sections of psychology as *pedagogical, social* and *management psychology* and the influence of praise on them are considered in detail; the *linguistic* character of praise in German and Ukrainian is determined; the conclusion on the complex analysis of the phenomenon of *praise* in the field of linguistics, genealogy and linguistics of the text is made.

At the current stage, language development and change are often the subject of interdisciplinary research. This also applies to praise. It was seen as a phenomenon of philosophy that regarded it as a direct projection of good and defined it as a natural ability to characterize the object of interest. Praise as a psychological phenomenon is defined in the form of information about the opportuneness of the act and positive assessment. Praise embodies an important element of psychology – motivation, which appears as an incentive element to action. We consider praise from a linguistic point of view in the form of sincere approval, expression of positive attitude to the addressee, his actions, deeds, personal characteristics (thoughts, qualities), objects and things belonging to the interests or activities of the addressee so as to psychologically and emotionally affect the addressee and its stimulation to further activity in this direction.

The study of a complex and multifaceted phenomenon of praise requires taking into consideration different approaches to its comprehension. Features of the cognitive processes of human consciousness have become the subject of study of humanities, including philosophy, psychology and sociology. Philosophy appears here with a combination of questions about good and evil, the relationship between man and the world, which have served as topics for discussion since ancient times. Psychology considers the features and patterns of human behavior, thinking, states and qualities of man. The proposed research considers praise as primarily a linguistic concept in the framework of pragmalinguistics and text linguistics. Each of these disciplines expands and enriches research and in general represents a single set of sciences. For this reason, the need for a brief analysis of the problem of praise in terms of liberal sciences has arisen.

The connection between philosophy and the concept of *praise* is easy to trace. The implementation of praise requires, first of all, an object that should be characterized in accordance with the general evaluative ethical categories of “good” and “evil”. Things, concepts, actions, which are classified as “good”, deserve praise. What belongs to the category of “good” and what to “evil”, the definition of these concepts, their characteristics – is one of the issues of philosophy, which has caused debate since ancient times.

To bring about praise as a speech action, certain mental processes of a person, which help them to know and characterize the object of attention, are important. These include: feelings, perception, thinking, imagination, and so on. The formation of praise is based on significant psycho-emotional principles inherent in man. An important element of praise is the stimulus. Motivation in praise is one of the incentive tools of psychology. The way of implementation of praise depends on a person’s psychological features. It helps in the field of education and upbringing, forms interpersonal relationships and helps to improve the results of work in public life.

Alongside with research in the fields of philosophy and psychology, praise is also studied by linguistics. The linguistic nature of praise forms the basis of the proposed research, because the object of study is embodied primarily through specific language tools. Linguistic explorations of praise can be traced within studies of many native and foreign linguists, who have examined it in various aspects and areas of implementation.

The purpose of the proposed article is a multifaceted approach and analysis of praise, in order to determine the research paradigm. Accordingly, the objectives of the article were as follows: to consider praise as a subject of various disciplines; analyze the relationship of praise with philosophy, psychology, sociology and pragmatics; determine the significance of the theory of speech acts, speech genres and text linguistics for the studied phenomenon. The following methods were used in the study: “*analysis through synthesis*” method, which contributed to the knowledge and awareness of the phenomenon of *praise*, the variety of its manifestations in different sciences; *descriptive analysis* made it possible to describe praise in each of the considered disciplines.

As a result of the analysis, the following conclusions can be drawn: for the proposed research, it is interesting to study the praise in terms of linguistics and pragmatics. An analysis of previous studies of this phenomenon in other languages has led to the conclusion that praise can be expressed by a speech act, or a speech genre, or even be represented by a type of text. Consequently, such versatility of praise determines its complex, multifaceted analysis using two approaches – linguo-pragmatic and rhetorical-stylistic.

References

- Aristotel. (2000). *Rytoryka. Poetyka* [Rhetoric. Poetics]. Moscow, Labirynt Publ., 224 p.
- Baklytsky, I. (2008). *Psyholohiya praci* [Psychology of Labor]. Kyiv, Znannya Publ., 656 p.
- Bessonova, I. (2003). *Rechevye akty pokhvaly i poricaniya sobyessednika v dialohicheskom diskurse sovremennoho nyemeckoho yazyka*. Diss. dokt. filol. nauk [Speech acts of praise and censure of the interlocutor in the dialogical discourse of the modern German. Dr. philol. sci. diss.]. Tambov, 180 p.
- Bihunova, N. (2007). *Rivneva struktura movlennievyyh aktiv pokhvaly i skhvalennya* [The level structure of speech acts of praise and approval]. *Visnyk Zhytomyrskoho universytetu im. I. Franka. Filologichni nauky* [Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences], vol. 32, pp. 117-119.
- Busel', V. (2009). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian]. Irpin, Perun Publ., 1736 p.
- Drosdowski, Günther (ed.). (2003). *Duden. Deutsches Universalwörterbuch* (5 überarbeitete Auflage) [Duden. German Universal Dictionary (5 revised edition)]. Mannheim-Wien-Zürich, Dudenverlag, 1892 p.
- Dyachkova, I. (1998). *Pokhvata i poricanie kak rychevye zhanry (pragmaticheskij analiz)* [Praise and rebuke as a speech genre (pragmatic analysis)]. *Vestnik Omskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of Omsk State University], vol. 3, 1998, pp. 55-58.
- Fedosyuk, M. (1997). *Issledovanie sredstv rechevogo vozdeystviya i teoriya zhanroj rechi* [Research of means of speech influence and the theory of genres of speech]. In V.Ye. Goldin (ed.). *Zhanry rechi* [Genres of speech]. Saratov, College Publ, pp. 66-68.
- Galimova, Z. (2009). *Taktika komplimenta i pokhvaly w konskuirowanii "polozhytel'nogo obraza" zhenshchiny-sobyessednicy*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Tactics of compliment and praise in constructing a "positive image" of the woman-interlocutor. Extended abstract of cand. philol. sci. dis.]. Izhevsk, 21 p.
- Goryainova, N. (2010). *Strategii i taktiki rechevogo povedeniya s primeneniem vyskazyvaniya pohvaly i odobreniya*. Diss. kand. filol. nauk [Strategies and tactics of speech behavior using statements of praise and approval]. Stavropol, 194 p.
- Götz, D., Heansch, G., Wellmann, H. (1998). *Langenscheidts Großwörterbuch* [Langenscheidt's Big Dictionary]. Berlin, Langenscheidt Publ., 1248 p.
- Gubsky, E.F. (2009). *Filosofskiy encklopedicheskij slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow, INFRA-M Publ., 569 p.
- Guseva, L. (2008). *Nekotorye svoystva odobritel'nykh vyskazyvaniy i sredstva ih vyrazheniya* [Some properties of approving statements and means of their expression]. In Z.A. Zavrumov (ed.). *Universitetskie chteniya - 2008: materialy nauchno-metodicheskikh chtenij Pyatigorskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta* [University Readings - 2008: materials of scientific and methodological readings of Pyatigorsk State Linguistic University]. Pyatigorsk, Pyatigorsk State Linguistic University Publ., pp. 221-224.
- Horeshko, O. (2005). *Zhanrovyy aspekt polozhytel'noy ocenki lica*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Genre aspect of positive facial evaluation. Extended abstract of Cand. philol. sci. diss.]. Saratov, 18 p.
- Issers, O. (2008). *Kommunikativnyye strategii i taktiki ruskoj rechi* [Communicative strategies and tactics of Russian speech]. Omsk, LKI Publ., 288 p.
- Klochko, L. (2000). *Pokhvata kak ocennoe vyskazyvanie v angliyskom yazyke* [Praise as an evaluative statement in English]. *Vestnik Mezhdunarodnogo slavjanskogo universiteta. Seriya: Filologija* [Bulletin of International Slavic University. Series: Philology], vol. 4, issue 3, pp. 50-53.
- Klochko, L. (2003). *Vyskazyvaniya pokhvaly v kommunikativno-dyeyatel'noy paradigme obshcheniya (na materiale angliyskogo yazyka)*. Diss. kand. filol. nauk [Expressions of praise in the communicative-activity paradigm of communication (on the material of the English). Cand. philol. sci. dis.]. Sumy, 193 p.
- Kuße, H. (2009). *Hoch hinaus - Immobilien und Immobilienlob in Moskau* [High up - Realty and the praise of realty in Moscow]. *Zeitschrift für Slawistik* [Journal of Slavic Studies], vol. 54, issue 1, pp. 75-98.
- Leshchynskaya, O. (2008). *Predstavlenie modalnostey sensor'nogo vospriyatiya v narodno-rozhovornoy rechi goroda*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Representation of modalities of sensory perception in the vernacular of the city. Extended abstract of Cand. philol. sci. diss.]. Omsk, 19 p.
- Lifaryeva, N. (2003). *Psychologiya osobystosti: Navchalny posibnyk* [Personality Psychology: A Textbook]. Kyiv, Centr navchalnoi literatury Publ., 240 p.
- Mesheriakova, B. (2003). *Bolshoj psikhologicheskij slovar'* [Large Psychological Dictionary]. Moscow, Praim-Evroznak Publ., 672 p.
- Moiseyeva, F. (2004). *Moralna ocinka na aksiologichnij shkali* [Moral evaluation on an axiological scale]. *Visnyk Zhytomyrskoho universytetu im. I. Franka. Filologichni nauky* [Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences], vol. 17, pp. 186-189.
- Orlova, N. (2009). *Yasykovyye sredstva vyrazheniya emocyj: sintaksicheskij aspekt*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Linguistic means of expressing emotions: syntactic aspect. Extended abstract of Cand. philol. sci. diss.]. Rostov na Donu, 25 p.
- Prokopovych, F. (2005). *Filosofski tvory* [Philosophical Works]. Available at: <http://litopys.org.ua/procop/proc106.htm> (Accessed 26.06.2021).

Serebryakova, R. (2001). *Nacionalna specyfika komplimentu i pokhwaly v rosiyskij i anhliyslij komunikatyvnykh kulturah* [National specifics of compliment and praise in Russian and English communicative cultures]. *Yazyk, komunikatsiya i socialnaya sreda* [Language, Communication and Social Environment], vol. 1, pp. 10-15.

Shmelova, T. (2007). *Zhanrovedeniye? Genristika? Genologiya?* [Genre science? Genristics? Genology?]. In K.F. Sedov (ed.). *Antologiya rechevyh zhanrov: povsednevnyaya kommunikaciya* [Anthology of speech genres: everyday communication]. Moscow, Labyrint Publ., pp. 62-67.

Varij, M. (2009). *Psyhologiiia: navchalny posibnyk* [Psychology: a textbook]. Kyiv, Zentr uchbowoi literatury Publ., 288 p.

Volynkina, S. (2009). *Rechevye zhanry pokhwaly i komplimenta v bytovoј sfere obshcheniia i kommunikativnoј sfere televisionnogo tok-shou*. Diss. dokt. filol. nauk [Speech genres of praise and compliment in the domestic sphere of communication and communicative environment of television talk show. Dr. philol. sci. dis]. Krasnoyarsk, 230 p.

Vynokur, T. (1993). *Hovoryashchij i slushayushchij. Varianty rychevogo povyedeniia* [Speaking and listening. Variants of speech behavior]. Moscow, Nauka Publ., 172 p.

Yegorova, O. (2007). *Regulyativnyj rechevoy akt v raznostrukturnykh yazykakh: na materiale ruskogo, anglijskogo i chuvashskogo yazykov*. Diss. kand. filol. nauk [Regulatory speech act in multistructural languages: on the material of Russian, English and Chuvash languages. Cand. philol. sci. diss.]. Cheboksary, 164 p.

Zimmermann, A. (1993). *Von der Kunst des Lobens: eine Analyse der Textsprte Laudatio* [The art of praise: analysis of the text of the laudation]. München, Ludicium Publ., 174 p.

Zink, M. (2013). *Die Festrede/Epideiktik und die Preisreden Elfriede Jelineks* [The festive speech/ Epideiktik and the award speeches of Elfriede Jelinek]. Available at: <http://jelinetz2.files.wordpress.com/2013/02/zink.pdf> (Accessed 26.06.2021).

Одержано 26.08.2021.

УДК 811.163.1

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-15

І.М. ПРИХОДЬКО,

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

С.В. ПОДПЛЯТА,

*доктор філософії в галузі педагогіки,
старший викладач кафедри іноземних мов
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

СЛОВТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ СОМАТИЗМІВ

Установлено, що праслов'янська мова мала досить розгалужену систему найменувань частин тіла. Чимало соматизмів називали частини організму і людини, і тварини. До соматичної лексичної підсистеми включають такі великі групи номенів на позначення частин тіла людини і тварини, як: сомонімічні, остеонімічні, спланхнонімічні, ангіонімічні, міонімічні, сенсонімічні, неоплазмонімічні. Об'єктом вивчення є лексика на позначення частин тіла людини й тварини, зокрема найменування голови та її частин, шиї й тулуба, скелета й кісток, серцево-судинної та кровоносної системи, внутрішніх органів, м'язів, органів чуття людини і тварини, а також назви новоутворень, зафіксовані в пам'ятках різних стилів і жанрів та історичних словниках, що відображають лексику праслов'янського періоду. Метою статті є здійснення словотвірного аналізу соматичних найменувань в історії української мови праслов'янської доби. Основними методами дослідження є описовий, порівняльно-історичний, структурний (компонентний). Опис соматичних найменувань провадиться за комплексною методикою, що об'єднує семантико-словотвірний та етимологічний аспекти дослідження. Авторами встановлено, що деривація соматичних найменувань у праслов'янській мові відбувалася двома шляхами: за допомогою морфологічного та семантичного способусловотворення. Найпродуктивнішим з-поміж морфологічних способом словотворення соматичних найменувань дописемної доби була суфіксація, значно менш активною в деривуванні нових слів була конфіксація, префіксальний та композитивний словотвір було репрезентовано поодинокими утвореннями. Особливістю дериваційної семантики соматизмів на теренах давньої Славії є те, що деякі форманти вже в дописемну добу втрачали демінутивне значення. Неморфологічні способи були представлені семантичною деривацією, коли соматизми творилися шляхом перенесення значення на основі подібності, що в подальшому заклало підвалини для формування значного пласту соматичної лексики.

Ключові слова: соматизм; сомонімічна лексика; остеонімічна лексика; спланхноніми; ангіонімічні назви; міонімічні найменування; сенсонімічна лексика; неоплазмоніми; лексико-семантична група; форманти; деривати.

Установлено, что праславянский язык имел достаточно разветвленную систему наименований частей тела. Многие соматизмы называли части организма и человека, и животного. Соматическая лексическая подсистема включает такие большие группы номенов на обозначение частей тела человека и животного, как: сомонимические, остеонимические, спланхонимические, ангионимические, мионимические, сенсонимические, неоплазмонимические. Объектом изучения является лексика на обозначение частей тела человека и животного, в частности наименование головы и ее частей, шеи и туловища, скелета и костей, сердечно-сосудистой и кровеносной системы, внутренних органов, мышц, органов чувств человека и животного, а также названия новообразований, зафиксированные в памятках разных стилей и жанров и исторических словарях, отражающих лексику праславян-

ского периода. Целью статьи является осуществление анализа соматических наименований в истории украинского языка праславянского периода. Основными методами исследования являются описательный, сравнительно-исторический, структурный (компонентный). Описание соматических наименований производится по комплексной методике, объединяющей семантико-словообразующий и этимологический аспекты исследования. Авторами установлено, что деривация соматических наименований в праславянском языке происходила двумя путями: с помощью морфологического и семантического способа словообразования. Самым продуктивным среди морфологических способом словообразования соматических наименований дописьменного периода была суффиксация, значительно менее активной в деривировании новых слов была конфиксация, префиксальное и композитное словообразование были представлены единичными образованиями. Особенностью деривационной семантики соматизмов на территории древней Славии является то, что некоторые форманты уже в письменный период теряли деминутивное значение. Неморфологические способы были представлены семантической деривацией, когда соматизмы создавались путем переноса значения на основе сходства, что в дальнейшем заложило основы для формирования значительного пласта соматической лексики.

Ключевые слова: соматизм; сомонимическая лексика; остеонимическая лексика; спланхнонимы; ангионимические названия; мионимические наименования; сенсонимическая лексика; неоплазмони́мы; лексико-семантическая группа; формант; дериват.

Інтерес науковців до історико-лексикологічних студій був і залишається одним із найбільш пильних в аспекті уваги до лексичної системи української мови. Дослідники аналізують як весь словниковий склад української мови упродовж кількох періодів її розвитку [Німчук, 1983; Кисельов, 2005]), так і склад та джерела виникнення й поповнення різних лексико-семантичних груп, наприклад, релігійної [Бібла, 1997; Пуряева, 2001], торговельної [Бойко, 1997; Гула, 2019], побутової [Крижко, 1997; Сібрук, 2011], юридичної [Паночко, 2013; Стецюк, 1999] та інших сфер.

Кожна мова відображає певний спосіб сприйняття та організації (концептуалізації) світу. Мовна картина світу формує тип ставлення людини до світу (природи, тварин, себе як елемента світу). Вона задає норми поведінки людини у світі, визначає її ставлення до світу. Значення, що виражаються в мові, складаються в єдину систему поглядів, колективну філософію, яка нав'язується як обов'язкова всім носіям мови.

Під мовною картиною світу нами розуміється сукупність образів, понять, стереотипів і символів, а також зв'язків і відносин, що історично склалися в повсякденній свідомості певного мовного колективу і відображають систему знань народу про навколишній світ за допомогою мовних засобів. У будь-якій національній картині світу людина посідає центральне місце. При аналізі проблеми буття людини у світі наукові дослідження неминуче стосуються питань її тілесного існування, тому тіло людини є об'єктом активного дослідження багатьох природних та гуманітарних дисциплін. Його вивчають анатомія та фізіологія, антропологія та біомеханіка, сексологія та гігієна, антропологія та психосоматика та ін. Інтерес сучасної гуманітаристики до різних аспектів тілесних проявів людини також дуже високий. І одну з провідних позицій у вивченні та описі «людини тілесної», зокрема у дослідженні соматизмів, займає лінгвістика.

Соматизм є важливою частиною мови, що являє собою значний фрагмент мовної картини світу. Ця група лексики має таку характерну особливість, як універсальність, оскільки вона може виступати як засіб опису інших фрагментів дійсності. Центральне становище соматизмів у будь-якій мовній картині світу пояснюється кількома причинами: антропоцентричною парадигмою людської свідомості; однаковістю тілесного устрою (необумовленістю його кліматичними, природними, територіальними умовами); здатністю тіла задавати параметри початкового виміру простору, виступати як інструмент виміру не тільки просторів, а й тимчасових величин.

У сучасній лінгвістичній науці, як і в гуманітаристиці загалом, панує антропоцентричний підхід до виокремлення соматичної лексики, коли до частин тіла зараховуються лише частини тіла людського. Однак такий погляд на сферу тілесного і, до того ж, розуміння пари «соматичний – психічний» лише як таке, що стосується тільки людини, заперечує тілесність (утім, як і сферу психіки) інших живих організмів – тварин. Тому до соматичних назв вважаємо за доцільне відносити й назви частин тіла тварин.

До соматичної лексичної підсистеми запропоновано включати такі великі групи номенів на позначення частин тіла людини і тварини: сомонімічні (загальносистемні, для називання тіла), остеонімічні (назви кісткової системи організму), спланхнонімічні (назви внутрішніх органів загалом), ангіонімічні (найменування елементів кровоносної системи організму), міонімічні (назви м'язів), сенсонімічні (найменування органів чуття), неоплазмонімічні (назви новоутворень на тілі чи в організмі людини і тварини). Така більш удокладнена класифікація соматичних найменувань дає змогу ретельніше підходити до з'ясування особливостей становлення й розвитку як лексико-семантичних груп соматизмів, так і окремих лексем, що, у свою чергу, заповнить лакуни у вивченні однієї з найпомітніших царин історичної лексикології української мови.

Найбільшу кількість упродовж усіх періодів розвитку української мови становили сомонімічні найменування. У праслов'янській мові іменники цієї семантики в кількісному плані майже рівномірно розподілялися за групами, служачи для позначення голови та її частин (**dud(ь)lo* 'морда тварини', **golva* 'голова', **golvica*, **golvina* 'велика голова; баняк', **borda* 'борода, підборіддя', **čelo*, **ľьбъ*, **liko* / **likъ*, **pyskъ* 'рот; обличчя, морда', **obočьje* 'брови; око; очна западина; скроня' тощо), тулуба та його частин (**tělo*, **plъtь* 'тіло, шкіра', **br'uxo*, **puzo*, **dupa*, **gъzъ*, **zadъ*, **grъdъ*, **pъrsъ*, **pъrsi* 'груди', **xvostъ*, **pъrъ* 'кругла заглибина або випуклість на животі людини чи тварини'), шиї та її частин (**šija*, **vyja*, **glъtъ* 'горло, глотка', **glъtьka*, **gъrdlo*, **gъrtanъ* / **gъrtanъ*, **xoľьka* 'частина шиї біля самого хребта', **volо*, **volje* 'опух, зуб', **našijьkъ* 'потилиця'), нижніх кінцівок та їх частин (**butъ* 'стегно, ляжка', **golень* 'частина ноги від коліна до ступні', **gomolьka* / **gomolьka* 'гомилка', **xodidlo* 'ступня, стопа', **xodul'a* 'ноги', **lapa* 'нижня частина ноги тварини', **noga*, **pęta*, **stopa*, **lytьka*, **jьkra* / **jьkro* 'литка, ікра ноги'). Найменше реконструйовано, за нашими даними, найменувань верхніх кінцівок та їх частин (**pletje* 'плече', **ramo*, **ramę* 'те саме', **rъka*, **desъnica* 'права рука', **klěšča* 'клешня', **krilo*, **kridlo* та ін.).

Формування основного фонду остеонімічної лексики почалося в праслов'янський період. Із-поміж реконструйованих найменувань аналізованої семантики найбільшу кількість становили назви кісткових з'єднань (**gъbežъ* 'суглоб', **gyčalъ* 'товста, міцна кістка', **sgglobъ* / **sъglobъ*, **sqstavъ*, **kъlbъ* 'суглоб', **ščikokoltьka* 'кісточка'), дещо менше виявлено найменувань кісток та кісткової системи загалом (**bulyga* 'кістка', **kostъ*, **kostra*, 'скелет, кістяк', **kosturъ* / **kostura* 'те саме'), атакож назв кісток голови (**ščelpa* 'щелепа', **černъ* / **černo* 'те саме', **skula* 'вилиця' та ін.). Інколи на позначення якоїсь однієї частини скелета використовувалося кілька номенів. Наприклад, для називання хряща використовувалися іменники **duxadlo*, **xręščъ*, **xręstьkъ* / **xręstьka*, **xręščelъ*, **xręščъ*, **xręščalъ* тощо.

Основний арсенал найменувань внутрішніх органів людини і тварини був сформований у праслов'янську добу. Спланхноніми називали внутрішні органи загалом (**ętro* 'печінка', **duxadlo* 'свинячий пузир', **qtroba*, **kyla* 'грижа; пухлина', **červo* 'черевна порожнина, живіт', **zelza* 'залоза'), органи травлення (**ędadlo* 'жувальний апарат у тварин', **xobotъ* 'хобот', **kъlba* 'порожнина шлунка; (свинячий) шлунок; нутроці риби', **kyšьka* 'кишка', **želqđъ* 'шлунок', **černъ* 'корінний зуб, щелепа, ясна'), сечостатевої системи (**grъqidlo* 'вим'я свині', **ędro* / **ędra* 'яєчко / про чоловічий статевий орган', **dъbna* 'матка', **dojьka* / **dojьkъ* 'груди; сосок', **ložesno* 'утроба матки, матка', **vyтe* 'вим'я', **mъdo* / **mъdъ* 'тестикула, яєчко', **děloga* / **dětologa* 'матка; послід', **obplodьje* 'оболонка навколо плода' тощо), а також дихальні органи (**čerl'ustьn'a* 'жабра', **duxadlo* дихальний орган, легені, ніздрия кита', **žębra* 'рот, паща; вилиця, щелепа').

Уже в праслов'янській мові група сенсонімічних найменувань семантично була розгалуженою, хоча кожна з підгруп за чисельністю була невеликою, а саме: назви органів зору (**bělqda* 'очі', **oko*, **věko* 'повіка', **žěnica* 'зіниця', **bělьkъ*, **bělьmo* 'більмо'), органів слуху, нюху та смаку (**nosъ* 'ніс', **uxo* 'вуха'), найменування шкірного й волосяного (хутрянного, шерстяного) покрову (**azьno* 'шкіра', **agnętina* 'шкіра ягняти', **bykovina* 'бичача шкіра', **griva*, **skorupa* 'шкура'), назви рогового покрову шкіри – нігтів, кігтів (**nogъtъ*, **ratica*, **rogъ*, **bodidlo* 'ріг корови').

Аналіз реконструйованого матеріалу праслов'янських неоплазмонімів свідчить про те, що в дописемний період були сформовані основні їх лексико-семантичні групи, а саме:

назви опухів та інших на(д)шкірних утворень (**butьsa* 'опух, наріст', **gyra* 'шишка, жолвак', **katyűšь* 'шишка, невеликий набряк; водянка', **mozolь*, **pyxohь*), найменування прищів та наривів (**blqda* 'нечисті прищі', **bolętyjьka* 'чиряк', **čirь*, **čir'akь*, **bul'a* 'нарив, гнійник, шишка', **gnojьnikь* 'гнійний прищик'), іменники напозначення виразок та шрамів (**ęzva* 'рана, виразка на шкірі', **vьldyрь* 'водянка'), назви новоутворень у внутрішніх органах людини чи тварини (**gьlma* 'пухир на кістках, м'язах').

З праслов'янської доби українська мова успадкувала окремі найменування новоутворень (*пухирь*, *гуля*, *гудз*, *мозоль*, *бородавка*, *прищ*, *болячка*, *вредь*, *лишай*, *бъльмо*). Проаналізовані писемні джерела давньоруськоукраїнського та середньоукраїнського періодів розвитку української мови, окрім нечисленних успадкованих із праслов'янської мови назв *бъльмо* та *вредь*, інших слів не засвідчують. Поповнюється група найменувань набряків, наривів, опухів та інших на(д)шкірних утворень (*бубачка* 'нарив', *ворокняк* 'гідрома', *міховиця* 'кіста', *жовны*, *шкірняк*, *татарка* 'бородавка', *гноювик*, *гнояк*, *нарва*, *волосомор*, *лисинець* 'лишай'), дещо менше виявлено назв шрамів, рубців (*шрам*, *басаман* 'смуга на тілі від удару', *рубець*) та пухлин усередині організму (*нервозліпак*, *м'язак*, *ясеняк* та ін.).

У праслов'янський період виокремилася невелика група міонімів: це були головно назви серця та найбільш відомих давнім слов'янам м'язів, які в подальшому успадкували слов'янські мови (**gьrba* 'губа', **ęzykь*, **agodica* 'сідниця', **šьrdьse*, **žila*). У цей же період лише починала формуватися група ангіонімічних найменувань, яких, за нашими даними, реконструйовано зовсім небагато – **selьenzь* та варіант **šьlezena* 'селезінка'. Така невелика кількість міонімів та ангіонімів зумовлена, вочевидь, тим, що згадані ділянки організму людини і тварини медицина досить пізно почала вивчати.

Мета статті – здійснити докладний словотвірний аналіз соматичних найменувань в історії української мови праслов'янської доби.

Основні методи дослідження: описовий, порівняльно-історичний, структурний (компонентний) аналіз. Опис соматичних найменувань відбуватиметься за комплексною методикою, що об'єднує семантико-словотвірний та етимологічний аспекти дослідження.

Деривація соматичних найменувань у праслов'янській мові відбувалася двома шляхами: за допомогою морфологічного та семантичного способу словотворення. З-поміж морфологічних засобів найбільш продуктивним способом, за нашими даними, була суфіксація.

З огляду на частиномовну належність мотивувальних основ найбільш продуктивними в давньослов'янських дериваційних процесах іменника були дієслівні основи.

Значна кількість девербативів утворена за допомогою суфікса -lo та його похідних -i-dlo, -a-dlo, -slo, а саме: **dud(ь)lo* 'морда тварини' (< **duti* 'дути'); **gьrdlo*, **žerdlo* 'горло' (пор. іє. **g^ur-/g^uer-* 'пожирати, ковтати' + -tl- o, ž в **žerdlo* – результат першої палаталізації), **xodidlo* 'ступня, стопа' (< **xoditi*), **rilo* 'морда; ніс тварини' (< **riti*); **bodidlo* 'ріг корови' (< вербативна основа **bod-* 'бодати'), **ędadlo* 'жувальний апарат у тварин' (< **ędati*), **duxadlo* 'кадик, адамове яблуко' (< **duxati*), **duxadlo* 'свинячий пупир' (< **duxati* 'вдихати, нюхати'), **gybadlo* 'рухомий орган' (< **gybati*), **čerslo* 'поперек, пояс, стегна, пах, статеві органи; перенісся' (< іє. **kert-slo-m* < іє. **kert-* 'різати') тощо.

Суфіксальні -ь, -ь, -а, що стали підґрунтям для пізнішого виформування нульового суфікса [Білоусенко, 2016], до дієслівних основ приєднувалися досить активно, наприклад: **globь* 'очниця' (< **globiti* 'стискати; тиснути'); **glьtь* 'горло, глотка' (< **glьtati* 'ковтати'); **butь* 'стегно, ляжка' (< **butati*, **butiti* 'штовхати'); **gnatь* 'нога; гомілка; кістка; сідниці' (< **gnetь*, **gnesti* 'стискати, зминати, м'яти'), **xуbь* 'хребет' (спор. зі **skeu-* 'хапати'), **gyra* / **gyr'a* / **gyрь* / **gyрь* 'шишка, жолвак' (пор. **gyrati*, **gyriti* 'пхати, штовхати'), **jьzmetь* 'червоний висип на шкірі, запалення' (< **jьzmetati* 'викидати'), **jьzorstь* 'нарост, опух' (< **jьzorsti* 'вирости'), **buta* 'шишка, наріст' (пор. **butati*, **butiti* 'штовхати'), **blqda* 'нечисті прищі' (співвідн. з **blędь*, **blęsti* 'перелюбствувати'), **xуma* / **xуть* 'шия' (спор. з **xуbь* 'хребет', спор. зі **skeu-* 'хапати', -m- - варіант кореневого -b-), **klęka* / **klękь* 'скалічена рука або нога' (**klękati*, **klęčati* 'припадати на коліна; шкандибати') та ін.

Менше дериватів мали у своїй структурі суфікс -ьк-а / -ък-а, наприклад: **babьka* 'зоб; глотка, гортань, горло' (пов'язане з *bab-* 'набрякати'), **xolьka* 'частина шиї біля самого хребта' (< **xoliti* 'доглядати; стригти дуже коротко; лупцювати'), **kларьka* 'очне повіко' (< **kларpati* 'хлопати').

Інші суфікси (-отъ / -ътъ, -анъ / -t-анъ, -d-а, -j-ь, -уль, - ась, -men-, - ьто, -ија тощо) приєднувалися до дієслівних основ рідко, а саме: **xobotъ* 'хобот' (< **xabati* 'штовхати, дути'), **карътъ* 'кисть руки' (від дієслівної основи **kap-* 'хапати'), **гъртанъ* / **гъртань* 'горло, гортань' (від іє. **gūr-* / **gūr-* 'пожирати, ковтати'), **borda* 'борода, підборіддя' (пор. іє. Основу **bhar-* 'стирчати, видаватися'), **xрєшъчь* 'частина організму, яка складається з пружної й твердої з'єднувальної тканини, хрящ' (**xрєшtati* / **xрєшtēti* 'хрустити'), **klěšča* 'кleshня' (< **klěskati* 'хлопати'), **čарьль* / **čарьль* 'кіготь' (< **čарpati* 'хапати, виривати'), **bodyl* 'гомілка, стегно, берце; частина ноги від коліна до підйому; палець' (< **bosti*, **bodq* 'бодати'), **čelo* 'верхня частина голови над очима, чоло' (< іє. **kelom* < іє. **kel-* 'підніматися, вивищуватися'), **dyme* 'пах; лобкова кістка' (< **dymati* 'дути, надувати' з гаплогологією **du(ma-)- + -men*), **bodьca* ' жало' (< **bosti*, **bodq* 'бодати'), **čekль* / **čekль* 'ікло' (< **čekati* 'тикати, колоти'), **červo* 'черевна порожнина' (пор. іє. основу **(s)ker-* 'різати', 'шкіра'), **ědakъ* 'стравохід' (< **ědati* 'істи'), **xobota* 'хобот; хвіст' (< **xabati* 'штовхати, дути'), **bolna* 'плівка між пальцями у водоплавних птахів; шишка, опух на тілі людини' (спор. з іє. *bhel-* 'набрякати, роздуватися'), **katuшь* 'шишка, невеликий набряк; водянка' (< **katati* 'рухати, пересувати округлий предмет, обертати його, змушуючи його ковзати по поверхні'), **bula* 'нарив, гнійник, шишка' (спор. з гот. *uj- bauljan* 'надувати'), **běльто* 'більмо' (< **běliti*), **češuja*, **češul'a*, **češula* 'луска' (< **česati*, *češq*) та ін.

Нечасто -ьк-а виступав паралельно з іншими формантами, наприклад, із суфіксами -сь або -ась: **dojьka* / *dojькь* 'груди; сосок' та **dojьсь* 'сосок', **kлерьka* 'вія' та **kлерась* 'повіко; вія', що дає підстави говорити про їхконкурування вже у праслов'янську добу.

Частина праслов'янських десубстантивів, за нашими спостереженнями, утворені за допомогою демінутивних суфіксів (-ька/-ька, -іса/-іка та -ькъ/-ькъ/-ьсь), які вже в мові давніх слов'ян могли втрачати модифікаційне демінутивне значення, наприклад: **gomolьka* / **gomolьka* 'гомілка' (< **gomola* 'конус'), **kaшьka* 'нутроці комах' (< **kaša* 'місиво; каша'), **brunьka* 'прищ наобличчі; опух на тілі людини' (від основи іє. походження *bhrūnāt* 'зародок учереві'), **čelьka* 'передня частина гриви коня, що спадає на лоба; чілка' (< **čelo*), **bърцьka* 'зморшка, складка' (< **bъркь* 'м'язисті волокна'), **golvica* 'голівка', **kl'učica* 'ключиця' (< **kl'uka* 'гак, ручка дверей, дверний засув'), **bordavica* 'бородавка' (< **borda* < **vorda* 'бородавка' < іє. **ūerdh-* 'рости'), **kostica* / **kostika* 'маленька кісточка; щиколотка', **kostrica* / **kостrika* 'дрібна риб'яча кістка' (< **kostra* 'скелет, кістяк'), **čelнькь* 'щиколотка', **čelньсь* (обидва – демінутиви до **čelнь*).

Інколи згадані форманти могли конкурувати і між собою, і з іншими афіксами, наприклад: **bordavica* 'бородавка' і **bordava* 'бородавка', **golvina* 'велика голова' і **golvišče*, **golvьka* / **golvькь* 'маленька голова'.

З-поміж десубстантивів досить яскраво виокремлюється група іменників із суфіксом -іна, який у праслов'янську добу оформлював побіч з іншими й деривати зі значенням 'м'ясо тварини'. Семантика 'шкіра тварини' в таких утвореннях була вторинною стосовно до участі згаданого суфікса в продукуванні нових слів зі значенням 'шкіра тварини': **agnєtina* 'шкіра ягняти', **alovičina* / **alovčina* 'теляча шкіра', **хръбьtina* 'хребет; спинна частина; м'ясо зі спини', **jarina* 'шерсть ягняти' від **jara* / **jaro* 'весна'.

Для розгляданого форманта характерною є також функція творення пейоративів, наприклад: **golvina* 'велика голова; баняк', **klěščina* 'кleshня', **гърбина* 'спина' ('великий горб'), **golvišče*, **nosišče*, **golvizna* 'неспівмірно велика голова, баняк'.

Невластиву для праслов'янських соматизмів сему збірності могли або забезпечувати, або увиразнювати суфікси -ье та -іна, а саме: **červina* 'кишки, нутроці' від **červo* суфіксальний -іна вже на праслов'янському етапі увиразнював сему збірності **брувьje* 'брови'.

Непродуктивними у функції деривування відіменникових соматизмів у дописемний період були як форманти, що могли бути досить активними у творенні лексем з іншою семантикою (-i)vo, -ухь, -кь, -ъл-, -ьпа, -tr-: **kalivo* 'задній прохід' (< **kaľ* 'бруд'), **kaľухь*

‘кишки’ (< **kaľ* ‘бруд’), **ęzykь* (спор. з д.-інд. *jihvā*, *jihū* ‘язик’, походить, вочевидь, від **en-ǵhū-* + -кь), **gruzьь* / **gruzьla* ‘нарив, опух, набряк’ (семантичний суфіксальний новотвір від **gruzь* ‘щебінь, бита цегла’), **klěščьna* ‘кleshня’ від **klěščьa* ‘кleshня’, **ętro* ‘печінка (й легені); нарив, опух’ (< іє. **entro-m*, де **en-* – префікс ‘в’, а -*tr-* – формант із просторово-компаративною функцією), так і уніфікси на кшталт -*ur(a)* (**skorupa* ‘шкаралупа’ від **skor-* ‘шкура’ та уніфікса -*ur(a)*).

Подекуди суфіксальні форманти, рано втративши функцію творення деминутивів чи, приміром, збірних найменувань, могли ставати надлишковими, а саме: **br’ustь* і **br’ustьje* ‘литка’, **glьть* і **glьтьka* ‘горло, глотка’, **klěščьa* і **klěščьina* ‘кleshня’ та ін.

Частина дериватів могла мати подвійну – іменникову та дієслівну – мотивацію, наприклад: **glьтьka* від **glьtati* ‘ковтати’ або від **glьть* ‘горло, глотка’, і в такому разі суфіксальний -*k-a* міг виступати надлишковим; **grqzido* ‘вим’я свині’ від **grqziti* ‘наповнювати вагою’ або від **grqзь* ‘вантаж’. Не складала конкуренцію суфіксації, однак була помітною на тлі морфологічних засобів словотворення *конфіксація*, яка поставала, найімовірніше, здебільшого внаслідок лексикалізації прийменниково-відмінкових сполук. Майже всі виявлені деривати такого складу мали у своєму значенні чітку вказівку на локацію того, що називало вивідне слово. Така семантична структура була зумовлена характером препозитивних частин, що походили від прийменників, наприклад: **obočьje* ‘брови; око; очна впадина; скроня’, **obustьje* ‘місце навколо рота’, **obuшьje* ‘край вуха’, **obzqьbьje* ‘щелепа’, **obzadьje* ‘задня частина’, **našijьkь* ‘потилиця; нашійок’, **navuьjьkь* ‘загривок, потилиця’ (< **na *vuja* ‘шия’), **medjinožьje* ‘пах’, **občervьje* ‘плівка навколо кишок, черевної порожнини’, **obplodьje* ‘оболонка навколо плода; про врожай’. Траплялися з-поміж таких утворень і похідні із синонімічними постпозитивними частинами, а саме: **obsьrdьje* та **obsьrdьсьь* ‘осердя, перикард – щільний мішок, у якому розташоване серце діафрагма’.

Дед’ективи були репрезентовані значно меншою кількістю дериватів і являли собою або суфіксальні, на базі прикметників, утворення, або ж, рідше, застигли прикметникові форми, наприклад: **ajьсьnikь* ‘залоза на горлі худоби’ від прикметникової основи **ajьсьn-*, **dura* ‘зад’ (< іє. *dheŷp(b)-* / *dhoŷp(b)-* ‘глибокий; улоговина’), **gqзь* / **gqza* / **guzь* ‘зад’ (продовжує іє. **gonǵ-*, **gouǵ-* ‘круглий’), **gliza* ‘зоб; нарив, опух’ (спор. із **glei-ǵh-* та лит. *gleižus*, *gližus* ‘клейкий, слизовий’).

Нерідко до прикметникових основ приєднувалися синонімічні суфікси, а саме: **gnojьnica* та **gnojьnikь* ‘прищик, гнійник на обличчі, чиряк’, причому в другому з наведених дериватів соматична семантика є вторинною, на відміну від **gnojьnica* ‘прищик, гнійник на обличчі, чиряк’, де значення частини людського тіла є основним; **bordavьka* та **bordavica* ‘бородавка’.

Ад’ективи могли виступати базою для творення цілих «соматичних гнізд», як це бачимо на прикладі лексем, що позначають око та його частини: **bělqda mn.* ‘очі’, **bělьka* ‘білок, очі’, **bělьkь* ‘очний білок’; **bělіkь*, **bělivo* ‘більмо’.

Від інших частин мови найменування частин тіла чи організму людини або тварини продукувалися рідко, пор.: **ętreba* / **ętrebь* / **qtroba* ‘утроба’ (у **ędro* виокремлюються *ęd-* ‘усередині’ + -*tr-*, а в **qtroba* – **q-* < **on-* ‘усередині’), **bolętica* та **bolęтьka* ‘нарив, прищ’ від нейотованого прислівника **bolęť-*.

Спорадично в дописемний період соматичні найменування творилися шляхом *основоскладання*, наприклад: **čel’ustь* ‘щелепа’ (від **čelo* ‘передня сторона чого-небудь фасад’ та **ust-* ‘рот, губа’), **děloga* / **dětologa* ‘матка; послід’ (**děto-* та **loga-*).

Помітна частина соматичних найменувань могла бути утворена неморфологічним способом, зокрема *семантичним*. Перенесення значення відбувалося на підставі подібності деривата до того, що було назване мотивувальним словом. Наприклад: **agodica* ‘вилація; сідниця’ від **agoda*, яке набуло нової семантики ‘округла, випукла частина тіла’, **ęщьту* ‘ячмінь (на оці)’, **dьbna* ‘камінь у жовчному пухирі’ як додаткове значення до основного ‘відчуття болю в суглобах, кишківнику тощо’, зумовленого значенням етимологічно тотожного **dьbno* ‘внутрішня (хвороба)’, **kьlbь* ‘суглоб’ (особливо в пальця) та **kьlba* / **kьlbь* ‘порожнина шлунка; (свинячий) шлунок; нутрощі риби’, очевидно, з огляду на подібність форми цієї частини кісткової системи до колби – посудини з видовженою горловиною та ін.

Отже, найменування частин тіла, виступаючи одним із найпомітніших пластів лексики, що відображає і знання носіїв мови як про навколишній світ, і їхнє уявлення як про власний організм, так і про організм тварин, є предметом постійної уваги лінгвістів. Найпродуктивнішим з-поміж морфологічних способом словотворення соматичних найменувань дописемної доби була суфіксація (**dud(ь)lo* 'морда тварини', **globъ* 'очниця', **jъzmetь* 'червоний висип на шкірі, запалення', **blōda* 'нечисті прищі', **babъka* 'зоб', **xobotь* 'хобот', **klěšča* 'клешня', **dymę* 'пах; лобкова кістка', **bodьsa* 'жало', **katyšь* 'шишка, невеликий набряк; водянка', **gomolьka* 'гомілка', **golvica* 'голівка', **xrǫbьtina* 'хребет; спинна частина; м'ясо зі спини', **golvišče* 'велика голова', **bryvьje* 'брови'), значно менш активними в деривуванні нових слів була конфіксація (**obočьje* 'брови; око; очна впадина; скроня', **našijьkъ* 'потилиця; нашийок', **obsъrdьsь* 'осердя, перикард – щільний мішок, у якому розташоване серце діафрагма'), префіксальний (**raznogьtь* 'копито') та композитний (**čel'ustь* 'щелепа') словотвір був репрезентований поодинокими утвореннями. Особливістю дериваційної семантики соматизмів на теренах Давньої Славії є те, що деякі форманти уже в дописемну добу втрачали демінутивне значення. Неморфологічні способи були представлені семантичною деривацією, коли соматизми творилися шляхом перенесення значення на основі подібності, що в подальшому заклало підвалини для формування значного пласту соматичної лексики.

Перспективами дослідження є більш докладне вивчення розвитку й становлення соматичних назв у діалектах української мови, а також створення засад укладання термінологічної бази природничої, зокрема медичної, сфери з опертям на питому український лексичний матеріал.

Список використаної літератури

Бібла, С.В. (1997). *Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад)*. (Дис. канд. філол. наук). Інститут української мови НАН України, Київ.

Білоусенко, П.І. (2016). Теоретичні засади дослідження динаміки нульсуфіксальної деривації іменника. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*, 1, 80–92.

Бойко, Л.П. (1997). *Торговельна лексика запорозького козацького вжитку*. (Дис. канд. філол. наук). Запорізький державний університет, Запоріжжя.

Гула, Л.І. (2019). *Торговельно-економічна лексика української мови XIV–XVIII ст.* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця.

Кисельов, Р.Є. (2005). *Лексика української мови в почаївських виданнях XVIII – першої третини XIX ст.* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ.

Крижко, О.А. (1997). *Розвиток семантики побутової лексики українських літописів кінця XVII – початку XVIII століття (назви їжі, напоїв, продуктів харчування)*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Бердянський державний педагогічний інститут ім. П.Д. Осипенка, Бердянськ.

Німчук, В.В. (1983). Праслов'янська лексика. В.М. Русанівський (Ред.), *Історія української мови. Лексика і фразеологія* (с. 15–28). Київ: Наукова думка.

Паночко, М.М. (2013). *Розвиток української юридичної термінології в Західній Україні (1772–1918 рр.)*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, Івано-Франківськ.

Пуряєва, Н.В. (2001). *Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів)*. (Дис. канд. філол. наук). Інститут української мови НАН України, Київ.

Сібрук, А.В. (2011). *Структура та семантика назв прикрас (на основі пам'яток XI–XIV ст.)*. (Дис. канд. філол. наук). Національний авіаційний університет, Київ.

Стецюк, Б.Р. (1999). *Юридична лексика кримінально-процесуального права Гетьманщини*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Запорізький державний університет, Запоріжжя, 19 с.

WORD-FORMATION FEATURES OF PROTO-SLAVIC SOMATISMS

Ilona M. Prykhodko, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Ukraine).

e-mail: spodpleta@gmail.com

Svitlana V. Podplota, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Ukraine).

e-mail: spodpleta@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-15

Key words: *somatism; sonymic vocabulary; osteonymic vocabulary; splanchnonyms; angionimic names; myonymic names; sensonymic vocabulary; neoplasms; lexical-semantic group; formant; derivative.*

The naming of body parts, acting as one of the most noticeable layers of vocabulary, which reflects the knowledge of native speakers about the world around them, and their idea of both their own body and the body of animals, is the subject of constant attention of linguists. In modern linguistics, as in the humanities in general, the anthropocentric approach to the separation of somatic vocabulary prevails, when only parts of the human body are included in body parts. However, such a view of the realm of the corporeal and, moreover, the understanding of the pair “somatic – mental” only as one that applies to a man, denies the corporeality (however, as well as the realm of the psyche) of other living organisms – animals. Therefore, we consider it appropriate to include the names of body parts of animals as somatic names.

The article found that the Proto-Slavic language had a fairly extensive system of names of body parts. Many somatisms called parts of the body of both humans and animals.

The somatic lexical subsystem includes such large groups of nouns to denote parts of the human and animal body, as: sonymic, osteonymic, splanchnonymic, angionimic, myonymic, sensonymic, neoplasmonimic. The object of study is the vocabulary to denote parts of the human and animal body, including the name of the head and its parts, neck and torso, skeleton and bones, cardiovascular and circulatory system, internal organs, muscles, human and animal senses, and also the names of neoplasms recorded in monuments of different styles and genres and historical dictionaries that reflect the vocabulary of the Proto-Slavic period. The *purpose of the article* is to carry out word-formation analysis of somatic names in the history of the Ukrainian language of the Proto-Slavic era. The main *research methods* are descriptive, comparative-historical, structural (component) analysis. The description of somatic names is carried out according to a complex method that combines semantic-word-forming and etymological aspects of the study. The authors found that the derivation of somatic names in the Proto-Slavic language occurred in two ways: by morphological and semantic word formation. The most productive, among morphological, way of word formation of somatic names of the pre-written period was suffixation, much less active in derivation of new words was confixation, prefix and composite word formation was represented by single formations. The peculiarity of the derivational semantics of somatisms on the territory of ancient Slavia is that some formants already lost their diminutive meaning in pre-written times. Non-morphological methods were represented by semantic derivation, when somatisms were created by transferring meaning on the basis of similarity, which later laid the foundations for the formation of a significant layer of somatic vocabulary. Prospects for the study are a more detailed analysis of the development and formation of somatic names in the dialects of the Ukrainian language, as well as the creation of principles for concluding a terminological basis of natural, including medical, sphere based on specific Ukrainian lexical material.

References

Bibla, S.V. (1997). *Sklad, dzherela i shliakhy formuvannia ukrains'koi tserkovnoi terminolohii (nazvy tserkovnykh chyniv ta posad)*. Diss. kand. filol. nauk [Composition, sources and ways of formation of Ukrainian church terminology (names of church ranks and positions). Cand. philol. sci. diss.]. Kyiv, 215 p.

Bilousenko, P.I. (2016). *Teoretychni zasady doslidzhennia dynamiky nul'sufiksai'noi deryvatsii imennyka* [Theoretical bases of research of dynamics of null-suffix derivation of a noun]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Filolohichni nauky* [Bulletin of Zaporizhzhia National University. Philological Sciences], vol. 1, pp. 80-92.

Boyko, L.P. (1997). *Torhovel'na leksyka zaporoz'koho kozats'koho vzhytku*. Diss. kand. filol. nauk. [Trade vocabulary of Zaporozhian Cossack use. Cand. philol. sci. diss.]. Zaporizhzhia, 160 p.

Hula, L.I. (2019). *Torhovel'no-ekonomichna leksyka ukrains'koi movy XIV-XVIII st.* Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Trade and economic vocabulary of the Ukrainian language 14-18 centuries. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Vinnytsia, 19 p.

Kyselyov, R.Ye. (2005). *Leksyka ukrains'koi movy v pochaiv'skykh vydanniakh XVIII - pershoi tretyny XIX st.* Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Vocabulary of the Ukrainian language in Pochaiv editions of the 18th - the first third of the 19th century. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kyiv, 257 p.

Kryzhko, O.A. (1997). *Rozvytok semantyky pobutovoi leksyky ukrains'kykh litopysiv kintsia XVII - pochatku XVIII stolittia (nazvy izhi, napoiv, produktiv kharchuvannia)*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Development of semantics of household vocabulary of Ukrainian chronicles of the end of the 17th – beginning of the 18th century (names of food, drinks, food). Extended abstract of cand. philol sci. diss.]. Berdyansk, 17 p.

Nimchuk, V.V. (1983). *Praslov'ians'ka leksyka* [Proto-Slavic vocabulary]. In V.M. Rusanivsky (ed.). *Istoriya ukrains'koi movy. Leksyka i frazeolohiya* [History of Ukrainian. Vocabulary and Phraseology]. Kyiv, Naukova dumka Publ., pp. 15-28.

Panochko, M.M. (2013). *Rozvytok ukrains'koi iurydychnoi terminolohii v Zakhidnij Ukraini (1772-1918 rr.)*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk. [Development of Ukrainian legal terminology in Western Ukraine (1772-1918). Extended abstract of cand. philol sci. diss.]. Ivano-Frankivsk, 20 p.

Puriaieva, N.V. (2001). *Formuvannia ukrains'koi tserkovno-obriadovoi terminolohii (nazvy bohosluzhbovykh predmetiv)*. Diss. kand. filol. nauk [Formation of Ukrainian church-ritual terminology (names of liturgical subjects). Cand. philol sci. diss.]. Kyiv, 234 p.

Sibruk, A.V. (2011). *Struktura ta semantyka nazv prykras (na osnovi pam'iatok XI-XIV st.)*. Diss. kand. filol. nauk [Structure and semantics of jewelry names (based on monuments of the 11-14 centuries). Cand. philol sci. diss.]. Kyiv, 266 p.

Stetsiuk, B.R. (1999). *Yurydychna leksyka kryminal'no-protsesual'noho prava Het'manschyny*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Legal vocabulary of criminal procedure law of the Hetmanate. Extended abstract of cand. philol sci. diss.]. Zaporizhzhia, 19 p.

Одержано 6.08.2021.

УДК 811.81'367.7

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-16

Л.В. СУПРУН,

доктор наук із соціальних комунікацій,

кандидат філологічних наук,

професор кафедри міжнародних відносин та журналістики

Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» (м. Київ)

В.М. СУПРУН,

доктор філологічних наук,

доцент кафедри журналістики

Донецького національного університету імені Василя Стуса

(м. Вінниця)

АБСОЛЮТИВНІ ДІЄСЛОВА ЯК ПІДҐРУНТЯ ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНОЇ І СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ НЕПОШИРЕНИХ РЕЧЕНЬ

Головна теза, яка доводиться в статті, полягає в тому, що семантика речення детермінується лексичним наповненням його структури. Основну мету студії становить дослідження предикативного центру непоширених речень дієслівного типу без обов'язкових приприсудкових компонентів, що моделюється дієсловами абсолютної семантики. Обмежимося спробою розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати роль абсолютних дієслів у механізмах формування і реалізації непоширених речень дієслівного типу; 2) виявити основні параметри формально-граматичної структури непоширених конструкцій; 3) проаналізувати особливості семантико-синтаксичної організації непоширених речень.

У процесі дослідження послуговуємося методами лінгвістичного аналізу: описовим (у розгляді явищ одного рівня), зіставним (у процесі аналізу компонентів різних рівнів для виявлення міжрівневих зв'язків), статистичних підрахунків і кількісних характеристик, інтерпретаційного аналізу (тлумачення семантики певних синтаксичних одиниць), трансформації (перетворення певної синтаксичної структури з метою її характеристики). З'ясовано, що основними критеріями відмежування абсолютних дієслів від інших вважаються такі: змістовий (денотативний), граматичний (синтаксичні зв'язки) і характер з'єднань із залежними словами або компонентами в структурі речення.

Базою для утворення формально-граматичної і семантико-синтаксичної структури непоширених речень стали абсолютні дієслова, які своїм внутрішнім потенціалом не прогнозують, не відкривають обов'язкових правобічних позицій для заповнення їх словами-конкретизаторами з об'єктивним або обставинним значенням. Співвідношення абсолютних дієслів з реаліями позамовної дійсності забезпечує їхній власний фонемний склад, оскільки такі дієслова мають достатнє семантичне наповнення. За комунікативної необхідності абсолютні дієслова можуть поширюватися залежними від них словами, але це не обов'язково, адже дієслівна ознака, яку передає абсолютна лексема, є семантично завершеною.

Спостережено, що підмет непоширеного двоскладного речення дієслівного типу не пояснюється другорядними членами, не ускладнюється і виражається словами з абсолютним значенням, із завершеною семантикою, які являють собою назви осіб, істот, предметів, явищ, абстрактних понять.

Присудок непоширеного двоскладного речення репрезентується словами, що не допускають комунікативного розгортання висловлювання, характеризуються завершеністю семантики і означають стан особи; процесуальний стан предмета; перехід з одного стану в інший; конкретну дію особи як її постійне заняття, спеціальність.

Констатовано, що головний член односкладного непоширеного речення дієслівної будови за формою збігається з присудком двоскладного речення, однак поєднує в собі значення логічного суб'єкта та предиката і виражається словоформами, які самостійно здатні відобразити відповідний фрагмент дійсності.

Аналіз непоширених речень дієслівного типу без обов'язкових приприсудкових компонентів засвідчив, що їхня семантика являє собою комплекс різних за своєю природою семантичних складників. У семантико-синтаксичному аспекті розглянуті одиниці мають певні диференційні ознаки, що спричинюються насамперед особливостями абсолютивних дієслів-присудків, яким притаманне самодостатнє семантичне наповнення.

Ключові слова: абсолютивні дієслова, непоширене речення, приприсудкові компоненти, художній твір.

Главный тезис, который обосновывается в статье, состоит в том, что семантика предложения детерминирована лексическим наполнением его структуры. Основной целью студии является исследование предикативного центра нераспространённых предложений глагольного типа без обязательных присказуемых компонентов, который моделируется глаголами абсолютивной семантики. Ограничимся попыткой решения следующих задач: 1) выявить роль абсолютивных глаголов в механизмах формирования и реализации нераспространённых предложений глагольного типа; 2) выявить основные параметры формально-грамматической структуры нераспространённых конструкций; 3) проанализировать особенности семантико-синтаксической организации нераспространённых предложений.

В процессе исследования используем методы лингвистического анализа: описательный (в рассмотрении явлений одного уровня), сопоставительный (в процессе анализа компонентов различных уровней для выявления межуровневых связей), статистических подсчётов и количественных характеристик, интерпретационного анализа (толкование семантики определённых синтаксических единиц), трансформации (преобразование определённой синтаксической структуры с целью её характеристики). Выяснено, что основными критериями отграничения абсолютивных глаголов от других считаются такие: содержательный (денотативный), грамматический (синтаксические связи) и характер соединений с зависимыми словами или компонентами в структуре предложения.

Базой для создания формально-грамматической и семантико-синтаксической структуры нераспространённых предложений стали абсолютивные глаголы, которые своим внутренним потенциалом не прогнозируют, не открывают обязательных правосторонних позиций для заполнения их словами-конкретизаторами с объектным или обстоятельственным значением. Соотношение обстоятельственных глаголов с реалиями внеязыковой действительности обеспечивает их собственный фонемный состав, поскольку такие глаголы имеют достаточное семантическое наполнение. При коммуникативной необходимости абсолютивные глаголы могут распространяться зависимыми от них словами, но это необязательно, потому что глагольный признак, который передает абсолютивная лексема, семантически завершённый.

Установлено, что подлежащее нераспространённого двусоставного предложения глагольного типа не поясняется второстепенными членами, не осложняется и выражается словами с абсолютивным значением, с завершённой семантикой, которые представляют собой названия лиц, существ, предметов, явлений, абстрактных понятий.

Сказуемое нераспространённого двусоставного предложения репрезентируется словами, которые не допускают коммуникативного развёртывания высказывания, характеризуются завершёностью семантики и определяют состояние лица; процессуальное состояние предмета; переход из одного состояния в другое; конкретное действие лица как его постоянное занятие, специальность.

Констатировано, что главный член односоставного нераспространённого предложения глагольного строения по форме совпадает с глаголом двусоставного предложения, но объединяет в себе значения логического субъекта и предиката и выражается словоформами, которые самостоятельно способны отобразить соответствующий фрагмент действительности.

Анализ нераспространённых предложений глагольного типа без обязательных присказуемых компонентов засвидетельствовал, что их семантика представляет собой комплекс разных по своей природе семантических составляющих. В семантико-синтаксическом аспекте рассматриваемые единицы имеют определённые дифференциальные признаки, которые вызваны прежде всего особенностями абсолютивных глаголов-сказуемых, которым присуще самодостаточное семантическое наполнение.

Ключевые слова: абсолютивные глаголы, нераспространённое предложение, присказуемые компоненты, художественное произведение.

Синтаксична організація художнього твору залежна від когнітивних механізмів пізнання дійсності письменником. З погляду теоретичної граматики синтаксис і донині потребує ґрунтовного дослідження, що спричинено різноманітністю синтаксичного ранжування реченневих одиниць і неоднозначним та суперечливим трактуванням найважливіших проблем лінгвістики і синтаксичної науки зокрема. На препозиційному рівні об'єктом вивчення синтаксису (поряд із словосполученням) перебуває речення. Прийнято послуговуватися класичним варіантом його дефініції, репрезентованим енциклопедією «Українська мова», де речення визначено так: «основна синтаксична одиниця, що позначає ситуацію (або взаємопов'язані ситуації), вказує на відношення повідомлюваного до дійсності, характеризується неперервністю синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а також є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки» [Українська мова, 2000, с. 509].

У сучасній лінгвістиці проблемам синтаксису присвячено чимало наукових розвідок (див. праці таких граматистів, як І. Вихованець [Вихованець, 1993], К. Городенська [Городенська, 1991], П. Дудик [Дудик, 1999], А. Загнітко [Загнітко, 2011], В. Русанівський [Русанівський, 1971], Ю. Чернобров [Чернобров, 2019], К. Шульжук [Шульжук, 2004] та ін.), проте комплексному дослідженню формально-синтаксичної структури непоширених речень з факультативними, необов'язковими із семантичного погляду конструентами присвячено не так багато праць (згадаймо розвідки Й. Андерша [Андерш, 1987], Л. Дерев'янка [Дерев'янка, 2016], Н. Дзюбишиної [Дзюбишина, 1979]), тому констатуємо потребу в системному вивченні цього явища у вітчизняному мовознавстві. Звідси мета нашої статті – дослідити семантико-граматичну природу явища абсолютності-релятивності дієслова крізь призму формально-синтаксичної структури непоширеного речення.

Як багатомірну одиницю речення розглядають з різних боків, зокрема з формально-синтаксичного (структурного), семантико-синтаксичного (семантичного) й комунікативного.

Аналізуючи речення з погляду його структури (будови), досліджують синтаксичні зв'язки і виділювані на їх основі компоненти речення. «Формально-синтаксична організація конкретних речень у сучасній теорії синтаксису співвідноситься з відповідним формальним реченневим зразком, реченневою моделлю – формально-синтаксичною структурою, структурною схемою» [Вихованець, 1993, с. 54].

Речення як синтаксична одиниця-конструкція складається зі слів і словосполучень. Порівняно з іншими синтаксичними одиницями йому властива більша формальна і значеннева розгалуженість.

Комунікативні особливості речення виявляються в мовленнєвій ситуації, у тексті. Комунікативна організація речення ґрунтується на його актуальному членуванні. Залежно від комунікативного спрямування та інформативної мети висловлення речення поділяється на дві основні частини – тему (дане, основа, відоме) і рему (нове, ядро, повідомлюване). Тема – та частина речення, яка містить відому інформацію, на ній ґрунтується подальше розгортання думки; вона зумовлена ситуацією спілкування чи контекстом (конситуацією) і поєднує дане речення з попереднім. Рема – та частина речення, в якій міститься основний зміст висловлення, його ядро, те нове, що повідомляється в реченні. Актуальне членування речення спирається на смисловий бік речення. Наприклад: “Таратута помітно змінився...” [Гончар, 1989, с. 206], де тема – “Таратута”, рема – “помітно змінився”; “Між мурами заводськими одцвіло життя” [Гончар, 1989, с. 58], де тема – “між мурами заводськими”, рема – “одцвіло життя”. Тому структурний, семантичний і комунікативний аспекти непоширеного речення тісно пов'язані між собою.

У найзагальнішому вигляді речення поділяють з формально-синтаксичного погляду на прості та складні. Формально-синтаксична структура простого речення співвідноситься з його двоскладністю або односкладністю. Двоскладні прості речення мають два головні члени – підмет і присудок, поєднані предикативним зв'язком, наприклад: «– Виходить, *я помилявся?*» [Гончар, 1989, с. 58]; «*Лобода насупився*» [Гончар, 1989, с. 59]; «...*Вони (солов'ї – Л.С., В.С.) не здаються, молодь розгулялась*» [Гончар, 1989, с. 64]; «...*Грона наливаються*» [Гончар, 1989, с. 116]; «*Похмурість не зникає*» [Гончар, 1989, с. 130]; «*Зойк стояв, дрижало все навкруги...*» [Гончар, 1989, с. 131]; «*Буде чистота, впорядкованість, буде бездимність...*» [Гончар, 1989, с. 133]; «*Зачіплянка ожила*» [Гончар, 1989, с. 164]; «...»

Співи не вщухали» [Гончар, 1989, с. 164]; «...*Полуда* з очей *зійшла*» [Гончар, 1989, с. 167]; «...*Старіє* навіть метал. А це (містечтво – Л.С., В.С.) *не старіє*» [Гончар, 1989, с. 189]; «Що-
правда, *зрушення є...*» [Гончар, 1989, с. 201]; «*Рука*, мовляв, ще *не тремтить*» [Гончар,
1989, с. 86]; «Солодко *сплять лицарі*» [Гончар, 1989, с. 146].

Односкладні прості речення мають тільки один головний член, не диференційований на підмет і присудок, як-от: «– *Гляньте!*» [Гончар, 1989, с. 25]; «*Обмислюю*, Вірунько...» [Гончар, 1989, с. 9]; «– *Бачите?*» [Гончар, 1989, с. 31]; «– *Мовчу*» [Гончар, 1989, с. 8]; «*Зго-
риш*, Іване, *кричу*, *рятуйся ж!*» [Гончар, 1989, с. 10]; «*Дмухни...*» [Гончар, 1982, с. 44]; «Дівчинка затялась: *їду*» [Гончар, 1982, с. 48]; «*Стрілятимуть...*» [Гончар, 1982, с. 14]; «...*Хай пасуться!*» [Гончар, 1982, с. 130]; «*Сміютьсяся*» [Гончар, 1989, с. 130]; «*Приходь-
те, не пошкодуйте*» [Гончар, 1989, с. 27]; «...Тут просто *молодієш!*» [Гончар, 1982, с. 288]; «– *Стривайте...*» [Гончар, 1982, с. 243]; «*Звикаєш...*» [Гончар, 1989, с. 103]; «*їдьмо,
їдьмо!*» [Гончар, 1982, с. 310]; «– *Нездужається?*» [Гончар, 1982, с. 21]; «*І не пилося, і не
їлось*» [Гончар, 1989, с. 161]; «...Дороги всі *позамітало...*» [Гончар, 1982, с. 171]; «Тільки
зазоріє...» [Гончар, 1982, с. 235]; «Ще й *не звечоріє...*» [Гончар, 1989, с. 234]; «*Ростіть!* –
сказали, і *треба рости*» [Гончар, 1989, с. 117]; «...*Вечоріло*» [Гончар, 1989, с. 245]; «*Зник-
нути, щезнути!*» [Гончар, 1989, с. 213]; «*Купатись!*» [Гончар, 1989, с. 111].

Особливість формально-синтаксичного аспекту речення полягає також у тому, що «ре-
чення з боку формально-синтаксичної структури автономне й самодостатнє, тобто воно для
визначення синтаксичних зв'язків і реченнєвих компонентів формального типу не потребує
якихось (зовнішніх щодо внутрішньої структури речення) показників» [Вихованець, 1993,
с. 56]. Аналізуючи структуру непоширених речень, під таким кутом зору розглядають
факультативні синтаксичні елементи речення (другорядні члени).

Семантика речення детермінується лексичним наповненням його структури. Преди-
кативний центр непоширених речень дієслівного типу без обов'язкових приприсудкових
компонентів моделюється дієсловами абсолютивної семантики.

Учення про «абсолютивність – релятивність» семантики повнозначного слова має
давні традиції, хоч з огляду на комплексність, різноаспектність підходів до цієї лінгвістичної
категорії воно є порівняно новим. Своім корінням поняття сягає давніх теорій семантики,
граматики, лексикології та лексикографії. Ще в часи Аристотеля було вперше помічено, що
існують дієслова, які завжди супроводжуються в реченні певними словами-додатками. На
початку ХХ ст. автосемантичним-синсемантичним ознакам лексичних одиниць надавали
статусу єдиного, вирішального критерію поділу слів на лексико-граматичні розряди – части-
ни мови (Є. Гуссерль, А. Марті).

У наш час сфера цієї теорії обмежується рамками повнозначних слів: автосеман-
тизм-синсемантизм кваліфікують як одну з диференційних ознак повнозначних слів, яка
виявляється на основі з'ясування їхніх сполучувальних особливостей. Істотно, що в цьо-
му ракурсі науковці акцентують увагу переважно на дієслові. Такі дослідження особливо
активізувалися у зв'язку з розвитком учення про валентність різнорівневих мовних оди-
ниць. У центр уваги перенесено повнозначні слова, особливо дієслова, щодо ступеня
прояву в них ознак автосемантизму, поглиблено розуміння основної характеристики цієї
традиційно усталеної властивості дієслова.

Справді, елементарне порівняння дієслів *тремтїти* («Небо *тремтить* і глибшим
стає щоразу, коли металургійний випліскує заграви, бурхаючи з крутого берега лавою роз-
печених шлаків» [Гончар, 1989, с. 5] і *розшифрувати* («Для неї (ночі – В.С., Л.С.), зачаєної в
бажанні розгадати дивні якісь загадки, *розшифрувати* тайнописи віків, собор ще повен да-
лекому музикою...» [Гончар, 1989, с. 5] засвідчує, що, будучи повнозначними, ці дієслова по-
різному реалізують свою семантику.

Дієслово *тремтїти* відтворює закладений у ньому зміст власним фонемним скла-
дом, а дієслову *розшифрувати* для реалізації семантики потрібен відповідний контекст –
залежні від нього повнозначні слова в певних граматичних формах. Саме ця ознака повно-
значних слів, що виявляється на межі лексикології та граматики, дала підстави вченим провести
внутрішньочастиномовний розподіл повнозначних слів за їх семантико-граматичною природою.

Л.В. Щерба розмежував абсолютивні та відносні значення слів, чеський мовознавець
В. Шмілауер назвав слова з достатнім семантичним наповненням «абсолютивними», а сло-

ва, що потребують поширення іншими лексемами, «релятивними». Г.О. Золотова виділила в повнозначних словах таку специфічну ознаку, як «ступінь семантичного наповнення», на основі якої відбувається градація сили підрядного зв'язку і в такий спосіб формалізується семантична характеристика повнозначного слова. На цій підставі дослідниця виокремила абсолютивні дієслова як такі, що вже на рівні словосполучення виявляють автосемантичну природу, реалізуючи слабкий (факультативний) зв'язок із залежними від них словами.

Питання про склад абсолютивних дієслів та відмежування їх від дієслів релятивної семантики в україністиці спеціально не вивчалось. Щоправда, в 1976 р. було опубліковано статтю Н.Я. Дзюбишиної «Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні» [Дзюбишина, 1979], в якій досить аргументовано проаналізовано багатоаспектну природу українського дієслова щодо виявлення в ньому ознак абсолютивності-неабсолютивності (релятивності). Поділяючи дієслова на автосемантичні (абсолютивні) та синсемантичні (релятивні), дослідниця враховує їх основну ознаку – «семантичну повноту / неповноту», яка проявляє себе передусім в утворенні семантико-синтаксичного предиката. Розгляд деяких аспектів цього явища мовознавці принагідно пов'язували з аналізом формально-граматичної і семантико-синтаксичної будови непоширених речень дієслівної будови без компонентів приприсудкової залежності та семантичної структури елементарних дієслівних речень з одновалентними предикатами, в яких наявна кореляція семантичного предиката дії, стану чи процесу з формально-граматичним присудком, вираженням дієсловом.

В україністиці все більше утверджується підхід до розмежування абсолютивних – релятивних класів дієслівної лексики, який ґрунтується на семантико-синтаксичних властивостях компонентів речення. Не відкидаючи засад формальної граматики, а навпаки, далі розвиваючи й поглиблюючи її основоположні принципи, цей підхід сприяє новому розв'язанню багатьох питань, так чи інакше пов'язаних із семантико-граматичними властивостями дієслова.

Глобальну проблему автосемантиї-синсемантиї, частковим проявом якої є абсолютивність-релятивність семантики повнозначного слова (дієслова), розв'язують у сучасному мовознавстві в розрізі проблем багатоаспектної структури речення, зокрема формально-граматичної, семантико-синтаксичної та власне-семантичної.

У ракурсі таких теорій видається можливим використовувати ознаку «абсолютивність-релятивність» дієслівної семантики як основний критерій поділу дієслів за їх здатністю відкривати позиції для заповнення відповідними компонентами реченнєвої структури.

Формально-граматична (позиційна) структура речення передбачає наявність біля абсолютивних дієслів у відповідній позиції факультативних компонентів причленної чи приреченнєвої залежності, наприклад: «А крізь виноградне листя веранди **сонце сходить** росяно, червоно» [Гончар, 1989, с. 20] [®] Сонце сходить; «...**Дівчата божеволіють** в такі ночі від кохання» [Гончар, 1989, с. 16] [®] Дівчата божеволіють; «Медом акацій **пахне** зачіплянська вуличка **Весела**» [Гончар, 1989, с. 6] [®] Вуличка Весела пахне; «З одного краю селища **сага блищить**, з другого – облуплений **собор біліє**» [Гончар, 1989, с. 5] [®] Сага блищить, собор біліє.

На наш погляд, сама денотативна природа дієслів спричиняє розгляд їх сполучувальних ознак у взаємозв'язку синтагматичного та парадигматичного функціонування в мовній системі. Практично навряд чи можна знайти дієслова, які б не утворювали синтаксичних словосполучень чи сполучень слів на основі поєднання із залежними від них іменниковими або дієслівними словоформами. В.М. Русанівський з цього приводу пише: «...Кожне дієслово у розгорнутій фразі може факультативно керувати іменниками: *біліти від злості, шуміти від вітру* і под.» [Русанівський, 1971, с. 254]. Поєднуваність дієслова з іншими частинами мови, форми поєднання з дієсловом інших слів, що сукупно становлять багатий арсенал диференційних ознак для семантичного поділу дієслівної лексики, дали змогу вченому формалізувати семантичну класифікацію цього найоб'ємнішого класу повнозначних слів і виділити 41 групу дієслів, об'єднаних спільним функціонально-семантичним значенням.

У переважній більшості визначень абсолютивних дієслів виділено такі їхні основні ознаки: 1) абсолютивними є дієслова, що своїм власним фонемним складом реалізують значення; 2) абсолютивність дієслова становить його семантичну ознаку, пізнання якої можливе лише через сполучуваність його з іншими повнозначними елементами мовної структури.

У системі української мови простежуємо значну кількісну перевагу функціонування дієслів, як абсолютивних, так і релятивних, у конструкціях із заповненою придієслівною позицією. Причому така позиція найчастіше прогнозується дієслівною семантикою для обов'язкового заповнення її залежними словами: *доводиться (кому + ким, чим), відчутти (себе + ким, чим), уявлятися (кому + ким, чим), зосереджуватися (на чому), відкривати (що), впроваджувати (що + у що), наполягати (на чому), заповнювати (що + чим)* і т. д. Уже на рівні словосполучення такі дієслова виявляють релятивність семантики. Під час транспонування словосполучень у речення дієслова заповнюють типovu для них позицію присудка, а залежні від них словоформи – позиції, обов'язкові для таких слів.

Традиційно до релятивних зараховують дієслова із сильним керуванням, а ті дієслівні лексеми, що поєднуються із залежними компонентами зв'язком слабкого керування, кваліфікують як абсолютивні. Проте такий підхід до розмежування автосемантичних та синсемантичних дієслів не може повністю відтворити семантико-граматичну природу явища абсолютивності-релятивності дієслова. Звичайно, термін О.М. Пешковського «сильне керування», використаний ним для позначення зв'язку дієслова із залежними формами субстантива, необхідними для завершення вираженого дієсловом змісту, найповніше розкриває поняття обов'язкової сполучуваності. До релятивних дієслів, справді, потрапляють лексеми із сильним керуванням, семантико-граматична природа яких зумовлює появу об'єктного поширювача в певній відмінковій формі, здебільшого у формі знахідного, рідше – родового відмінків. Такі дієслова охоплюють передусім прямо-перехідні одиниці, неавтономність уживання яких було помічено найперше, а також непрямо-перехідні.

Аналіз літератури, що прямо чи побічно стосується проблеми природи абсолютивних дієслів (ширше – автосемантичних повнозначних слів), засвідчує, що основними критеріями відмежування таких дієслів від інших дослідники вважають змістовий (денотативний), граматичний (синтаксичні зв'язки) та характер сполучуваностей із залежними словами чи компонентами в структурі речення. Кожен із цих критеріїв містить диференційні ознаки, які допомагають виділити абсолютивні дієслова як окремий лексико-граматичний розряд дієслівної лексики. Водночас усі вони не позбавлені деяких елементів суб'єктивізму, неточностей, неоднозначної характеристики того чи іншого дієслова в прямому, а особливо – переносному значенні.

Таким чином, базою для утворення формально-граматичної і семантико-синтаксичної структури непоширених речень стали абсолютивні дієслова (дієслова абсолютивної семантики), які своїм внутрішнім потенціалом не прогнозують, не відкривають обов'язкових правобічних позицій для заповнення їх словами-конкретизаторами з об'єктним або обставинним значенням. Співвідношення абсолютивних дієслів з реаліями позамовної дійсності забезпечує їхній власний фонемний склад, оскільки такі дієслова мають достатнє семантичне наповнення. За комунікативної необхідності абсолютивні дієслова можуть поширюватися залежними від них словами, але це не обов'язково, оскільки дієслівна ознака, що її передає абсолютивна лексема, є семантично завершеною.

Список використаної літератури

- Андерш, Й. (1987). *Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською*. Київ: Наукова думка.
- Вихованець, І.Р. (1993). *Грамматика української мови. Синтаксис*. Київ: Либідь.
- Гончар, О. (1989). *Собор*. Київ: Дніпро.
- Гончар, О. (1982). *Твоя зоря*. Київ: Дніпро.
- Городенська, К.Г. (1991). *Деривація синтаксичних одиниць*. Київ: Наукова думка.
- Дерев'янку, Л.І. (2016). Особливості функціонування обов'язкових і факультативних атрибутів вів у корелятивах із семантикою неозначеної часової попередності. *Лінгвістичні дослідження*, 44, 38–45.
- Дзюбишина, Н. (1979). Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні. Г.М. Колесник (Відп. ред.), *Організація тексту (Грамматика і стилістика)* (с. 5–13). Київ: Наукова думка.
- Дудик, П.С. (1999). *Із синтаксису простого речення*. Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського.

Загнітко, А.П. (2011). *Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис*. Донецьк: ВКФ БАО.

Русанівський, В.М. (1971). *Структура українського дієслова*. Київ: Наукова думка.

Русанівський, В.М., Тараненко, О.О., Зяблюк, М.П. (Ред.). (2000). *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана.

Хайдер, Є.М. (2015). Синтаксична організація творів як ідіостильова текстова стратегія Г. Гессе в світлі транслатології. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*, 27, 438–448.

Чернобров, Ю. (2019). *Історія синтаксичних термінів української мови: ХІХ – перша половина ХХ ст.* Київ: Наукова думка.

Шульжук, К.Ф. (2004). *Синтаксис української мови*. Київ: Академія.

ABSOLUTE VERBS AS A SUBSTRATE OF FORMAL-GRAMMATICAL AND SEMANTIC-SYNTACTICAL STRUCTURES OF UNEXTENDED SENTENCES

Liudmyla V. Suprun, "KROK", University (Ukraine)

e-mail: lvsuprun@ukr.net

Volodymyr M. Suprun, Vasyl' Stus Donetsk National University (Ukraine)

e-mail: vsuprun@i.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-16

Key words: *absolute verbs, uncommon sentence, predicate components, work of art.*

The main thesis of the article is that the semantics of a sentence is determined by the lexical content of its structure. *The main goal* of the study is to analyze the predicative center of unextended verb sentences without obligatory predicate components, which is modeled by verbs of absolute semantics. We will try to solve the following problems: 1) to find out the role of absolute verbs in the mechanisms of formation and implementation of unextended verb sentences; 2) to identify the main parameters of the formal-grammatical structure of unextended constructions; 3) to analyze the features of semantic-syntactic organization of unextended sentences.

In research we use the *methods* of linguistic analysis, they are descriptive (in considering the phenomena of one level), comparative (analyzing the components of different levels to identify interlevel relationships), statistical calculations and quantitative characteristics, interpretive analysis (interpretation of semantics of certain syntactic units), transformation (transformation of a certain syntactic structure in order to characterize it). It was found that the main criteria for distinguishing absolute verbs from others are: semantic (denotative), grammatical (syntactic connections) and the nature of connections with dependent words or components in the sentence structure.

The basis for the formation of formal-grammatical and semantic-syntactic structure of unextended sentences are absolute verbs, which by their internal potential do not predict, do not open the obligatory right-hand positions to fill them with words with objective or circumstantial meaning. The correlation of absolute verbs with the realities of extralinguistic reality provides their own phonemic composition because such verbs have a sufficient semantic content. If necessary, absolute verbs can be extended by dependent words, but this is not necessary, because the verb feature conveyed by the absolute token is semantically complete.

It is observed that the subject of an unextended two-member sentence verb is not explained by secondary members, is not complicated and is expressed by the words with absolute meaning, with complete semantics, which are the names of persons, beings, objects, phenomena, abstract concepts.

The predicate of an unextended two-member sentence is represented by words that do not allow communicative development of the statement, are characterized by complete semantics and mean the state of the person; procedural state of the subject; transition from one state to another; specific action of a person as his permanent occupation, specialty.

It is stated that the main member of an unextended one-member verb sentence coincides in form with the predicate of a two-member sentence but combines the meaning of a logical subject and a predicate and is expressed by word forms that are able to reflect the corresponding fragment of reality.

Analysis of unextended verb sentences without the obligatory predicate components showed that their semantics is a complex of semantic components of different nature. In the semantic-syntactic aspect,

the considered units have certain differential features, which are caused primarily by the peculiarities of absolute predicate verbs, which are characterized by self-sufficient semantic content.

The results of our scientific research are designed to help solve certain issues of syntax of modern Ukrainian literary language. Research materials can be used in teaching university courses “Modern Ukrainian literary language”, “Stylistics of the Ukrainian language”, “History of Ukrainian literary language”, “History of Ukrainian literature of the 20th century”, as well as in the process of creating works on the life and works of Oles Honchar.

References

Andersh, Y. (1987). *Typolohiya prostykh diyestivnykh rechen' u ches'kiy movi v zistavlenni z ukrayins'koyu* [Typology of simple verb sentences in the Czech language in comparison with Ukrainian]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 140 p.

Chernobrov, Y. (2019). *Istoriya syntaksychnykh terminiv ukrayins'koyi movy: - persha polovyna XX st.* [History of syntactic terms of the Ukrainian language: 19th - first half of the 20th century]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 182 p.

Derev'yanko, L.I. (2016). *Osoblyvosti funktsionuvannya obov'yazkovykh i fakultatyvnykh atrybuty viv u korelyatyvakh iz semantykoyu neoznachenoyi chasovoyi poperednosti* [Peculiarities of functioning of obligatory and optional attributes were correlated with the semantics of indefinite temporal precedence]. *Linhvistychni doslidzhennya* [Linguistic Research], issue 44, pp. 38-45.

Dudyk, P.S. (1999). *Iz syntaksysu prostoho rechennya* [From the syntax of a simple sentence]. Vinnytsya, Vinnyts'ky derzh. ped. un-tu im. Mykhayla Kotsyubyns'koho Publ., 297 p.

Dzyubys'hyna, N. (1979). *Rol' avtosemantychnykh i synsemantychnykh diyestiv u rechenni* [The role of autosemantic and synsemantic verbs in a sentence]. In Kolesnik, G.M. (ed.) *Orhanizatsiya tekstu (Hramatyka i stylistyka)*. [Text organization (Grammar and stylistics)]. Kyiv, Naukova dumka Publ., pp. 5-13.

Honchar, O. (1982). *Tvoya zorya* [Your dawn]. Kyiv, Dnipro Publ., 374 p.

Honchar, O. (1989). *Sobor* [Cathedral]. Kyiv, Dnipro Publ., 270 p.

Horodens'ka, K.H. (1991). *Deryvatsiya syntaksychnykh odynyt's'* [Derivation of syntactic units]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 191 p.

Khayder, Y.M. (2015). *Syntaksychna orhanizatsiya tvoriv yak idiostyl'ova tekstova stratehiya H. Hesse v svitli translatolohii* [Syntactic organization of works as an idiostyle text strategy of G. Hesse in the light of translatology]. *Problemy semantky, prahmatyky ta kohnityvnoyi linhvistyky* [Problems of semantics, pragmatics and cognitive linguistics], issue 27, pp. 438-448.

Rusanivs'kij, V.M., Taranenko, O.O., Zjabljuk, M.P. (Eds). (2000). *Ukrayins'ka mova: Entsyklopediya* [Ukrainian Language: Encyclopedia]. Kyiv, Ukrayinska entsyklopediya im. M.P. Bazhana Publ., 752 p.

Rusanivs'kyi, V.M. (1971). *Struktura ukrayins'koho diyesslova* [The structure of the Ukrainian verb]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 310 p.

Shulzhuk, K.F. (2004). *Syntaksys ukrayins'koyi movy* [Syntax of the Ukrainian language]. Kyiv, Akademiya Publ., 408 p.

Vykhovanets', I.R. (1993). *Hramatyka ukrayins'koyi movy. Syntaksys* [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv, Lybid Publ., 368 p.

Zahnitko, A.P. (2011). *Teoretychna hramatyka suchasnoyi ukrayins'koyi movy. Morfolohiya. Syntaksys* [Theoretical grammar of the modern Ukrainian language. Morphology. Syntax]. Donetsk, VKF BAO Publ., 992 p.

Одержано 2.06.2021.

УДК 81'23+811.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-17

Т.Є. ХРАБАН,

*кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри іноземних мов*

Військового інституту телекомунікацій та інформатизації (м. Київ)

ПСИХОАНАЛІТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ДИСКУРСУ

Мета статті – обґрунтувати методологічний орієнтир використання психоаналітичної інтерпретації в стратегії дослідження сучасного українського неінституційного військового дискурсу в інтернет-просторі. Для досягнення поставленої мети в роботі використано загальнонаукові методи дослідження: аналіз, класифікація, *систематизація*, пояснення. Визначальним для дослідження українського неінституційного військового дискурсу стає використання психоаналітичної інтерпретації як наукового методу психоаналізу. У психоаналітичній інтерпретації реалізується особлива пізнавальна установка, найбільш характерними рисами якої є акцентуація смислів і допущення самодостатності переживання, або досвіду. Психоаналітична інтерпретація включає в себе два етапи – розуміння і пояснення розуміння. Розуміння передбачає здатність дослідника усвідомлювати соціально-психологічні характеристики особистості (групи) і потребує знання специфіки служби (роботи) учасників цих груп, що корелює з військовою сферою. На другому етапі – пояснення розуміння – сплановані або вчинені дії розглядаються в ракурсі причинності, тобто вони аналізуються через призму мотивації. Пояснення вважається правильним, якщо причини (стимули), зазначені в поясненні, не тільки існували, але ще й були продуктивними. Причому пояснення розуміння являє собою не просто формальний (механічний) процес пошуку мотивації, а й включає в себе оцінку. Можлива презентація в інтернет-комунікації українського неінституційного військового дискурсу у вигляді оповідань, які характеризуються експресивністю композиції, наявністю описів, роздумів, відступів, а також у вигляді військово-поетичної творчості учасників операції Об'єднаних сил, потребує звернення до певного комплексу психоаналітичних літературознавчих розвідок методологічного характеру. У такому випадку психоаналіз акцентує увагу на закладеній у тексті символіці несвідомого, універсальних смислах і психологічних механізмах, які є важливим матеріалом для аналізу сукупності похідних психологічних змістів. Утворившись за рахунок поєднання різних видів дискурсів, сучасний український неінституційний військовий дискурс потребує для свого аналізу особливого методологічного інструментарію, від правильного вибору якого значною мірою залежить успіх у реалізації поставленого завдання дослідження. Акцент на психологічних особливостях мовця, тобто включення до аналізу мовної особистості факторів широкого діапазону – психологічних, ментальних, прагматичних тощо потребує використання в стратегії дослідження психоаналітичної інтерпретації як наукового методу психоаналізу.

Ключові слова: психоаналіз, неінституційний військовий дискурс, інтернет-комунікація.

Цель статьи – обосновать методологический ориентир использования психоаналитической интерпретации в стратегии исследования современного украинского неинституционального военного дискурса в интернет-пространстве. Для достижения поставленной цели в работе использовались общенаучные методы исследования: анализ, классификация, систематизация, объяснение. Определяющим для исследования украинского неинституционального военного дискурса становится использование психоаналитической интерпретации как научного метода психоанализа. В психоаналитической интерпретации реализуется особая познавательная установка, наиболее характерными чертами которой являются акцентуация смыслов и допущение самодостаточности переживания или опыта. Психоаналитическая интерпретация включает два этапа – понимание и объяснение понимания. Понимание предполагает способность исследователя осознавать социально-психологиче-

ские характеристики личности (группы) и требует знания специфики службы (работы) участников этих групп, которая коррелирует с военной сферой. На втором этапе – объяснение понимания – спланированные или совершенные действия рассматриваются в ракурсе причинности, то есть они анализируются через призму мотивации. Объяснение считается правильным, если причины (стимулы), указанные в объяснении, не только существовали, но и были продуктивными. Причем объяснение понимания представляет собой не просто формальный (механический) процесс поиска мотивации, но и включает в себя оценку. Возможная презентация в интернет-коммуникации украинского неинституционального военного дискурса в виде рассказов, которые характеризуются экспрессивностью композиции, наличием описаний, размышлений, отступлений, а также в виде военно-поэтического творчества участников операции Объединенных сил, требует обращения к определенному комплексу психоаналитических литературоведческих исследований методологического характера. В таком случае психоанализ акцентирует внимание на заложенной в тексте символике бессознательного, универсальных смыслах и психологических механизмах, которые являются важным материалом для анализа совокупности производных психологических смыслов. Образовавшись за счет сочетания различных видов дискурсов, современный украинский неинституциональный военный дискурс требует для своего анализа особого методологического инструментария, от правильного выбора которого в значительной степени зависит успех реализации поставленной задачи исследования. Акцент на психологических особенностях говорящего, то есть включение в анализ языковой личности факторов широкого диапазона – психологических, ментальных, прагматических и т. д. требует использования в стратегии исследования психоаналитической интерпретации как научного метода психоанализа.

Ключевые слова: психоанализ, неинституциональный военный дискурс, интернет-коммуникация.

Постановка проблеми. У зв'язку з дослідженням психолінгвістикою широкого діапазону мовленнєвої діяльності і мовної поведінки людини, вона вторгається в інші, прикордонні сфери, такі як когнітивна психологія, психологія пам'яті, соціолінгвістика, нейрофізіологія, клінічна психологія тощо. Співвідношення об'єкта, предмета і методів у психолінгвістиці дозволяє віднести її до комплексних наук – «об'єкт цього наукового знання співвідноситься з об'єктом лінгвістики, а предмет і методологія співвідносяться з психологією, тому що психолінгвістика спрямована на вивчення появи, функціонування та загальної структури психічного відображення реальності» [Хороших, 2018]. Особливий інтерес для дослідження у сфері психолінгвістики становить неінституційний військовий дискурс як «особливий вид організації військового дискурсу, що містить емоційно-оцінну, розмовно-побутову інтерпретацію військових подій, реалій і осіб, і який характеризується активною суб'єктивної комунікативної інтеракцією» [Уланов, 2014]. В інтернет-комунікації дискурсивні засади неінституційного військового дискурсу інтегрувалися з експресивністю, виразністю онлайн-дискурсу. Утворившись за рахунок поєднання різних видів дискурсів, неінституційний військовий дискурс набув в інтернет-комунікації цілісну форму з особливими характеристиками, що вказує на його відмінність від інших типів дискурсу [Т. Khraban, I. Khraban, 2019]. Оскільки «дискурс дає можливість підключати до аналізу мовної особистості фактори широкого діапазону: ментальні, психологічні, прагматичні та інші» [Шаховский, 1998], а також з огляду на поширення українського неінституційного військового дискурсу в інтернет-просторі, актуальності набуває залучення до його аналізу методів суміжних дисциплін – дослідження військового дискурсу стає міждисциплінарним, причому міждисциплінарні дослідження не становлять гомогенну суміш різнопланових і різнорівневих знань, а взаємно доповнюють один одного. У цьому контексті можна говорити про екстраполяцію в процедуру дослідження неінституційного військового дискурсу методу психоаналітичної інтерпретації як певного «case study», коли концептуальні та методологічні напрацювання у сфері психоаналітичних досліджень, доповнюючи вже існуючі, являють собою зразок ситуаційних досліджень в галузі соціально-гуманітарних наук [Доброродний, 2009, с. 153]. У психоаналітичній інтерпретації реалізується особлива пізнавальна установка, найбільш характерними рисами якої є акцентуація смислів і допущення самодостатності переживання, або до свідку. Незважаючи на те, що за своєю «стилістикою мислення» психоаналітична інтерпретація близька феноменологічному і герменевтичному підходам, у ній пропонуються оригінальні прийоми роботи зі смислами, які дозволяють засобами символічної мови осмислити структуру і динаміку глибинних шарів переживання і «тим самим підійти до опису

того в психіці, що є недоступним для класичної об'єктивістської методології» [Бусыгина, 2012, с. 80]. Таким чином, актуальність статті підтверджується необхідністю пошуку більш результативних методів дослідження неінституційного військового дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емпіричний потенціал психоаналізу все частіше залучається в процедуру дослідження лінгвістики, яка на різних теоретичних і методологічних рівнях прагне комбінувати власне лінгвістичні й екстралінгвістичні методи дослідження, що створює умови для розмивання межі між ними. Включення психоаналізу в контекст інтегральних досліджень поставило перед лінгвістами завдання вивчення методологічних особливостей психоаналізу як дослідницької стратегії. Для підготовки цієї статті значущими є наукові праці В. Денисова [Денисов, 2016] (охарактеризовано витоки формування і розвитку основних ідей і психоаналітичної термінології; розглянуто інтелектуально-психологічний контекст термінології); В. Литвинського [Литвинский, 2014], Н. Бусигіної [Бусыгина, 2012] (проаналізовано методологічні особливості психоаналітичної інтерпретації як дослідницької стратегії). Можлива презентація в інтернет-комунікації українського неінституційного військового дискурсу у вигляді оповідань, які характеризуються експресивністю композиції, наявністю описів, роздумів, відступів, а також у вигляді військово-поетичної творчості учасників операції Об'єднаних сил, потребує звернення до певного комплексу психоаналітичних літературознавчих розвідок методологічного характеру. В такому випадку психоаналіз акцентує увагу на закладеній у тексті символіці несвідомого, універсальних смислах і психологічних механізмах, які є важливим матеріалом для аналізу сукупності похідних психологічних змістів. Застосування методологічних інновацій у руслі психоаналітичного підходу для вирішення конкретних завдань у літературознавстві та критиці знайшло своє відображення в працях С. Натяжко [Натяжко, 2015] (здійснено спробу аналізу ефективності психоаналітичної методології в літературознавстві); І. Іглицької [Иглицкая, 2016] (охарактеризовано метод аналізу художнього твору з точки зору психоаналітичної теорії сновидінь Фрейда); А. Печарського [Печарский, 2008] (описано генезис, проблематику, нові перспективи методики психоаналітичної літературної інтерпретації в Україні); Б. Паріс [Paris, 2017] (розглянуто питання психологізму і його форм прояву в літературі взагалі, і в творчості окремо взятих письменників); Х. Баклі [Buckley, 2015], А. Контарелло [Contarello, 2008], Г. де Джорджіо [Giorgio, 2018], Н. Хедарізаде [Heidarizadeh, 2015], Е. Шпіц [Spitz, 2017] (доведено, що психологія може отримувати корисну інформацію з аналізу літературних текстів, а також давати нові способи вивчення самих текстів) тощо. У цій статті вперше зроблено спробу обґрунтувати необхідність залучення емпіричного потенціалу психоаналізу для дослідження українського неінституційного військового дискурсу в інтернет-просторі. Наукова цінність статті полягає в уточненні методологічних орієнтирів психолінгвістики як засобу пізнання мовної свідомості в лінгвокультурному, етнолінгвістичному, гендерному та інших напрямках.

Мета статті – обґрунтувати методологічний орієнтир використання психоаналітичної інтерпретації в стратегії дослідження сучасного українського неінституційного військового дискурсу в інтернет-просторі.

Матеріали і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використовувалися загальнонаукові методи дослідження: аналіз, класифікація, систематизація, пояснення.

Виклад основного матеріалу. Психоаналіз визначається як спосіб дослідження психічних процесів [Фрейд, 2016], спрямований на вивчення символічного простору, важливість якого в житті індивідуума проявляється не стільки в тому, що кожен з нас вміє користуватися символами, скільки в тому, що все життя людини є маніфестацією сенсу. І основним (хоча і не єдиним) інструментом такого вираження є мова [Литвинский, 2014, с. 45]. Несвідоме як функціональний компонент психіки, інстанція, що протистоїть свідомості і доповнює її [A.S. Reber, Allen, E.S. Reber, 2009] виступає складним і динамічним феноменом, що вимагає для свого дослідження нового підходу, за якого «найбільш важливим і цікавим є не стільки лексичне значення, скільки взаємозв'язок різних рівнів комунікації» [Литвинский, 2014, с. 48]. Засновник психоаналізу З. Фрейд, обговорюючи техніку інтерпретації сновидінь, запропонував робити те саме, що робить людина, коли прислухається до розмови, яка важлива для неї, але вона майже нічого не може дочути – тоді важливим є пере-

хід від встановлення того, що «в цьому щось є», до визначення самої предметної сфери змісту цього вислову [Цит. за Emmett, Veeder, 2001]. У прикладному аспекті психоаналізу «ідеї і методи, що були реалізовані в психотерапевтичній практиці і які зазнали філософського осмислення, проєктуються на проблемне поле соціальних і гуманітарних наук, підтверджуючи евристичний потенціал психоаналізу» [Добrorодний, 2009, с. 153]. Широке коло сфер пізнання, де задіяно психоаналіз – природничо-наукові (медицина) і гуманітарні (психологія), прикладні дисципліни (психотерапія) і філософсько-світоглядні дослідження [Добrorодний, 2009, с. 151], робить актуальним звернення до психоаналізу з метою психолінгвістичних розвідок в інтернет-просторі, у тому числі для дослідження українського неінституційного військового дискурсу в структурі інтернет-комунікації. Визначальним стає використання психоаналітичної інтерпретації як наукового методу психоаналізу. Психоаналітична інтерпретація включає в себе два етапи – розуміння і пояснення розуміння [Martin, 1990]. Розуміння передбачає здатність дослідника усвідомлювати соціально-психологічні характеристики особистості (групи). У контексті дослідження українського неінституційного військового дискурсу в структурі інтернет-комунікації мова йде про групи (спільноти), мета яких – об'єднати військових і дати їм можливість взяти участь в обговоренні питань, які є насущними для військових: «Military service – Військова служба», «Збройні Сили України», «Вірши АТО. Солдат», «Пісні, народжені в АТО», «Братство силових структур України», «Спілка учасників АТО України» та ін. Розуміння як складова психоаналітичної інтерпретації потребує знання специфіки служби (роботи) учасників цих груп, що корелює з військовою сферою життя суспільства і має такі особливості: у військовій сфері зайнято велику кількість спеціально підготовлених людей, які мають стосунок до військової справи; створення і функціонування військової сфери підпорядковано основним політичним цілям держави, головною з яких є забезпечення мирного розвитку країни і її національної безпеки; вона передбачає у своєму функціонуванні використання державою в потенційній або реалізованій формі військової могутності країни і регулюється у вигляді військової політики на основі військово-доктринальних установок і певної нормативно-правової бази; вона являє собою відносно закриту систему, що пов'язано з об'єктивною необхідністю збереження державної і військової таємниці в інтересах забезпечення безпеки країни [Бернацких, 2015, с. 82]. Таким чином, розуміння потребує врахування специфіки форми активного відображення в психіці суб'єкта (групи) об'єктивної дійсності. Розуміння часто пов'язано з певним «описом» сутності людини і суспільства. Шляхом пояснення дослідник намагається на науковій основі дати раціональне і логічне тлумачення думок, дій і вчинків суб'єкта (групи).

На другому етапі – поясненні розуміння – сплановані або вчинені дії розглядаються в ракурсі причинності, тобто вони аналізуються через призму мотивації. Пояснення вважається правильним, якщо причини (стимули), зазначені в поясненні, не тільки існували, але ще і були продуктивними. Причому пояснення розуміння являє собою не просто формальний (механічний) процес пошуку мотивації, а й включає в себе оцінку [Бернацких, 2015; Keil, 2006]. Використання психоаналітичної інтерпретації при дослідженні складних, системних об'єктів, що включають в себе як елемент людину, дозволяє значно розширити діапазон дослідження: «психоаналітична інтерпретація розкриває багаторівневу структуру детермінант людського існування, підкреслює епістемологічну важливість унікальних умов існування об'єкта, що аналізується, його суб'єктивних, внутрішніх закономірностей, обумовлених особистісними переживаннями і оцінками, підкреслює принципову важливість динамічних характеристик системи, важливість її комплексного аналізу» [Добrorодний, 2009, с. 166–167].

Для інтернет-простору характерні різні форми міждискурсивної взаємодії, під якою розуміється «процес взаємовпливу дискурсів, що визначається паралельним розвитком і апропріацією окремих дискурсивних елементів, інтерференцією як формою впливу базового дискурсу, контамінацією як злиттям дискурсів на певному етапі і зворотним впливом з боку дискурсів у новій соціокультурній ситуації» [Соколова, 2014, с. 7]. Так, сучасний український неінституційний військовий дискурс часто інтегрується з іншими видами дискурсу, основними відмітними рисами яких є їх насиченість емоційно-експресивними компонентами, а саме з художнім і поетичним. Тому при визначенні

стратегії дослідження вважаємо за доцільне звернутися до методу психоаналітичної інтерпретації, що використовується при аналізі художньої літератури. Б. Паріс стверджує, що існує взаємозалежний зв'язок між психоаналізом і літературним поданням описуваних явищ. Взяті разом теорія і література пропонують набагато більш складне розуміння людського досвіду, ніж самі по собі. Вчений і письменник часто мають справу з одними і тими ж явищами, але розуміння письменником психологічного процесу має більш конкретний та інтуїтивний характер. Література може описати людську природу краще, ніж психоаналітичні теорії, оскільки творчість – це продукт психічного процесу, відмітний від того, який дає аналітика, і він робить доступним інший вид знань [Paris, 2017]. При цьому важливою метою психоаналітичної інтерпретації є виявлення того, які архетипи є домінуючими в особистості, діяльності, Я-концепції військових і проєктуються як прояв їхніх особистих уподобань і резонансу. У цьому аспекті метод психоаналітичної інтерпретації ґрунтується на теорії архетипів, яка була спочатку запропонована К. Юнгом. Психоаналітик стверджував, що існує набір універсальних тем і мотивів, які він назвав архетипами, або диспозиціями в колективному несвідомому, які формують образи у свідомості [Jung, 1968]. Кожного разу, коли ми бачимо реальну людину, стикаємося з будь-якою ситуацією або подією, у нас виникають потужні архаїчні образи, що спливають з колективного несвідомого. Ці образи викликають сильну емоційну реакцію, яка може бути незрозумілою для суб'єкта [Schlegel, Hick, King, Arndt, 2011]. Засновники сучасних теорій архетипів стверджують, що результатом емоційної реакції, що виникає при зустрічі з архетипним образом, є безумовне усвідомлення важливості цього персонажа, причому архетипічні моделі передаються шляхом культурної трансмісії, а не біологічним шляхом, як спочатку стверджував Юнг [Guo, Ma, 2018; McAdams, 2008]. Аналіз феномена архетипу стосовно індивідуальних уподобань щодо архетипних персонажів і мотивів у сучасному українському неінституційному військовому дискурсі неможливий без звернення до неоархетипної теорії «резонансу» [Faber, Mayer, 2009]. У неоархетипній теорії акцентується реакція людини на архетип, яка інспірує розсіяну, але сильну емоційну та афективну реакцію. Ця реакція характеризується в основному як суміш інтересів і симпатій, які називаються «резонанс». Резонанс може бути охарактеризований шляхом опису зміни настрою людини в перебігу експерименту, під час якого на екрані показують гіпотетичний сюжет за участю архетипічних фігур, які втілені в телевізійних персонажах, або експерименту, в якому аналізуються особливості реагування його учасників на будь-який культурний патерн, наприклад, пісню або твір мистецтва. М. Фабер і Дж. Майер відзначають, що резонанс на архетипи, так само, як інтерпретація людиною життєвих подій, має не статичний, а динамічний характер: «так само, як переваги в медіа змінюються і диверсифікують, резонанс людини на будь-який культурний стимул може з часом змінитися» [Faber, Mayer, 2009, p. 10].

Висновки. Утворившись за рахунок поєднання різних видів дискурсів, сучасний український неінституційний військовий дискурс потребує для свого аналізу особливого методологічного інструментарію, від правильного вибору якого значною мірою залежить успіх у реалізації поставленого завдання дослідження. Акцент на психологічних особливостях мовця, тобто включення до аналізу мовної особистості факторів широкого діапазону – психологічних, ментальних, прагматичних тощо, потребує використання в стратегії дослідження психоаналітичної інтерпретації як наукового методу психоаналізу. Можлива презентація українського неінституційного військового дискурсу в інтернет-комунікації у вигляді оповідань, що характеризуються експресивністю композиції, наявністю описів, роздумів, відступів, а також у вигляді військово-поетичної творчості учасників операції Об'єднаних сил, потребує звернення до певного комплексу психоаналітичних літературознавчих розвідок методологічного характеру. У такому випадку психоаналітична інтерпретація спрямована на виявлення закладеної в тексті символіки несвідомого, універсальних смислів і психологічних механізмів.

Важливим для розуміння евристичного потенціалу психоаналізу слід вважати використання психоаналітичної інтерпретації з метою дослідження специфіки формування особистості лідера у військовому середовищі, що на **перспективу** може стати предметом розгляду у подальших наукових розвідках.

Список використаної літератури

- Бернацких, И.В. (2015). Военная сфера общества и пути ее развития. *Власть*, 22 (9), 82–87.
- Бусыгина, Н.П. (2012). Психоаналитическая интерпретация как исследовательская стратегия. *Консультативная психология и психотерапия*, 4, 60–84.
- Денисов, В.А. (2016). Психоаналитический подход к лексическому значению слова. *Психология и психотехника*, 12 (99), 998–1010. DOI: 10.7256/2070-8955.2016.12.23178.
- Доброродний, Д.Г. (2009). Психоанализ как методологический проект в социально-гуманитарном познании. *Теоретический журнал «Credo new»*, 2, 150–168.
- Иглицкая, И.М. (2016). Художественное произведение с точки зрения психоаналитической теории сновидений Фрейда – к вопросу о методе анализа. *Психолог*, 6, 65–88.
- Литвинский, В.М. (2014). Психоанализ и язык. *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Серия 6: Философия. Культурология. Право. Международные отношения*, 4, 43–49.
- Наташко, С.М. (2015). Психоаналітичні дослідження в сучасному українському літературознавстві. *Питання літературознавства*, 91, 220–233.
- Печарський, А. (2008). Методика психоаналітичної літературної інтерпретації в Україні: генезис, проблематика, нові перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 44 (1), 248–254.
- Соколова, О.В. (2014). *Типология дискурсов активного воздействия: поэтический авангард, реклама и PR*. Москва: Гнозис.
- Уланов, А.В. (2014). *Военный дискурс русского языка XIX – начала XX в. в спектре языковой эволюции*. Омск: Литера.
- Фрейд, З. (2016). *Психоанализ творчества. Леонардо да Винчи, Микеланджело, Достоевский*. Москва: Алгоритм.
- Хороших, П.П. (2018). Психолінгвістика: от отдельного направления к полинаучному знанию. *Филология: научные исследования*, 3, 231–236. DOI: 10.7256/2454-0749.2018.3.22196.
- Шаховский, В. (1998). Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации. *Филологические науки*, 2, 43–47.
- Buckley, C.G. (2015). Psychoanalysis, “Gothic” Children`s Literature, and the Canonization of Coraline. *Children`s Literature Association Quarterly*, 40 (1), 58–79. DOI: 10.1353/chq.2015.0008.
- Contarello, A. (2008). Social Psychology and Literature: Toward Possible Correspondence. In: T. Sugiman, K.J. Gergen, W. Wagner, Y. Yamada (Eds.), *Meaning in Action. Constructions, Narratives, and Representations* (303–325). Tokyo: Springer. DOI: 10.1007/978-4-431-74680-5_18.
- Emmett, P.J., Veeder, W. (2001). Freud in Time: Psychoanalysis and Literary Criticism in the New Century. *Annual of Psychoanalysis*, 29, 201–235.
- Faber, M.A., Mayer, J.D. (2009). Resonance to archetypes in media: There`s some accounting for taste. *Journal of Research in Personality*, 43 (3), 307–322. DOI: 10.1016/j.jrp.2008.11.003.
- Giorgio, DeG. (2018). Literature and Psychoanalysis: two lenses upon the primary scene. *PsicoArt – Rivista on Line di Arte e Psicologia*, 8 (8), 107–116. DOI: 10.6092/issn.2038-6184/8064.
- Guo, A., Ma, J. (2018). Archetype-Based Modeling of Persona for Comprehensive Personality Computing from Personal Big Data. *Sensors*, 18 (3), 684–708. DOI: 10.3390/s18030684.
- Heidarzadeh, N. (2015). The Significant Role of Trauma in Literature and Psychoanalysis. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 192, 788–795. DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.06.093.
- Jung, C.G. (1968). *The archetypes and the collective unconscious* (R.F. Hull, trans.). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Keil, F.C. (2006). Explanation and Understanding. *Annual Review of Psychology*, 57, 227–254. DOI: 10.1146/annurev.psych.57.102904.190100.
- Khraban, T., Khraban, I. (2019). Cognitive and Pragmatic Features of the Ukrainian Army Humorous Discourse in Social Media. *East European Journal of Psycholinguistics*, 6 (2), 21–31. DOI: 10.5281/zenodo.3637710.
- Martin, R. (1990). G.H. von Wright on Explanation and Understanding: An Appraisal. *History and Theory*, 29 (2), 205–233. DOI: 10.2307/2505226.

McAdams, D.P. (2008). Personal narratives and the life story. In O.P. John, R.W. Robins, L.A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (242–262). New York, London: Guilford Press.

Paris, B.J. (2017). *A Psychological Approach to Fiction Studies in Thackeray, Stendhal, George Eliot, Dostoevsky, and Conrad*. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9781315083261.

Reber, A.S., Allen, Rh., Reber, E.S. (2009). *The Penguin Dictionary of Psychology*. 4th ed. London; New York: Penguin.

Schlegel, R.J., Hick, J.A., King, L.A., Arndt, J. (2011). Feeling Like You Know Who You Are: Perceived True Self-Knowledge and Meaning in Life. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37 (6), 745–756. DOI: 10.1177/0146167211400424.

Spitz, E.H. (2017). On not introducing psychoanalysis and literature. *Psychoanalytic Psychology*, 34 (2), 235–238. DOI: 10.1037/pap0000056.

PSYCHOANALYTIC INTERPRETATION AS A RESEARCH METHOD FOR STUDYING MILITARY DISCOURSE

Tatyana E. Khraban, Military Institute of Telecommunications and Information Technologies (Ukraine)

E-mail: Xraban.Tatyana@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-17

Key words: *psychoanalysis, psycholinguistics, Internet communication, methodological guideline.*

The *aim* of the article is to substantiate the methodological guideline of using psychoanalytic interpretation in the research strategy of modern Ukrainian non-institutional military discourse on the Internet communication. *Materials & methods.* General scientific research methods: analysis, classification, systematization, explanation were used to achieve the goal. *Results and discussions.* The use of psychoanalytic interpretation as a scientific method of psychoanalysis becomes crucial for the study of Ukrainian non-institutional military discourse. Psychoanalytic interpretation focuses on accentuation of senses and the assumption of self-sufficiency experience. Psychoanalytic interpretation includes two stages: understanding and explanation. Understanding involves the researcher's ability to understand the individual (group) socio-psychological characteristics and requires knowledge of the service condition features, which are military-related for these group members. On the second stage (the explanation of understanding) planned or committed actions are considered in the perspective of causality, i. e. they are analyzed through the prism of motivation. An explanation is considered to be correct if the reasons (incentives) emphasized in the explanation not only existed, but were also productive. Moreover, the explanation is not just a formal (mechanical) process of finding motivation, but also includes assessment. Possible presentation of Ukrainian non-institutional military discourse in the Internet communication in the form of stories, descriptions, reflections, digressions characterized by expressive composition as well as in the form of military poetry of the participants of Joint Forces operation, requires recourse to psychoanalytic literary studies. In this case, psychoanalysis focuses on the symbolism of the unconscious, universal meanings and the psychological mechanisms manifestation that are important material for the study. *Conclusions.* Formed by a combination of different types of discourses modern Ukrainian non-institutional military discourse needs a special methodological tool for its analysis. The research task success significantly depends on the correct choice of methods. The emphasis on the psychological features of the speaker, i.e. the inclusion of a wide range of factors: psychological, mental, pragmatic etc. in the linguistic personality analysis requires the use in the research strategy of psychoanalytic interpretation as a scientific method of psychoanalysis.

References

Bernaczki, I.V. (2015). *Voennaya sfera obshchestva i puti ee razvitiya* [The military sphere of society and the ways of its development]. *Vlast* [The Power], vol. 22, issue 9, pp. 82-87.

Buckley, C.G. (2015). Psychoanalysis, "Gothic" Children's Literature, and the Canonization of Coraline. *Children's Literature Association Quarterly*, vol. 40, issue 1, pp. 58-79. DOI: 10.1353/chq.2015.0008.

Busygina, N.P. (2012). *Psikhoanaliticheskaya interpretatsiya kak issledovatel'skaya strategiya* [Psychoanalytic interpretation as a research strategy]. *Konsultativnaya psikhologiya i psikhoterapiya* [Counseling Psychology and Psychotherapy], vol. 4, pp. 60-84.

Contarello, A. (2008). Social Psychology and Literature: Toward Possible Correspondence. In T. Sugiman, K.J. Gergen, W. Wagner, Y. Yamada (eds). *Meaning in Action. Constructions, Narratives, and Representations*. Tokyo, Springer Publ., pp. 303-325. DOI: 10.1007/978-4-431-74680-5_18.

Denisov, V.A. (2016). *Psikhoanalitichesky podkhod k leksicheskomu znacheniyu slova* [Psychoanalytic approach to the lexical meaning of the word]. *Psikhologiya i psikhotehnika* [Psychology and Psychotechnics], vol. 12, issue 99, pp. 998-1010. DOI: 10.7256/2070-8955.2016.12.23178.

Dobrorodny, D.G. (2009). *Psikhoanaliz kak metodologicheskij proekt v soczial'no-gumanitarnom poznanii* [Psychoanalysis as a methodological project in social and humanitarian knowledge]. *Teoreticheskij zhurnal «Credo new»* [Theoretical Journal "Credo New"], vol. 2, pp. 150-168.

Emmett, P.J., Veeder, W. (2001). Freud in Time: Psychoanalysis and Literary Criticism in the New Century. *Annual of Psychoanalysis*, vol. 29, pp. 201-235.

Faber, M.A., Mayer, J.D. (2009). Resonance to archetypes in media: There's some accounting for taste. *Journal of Research in Personality*, vol. 43, issue 3, p. 307-322. DOI: 10.1016/j.jrp.2008.11.003.

Freud, S. (2016). *Psikhoanaliz tvorchestva. Leonardo da Vinci, Mikelandzhelo, Dostoevskij* [Psychoanalysis of Art. Leonardo da Vinci, Michelangelo, Dostoevsky]. Moscow, Algoritm Publ., 256 p.

Giorgio, de G. (2018). Literature and Psychoanalysis: two lenses upon the primary scene. *PsicoArt – Rivista on Line di Arte e Psicologia*, vol. 8, issue 8, pp. 107-116. DOI: 10.6092/issn.2038-6184/8064.

Guo, A., Ma, J. (2018). Archetype-Based Modeling of Persona for Comprehensive Personality Computing from Personal Big Data. *Sensors*, vol. 18 issue 3, p. 684-708. DOI: 10.3390/s18030684.

Heidarizadeh, N. (2015). The Significant Role of Trauma in Literature and Psychoanalysis. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, vol. 192, pp. 788-795. DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.06.093.

Horoshih, P.P. (2018). *Psiholingvistika: ot otdelnogo napravleniya k polinauchnomu znaniyu* [Psycholinguistics: from a separate direction to polyscientific knowledge]. *Filologiya: nauchnye issledovaniya* [Philology. Scientific Research], vol. 3, pp. 231-236. DOI: 10.7256/2454-0749.2018.3.22196.

Iglitskaya, I.M. (2016). *Khudozhestvennoe proizvedenie s tochki zreniya psikhoanaliticheskoy teorii snovidenij Frejda - k voprosu o metode analiza* [A work of fiction from the point of view of Freud's psychoanalytic theory of dreams - to the question of the method of analysis]. *Psikholog* [Psychologist], vol. 6, pp. 65-88.

Jung, C.G. (1968). *The archetypes and the collective unconscious* (R.F. Hull, trans.). Princeton, NJ: Princeton University Press, 451 p.

Keil, F.C. (2006). Explanation and Understanding. *Annual Review of Psychology*, vol. 57, pp. 227-254. DOI: 10.1146/annurev.psych.57.102904.190100.

Khraban, T., Khraban, I. (2019). Cognitive and Pragmatic Features of the Ukrainian Army Humorous Discourse in Social Media. *East European Journal of Psycholinguistics*, vol. 6, issue 2, pp. 21-31. DOI: 10.5281/zenodo.3637710.

Litvinsky, V.M. (2014). *Psikhoanaliz i yazyk* [Psychoanalysis and Language]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 6: Filosofiya. Kulturologiya. Pravo. Mezhdunarodnye otnosheniya* [Vestnik of Saint_Petersburg University. Series 6: Philosophy. Culture Studies. Political Science. Law. International Relations], vol. 4, pp. 43-49.

Martin, R. (1990). G.H. von Wright on Explanation and Understanding: An Appraisal. *History and Theory*, vol. 29, issue 2, pp. 205-233. DOI: 10.2307/2505226.

McAdams, D.P. (2008). Personal narratives and the life story. In O.P. John, R.W. Robins, L.A. Pervin (eds). *Handbook of personality: Theory and research*. New York, London, Guilford Press, pp. 242-262.

Natiazhko, S.M. (2015). *Psikhoanalitichni doslidzhennia v suchasnomu ukrainskomu literaturoznavstvi* [Psychoanalytic research in modern Ukrainian literary criticism]. *Pytannia literaturoznavstva* [Problems of Literary Criticism], vol. 91, pp. 220-233.

Paris, B.J. (2017). *A Psychological Approach to Fiction Studies in Thackeray, Stendhal, George Eliot, Dostoevsky, and Conrad*. New York, Routledge, 326 p. DOI: 10.4324/9781315083261.

Pecharskyi, A. (2008). *Metodyka psykhoanalitichnoi literaturnoi interpretatsii v Ukraini: henezys, problematyka, novi perspektyvy* [Methods of psychoanalytic literary interpretation in Ukraine: genesis, issues, new perspectives]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filologichna* [Visnyk of the Lviv University. Series Philology], vol. 44, issue 1, pp. 248-254.

Reber, A.S., Allen, Rh., Reber, E.S. (2009). *The Penguin Dictionary of Psychology*. 4th ed. London, New York, Penguin, 928 p.

Schlegel, R.J., Hick, J.A., King, L.A., Arndt, J. (2011). Feeling Like You Know Who You Are: Perceived True Self-Knowledge and Meaning in Life. *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 37, issue 6, pp. 745-756. DOI: 10.1177/0146167211400424.

Shahovskiy, V. (1998). *Yazykovaya lichnost v emocionalnoj kommunikativnoj situacii* [Linguistic personality in an emotional communicative situation]. *Filologicheskie nauki* [Philological Sciences], vol. 2, pp. 43-47.

Sokolova, O.V. (2014). *Tipologiya diskursov aktivnogo vozdejstviya: poeticheskij avangard, reklama i PR* [Typology of active influence discourses: poetic avant-garde, advertising and PR]. Moscow, Gnozis Publ., 304 p.

Spitz, E.H. (2017). On not introducing psychoanalysis and literature. *Psychoanalytic Psychology*, vol. 34, issue 2, pp. 235-238. DOI: 10.1037/pap0000056.

Ulanov, A.V. (2014). *Voennyj diskurs russkogo yazyka XIX - nachala XX v. v spektre yazykovej evolyucii* [Military discourse of the Russian language in the XIX - early XX centuries. in the spectrum of language evolution]. Omsk, Litera Publ., 187 p.

Одержано 16.06.2021.

УДК 811.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-18

З.С. ШЕВЧУК,
*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

ЛІНГВОКУЛЬТУРНЕ ОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПТУ БІЛЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

У статті подано тлумачення концепту як дискретної змістової одиниці колективної свідомості, що відображає особливості реального чи ідеального світу та зберігається в національній пам'яті у вербальному вигляді. Концепт є основним елементом культури в ментальному світі людини й етносу загалом. Запропоновано погляди мовознавців щодо тлумачення концепту, зокрема як лінгвокультурологічного явища. Зазначено, що концепт відображає специфіку певної лінгвокультури, існує в індивідуальній і колективній свідомості, має трикомпонентну структуру, до якої, крім ціннісної складової, входять поняттєвий і образний елементи. Визначено роль концепту БІЛЬ у мовній картині світу сучасних українських письменників. Мета статті – проаналізувати концепт БІЛЬ у контексті екзистенціальної сфери буття людини в сучасній українській прозі. У статті використано метод концептуального аналізу як основний (для зіставлення сукупності слововживань лексем, що реалізують концепт БІЛЬ, із подальшою інтерпретацією смислових розрізень у його слововживанні). Крім того, використано й інші наукові методи (аналізу, синтезу, дефініційного аналізу, наскрізного виписування, контекстологічного аналізу, описовий метод). З'ясовано, що біль є одним із базових відчуттів людини, які вона переживає впродовж життя. Проаналізовано концепт БІЛЬ як суто фізичне явище (наведено лексеми-характеристики з негативною конотацією) і як душевний стан. Проілюстровано особливості вияву інтенсивності болю на градаційній шкалі. Зафіксовано поодинокі слововживання концепту БІЛЬ у дихотомії *біль – радість, біль – кохання*. Зазначено, що номінативні одиниці, які функціонують у тій чи тій мові, експлікують значущість певних культурних концептів для тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти. З огляду на це виокремлено асоціативні ланцюжки *біль – душа, біль – життя / смерть*. Наголошено, що концепт БІЛЬ є проміжною константою в дихотомії життя / смерть. Індивідуально-авторське трактування болю як фізичного і душевного страждання репрезентує негативні оцінні асоціати (страждання, мука, горе, відчай, розпач).

Ключові слова: концепт, лінгвокультура, оцінне значення, шкала градації, дихотомія, інтенсифікація, асоціати.

В статье истолковано понятие концепта как дискретной содержательной единицы коллективного сознания, отражающей особенности реального или идеального мира, которая хранится в национальной памяти в вербальном виде. Концепт является основным элементом культуры в ментальном мире человека и этноса в целом. Предложены взгляды языковедов относительно толкования концепта, в частности как лингвокультурологического явления. Отмечено, что концепт отражает специфику определенной лингвокультуры, существует в индивидуальном и коллективном сознании, имеет трехкомпонентную структуру, в которую, кроме ценностной составляющей, входят понятийный и образный элементы. Определена роль концепта БОЛЬ в языковой картине мира современных украинских писателей. Цель статьи – проанализировать концепт БОЛЬ в контексте экзистенциальной сферы бытия человека в современной украинской прозе. В статье использован метод концептуального анализа как основной (для сопоставления совокупности словоупотреблений лексем, реализующих концепт БОЛЬ, с последующей интерпретацией смысловых различий в его словоупотреблении). Кроме того, использованы и другие научные

методи (аналіза, синтеза, дефініціального аналізу, сквозного виписування, контекстологічного аналізу, описательний метод). Вияснено, що біль являється одним із базових ощущень людини, які вона переживає протягом життя. Проаналізовано поняття БОЛЬ як чисте фізичне явище (приведено лексеми-характеристики з негативною конотацією) і як душевне стан. Проілюстровано особливості прояву інтенсивності болю на градаційній шкалі. Зафіксовано єдиничні слововживання поняття БОЛЬ в дихотомії *боль – радость, боль – любовь*. Зазначено, що номінативні одиниці, функціонуючі в тому чи іншому мові, експліцирують значимість визначених культурних концептів для того чи іншого лінгвокультурного суспільства. Враховуючи це, виділено асоціативні зв'язки *боль – душа, боль – жизнь / смерть*. Підкреслено, що поняття БОЛЬ являється проміжною константою в дихотомії *жизнь / смерть*. Індивідуально-авторська трактовка болю як фізичного і душевного страждання представляє негативні оціночні асоціати (страждання, мучення, горе, відчай).

Ключові слова: поняття, лінгвокультура, оціночне значення, шкала градації, дихотомія, інтенсифікація, асоціати.

Зачинення лінгвістів питаннями концептології, а також способами встановлення глибинного зв'язку між когнітивними структурами і пізнанням мовних явищ, спричинило нові перспективи у вивченні мовної картини світу, зокрема в аспекті дослідження тріади «мова – людина – культура». Осмислення цих універсалій та необхідність формування цілісної мовної особистості спричинило варіативність підходів до трактування поняття в мовознавстві.

Осмислення концептів давно вийшло за межі суто лінгвістики, вони стали об'єктом осмислення не тільки мовознавців, але й філософів, культурологів, психологів. За твердженням О. Кубрякової: «поняття є «парасольковим»: покриває предметні галузі декількох наукових напрямів, які займаються проблемами мислення і пізнання, збереження і опрацювання інформації [Кубрякова, 1997, с. 58]. С. Аскольдов, один із засновників учення про поняття, трактує це поняття як «мисленнєве утворення, яке заміщує нам у процесі обмірковування неозначену множинність предметів того самого роду» [Аскольдов, 1997, с. 269]. Ю. Степанов, продовжуючи міркування С. Аскольдова, наголошує, що «поняття є ніби «згустком культури (культурного середовища) у свідомості людини, способом побудови думки, завдяки якій культура є складовою «ментального світу людини»; поняття – це «факт культури, і схожим до цього його робить цілий спектр розуміння, понять, поглядів, що охоплюють зміст концептів від найдавніших до найсучасніших»; поняття «переживається» як «предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді й зіткнень» [Степанов, 2004, с. 40–43].

Поняття відображає специфіку певної лінгвокультури. У ньому простежуємо нашарування культурних смислів. Слово об'єктивує поняття в мові і відкриває доступ до поняттєвого знання. Дослідження феноменів культури неможливе без урахування мовної системи, зокрема аналізу пізнавальних і мисленнєвих механізмів людської свідомості шляхом акумуляції та передавання знань про навколишній світ. Ідея про нерозривність мови і культури належить В. фон Гумбольду, який наголошував на тому, що культура виявляє себе, передусім, у мові, і саме мова здатна «провести» людину до певної культури.

Лінгвокультурний аспект тлумачення поняття визначає особливості його сприйняття представниками певної лінгвокультури. У центрі такого підходу розуміння поняття як цінності, адже він служить дослідженню культури, в основі якої – ціннісний принцип. Поняття умовний, мінливий. Він не має чітко окреслених меж.

На сьогодні існує низка підходів до розуміння поняття як лінгвокультурологічного явища ([Аскольдов, 1997; Воркачов, 2004; Карасик, 2002; Кононенко, 2007; Кубрякова, 2004; Ольшанський, 1999; Слишкін, 2001] та ін.).

Від інших когнітивних одиниць лінгвокультурний поняття відрізняє акцентуація ціннісного елемента, оскільки саме цінність завжди в центрі поняття, а ціннісний принцип лежить в основі будь-якої культури.

Показником ціннісного ставлення до предмета або явища є застосовність до нього оцінних слів. Якщо про якийсь феномен носії культури можуть сказати, що це добре / погано / цікаво / небезпечно тощо, то цей феномен формує в певній культурі поняття [Карасик,

Слышкин, 2001, с. 75–76]. Мова не лише закріплює та зберігає у своїх одиницях концепти культури, саме через неї ці концепти відтворюються в менталітеті народу або окремих його соціальних груп із покоління в покоління. Саме через функцію трансляції культури мова здатна впливати на спосіб світобачення, притаманний тій чи іншій людині. З огляду на різноманітність підходів до трактування концепту в мовознавстві, вважаємо чіткою і вичерпною класифікацію концепту, яку запропонував В. Карасик. На думку лінгвіста, «концепт – це тривимірне ментальне утворення, яке містить *образний* («зорові, слухові, тактильні, смакові, характеристики предметів, явищ, подій, відображені в нашій пам'яті, що сприймаються нюхом»), *поняттєвий* («мовна фіксація концепту, його позначення, опис, дефініція, зіставні характеристики певного концепту у відношенні до того чи іншого ряду концептів, які ніколи не існують ізольовано») та *ціннісний* (важливість цього психічного утворення і для індивіда, і для колективу) орієнтири [Карасик, 2002, с. 107]. Отже, концепт – це ключова ланка між словом і дійсністю. Історія, традиції, звичаї, досвід – це обов'язкові складові концепту, які впливають на розробку і формування номінативного поля досліджуваної лексичної одиниці.

Зазначений підхід поглиблює О. Кубрякова, яка зазначає, що концепт – «це певний окремий смисл, певна ідея, що є в нашій свідомості, але головне – що така ідея існує як оперативна одиниця в мисленневих процесах, причому одиниця, що виступає як ґештальт – як цілком самостійна і чітко відокремлена від інших сутність. Як і всі ґештальти, вони, за потреби, демонструють власне членування, ознаки, свій склад тощо, таким чином, можуть бути миттєво замінені тими концептуальними структурами, які вони колись інтегрували в єдиний концепт, єдине поняття або уявлення, репрезентацію в ментальному лексиконі» [Кубрякова, 2004, с. 316].

Мета нашої статті – аналіз концепту БІЛЬ як складової екзистенціальної сфери буття людини в сучасній українській прозі.

В основі дослідження – *метод концептуального аналізу*, тобто зіставлення сукупності слововживань лексем, що реалізують концепт БІЛЬ, із подальшою інтерпретацією смислових розрізень у його слововживанні. Крім того, у статті використано такі методи: *метод аналізу* (для виокремлення поняттєвих категорій, що репрезентують різноаспектні напрями дослідження концепту; *метод синтезу* (для узагальнення основних положень і висновків); власне лінгвістичні: *метод дефініційного аналізу* (для тлумачення поняття концепту); *метод наскрізного виписування* (для виокремлення ілюстративного матеріалу, що репрезентує концептуальний зміст лексеми *біль*; *метод контекстологічного аналізу* (для дослідження семантичного наповнення виокремлених мовних одиниць); *описовий метод* (для відбору та інтерпретації фактичного матеріалу).

Особливості дослідження питань сутності людського існування, внутрішнього світу людини, значення її життя крізь призму екзистенції подано в осмисленні концепту БІЛЬ у лінгвокультурному вимірі. Невипадково Володимир Лис у своєму романі «Соло для Соломії» виокремлює *біль* як одну з базових констант людини, які вона переживає впродовж життя: *Зрештою, у житті кожної людини, де б вона колись не була, є чи буде, базових життєвих подій, дій і переживань не так багато: радість, страх, любов, біль, відчай, віра. Поступ історії, зміна часів тільки додають колориту, надають можливості проявитися цим базовим речам у спосіб, який здається неповторним* [Лис, 2013, с. 5].

Біль першочергово пов'язують із *хворобою, недугою*. За етимологічним словником української мови, *біль* [бола] – це «важка хвороба, болячка» [Мельничук, 1982, с. 199]. У цьому аспекті *біль* є суто фізичним явищем (за академічним словником української мови, *біль* – відчуття фізичного страждання [Білодід, Бурячок, 1970, с. 186], наприклад: *Франц Салезій приймав ванну після дороги. Кілька чанів гарячої води з відварами чебрецю й ромашки заспокоїли страшений ниючий біль у всьому тілі – думати стало ясніше й легше* [Пахомова, 2017, с. 53]; *Востаннє він плакав десять років тому, коли впав з коня, сильно забившись і зламавши праву ногу. Жакхливий фізичний біль видушив сльози, проте батьків голос заспокоїв: «Чоловіки в нашій родині ніколи не плачуть* [Горбань, Лапіна, 2015, с. 80]; *Невимовний біль скував її тіло. Вона скам'яніла від жаху: життя згубило сенс* [Горбань, Лапіна, 2015, с. 80]. У наведених прикладах простежуємо негативну ко-

нотацію лексем-характеристик, що супроводжують стрижневу номінацію «біль» (*страшений ниючий, жакхливий, невимовний*), що засвідчує підсвідоме сприйняття болю як несприятливого фізіологічного стану.

Стан фізичного болю часто доводить до відчаю. Відчай – це різновид душевного болю. За академічним словником української мови, відчай – почуття сильного душевного болю, безвихідності; розпач [Білодід, Бурячок, 1970, с. 659.]: *Звідти мамка приходила вдосвіта, вся в синяках, розпатлана, з мертвими невидючими очима. І кожного разу темний відчай морозом сковував його нутроці. Тож і тепер Дімка дивився перестрашено на маму і не міг слова вимовити* [Тарасюк, 2006, с. 35]; *Пальці самі забігали по клавішах, наче й не було тих довгих місяців тиші, непоправних утрат, повного спустошення та відчаю* [Горбань, Лапіна 2015, с. 132].

Подекуди відчай своєрідно реалізується на шкалі оцінки, переміщуючись у ній, що відтворено засобами індивідуально-авторського відображення в мовній свідомості представників української ментальності: *Холодне повітря трохи привело барона до тями, і тоді обрза, сум, злість та відчай накрили його чорними крилами* [Горбань, Лапіна, 2015, с. 41].

В аналізованих текстових фрагментах на шкалі оцінки простежуємо й такі асоціативні ряди градації (спадної / висхідної), компонентами якої є лексема *відчай*: страх – відчай – біль: *Кирило трусувся весь від страху, відчаю і болю, але не озивався. Перестав він озиватися і до Катерини, і та остаточно стривожилась і не знала вже, чи везти Кирила до лікарні, чи викликати з району міліцію на клятого Чернописького, чи по-доброму з ним поговорити...* [Тарасюк, 2006, с. 112]; розпач – біль – гнів: *Старий неквапом підняв голову від старовинного великого фоліанта, і Марек у його погляді побачив і розпач, і біль, і гнів* [Горбань, Лапіна, 2015, с. 47].

Універсальні ознаки інтенсивності, локальності, сили болю, зафіксовані в мовних знаках, використовуються для передавання почуття зі сфери душевних переживань. Автори сучасних прозових текстів наводять паралель між болем фізичним і душевним: *Доктор провів жінок до дверей і запросив чергового пацієнта. Часу на роздуми він не мав: у коридорі чекало ще кілька хворих. Хтось із флюсом та гострим болем. Такий саме біль засів тепер і в його серці, повсякчас нагадуючи про себе нападами гніву на сина й на себе* [Горбань, Лапіна, 2015, с. 45]; *Біль притих, причаївся. Поклав лапу на печінку – і тисне, тисне... Так життя вичавлювало з мене жовч і мужність протесту. Підбурювач хаосу! Протестант і опозиціонер – до всіх влад і режимів! Таке, певно, гірке й незручне призначення мого нинішнього земного перевтілення* [Тарасюк, 2006, с. 87].

Палітра внутрішніх переживань, що ретранслюють душевний біль, відтворена градаційно: біль то наростає, то спадає. Такі виразні зміни в сприйнятті болю притаманні більшою мірою представницям жіночої статі, як-от у творі «Роман з містом»: *То ось що мав на увазі батько, коли казав: «Це велика різниця – втратити нареченого і втратити чоловіка. Це ж душу навпіл треба розірвати! Чи здатна ти витримати цей пекельний біль! Чи стане тобі сил?»* [Горбань, Лапіна, 2015, с. 104–105], *Той біль, що мучив її на цвинтарі, опустився в низ живота і став нестерпним. Останні сили покинули її* [Горбань, Лапіна, 2015, с. 107]; *Біль почав стихати, і вона побачила, як гаряча кров'яна цівочка звивисто потекла, обминаючи камінці й шукаючи собі зручного ложа* [Горбань, Лапіна, 2015, с. 107].

Одним із виявів консолідованого болю є його втілення в опозиції *свій – чужий*. У цьому аспекті лексема *свій* відтворена з більшою інтенсифікацією, набуває семантики «*нестерпний, більш жакхливий*»: *Та всі ті, хто вчора й сьогодні зазнав страшної втрати, з незворушним і впевненим у своїй правоті виглядом оніміли до чужого болю: свій був сильніший, і тільки він для них важив* [Пахомова, 2017, с. 194].

Відчуття болю безпосередньо пов'язане із сумом, болісними відчуттями. Подекуди цей концепт функціонує як антипод поняття *радість*. Незважаючи на їхню, на перший погляд, смислову несумісність, мовець сприймає їх як одну реалію, що є виразником буття людини: *Він здивувався, що за весь цей час, як Хани не стало, забулося стільки великих подій, зустрічей, успіхів і невдач, а перше кохання пам'ятається й досі. І, мабуть, пам'ятатиметься довіку. Цей спомин спричинив у його виснаженому серці не біль, не сум, не муку, а – радість* [Горбань, Лапіна, 2015, с. 100].

Натрапляємо на поодинокі випадки ототожнення болю із коханням, що виражає естетичну функцію. Таке відчуття болю через образне світосприйняття письменника витворює

Його нове оцінно-смісловне навантаження з позитивною семантикою, посилює відчуття любові, кохання: *Станіслава й тендітна панночка зустрілися, і Щесний відчув якийсь внутрішній зойк, що аж віддав болем у сонячному сплетінні; ще один погляд – і дівчина відповіла йому гарною й щирою усмішкою, яку панич так рідко бачив серед свого фальшивого оточення* [Пахомова, 2017, с. 85].

Сукупність морально-етичних чеснот визначають пріоритети життя людини. Слушно зауважує М. Скаб, що душа – це складне багаторівневе утворення, що має високу значущість для української культури, маніфестуючи як універсальні, так і національно-специфічні аспекти, які відображають міфолого-релігійну і культурно-історичну детермінованість формування відповідної когнітивно-прагматичної сфери буття і мовної картини світу українського народу [Скаб, 2009]. Традиційно душа пов'язана з тілом, проте внутрішні переживання, неспокій людини дають змогу виокремити концептуальний асоціативний лацюжок *душа – біль* в аналізованих текстових фрагментах: *Хлопець добре розумів дистанцію між родами Потоцьких і Сіраковських: його рід за статками був «незрівнянно мала математична величина» супроти магнатського, та йому боліла душа від усвідомлення того, як паскудно, на жаль, кількість грошей прямо пропорційно пов'язана з величиною плювка, що може дозволити собі одна людина стосовно іншої, нехтуючи Божою й людською мораллю* [Пахомова, 2017, с. 122]; *У хлопця боліла душа, і одне з небагатьох слів із дитинства – «бо-бо», тобто «болить», – могло прокласти хиткий місток до співчуття людей: після того, що він побачив сьогодні, лише чиясь розрада могла заспокоїти його поранену душу* [Пахомова, 2017, с. 167].

Виразним є відтворення болю невербальними засобами, зокрема засобами вербалізації перцептивних зорових відчуттів (через погляд, подих). Такі описові конструкції сприяють глибшому осмисленню синтезу понять *фізичний* і *душевний біль*. У текстових описах ці два види болю ніби доповнюють один одного: *Він зирнув болісно, й Соломія пошкодувала, що вирвалась у неї та колючка* [Лис, 2013, с. 194]; *Степан дивився геть затуманено і болісно. Захарчало в грудях, він закашлявся і виплюнув згусток крові* [Лис, 2013, с. 22]; *Люди бачили, як іде містом юна вдова, напівбожевільна, напівпримарна, і не може з'ясувати, на якому світі вона тепер і навіщо їй жити, коли так боляче дихат – як Матееві перед смертю* [Горбань, Лапіна, 2015, с. 107]; *А нам так вона потрібна! Хоч одна! Інші б у нас повірили, приєдналися б... – виразними очима з болем дивилася на родича* [Пахомова, 2017, с. 90–91].

Основним методом аналізу мовних знаків у лінгвокультурології І. Ольшанський вважає співвіднесення груп або масивів мовних знаків зі знаками (категоріями, таксонами) культури. Саме масиви номінативних одиниць (лексичних та фразеологічних), що функціонують у тій чи іншій мові, експлікують значущість певних культурних концептів для тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти [Ольшанский, 1999]. Тобто чим більше одиниць служать для вербалізації певного концепту, тим більш значущим цей концепт є для культури. Таким чином, асоціативне поле концепту біль тісно пов'язане з такими поняттями, як: *страждання, мука, горе, втрата, життя, смерть*.

Страждання – стан душевного переживання, яке спричиняє фізичний і душевний біль. Це певна суперечність бажанню і волі людини. За словами В. Кононенка, страждання як випробування, що його має відбути людина заради подальшого полегшення, як спокуту за гріхи, супроводжується терпінням і покорюю. Намагання виправдати страждання як шлях до порятунку часом просякнуті мотивами самознищення, жалоби за стражданими, виправдання людської муки як неминучості, даної людям споконвічно [Кононенко, 2007, с. 259]. У свідомості персонажів сучасних українських творів страждання – це, перш за все, душевний біль, пов'язаний із коханням, тугою за чоловіком, наприклад: *– Як там вона? – спитав неголосно Щесний, стоячи впритул до Якуба. Якуб із болем в очах відповів: – Страждає. Дуже сумує. І мені, батьку, це теж дуже болить* [Пахомова, 2017, с. 280].

Асоціативне поєднання болю з усталеною дихотомією *життя – смерть* уособлює щось дуже страшне і неприємне, небажане. Сильні почуття виникають тоді, коли людина дізнається про подію й оцінює її як щось «хороше» чи «погане». Отже, оцінні номінації, що репрезентують емоційне переживання, коли болить тіло й душа, актуалізують подієве

значення однойменної лексеми *смерть*: «За що... За що мені така **мука**... Та краще б я на полі бою десь упав, аніж ото...» Так і не засвоїв Домбровський, що **життя й смерть дуже пов'язані**. Легку смерть треба в Бога заслужити. Вона дається тим, хто жив і діяв, керуючись простими істинами людяності й співжиття. А тим, хто так і не зміг відштовхнутися від берега тваринних інстинктів, для осмислення людського призначення послано час мук – або вийдеш із хвороби людиною, або так і підеш зі сцени життя в людській подобі з єством тварини в довгих муках... Нарешті рятівна тінь впала на обпечене й спухле обличчя Домбровського [Пахомова, 2017, с. 329]. Концепт *смерть* у дихотомії з життям посідає чільне місце серед лінгвокультурних концептів. Смерть родича чи знайомого безпосередньо впливає на життя людини. Смерть може приносити велике чи незначне горе, нещастя. Наслідком цього є втрата суб'єктом можливості задовольнити основні емоційні або духовні потреби, що викликає почуття глибокого душевного страждання і фізичного болю. В аналізованих фрагментах простежуємо такий розподіл асоціатив за їхньою інтенсифікацією в тексті: *смерть – фізичний біль – страждання – мука: Смерть... Це перше, що вона зрозуміла, відколи Матееві груди перестали важко вдихати повітря. Її обличчя зробилося безвілляним. Весь цей час вона хворобливо марила, відчуваючи тісну задуху. Усі речі змінили обриси, розпливлися й стали ворожими* [Горбань, Лапіна, 2015, с. 106]; *Люди бачили, як іде містом юна вдова, напівбожевільна, напівпримарна, і не може з'ясувати, на якому світі вона тепер і навіщо їй жити, коли так боляче дихати – як Матееві перед смертю. Той біль, що мучив її на цвинтарі, опустився в низ живота і став нестерпним. Останні сили покинули її* [Горбань, Лапіна, 2015, с. 107].

Завершення страждань, зумовлених фізичним болем, не завжди асоціюється зі смертю. У такому контексті простежуємо позитивну оцінку загальнооцінного вияву болю у співвідношенні зі смертю: *Стоїк Антисфен, захворівши, гукав: «Хто визволить мене від цих мук?» І Діоген, що якраз нагодився, подав йому ніж: «Ось він може одразу ж тебе визволити!» – «Але ж я мав на увазі від болю, а не від життя!» – обурився Антисфен* [Тарасюк, 2006, с. 34]

У свідомості людини відчуття сильного душевного болю породжує стан тривоги, хвилювання, страху перед невідомістю. Задля оптимістичного налаштування читача, письменники намагаються вселити в душі читачів надію, яка виступає засобом подолання болю. Наприклад, Галина Тарасюк використовує виразні антиномії, які допомагають глибше усвідомити шлях усунення безвихідності: *І хочеться здохнути, покласти край нелюдським мукам. Але смерті нема...І треба самотужки видиратися із живодерні, на яку сам себе прирік. Сам?..» Твоя доля – твій характер* [Тарасюк, 2006, с. 54]; *Але...молоде моє серце не збиралося розриватись і млосно нило...за Адамом, і темними тюремними ночами мені снилися його обійми, його молоде гаряче тіло! І хотілося – до крику, до відчаю – ЖИТИ! ЖИТИ!! ЖИТИ!!!* [Тарасюк, 2006, с. 24].

Внутрішня форма концепту БІЛЬ розкриває уявлення українців про існування вищих почуттів, які наділяють кожну людину емоціями, що підтверджують стан страждання, муки, горя. Зазначений концепт визначає непересічний вектор фізичного і душевного стану людини, незважаючи на її власні прагнення і бажання: *Наразі серце міністра болісно стислося і занило від чорного передчуття, що ніхто і ніщо в цьому безпросвітному світі вже не зарадить його горю* [Тарасюк, 2006, с. 98]; *Почалася мука, залита сльозами приниженої і ображеної маленької Кирилової душі. Михалько збиткувався над нещасним Кирилом, як тільки міг, вигадуючи все нові й нові тортури і муки* [Тарасюк, 2006, с. 64].

Узагальнення закономірностей мовної репрезентації концепту БІЛЬ засвідчує його домінуючу роль у контексті загальнонаціональної картини світу. Індивідуально-авторське трактування болю як фізичного і душевного страждання репрезентують негативні оцінні асоціати *страждання, мука, горе, відчай, розпач*. В аксіологічному вимірі репрезентація концепту БІЛЬ актуалізується в дихотомії *життя – смерть* як базових ментальних утворень. Перспективи подальшого дослідження цієї теми вбачаємо в детальному описі комунікативно-прагматичних параметрів концепту БІЛЬ, зокрема в опозиції *біль – задоволення / насолода* в гендерному аспекті.

Список використаної літератури

- Аскольдов, С.А. (1997). Концепт и слово. В.П. Нерознак (Ред.), *Русская словесность: От теории словесности к структуре текста* (с. 267–279). Москва: Academia.
- Білодід, І.К., Бурячок, А.А. (Ред.). (1970). *Словник української мови* (Т. 1–11). Київ: Наукова думка.
- Воркачев, С.Г. (2004). *Счастье как лингвокультурный концепт*. Москва: Гнозис.
- Горбань, С., Лапіна, Н. (2015). *Роман з містом*. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля.
- Карасик, В.И. (1996). Культурные доминанты в языке. В.И. Карасик (Ред.), *Языковая личность: культурные концепты* (с. 3–16). Волгоград; Архангельск: Перемена.
- Карасик, В.И. (2002). *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена.
- Карасик, В.И., Слышкин, Г.Г. (2001). Лингвокультурный концепт как единица исследования. Стернин И.А. (Ред.), *Методологические проблемы когнитивной лингвистики* (с. 75–80). Воронеж: Воронежский государственный университет.
- Кононенко, В. (2007). Смысл у семантичної структурі тексту: концепти. *Науковий вісник Чернівецького університету: Слов'янська філологія*, 321/322, 255–260.
- Кубрякова, Е. (Ред.). (1997). *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: МГУ им. М. В. Ломоносова.
- Кубрякова, Е.С. (2004). *Язык и знание: На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в осознании мира*. Москва: Язык славянской культуры.
- Лис, В. (2013). *Соло для Соломії*. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля.
- Мельничук, О.С. (Ред.). (1982). *Етимологічний словник української мови* (Т. 1–7). Київ: Наукова думка.
- Ольшанский, И.Г. (1999). Лингвокультурология: Методологические основания и базовые понятия. Е.О. Опарина (Ред.). *Язык и культура*, 2, 10–26.
- Пахомова, Т. (2017). *Таємниця галицького Версалю*. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля.
- Скаб, М.В. (2009). *Концептуалізація сакральної сфери в українській мові* (Автореф. дис. д-ра філол. наук). Інститут української мови НАН України, Київ.
- Степанов, Ю.С. (2004). *Константы: Словарь русской культуры*. Москва: Академический Проект.
- Тарасюк, Г. (2006). *Новели: Проза*. Бровари: МН ТРК «Відродження».

LINGUOCULTURAL UNDERSTANDING OF THE CONCEPT OF PAIN IN MODERN UKRAINIAN PROSE

Zoreslava S. Shevchuk, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University (Ukraine)
e-mail: zoreslava19@ukr.net
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-18

Key words: *concept, linguoculture, evaluation value, gradation scale, dichotomy, intensification, associates.*

The article interprets the meaning of concept as a discrete semantic unit of collective consciousness that reflects the features of the real or ideal world and is stored in the national memory in verbal form. The concept is the main element of culture in the mental world of man and the ethnos in general. It is noted that the concept reflect the layering of cultural meanings. The word objectifies the concept in language and opens access to conceptual knowledge. The study of cultural phenomena is impossible without taking into account the language system, in particular the analysis of cognitive and mental mechanisms of human consciousness through the accumulation and transmission of knowledge about the world around us. The idea of the inseparability of language and culture belongs to W. von Humboldt, who emphasized that culture manifests itself primarily in language, and noticed that language can “lead” a person to a particular culture. The views of linguists on the interpretation of the concept, in particular as a linguistic-cultural phenomenon, are proposed. The linguistic-cultural concept differs from other cognitive units by the accentuation of the value element, because it is the value that is always at the

center of the concept, and the value principle underlies any culture. It is noted that the concept reflects the specifics of a particular linguistic culture, exists in the individual and collective consciousness, it has a three-component structure, which, in addition to the value component, includes conceptual and figurative elements. The role of the concept PAIN in the linguistic picture of the world of modern Ukrainian writers is determined. *The purpose of the article* is to analyze the concept PAIN in the context of the existential sphere of human existence in modern Ukrainian prose. The article uses the *method* of conceptual analysis as the main one (to compare the set of word usages of tokens that implement the concept of PAIN, with the subsequent interpretation of semantic differences in its word usage). In addition, other scientific methods are used (analysis, synthesis, definition analysis, end-to-end writing, contextual analysis, descriptive method). Pain has been found to be the one of the basic feelings a person experiences throughout life. The concept PAIN as a purely physical phenomenon is analyzed (token characteristics with a negative connotation) and as a state of mind. The peculiarities of pain intensity on the gradation scale are illustrated. It is noted that the concept PAIN is realized on the scale of assessment, moving in it, which is a result of its individual-authorial reflection development in the linguistic consciousness of the Ukrainian mentality. Isolated word usages of the concept PAIN in the dichotomy pain – joy, pain – love are recorded. It is noted that the nominative units, which function in a language, explain the importance of certain cultural concepts for a particular linguistic and cultural community. In view of this, the associative chains of pain – soul, pain – life / death are distinguished. The associative series of gradation (descending / ascending) are described, the components of which are the token despair. It is emphasized that the concept PAIN is an intermediate constant in the life / death dichotomy. Individual-author interpretation of pain as physical and mental suffering is represented by negative evaluative associations (suffering, torment, grief, despair, despair). We see prospects for further research on this topic in a detailed description of the communicative-pragmatic parameters of the concept of pain, in particular in the opposition pain – pleasure / enjoyment in the gender aspect.

References

- Askoldov, C.A. (1997). *Kontsept i slovo* [Concept and a word]. In V.P. Neroznak (ed.). *Ruskaia slovesnost. Ot teorii slovesnosti k strukture teksta* [Russian literature: From the theory of literature to the structure of the text]. Moscow, Academia Publ., pp. 267-279.
- Bilodid, I.K., Buriachok, A.A. (eds.). (1970). *Slovnnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh* [Ukrainian Dictionary in 11 volumes]. Kyiv, Naukova dumka Publ., vol. 1, pp. 186, 659.
- Horban, S., Lapina, N. (2015). *Roman z mistom* [Romance with the City]. Kharkiv, Family Dose Club Publ., 192 p.
- Karasyk, V.Yu. (1996). *Kulturnyie domynanty v yazyke* [Cultural dominants in the language]. In V.Yu. Karasyk (ed.). *Yazykovaia lichnost: kulturnyie kontsepty* [Linguistic personality: cultural concepts]. Volgograd, Arkhangelsk, Peremena, Publ. pp. 3-16.
- Karasyk, V.Y. (2002). *Yazykovoii kruh: lychnost, kontsepty, diskurs* [Language circle: personality, concepts, discourse]. Volgograd, Peremena Publ., 477 p.
- Karasyk, V.Y., Slyshkyn, H.H. (2001). *Linhvokulturny kontsept kak iedinita issledovaniia* [Linguocultural concept as a research unit]. In I.A. Sternin (ed.). *Metodologicheskie problemy kognitivnoi linhvistiki* [Methodological problems of cognitive linguistics], pp. 75-80.
- Kononenko, V. (2007). *Smysl u semantichnii strukturi tekstu: kontsepty* [Meaning in the text semantic structure: concepts]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Slovianska filohiia* [Slavic Philology Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University], issue 321-322, pp. 255-260.
- Kubriakova, E. (1997). *Kratkii slovar kognitivnykh terminov* [Concise Dictionary of Cognitive Terms]. Moscow, Lomonosov Moscow State University Publ., 245 p.
- Kubriakova, E.S. (2004). *Yazyk i znaniie: Na puti polucheniiia znaniia o iazyke: chasty rechi s kognitivnoi tochki zreniia. Rol iaazyka v osoznanii mira* [Language and knowledge: On the way to gaining knowledge of language: parts of speech from a cognitive point of view. The role of language in understanding the world]. Moscow, Iazyk slavianskoi kultury Publ., 555 p.
- Lys, V. (2013). *Solo dlia Solomii* [Solo for Solomia]. Kharkiv, Family Dose Club Publ., 368 s.
- Melnychuk, O.S. (1982). *Etymologichnyi slovnnyk ukrainskoi movy v 7 tomakh* [Etymological Vocabulary of Ukrainian in 7 volumes]. Kyiv, Naukova dumka Publ., vol. 1, p. 199.
- Olshanskyi, Y.H. (1999). *Linhvokulturolohiia: Metodologicheskie osnovaniia i bazovyye poniatia* [Linguocultural Studies: Methodological Foundations and Basic Concepts]. In Ye.O. Oparina (ed.). *Yazyk i kultura* [Language and Culture], issue 2, pp. 10-26.
- Pakhomova, T. (2017). *Taiemnytsia halytskoho Versaliu* [The Secret of Galician Versailles]. Kharkiv, Family Dose Club Publ., 352 p.
- Skab, M.V. (2009). *Kontseptualizatsiia sakralnoi sfery v ukrainskii movi*. Avtoref. dys. d-ra filol. nauk [Conceptualization of the sacred sphere in Ukrainian. Extended abstract of Dr. philol. sci. diss.]. Kyiv, 35 p.

Stepanov, Yu.S. (2004). *Konstanty: Slovar russkoi kultury* [Constants: Dictionary of Russian Culture]. Moscow, Akademicheskyy Proekt Publ., 991 p.

Tarasiuk, H. (2006). *Novely: Proza* [Short stories: Prose]. Brovary, Vidrozhennia Publ., 416 p.

Vorkachev, S.G. (2004). *Schastie kak linhvokulturnyi koncept* [Happiness as a Linguocultural Concept]. Moscow, Gnozis Publ., 192 p.

Одержано 2.06.2021.

УДК 811.112.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-19

О.М. ШУМ'ЯЦЬКА,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

УМОВИ УСПІШНОСТІ МОВЛЕННЕВОГО ЖАНРУ ВИБАЧЕННЯ

У статті досліджено лінгвопрагматичні умови мовленнєвого жанру *вибачення* у сучасній німецькій мові. Мета роботи полягає у комплексному аналізі досліджуваного мовленнєвого жанру. Головне завдання – виявити та описати умови успішності вибачення у німецькій лінгвокультурі.

Для досягнення визначеної мети та розв'язання завдань застосовано низку методів: логіко-семантичний – для виявлення формальних, семантичних та функціональних параметрів вибачення; описовий – для характеристики типових мовних засобів реалізації вибачення; зіставний аналіз – для порівняння вибачення зі спорідненими мовленнєвими актами; прагмасемантичний метод – для виявлення комунікативних стратегій і тактик реалізації вибачення; трансакційний – для аналізу вербальної та невербальної поведінки учасників комунікації; інтент-аналіз – для виявлення непрямого вибачення; метод кількісних підрахунків – для здійснення кількісних характеристик уживання висловлень вибачення в німецькій мові; метод анкетування – для підтвердження етноспецифічних ознак вибачення у німецькій лінгвокультурі.

Сформульовано такі умови успішності мовленнєвого жанру *вибачення*: 1) виконання умови щирості; 2) знання правил увічливої поведінки у відповідному культурному середовищі; 3) наявність загальних знань про ситуацію, що склалася; 4) дотримання принципів мовленнєвої кооперації; 5) аналіз та планування своєї поведінки та поведінки співрозмовника.

З'ясовано, що оцінити успіх або невдачу висловленого вибачення можна шляхом аналізу перлокутивного ефекту, а порушення умов успішності може призвести до комунікативної невдачі, яка проявляється у негативній реакції адресата та перешкоджає кооперативному міжособистісному спілкуванню.

Ключові слова: мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, вибачення, мовець / адресант, адресат, малефактивна дія, реакція адресата.

В статье исследованы лингвопрагматические условия речевого жанра *извинения* в современном немецком языке. Цель работы состоит в комплексном анализе изучаемого речевого жанра. Главная задача – выявить и описать условия успешности извинения в германской лингвокультуре.

Для достижения определенной цели и решения задач применены следующие методы исследования: логико-семантический – для выявления формальных, семантических и функциональных параметров извинения; описательный – для характеристики типичных языковых средств реализации извинения; сравнительный анализ – для сравнения извинения с родственными речевыми актами; прагмасемантический метод – для выявления коммуникативных стратегий и тактик реализации извинения; трансакционный – для анализа вербального и невербального поведения участников коммуникации; интент-анализ – для выявления непрямого извинения; метод количественных подсчетов – для осуществления количественных характеристик употребления высказываний извинения в немецком языке; метод анкетирования – для подтверждения этноспецифических признаков извинения в немецкой лингвокультуре.

Сформулированы следующие условия успешности речевого жанра извинения: 1) выполнение условия искренности; 2) знание правил вежливого поведения в соответствующей культурной среде; 3) наличие общих знаний о сложившейся ситуации; 4) соблюдение принципов речевой кооперации; 5) анализ и планирование своего поведения и поведения собеседника.

Выяснено, что оценить успех или неудачу извинения можно путем анализа перлокутивного эффекта, а нарушение условий успешности может привести к коммуникативной неудаче, которая проявляется в негативной реакции адресата и препятствует кооперативному межличностному общению.

Ключевые слова: речевой акт, речевой жанр, извинение, говорящий / адресант, адресат, малефактивное действие, реакция адресата.

Вибачення як частина комунікативного процесу активно побутує в кожній лінгвокультурі, оскільки служить засобом реалізації важливої соціальної функції, яка забезпечує гармонію міжособистісних стосунків комунікативної інтеракції. Мовним засобам реалізації вибачення присвячено низку наукових праць [Бу ренко, 2009; Blum-Kulka, 1989; House, 2005; Rath mayr, 1996; Trosborg, 1995]. Як мовленнєвий акт (далі МА) вибачення розглядають Т. Буренко, С. Блум-Калка, Дж. Хаус, Г. Каспер, М. Овен, Р. Ратмаєр, Дж. Серль та ін. [Буренко, 2009; Blum-Kulka, House & Kasper, 1989; Owen, 1983; Rathmayr, 1996; Searle, 1969]. Проте досі чимало проблем, пов'язаних з особливостями функціонування вибачення в мовленні, зокрема в контексті німецької лінгвокультури, залишаються невисвітленими.

З точки зору теорії МА ілокутивний, або мовленнєвий, акт є основною одиницею комунікації, а розгляд і опис комунікативного процесу в термінах МА передбачає наявність в аналізі різних умов, які служать основою для визначення та розмежування різних МА. Система умов успішності для МА вперше була розроблена Дж. Остіном, який зосереджував свою увагу на дослідженні перформативів – висловлень, еквівалентних дії, вчинку, які не просто констатують щось, а є конкретною дією [Austin, 1975, с. 80].

Дж. Остін пропонує такі умови, необхідні для успішного функціонування перформативних висловлень у суспільстві: 1) існування загальноприйнятої конвенціональної процедури, яка приводить до певного конвенціонального результату і охоплює висловлення певних слів конкретним особам за певних обставин; 2) конкретні особи й обставини мають бути придатними для виконання процедури (здійснення висловлення); 3) виконання процедури має здійснюватися всіма учасниками і повною мірою; 4) кожен учасник інтеракції повинен насправді мати думки та почуття, притаманні людині, яка здійснює цю процедуру; 5) усі учасники повинні мати щирий намір здійснювати відповідні вчинки; 6) у результаті учасники мають відповідно поводитися [Austin, 1975].

Розвинувши ідеї Остіна, Дж. Серль запропонував свою класифікацію, яка систематизує параметри, необхідні для здійснення ілокутивних актів, і охоплює: а) умову пропозиційного змісту, яка визначає основний семантичний зміст висловлення; б) попередню умову, яка описує контекстуальні обставини реалізації МА; в) умову щирості або психологічний стан, який мовець виражає здійснюючи МА; г) основну умову, що дозволяє вважати конкретне висловлення конвенціональним способом вираження певного МА [Цит. за: Rathmayr, 1996].

Оскільки у пропонованому дослідженні мовленнєвим жанром (далі МЖ) вважаємо сукупність МА зі спільною ілокутивною метою перепросити співрозмовника за негативний учинок, здійснений мовцем, то основу успішності МЖ *вибачення* становлять параметри успішної реалізації МА *вибачення*. Проте вважаємо за доцільне додатково звернути увагу на зовнішні чинники реалізації МЖ, семантику і синтактику мовних засобів вираження досліджуваного МЖ, а також прагматику творення і сприйняття МЖ комунікантами.

Розглядаючи вибачення з точки зору його успішності, вважаємо, що для його реалізації найважливішою є умова щирості, яка безпосередньо пов'язана з такими компонентами, як *малефактивна дія, провина, жаль (каяття), прохання, позитивна реакція адресата*. Здійснивши малефактивну дію, мовець усвідомлює свою провину, відчуває жаль з приводу скоєного ним, та просить у співрозмовника за це вибачення. Для успішності висловленого вибачення необхідною умовою є також позитивна реакція адресата, тобто адресат повинен прийняти вибачення мовця, інакше МЖ буде неуспішним, а комунікативна мета (відновлення гармонії у стосунках) не досягнута.

Отже умова щирості МЖ *вибачення* може охоплювати такі складові: 1) мовець насправді вважає, що він здійснив або збирається здійснити малефактивну дію у відношенні до свого співрозмовника; 2) адресант дійсно визнає свою провину; 3) мовець відчуває

психологічний дискомфорт та щиро шкодує з приводу заподіяної шкоди; 4) адресант просить у слухача вибачення за свою неправильну поведінку; 5) адресат приймає вибачення мовця і пробачає йому провину.

Розглянемо наступний приклад з роману, у якому Кріс перепрошує нову однокласницю, для якої вона не підготувала подарунок, адже ще не знала про її існування. Адресант визнає, що своїм учинком могла образити співрозмовника, і відчуває через це психологічне невдоволення. Трікс правильно розуміє інтенцію мовця, тому не ображається на нього і усміхається у відповідь:

(1) *Nach dem Essen verteilte Chris Geschenke. Sie hatte sich im Krankenhaus gelangweilt und bastelte gern. Deshalb gab es für jede ihrer Mitschülerinnen eine Kleinigkeit. [...] Alle freuten sich. Natürlich ging Trix als Neue leer aus.*

„**Tut mir leid**“, sagte Chris nachher. „**Ich wußte nicht mal, dass es dich gibt.**“

Trix lachte. *Natürlich war sie nicht beleidigt gewesen. Aber sie fand die Art nett, in der Chris zu jedem freundlich war* [Blyton, 1997, p. 152].

У прикладі (2) до комунікативної невдачі призвела порушена умова щирості (мовець насправді не визнає своєї провини), що підтверджує відсутність реакції адресата вибачення на висловлення мовця.

(2) *Glatschke: ...Aber wozu darüber reden, verzeihen Sie. Das alles wird Ihnen ja bekannt sein. d'Artez: (antwortet nicht auf diesen billigen Verhörstrick...)* [Nossack, 1968, p. 70]

Аналізуючи адресатну сторону МЖ вибачення, ми з'ясували, що, крім загальнокомунікативної мети адресата дати відповідь, відреагувати на вибачення, він може реалізувати ще й інші інтенції. Оскільки для МЖ вибачення – важливий оцінний компонент, то розрізняємо три типи реакції на досліджуваний МЖ: позитивну, негативну, нейтральну.

До позитивної реакції на вибачення належить прийняття адресатом вибачення, применшення провини адресанта і трансформація оцінки. Приймаючи вибачення адресат іде назустріч мовцеві і показує, що негативний епізод, причиною виникнення якого є адресант, залагоджено. Зібраний практичний матеріал дає змогу виділити такі можливі варіанти позитивної реакції на вибачення: *ja, (schon) okay, bitte, (ist) schon gut, (ist schon) in Ordnung.*

(3) *“Sei um Viertel nach elf hier in meinem Zimmer, ich bringe dich in die Stadt.”*

„Quatsch“, rief Hanni und entschuldigte sich, denn zu Fräulein Theobald durfte man nicht einfach „Quatsch“ sagen wie zu anderen Leuten. „**Ich meine, das ist nicht nötig. Ich radle runter. Schließlich tut mir der Zahn weh und nicht der Po.**“

Fräulein Theobald lachte.

„**In Ordnung.** Aber ich möchte nicht, dass du allein gehst. Nanni soll mitfahren oder eine andere“ [Blyton, 1997, p. 178–179].

У наведеному прикладі учениця перепрошує директора школи за те, що неетично висловилася. Ганні болить зуб, а для того, щоб піти у місто до стоматолога, їй потрібен дозвіл директора школи-інтернату. Директор пропонує відвезти її до лікаря, але дівчина назвала пропозицію вчителя нісенітницею. Розуміючи, що не мала права розмовляти так з п. Теобальд, школярка просить вибачення, обравши аргументативну стратегію і комунікативні тактики *пояснення та повідомлення*. Адресат правильно розуміє інтенцію мовця, про що свідчить усмішка у відповідь та репліка «*In Ordnung*».

Аналіз емпіричного матеріалу допоміг виявити часте вживання модальної частки *schon* у відповіді адресата на вибачення (*schon okay, (ist) schon gut, (ist schon) in Ordnung, (ist) schon vergessen*). Згадана частка серед інших функцій виконує також функцію заспокоєння та поступки. Адресат вибачення висловлює готовність забути про малефективний учинок, здійснений адресантом, та поводитися надалі так, ніби нічого не трапилося.

Наступним видом позитивної реакції на вибачення є применшення адресатом провини співрозмовника. Постраждалий запевняє, що він не оцінює негативно дію, яку вчинив і за яку відчуває провину адресант. У такий спосіб адресат мінімілізує або зовсім заперечує негативний бік поведінки співрозмовника.

Аналіз емпіричного матеріалу проведеного дослідження дав змогу виділити такі можливі форми реалізації применшення адресатом провини співрозмовника: *vergessen wir es, (ist) schon vergessen, keine Ursache, kein Problem, (das) ist nicht so schlimm, lass nur, nichts passiert, macht (gar) nichts, das kann passieren, du brauchst dich nicht entschuldigen.*

До позитивної реакції на вибачення зараховуємо також зміну адресатом оцінки дії, яку вчинив мовець, на позитивну. За допомогою такої позитивної реакції на вибачення адресат цілковито звільняє співрозмовника від його провини. Він може навіть похвалити адресанта за здійснення вчинку, який адресант вважає негативним. Таким чином, негативна дія перетворюється на позитивну.

Розглянемо приклад, у якому адресант перепрошує співрозмовника за те, що міг принизити його своїм висловленням. Мовець не хоче створити конфліктну ситуацію, тому реалізує вибачення і пояснює слухачеві, що не хоче образити його, а лише залишатися собою (висловити власну думку). Незважаючи на малефективну дію, адресат налаштований також на кооперативне спілкування, повідомляє співрозмовнику, що не ображається на нього (*Prima, Percy, ich fühle mich durch dich kein bisschen geschmälert*) і хвалить за його позицію (*Du enthälst für mich null Vorschrift, im Gegenteil: Du bist die größte Lizenz, der ich je begegnet bin. Du bist ein Freiraumschaffer ersten Ranges*). Репліка адресата у відповідь на вибачення надає малефективній дії цілковито нового значення:

(4) *Percy: Es tut mir leid, Fred, wenn du in dem, was ich da sage, etwas deine Vorbereitung, eure Recherchen Schmälerndes entdeckst. Das will ich überhaupt nicht. Ich will nur sein, wie ich möglicherweise bin. Beziehungsweise: jetzt gerade bin.*

Fred: Prima, Percy, ich fühle mich durch dich kein bisschen geschmälert. Du enthälst für mich null Vorschrift, im Gegenteil: Du bist die größte Lizenz, der ich je begegnet bin. Du bist ein Freiraumschaffer ersten Ranges [Remarque, 2000, p. 102].

Позитивну реакцію на вибачення адресат може реалізувати також за допомогою невербальних засобів. Зібрана база прикладів пропонованого дослідження дала змогу виявити такі невербальні засоби, які адресат вибачення використовує як позитивну реакцію: усмішка, погладження, обійми, погляд.

Через різні прагматичні умови та причини, вибачення може отримати також негативну реакцію з боку адресата. Такий МЖ *вибачення* вважаємо неуспішним, адже адресант не досяг комунікативної мети. Адресат вибачення може реалізувати негативну реакцію на висловлення як вербально, так і невербально. Словесно адресат вибачення може відмовити у наданні пробачення, висловити недовіру у щирості мовця, продовжувати звинувачувати його у здійсненні малефективного вчинку, покарати.

Відмовою пробачити співрозмовника за його негативний учинок адресат вибачення показує, що одного вибачення недостатньо, для того щоб відновити соціальний баланс або заглядати провини. Відмова свідчить також про те, що адресат вибачення не налаштований на кооперативне спілкування.

У наведеному нижче прикладі Отилія не хоче пробачити Юссуфа. Адресант повідомляє співрозмовнику, що затримався, висловлюючи таким чином почуття провини за це. Проте адресат не має наміру пробачити його:

(5) *Jussuf: Es hat etwas lange gedauert.*

Ottilie (fauchend): Ich entschuldige nichts [Conrad, 2014, p. 35].

Як показує аналіз практичного матеріалу, негативна реакція на вибачення лише підтверджує комунікативну невдачу, а призводить до неї неправильна комунікативна побудова висловлення. За результатами дослідження бази прикладів, неуспішне вибачення реалізовано не за допомогою прямих форм вираження вибачення, а з використанням таких комунікативних тактик, як, наприклад, повідомлення, пояснення, обіцянка, які не дають адресантові змоги прямо експлікувати провини за власну малефективну дію чи висловити відповідальність за її можливі негативні наслідки, а просто служать засобом дистанціювання мовця від провини.

Адресат вибачення може негативно відреагувати також за допомогою невербальних засобів, зокрема мовчазного ігнорування.

Третій тип реакції на вибачення називаємо нейтральною, під якою розуміємо відсутність прямої відповіді на висловлене вибачення. Зібраний практичний матеріал показує, що адресат вибачення може нейтрально відреагувати на висловлене вибачення наприклад, змінивши тему розмови.

(6) *Oliver: Entschuldige, dass ich hier so reinplatze, aber... ich wollt mich bei dir bedanken... für die Übersetzungen. Die sind toll! Hätte echt nicht gedacht, dass du...*

Micha (dazwischen): Interessante Dinge, die man von dir hört [Timm, 2011, p. 80].

На вибачення адресанта (Олівера) за несподівану появу адресат (Міха) реагує нейтрально, таким чином не надаючи значення негативному вчинку адресанта. Зміна теми розмови, до якої вдався адресат вибачення, продовжує спілкування, тому таке вибачення вважаємо успішним.

Кожній комунікативній ситуації властиві певні очікування. Так, ображена людина очікує від мовця певної поведінки: висловлення вибачення, визнання своєї провини, висловлення жалю з приводу скоєного або відшкодування заподіяної шкоди. Якщо ж мовець відмовляється визнати себе винним і нести відповідальність за власний учинок, то, за визначенням Тросборг, він обирає «стратегію невибачення». Автор виокремлює декілька основних стратегій «невибачення»: 1) експліцитне заперечення відповідальності; 2) імпліцитне заперечення відповідальності; 3) спроба виправдати некомунікативну поведінку; 4) звинувачення третьої особи; 5) звинувачення адресата [Trosborg, 1987, p. 149].

Таким чином, МЖ вибачення не має одного сталого сценарію, адже людина, яка здійснила малефективну дію, може відмовитися за певних причин просити вибачення або ж, висловлюючи вибачення, заперечувати свою провину. Така комунікативна поведінка вступає у конфлікт з очікуваннями адресата вибачення і призводить до комунікативної девіації, невдачі у спілкуванні через недостатню комунікативну компетенцію адресанта, наприклад, недотримання правил, максим, постулатів комунікації [Бацевич, 2007, с. 41].

(7) „Klara! *Ich habe nichts getan, aber verzeih mir!*“ an Frau Beckmanns Bett nieder.

„Du Ferkel!“ schreit sie. „Du Doppelferkel! Mein Kimono!“ [Neuhaus, 2009, p. 414–415].

У наведеному прикладі мовець заперечує свою провину (*Ich habe nichts getan*), що призводить до загострення конфлікту, а отже, до комунікативної невдачі. Про це свідчить крик слухача у відповідь.

Спілкування реалізується не лише за допомогою мовних засобів, але й за допомогою загальних знань, які не належать до правил комунікації. Сюди належать імплікації, пов'язані із соціально-культурними нормами, які характеризуються великою кількістю можливих варіантів і які притаманні як окремим колективам, так і соціальним групам [Телеки, 2007].

Для того, щоб мета і завдання комунікативної взаємодії були успішно виконані, щоб спілкування не перервалося і не виникло непередбачених конфліктних ситуацій, співрозмовники мають дотримуватися правил комунікативної кооперації [Lange, 1984]. Висловлюючи вибачення, мовець має на меті відновити рівновагу у стосунках зі співрозмовником, а отже, прагне до кооперації у спілкуванні.

При реалізації МЖ вибачення мовець аналізує ситуацію, винуватцем якої він став, і враховує основні параметри спілкування. Вибачення можна висловити автоматично або ж заздалегідь продумати. Аналіз та обміркування ситуації сприяє комунікативному успіху МЖ.

Як бачимо, успішність висловленого вибачення безпосередньо залежить від знання адресантом особливостей мовленнєвої поведінки у конкретному лінгвокультурному середовищі. Оскільки поведінка людей різних культур характеризується відмінностями, вважаємо за доцільне дослідити етноспецифічні ознаки вибачення у німецькій лінгвокультурі.

Німецький науковець С. Шроль-Махл у дослідженні характерних ознак німецької нації зазначає, що поведінка та дії німців перебувають під безпосереднім впливом культурних стандартів. За автором, до системи цінностей Німеччини належать такі культурні стандарти: чітке орієнтування (Sachorientierung), повага та дотримання правил (Wertschätzung von Strukturen und Regeln), згідно з правилами засвоєне почуття відповідальності (regulatorisiertes, verinnerlichtes Verantwortungsbewusstsein), планування часу (Zeitplanung), розмежування особистої та інших сфер життя (Trennung von Persönlichkeits- und Lebensbereichen), безпосередність у спілкуванні (Direktheit in der Kommunikation), індивідуалізм (Individualismus) [Schroll-Machl, 2013, p. 3–7].

Для того, щоб з'ясувати етноспецифічні характеристики вибачення у німецькій лінгвокультурі, ми провели соціолінгвістичне опитування. У ньому взяли участь 200 респондентів різного віку (від 20 до 64 років). Для об'єктивності експерименту, головним критерієм відбору учасників опитування було те, що німецька мова є їхньою рідною мо-

вою. Анкета опитування складається із запитань закритого (подано варіанти відповідей) і відкритого типу (респондент самостійно дає відповідь на запитання).

На запитання «У якій з наведених ситуацій ви попросили б вибачення у співрозмовника?» ми отримали такі відповіді:

а) якщо ваша поведінка не відповідала нормам поведінки у конкретному суспільстві (34%);

б) якщо вам необхідно перервати його розмову з іншою людиною, щоб запитати про що-небудь (14%);

в) якщо ви ненавмисно образили його (11%);

г) якщо ви ненавмисно завдали йому фізичної або матеріальної шкоди (11%);

ґ) якщо ви навмисно образили його (9%);

д) якщо ви навмисно завдали йому фізичної або матеріальної шкоди (9%);

е) якщо людина, яку ви образили, висловлює вам своє незадоволення стосовно вашої поведінки (8%);

є) якщо ви побоюєтеся покарання / осуду / критики за вашу неправильну поведінку (4%);

Дані, отримані в результаті оцінювання цього завдання, показують, що представники німецької лінгвокультури надають великого значення правилам поведінки у конкретному суспільстві, порушення яких вимагає реалізації вибачення (34%). 14% респондентів перепрошують адресата за те, що перервали його розмову з іншою людиною. Ненавмисне нанесення шкоди адресату 11% опитаних вважають важливою причиною для висловлення вибачення. За навмисну малефективну дію готові перепросити 9% учасників опитування. 8% респондентів реалізують вибачення у відповідь на висловлене ображеною стороною незадоволення стосовно поведінки адресанта. Лише 4% опитаних побоюються покарання чи критики за власний неправильний учинок.

Наступне запитання має на меті з'ясувати модель адресата вибачення та в яких відносинах перебувають інтерактанти. Серед варіантів відповіді на запитання «Адресатом вашого вибачення, зазвичай, є...» були: будь-яка особа, яку адресант образив (40%); родичі, старші за віком (6%); донька / син (5%); батьки (3%); сестра (2%); брат (2%); родичі, молодші за віком (4%); незнайомі особи (6%); знайомі особи (3%); колеги по роботі (рівні за статусом (5%), статусно нижчі (4%), статусно вищі (6%); особа одного віку (4%) / старша за віком (7%) / молодша за віком (2%); людина, яка може бути корисна адресантові (1%). Як бачимо, найбільшу групу становлять респонденти, для яких вік, стать, статус, спорідненість з адресатом не відіграють важливої ролі. Вони висловлюють вибачення перед особою, яку образили.

У відповіді на наступне запитання учасники опитування мали вказати на мету, яку вони переслідують, реалізуючи вибачення («Коли ви когось перепрошуєте, ви хочете...»). Респонденти відповіли: висловити жаль з приводу здійсненого негативного вчинку (27%); показати співрозмовнику знання правил ввічливої поведінки (25%); зберегти / відновити хороші відносини з адресатом (18%); показати співрозмовнику усвідомлення відповідальності за негативні наслідки власної дії (16%); спонукати співрозмовника до певних дій (11%); уникнути критики / покарання (3%).

Аналіз відповідей на запитання «Ви просите вибачення, здебільшого, заради...» показав, що представники німецької лінгвокультури просять вибачення здебільшого заради власних інтересів та інтересів людини, яку образили (52%); суспільних правил і норм поведінки (47%); взаєморозуміння (1%).

Щодо ставлення до адресата вибачення, то більшість респондентів відповіли, що ставляться до нього позитивно (56%) або нейтрально (44%). Негативного ставлення до адресата вибачення за результатами опитування не виявлено.

На запитання «Якої реакції від адресата ви очікуєте на своє вибачення?» респонденти висловили сподівання, що адресат прийме вибачення (74%); не очікують ніякої реакції (19%); адресат повинен прийняти вибачення (4%). 3% опитаних побоюються, що адресат не пробачить завданої образи. Ніхто з учасників опитування не вважає реакцію адресата неважливою, що свідчить про серйозний характер вибачення.

Наступне питання має на меті з'ясувати мотиви, які спонукають адресанта до реалізації вибачення. Учасники експерименту вважають, що особа, яка висловлює вибачення, перша починає розмову (69%), реагує на слова адресата (29%), реагує на слова третьої особи (2%).

За результатами опитування, представники німецької лінгвокультури здебільшого просять вибачення щиро (36%); чітко / однозначно (30%); ввічливо (14%); серйозно (11%); просячи (9%).

На запитання «*Де, на вашу думку, висловлюють вибачення?*» учасники опитування дали майже однозначну відповідь: всюди можливо (98%). Іншими варіантами відповіді були: у сімейному колі; у родинному колі; у колі друзів; на роботі; у навчальному закладі; у транспорті; у магазині; у готелі.

За результатами проведеного опитування вибачення у німецькій лінгвокультурі можна охарактеризувати як чітке висловлення особи, яка здійснила або має намір здійснити негативний учинок стосовно адресата; як дотримання правил та норм поведінки людини у суспільстві. Статусна роль адресата вибачення у німецькомовній культурі не відіграє важливої ролі, адже адресатом вибачення може виступати будь-яка особа, якій адресант завдав шкоди та до якої він ставиться позитивно або нейтрально. Згідно з результатами опитування, мовець, реалізуючи вибачення, прагне висловити жаль з приводу здійсненого негативного вчинку та засвідчити співрозмовнику знання правил етикету. У центрі вибачення перебувають інтереси адресанта й адресата, а також суспільні правила і норми поведінки. У відповідь на вибачення адресант здебільшого очікує пробачення з боку адресата. Почавши першим розмову, мовець, зумовлений предметною орієнтованістю та прагнучи уникнути непорозумінь зі співрозмовником, висловлює вибачення щиро і чітко.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що успішна комунікативна взаємодія партнерів у ситуації вибачення залежить від виконання таких умов: 1) дотримання умов щирості; 2) знання правил ввічливої поведінки у відповідному культурному середовищі; 3) наявність загальних знань про ситуацію, що склалася; 4) дотримання принципів мовленнєвої кооперації; 5) аналіз та планування своєї поведінки та поведінки співрозмовника. Порушення умов успішності може призвести до комунікативних девіацій, які проявляються у негативному перлокутивному ефекті МА та перешкоджають кооперативному міжособистісному спілкуванню.

Список використаної літератури

- Бацевич, Ф.С. (2007). *Словник термінів міжкультурної комунікації*. Київ: Довіра.
- Буренко, Т.М. (2009). Конфігурація мовленнєвих актів вибачення в англомовному дискурсі (діахронічний аналіз). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, 848, 97–102.
- Телеки, М.М., Шинкарук, В.Д. (2007). *Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру*. Київ; Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили.
- Austin, J.L. (1975). *Wort und Bedeutung*. München: List Verlag.
- Blum-Kulka, S. (1989). The CCSARP Coding Manual: The role of conventionality in indirectness. In S. Blum-Kulka, J. House, & G. Kasper (Eds.), *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies* (pp. 273–294). Norwood: Ablex.
- Blum-Kulka, S., House, J., Kasper, G. (1989). *Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation.
- Blyton, E. (1997). *Hanni und Nanni sind immer dagegen*. München: F. Schneider.
- Conrad, S. (2014). *Die Tortenkönigin*. Langenfeld: Universo.
- House, J. (2005). Politeness in Germany: Politeness in Germany? In L. Hickey, L. Stewart, M. Stewart (Eds.), *Politeness in Europe* (pp. 13–28). Clevedon: Multilingual Matters.
- Lange, W. (1984). *Aspekte der Höflichkeit. Überlegungen am Beispiel der Entschuldigungen im Deutschen*. Frankfurt, Bern, New York: Peter Lang.
- Neuhaus, N. (2009). *Unter Haien*. Münster, Berlin: Prospero Verlag.
- Nossack, H.E. (1968). *Der Fall d'Arthez*. Berlin: Suhrkamp.
- Owen, M. (1983). *Apologies and remedial exchanges. A study of language use in social interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Rathmayr, R. (1996). *Pragmatik der Entschuldigungen. Vergleichende Untersuchungen am Beispiel der russischen Sprache und Kultur*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.

- Remarque, E.M. (2000). *Drei Kameraden*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Schroll-Machl, S. (2013). *Die Deutschen – Wir Deutsche. Fremdwahrnehmung und Selbst-sicht im Berufsleben*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH.
- Searle, J.R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Timm, U. (2011). *Freitisch*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Trosborg, A. (1995). *Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints and Apologies*. Berlin: Mouton de Gruyter.

CONDITIONS FOR SUCCESS IN APOLOGY SPEECH GENRE

Oleksandra M. Shumiatska, Ivan Franko Lviv National University (Ukraine)

e-mail: shykitka@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-19

Key words: *speech act, speech genre, apology, speaker / addresser, addressee, malefactive action, addressee's reaction.*

The article investigates the linguo-pragmatic conditions of the speech genre of *apology* in modern German. *The purpose of the research* is a comprehensive analysis of the examined speech genre. The main task is to identify and describe the conditions for the success of apology in German linguistic culture.

To achieve a certain goal and solve the tasks, a number of *methods* have been applied: logical-semantic – to identify formal, semantic and functional parameters of apology; descriptive method – to characterize the typical linguistic means of apology; comparative analysis – to compare apologies with related speech acts; pragma-semantic method – to identify communicative strategies and tactics of apology; transactional method – for the analysis of verbal and nonverbal behavior of participants of communication; intent-analysis – to identify an indirect apology; method of quantitative calculations – for the implementation of quantitative characteristics of the use of apologies in German; questionnaire method – to confirm ethno-specific signs of forgiveness in German linguistic culture.

Since in the proposed study the speech genre (hereinafter SG) is considered a set of SA with a common illocutionary goal to apologize to the interlocutor for the negative act committed by the speaker, the basis for success of the SG of apology constitutes the parameters of successful implementation of SA of apology. However, we consider it expedient to pay additional attention to external factors of SG realization, semantics and syntax of linguistic means of expression of the studied SG, as well as the pragmatics of creation and perception of SG by communicators.

In view of apology in terms of its success, we believe that the most important thing for its implementation is the condition of sincerity, which is directly related to such components as malefactive action, guilt, pity (repentance), request, positive reaction of the addressee. Having committed a malefactive action, the speaker realizes his guilt, feels sorry for what he did, and asks the interlocutor for apology. A positive reaction of the addressee is also a necessary condition for the success of apology, i.e. the addressee must accept the speaker's apology, otherwise the SG will fail and the communicative goal (restoration of harmony in the relationship) will not be achieved.

The condition of sincerity of the SG of apology may include the following components: 1) the speaker actually believes that he has committed or intends to commit a malefactive action in relation to his interlocutor; 2) the addressee actually admits his guilt; 3) the speaker feels psychological discomfort and sincerely regrets the damage caused; 4) the addressee apologizes to the listener for his misconduct; 5) the addressee accepts the apology of the speaker and forgives his guilt.

Based on the results of the analysis, the following conditions for the success of the speech genre of *apology* are formulated: 1) fulfillment of the condition of sincerity; 2) knowledge of the rules of polite behavior in the relevant cultural environment; 3) the presence of general knowledge about the situation; 4) compliance with the principles of speech cooperation; 5) analysis and planning of one's behavior and the behavior of the interlocutor.

It was found that the success or failure of apology can be assessed by analyzing the perlocutionary effect, and violation of the conditions of success can lead to communicative failure, which manifests itself in a negative reaction of the addressee and hinders cooperative interpersonal communication.

References

- Austin, J.L. (1975). *Wort und Bedeutung* [Word and Meaning]. München, List Verlag Publ., 399 p.
- Batsevych, F.S. (2007). *Slovyk terminiv mizhkul'turnoi komunikatsii* [Dictionary of terms of intercultural communication]. Kyiv, Dovira Publ., 205 p.
- Blum-Kulka, S. (1989). The CCSARP Coding Manual: The role of conventionality in indirectness. In S. Blum-Kulka, J. House, & G. Kasper (eds.). *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies*. Norwood, Ablex Publ., pp. 273-294.
- Blum-Kulka, S., House, J., Kasper, G. (1989). *Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, Ablex Publishing Corporation, 300 p.
- Blyton, E. (1997). *Hanni und Nanni sind immer dagegen* [Hanni and Nanni are Always Against (The Twins at St Clare`s)]. München, F. Schneider Publ., 153 p.
- Burenko T.M. (2009). *Konfiguratsiia movlenyevykh aktiv vybachennia v angломovnomu dyskursi (diakhronichnyi analiz)* [Configuration of Apology Speech Acts in the English Discourse (Diachronic Analysis)]. *Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.N. Karazina. Seriya Filologiya* [The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series Philology], vol. 848, p. 97-102.
- Conrad, S. (2014). *Die Tortenkönigin* [The Cake Queen]. Langenfeld, Universo Publ., 312 p.
- House, J. (2005). Politeness in Germany: Politeness in Germany? In L. Hickey, L. Stewart, M. Stewart (eds.). *Politeness in Europe*. Clevedon, Multilingual Matters Publ., pp. 13-28.
- Lange, W. (1984). *Aspekte der Höflichkeit. Überlegungen am Beispiel der Entschuldigungen im Deutschen* [Aspects of Politeness. Contemplations on the Material of Apology in German]. Frankfurt, Bern, New York, Peter Lang Publ., 199 p.
- Neuhaus, N. (2009). *Unter Haien* [Under Sharks]. Münster, Berlin, Prospero Verlag, 1011 p.
- Nossack, H.E. (1968). *Der Fall d'Arthez* [The d'Arthez Case]. Berlin, Suhrkamp Publ., 324 p.
- Owen, M. (1983). *Apologies and remedial exchanges. A study of language use in social interaction*. Berlin, Mouton de Gruyter Publ., 209 p.
- Rathmayr, R. (1996). *Pragmatik der Entschuldigungen. Vergleichende Untersuchungen am Beispiel der russischen Sprache und Kultur* [The Pragmatics of Apology: a comparative study on the material of the Russian language and Russian culture]. Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 243 p.
- Remarque, E.M. (2000). *Drei Kameraden* [Three Comrades], Köln, Kiepenheuer & Witsch Publ., 398 p.
- Schroll-Machl, S. (2013). *Die Deutschen - Wir Deutsche. Fremdwahrnehmung und Selbstsicht im Berufsleben* [The Germans - We Germans. Perception of others and self-view in professional life]. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht GmbH, 25 p.
- Searle, J.R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge, Cambridge University Press, 203 p.
- Teleky, M.M., Shynkaruk, V.D. (2007). *Sotsial'ni katehorii modusu v tekstakh epistoliarnoho zhanru* [Social categories of mode in the texts of the epistolary genre]. Kyiv, Mykolaiv, MDHU im. Petra Mohyly Publ., 174 p.
- Timm, U. (2011). *Freitisch* [Free Table]. Köln, Kiepenheuer & Witsch Publ., 136 p.
- Trosborg, A. (1995). *Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints and Apologies*. Berlin, Mouton de Gruyter Publ., 612 p.

Одержано 5.07.2021.

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

УДК 81'374

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-20

L.H. MATVIENKO,

*PhD in Pedagogy, Senior Lecturer
of the Department of Humanities and Social Sciences
Poltava State Agrarian University*

O.H. KRASOTA,

*PhD in Economics, Associate Professor
of the Department of Humanities and Social Sciences
Poltava State Agrarian University*

ELEMENTS OF COMPUTER LEXICOGRAPHY IN AGRICULTURAL MANAGERS EDUCATION

Метою дослідження є розкриття специфіки застосування комп'ютерної лексикографії для підготовки фахівців-менеджерів в умовах сучасного вишу аграрного профілю. Для досягнення мети використано комплекс методів: теоретичні: порівняння та узагальнення (вивчення ступеня наукової розробленості терміну «комп'ютерна лексикографія»), аналіз, синтез та узагальнення даних психологічної, педагогічної і методичної літератури, теоретичне прогнозування і моделювання застосування комп'ютерної лексикографії для визначення наукових засад досліджуваної проблеми; емпіричні: діагностичні методи (бесіди, інтерв'ю з викладачами, анкетування, аналіз продуктів професійної діяльності викладачів, які забезпечують дисципліни філологічного спрямування в навчально-виховному процесі менеджерів аграрного профілю).

Аналіз проблеми показав недостатнє її висвітлення в сучасних наукових працях. У статті охарактеризовано роль дисциплін філологічного циклу в професійній підготовці здобувачів вищої освіти спеціальності «Менеджмент»; означено термін «комп'ютерна лексикографія» та виокремлено її типологію; визначено умови впровадження комп'ютерної лексикографії в навчально-виховний процес вишів аграрного спрямування; проаналізовано програмне забезпечення для впровадження елементів комп'ютерної лексикографії в підготовці фахівців-маркетологів в аграрному виші; розкрито позитивні та негативні сторони застосування комп'ютерної лексикографії як складової навчально-виховного процесу. Отримані результати дають змогу поглибити знання майбутніх фахівців у галузі менеджменту, розширити коло інтересів здобувачів вищої освіти, сприяти роботі студентів зі спеціальною термінологією, систематизувати здобуті знання, підвищити якість організації філологічних дисциплін за рахунок впровадження інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: комп'ютерна лексикографія, менеджмент, філологічні дисципліни, інформаційно-комунікаційні технології, аграрний сектор.

Целью исследования является раскрытие специфики применения компьютерной лексикографии для подготовки специалистов-менеджеров в условиях современного вуза аграрного профиля. Для достижения цели использован комплекс методов: теоретические: сравнение и обобщение (изучение степени научной разработанности термина «компьютерная лексикография»), анализ, синтез и обобщение данных психологической, педагогической и методической литературы, теоретическое прогнозирование и моделирование применения компьютерной лексикографии для определения научных основ исследуемой проблемы; эмпирические: диагностические методы

(беседы, интервью с преподавателями, анкетирование, анализ продуктов профессиональной деятельности преподавателей, обеспечивающих дисциплины филологического направления в учебно-воспитательном процессе менеджеров аграрного профиля).

Анализ проблемы показал недостаточное ее представление в современных научных работах. В статье охарактеризованы роль дисциплин филологического цикла в профессиональной подготовке соискателей высшего образования специальности «Менеджмент»; обозначен термин «компьютерная лексикография» и выделена ее типология; определены условия внедрения компьютерной лексикографии в учебно-воспитательный процесс вузов аграрного направления; проанализировано программное обеспечение для внедрения элементов компьютерной лексикографии в подготовке специалистов-маркетологов в аграрном вузе; раскрыты положительные и отрицательные стороны применения компьютерной лексикографии как составляющей учебно-воспитательного процесса. Полученные результаты позволяют углубить знания будущих специалистов в области менеджмента, расширить круг интересов соискателей высшего образования, упростить работу студентов со специальной терминологией, систематизировать полученные знания, повысить качество организации филологических дисциплин за счет внедрения информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: компьютерная лексикография, менеджмент, филологические дисциплины, информационно-коммуникационные технологии, аграрный сектор.

Improving the teaching of a foreign language with the help of information and communication technologies involves the main emphasis on the competence approach. This approach assumes that the main purpose of training is the formation of foreign language communicative competence. The implementation of this approach requires the transformation of the traditional teaching system into a learning system in which the applicant acts as an active and highly motivated subject. The teacher organizes the student's learning activities and manages it, stimulating the development of creativity, which is so necessary for future innovation.

Successful teaching of a foreign language to agricultural managers involves taking into account such characteristics as compliance of the program with the specialty and modern requirements of higher education, building mutually beneficial interaction between teacher and student, authenticity of communication, balance and systematization of quality requirements, adaptation of educational resources in accordance with the information environment.

The using of elements of computer lexicography in the educational process of agricultural universities has become an integral part of the formation of foreign language competencies of future professionals.

The field of science that studies the problems of realization of lexicography tasks with the help of electronic devices is characterized by different terms: electronic linguistics, engineering linguistics, algorithmic linguistics, etc. The term «computer lexicography» appeared in science in the 1960s during the separation of the field of electronic dictionaries. This philological term and the peculiarities of its implementation in the teaching of modern philological disciplines are insufficiently studied, because in the field of scientific thought computer lexicography was given little attention until the early 1990s. The initial term that characterized the work with electronic translation tools was the term «machine-readable dictionary» means that data from the dictionary (in electronic form) can be processed and researched using computer technology.

Scientist Yu.N. Marchuk called the field of interaction between philology and information and communication technologies "Computer Linguistics". The combination of computer linguistics and lexicography distinguishes computer lexicography, the formation of which is based on the basic laws of classical lexicography. That is why computer lexicography is defined as «a branch of lexicography in which theoretical and practical issues related to computer dictionaries are considered» [Marchuk, 2007].

Theoretical problems of computer linguistics have been studied for a long time. In 1980, the Association of Computer Linguistics was founded as a scientific and professional community of international importance.

Some issues of application of computer lexicography in the educational process of higher educational institutions and the creation of electronic dictionaries can be found in the works of such Ukrainian and foreign researchers as N.P. Darchuk [Darchuk, 2008], V.N. Selegey [Selegey, 2011], Barbara Ann Kiper [Kiper, 2010], Carolyn Mueller-Spitzer [Müller-Spitzer, 2014] and others.

There is no single meaning of the concept of electronic dictionary among researchers. For example, Ye V. Perebyinis interprets this term as «a dictionary compiled with the help of a computer» [Perebyinis, 2009].

I. Zavarueva gives a broader definition: «An electronic dictionary is a computer database of records specially coded to facilitate the search for words taking into account the morphological form and with the ability to search for phrases (use of words) and change the direction of translation» [Zavarueva, 2017]

The development and formation of modern computer lexicography is greatly influenced by new methods of information processing, which have become a condition for the emergence of dictionaries of completely new types.

The purpose of the article is to characterize the features of the introduction of computer lexicography in the training of future agricultural managers in higher education.

The strategy of successful teaching of a foreign language using electronic resources to future managers includes the selection of the optimal combination of techniques that would help students master various forms and methods of foreign language activities (including written, oral, extralinguistic) necessary for professional tasks. The construction of the educational process taking into account innovative methods and technologies of teaching foreign languages, implementation of complex methodical and software of philological disciplines, development and systematization of various types of electronic means of study (text-books and manuals), accompanying electronic materials is very important in the modern information society.

Successful teaching of foreign language philological disciplines to future managers of the agricultural sector involves the use of a full range of methods. The best results are achieved by combining different methods and forms of organization of the educational process. Each of the methods has advantages and disadvantages for a specific audience, and the teacher's task is to maximize the use of the first and minimize the second in each of the methods.

In the system of training managers of Poltava State Agrarian University, the process of learning English includes a professional English course (English for Specific Purposes), which contains elements of basic English language course and a system of specialized tasks and vocabulary, which helps to deepen students' professional knowledge and skills. The curriculum of the specialty «Management» also provides for the study of the discipline «Business Foreign Language», which considers the specifics of working with business documentation and business communication and provides for the formation of all types of competencies.

The complex application of modern methods, forms and information and communication technologies allows to qualitatively form professional foreign language competencies through the system of disciplines «Foreign language (for professional purposes)» and «Business foreign language». The study of disciplines of philological orientation involves the use of a systematic set of methods, forms and means of teaching for the thorough formation of foreign language competencies and the formation of future managers as specialists (Table 1).

Analysis of applied software for foreign languages for future managers of agricultural areas showed that a difficult task for the teacher is to select such software that corresponds to the content of disciplines of philology and allows to form, deepen the necessary skills or abilities. This is facilitated by the powerful capabilities of information and communication technologies, which can significantly accelerate the implementation of long-term operations, avoid complex calculations, automate the verification and registration of results and focus the attention of higher education students on solving the situation.

For ensuring high-quality acquisition of knowledge in the disciplines of foreign philological direction «Foreign language (for professional purposes)» and «Business foreign language» in the training of future agricultural marketers and simplification, automation of the educational process will be appropriate to use computer lexicography.

Table 1

Methods, forms and means of teaching for the thorough formation of foreign language competenc

Course title	Teaching methods	Forms of organization of the educational process	Means of study	Competences
Foreign language (for professional purposes)	Traditional: story, conversation, work with a book, written presentation, laboratory work, analysis of presentations. Special: case method, problem-searching, scribing, Guided discovery, Computer lexicography	Laboratory classes, independent work, consultation, project defense, pair survey, group work	Textbooks, manuals, audio-video equipment, electronic software, multimedia	Application of conceptual and basic knowledge, understanding of the subject area and professional the manager. Implementation of oral and written professional communication in state and foreign languages. Appreciation and respect for diversity and multiculturalism, ability to work in an international context. Ability to create and organize effective communications in the management process
Business Foreign Language	Traditional: story, conversation, work with a book, written presentation, laboratory work. Special lexical (Lexical Approach), method of functions (Functional Approach), communicative methods language learning through integration (Content and Language) Integrated Learning), Computer lexicography	Laboratory classes, independent work, pair and group work, creation and defense of projects, writing scientific articles, participation in student conferences.	Textbooks, manuals, audio-video equipment, electronic software, electronic textbooks and manuals, multimedia	Knowledge of various aspects of culture and language behavior in the domestic and professional environment. Possession of lexical material related to business communication, management and stylistic features of office work. Using basic means of communication to combine utterances into a clear, logically integrated discourse. Ability to prepare and produce business and professional correspondence. Analyzing English-language sources of information to obtain data that are necessary to perform professional tasks and make professional decisions. Effective communication in the academic and professional environment, which should be manifested in different types of speech behavior

Computed lexicography is a branch of applied linguistics aimed at creating computer dictionaries, linguistic databases and developing programs to support lexicographic works. The main tasks of computer lexicography are to determine the structure of the dictionary and areas of the dictionary article, the development of principles for compiling different types of dictionaries.

An electronic dictionary is a special lexical graphic characterized by a nonlinear text structure (the volume of which depends on the user's queries), internal and external search, harmonious combination of different types of information (phonetic, semantic, encyclopedic, etc.), containing input, verbal and nonverbal means. presentation of information and the ability to communicate with other information resources [Kupriyanov, 2015].

Automatic dictionaries intended for the average user are often computer analogues of known regular dictionaries, for example:

- Oxford English Dictionary;
- Collins Automatic English Explanatory Dictionary or Online Etymological Ductionary.

Online dictionaries of this type almost repeat the structure of ordinary dictionaries, but they have access to functions that are not typical of their traditional prototypes. Electronic dictionaries have the following special functions: they sort data by dictionary fields, perform an automatic search of all vocabularies that have a certain semantic component in the interpretation, and so on.

In the context of the content of philological disciplines, it is possible to use electronic dictionaries for sorting and isolating professional terms by future specialists in the specialty «Management», finding the most appropriate synonymous equivalents, speeding up translation through technological and software tools, creating special electronic dictionaries for the marketing industry, sorting them by areas of application.

Online dictionaries usually contain an alphabet in their structure with hyperlinks under each letter that go to the corresponding pages of the dictionary. This function contributes to the systematization of special terms in the study of foreign languages by agricultural specialties. Hyperlinks also make it easy to link different dictionaries to each other. Having received the necessary information, for example, about the meaning of the word "company", the user can click on the link in the comments of this word in other dictionaries and learn the features of its interpretation in special fields of knowledge (terminological dictionaries) or get additional linguistic information about its form. Almost every modern electronic dictionary contains an automatic search function, which allows future managers to save a lot of time and effort while working with special terminology.

Some modern e-dictionaries have special functions, for example, the ABBYY Lingvo electronic multilingual dictionary provides a learning function (ABBY Lingvo Tutor), which allows students to memorize words selected on a specific topic and presented in pairs, compile new dictionaries and dictionary cards, save learning outcomes in a file, etc.

During the development of contemporary electronic dictionaries with economic terminology distinguish linguistic, encyclopedic and intermediate (linguistic and terminological). Linguistic dictionaries describe the economic terms themselves, their meanings, features of use, structural properties, compatibility, comparison with lexical systems of other languages. Encyclopedic dictionaries describe economic concepts, facts and realities of the world. The intermediate type of dictionaries combines the characteristics of both types of dictionaries.

Encyclopedic electronic dictionaries containing special agro-economic and financial terminology include the British encyclopedia, encyclopedic economic dictionaries.

Examples of special purpose electronic translation dictionaries for managers are ABBYY Lingvo, Multitran, Merriam Webster electronic explanatory dictionaries, dictionary of economic terms, dictionaries of financial terms and economic concepts, etc.

Multilingual computer dictionaries are created on the basis of texts using the means of automatic processing and search of dictionary units. To perform this task, special programs are involved. The most important programs for creating a special electronic dictionary of management are databases, computer files, word processing programs that allow students to automatically generate dictionary articles, store dictionary information and process it.

Creating an electronic dictionary by A.N. Baranov, provides the following main stages [Baranov, 2011]: the formation of texts and in parallel the creation of a dictionary; automatic gen-

eration of examples; writing dictionary articles; introduction of dictionary articles in the database (DB); editing dictionary articles in the database; proofreading of the text in the database; selection of the dictionary text and formation of the original layout; download of vocabulary information.

Gilles Morris uses in his electronic typological dictionaries such parameters as: form (online dictionaries on the Internet and dictionaries in electronic form distributed on a CD), placement of information (text and hypertext dictionaries). Hypertext dictionaries can be creolized (containing non-linguistic elements such as pictures, audio and video) and non-creolized dictionaries.

The presented structure of creating an electronic dictionary can be adjusted depending on its type, research principles and other factors. But in any case, the use of computers and ready-made texts in computer lexicography can reduce the number of stages in the process of creating an electronic dictionary and save time on almost every one of them.

In modern computer lexicography in the teaching of disciplines of philological profile to future managers instead of creating a dictionary card using databases. Database records allow students to automatically sort the array by selected parameters, select the desired examples, combine them into groups.

There are almost no specialized software shells for lexicographic purposes on the market. D-Base, ACCESS, FOX-Base or PARADOX databases are used to create modern electronic dictionaries.

Modern computer programs make it possible to select word equivalents from texts stored in machine format on a computer in automatic mode. The search for word equivalents is called concordance construction. Some computer concordance programs can convert found contexts into database records. For example, the DIALEX program allows student managers to receive concordances both in the traditional form (as a file for a text editor) and in the PARADOX database format.

Publishing systems such as Page-Maker or WinWord are used to create the original layout of dictionaries, which allow formatting of dictionary styles, alphabetization, creation of numbering, indexes, etc.

An example of a specialized computer program designed for computer lexicography is the "Program of automated compilation and processing of dictionaries". This program is widely used in philological research and applied linguistics.

The selection of special software for the use of elements of computer lexicography for the training of future managers of agricultural areas requires thorough philological and information and communication training and helps to improve the formation of language competencies in higher education.

The use of computer lexicography in the training of future managers of the agricultural field has a number of significant advantages:

- electronic dictionaries allow to present the content of a dictionary article in different ways (different «projections» of the dictionary), including with the help of various graphic and multimedia tools that are not used in ordinary dictionaries;
- the information published by dictionaries covers various technologies of computational linguistics, such as morphological and syntactic analysis, full-text search, recognition and synthesis of sound, etc;
- increases the speed of receiving and processing information contained in the dictionary and directly corresponds to the request, which is formulated by the user in a convenient form;
- electronic dictionary allows students to respond quickly to language changes and special terms, the release of each subsequent version or making changes to the online version does not take much time.

In turn, the use of computer lexicography in the training of future managers of agricultural areas contains unresolved issues relevant to both traditional and computer lexicography. The problem of describing semantics and practical implementation of grammatical word change and word formation is not reflected in mass computer lexicographic practice. Each language has its own ways of grammatical coding, which are not systematically described in electronic mass dictionaries. Therefore, the problem of using computer lexicography in the teaching of disciplines of the philological cycle in applicants for higher education in the field of agriculture requires the continuation of a thorough and comprehensive study in modern science and methodology.

Bibliography

- Баранов, А.Н. (2009). Введение в прикладную лингвистику: учебное пособие. Москва: Едиториал.
- Дарчук, Н.П. (2008). *Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту)*. Київ: ВПЦ «Київський університет».
- Заваруева, И.И. (2007). Об одной возможной классификации электронных словарей. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Філологія*, 765 (50), 67–70.
- Марчук, Ю.Н. (2007). *Компьютерная лингвистика: учебное пособие*. Москва: АСТ; Восток-Запад.
- Перебийніс, В.І., Сорокін, В.М. (2009). *Традиційна та комп'ютерна лексикографія: навчальний посібник*. Київ: Видавничий центр КНЛУ.
- Селегей, В. (2002). Электронные словари и компьютерная лексикография. *Новости искусственного интеллекта*, 1, 31–36.
- Kipfer, V.A. (2014). Computer applications in lexicography. *Research on Language and Social Interaction*, 18, 139–184.
- Kuprijanov, Ye. (2015). Electronic dictionary classification as problem of modern computer lexicography. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Філологія*, 1152, 46–49.
- Müller-Spitzer, C. (2013). Textual structures in electronic dictionaries compared with printed dictionaries. A short general survey. In Rufus H. Gouws, Ulrich Heid, Wolfgang Schweickard, Herbert E. Wiegand (Eds.), *Dictionaries. An international encyclopedia of lexicography. Supplementary Volume: Recent developments with focus on electronic and computational lexicography* (p. 367–381). Berlin: De Gruyter Mouton.

ELEMENTS OF COMPUTER LEXICOGRAPHY IN AGRICULTURAL MANAGERS EDUCATION

Lesia H. Matviienko, Poltava State Agrarian University (Ukraine).

e-mail: lgdziuba@ukr.net

Olena H. Krasota, Poltava State Agrarian University (Ukraine).

e-mail: 2510elena@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-20

Key words: *computer lexicography, management, philological disciplines, information and communication technologies, agricultural sector.*

The development of all spheres of public life is associated with the optimization of information processes (collection, storage, processing, transmission of information), so modern society is called information. Modern information and communication technologies play an important role in teaching a foreign language in non-philological higher education institutions. The organization of education using electronic tools allows significant deepening the professional knowledge and optimizing the educational process for students.

Modern lexicography has significantly expanded and strengthened its tools with computer technology for creating and using dictionaries. Special programs (databases, computer files, word processing programs) let us automatically generate dictionary entries, store dictionary information and process it.

The purpose of the study is to reveal the specifics of computer lexicography use for training managers in a modern agricultural university.

To achieve this goal, a set of *methods* was used: theoretical: comparison and generalization (study of the degree of scientific development of the term “computer lexicography”), analysis, synthesis and generalization of psychological, pedagogical and methodological literature, theoretical forecasting and modeling of computer lexicography to determine scientific bases of the researched problem; empirical: diagnostic methods (interviews, interviews with teachers, questionnaires, analysis of products of professional activity of teachers, which provide philological disciplines in teaching the agricultural managers).

The analysis of the problem showed its insufficient representation in modern scientific works. The article characterizes the role of disciplines of the philological cycle in the professional training of higher

education students majoring in “Management”; the term “computer lexicography” is defined and its typology is singled out; the conditions for the introduction of computer lexicography in the educational process of agricultural universities are determined; analyzed software for the introduction of elements of computer lexicography in training the marketing specialists in agricultural universities; the positive and negative aspects of the use of computer lexicography as a component of education are revealed.

The article for the first time revealed the specifics of the use of computer lexicography in teaching the philological disciplines for the specialty “Management” at the universities in the agricultural sector.

The variety of trends in the introduction of computer lexicography at all stages of teaching the discipline is obvious, and, in particular, the variety of approaches to the creation of electronic dictionaries of different types.

The obtained results allow deepening the knowledge of future specialists in the field of management, expanding the interests of higher education seekers, simplifying the work of students with special terminology, systematizing the acquired knowledge, improving the quality of philological disciplines through the introduction of information and communication technologies.

References

- Baranov, A.N. (2011). *Vvedeniye v prykladnuui linyhvistyku: uchebnoe posobyie* [Introduction to Applied Linguistics: a textbook]. Moscow, Edytoryal Publ., 360 p.
- Darchuk, N.P. (2008). *Kompiuterna linyhvistyka (avtomatychne opratsiuvannia tekstu)* [Computer Linguistics (automatic text processing)]. Kyiv, VPC “Kyiv university” Publ., 351 p.
- Kipfer, B.A. (2014). Computer applications in lexicography. *Research on Language and Social Interaction*, vol. 18, pp. 139-184.
- Kuprijanov, Ye. (2015). Electronic dictionary classification as problem of modern computer lexicography. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia Filologiya* [The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series Philology], vol. 1152, pp. 46-49.
- Marchuk, Yu.N. (2007). *Kompiuternaia linyhvistyka: uchebnoe posobyie* [Computer Linguistics: a textbook]. Moscow, AST, Vostok-Zapad Publ., 317 p.
- Müller-Spitzer, C. (2013). Textual structures in electronic dictionaries compared with printed dictionaries. A short general survey. In Rufus H. Gouws, Ulrich Heid, Wolfgang Schweickard, Herbert E. Wiegand (Eds.), *Dictionaries. An international encyclopedia of lexicography. Supplementary Volume: Recent developments with focus on electronic and computational lexicography*. Berlin, De Gruyter Mouton Publ., pp. 367-381.
- Perebyinis, V.I., Sorokin V.M. (2009). *Tradytsiina ta kompiuterna leksykohrafiia: navchalny posibnyk* [Traditional and Computer Lexicography: a textbook]. Kyiv, KNLU Edition Center Publ., 218 p.
- Selegey, V. (2002). *Elektronnye slovari i kompjuternaya leksikografiya* [Electronic Dictionaries and Computer Lexicography]. *Novosti iskusstvennogo intellekta* [Artificial Intelligence News], vol. 1, pp. 31-36
- Zavarueva, Y.Y. (2017). *Ob odnoi vozmozhnoi klassyfykatsyy elektronnykh slovarei* [About one possible classification of electronic dictionaries]. *Visnik Harkivskogo nacionalnogo universitetu imeni V.N. Karazina. Seriya: Filologiya* [The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series Philology], vol. 765, issue 50, pp. 67-70.

Одержано 2.06.2021.

УДК 372.881.1

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-21

О.В. ТУРКЕВИЧ,

кандидат філологічних наук

*доцент кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка*

УКРАЇНСЬКА ЯК ІНОЗЕМНА ДЛЯ НІМЕЦЬКОМОВНИХ СТУДЕНТІВ: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ ХХІ СТОЛІТТЯ

Новітні тенденції викладання / вивчення мов як іноземних, спрямовані на залучення найновіших інформаційних технологій, швидкий доступ до знань, урахування потреб студента (діяльнісний підхід), трактування мови як інструмента кар'єрного зростання чи засобу міжнародного спілкування, змінюють або доповнюють парадигму мовної освіти. Відповідно українська мова, яка є об'єктом вивчення в аудиторії іноземних студентів і поза межами України, потребує щоразу нових актуальних способів її викладання, базованих на якісних найновіших результатах лінгвістичних досліджень української мови, зокрема у функціональному аспекті.

Мета розвідки – аналіз актуального стану та перспектив викладання української мови як іноземної поза межами України (зокрема на основі вивчення досвіду навчання УМІ в Австрії та Німеччині). Завдання – здійснити порівняльний аналіз навчальних видань з української мови для носіїв німецької мови, окреслити обсяг сучасних проблем, пов'язаних з викладанням української мови поза межами України. Реалізацію цих завдань здійснено за допомогою описового методу, який дозволив дослідити навчальні посібники з УМІ для німецькомовних, і функціонального підходу, що дав можливість прослідкувати відповідність навчального матеріалу сучасним вимогам і потребам студентів.

Навчальні посібники з УМІ для німецькомовної аудиторії студентів здебільшого призначені для початкового етапу й імпліцитно враховують інформацію, що для студентів українська є другою слов'янською мовою (найчастіше – після російської). Досліджені навчальні видання мають різноманітне якісне мовне наповнення і орієнтуються на граматико-перекладний метод (за винятком Klumko Lina, Kurzidim Jan. Разом (2008); Schubert Ludmila. Ukrainisch für Anfänger und Fortgeschrittene (2012).

З'ясовано, що якісні лінгвістичні ресурси української мови (наприклад, функціональна граматики української мови, словники сполучуваності, словники-мінімуми) з урахуванням найновіших підходів (наприклад, з оновлених Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти) не лише б підняли рівень мотивації студентів, а й сприяли більшій конкурентоспроможності української мови в сучасному глобалізованому суспільстві.

Ключові слова: українська мова як іноземна, мовна освіта, німецькомовний студент, навчальний посібник.

Новейшие тенденции преподавания / изучения языков как иностранных, направленные на привлечение новейших информационных технологий, быстрый доступ к знаниям, учет потребностей студента (деятельностный подход), трактовку языка как инструмента карьерного роста или средства международного общения, меняют или дополняют парадигму языкового образования. Украинский язык, который является объектом изучения в аудитории иностранных студентов и за пределами Украины, требует все новых актуальных способов преподавания, основанных на качественнейших новейших результатах лингвистических исследований украинского языка, в частности в функциональном аспекте.

Цель работы – анализ актуального состояния и перспектив преподавания украинского языка как иностранного за пределами Украины (в частности на основе изучения опыта обучения УЯИ в Ав-

стрии и Германии). Задачи – сравнительный анализ учебных изданий по украинскому языку для носителей немецкого языка, определение объема современных проблем, связанных с преподаванием украинского языка за пределами Украины. Реализация этих задач осуществлена с помощью описательного метода, который позволил исследовать учебные пособия по УЯИ для немецкоязычных, и функционального подхода, который дал возможность проследить соответствие учебного материала современным требованиям и потребностям студентов.

Учебные пособия по УЯИ для немецкоязычной аудитории студентов в основном предназначены для начального этапа и имплицитно учитывают информацию, что для студентов украинский является вторым славянским (чаще всего после русского). Исследованные учебные издания имеют разнородное качественное языковое наполнение и основываются на грамматико-переводном методе (за исключением Klymenko Lina, Kurzidim Jan. Разом (2008); Schubert Ludmila. Ukrainisch für Anfänger und Fortgeschrittene (2012).

Установлено, что качественные лингвистические ресурсы украинского языка (например, функциональная грамматика украинского языка, словари сочетаемости, словари-минимумы) с учетом новейших подходов не только бы подняли уровень мотивации студентов, но и способствовали большей конкурентоспособности украинского языка в современном глобализированном обществе.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, языковое образование, немецкоговорящий студент, учебное пособие.

Українська як державна мова незалежної європейської країни є об'єктом вивчення в різних осередках світу, зокрема в університетах у межах окремих студій україністики (наприклад, Гарвардський університет, університет Альберти) чи славістики (різні країни світу). Зазвичай україністика передбачає охоплення широкого кола питань, які стосуються України (наприклад, історії, культури (зокрема літератури), історії мови) та інших напрямів у діахронному й синхронному аспектах.

У науковому довіднику Тетяни Шевченко «Українознавство в наукових центрах німецькомовного простору» зібрано коротку інформацію про всі центри, які займаються українською проблематикою у межах Німеччини, Австрії, Швейцарії, «представлена в довіднику інформація дає уявлення про головні тенденції в розвитку українознавства в німецькомовних країнах, напрямки та специфіку дослідницької і викладацької діяльності наукових центрів в галузі українознавства в останнє десятиріччя (2004–2015 рр.)» [Шевченко, 2016, с. 3].

Розвідки, які стосуються лінгводидактичного аспекту, окреслюють ситуацію і проблеми безпосередньо викладання української мови як іноземної (УМІ) німецькомовним студентам: С. Амеліна [Амеліна, 2016], В. Маковська [Маковська, 2009], К. Бруннер [Бруннер, 2008].

Актуальними завданнями є здійснення порівняльного аналізу навчальних видань з УМІ, виявлення того, як сучасні вимоги до викладання мов як іноземних корелюють із ситуацією з УМІ, з'ясування, як українські лінгводидакти можуть якісно вплинути на вдосконалення процесу викладання УМІ за кордоном.

Зазвичай викладання української мови є ваговою частиною українознавчих студій, і для студента це може бути, наприклад, мотивацією до більш ґрунтового наукового дослідження України українською мовою тощо.

Метою нашої розвідки є дослідження наявного стану та окреслення перспектив викладання української мови як іноземної поза межами України (зокрема на основі вивчення досвіду УМІ для австрійських студентів і загалом для німецькомовних осіб). Важливо також дослідити найважливіші потреби, які може забезпечити Україна, українські науковці, лінгводидакти, щоб процес вивчення української у немовному оточенні і в актуальних умовах був сучасним, цікавим і максимально ефективним.

Щоб зрозуміти сучасну ситуацію викладання УМІ, проведено опитування (інтерв'ю з відкритими відповідями) осіб, які викладають українську мову як іноземну в Німеччині й Австрії. За допомогою описового методу досліджено навчальні посібники з української мови для німецькомовних, здійснено їх порівняльну характеристику. Функціональний підхід уможливив прослідковування відповідності навчального матеріалу сучасним потребам студентів, вимогам до викладання мови як іноземної, а також виявлення потреб і подальших шляхів їх якісного забезпечення.

Новітні напрями вивчення мов як іноземних, спрямовані на залучення найновіших інформаційних технологій, швидкий доступ до знань, врахування потреб студента, тракту-

вання мови як інструмента кар'єрного зростання чи засобу міжнародного спілкування, змінюють чи доповнюють парадигму викладання / вивчення, не є винятком і українська мова.

Вибір української мови як засобу професійного зростання чи розширення своєї багатомовності зазвичай є дуже конкретно спрямованим (наприклад, українську вивчають представники дипломатичних установ, фахівці-науковці, які досліджують різні українські питання тощо). Крім таких прикладів, звичайно, українську мову вивчають і з багатьох інших причин – особистих чи професійних.

З одного боку, на вибір (чи не вибір) української дуже вагомих вплив має фактична українсько-російська двомовність у самій країні. Той факт, що знання російської мови дає можливість і спілкуватися з українцями, і працювати в Україні чи з українцями, зовсім не сприяє мотивації. Престиж української мови в Україні, зважаючи на специфіку мовної політики, на наш погляд, повільно збільшується, що може бути вагомим чинником її більш активного вивчення у світі. І в цьому контексті ситуація залежатиме від мовної політики в Україні, яка в наш час, незважаючи на чинний закон про мову («Про забезпечення функціонування української мови як державної» [Про Забезпечення Функціонування Української Мови Як Державної, 2019]), є в доволі турбулентному стані.

З іншого боку, незважаючи на задекларовану в Європі багатомовність чи багатокультурність, вплив глобалізації теж є повсюдним, і, маючи сучасні технічні засоби, можна легко і швидко порозумітися з носіями різних мов. Тобто щоразу швидший доступ до знань у сучасному світі, який є особливо активним і у вивченні мов, дуже сильно впливає і на мотивацію студента, і на його спосіб опанування нової мови.

Якщо ми говоримо про навчання української поза межами України, то крім різних центрів: університетських, приватних, позаурядових чи інших, де можна вивчати українську, традиційно в центрах україністики чи славістики є ті студенти, які можуть вибирати якусь слов'янську мову, а також є студенти, які мігрували з України (україно- чи російськомовні) зовсім недавно чи вже народжені у певній країні і українська мова може бути їхньою успадкованою мовою. Остання ситуація є зовсім малодослідженою, але дуже поширеною.

У позамовному контексті викладання / вивчення мови має бути підкріплене державною позицією більш дієво. Дуже великі перспективи в цьому аспекті для Національної комісії зі стандартів державної мови (<https://mova.gov.ua/>) і Українського інституту (<https://ui.org.ua/programs>), які задекларували свої напрями і в контексті УМІ. Крім цього, злагоджена співпраця українських лінгводидактів з урахуванням сучасних вимог до викладання мов є чи не найважливішим чинником у досягненні спільного успіху.

Різні ініціативи, які передбачають німецько-українську співпрацю, наприклад, мовна майстерня (Німецько-Українська мовна майстерня | Ä TA İ | Deutsch-Ukrainische Sprachwerkstatt), українсько-австрійська літня школа (Österreichisch-Ukrainisches Sommerkolleg in Lemberg, <https://oead.at/de/ins-ausland/hochschulen/sommerkurse/sommerkollegs/#c6506>), Українікум (Greifswalder Ukrainicum, <https://www.wiko-greifswald.de/>), Міжнародна літня школа «Українська мова і країнознавство» (за підтримки DAAD, <http://summer-school.com.ua/?lang=en>), залишаються актуальними способами вивчення української мови і культури.

Що може мотивувати вивчати українську мову безпосередньо? На наш погляд, це якісні сучасні навчальні джерела, які забезпечують потреби якнайширшого кола осіб і створені для різних рівнів, на яких вивчають мову, готують до сертифікованого оцінювання рівня володіння українською мовою як іноземною, через мову уможливають і доступ до знань про сучасну Україну.

Актуальний стан створення навчально-методичного забезпечення з УМІ має подвійне спрямування. З одного боку, ресурси створюють фахівці, викладачі з УМІ; такі видання можуть бути опубліковані в якійсь країні чи Україні, і вони можуть бути відомі чи не зовсім відомі у широкому колі фахівців чи зацікавлених осіб, або це можуть бути дуже цікаві матеріали, які викладач поширює на своєму блозі чи серед фахівців у різних групах, проте вони не опубліковані офіційно.

З іншого боку, з'являється щоразу більше комерційних сучасних видань, які за відповідним методом чи принципом навчають різних мов і охоплюють також українську (наприклад, *Deutsch – Ukrainisch für Anfänger: Ein Buch in 2 Sprachen Taschenbuch* (2017);

Ich höre zu, ich wiederhole, ich spreche : SprachmethodeJM Gardner (2018); Ukrainisch für Globetrotter von Grube Ulrike, Börner Natalja (2001), Lerne Ukrainisch – Schnell / Einfach / Effizient: 2000 Schlüsselvokabel (2018), це також можуть бути інтернет-ресурси (наприклад, Loecsen (<https://www.loecsen.com/de/lernen-ukrainisch>) чи окремі ютуб-канали (наприклад, Ukrainisch lernen (<https://www.youtube.com/watch?v=6aRfEsv5S08>), Ukrainisch für Anfänger in 100 Lektionen (<https://www.youtube.com/watch?v=o9CNSKSLatg>). Такий перелік активно збільшується і є предметом окремого опису. У перспективі актуально дослідити відповідність змістового наповнення таких ресурсів чинним нормам української мови.

Об'єктом нашого аналізу стануть усі доступні сучасні навчальні видання, які викладачі УМІ використовують у своїй роботі. Коли ми говоримо про сучасні, то маємо на увазі, що вони пропонують для вивчення сучасну українську літературну мову, створені за прийнятними актуальними методами викладання іноземних мов. Нижченаведена таблиця містить порівняльну характеристику проаналізованих навчальних видань, зважаючи на орієнтовний рівень, для якого призначені книги, найосновніші методи подання навчального матеріалу, а також коментар, який допомагає зрозуміти, хто може використовувати той чи інший посібник (табл. 1).

Таблиця 1

Навчальні видання з УМІ для німецькомовних студентів

Джерело	Рівень	Методи	Коментар
Kolbina Vera, Sotnikova Svitlana. Світанок. Ukrainisch fuer Anfaenger (2004)	A2–A2+	Ситуативно-тематичний поділ матеріалу, до якого підібрано відповідну граматику, елементи комунікативного методу	Тексти містять лексеми з вищих рівнів, ніж A1–A2. В уроці розкрито граматичні теми з допомогою таблиць. Лише окремі коментарі до вправ німецькою мовою
Kolbina Vera, Sotnykova Svitlana. Ukrainisch für Anfänger (2020)	A2–A2+	Комунікативний, граматико-перекладний (словник і речення перекладено), правила і пояснення подано німецькою мовою	Передбачено, що студенти вже знають слов'янську мову, бо лексика і висловлювання на значно вищому рівні, ніж A1, вже з перших уроків
Spiech Irena. Pryvit. Ukrainisch Grundkurs (Band 1) (2020)	A2+	Граматико-перекладний метод. Слова й окремі граматичні терміни перекладено німецькою, містить завдання для перекладу з німецької на українську	Чітко спрямований для тих, хто знає слов'янські мови або для роботи з викладачем
Klymenko Lina, Kurzidim Jan. Разом. Ukrainisch für Anfängerinnen und Anfänger (2012).	A1–A2+	Комунікативний, діяльнісний підхід. Коментарі німецькою мовою	Підручник може підходити і для самостійного навчання, і для роботи з викладачем, охоплює теми й ситуації, які можуть бути об'єктом сертифікованого навчання з УМІ (з огляду на комунікативні теми й граматику)
Dniprova Olena. Das Erste Ukrainische Lesebuch für Anfänger. Stufen A1 und A2 Zweisprachig mit Ukrainisch-deutscher Übersetzung. Language (2015)	A2–A2 +B1	Аудіолінгвальний метод, граматико-перекладний метод. Усі слова й речення з ними перекладено на німецьку мову	Усі слова до теми запропоновано вивчати в контексті на прикладах речень і текстів. Лексика, яку використовують, більшою мірою підходить для рівня A2+. Для студентів, які вже знають слов'янську мову, чи вивчали ґрунтовно українську на рівні A1–A2

Закінчення табл. 1

Джерело	Рівень	Методи	Коментар
Anhalt-Bösche Olga. Ukrainisch Einführendes Lehrbuch (1996)	A1–A2	Граматико-перекладний метод. Є переклад вивчених слів на німецьку, завдання сформульовано німецькою, містить тексти для перекладу	Дуже детально подає фонетику, орфографію і послідовно граматичний матеріал
Schubert Ludmila. Ukrainisch für Anfänger und Fortgeschrittene. Mit Übungen und Dialogen auf Audio-CD (2008)	A1–B1	Комунікативний метод, слова і пояснення є німецькою	Може бути для студентів, які знають слов'янські мови, але не обов'язково. Загалом охоплює 2000 лексем
Amir-Babenko Svetlana, Pfliegl Franz. Praktische Kurzgrammatik der ukrainischen Sprache (2005)	A2–B1	Граматико-перекладний метод	Детально пояснено граматику української мови німецькою мовою
Amir-Babenko Svitlana. Lehrbuch der ukrainischen Sprache (1999)	A1–B1	Граматико-перекладний метод	Переклад усіх слів німецькою мовою, пояснення німецькою мовою граматики дуже детально

На наш погляд, доцільно порівняти запропоновані видання за такими критеріями, як функції (які реалізує посібник), методи і способи навчання (посібник є інструментом їх втілення), відповідність мовного наповнення рівню володіння УМІ.

Як видно з табл. 1, функції, які реалізують навчальні посібники, різні. Функція інформативна – в усіх посібниках запропоновано відомості про систему мови та про країну, дидактична – матеріали укладено так, щоб оволодіти засобами мови та різними видами діяльності (читанням, говорінням, писанням, слуханням), що найповніше її реалізують [Kolbina, Sotnikova, 2020], [Klymenko, Kurzidim, 2012], [Schubert, 2008], мотивувальна – зміст, структура посібника мають зацікавлювати; цьому, відповідно, сприяють аудіоматеріали, візуальні опори, чергування різних завдань, зокрема наближених до життєвих ситуацій, наприклад, навчальний посібник «Разом» [Klymenko, Kurzidim, 2012].

У всіх вищезазначених виданнях застосовано мову-посередник – німецьку. Деколи (наприклад, [Kolbina, Sotnikova, 2004], [Klymenko, Kurzidim, 2012]) застосування німецької мови мінімізоване (лише пояснення щодо того, як виконувати завдання чи формулювання завдання, граматичне правило чи можливість дібрати переклад), в усіх інших книгах слова і речення, і граматичний матеріал подають у порівняльному аспекті (наприклад, через переклад чи пропозицію перекласти речення, слова студентів). Граматико-перекладний метод сприяє в такому разі розвитку мовної компетенції, що формується завдяки формальному, усвідомленому засвоєнню перекладеного матеріалу, окремих граматичних правил. Проте щоб розвинути комунікативну компетенцію, завдання та пропозиції їх виконання мають орієнтуватися на різні ситуації, комунікативні наміри тощо. На наш погляд, у таких виданнях модель опрацювання навчального матеріалу (за допомогою системи вправ і завдань) форма → значення → вживання варто доповнити, по-перше, індуктивним типом подання матеріалу (щоб студенти мали змогу самі робити висновки про функціонування різних форм і значень), по-друге, зменшити кількість завдань для перекладу, а послідовно, за допомогою контекстів, візуальних засобів і поступового введення мовного матеріалу (щоразу його покроково розширюючи) формувати лексичну, граматичну та інші компетентності.

Наприклад, у навчальному посібнику [Klymenko, Kurzidim, 2012] систему вправ для тренування мовних форм доповнює система завдань для слухання і говоріння, різні візуальні опори й завдання на їх основі також сприяють формуванню комунікативної компетентності.

Тобто посібник як засіб, інструмент реалізації відповідного методу має одночасно відповідати сучасним вимогам викладання мови як іноземної. Граматико-перекладний метод (незважаючи на всі його позитивні аспекти) є недостатнім і реалізовує лише один з аспектів вивчення мови, здебільшого цього замало для студента, щоб сформувати відповідний рівень володіння мовою.

Рівень знань у досліджуваних виданнях зазначено орієнтовно, і, як видно з табл. 1, автори не розмежовують рівні А1–А2, наприклад, вказуючи, що посібник призначений для початківців. Проте, оминаючи вимоги, які стосуються рівня А1, пропонують навчальний матеріал (зокрема лексичний і граматичний), який властивий рівню А2 чи навіть вищим рівням (наприклад, [Kolbina, Sotnykova, 2020]). Тобто незважаючи на те, що посібники призначені для початкового етапу, вони передбачають, що студент уже знає якусь слов'янську мову, тобто має розуміння, як функціонує флективна мова, і для студента не є проблемою розуміти окремі слова.

Проаналізовані видання різною мірою можна пристосувати для семестрового курсу навчання студентів у межах лише початкового етапу.

Праця «Стандартизовані вимоги. Рівні володіння українською мовою як іноземною» чітко визначає вимоги до кожного рівня, наприклад, початковий (А1) «засвідчує часткове ознайомлення зі структурою і системою української мови та можливість простого, короткого і тематично обмеженого спілкування у прогнозованих повсякденних ситуаціях» [Антонів, Бойко, Мазурик, Синчак, 2019, с. 3], базовий рівень (А2) «визначає основні опорні риси володіння українською мовою як іноземною і засвідчує можливість вибіркового спілкування у прогнозованих повсякденних ситуаціях» [Антонів, Бойко, Мазурик, Синчак, 2019, с. 21]. Визначено також кількість лексем – 800–1000 (рівень А1), близько 2000 (рівень А2). Усі досліджені навчальні посібники для німецькомовних в аспекті дотримання актуальних уніфікованих вимог до рівнів навчання УМІ потребують оновлення.

Ситуація нам також демонструє, що посібників конкретно для середнього етапу немає (за винятком тих, які, крім початкового етапу, «захоплюють» і рівень В1 (наприклад, [Schubert, 2008], [Amir-Babenko, Pfliegl, 2005], [Amir-Babenko, 1999]).

Оскільки зазвичай В1–В2 – це ті рівні, які найчастіше сертифікують, то дуже доцільно було б забезпечити цей етап навчання підручниками. Закономірно, що для середнього етапу можна використовувати навчальні матеріали без мови-посередника (що активно практикують викладачі української мови), проте, на наш погляд, дуже ефективно було б створити послідовні рівневі навчально-методичні комплекси з чітким поділом мовного й комунікативного матеріалу, зважаючи на Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти [Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment, 2020] і Стандартизовані вимоги. Рівні володіння українською мовою як іноземною [Антонів, Бойко, Мазурик, Синчак, 2019].

Таким чином, навчальний посібник чи підручник як засіб навчання, основа для діяльності студента і викладача (деколи – самого студента) має містити мовний і країнознавчий матеріал, відібраний і систематизований у такий спосіб, щоб максимально сприяти формуванню різних видів мовленнєвої діяльності, компетентностей; містити різні сучасні зразки усного і писемного мовлення, відповідати етапу навчання й рівню володіння мовою. Якщо посібник розраховано на осіб, які вже володіють якоюсь конкретною мовою (здебільшого для них вона є рідною), то він має враховувати імпліцитно досвід вивчення мови і навіть передбачати інтерференцію.

У перспективі, що стосується викладання УМІ, то треба створювати лінгвістичні ресурси української мови, які б допомагали методиці викладання УМІ: функціональну граматику української мови, словники сполучуваності, словники-мінімуми тощо. Через брак цих матеріалів дуже страждає якість уже наявних навчально-мето-

дичних видань, адже, незважаючи на те, що вони створені з урахуванням досвіду викладачів, мовну систему подано в них неповно.

Крім цього, цілком погоджуємось із думкою Віри Маковської, яка досі є актуальною для втілення, що дуже важливо «осмислити власну культуру, порівняти наші культурні моделі з відповідними моделями чужих культур, щоб відчувати той адекватний формат подання власних культурних традицій, на який варто орієнтуватися під час укладання підручників української мови як іноземної» [Маковська, 2009, с. 43].

Особливо на часі є створення інтернет-ресурсу з усіма напрацюваннями з УМІ і для УМІ, адже потік інформації та матеріалів стрімко зростає, а обізнаність з нею, незважаючи на надзвичайно швидкий доступ до інтернету й консолідацію сил фахівців (груп у соціальних мережах, наприклад «Методика викладання УМІ» у Facebook: <https://www.facebook.com/groups/701131173610069>), часто є фрагментарною.

Список використаної літератури

Амеліна, С. (2016). Вивчення української мови в університетах Німеччини. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 12, 12–17.

Антонів, О., Бойко, Г., Мазурик, Д., Синчак, О. (2019). *Стандартизовані вимоги. Рівні володіння українською мовою як іноземною (A1–C2). Зразки сертифікаційних завдань*. Відновлено з <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalnaserednya-osvita/navchalni-materiali-ukrainskim-shkolam-za-kordonom>

Бруннер, К. (2008). Українська мова як іноземна в Німеччині. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 3, 72–75.

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

Маковська, В. (2009). Викладання української мови іноземцям: тяглість старої традиції. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 4, 39–44.

Шевченко, Т. (2016). *Науковий довідник: Українознавство в наукових центрах німецькомовного простору (Німеччина, Австрія, Швейцарія)*. Київ: Науково-дослідний інститут українознавства.

Amir-Babenko, S. (1999). *Lehrbuch der ukrainischen Sprache*. Hamburg: Helmut buske verlag.

Amir-Babenko, S., Pfliegl, F. (2005). *Praktische Kurzgrammatik der ukrainischen Sprache*. Hamburg: Buske.

Anhalt-Bösche, O. (1996). *Ukrainisch Einführendes Lehrbuch*. Wiesbaden-Erbenheim: Harrassowitz Verlag.

Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Companion volume (2020). Strasbourg: Council of Europe Publishing. Retrieved from <https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4>

Dniprova, O. (2015). *Das Erste Ukrainische Lesebuch für Anfänger. Stufen A1 und A2 Zweisprachig mit Ukrainisch-deutscher Übersetzung*. Deutschland: CreateSpace Independent Publishing Platform.

Kolbina, V., Sotnikova, S. (2004). *Світанок. Українisch für Anfaenger*. Erlangen: Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg.

Kolbina, V., Sotnykova, S. (2020). *Ukrainisch für Anfänger*. Hamburg: Buske.

Klymenko, L., Kurzidim, J. (2012). *Разом. Українisch für Anfängerinnen und Anfänger (A1-A2)*. Wien: Holzhausen Verlag.

Schubert, L. (2008). *Ukrainisch für Anfänger und Fortgeschrittene. Mit Übungen und Dialogen auf Audio-CD*. Wiesbaden-Erbenheim: Harrassowitz Verlag.

Spiech, I. (2020). *Privit. Ukrainisch Grundkurs (Band 1)*. Norderstedt: BoD Books on Demand.

UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE FOR GERMAN-SPEAKING STUDENTS: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS IN THE 21ST CENTURY

Oksana V. Turkevych, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

e-mail: turkevych@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-21

Key words: *Ukrainian as a foreign language, language education, German-speaking student, textbook.*

Ukrainian as the state language of an independent European country is the subject of study in various parts of the world, including universities within individual research of Ukrainian studies (for example, Harvard University or the University of Alberta) or Slavic studies (different countries). The latest trends in teaching / learning foreign languages are aimed at: attracting the latest information technologies, quick access to knowledge, taking into account student needs (task-based approach), interpreting language as a tool for career growth or international communication, changing or supplementing the paradigm of language education. Accordingly, the Ukrainian language, which is the object of study outside Ukraine, needs new relevant ways of teaching it as a foreign one, based on the latest quality results of linguistic research of the Ukrainian language, in particular in the functional aspect.

The purpose of the article is to analyze the current situation and outline the prospects for teaching Ukrainian as a foreign language outside Ukraine (in particular, based on the study of the experience of teaching it in Austria and Germany). The tasks are to carry out a comparative analysis of textbooks of the Ukrainian language for German speakers, to outline the scope of current problems related to the teaching of the Ukrainian language outside Ukraine. This was made possible by the descriptive *method*, and the functional approach made it possible to trace the conformity of teaching materials with modern requirements and needs of students.

Textbooks for German-speaking students are designed for the Beginners level and implicitly take into account the information that for students it is the second Slavic language (usually after Russian). The studied textbooks have a diverse quality of language content (usually intended for beginners, but cover topics, grammatical material, communicative situations from higher levels) and are based on the grammar-translation method (except Klymenko Lina, Kurzidim Jan. Razom (2008); Schubert Ludmila, Ukrainian for beginners and fortresses (2012).

It was found that there are no student's book, teacher's book, workbook, audio materials, which together according to the stages of training (levels A1-C2) would consistently provide a clearly divided language materials and propose communication skills, taking into account on the Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment (2020) and Standardized requirements. Levels of proficiency in Ukrainian as a foreign language (A1-C2).

High-quality linguistic resources of the Ukrainian language (for example, functional grammar of the Ukrainian language, dictionaries of collocations, lexical minimums), taking into account the latest approaches to learning foreign languages, would not only raise students' motivation, but also contribute to greater competitiveness of the Ukrainian language in a modern globalized society.

References

- Amelina, S. (2016). *Vyvchennia ukrainskoi movy v universytetakh Nimechchyny* [Study of the Ukrainian language in German universities]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrains'koi movy iak inozemnoi*, 12, 12-17. (In Ukrainian)
- Amir-Babenko, S. (1999). *Lehrbuch der ukrainischen Sprache* [Textbook of Ukrainian]. Hamburg, Helmut Buske Verlag, 302 p.
- Amir-Babenko, S., Pfliegl, F. (2005). *Praktische Kurzgrammatik der ukrainischen Sprache* [Practical Short Grammar of Ukrainian]. Hamburg, Buske Publ., 120 p.
- Anhalt-Bösche, O. (1996). *Ukrainisch Einführendes Lehrbuch* [Introductory Textbook on Ukrainian]. Wiesbaden-Erbenheim, Harrassowitz Verlag, 226 p.
- Antoniv, O., Boyko, H., Mazuryk, D., Synchak, O. (2019). *Standartyzovani vymohy. Rivni volodinnia ukrains'koiu movoiu iak inozemnoi (A1-C2). Zrazky sertyfikatsijnykh zavdan'* [Standardized requirements. Levels of proficiency in Ukrainian as a foreign language (A1-C2). Samples of certification tasks]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-materiali-ukrainskim-shkolam-zakordonom> (Accessed 8 August 2021).
- Brunner, K. (2008). *Ukrainska mova iak inozemna v Nimechchyni* [Ukrainian as a foreign language in Germany]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrains'koi movy iak inozemnoi* [Theory and Practice of Teaching Ukrainian as a Foreign Language], issue 3, pp. 72-75.

Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Companion volume (2020). Strasbourg, Council of Europe Publishing. Available at: <https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4> (Accessed 8 August 2021).

Dniprova, O. (2015). *Das Erste Ukrainische Lesebuch für Anfänger. Stufen A1 und A2 Zweisprachig mit Ukrainisch-deutscher Übersetzung* [The first Ukrainian book to read for beginners. Levels A1 and A2 Bilingual with Ukrainian-German translation]. Deutschland, CreateSpace Independent Publishing Platform, 150 p.

Kolbina, V., Sotnikova, S. (2004). *Svitanok. Ukrainisch für Anfaenger* [Svitanok. Ukrainian for beginners]. Erlangen, Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg Publ., 266 p.

Kolbina, V., Sotnykova, S. (2020). *Ukrainisch für Anfänger* [Ukrainian for beginners]. Hamburg, Buske Publ., 259 p.

Klymenko, L., Kurzidim, J. (2012). *Razom. Ukrainisch für Anfängerinnen und Anfänger (A1-A2)* [At once. Ukrainian for Beginners (A1-A2)]. Wien, Holzhausen Verlag, 264 p.

Makovska, V. (2009). Vykładannia ukrainskoi movy inozemtsiam: tiahlist staroi tradytsii [Teaching Ukrainian to foreigners: the longevity of the old tradition]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrains'koi movy iak inozemnoi* [Theory and Practice of Teaching Ukrainian as a Foreign Language], issue 4, pp. 39-44.

Schubert, L. (2008). *Ukrainisch für Anfänger und Fortgeschrittene. Mit Übungen und Dialogen auf Audio-CD* [Ukrainian for Beginners and Advanced. With Exercises and Dialogues on an Audio CD]. Wiesbaden-Erbenheim, Harrassowitz Verlag, 312 p.

Shevchenko, T. (2016). *Naukovy dovidnyk: Ukrainoznavstvo v naukovykh tsentrah nimetskomovnoho prostoru (Nimechchyna, Avstriia, Shvejtsariia)* [Scientific Reference Book: Ukrainian studies in scientific centers of the German-speaking area (Germany, Austria, Switzerland)]. Kyiv, NDI Ukrainoznavstva Publ., 307 p.

Spiech, I. (2020). *Pryvit. Ukrainisch Grundkurs (Band 1)* [Hello. Basic Course of Ukrainian (volume 1)]. Norderstedt, BoD Books on Demand Publ., 64 p.

Zakon Ukraïni «Pro zabezpechennya funkcionuvannya ukraïnskoï movy yak derzhavnoi» (2019). [Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language"]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)* [Vedomosti of the Verkhovna Rada]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (Accessed 8 August 2021).

Одержано 26.08.2021.

УДК 811.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-22

Л.В. ХАРЧУК,
*кандидат філологічних наук,
старший викладач катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ НОРМИ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Мовна ситуація в комунікативному просторі України зобов'язує всіх мовців сприймати проблеми мови та мовлення системно і комплексно. Актуальність нашого дослідження полягає в потребі постійного опрацювання проблем культури мовлення у сфері державного управління, оскільки українська мова як суспільне явище відображає конкретно-історичні особливості, властиві певному соціально-історичному періодові: розвиток нових словесних конструкцій, поява нових слів, рясні запозичення з інших мов тощо. Мета нашої розвідки – виявити й проаналізувати порушення лексико-семантичних норм в офіційно-діловому спілкуванні державних службовців, обґрунтувати шляхи і засоби виправлення порушень лексико-семантичної норми. Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання таких завдань: здійснити аналіз офіційно-ділового мовлення державних управлінців; виокремити найпоширеніші лексико-семантичні помилки і недоліки в мовленні, надати рекомендації щодо усунення помилок з метою культури мовлення державних управлінців у сфері їхньої професійної діяльності. У розвідці застосовано широкий спектр сучасних методів і підходів дослідження: мовленнєві факти розглянуто з позицій функційного підходу; за допомогою методів узагальнення і класифікаційного аналізу виокремлено типи помилок, які спостережені в мовленні державних службовців; порівняльно-зіставний аналіз дав змогу виявити факти інтерференційного впливу російської мови на українську, виокремити типи наслідків інтерференції на лексико-семантичному рівні.

У пропонованому дослідженні здійснено аналіз офіційно-ділового мовлення державних управлінців, з'ясовано й типізовано різні наслідки інтерференційної взаємодії близькоспоріднених мов (української та російської) шляхом порівняння мовлення державних службовців із чинними нормами сучасної української літературної мови. Виявлено, що найпоширеніші лексичні помилки і недоліки стосуються: невмотивованого вживання слів, наслідком якого є суржик; уживання без потреби слів-паразитів; вживання слів, недопустимих з погляду літературної норми та етикетних правил; зловживання іншомовними словами та англізмами; недоречна тавтологія в усному мовленні, зайва багатослівність (плеоназм); сплутування паронімів. Відповідно до проаналізованого мовного матеріалу надано мовознавчі пояснення та рекомендації щодо шляхів і засобів запобігання появі, а також виправлення та усунення виявлених помилок у мовленні держслужбовців.

Ключові слова: українська мова, мовна компетентність, культура мовлення, мовна норма, лексико-семантичні норми, мовні помилки, офіційно-діловий стиль.

Речевая ситуация в коммуникативном пространстве Украины обязывает всех говорящих воспринимать проблемы языка и речи системно и комплексно. Актуальность нашего исследования заключается в необходимости постоянной проработки проблем культуры речи в сфере государственного управления, поскольку украинский язык как общественное явление отражает конкретно-исторические особенности, свойственные определенному социально-историческому периоду: развитие новых словесных конструкций, появление новых слов, обильные заимствования из других языков и т. д. Цель нашего исследования – обнаружить и проанализировать нарушения лексико-семантических норм в официально-деловом общении государственных служащих, обосновать пути и средства исправления нарушенной лексико-семантической нормы. Достижение поставленных целей предполагало решение следующих задач: осуществить анализ официально-деловой речи государственных

управленцев; выделить наиболее распространенные лексико-семантические ошибки и недостатки в речи, предоставить рекомендации по устранению ошибок с целью усовершенствования культуры речи государственных управленцев в сфере их профессиональной деятельности. В статье применен широкий спектр современных методов и подходов исследования: речевые факты рассмотрены с позиций функционального подхода; с помощью методов обобщения и классификационного анализа выделены типы ошибок, наблюдаемых в речи государственных служащих; сравнительно-сопоставимый анализ позволил выявить факты интерференционного влияния русского языка на украинский, выделить типы последствий интерференции на лексико-семантическом уровне.

В предлагаемом исследовании проведен анализ официально-деловой речи государственных управленцев, выяснены и типизированы различные последствия интерференционного взаимодействия близкородственных языков (украинского и русского) путем сравнения речи государственных служащих с действующими нормами современного украинского литературного языка. Утверждается, что наиболее распространенные лексические ошибки и недостатки касаются: немотивированного употребления слов, следствием которого является суржик; употребления без надобности слов-паразитов; употребления слов, недопустимых с точки зрения литературной нормы и этикетных правил; злоупотребления словами иноязычного происхождения, в частности англицизмами; неуместной тавтологии в устной речи, излишней многословности (плеоназм); перепутывания паронимов. В соответствии с проанализированным языковым материалом представлены языковедческие объяснения и рекомендации относительно путей и средств предупреждения, исправления и устранения обнаруженных ошибок в речи госслужащих.

Ключевые слова: украинский язык, языковая компетентность, культура речи, языковая норма, лексико-семантические нормы, языковые ошибки, официально-деловой стиль.

З кінця 90-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап розвитку української літературної мови, оскільки процеси державотворення узаконили державний статус української мови з основною метою – посприяти самовиявленню національного генотипу, піднесенню престижу і повноцінному функціонуванню державної мови в незалежній Україні. Позаяк дійсність формується на основі активної діяльності особистості, то одним з провідних завдань є виховання потреби кожного мовця вільно послуговуватися державною мовою як засобом спілкування, засобом формування інтелектуальної культури, національної свідомості, що, відповідно, має безпосередній вплив на ментальність і моральні якості індивіда. Цілком погоджуємося зі слушною думкою І. Фаріон, що «система світоглядних цінностей кожної людини, громадянина формує матрицю суспільства і держави. Мова в цьому процесі відіграє першорядну роль не тільки тому, що без неї людина немислима, але й тому, що мова – духові кордони нації. Мова не просто голос суспільства – вона характер народу» [Фаріон, 2010, с. 17].

Мовна ситуація в комунікативному просторі України зобов'язує всіх мовців сприймати проблеми мови та мовлення системно і комплексно. Володіння рідною мовою – завдання кожного свідомого громадянина, який зобов'язаний вміти вільно послуговуватися всім лексичним багатством. Мова – це вагомий складник професійної компетенції, змістовний показник загальної культури, через що кожному мовцеві слід дбати про високу якість мовлення. Досконале володіння мовою стає важливим компонентом підготовки фахівців будь-якої сфери діяльності, зокрема й фахівців у сфері державного управління, оскільки використання засобів мовлення сприяє їхньому самовираженню. Діяльність державних службовців, безперечно, вимагає не лише професіоналізму, а й ґрунтовної мовної компетентності. Фах управлінців передбачає високу культуру мовлення, висококваліфіковане володіння словом, бо це вміння якнайтісніше пов'язане з широкою мовленнєвою діяльністю, з постійним усним і писемним спілкуванням, потребою точного вираження понять у різних сферах державного управління. Окрім того, діяльність державних службовців пов'язана і з усними виступами, тому володіння мистецтвом публічного мовлення, вміння висловлювати свої думки правильно, чітко, відповідно до норм сучасної української літературної мови, вважаємо, є складником позитивного іміджу державного управлінця і сприяє його професійному й особистому становленню.

2021 р. Національна комісія зі стандартів державної мови затвердила «Стандарт української мови для державних службовців» – законодавчо регламентований комплекс мовних знань, що забезпечує посадовим особам у державних органах професійну діяльність, спрямовану на практичне виконання завдань і функцій держави [Додаток, 2021]. Відповід-

но до визначень понять зазначеного документа, мовна компетентність – «це системні знання мови, її норм, правил та закономірностей функціонування в різних сферах суспільної діяльності», оскільки необхідний рівень фахової компетентності державного службовця можливий за наявності в нього відповідного рівня мовної і комунікативної компетентностей, які виявляються у вільному володінні державною мовою [Додаток, 2021]. Зміст мовної компетентності передбачає знання про функціонування і системну організацію сучасної української літературної мови на різних її рівнях.

І. Огієнко слушно зауважував, що «Як про духову зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови» [Огієнко, 1995, с. 15]. Питання мовної культури і ділового спілкування завжди було предметом наукових досліджень мовознавців. Науковці доводять, що від мовної культури кожного залежать інтереси громадян, суспільства, держави, а досконале володіння мовою забезпечує спеціалістові будь-якого фаху досягнення успіху в професійній діяльності. Проблема культури мовлення державних службовців входить до кола наукових інтересів багатьох дослідників ([Бронікова, Кудрявцева, Плотницька, 2010; Плотницька, 2006; Козієвська, 2003; Приходько, 2005] та ін.), які присвятили свої праці питанню мовленнєвої компетентності як вагомого складника професіоналізму державного службовця, з'ясували національні особливості та норми етикету культури ділового спілкування; дослідили тенденції розвитку мовної культури в державному управлінні та мовну культуру державних службовців як науково-теоретичну проблему; проаналізували теоретичні та практичні проблеми культури мовлення у сфері державного управління, розглянули конкретну реалізацію мовних норм різних рівнів у мовленнєвій практиці державних службовців тощо. Заслугує на увагу монографія І. Фаріон «Мовна норма: знищення, пошук, віднова», в якій розкрито еволюцію основних мовних норм, з'ясовано позамовні причини спотворення української мовної норми впродовж ХХ ст. Більшість практичного матеріалу дослідниці почерпнула з усного та писемного мовлення українських посадовців [Фаріон, 2010]. І. Плотницька в науковому виданні «Українська мова в державному управлінні: теоретико-методологічний аспект» дослідила основні аспекти мовної ситуації та мовної політики, функції української мови в державному управлінні, культуру мовлення і мовленнєвий аспект управлінців. Теоретичні посилення про функціонування лексичних і граматичних мовних засобів у науковій розвідці підкріплено цікавими прикладами з управлінських текстів [Плотницька, 2006].

Незважаючи на широкий спектр питань, які досліджують науковці, надалі залишається недостатньо вивченим питання культури мовлення державних службовців. Актуальність нашого дослідження полягає в потребі постійного опрацювання проблем культури мовлення у сфері державного управління, оскільки українська мова як суспільне явище відображає конкретно-історичні особливості, властиві певному соціально-історичному періоду: розвиток нових словесних конструкцій, поява нових слів, рясні запозичення з інших мов тощо.

Мета нашої розвідки – виявити й проаналізувати порушення лексико-семантичних норм в офіційно-діловому спілкуванні державних службовців, обґрунтувати шляхи і засоби виправлення виявлених порушень лексико-семантичної норми.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: здійснити аналіз усного й писемного офіційно-ділового мовлення державних управлінців; виокремити найпоширеніші лексико-семантичні помилки і недоліки в мовленні, надати рекомендації щодо усунення виявлених помилок з метою неухильного формування культури мовлення державних управлінців у сфері їхньої професійної діяльності.

У дослідженні застосовано широкий спектр сучасних методів і підходів, зокрема: мовленнєві факти розглянуто з позицій функційного підходу; за допомогою методів узагальнення і класифікаційного аналізу виокремлено типи помилок, які спостережено в мовленні державних службовців; порівняльно-зіставний аналіз дав змогу виявити факти інтерференційного впливу російської мови на українську, виокремити типи наслідків інтерференції на лексико-семантичному рівні.

Державні управлінці у своїй діяльності зобов'язані дотримуватися комунікативних ознак культури мовлення, серед яких мовознавці чітко виокремлюють: *правильність* мов-

лення (тобто дотримання норм сучасної української літературної мови); *точність* мовлення (чітка відповідність лексичного значення слів предметам, діям, ознакам або явищам дійсності; відповідність висловлювання задуму мовця; вмінні виражати думки так, щоб вони були однозначно сприйняті слухачем у процесі спілкування); *логічність* мовлення (правильність композиції ділового тексту, нормативна побудова словосполучень, речень, точність вживання слів тощо); *чистота* ділового мовлення (себто відсутність діалектизмів, просторічних слів, інвективної лексики, арготизмів, жаргонізмів, вульгаризмів, надмірне використання англізмів та іншомовних слів, які мають українські відповідники, вживання суржику, слів-паразитів тощо); *лаконічність* мовлення (вміння ясно, чітко, стисло викладати зміст ділового тексту); *доречність* мовлення (правильний добір мовних засобів для певних комунікативних ситуацій) [Коваль, 1997; І. Плотницька, 2008; Фаріон, 2010; Микитюк, 2010].

Як зазначає І. Плотницька, «норма управлінської мови – це мовні (мовленнєві) варіанти, які найкраще виконують свої призначення в текстах державного управління в певний період функціонування. Ці варіанти закріплені в практиці зразкового використання в управлінських текстах і є найпоширенішими з тих, що існують і з'являються» [Плотницька, 2006, с. 11]. Вживання слів у властивому для них значенні та впровадження їх до узаконення парадигматично-синтагматичних відношень (тобто нормативних відношень багатозначности слова, синонімії, омонімії, паронімії, антонімії та закономірностей сполучуваності слів) у сучасній українській мові регулюють лексико-семантичні норми [Фаріон, 2010, с. 115].

Виявлено, що найпоширеніші лексичні помилки і недоліки стосуються таких аспектів: невмотивованого вживання слів, наслідком якого є суржик; уживання без потреби слів-паразитів, які засмічують особливо усне мовлення і заважають зрозуміти висловлену думку; вживання лайливих і вульгарних слів, недопустимих з погляду літературної норми та етикетних правил; зловживання словами іншомовного походження, зокрема англізмами; недоречна тавтологія в усному мовленні, зайва багатослівність (плеоназм); сплутування слів, що мають близьке звучання (паронімів).

Одним з найпоширеніших порушень лексико-семантичної норми є вживання слів у невластивому для контексту значенні, що тягне за собою появу небажаних суржикових конструкцій у мовленні. Погоджуємося з О. Микитюк, яка яскраво і переконливо подає визначення суржику як «українсько-російської недомови», зазначаючи, що це «звільгаризований різновид мовлення, який виник унаслідок штучного об'єднання елементів різних мов (найчастіше це інтерферентний вплив російського мовлення), засвідчуючи деградацію та винародовлення суспільства» [Микитюк, 2010, с. 114]. Отже, пропонуємо звернути увагу на доречність уживання деяких слів, зважаючи на їхнє нормативне / ненормативне лексичне значення. Виявлені помилки подаємо за алгоритмом: суржикова конструкція (СК) – нормативний відповідник (НВ) – розрізняємо за значенням (РЗн), наприклад: *витікає факт* (СК) – *впливає факт* (НВ) – *витікає річка з джерела* (РЗн); *візьми себе в руки* – *опануй себе* – *візьми документи зі столу*; *дзвонити до керівника* – *телефонувати до керівника* – *дзвонити (у дзвони, у двері)*; *добитися успіхів* – *досягти (домогтися) успіхів* – *добитися до синців або до крові*; *залишити країну* – *покидати країну на довгий час* – *залишити документи на підпис*; *зустрічаються помилки* – *трапляються помилки* – *зустрічаються люди*; *користуватися підтримкою (успіхом, поганою репутацією* – *мати підтримку (успіх, бути в неслав'ї)* – *користуватися принтером*; *нав'язати своє бачення* – *накинути своє бачення* – *нав'язати вузлів (теплих речей)*; *настоювати на рішенні* – *наполягати на рішенні* – *настоювати (тобто робити настій)*; *перевести гроші* – *переказати гроші*, або *зробити грошовий переказ* – *перевести на інший бік вулиці*; *погасити відсотки* – *сплатити відсотки* – *погасити вознище*; *прилучити до роботи* – *залучати до роботи*, *тобто до виконання певної дії* – *прилучати* (синонім до *приєднати*); *провести підсумок* – *підвести підсумок (підсумувати)* – *провести лінію*; *присвоїти звання* – *надати звання* – *присвоїти (зробити власним)*; *пройшло три хвилини*, *проходить навчання*, *прийшло до голови* – *минуло три хвилини*, *відбувається навчання*, *спало на думку* – *проходять люди*, *пройшла до дороги*; *складають 100 відсотків* – *становлять 100 відсотків* – *складають одяг*; *являтися на роботу*, *в департамент* – *приходити на роботу*, *в департамент* – *являтися як марево*, *видіння* (тобто *увижатися*); *наступний запит* – *такий за-*

пит – наступного разу; порахувати за необхідне – вважати за необхідне – порахувати видатки і прибутки; приносити подяку – складати (оголошувати) подяку – приносити документи.

У контексті цього типу порушення лексико-семантичної норми варто наголосити на спорідненому явищі – на міжмовній омонімії (йдеться про слова різних мов, що збігаються або в основному збігаються за звучанням (формою), але відрізняються за значенням). Виявлені помилки подаємо за алгоритмом: неправильно (Н) – нормативний відповідник (НВ) – розрізняємо за значенням (РЗн), наприклад: *висказати думку (Н) – висловити думку – висказати всю правду у вічі; відказати в послугі – відмовити в послугі – відказати на запитання; включити режим голосування – увімкнути режим голосування – включити (вписати) до списку; шість років назад – шість років тому – назад років не повернути; носять рекомендаційний характер – мають рекомендаційний характер – носять одяг; багато чоловік – багато осіб, людей – чоловік (тобто представник чоловічої статі) одружений і щасливий; якщо не змінює пам'ять – якщо не зраджує пам'ять – не змінює він своїх звичок; виконано бюджет у повному об'ємі – виконано бюджет у повному обсягові (обсязі) – об'єм посудини; погашені відсотки – сплатити (виплатити) відсотки – погасити (загасити) пожежу; приступити до порядку денного – розпочати порядок денний – приступити до когось близько; проходило засідання – відбувалося засідання – проходили люди; у тому числі – серед них – у тому числі є помилки; із політичної точки зору – із політичного погляду – точка геометрична, больова.*

Аналізування усного мовлення державних службовців дало змогу виокремити ще один тип розмовних помилок – це вживання без потреби слів-паразитів, які засмічують особливо усне мовлення і заважають зрозуміти висловлену думку. Слова-паразити, або «наповнювачі пауз» – лінгвістичне явище, виражене у вживанні зайвих і безглузких у певному контексті слів, таких як *ну..., значить, це саме, взагалі, от, так би мовити, знаєте, розумієте, також, так сказати, насправді, а, ага, як це, типу, якби б це, коротше, таки, ось, в даному випадку, власне, слухай, дійсно, прикинь, не питання, без проблем, практично, в принципі, загалом, фактично, ясно* тощо. Виокремлюють умовні паразити (як правило, їх вживають тоді, коли треба зробити паузу); емоційні паразити (використовують тоді, коли мовець прагне зробити емоційний акцент на тому, про що говорити); так звані злітно-посадкові паразити (це невміння мовця заповнювати паузу); паразити зворотного зв'язку (штучний спосіб створити враження уважного слухача). Отже, як бачимо, є різні причини вживання слів-паразитів. Витіснення цього явища зі свого мовлення можливе лише за ретельного аналізування власного усного мовлення, збагачення свого словникового запасу.

Аналізований матеріал дав змогу виокремити одну з найпоширеніших помилок – вживання росіянізмів. Зазначимо, що варто замінити у своєму слововжитку скалькований іменник «русизм» на стилістично правильний варіант «росіянізм», позаяк у цьому контексті ми говоримо про запозичення з російської мови, а не з руської. У публічному мовленні державних службовців ми спостерегли послуговування так званими класичними росіянізмами, на помилковості вживання яких неодноразово наголошували мовознавці. Отже, в українській мові варто вживати питомі нормативні лексеми на заміну скалькованих, наприклад: *принаймні, а не по крайній мірі; полягає, а не заключається; наступний, такий, а не слідуючий; зрештою, нарешті, врешті-решт кінець кінцем, а не в кінці кінців; оскільки, бо, тому що, позаяк, а не так як; винятково, а не виключно; уживаний, використаний, колишній (відповідно до контексту), а не бувший; зокрема, а не в частості; без потреби, а не без необхідності; поточний рік, а не біжучий рік; у стислий термін, а не в зжаті строки; відрахування, а не відчислення; розумітися, а не знати толк; переміщення по службі, а не перевод по службі; податок з прибутку, прибутковий податок, а не подходящий налог; у службових справах, а не по ділам служби; розміщення, розташування, місце перебування (відповідно до контексту), а не місцезнаходження; натомість, а не взамін; останній, завершальний, фінальний, а не заключний; отже, а не таким чином; на виплат, з розтермінуванням, а не у розстрочку* тощо.

Ще однією з найпоширеніших помилок, яких припускаються державні управлінці, є зловживання та надуживання в мовленні словами іншомовного походження, зо-

крема англiзмами. Зважаючи на цю хибу, варто наголосити, що науковцi виокремлюють позамовнi та мовнi чинники запозичень. Позамаовними чинниками запозичень є полiтичнi, економiчнi та культурнi змiни в українському суспiльствi, швидкий поступ у розвитку науки i технiки, надмiрна вiдкритiсть до всього iноземного. Мовнi чинники запозичень можна пояснити потребою в певний iсторичний перiод у якiйсь лексемi, вимогою замiнити описову назву одним словом, вияв вищого ступеня термiнологiчної визначеностi або мода на певнi слова. С. Караванський слушно зауважував, що «iншомовнi слова треба вживати там, де є конечнiсть, де без них не обiйтися. Там же, де є можливiсть вживати свою лексику, треба вживати свою. Свої – не гiршi вiд заморян» [Караванський, 1994, с. 92].

Отож, державним службовцям у усному та писемному мовленнi треба використовувати нацiональне багатство на замiну словам iншомовного походження. Наприклад, якщо є змога використати лексеми *цiлковитий, безумовний* замисть *абсолютний*, треба обирати власне українську лексику. Пропонуємо питомi лексеми до найуживанiших слiв iншомовного походження, якi вдалося виокремити в мовленнi держслужбовцiв: *самостiйний* замисть *автономний; злободенний, сучасний* на перевагу *актуальному; доказ, пiдстава, обгрунтування, номтив* замисть *аргумент*. Далi пропонуємо звернути увагу ще й на такi взаємовiдповiдки (iншомовне / питоме): *вiзит – вiдвiдини; волонтер – доброволець; директива – настанова, розпорядження, вказiвка, наказ, команда* (вiдповiдно до контексту); *делегат – представник, обранець, посланець; еквiвалент – вiдповiдник; iмплементацiя – впровадження; компенсацiя – вiдшкодування; консолiдувати – згуртовувати, об'єднувати, змiцнювати; менеджер – керiвник, управлiнець; монiторинг – спостереження, вивчення, дослiдження; преференцiя – перевага, пiльга; промоутер – покровитель; референт – помiчник; фактор – чинник; хронiчний – тривалий, довготривалий, затяжний, постiйний* (вiдповiдно до змiсту); *фiктивний – несправжнiй, вигаданий, пiдроблений; спiчрайтер – складач промов, промовописець; тираж – наклад; анулювати – скасовувати; апеляцiя – оскарження; протекцiя – заступництво, пiдтримка; паритетний – рiвноправний; церемонiальний – урочистий; цейтнот – нестача, брак часу* тощо.

Останнiм часом пильну увагу мовознавцiв прикуто до злободенного питання англоварваризацiї. Варваризми – це новозапозиченi лексеми, що їх мовцi сприймають як чужиннi елементи з рiзних причин: або вони суперечать орфоепiчним особливостям української мови, або не пiдпорядковуються граматичним нормам лiтературної мови, або не мають належних вагомих пiдстав для свого закрiплення в мовi-реципiентi, або ж через нетривалий перiод iснування в українській мовi ще не стали звичними для мовцiв [Куньч, 2018, с. 56]. Спостережено, що в сучасних умовах проблема адаптацiї варваризмiв постає особливо гостро. Це спричинено iнтенсивним проникненням численних англiзмiв в українську лiтературну мову. Погоджуємося з науковцями, якi зазначають, що англоварваризацiя – це публiчне приниження свого i пiднесення чужого через катастрофiчне незнання можливостей своєї мови, через пораженську звичку взоруватися на чуже, через комплекс меншовартостi [Фарiон, 2020, с. 9]. Як слушно зауважує І. Фарiон, «iсторiя i сучаснiсть української мови – це її постiйне, найчастiше протиборче спiвiснування з чужими мовами всерединi самої краiни, попри самоочевидне мeжування з чужими державами як окремими мовними системами. На жаль, в українській реальностi таке спiвiснування українське суспiльство не використовує для посилення можливостей та розширення функцiй своєї мови, а натомiсть забезпечує розвиток чужих мов на своїх етнiчних теренах» [Фарiон, 2020, с. 9].

Найактивнiше процес англiзацiї виявляється в галузi iнформацiйних технологiй, економiки, мiжнародних вiдносин, а також i в суспiльно-полiтичнiй пiдсистемi мови, якою послуговуються державнi управлiнцi. Отож, зважаючи на потребу гармонiйної рiвноваги питомого (свого) й чужого (запозиченого), пропонуємо звернути увагу на такi пари «англiзм – українській вiдповiдник»: *бренд – символiка; дайджест – добiрка iнформацiйних матерiалiв, огляд; драфт – проект, чернетка, план; кейс – випадок, подiя; коуч – наставник; лайфхак – маленька хитрiсть, корисна порада, пiдказка; контент – змiст, вiмiст, наповнення; меседж – посил, повiдомлення, послання, погляд; монiторинг – вiдстеження, спостереження; подкаст – передача, запис; прес-кiт – iнфонабiр; ребрендинг – оновлен-*

ня; спікер – речник, промовець, доповідач; інтерфейс – взаємодійник; топовий – перший, найкращий; тренінг – навчання, вишкіл, підготовка; акаунт – обліковник, обліковий запис; інсайти – обзнані, втаємничені; стейкхолдери – користачі, група впливу, дотичні особи; трендсетери – новатори, провідники; лінк – посилання, покликання, поклик; коворкінг – співробітня; стартап – почин; апгрейд – підвищення; хайп – значна увага, захват, інтерес, галас, цікавість, лемент довкола чогось тощо [Фаріон, 2020].

Ще одним з поширених недоліків, що стосується порушення лексико-семантичних норм є недоречна тавтологія та зайва багатослівність у мовленні державних службовців. Тавтологія – це неусвідомлюваний, мимовільний або, навпаки, навмисний повтор одних і тих самих чи близьких за змістом мовних зворотів [Микитюк, 2010], наприклад: адміністративний менеджмент – керівництво, або адміністрація; адреса проживання – адреса; громадянське суспільство – громада, або суспільство; дублювати двічі – дублювати; колега по професії – колега; найбільш оптимальний – найкращий, найліпший, або оптимальний; основний лейтмотив, основна думка, або лейтмотив; у місяці грудні – у грудні; реальні факти – факти, реалія, дійсність; таке ж аналогічне рішення – таке ж рішення тощо.

Плеоназм (або багатослівність) – це зворот мови, що містить у собі слова з однаковим чи близькими значеннями і може підкреслювати чи уточнювати якусь ознаку або бути вадю мовлення [Микитюк, 2010]. Наприклад, звернімо увагу на такі мовні конструкції: по часі, згодом, перегодою, перегодою, незабаром, невдовзі (а не через деякий час); відколи (а не з якого часу); донедавна (а не у старі часи); досі (а не до останнього часу); рівночасно, одночасно, разом (а не в той (же) час) тощо. Отже, можна стверджувати, що багатослів'я виникає внаслідок невміння чи небажання висловлюватися стисло. Воно суперечить закону мовленнєвої економії і протистоїть стислості як важливій і бажаній комунікативній якості, тому є всі підстави вважати його лексико-семантичною або стильовою помилкою [Селігей, 2013, с. 22].

Наші спостереження та аналізування мовного матеріалу (ділові документи, публічні виступи, інтерв'ю, публікації в засобах масової інформації тощо), засвідчили, що, незважаючи на численні мовознавчі поради, звукова, а іноді й значеннєва близькість паронімів (і однокореневих, і різнокореневих), досі призводить до сплутування їхнього лексичного значення. У мовленні державних управлінців і надалі можна спостерегти і явище міжмовної паронімії (лексико-семантична особливість близькоспоріднених мов: наявність майже тотожних за звучанням слів того самого кореня, які позначають різні, часом навіть протилежні поняття). Отож, пропонуємо звернути увагу на такі паронімії пари / ряди: діловий – діловитий, вихідний – висхідний, відпуск – відпустка, далі – даліше; духовий – духовний – душевний, гуманний – гуманістичний – гуманітарний, панове – панство, інформативний – інформаційний, виборний – виборчий, консультативний – консультаційний, комунікативний – комунікаційний – комунікабельний, споживний – споживчий, приводити – призводити, дискваліфікація – декваліфікація, дійовий – діяльний, завдання – задача, матеріалізований – матеріальний, терпіння – терпелівість, громадський – громадянський, звичайно – зазвичай, банкрут – банкрут, військовий – воєнний – воїнський, метод – методика – методологія, зрівняти – порівняти, міркування – розмірковування, напрям – напрямком, поверховий – поверхневий, пожежний – пожежник, причинний – причиновий, варіант – варіація, виконавський – виконавчий, витрата – втрата – затрата, державний – державницький тощо. Причиною порушення лексико-семантичної норми в цьому випадку є інтерферентна паронімія, що зумовлена наявністю в російській мові тотожних або наближено однакових слів за звучанням, але зовсім відмінних за значенням або ж наявністю в російській мові одного багатозначного слова і натомість кількох з різними значеннями в українській мові. Також спостережено, що помилки в пароніміїчних відношеннях між словами виникають і через незнання лексичних значень слова.

Отже, наші спостереження та аналізування мовного матеріалу (усного та писемного мовлення) дали змогу виокремити позамовні та мовні чинники виникнення помилок у мовленнєвій діяльності державних службовців. Визначено, що порушення лексико-семантичних норм в офіційно-діловому спілкуванні особливо пов'язані: з неправиль-

ним слововживанням слів через обмеженість словникового запасу або через незнання лексичного значення слів; стилістично невиправданою тавтологією і багатослівністю; внутрішньомовною і межимовною інтерференцією; вживанням росіянізмів, невиправданих кальок, надмірним використанням іншомовних слів та англізмів; сплутуванням слів, близьких за звучанням.

Доведено, що набуття мовленнєвих навичок, культури мовлення державних управлінців у сфері їхньої професійної діяльності задля підвищення мовної культури можливе лише за умови використання мовного інструментарію та процесу систематичного самовдосконалення, вироблення навичок мовленнєвого самоконтролю та самоаналізу.

Зважаючи на нагальність і гостру потребу вирішення питання культури мовлення державних службовців, перспективу наших подальших досліджень вбачаємо в більш ґрунтовному вивченні порушень інших норм сучасної української мови.

Список використаної літератури

Бронікова, С.А., Кудрявцева, З.Ф., Плотницька, І.М. (2010). *Ділове спілкування: риторика та ораторське мистецтво в державному управлінні*. Київ: Національна академія державного управління.

Вихованець, І.Р. (2012). *Розмовляймо українською: мовознавчі етюди*. Київ: Університетське видавництво Пульсари.

Городенська, К.Г. (2014). *Українське слово у вимірах сьогодення*. Київ: КММ.

Гринчишин, Д., Капелюшний, А., Сербенська, О., Терлак, З. (2006). *Словник-довідник з культури української мови*. Київ: Знання.

Додаток до стандарту з української мови для державних службовців. (2021). Відновлено з: https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/atestatsiia-shchodo-vilnoho-volodinnia-derzhavnoiu-movoju/dodatok_1_1_0.pdf

Караванський, С. (1994). *Секрети української мови*. Київ: УКСП «Кобза».

Караванський, С. (2001). *Пошук українського слова, або боротьба за національне «я»*. Київ: Академія.

Коваль, А.П. (1997). *Культура ділового мовлення*. Київ: Вища школа.

Козієвська, І. (2003). *Особливості формування культури мовлення у професійній діяльності державних службовців*. (Автореф. дис. канд. наук з держ. упр.). Національна академія державного управління при Президентові України, Київ.

Куньч, З. (2018). Питоме й запозичене в термінології: проблема балансу. З. Куньч (Ред.), *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм* (с. 38-67). Львів: Галицька Видавнича Спілка.

Куньч, З.Й. (2013). Проблеми чужомовного впливу на українську науково-технічну термінологію. *Термінологічний вісник*, 2 (1), 215–220.

Микитюк, О. (2010). *Сучасна українська мова: самобутність, система, норма*. Львів: Видавництво Львівської політехніки.

Огієнко, І. (1995). *Наука про рідномовні обов'язки*. Львів: Фенікс.

Онуфрієнко, Г.С. (2006). *Науковий стиль української мови*. Київ: Центр навчальної літератури.

Плотницька, І.М. (2006). *Українська мова в державному управлінні: теоретико-методологічний аспект*. Київ: видавництво НАДУ.

Плотницька, І.М. (2008). *Ділова українська мова*. Київ: Центр учбової літератури.

Пономарів, О. (2011). *Культура слова: мовностилістичні поради*. Київ: Либідь.

Приходько О.Л. (2005). Мовна культура державних службовців як науково-теоретична проблема. *Державне управління: теорія та практика*, 2. Відновлено з: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/index.html>

Селігей, П. (2007). Що нам робити із запозиченнями? *Українська мова*, 3, 3-16.

Селігей, П.О. (2012). *Мовна свідомість: структура, типологія, виховання*. Київ: Києво-Могилянська академія.

Селігей, П.О. (2013). Типи багатослів'я в наукових текстах. *Українська мова*, 4, 22–44.

Сербенська, О., Білоус, М. (2003). *Екологія українського слова*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.

Сербенська, О.А. (2004). *Культура усного мовлення*. Київ: Центр навчальної літератури.

Фаріон, І. (2010). *Мовна норма: знищення, пошук, віднова*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Фаріон, І.Д. (2020). Англоварваризація: термін і дійсність. *Термінологічна актуалізація української мовної дійсності: монографія* (с. 5–60). Львів: Галицька Видавнича Спілка.

Фролова, Т. (2007). Мовні засоби конструювання іміджу державного службовця. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*, 2, 151–156.

LEXICAL AND SEMANTIC NORMS IN FORMATION OF STATE OFFICIAL LANGUAGE COMPETENCY

Liliia V. Kharchuk, Lviv Polytechnic National University (Ukraine)

e-mail: liliia.v.kharchuk@lpnu.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-22

Key words: *Ukrainian language, language competence, speech culture, language norm, lexical and semantic norms, language errors, official business style.*

The new stage of Ukrainian literary language development began in the late 20th century, because state-making processes had legitimated the status of the Ukrainian language due to the law, following the main goal – to facilitate self-expression of the national genotype, raising prestige and full-fledged functioning of the state language in independent Ukraine. Since the reality is formed on the basis of personal activity, one of the leading tasks is upbringing the need of every speaker to use the state language fluently as the means for communication, as the means of forming intellectual culture, national self-awareness, which thus has direct impact on mentality and moral qualities of a person.

The situation concerning the languages in the communicative environment of Ukraine obliges all speakers to accept the issues of the language and the speaking in a systematic and complex way. Command of a normative native language is the assignment for every aware citizen, who is obliged to know how to use the entire lexical heritage. A language is a weighty part of professional competency, a sensitive indicator of general culture, that is why every speaker should care about the high culture of their language. Perfect usage of a language becomes an important component of training experts in any field, particularly in the field of state governing, since the use of a language promotes their self-expression. Official activity definitely requires not only professionalism, but also thorough language competency.

Our research is actual because we constantly need to work on the problems of language culture in the field of state governing, since, as a social phenomenon, the Ukrainian language reflects precise historical peculiarities, typical to a certain social and historical period: the development of new word constructions, the emergence of new words, a number of borrowings from other languages, etc.

The purpose of our investigation is to find out and analyze the violations of lexical and semantic norms in official and business communication of state officials, to justify the ways and means to correct the violations of the lexical and semantic norm. Reaching the set purpose meant carrying out the following tasks: to analyze the official and business language of state officials; to single out the most spread lexical and semantic mistakes and downsides in speaking, to give recommendations on eliminating mistakes in order to improve the speaking culture of state officials in the field of their professional activity. In the investigation, there is applied a wide range of contemporary methods and approaches of research: language facts are considered from the position of the functional approach; by means of the *methods* of the generalization and classification analysis the types of mistakes met in the language of state officials were singled out; the comparing and contrasting analysis has allowed to find out the facts of interfering influence of the Russian language on Ukrainian, to single out the types of the interference consequences at the lexical and semantic level.

In the proposed research, there is the analysis of the official and business language of state officials, different consequences of interferential interaction of closely native languages (Ukrainian and Russian) are realised and typified by comparing the language of state officials to the current norms of the modern Ukrainian literary language. The most spread lexical mistakes and downsides are found to refer to: not motivated usage of words which results in “surgick”; usage of so-called words-parasites with no need; usage of the words which are inappropriate from the point of view of the literary norm and the etiquette

rules; abuse of the words derived from foreign languages, especially from English; irrelevant tautology in oral speech, redundancy of words (pleonasm); confusing paronyms. Due to the analyzed language material there are linguistic explanations and recommendations on the ways and means of preventing, correcting and eliminating realised mistakes in the language of state officials. It is proved that state governors are obliged to obey communicative features of language culture, namely: its correctness, accuracy, logic, purity, pithiness and relevance.

References

- Bronikova, S.A., Kudrjavceva, Z.F., Plotnic'ka, I.M. (2010). *Dilove spilkuvannja: ritorika ta orators'ke mistectvo v derzhavnomu upravlinni* [Business Conversation: Rhetoric and Oratory in Public Administration]. Kyiv, NADU Publ., 44 p.
- Dodatok do standartu z ukrains'koi movy dlia derzhavnykh sluzhbovtziv* [Annex to the Ukrainian Language Standard for Officials]. Available at: https://nuchu.edu.ua/images/topmenu/atestatsiia-shchodo-vilnoho-volodinnia-derzhavnoi-movoiu/dodatok_1_1_0.pdf (Accessed 05 August 2021).
- Farion, I. (2010). *Movna norma: znyschennia, poshuk, vidnova* [Language Norm: Destruction, Search, Restoration]. Ivano-Frankivsk, Misto NV Publ., 336 p.
- Farion, I.D. (2020). *Anhlovarvazatsiia: termin i dijsnist'* [Anglo-barbarism: term and reality]. *Terminolohichna aktualizatsiia ukrains'koi movnoi dijsnosti* [Terminological actualization of the Ukrainian linguistic reality]. Lviv, Halytska Vydavnycha Spilka Publ., pp. 5-60.
- Frolova, T. (2007) *Movni zasoby konstruiuvannia imidzhu derzhavnoho sluzhbovtzia* [Linguistic means of constructing the image of a civil servant]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy* [Journal of Research Papers of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine], vol. 2, pp. 151-156.
- Horodenska, K.H. (2014). *Ukrains'ke slovo u vymirakh s'ohodennia* [Ukrainian word in the dimensions of today]. Kyiv, KMM Publ., 124 p.
- Hrynchysyn, D., Kapeliushnyj, A., Serbenska, O., Terlak, Z. (2006). *Slovnnyk-dovidnyk z kul'tury ukrains'koi movy* [Dictionary-reference book on the culture of Ukrainian]. Kyiv, Znannia Publ., 367 p.
- Karavanskyj, S. (1994). *Sekrety ukrains'koi movy* [Secrets of Ukrainian]. Kyiv, Kobza Publ., 152 p.
- Karavanskyj, S. (2001). *Poshuk ukrains'koho slova, abo borot'ba za natsional'ne "i"am* [Search for the Ukrainian word, or the struggle for the national "i'am"]. Kyiv, Akademiia Publ., 240 p.
- Koval, A.P. (1997). *Kul'tura dilovoho movlennia* [Business Language Culture]. Kyiv, Vyscha shkola Publ., 287 p.
- Koziiavska, I. (2003). *Osoblyvosti formuvannia kul'tury movlennia u profesijnij diial'nosti derzhavnykh sluzhbovtziv*. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Peculiarities of culture of speech forming in professional activity of public servants. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kyiv, 20 p.
- Kunch, Z. (2018). *Pytome j zapozychene v terminolohii: problema balansu* [Specific and borrowed in the terminology: the problem of balance]. In Z. Kunch (ed.). *Teoriia termina: konkretyzatsiia leksyko-semantychnykh paradyhm* [Term theory: concretization of lexical-semantic paradigms]. Lviv, Halytska Vydavnycha Spilka Publ., pp. 38-67.
- Kunch, Z.J. (2013). *Problemy chuzhomovnoho vplyvu na ukrains'ku nauково-tekhnichnu terminolohiiu* [Problems of foreign language influence on Ukrainian scientific and technical terminology]. *Terminolohichnyj visnyk* [Terminological Bulletin], vol. 2, issue 1, pp. 215-220.
- Mykytiuk, O. (2010). *Suchasna ukrains'ka mova: samobutnist', systema, norma* [Modern Ukrainian: Identity, System, Norm]. Lviv, Publishing House of Lviv Polytechnic National University, 440 p.
- Ohienko, I. (1995). *Nauka pro ridnomovni obov'iazky* [The science of native language responsibilities]. Lviv, Feniks Publ., 46 p.
- Onufriienko, H.S. (2006). *Naukovyj styl' ukrains'koi movy* [Scientific style of Ukrainian]. Kyiv, Tsentr navchalnoi literatury Publ., 312 p.
- Plotnytska, I.M. (2006). *Ukrains'ka mova v derzhavnomu upravlinni: teoretyko-metodolohichnyj aspekt* [Ukrainian in public administration: theoretical and methodological aspect]. Kyiv, NADU Publ., 232 p.
- Plotnytska, I.M. (2008). *Dilova ukrains'ka mova* [Business Ukrainian]. Kyiv, Tsentr uchbovoi literatury Publ., 256 p.
- Ponomariv, O. (2011). *Kul'tura slova: Movnostylistychni porady* [Word culture: Linguistic advice]. Kyiv, Lybid Publ., 272 p.
- Prykhodko, O.L. (2005). *Movna kul'tura derzhavnykh sluzhbovtziv yak nauково-teoretichna problema* [Language Culture as Scientific and Theoretical Problem]. *Derzhavne upravlinnja: teoriia ta praktika* [Public Administration: Theory and Practice], 2. Available at: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/index.html> (Accessed 05 August 2021).
- Selihej, P. (2007). *Scho nam robyty iz zapozychenniamy?* [What should we do with borrowing?]. *Ukrains'ka mova* [Ukrainian], vol. 3, pp. 3-16.

Selihej, P.O. (2012). *Movna svidomist': struktura, typolohiia, vykhovannia* [Linguistic Consciousness: Structure, Typology, Education]. Kyiv, Kyievo-Mohylianska akademiia Publ., 118 p.

Selihej, P.O. (2013). *Typy bahatosliv'ia v naukovykh tekstakh* [Types of verbosity in academic texts]. *Ukrains'ka mova* [Ukrainian], vol. 4, pp. 22-44.

Serbenska, O., Bilous, M. (2003). *Ekolohiia ukrains'koho slova* [Ecology of the Ukrainian word]. Lviv, Ivan Franko Lviv National University Publ., 68 p.

Serbenska, O.A. (2004). *Kul'tura usnoho movlennia* [The culture of oral speech]. Kyiv, Tsentr navchalnoi literatury Publ., 216 p.

Vykhovanets, I.R. (2012). *Rozmovliajmo ukrains'koiu: movoznavchi etudy* [Let`s speak Ukrainian: linguistic studies]. Kyiv, Pulsary Publ., 160 p.

Одержано 21.07.2021.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

УДК 81'25

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-23

Н.В. ЗІНУКОВА,

*доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри англійської філології та перекладу
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ТИПОЛОГІЯ ПОМИЛОК В УСНОМУ ПРОФЕСІЙНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті досліджено типологію помилок в усному професійному перекладі на основі аналізу підходів та їх класифікацій. Враховуючи головні параметри оцінювання тексту усного перекладу (ступінь збереження головного змісту тексту оригіналу в тексті перекладу, правильність мовного оформлення і зовнішнє враження), виокремлено типові помилки, враховуючи які, перекладач зможе запобігти майбутнім труднощам та обрати правильну стратегію перекладацького рішення.

Метою статті є обґрунтування перекладацького рішення в усному професійному перекладі, враховуючи типові помилки з метою запобігання їм та визначення правильної перекладацької стратегії. На основі загальнонаукових методів аналізу і синтезу, індукції та дедукції, спостереження й абстрагування – для обґрунтування теоретичних засад аналізу визначення критеріїв якості тексту усного професійного перекладу; порівняльного аналізу й методів перекладацького аналізу – для зіставлення тексту оригіналу і тексту перекладу з метою виявлення типових перекладацьких помилок, описово-аналітичного й зіставного методів, відповідно до яких узагальнено спостереження матеріалу, що є предметом аналізу, описано та проаналізовано типові перекладацькі помилки, які було визначено в текстах усного професійного перекладу та визначено шляхи запобігання їм.

Встановлено, що успішність кожної ситуації усного професійного перекладу безпосередньо залежить від умінь професійного перекладача обирати правильне перекладацьке рішення, в результаті чого у носія мови перекладу відбудеться така реакція на запропонований текст, яка відповідатиме реакції відправника тексту оригіналу.

Ключові слова: усний переклад, текст перекладу, типові перекладацькі помилки, перекладацька стратегія, перекладацьке рішення.

В статье исследована типология ошибок в устном профессиональном переводе на основе анализа подходов и их классификаций. Учитывая главные параметры оценки текста устного перевода (степень сохранения главного содержания текста оригинала в тексте перевода, правильность языкового оформления и внешнее впечатление), выделены типичные ошибки, учитывая которые переводчик сможет предотвратить будущие трудности и выбрать верную стратегию переводческого решения.

На основе общенаучных методов анализа и синтеза, индукции и дедукции, наблюдения и абстрагирования для обоснования теоретических основ анализа определения критериев качества текста устного профессионального перевода; сравнительного анализа и методов переводческого анализа – для сопоставления текста оригинала и текста перевода с целью выявления типичных переводческих ошибок, описательно-аналитического и сопоставительного методов, согласно которым обобщен материал, являющийся предметом анализа, описаны и проанализированы типичные переводческие ошибки, выделенные в текстах устного профессионального перевода и определены пути их предотвращения.

Установлено, что успешность каждой ситуации устного профессионального перевода напрямую зависит от умений профессионального переводчика выбирать верное переводческое решение, в результате чего у носителя языка перевод вызовет такую реакцию на предложенный текст, которая будет соответствовать реакции отправителя текста оригинала.

Ключевые слова: устный перевод, текст перевода, типичные переводческие ошибки, переводческая стратегия, переводческое решение.

Відеалі якісний переклад будь-якого тексту не повинен містити помилок. Проте очевидно, що на практиці у перекладацькій діяльності помилки трапляються. «Допустима» кількість перекладацьких помилок є відносною величиною, яка залежить від характеру тексту, умов та мети перекладу, вимог замовника, можливостей подальшого редагування.

Звичайно, помилки у готовому перекладі, який вже передано клієнту, можуть призвести до негативних наслідків: від штрафу до втрати довіри та припинення співпраці. Але окрім цієї вагової ролі, помилки та їх урахування в професійній діяльності також є чудовим інструментом для вдосконалення та пошуку правильної перекладацької стратегії.

У процесі письмового перекладу редактор ретельно вичитує текст перекладу (і помилки не потрапляють до кінцевого користувача); він коректно визначає помилки в тексті, конструктивно критикує роботу перекладача і дає якісний зворотний зв'язок. Перекладач у свою чергу, має вивчати отримані зауваження та уникати зазначених недоліків у майбутньому. Але такий принцип можна застосувати лише до письмового перекладу.

У випадку, якщо йдеться про усний переклад, перекладач залишається сам на сам у момент прийняття рішення. У процесі перекладу перед перекладачем неминуче постає питання про правомірність й обґрунтованість перекладацького рішення протягом дуже короткого часу, буквально «на ходу». Зважаючи на одноразову презентацію тексту усного перекладу та жорсткі часові рамки, перекладачеві необхідно вирішити ситуацію на місці й швидко, необхідно використовувати *стратегії найближчої перспективи* у порівнянні із довгостроковими стратегіями письмового перекладача, у якого є перевага обирати рішення проблем, що виникають у процесі перекладу тексту. В ситуації усного перекладу питання коректної граматики, нормативної мови, стилю оригінального тексту можуть відходити на другий план. Головною метою усного перекладача є *досягнення миттєвої комунікації*.

Іншим обмеженням для усного перекладу вважається лінійність. Усний перекладач не отримує текст перекладу повністю, а працює з неповними його частинами, тому що частина інформації, яка необхідна для передавання оригінального тексту, ще не відома усному перекладачеві на момент, коли він починає перекладати. Це також додає додаткового тиску на усних перекладачів, що намагаються зменшити випадки неправильної інтерпретації, які можуть виникати за наявності неповного тексту.

У дослідженнях проблеми виявлення перекладацьких помилок спостерігаються різні підходи до їх класифікації, виділяються особливості типології помилок в технічних, суспільно-політичних та художніх текстах. У працях М.К. Гарбовського [Гарбовский, 2007], М.О. Куніловської [Куниловская, 2008], Л.К. Латишева [Латышев, 2007], А.Б. Шевніна [Шевнин, 2003], О.В. Алікіної [Аликина, 2011] наголошується на вимогах щодо якості перекладу, які мають враховувати у першу чергу позицію реципієнта. На основі аналізу результатів перекладу та його процесу в деяких дослідженнях виокремлюються можливі причини виникнення перекладацьких помилок.

У ситуаціях реального перекладу вимоги до якості варіюються залежно від національних, вікових, гендерних і професійних факторів. Як результат склалася аналітична модель проблеми оцінювання якості перекладу, яку можна подати у вигляді певних параметрів, що включають чотири питання: «що передається» (наскільки переклад відповідає вихідному повідомленню з боку його точності та повноти), «як передається» (наскільки переклад відповідає нормам подання мовлення), «кому передається» (наскільки переклад відповідає цінностям тієї або іншої групи реципієнтів) і «з якою метою» (наскільки переклад відповідає наміру відправника повідомлення та очікуванням реципієнтів). Інакше кажучи, в процесі акту міжмовної комунікації перекладач може робити помилки і як одержувач вихідного повідомлення, тобто слухач оригінального тексту, і як відправник перекладного повідомлення.

Але дослідження щодо виникнення перекладацьких помилок саме в усному професійному перекладі та їх вплив на прийняття перекладацького рішення є поодинокими та не в повному обсязі відображують вплив такої типології на визначення певної стратегії та вибір перекладацького рішення.

Метою статті є обґрунтування перекладацького рішення в усному професійному перекладі, враховуючи типові помилки з метою запобігання їм та визначення правильної перекладацької стратегії.

Методологія дослідження інкорпорує загальнонаукові методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, спостереження й абстрагування – для обґрунтування теоретичних засад аналізу визначення критеріїв якості тексту усного професійного перекладу; порівняльний аналіз і методи перекладацького аналізу – для зіставлення тексту оригіналу і тексту перекладу з метою виявлення типових перекладацьких помилок. У дослідженні застосовано описово-аналітичний і зіставний методи, відповідно до яких узагальнено спостереження матеріалу, що є предметом аналізу, зокрема описано перекладацькі помилки, які було визначено в текстах усного професійного перекладу.

Вважаємо за доцільне розглянути питання перекладацької помилки, що існують у сучасній науці. Почнемо з визначення терміна «перекладацька помилка». Помилка зазвичай визначається як груба неточність, відхилення від нормативного, стандартного, правильного, відступ від правил, порушення вимог. Отже, щоб зрозуміти, що таке перекладацька помилка, необхідно розібратися у значенні «правильного» у перекладі, та вирішити, які завдання повинен забезпечувати безпомилковий переклад. Переклад у загальному вигляді визначають як передавання змісту тексту однією мовою засобами іншої. Це визначення сфокусоване на одній із основних вимог до перекладу – передавати зміст оригіналу. Порушення цієї вимоги, безперечно, сприймається як помилка [Куниловська, 2008]. Існують декілька підходів, які пояснюють суть проблеми, що розглядається. Помилка може розглядатися лише як «сміслові спотворення», тобто спотворення сенсу, у якому відповідне висловлювання зрозуміють неправильно. Інші недоліки висловлювання сприймаються лише як стилістичні помилки, роль яких у смисловій структурі тексту має не дуже велике значення.

Розрізнити природу перекладацьких помилок досить складно, оскільки найбільш поширеним способом виявлення помилок залишається порівняння тексту перекладу з текстом оригіналу.

Підкреслимо, що вивчення проблем, пов'язаних з *усним перекладом*, потребує від дослідників розв'язання більшої кількості проблем, ніж письмового, зважаючи на той факт, що фіксація усного тексту та його аналіз ускладнені з об'єктивних причин. Єдиним матеріальним продуктом, на основі якого можливо здійснити оцінку якості, є текст перекладацького запису, який розглядається як вид професійної фіксації інформації та використовується усними перекладачами в процесі сприйняття довгого відрізка мовлення з метою зменшення навантаження на їхню оперативну пам'ять. За допомогою такого запису створюється програма породження тексту перекладу та аналітико-синтезуючий процес ментальної обробки інформації.

Зауважимо, що проблема типології помилок в усному професійному перекладі не є новою, але на сьогодні вона вважається дискусійною.

Категорія якості є однією з головних у перекладознавстві як у прагматичному, так і в дидактичному аспекті. З одного боку, переклад є послугою (вид продукції), споживач якої (реципієнт) очікує задоволення своїх вимог за адекватну ціну, іншими словами, оцінка якої має здійснюватися за певними стандартами.

У перекладацькій індустрії за системою *TQ Auditor* кожна помилка оцінюється за типом та серйозністю, і залежно від цих показників оцінюється у певну кількість штрафних балів. Виділяють такі типи помилок за серйозністю.

Non-scoring – помилки, за які бали не знімаються. Сюди можуть належати преференційні стилістичні виправлення, на які перекладачів варто звернути увагу.

Repetitive – помилки, що повторюються.

Minor – незначні помилки.

Major – грубі помилки.

Critical – критичні помилки.

За типом виділяють такі помилки (в алфавітному порядку).

Accuracy (помилка в сенсі), якщо помилка несуттєво змінює значення і не збиває читача з пантелику, вона вважається незначною; якщо через помилку значення тексту змінюється, через що читач сприйматиме переклад неправильно, вважаємо її грубою.

Client requirements (порушення вимог клієнта): така помилка є грубою у тому випадку, коли перекладач не дотримувався вказівок, отриманих до відповідного проєкту.

Country standards (вимоги цільової країни): сюди відносять помилки у локалізації контенту відповідно до норм цільової мови. Це стосується формату дат, адрес, телефонних номерів, поштових індексів, одиниць вимірювання тощо. Зазвичай такі помилки вважаються грубими.

Functional (функціональні): це помилки, які перешкоджають функціонуванню інструментів CAT. Грубі помилки стосуються пропущених або доданих тегів, неправильно вказаних посилань. Якщо текст не розбитий на відповідні сегменти, помилка може вважатися критичною.

Grammar (граматичні): до незначних граматичних помилок належать ті, які може не розпізнати рядовий читач; до грубих – порушення граматичних норм, помітні для кожного носія цільової мови; до критичних – граматичні помилки, які можуть призвести до великих фінансових втрат, серйозних тілесних ушкоджень чи смерті.

Layout (помилки у форматванні): якщо в тексті пропущено пробіли (або додано зайві), шрифти не відповідають оформленню оригіналу тощо, помилки вважаються незначними, але тільки в тому випадку, якщо це не може визначити інструмент автоматичної перевірки (наприклад, *QA Checker* у *Trados*). Якщо ж інструмент ці помилки легко знаходить, проте перекладач їх не виправив, вони вважаються грубими.

Punctuation (пунктуаційні): незначні пунктуаційні помилки не змінюють значення – це тире, лапки, апострофи неправильного формату. Якщо пунктуаційна помилка призводить до зміни значення, вона є грубою.

Spelling (орфографічні): помилки в правописі, які не ідентифікуються автоматичними інструментами (*spell-checker*), незначні. Відповідно, ті, що ідентифікуються, грубі. Також до грубих можна віднести неправильне вживання великої літери.

Style (стилістичні): як згадувалося вище, у разі преференційних правок бали не знімаються. Якщо переклад виглядає дещо неприродно та стилістично недосконало, помилка позначається як незначна. А от якщо текст настільки кострубато сформульовано, що його важко читати і розуміти, така помилка вважається грубою.

Terminology (термінологічні): якщо в перекладі не використано загальногалузеву термінологію або терміни вживаються неуніфіковано, помилка кваліфікується як незначна. У разі невикористання наданих глосаріїв, термінологічних баз та використання термінології іншої галузі помилка вважається грубою.

У теорії серед найбільш відомих концепцій щодо критеріїв оцінювання якості тексту перекладу можна відзначити такі: концепція еквівалентності, яка виокремлює формальну еквівалентність (орієнтовану на форму вихідного тексту і тексту перекладу) і динамічну, або функціональну (орієнтовану на реакцію отримувача перекладу) [Nida, 1982]; концепція рівної комунікативної значущості [Jager, 1975]; концепція комунікативного та семантичного перекладу [Newmark, 1988]; концепція оцінки якості перекладу з урахуванням жанрово-стилістичних характеристик тексту оригіналу [Reiss, 2002]; концепція позитивного комунікативного ефекту, максимального взаєморозуміння комунікантів, які належать до різних лінгвокультур [Pöschaker, 2001]; концепція функціонально-комунікативного, смислового, змістового і формального критеріїв [Сдобников, 2006]; концепція комунікативно-функціональної рівноцінності (еквівалентності мовленнєвого впливу) і семантико-структурної схожості вихідного тексту і тексту перекладу [Латышев, 2007].

У перекладознавстві існують такі критерії оцінювання якості перекладу, як адекватність, еквівалентність, реалістичність, повноцінність, рівноцінність, гармонізація смислів у перекладознавчому просторі тощо. Основними вважаються категорії адекватності, яка розглядається як перекладознавча точність, та еквівалентності, яка означає перекладознавчу тотожність. Необхідно зауважити, що предметом аналізу багатьох дослідників [Гарбовський, 2007; Комиссаров, 2002; Шевнин, 2003 та ін.] виступає письмовий, а саме, художній переклад, західні ж автори більше уваги приділяють усному перекладу [Gile, 1995; Moser-Mercer, 1998; Pöschaker, 2001 та ін.].

Принцип відповідності вимогам еквівалентності та адекватності перебуває в основі сучасних класифікацій перекладацьких помилок, де невідповідність між оригіналом і перекладом вважається помилкою, пов'язаною з перекрученням змісту або порушенням норми та узусу мови перекладу.

Такі *невідповідності* можна поділити на проблему розуміння на етапі розшифрування смислу і проблему вислову на етапі інтерпретації системи смислів. Такий принцип наведено в працях А.Б. Шевніна [Шевнин, 2003] та Н.К. Гарбовського [Гарбовский, 2007]. У працях Н.К. Гарбовського виокремлюються помилки, обумовлені нерозумінням смислу вихідного тексту, і такі, що пов'язані з неправильним вираженням смислу засобами мови перекладу. Помилки на етапі інтерпретації смислу вчений розглядає як єдиний тип і додає до них стилістичні [Гарбовский, 2007]. У А.Б. Шевніна, який розробляє напрям перекладознавства «ератологія», знаходимо детальний аналіз перекладацьких помилок обох груп, які він називає анонімами (помилки імпресивного типу) і паранормативами (помилки експресивного типу) [Шевнин, 2003]. Він виокремлює помилки: сприйняття, коли перекладач не розуміє оригіналу; породження, коли перекладач невдало обирає засоби мови перекладу, що призводить до перекручень та неточностей; та комбіновані сприйняття–породження. Існує думка, що перекладач робить помилки, якщо в нього недостатньо сформована та чи інша компетентність.

У концепції В.В. Сдобнікова перекладацькі невідповідники трактуються з точки зору комунікативно-функціонального підходу, і до помилок сприйняття вихідного тексту додаються невідповідники, що виникають у результаті ігнорування особливостей сприймання реципієнтом тексту перекладу [Сдобников, 2006].

Ще один підхід до класифікації перекладацьких помилок знаходимо у Д.М. Бузаджи, основою якої є логічні помилки [Бузаджи, 2009]. Автор виокремлює два типи помилок: ті, що порушують *предметну логічність* (загальні логічні порушення, пов'язані з фоновими знаннями; спеціальні логічні порушення, пов'язані з логікою предметної галузі, описаної у тексті; специфічні, порушення логіки у межах одного відрізка тексту), і помилки *понятійної логічності*, що виражені у неправильному або невдалому вживанні слів, й помилки на рівні синтаксису.

За ступенем впливу на реципієнта перекладу Л.К. Латишев виокремлює такі помилки: *перекручення* (суб'єктивно обумовлене відхилення змісту перекладу від оригіналу, в результаті чого потенціал впливу перекладу не відповідає потенціалу оригіналу і викликає неадекватне уявлення реципієнта щодо предмета повідомлення); *неточність* (відхилення від змісту оригіналу, що характеризується меншим ступенем впливу, немотивоване випускання або додавання інформації, яке не повністю перекручує зміст оригіналу, але потребує уточнення); і *неясність* (функціонально-змістовий недолік перекладу, що затемнює чітко виражений зміст тексту оригіналу, який є наслідком неправильного вживання синтаксичних конструкцій і пов'язаний з невдалим вибором слова, структури або фрази чи неадекватним використанням або невикористанням перекладацького прийому) [Латишев, 2007, с. 235–238]. Дослідник також виокремлює помилки в мовній нормі та узусі, які відображаються на розумінні смислу тексту, часто ігноруються перекладачами та викликають сумнів у реципієнта щодо компетентності перекладача [Латишев, 2007, с. 90].

Деякі дослідники виокремлюють власне перекладацькі та мовні помилки. Так, К. Норд розглядає три види помилок: *прагматичні* (пов'язані з порушенням інструкцій, отриманих із замовленням на переклад); *культурологічні* (недотримання стилістичних норм культури мови перекладу); і *мовні* (порушення правил лексики, граматики, орфографії та пунктуації) [Nord, 1992].

Розглянемо проблему *оцінки якості усного послідовного перекладу*, під яким розуміємо аудитивний, прямий, односторонній або двосторонній, контактний переклад, що не потребує спеціального обладнання, застосовується у ситуаціях міжкультурної ділової комунікації і передбачає використання перекладацького запису в процесі сприймання вихідного повідомлення та породження перекладу після закінчення великого фрагмента мовлення.

Підкреслимо, що вивчення що фіксація усного тексту та його аналіз ускладнюються з об'єктивних причин, зважаючи на відсутність зафіксованого на письмі тексту усного перекладу.

Згідно з іншими класифікаціями помилок в усному перекладі виокремлюють *мовні*, які пов'язують із неспроможністю сприймати інформацію на слух, впізнати слово, словосполучення, структуру, ідіому тощо (*She smiled at him too.* – Вона посміхнулася йому двічі).

Мовленнєві помилки, які виникають у результаті недостатнього обсягу знань, що, коли, кому та з якої нагоди доречно і достатньо сказати мовою оригіналу або перекладу. До цієї категорії відносять неухважність, обмовки, недостатню практику активного породження усних текстів різних жанрів тощо. Мовленнєвими зазвичай вважаються помилки породження («*We'll show you*», *the manager said and he recognized a familiar pattern in the voice*. – «Ми покажемо Вам», – сказав менеджер, і він зрозумів за його голосом, що йому покажуть).

Когнітивно-культурні помилки можна поділити на загальнокультурні і міжкультурні, що є результатом недостатніх фонових знань (*German Titov* – німець Тітов; *the Gaza Strip* – Газовий сектор).

Технологічні помилки виявляють недостатній рівень знань типових рішень у стандартних ситуаціях перекладу і недостатнє володіння технікою перекладу (слова-паразити, гальмування – породження інформативно пустого відрізка мовлення у кінці репліки, надмірність синонімів, збереження надлишковості замість використання компресії, власний коментар або втрати від багатослівності). Можна додати неухважність та незакінченість речення, нечітку дикцію, ковтання слів та питальні інтонації наприкінці висловлювання чи фрази.

Крім того, виокремлюють *етичні* (переклад від 3-ї особи, неввічливе ставлення до клієнтів, невиконання принципів конфіденційності, зовнішній вигляд тощо) та психологічні помилки (нервовість перед перекладом, неспроможність витримувати фізичні та емоційні навантаження, незнання свого психотипу тощо).

Сьогодні у світі широко використовується канадська система оцінок лінгвістичної якості перекладів – *Sical III (Système canadien d'appréciation de la qualité linguistique)* для проведення професійної атестації перекладачів [*Sical. Système canadien d'appréciation de la qualité linguistique*], згідно з якою виокремлюються дві категорії помилок: мовні та смислові, які, у свою чергу, поділяються на грубі та не грубі. Як правило, смислові помилки відповідають немотивованим відхиленням від змісту тексту оригіналу, а мовні – порушенням лексичних, граматичних і стилістичних норм мови перекладу.

Для визначення найбільш об'єктивного методу визначення перекладацьких помилок необхідно врахувати такі *етапи*: *вилучення та ідентифікація* помилки, *встановлення її причини та пошук шляхів* запобігання їй.

У межах суб'єктно-синергетичного підходу та концепції нашого дослідження для визначення типології перекладацьких помилок усного професійного перекладу виокремимо такі компоненти: *дисгармонійні відношення* між текстами/дискурсами оригіналу та перекладу (перекладацькі помилки або невідповідності); встановлення *адекватності* між текстами оригіналу та перекладу (передавання смислу, який відображає інваріант тексту оригіналу); встановлення відношень *еквівалентності* між текстами оригіналу і перекладу, що означає здійснення усіх необхідних міжмовних перетворень); відношення так званої гармонійності (термін Л.В. Кушніної) [Кушніна, 2010] (включаються не тільки міжмовні й міжкультурні відтворення, а й паралінгвістичні засоби спілкування і невербальна поведінка перекладача: голос, темп, зверненість до реципієнта, жести, поза тощо).

Такий процес є *синергетичним* за своєю суттю, у результаті чого усний дискурс природно вписується до іншомовної культури, а саме відбувається *культурний трансфер*, у чому і полягає вищий рівень якості перекладу.

Отже, на основі аналізу підходів та класифікацій перекладацьких помилок, враховуючи категорії суб'єктно-синергетичного підходу і концепцію нашого дослідження, виокремлюємо такі помилки в усному професійному перекладі: *помилки сприйняття, розуміння, вираження і поведінки*.

Розглянемо причини виникнення кожного типу помилок. *Помилки сприйняття* можуть бути результатом інформаційної насиченості вихідного тексту (цифри, дати, назви, власні імена тощо), незвичного акценту мовця, швидкого темпу мовлення, недостатнього обсягу екстралінгвістичних та фонових знань, неправильного розподілу ресурсів уваги та концентрації.

Співвідношення концептосфер рідної та іншомовної лінгвокультури вважається важливим для перекладача, тому що паралельне існування концептів двох чи більше лінгвокультур у межах однієї «змішаної» концептосфери означає виникнення у мовній свідомості пере-

кладача лабільного полілінгвального і полікультурного механізму, функціонування якого може полегшити вербалізацію концепту засобами як рідної, так і іноземної мови, що сприятиме знаходженню адекватних мовних засобів передавання інформації, що транслюється або інтерпретується в процесі перекладу.

Розуміння перекладачем значущості лінгвокогнітивної контрастивності значить, що кожен текст, який має бути перекладено, аналізується з точки зору наявності у ньому культурних і універсальних концептів. У процесі аналізу тексту перекладу визначається ступінь культурної універсальності та специфічності концептів, що підлягають перекладу. Необхідно зауважити, що велика кількість «універсальних» концептів, які належать різним національним концептосферам частіше за все не є тотожними, вони можуть бути універсальними за своїм ядерним компонентом, але, як правило, не є такими за їх периферійними шарами. Отже, використання перекладачем знань контрастивного лінгвокогнітивного аналізу має два боки: з одного, він спрямований на зіставне вивчення універсальних концептів, а з іншого, – передбачає урахування культурної специфіки ключових концептів різних лінгвокультур, одночасно підшукуючи «компроміс» між концептами, що не збігаються.

Отже, якщо у тексті перекладу збережено комунікативну установку, враховано культурно релевантні особливості тексту, структурні особливості мови, переклад можна вважати адекватним, тобто таким, який зможе скласти у носія мови перекладу реакцію на запропонований текст, яка буде відповідати реакції відправника тексту оригіналу.

Причинами помилок розуміння тексту оригіналу можуть бути неправильне виділення смислової гіпотези, проблеми з оперативною пам'яттю, аналіз вихідного повідомлення, нерозуміння граматичних або лексичних явищ, неточне розуміння значень деяких слів в оригіналі або незнання предмета повідомлення, неефективна або недостатня підготовка до перекладу.

Сучасна ситуація вимагає від перекладача розуміти не тільки поверхневий рівень висловлювання, а й розпізнавати глибинні інтенції учасників комунікації, визначати загальний контекст, який описує обставини, час, об'єкти, тощо.

Перекладацька стратегія будується згори донизу – від аналізу культурно обумовлених і прагматичних факторів до аналізу мовних структур спочатку більш високого рівня (речення) до одиниць нижчого рівня [Зінуківа, 2017]. З метою вирішення питань, пов'язаних із запобіганням типовим перекладацьким помилкам та обранням певної перекладацької стратегії для реалізації ефективної мовленнєвої комунікації і здійснення перекладу необхідно звертати увагу на тема-рематичне оформлення висловлювання в українській та англійській мовах.

Англійські монореми (висловлювання, які містять нову або важливу інформацію з точки зору автора) будуються за принципом розгортання думки від реми до теми, іншими словами, від нової, більш значущої інформації до вже відомої або менш відомої. В українській мові еквівалентне висловлювання починається з теми. У процесі перекладу монорем з англійської мови на рідну перетворення будуть незначні: використовується зворотний порядок слів, за якого підмет займає позицію після дієслова: *The big company's plan to pour quick and large scale assistance into a few subsidiaries appeared in danger of breaking down on Monday.* – «У понеділок під загрозою зриву опинився план великої компанії про термінову широкомасштабну допомогу декільком філіям».

Типовими помилками вважаються випадки винесення в процесі перекладу рематичного фокусу англійської монореми в початок речення із зміщенням теми у кінець у нейтральних (неекспресивних) реченнях: *But it was only this autumn that the Chair of the Board signed into company regulations amendments.* – «Тільки цієї осені голова ради директорів підписав поправки до нормативних актів компанії». В англійській мові зворот *it was only...* є розповсюдженим засобом вираження рематичного фокусу.

Універсальним засобом виокремити тему і рему є інтонація. Якщо висловлювання складається з двох частин, які протиставлені одна одній, інтонаційна пауза підкреслює й виражає таке розділення. Тему може бути виділено за допомогою підвищення тону, що надає уяву про незавершеність висловлювання й передбачає, що комунікативний центр ще не звучав. Рема як головна комунікативна частина речення є інтонаційним центром і виокремлюється зниженням тону. Виділяють ще декілька способів визначення теми і реми:

– тема і рема визначаються своїм розташуванням у реченні (в українському розповідному реченні тема, як правило, стоїть на початку речення і часто передається обставиною місця, часу, образу дій, додатком, а рема – наприкінці; в англійській мові у межах монореми рема займає початкову позицію і передається підметом, тема знаходиться наприкінці і передається обставиною місця, часу й додатком. У диремі (висловлювання, у якому тема впливає з попереднього висловлювання) структура речень в обох мовах збігається;

– в англійській мові рема вводиться лексико-синтаксичними засобами типу: *There is / are / exist / stand / come / lie / hang / appear / emerge / seem; It is / was.....who / that; It takes; емфатичним do: They do exist;*

– використовуються лексичні маркери (в обох мовах тему вводять вказівні й присвійні займенники); неозначений артикль *a* в англійській мові вводить рему, а означений *the* – тему; англійські заперечні займенники *no, neither, none* вводять рему; в українській мові – частка *не*, яка вживається не перед присудком; слова-актуалізатори реми (в англійській мові – *alone, just, such as, even, really, actually, awfully, rather than, exactly, precisely*; в українській – *виключно, саме, лише, тільки*).

Необхідно підкреслити, що ще одна типова помилка пов'язана із характерною особливістю англійської мови поєднати суб'єкт із найважливішою частиною висловлювання – ремою. Згідно з правилами фіксованого порядку слів суб'єкт у функції підмета може займати виключно початкову позицію в реченні, іншими словами, бути темою. Для вирішення цього питання в англійській мові широко використовується *формальний* підмет, функція якого і полягає у збереженні фіксованого порядку слів. У процесі перекладу таких висловлювань відпадає необхідність збереження порядку слів, і формальний підмет перекладається «за фактом», тобто за допомогою тієї частини речення, функцію якої він виконує реально. В англійському реченні формальний підмет, окрім своєї традиційної функції (введення підмету у початковій позиції), фактично може виконувати функцію обставини місця, часу, образу дії, причини, додатку.

У так званих диремах (висловлюваннях, у яких тема впливає з попереднього висловлювання), структури англійських і українських речень збігаються. Незважаючи на цей факт, перекладач може зіткнутися із проблемою, коли підмет англійського речення не завжди означає суб'єкта дії, а може вказувати на об'єкт, ознаку суб'єкта або обставину завершення дії (місце, час, причину, мету). Як результат, підмет англійського речення може перекладатися практично будь-яким членом речення: обставиною, додатком, означенням тощо: «У понеділок суд остаточно вирішив справу про відшкодування збитків». – *Monday saw closure on the compensation.* «У Міністерстві закордонних справ відбулася українсько-американська зустріч». – *Ukrainian Ministry of Foreign Affairs hosted Ukrainian-American Talks.*

Помилки вираження можуть бути результатом недостатніх знань мови перекладу, знаходження неточного відповідника у тексті перекладу, порушенням норм мови перекладу, неправильного розподілу уваги в процесі декодування перекладацького запису і формулювання повідомлення мовою перекладу, намаганням прикрасити фразу/повідомлення, що призводить до неможливості сприймати інформацію певним чином, а отже, до втрати низки елементів повідомлення.

Перш за все перекладач, який працює з двома іноземними (робочими) мовами і культурами, повинен знати специфіку рідної мови у порівнянні з іноземною і навпаки. У процесі перекладу необхідно врахувати труднощі, які виникають у зв'язку з розбіжностями у мовних системах іноземних і рідної мов. У процесі зіставлення мовних та мовленнєвих явищ ураховуються повні відповідники, часткові відповідники, і ті, що не мають відповідників у мові перекладу.

Причинами *помилки поведінки* можуть бути тривога, надмірне хвилювання, невміння подолати стрес та сконцентруватися на процесі перекладу, відсутність досвіду публічних виступів тощо.

З метою підготовки до ефективної роботи впевненого перекладача в усному професійному перекладі, який добре уявляє собі перекладацьку стратегію, спробуємо виділити етапи процедури прийняття й обґрунтування перекладацького рішення.

Перший крок полягає у визначенні специфіки картини світу у двох мовах і культурах, безпосередньо пов'язаних із певною одиницею перекладу, і які є релевантними для перекладу. На цьому етапі необхідно враховувати культурно обумовлені компоненти:

- визначення культурних реалій, які вимагають прагматичної адаптації;
- відносно низька частотність риторичного питання;
- низька частотність віддієслівних і абстрактних іменників;
- прагнення визначити носія предикативної ознаки;
- прагнення уникнути використання заперечення (включаючи слово *but*), і в цілому уникати категоричності;
- прагнення до політкоректності і використання евфемізмів.

Далі визначається стилістична приналежність вихідного тексту. Після враховуються структурні особливості мов, які визначають характер описання певної ситуації при необхідності зберегти інформаційну структуру.

Другий крок полягає з обрання перекладацької стратегії, яка відповідає першому кроку. Такий вибір здійснюється залежно від рівня одиниці перекладу. У випадку, коли одиниця перекладу належить рівню словосполучення, слова, морфеми, то структурні перетворення полегатимуть у стратегіях згортання/розгортання (трансформації конкретизації/генералізації).

Якщо мова йде про речення (модель речення, порядок слів у ньому тощо), проводиться аналіз тема-рематичної організації висловлювання (актуального членування) у вихідній мові і її суміщення із інформаційною структурою висловлювання мовою перекладу. З цією метою визначається тип інформаційної структури висловлювання (тема і рема), встановлюється, маємо справу із моноремою чи диремою, робиться висновок щодо необхідності/відсутності необхідності структурного перетворення висловлювання (зміна порядку слів, перерозподіл функціональних характеристик частин висловлювання у зв'язку із вимогою збереження інформаційної структури, визначається необхідність членування або об'єднання висловлювання тощо).

Третій крок (тактика) передбачає встановлення формально граматичних і структурних співвідношень на основі загально логічних операцій: опущення / додавання (відновлення), заміни/перестановки семантичних (і формальних) компонентів.

Отже, роблячи висновок, необхідно зауважити, що у процесі усного професійного перекладу перед перекладачем неминує постає питання про правомірність і обґрунтованість перекладацького рішення.

З метою обґрунтованості та правомірності вибору перекладацького рішення в процесі усного професійного перекладу на основі аналізу підходів та класифікацій перекладацьких помилок, враховуючи концепцію нашого дослідження, в усному професійному перекладі виокремлюємо помилки сприйняття, розуміння, вираження і поведінки.

Якщо у кінцевому варіанті перекладу усний перекладач зберіг комунікативну установку, врахував культурно-релевантні особливості тексту оригіналу, структурні особливості мови, переклад можна вважати адекватним, тобто таким, що зможе викликати у носія мови перекладу реакцію на запропонований текст, що буде відповідати реакції відправника тексту оригіналу.

Список використаної літератури

Аликина, Е.В. (2011). Оценка качества устного последовательного перевода в реальной и учебной ситуации. *Вестник Нижегородского государственного лингвистического университета*, 13, 114–123.

Бузаджи, Д.М., Гусев, В.В., Ланчиков, В.К., Псурцев, Д.В. (2009). *Новый взгляд на классификацию переводческих ошибок*. Москва: Всесоюзный центр переводов.

Гарбовский, Н.К. (2007). *Теория перевода*. Москва: МГУ.

Зінюкова, Н.В. (2017). *Усний переклад у зовнішньоекономічній сфері: теорія і методика навчання магістрів-філологів*. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля.

Комиссаров, В.Н. (2002). *Современное переводоведение*. Москва: ЭТС.

Куниловская, М.А. (2008). Понятие и виды переводческих ошибок. *Сборник материалов семинара «Переводческая ошибка в теории и практике перевода»*. Тюмень: ТГУ. Відновлено з <http://www.epmg.kz/ru/infocenter/articles-98.html>

Кушнина, Л.В., Аликина, Е.В. (2010). Система оценки качества усного последовательного перевода в свете теории гармонизации. *Вестник Пермского университета*, 4 (10), 46-51.

Латышев, Л.К. (2007). *Технология перевода*. Москва: Академия.

Сдобников, В.В., Петрова, О.В. (2006). *Теория перевода*. Москва: АСТ: Восток – Запад.

Шевнин, А.Б. (2003). *Эрратология*. Екатеринбург: Уральский гуманитарный институт.

Gile, D. (1995). *Basic concepts and models for translator and interpreter training*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Jager, G. (1975). *Translation und Translationslinguistik*. Halle: VEB Max Niemeyer.

Moser-Mercer, B., Künzli, A., Koras, M. (1998). Prolonged turns in interpreting: Effects on quality, physiological and psychological stress. *Interpreting*, 3 (1), 47-64.

Newmark, P. (1988). *A Textbook on Translation*. London; New York: Prentice Hall.

Nida, E.A., Taber, Ch.R. (1982). *The Theory and Practice of Translation. With Special Reference to Bible Translating*. Leiden: Brill.

Nord, C., (1992). Text Analysis in Translator Training. In C. Dollerup, A. Loddegaard (Eds.), *Teaching Translation and Interpreting* (pp. 39-48). Amsterdam et Philadelphie: John Benjamins.

Pöschhacker, F. (2004). *Introducing Interpreting Studies*. London and New York: Routledge.

Reiss, K. (2002). *La critique des traductions. Ses possibilites et ses limites: categories et criteres pour une evaluation pertinente des traductions*. Artois: Artois Presses Universite.

Sical. (2021). *Systheme canadien d'appréciation de la qualite linguistique*. Відновлено з <http://www.btb.termiplus.gc.ca/tpv2alpha/alphafra.html?lang=fra&i=1&index=enb&srchtxt=SICAL/>

TYPOLOGY OF TRANSLATION ERRORS IN PROFESSIONAL INTERPRETING

Nataliia V. Zinukova, Alfred Nobel University (Ukraine)

e-mail: natzinukova@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-23

Key words: *consecutive interpreting, translation text, types of translation errors, translation strategy, translation decision.*

The article considers the problem of typology of errors in professional interpreting based on the analysis of approaches and their classifications. Minding the main parameters of target text assessment (the degree of preserving the main content of the original text, correctness of language units and external impression), there were identified typical mistakes, which can help the interpreter prevent future difficulties and choose the right translation strategy.

Based on general *scientific methods* (analysis and synthesis, observing and abstracting – to substantiate the theoretical grounds to determine the quality criteria of the translated text); comparative and translation analysis methods which made possible to compare the original and target texts to identify typical translation errors, descriptive-analytical and comparative methods, according to which the material being analyzed is generalized, typical translation errors are described and analyzed to identify the ways to prevent them.

Minding such important constraints in interpreting activity – one-time presentation and tough time restrictions, the interpreter needs to resolve the situation on the spot and quickly, using short-term translation strategies over the long-term strategies. While interpreting in such conditions the issues of correct grammar, normative language, style of the original text may recede into the background. The main goal of an interpreter is to achieve immediate communication.

Errors in the final translation text, which has already been given to the client, can lead to negative consequences: from a fine to a loss of trust and termination of cooperation. But in addition to this important role, mistakes and their consideration in professional activities are also a great tool to improve and find the proper translation strategy. The problem of errors typology in professional interpreting is not new, but today it is considered debatable.

Modern classifications of translation errors are based on the principle of equivalence and adequacy, where the error is considered the discrepancy between the original and the translation. Moreover, errors are related to the distortion of the content or violation of the rules and usage of the language of translation.

Based on the analysis of approaches and classifications of translation errors, we distinguish the following ones in professional interpreting: errors of perception, understanding, expression and behavior.

Perception errors can be the result of information saturation of the source text (numbers, dates, names, proper names, etc.), unusual speaker's accent, fast speech, insufficient extralinguistic and background knowledge, incorrect distribution of resources of attention and concentration.

Misunderstandings of the original text can be caused by incorrect semantics, memory problems, analysis of the original message, misunderstanding of grammatical or lexical phenomena, inaccurate understanding of the meanings of some words in the original or ignorance of the subject of the message, inefficient or insufficient preparation for translation. The current situation requires the interpreter to understand not only the superficial level of expression, but also to recognize the deep intentions of the participants in communication, to determine the general context that describes the circumstances, time, objects, and so on.

Expression errors can be the result of insufficient knowledge of the target language, violation of the rules of the target language, incorrect distribution of attention in the process of decoding the translation records. Such errors can result in the loss of a number of message elements in the target language as well.

Behavioral errors can be caused by anxiety, excessive anxiety, inability to overcome stress and focus on the translation process, lack of experience in public speaking, and so on.

Confident interpreter should have a good idea of the translation strategy, make and justify his translation decision. The *first* step is to determine the specifics of the picture of the world in two languages and cultures that are directly related to a particular unit of translation and that are relevant to the translation. Then the stylistics and structural features of languages should be taken into account.

The *second* step consists of choosing a translation strategy that corresponds to the first step. This choice is made depending on the level of the translation unit. In case when the unit of translation belongs to the level of phrases, words and morphemes, transformations of concretization or generalization are used.

The *third* step (tactics) involves the establishment of formal grammatical and structural relationships based on general logical operations: omission / addition, replacement / substitutions of semantic (and formal) components.

It is established that the success of each situation of professional interpreting activity depends directly on the ability of an interpreter to choose the right translation decision, as a result of which the native speaker of the target language will react to the proposed text in such a way, which corresponds to the sender of the original text.

References

- Alikina, E.V. (2011). *Ocenka kachestva ustnogo posledovatel'nogo perevoda v real'noj i uchebnoj situacii* [Interpreting Assessment in Real and Academic Situation]. *Vestnik Nizhegorodskogo Gosudarstvennogo Lingvisticheskogo Universiteta* [Nizhny Novgorod Linguistics University Bulletin], vol. 13, pp. 114-123.
- Buzadzhi, D.M., Gushev, V.V., Lanchikov, V.K., Psurtsev, D.V. (2009). *Novyj vzglyad na klassifikaciyu perevodcheskih oshibok* [A New Look at the Translator's Mistakes Classification]. Moscow, All-Union Translation Center Publ., 120 p.
- Garbovsky, N.K. (2007). *Teoriya perevoda* [Translation Theory]. Moscow, Moscow State University Publ., 544 p.
- Gile, D. (1995). *Basic concepts and models for translator and interpreter training*. Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 283 p.
- Jager, G. (1975). *Translation und Translationslinguistik* [Translation and Linguistics]. Halle, VEB Max Niemeyer Publ., 214 p.
- Komissarov, V.N. (2002). *Sovremennoe perevodovedenie* [Modern Translation Theory]. Moscow, ETS Publ., 424 p.
- Kunilovskaya, M.A. (2008). *Ponyatie i vidy perevodcheskih oshibok* [Notion and Types of Translation Errors]. *Sbornik materialov seminara «Perevodcheskaya oshibka v teorii i praktike perevoda»* [Seminar Materials "Translation Error in Theory and Translation Practice]. Tyumen, TGU Publ. Available at: <http://www.epmg.kz/ru/infocenter/articles-98.html> (Accessed 24 August 2021).
- Kushnina, L.V., Alikina, E.V. (2010). *Sistema ocenki kachestva usnogo posledovatel'nogo perevoda v svete teorii garmonizacii* [The System of Assessment of Consecutive Interpreting Quality within the Harmonization Theory]. *Vestnik Permskogo Universiteta* [Perm University Bulletin], vol. 4, issue 10, pp. 46-51.
- Latyshev, L.K. (2007). *Tekhnologiya perevoda* [Translation Technology]. Moscow, Academia Publ., 320 p.
- Moser-Mercer, B., Künzli, A., Korac, M. (1998). Prolonged turns in interpreting: Effects on quality, physiological and psychological stress. *Interpreting*, vol. 3, issue 1, pp. 47-64.
- Newmark, P. (1988). *A Textbook on Translation*. London, New York, Prentice Hall Publ., 306 p.

Nida, E.A., Taber, Ch.R. (1982). *The Theory and Practice of Translation. With Special Reference to Bible Translating*. Leiden, Brill Publ., 331 p.

Nord, C. (1992). Text Analysis in Translator Training. In C. Dollerup, A. Loddegaard (Eds.). *Teaching Translation and Interpreting*. Amsterdam et Philadelphie, John Benjamins Publ., pp. 39-48.

Pöchhacker, F. (2004). *Introducing Interpreting Studies*. London and New York, Routledge, 252 p

Reiss, K. (2002). *La critique des traductions. Ses possibilites et ses limites: cathegories et criteres pour une evaluation pertinente des traductions* [Criticism of Translation. Its Possibilities and Limits: Categories and Criteria for a Relevant Evaluation of Translations]. Artois, Artois Presses Universite, 166 p.

Sdobnikov, V.V., Petrova, O.V. (2006). *Teoriya perevoda* [Translation Theory]. Moscow, ACT: Vostok-Zapad Publ., 448 p.

Shevnin, A.B. (2003). *Erratologiya* [Erratology]. Ekaterinburg, Ural Humanitarian University Publ., 216 p.

Sical. (2021). *Systheme canadien d'appréciation de la qualite linguistique* [Canadian System for Assessing Linguistic Quality]. Available at: <http://www.btb.termiumpius.gc.ca/tpv2alpha/alphafra.html?lang=fra&i=1&index=enb&srchtxt=SICAL/> (Accessed 24 August 2021).

Zinukova, N.V. (2017). *Usnij pereklad u zovnishnoekonomichnij sferi: teoriya i metodika navchannya magistriv-filologiv* [Interpreting in Foreign Economic Activity: Theory and Methods of Masters-Philologists Training]. Dnipro, Alfred Nobel University Publ., 424 p.

Одержано 6.08.2021.

УДК 81'25

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-24

І.В. НЕДАЙНОВА,
*кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

ТЕОРІЯ SKOROS КРІЗЬ ПРИЗМУ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПЕРЕКЛАДУ

З розвитком сучасних світових процесів змінюється і соціальна функція перекладу як діяльності: сьогодні передавання якомога більшого обсягу інформації за якомога швидший час стає нормою, і за таких умов ступінь адекватності одиниці перекладацької роботи вже не є таким стійким.

Теорія *Skoros*, автором якої виступив у 1978 р. німецький лінгвіст та перекладач Г. Фермеєр, відкрила новий погляд на перекладацьку діяльність, в якій мета (*skoros*), задля якої робиться той чи інший переклад, та функція, яку визначає адресат, стали фокусом роботи перекладача. У цій статті обґрунтовуються основи цієї теорії, що можуть бути застосовані для відтворення сучасного функціонального перекладу, зокрема в науково-технічній сфері. Метою нашої розвідки є формування конкретних процедур перекладацької діяльності задля відтворення якісного вузькоспеціалізованого перекладу в ракурсі цільової спрямованості перекладацької діяльності за теорією *Skoros*.

Науково-технічний текст за своїми функціональними характеристиками якнайкраще підходить до апробації теорії *Skoros*. Методологія порівняння загальноприйнятої теорії адекватності та *Skoros*-теорії дає можливість виокремити ті привабливі риси останньої, які допомагають створювати якісний текст перекладу, що свідчить про актуальний напрям цього дослідження в царині українського науково-технічного перекладознавства. Запропоноване дослідження включає в себе загальнологічні та загальнонаукові методи, такі як аналіз та синтез, індукція та дедукція, описовий і зіставний методи, які дозволяють зробити власні висновки щодо застосування аналізованої теорії.

У ході наших розвідок стало можливим визначити парадигму основних положень теорії *Skoros*, якими можуть керуватися науково-технічні перекладачі у своїй діяльності, і на базі їх вивчення відтворити певні рекомендації для фахових перекладачів, що може становити інтерес стосовно розробки конкретних процедур щодо перекладу саме науково-технічних текстів.

Головною інтенцією запропонованої статті було не укладання обов'язкових правил, яких має дотримуватися перекладач, а радше пояснення нового методологічного підходу та формування відповідних завдань, які можуть навчити спеціаліста в галузі науково-технічного перекладу оцінювати свою роботу, а також брати відповідальність за продукт своєї перекладацької діяльності перед замовником перекладу та тією аудиторією, для якої здійснюється переклад.

Ключові слова: теорія *Skoros*, науково-технічний переклад, науково-технічний текст, ціль перекладу, завдання перекладу, автор тексту, перекладач, замовник перекладу.

С развитием современных мировых процессов меняется и социальная функция перевода как деятельности: сегодня передача наибольшего объема информации как можно быстрее становится нормой, а в таких условиях степень адекватности единицы переводческой деятельности уже не является такой устойчивой.

Теория *Skoros*, созданная в 1978 г. немецким лингвистом и переводчиком Г. Фермеером, открыла новый взгляд на переводческую деятельность, в которой цель (*skoros*), согласно которой делается тот или иной перевод, и функция, которую определяет адресат, стали фокусом работы переводчика. В данной статье представлены основы этой теории, которые могут применятся для создания современного функционального перевода, а именно перевода в научно-технической сфере. Це-

лю нашего исследования стало формирование конкретных процедур переводческой деятельности для создания узкоспециализированного перевода с точки зрения целевой направленности переводческой деятельности согласно теории *Skopos*.

Научно-технический текст по своим функциональным характеристикам наилучшим образом подходит для апробации *Skopos*-теории. Методология сравнения общепринятой теории адекватности и теории *Skopos* дает возможность определить те привлекательные черты последней, которые улучшают создание качественного перевода, что свидетельствует об актуальном направлении данного исследования в области украинского научно-технического переводоведения. Представленное исследование включает в себя общелогические и общенаучные методы, такие как анализ и синтез, индукция и дедукция, описательный и сопоставительный, для обоснования собственных выводов в отношении анализируемой теории.

В ходе наших исследований стало возможным определить парадигму основных положений теории *Skopos*, которыми могут руководствоваться научно-технические переводчики в своей деятельности, а на основе их изучения создать некоторые рекомендации для профессиональных переводчиков, что может представлять интерес в ракурсе разработки конкретных процедур перевода именно научно-технических текстов.

Главной интенцией представленной статьи было не столько составление обязательных правил, которых должен придерживаться переводчик, а скорее объяснение нового методологического подхода и формирование соответствующих заданий, которые могут научить специалиста в сфере научно-технического перевода оценивать свою работу, а также брать ответственность за продукт своей переводческой деятельности перед заказчиком перевода и той аудиторией, для которой создается перевод.

Ключевые слова: теория *Skopos*, научно-технический перевод, научно-технический текст, цель перевода, задания перевода, автор текста, переводчик, заказчик перевода.

Чи будь-яке письмове або усне мовлення може бути перекладене з однієї мови на іншу? Чи існують речі в іншій мові, що взагалі не можуть бути перекладені? Чи завжди переклад лінгвістичних одиниць залежить від контексту і, якщо так, чи не виступає контекст фактором, який обмежує переклад? І взагалі, чи існують чіткі критерії оцінювання продукту роботи перекладача?

Саме такі питання часто постають при обговоренні *translatability*, так званої проблеми перекладацької адекватності, а відповіді, що мають бути знайдені, завжди викликають у професійних колах фахівців і теоретиків з перекладу гарячі дискусії. Пошук відповідей ускладнює і той факт, що переклад – це двостороння людська діяльність, оскільки в ньому задіяні сторони, які належать до двох різних лінгвокультур. Перекладач у цій комунікації виступає лише медіатором, який має якомога точніше передати закладену в іншомовному тексті інформацію, і, зважаючи на той факт, що перекладач має справу з текстами в їх функціональному середовищі, вічна проблема досягнення *достовірності* та *прозорості* (*faithfulness / transparency*), якою визначається *адекватність* (*adequacy*) будь-якого продукту перекладацької роботи, завжди має бути врахована.

Проблема якості перекладацького продукту у вік стрімких міжнародних інформативно-комерційних відносин відповідає тим важливим науковим та практичним завданням, які виходять сьогодні на перший план у перекладознавстві, і саме з цим ми пов'язуємо актуальність нашого дослідження: дати відповіді на поставлені на початку статті запитання ми спробуємо через теорію, інтерес до якої активно проявляється у зарубіжному перекладознавстві і лише починає привертати увагу українських фахівців з теорії перекладу, а саме, через вивчення основ теорії *Skopos*. Дослідження цієї проблеми є край актуальним для українського перекладознавства, адже порівняння загальноприйнятої теорії адекватності та теорії *Skopos* дасть можливість виокремити саме ті привабливі риси останньої, що дозволяють створювати якісний фаховий перекладацький продукт – текст перекладу.

Об'єктом нашого дослідження ми визначаємо функціональний переклад, а саме його науково-технічний жанр. Метою нашої розвідки є встановлення способів, через які відтворюється розкриття принципів теорії *Skopos*, а також формування на підставі їх опису конкретних процедур перекладацької діяльності задля відтворення якісного вузькоспеціалізованого перекладу. Методологія дослідження включає в себе загальнологічні та загальнонаукові методи, такі як аналіз та синтез, індукція та дедукція, описовий і зіставний, для обґрунтування власних висновків щодо застосування аналізованої теорії.

Мова є одним з інструментів передавання інформації про навколишній світ, і, звичайно, переклад цієї інформації з однієї мови на іншу також є важливою складовою цього інструменту. У фокусі нашого інтересу – науково-технічний переклад, специфікою якого є поєднання володіння іноземною мовою зі знанням у конкретній галузі науки чи техніки. Напевно, що така особливість науково-технічних текстів, написаних іноземною мовою, і призводила до того, що певний час для лінгвістичних досліджень ця галузь перекладознавства не була привабливою.

На відміну від художнього перекладу, науково-технічне перекладознавство почало активне формування свого теоретичного підґрунтя відносно недавно, а саме у середині минулого століття, коли у 1961 р. вийшла у світ перша в Європі публікація «Die Übersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Literatur [Translating natural science and technical texts]», написана німецьким лінгвістом Ральфом Вальтером Юмпельтом [Jumpelt, 2008]. Відтоді окремі аспекти науково-технічного перекладу стають предметом постійних досліджень як у світовій (наприклад, у працях Р. Белла [Bell, 1991], Дж. Мандея [Munday, 2012], Ю. Найди [Nida, 1964, 1976], К. Норд [Nord, 1997], Р. Рот-Невеса [Rothe-Neves, 2007] та ін.), так і у вітчизняній лінгвістиці, де різні проблеми у царині перекладу висвітлювали В. Карабан [Карабан, 2004], Б. Клімзо [Клімзо, 2006], В. Комісаров [Комісаров, 2011], Г. Мірам [Мирам, 2003], Я. Рецкер [Рецкер, 2007] та інші вчені. Праці цих та інших дослідників свідчать про те, що науково-технічний переклад у своєму розвитку також пройшов декілька етапів і зараз, у XXI ст., виходить на новий рівень, коли перевага починає віддаватися суто інформативному перекладу, де авторська індивідуальність відходить на задній план, а жанрові особливості вже не так важливі. Відомий усім постулат про прагматику кожної перекладацької роботи, за яким кожне авторське повідомлення має бути перекладене як найадекватніше до змісту та фокусуватися на його контенті, відходить на другий план. Сьогодні соціальною функцією перекладу як діяльності є передавання якомога більшої інформації за якомога швидший час і вже під питання ставиться ступінь адекватності одиниці перекладацької роботи.

Здавалося б, ці тенденції не мають стосуватися науково-технічного перекладу (НТП), специфікою якого є формально-логічний стиль, що характеризується точністю термінології, безособовістю подання та обмеженістю стилістичних прийомів. Однак ще задовго до теорії, назва якої відображена у назві нашої статті, почалися дебати і про ступінь відповідності перекладеного науково-технічного тексту (НТТ) його оригіналу. Так, згадувана нами вище праця Р. Юмпельта, що довгий час вважалася вказівками до проведення науково-технічного перекладу, була базована на двох підходах до перекладу, а саме на суб'єктивному (перекладач вільний у своїх рішеннях щодо адекватності НТТ) та об'єктивному (обов'язкові чи бажані обмеження, які перекладач має враховувати при перекладі НТТ, наприклад, формули, таблиці тощо, або лінгвістичні відмінності мов, що задіяні у перекладі). Однак при цьому Юмпельт зауважує, що хоч НТП і має свої специфічні лінгвістично-жанрові особливості, до нього, як і для будь-якого іншого виду перекладу, висуваються три вимоги: простота, ясність та точність [Jumpelt, 2008].

К. Фінч, також один з теоретиків науково-технічного перекладу, висловлював оригінальну думку про НТП як про переклад, що розрахований лише на науковців, які володіють іноземною мовою, і за його припущенням такий переклад може бути ідеальним, якщо різниця між оригіналом та перекладом непомітна. Однак при цьому вчений допускав і створення кращого, ніж оригінал, тексту через ясність перекладу та відсутність незграбних у ньому фраз [Olohan, 2011, p. 247]. Це припущення може здаватися дивним для традиційного перекладознавства, однак саме в ньому ми бачимо ілюстрацію звернень теоретиків НТП вже не до функції перекладу, а до його результату.

У результаті таких наукових дискусій формувалася теорія науково-технічного перекладу, основи якої ґрунтувалися на так званих *user-based* підходах, тобто на побудові когнітивно-соціологічних моделей знань та комунікації. Однак сучасний розвиток науково-технічного прогресу спонукає теоретиків НТП переглянути концепт *user-based* саме у плані його складової *user*, тобто споживача перекладу, який також розвивається і змінюється разом з технологічним розвитком суспільства. І в цьому ракурсі теорія *Skopos* видається нам такою, що має бути включена у програму підготовки та діяльності сучасних перекладачів науково-технічної інформації.

Перекладацька робота завжди має цільову спрямованість, і, напевно, кожен результат цієї роботи має як свої сильні так і слабкі сторони, і через це дискусії про вдалий / невдалий переклад ніколи не закінчуються. *Skopos*-теорія відкрила новий напрям цих дискусій, оскільки саме вона поставила завдання опису цілей перекладацької діяльності, а в деяких країнах Європи саме її критерії вважаються стандартними нормами щодо виконання перекладу, і це фактично змінює погляд на роль перекладача в перекладацькому процесі.

Теорія *Skopos* почала свій розвиток у 1978 р. у працях німецького перекладача Ганса Фермеєра, який у фокус перекладацької діяльності ставить мету (*skopos* з грецької – мета), задля якої і відтворюється переклад, де зв'язок між метою перекладу та функцією тексту, що перекладається, виходить на передній план. Оскільки за цим підходом текст перекладу стає пріоритетним і має задовольняти потреби замовника, то, інакше кажучи, *Skopos*-підхід до перекладу можна назвати функціональною діяльністю перекладача в умовах виробничої ситуації. Саме в цьому і полягає революційний зміст цієї теорії: вона нівелює верховенство тексту-джерела та підкреслює роль перекладача як творця тексту перекладу, при цьому віддаючи перевагу меті (*skopos*), що ставиться для створення цього перекладу. Автор теорії вважає, що перекладач завжди робить якісь інтерпретації та адаптує текст свого перекладу для тієї аудиторії, для якої створено текст-джерело, керуючись при цьому певними обов'язками чи домовленостями (*commissions*), як називає це у своїх працях Г. Фермеєр [Vermeer, 1989; 2000]. Реалізація цих обов'язків чи домовленостей, які по суті є також обмеженнями для перекладача, завжди є процесом міжкультурної комунікації, де текст-переклад є продуктом, який має належним чином виконувати свою функцію у специфічній ситуації та у специфічному контексті. Функціональна спрямованість цієї теорії змінює вектор перекладацької діяльності з намірів досягти лінгвістичної еквівалентності (*linguistic equivalence*) на прагнення реалізувати функціональну точність (*functional appropriateness*) [Schaffner, 1998].

У своєму баченні Г. Фермеєр розглядає текст перекладу (ТП) у ракурсі відповідності перш за все потребам замовника, а не через досягнення повної адекватності ТП тексту-джерелу. Це бачення не відповідає традиційному розумінню процесу перекладу, оскільки змінено і розуміння ролі сторін, що задіяні у цьому процесі: зв'язок *автор тексту – перекладач – замовник перекладу* набуває зворотного порядку акторів: *замовник перекладу – перекладач – автор тексту*. Як видно, перекладач тут залишається на своєму звичному місці, на місці медіатора, однак його роль у цьому процесі все ж таки стає більш вагомою [Vermeer, 1989; 2000].

Ця суто цільова спрямованість перекладацької діяльності знайшла підтримку в працях двох німецьких лінгвісток, а саме Катаріни Райс, яка почала тісно співпрацювати з Г. Фермеєром у напрямі розвитку *Skopos*-теорії від її започаткування, та Крістіани Норд, що дещо пізніше, а саме у 1997 р., видала англomовну версію своєї книги «Переклад як цілеспрямована дія» [Nord, 1997]. А. Десницький вважає, що саме К. Норд, яка ретельно розглянула авторські положення *Skopos*-теорії та проаналізувала аргументи її супротивників, вдалося чітко та послідовно висловити положення *Skopos* для перекладацької діяльності, розвинути деякі її принципи, дати відповіді на критичні зауваження до неї та навести яскраві приклади її застосування [Десницький, 2011].

Так, вивчаючи основи *Skopos*-теорії, К. Норд зауважує, що в ній Г. Фермеєр вказує на чотири важливі складові процесу перекладу, а саме *aim*, *purpose*, *function* та *intention*. Оскільки праця написана німецькою мовою, а її ми сприймаємо через переклад самої К. Норд, то авторка розгалужує поняття «мета», що в англійській мові передається двома словами: *aim* та *purpose*, і стверджує, що *aim* Фермеєром розуміється як кінцевий результат, якого агент дії намагається досягти через виконання цієї дії, а *purpose* – це тимчасова стадія у процесі досягнення кінцевого результату. При цьому *function* – це значення тексту для реципієнта, що його сприймає, тоді як *intention* – обопільна діяльність, коли і адресант, і адресат тексту працюють на одну мету – перший на продукування тексту, а другий на його розуміння [Nord, 1997, р. 28]. Такий аспект, стверджує К. Норд, дає підстави дещо по-іншому ставитися і до понять *адекватність* (*adequacy*) та *еквівалентність* (*equivalence*), що до появи *Skopos*-теорії були безперечними ступенями оцінювання будь-якого продукту перекладацької роботи. Якщо *адекватність* у традиційному перекладознавстві розу-

міється як співвідношення вихідного та кінцевого текстів, при якому важливо враховувати кінцеву мету перекладу, а *еквівалентність* – це відносна змістова, семантична, стилістична і функціонально-комунікативна рівність текстів оригіналу та перекладу, то, зважаючи на *Skopos*-теорію, перекладений текст є результатом посередницької діяльності, який, якщо він задовольняє комунікативні потреби замовника (цільової аудиторії) у сфері його фахової (пізнавальної) діяльності, може вважатися адекватним і еквівалентним, незважаючи на певні втрати відповідності значень мовних одиниць та їх мовленнєвих смислів.

Оскільки роль замовника перекладу (а це може бути як одна людина, так і ціла організація) стає все більш ваговою у перекладацькій діяльності (у якій теж при об'ємних завданнях можуть бути задіяні цілі групи перекладачів), то функціональний підхід у цьому процесі не завжди може відповідати очікуванням споживача результату цього перекладу. *Skopos*-теорія відкриває новий критерій адекватної еквівалентності, і це – комунікативно-функціональна рівнозначність текстів джерела та перекладу, де сенс діяльності перекладача визначається його ключовою роллю у процесі перекодування інформації, а його діяльність завжди перебуває у рамках конкретної комунікативної ситуації, в якій він виконує функцію або декілька функцій, що визначаються метою перекладу [Усачева, Махортова и др., 2015, с. 50].

У своїй статті А. Десницький ілюструє відмінності традиційної теорії еквівалентності та її розуміння за теорією *Skopos*. За Десницьким [Десницький, 2011], ці відмінності проявляються у таких аспектах перекладацької діяльності, які ми узагальнили в табл. 1.

Таблиця 1

Відмінності між традиційною теорією еквівалентності та її розумінням відповідно до теорії *Skopos*

Аспект прояву	Теорія еквівалентності	<i>Skopos</i> -теорія
Інтерпретація	Автор тексту джерела та перекладач розуміють текст однаково	Перекладач розуміє авторський намір та усвідомлює ситуацію, в якій перебуває читач
Функція тексту	Переклад має виконувати ту саму функцію у своїй культурі, що і текст оригіналу у своїй	Функція, яку виконує переклад, сумісна з намірами автора
Культурна дистанція	Світ тексту читач перекладу розуміє так само, як і читач оригіналу	Світ тексту конструюється відповідно до його функції у читацькій аудиторії
Ефект	Ефект, що справляється на читача перекладу, має збігатися з ефектом, що справляється на читача оригіналу	Перекладач намагається створити ефект відповідно до його функції у конкретній читацькій аудиторії

Тобто, як бачимо, еквівалентність оригіналу і перекладу за теорією *Skopos* переводить акценти з автора тексту-оригіналу та читача на перекладача та адаптацію інформації, що міститься в цьому тексті, для реципієнта, а ефекти впливу на реципієнта вже підпорядковані функції тексту у конкретній читацькій аудиторії.

Табл. 1 демонструє загальну думку тих вчених, хто підтримує *Skopos*-теорію, а саме: адекватний переклад є таким продуктом діяльності перекладача, що відповідає конкретній меті (або цілям). Еквівалентність відноситься до результату цього продукту як цільовий спосіб досягнення адекватності тексту-перекладу.

Оскільки об'єктом нашого дослідження ми визначили науково-технічний переклад, то в цій роботі ми робимо спробу визначити ті принципи теорії *Skopos*, що допоможуть нам на підставі їх опису встановити конкретні процедури перекладацької діяльності задля відтворення саме вузько-спеціалізованого перекладацького продукту. У ході наших розвідок стало можливим визначити парадигму основних положень цієї теорії, якими можуть керуватися науково-технічні перекладачі у своїй діяльності.

Skopos – це функція тексту, що перекладається, у тій лінгвокультурі, для якої він перекладається, з урахуванням точки зору замовника перекладу. У цій функції на передній план виходить *aim* – кінцевий результат роботи перекладача, та *purpose* – це ті завдання, що на різних етапах цього перекладу ставить перед собою перекладач задля досягнення вимог

замовника перекладу. Такі фактори, як текст оригіналу, вплив цього тексту на носіїв мови оригіналу та інтенції автора оригінального тексту відходять на другий план.

Залучаючи *Skopos*, перекладач має пам'ятати три основні правила цієї теорії:

1. Цільовий текст має бути внутрішньо узгодженим.
2. Цільовий текст має бути узгодженим з текстом перекладу.
3. Цільовий текст визначається його скопосом (його метою та завданням) [Nord, 1997; Schaffner, 1998; Vermeer, 1989].

Schaffner, 1998; Vermeer, 1989].

Для узагальнення бачення наводимо модель цієї теорії для перекладацької діяльності:

Skopos – дія перекладача* → ПЕРЕКЛАД → *Skopos – функція тексту

Що це означає для перекладача науково-технічної літератури, який береться за нове перекладацьке завдання? Наші рекомендації можуть бути такими:

1) перш за все те, що треба визначитися із завданням чи завданнями, виконання яких має відповідати досягненню певної мети: якщо, наприклад, перекладач одержав для перекладу договір на купівлю-продаж товару, цей договір має бути перекладений так, щоб перевага розуміння його була на боці замовника перекладу;

2) перший пункт не означає, що перекладач має право змінювати, наприклад, вартість товару чи будь-яку конкретну цифрову інформацію; це означає, що можна відійти від жанрового шаблону і використовувати певні лінгвістичні структури, які б встановлювали взаєморозуміння сторін цього договору;

3) треба визначитися з функцією тексту: яка причина створення цього тексту перекладу та якою буде аудиторія його сприйняття;

4) навіть в умовах термінологічних обмежень, можна використовувати синонімічні ряди, сприйнятливі у культурі мови-перекладу: перефразувати чи редагувати текст так, щоб він вірно сприймався в конкретній ситуації конкретною аудиторією;

5) пам'ятати, що саме перекладач є дизайнером свого перекладу, і його дизайн має бути привабливим у всіх його формах, як у фізичній (охайність, відповідність нормам режиму текстового викладання як структурного, так і комп'ютерного), так і контентній (когезія та когерентність тексту перекладу).

Такі рекомендації мають спонукати перекладача, що працює у науково-технічній сфері, правильно ставити фахові завдання у процесі перекладу, а отже, допомагати реалізації поставленої *skopos*. При цьому не треба забувати і про той факт, що перекладач все ж таки не є автором тексту-джерела, а є лише дизайнером свого перекладу, а кожен гарний дизайнер має задовольнити свого клієнта кінцевим результатом роботи.

Розробка *Skopos*-теорії безперечно робить свій внесок в оновлення як теорії перекладу, так і у вдосконалення його практик. Для нас перспективним вважається поглиблене вивчення принципів теорії *Skopos* в аспекті формування вибору стратегії та реалізації тактик у процесі перекладу вузькоспеціалізованих текстів, зокрема у сфері юриспруденції, де нехтувати лінгво-культурними бар'єрами не просто важко, а вкрай небезпечно. Саме тому аналіз перекладів таких текстів на предмет застосування до них *Skopos*-теорії і видається нам цікавим.

Список використаної літератури

Десницкий, А.С. (2011). *Теория перевода после Ю. Найдя: скопос вместо эквивалента*. Відновлено з: <https://bogoslav.ru/article/1595663>

Карабан, В.І. (2004). *Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми*. Вінниця: Нова книга.

Климзо, Б.Н. (2006). *Ремесло технического переводчика. Об английском языке, переводе и переводчиках научно-технической литературы*. Москва: Р. Валент.

Комиссаров, В.Н. (2011). *Современное переводоведение*. Москва: Р. Валент.

Мирам, Г. (2003). *Профессиональный перевод*. Киев: Эльга: НикаЦентр.

Рецкер, Я.И. (2007). *Теория перевода и переводческая практика*. Москва: Р. Валент.

Усачева, А.Н., Махортова, Т.Ю., Попова, О.И., Новикова, Т.Б. (2015). Скопос, интерпретация, когниция: от мультивекторной теории перевода к эффективной практике. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание*, 5 (29), 46–59.

Bell, R. (1991). *Translation and Translating: Theory and Practice*. London & New York: Longman.

Jumpelt, R.W. (2008). *Translating natural science and technical texts*. Berlin: Langenscheidt.

Munday, J. (2012). *Introducing Translation Studies. Theories and Applications*. London & New York: Routledge.

Nida, E. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: E.J. Brill.

Nida, E.A. (1976). Framework for the Analysis and Evaluation of Theories of Translation. In R.W. Brislin (Ed.), *Translation: Applications and Research* (pp. 47–79). New York: Gardner Press.

Nord, C. (1997). *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome.

Olohan, M. (2011). Scientific and Technical Translation. In: M. Baker & G. Saldanha (Eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (pp. 246–249). London: Routledge.

Rothe-Neves, R. (2007). Notes on the concept of 'translator competence'. *Quaderns: revista de traducció*, 14, 125–138.

Schaffner, C. (1998). Action (Theory of Translational action). In: M. Baker (Ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (pp. 3–5). London: Routledge.

Vermeer, H.J. (1989). Skopos and Commission in Translational Action. In: Andrew Chesterman (Ed.), *Readings in Translation Theory* (pp. 173–187). Helsinki: Oy Finn Lectura Ab.

Vermeer, H.J. (2000). Skopos and Commission in Translational Action. In: Lawrence Venuti (Ed.), *The Translation Studies Reader* (pp. 221–232). London, New York: Routledge.

SKOPOS THEORY IN THE LIGHT OF FUNCTIONAL TRANSLATION

Iryna V. Nedainova, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Ukraine)

email: nedafox@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-24

Key words: *Skopos theory, scientific and technical translation, scientific and technical text, aim of translation, translation tasks, author of the text, translator, translation customer.*

Today, the transfer of as much information as possible as quickly as possible is becoming the norm, with the accelerating development of the modern world, the social function of translation as an activity is also changing. At this time, the degree of the translation unit adequacy is under challenge. The postulate of the adequacy of translation known to all professionals in the field of translation, according to which every author's message should be translated as close to its meaning as possible and must accentuate its content, is taking a back seat.

Skopos theory in 1978 authored by the German linguist and translator H. Vermeer pushed a reconceptualization of translation activity where the goal (*skopos*) conforming to which a translation piece is made and the function determined by the addressee are focused. The revolutionary idea of this theory lies in the fact that it decrowns the dominance of the source text and emphasizes the role of the translator as the creator of the translation text, giving priority to the *skopos* that was set to create this translation, and bringing the customer out of the shadow of the translation.

The main ideas of this theory as well as the interest that is actively shown in foreign translation studies determine the urgency of this research. This article presents arguments for the foundations of this theory that may be used to reproduce modern functional translation, in particular in the scientific and technical field. *The purpose* of our investigation is to form specific procedures for translation activities in order to reproduce high-quality narrowly specialized translation from the perspective of the target direction of translation activities according to *Skopos* theory.

A scientific and technical text, in terms of its functional characteristics, is best suited for the *Skopos* theory adaptation. Based on the study of this theory's foundations, we tried to create some recommendations for translators that may be of interest for the development of specific procedures for the translation of scientific and technical texts. The methodology of comparing the generally accepted theory of adequacy and *Skopos*-theory makes it possible to identify those attractive features of the latter that add to the cre-

ation of high-quality translation text, which indicates the current direction of this work in the field of the Ukrainian scientific and technical translation studies. The given research includes general logical and general *scientific methods* such as analysis and synthesis, induction and deduction, descriptive and comparative methods to render our own conclusions regarding the analyzed theory.

In the course of our research, it became possible to determine the paradigm of the main provisions of *Skopos* theory, which can guide scientific and technical translators in their activity, and on the basis of these provisions' study to reproduce certain recommendations for professional translators regarding the translation of scientific and technical texts

The overall intention of the paper was not to dictate mandatory rules to be followed by a translator, but rather to explain a new methodological approach and to form some appropriate techniques that can teach specialists in scientific and technical translation to evaluate their work as well as to take responsibility for a final translation product in face of both, the customer of the translation and the audience for which this translation is intended.

References

Desnitskii, A.S. (2011). *Teoriia perevoda posle Naidy: skopos vmesto ekvivalenta* [Translation theory after Nida: skopos instead the equivalent]. Available at <https://bogoslav.ru/article/1595663> (accessed 26 September 2021). (In Russian).

Karaban, V.I. (2004). *Pereklad angliiskoi naukovoï i tekhnichnoi literatury. Hramatychni trudnoschi, leksychni, terminologichni ta zhanrovo-stylistychni problemy tekhnichnoi literatury* [Translation of the English scientific and technical literature. Grammatical difficulties, lexical, terminological, genre and stylistic problems of the technical literature]. Vinnytsya: Nova knyha Publ., 656 p.

Klimzo, B.N. (2006). *Remeslo technicheskogo perevodchika. Ob angliiskom yazyke, perevode i perevodchikah nauchno-technicheskoi literatury* [A technical translator's craft. About the English language, translation and translators of the scientific and technical literature]. Moscow, R. Valent Publ., 508 p.

Komissarov, V.N. (2011). *Sovremennoie perevodovedenie* [Modern Translation Theory]. Moscow, R. Valent Publ., 410 p.

Miram, G. (2003). *Professionalnyi perevod* [Professional translation]. Kiev, Elga: NikaTsentr Publ., 136 p.

Retsker, Ya.I. (2007). *Teoriia perevoda i perevodcheskaya praktika* [Translation theory and translation practice]. Moscow, R. Valent Publ., 244 p.

Usachova, A.N., Makhortova, T.Ju., Popova, O.I., Novikova, T.B. (2015). *Skopos, interpretatsiia, kognitsiia: ot multivektornoï teorii perevoda k effektivnoi praktike* [Skopos, interpretation, cognition: from multivector translation theory to effective practices]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seria 2: Lingvistika* [Volgograd State University Bulletin. Series 2, Linguistics], vol. 5, issue 29, pp. 46-59.

Bell, R. (1991). *Translation and Translating: Theory and Practice*. London and New York, Longman, 298 p.

Jumpelt, R.W. (2008). *Translating natural science and technical texts*. Berlin, Langenscheidt Publ., 419 p.

Munday, J. (2012). *Introducing Translation Studies. Theories and Applications*. London & New York, Routledge, 236 p.

Nida, E. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden, E.J. Brill Publ., 352 p.

Nida, E.A. (1976). *Framework for the Analysis and Evaluation of Theories of Translation*. In R.W. Brislin (Ed.). *Translation: Applications and Research*. New York, Gardner Press, pp. 47-79.

Nord, C. (1997). *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Manchester, St. Jerome Publ., 160 p.

Olohan, M. (2011). *Scientific and Technical Translation*. In M. Baker and G. Saldanha (Eds.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London, Routledge, pp. 246-249.

Rothe-Neves, R. (2007). *Notes on the concept of "translator competence"*. *Quaderns: revista de traducció*, vol. 14, pp. 125-138.

Schaffner, C. (1998). *Action (Theory of Translational Action)*. In M. Baker (Ed.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London, Routledge, pp. 3-5.

Vermeer, H.J. (1989). *Skopos and Commission in Translational Action*. In Andrew Chesterman (Ed.). *Readings in Translation Theory*. Helsinki, Oy Finn Lectura Ab Publ., pp. 173-187.

Vermeer, H.J. (2000). *Skopos and Commission in Translational Action*. In Lawrence Venuti (Ed.). *The Translation Studies Reader*. London & New York, Routledge, pp. 221-232.

Одержано 21.07.2021.

УДК 81`25;81.111

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-25

Н.І. ТАЛАН,

*викладач кафедри англійської філології та перекладу
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

АНГЛОМОВНА РЕКЛАМА: ЇЇ СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ

У сучасній науці з'являються дослідження реклами як тексту, оскільки реклама є важливою частиною нашої культури. Актуальність розгляду проблем, пов'язаних з перекладом рекламних текстів, зумовлена необхідністю визначення ступеня вербальної маніпуляції, що кодується в сучасній англійській та українській рекламі, а також способів та особливостей їх передавання українською мовою.

Мета роботи передбачає розгляд англійської реклами та особливостей її перекладу на українську мову.

Методи дослідження: суцільної вибірки, що застосовувався під час роботи з фактичним матеріалом, а саме рекламними текстами; порівняльно-зіставний метод, що дозволив виявити спільні та відмітні характеристики українськомовних та англійськомовних рекламних слоганів.

Серед різноманітної кількості методів, стратегій, трансформацій та способів перекладу англійськомовних рекламних текстів ми виокремимо ті, що трапляються в українському рекламному просторі найчастіше, а саме: транслітерація, дослівний (прямий переклад), калькування, непрямий переклад, адаптація, творчий переклад з використанням окупаціоналізмів.

Проаналізувавши вищевказані способи перекладу англійських рекламних текстів, можна дійти висновку, що перекладач має у своєму розпорядженні досить велику різноманітність перекладацьких трансформацій.

Для успішного перекладу рекламного тексту можна виокремити певні рекомендації: 1) переко-натися, що рекламний текст потребує перекладу; здебільшого назви фірм та деякі слогани українською мовою не перекладаються, якщо несуть мінімальне семантичне навантаження; 2) проаналізувати текст англійською мовою, дослідити його на наявність соціокультурних реалій, алюзій, літературних паралелей, метафор, гри слів, полісемії; 3) переко-натися у власному розумінні змісту рекламного повідомлення; 4) виконати попередній варіант перекладу, обравши один зі способів перекладу; 5) проаналізувати можливу реакцію реципієнтів перекладного тексту, враховуючи культурні та вікові особливості цільової аудиторії, в разі потреби внести зміни в текст перекладу; 6) прийняти перекладацьке рішення, виконати остаточний варіант перекладу, виходячи з того, щоб максимально точно передати зміст, емоційний посыл та дух рекламного тексту мови оригіналу.

Ключові слова: реклама, рекламний слоган, засіб перекладу, рекламний текст, перекладацькі трансформації, дослівний переклад, транслітерація, транскрипція, творчий переклад.

В современной науке появляются лингвистические исследования рекламы как текста, так как реклама является важной частью нашей культуры. Актуальность рассмотрения проблем, связанных с переводом рекламных текстов, обусловлена необходимостью определения степени вербальной манипуляции, которая кодируется в современной английской и украинской рекламе, а также способов и особенностей их передачи на украинский язык.

Цель работы предполагает рассмотрение англоязычной рекламы и особенностей ее перевода на украинский язык.

Методы исследования: метод сплошной выборки, применялся при работе с фактическим материалом, а именно рекламными текстами; сравнительно-сопоставительный метод, позволивший выявить общие и отличительные характеристики украиноязычных и англоязычных рекламных слоганов.

Среди разнообразного количества методов, стратегий, трансформаций и способов перевода англоязычных рекламных текстов мы выделим те, которые используются в украинском рекламном

пространстве чаще всего, а именно: транслитерация, дословный (прямой перевод), калькирование, косвенный перевод, адаптация, творческий перевод с использованием окказионализмов.

Проанализировав вышеуказанные способы перевода английских рекламных текстов, можно сделать вывод, что переводчик располагает достаточно большим разнообразием переводческих трансформаций.

Для успешного перевода рекламного текста можно выделить определенные рекомендации: 1) убедиться, что рекламный текст нуждается в переводе; в основном, названия фирм и некоторые слоганы на украинский язык не переводятся, если несут минимальную семантическую нагрузку; 2) проанализировать текст на английском языке, исследовать его на наличие социокультурных реалий, аллюзий, литературных параллелей, метафор, игры слов, полисемии; 3) убедиться в собственном понимании содержания рекламного сообщения; 4) выполнить предварительный вариант перевода, выбрав один из способов перевода; 5) проанализировать возможную реакцию реципиентов переводимого текста, учитывая культурные и возрастные особенности целевой аудитории, в случае необходимости, внести изменения в текст перевода; 6) принять переводческое решение, выполнить окончательный вариант перевода, исходя из того, чтобы максимально точно передать содержание, эмоциональный посыл и дух рекламного текста языка оригинала.

Ключевые слова: реклама, рекламный слоган, средство перевода, рекламный текст, переводческие трансформации, дословный перевод, транслитерация, транскрипция, творческий перевод.

У сучасній науці з'являються дослідження реклами як тексту, оскільки реклама є важливою частиною нашої культури. Досить невеликий текст реклами, що вказує на уявні та реальні цінності та пропонує до споживання тих чи тих товарів та послуг, є зазвичай лаконічним насиченим інформацією. Діапазон лінгвістичних засобів та комунікаційних прийомів, які використовуються в рекламі для впливу на цільову групу, надзвичайно широкий. Це вимагає поглибленого вивчення комунікативних, мовних, стилістичних та інших особливостей англійських рекламних текстів, а також особливостей їх перекладу. У процесі перекладу рекламних текстів з англійської мови на українську використання таких прийомів призводить до виникнення певних труднощів у роботі перекладача. І якщо стилістичні та семантичні особливості рекламних текстів були об'єктом вивчення видатних лінгвістів І.С. Алексеевої [Алексеева, 2001], О.О. Княжевої [Княжева, 2005], Т.М. Лівшиц [Лівшиц, 1999], О.В. Медведєвої [Медведєва, 2003], М.О. Мутовіної [Мутовіна, 2001], то лінгвістичні особливості маніпуляційного впливу таких рекламних повідомлень та особливостей їх перекладу потребують докладнішого розгляду.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю визначення ступеня вербальної маніпуляції, що кодується в сучасній англійській та українській рекламі, а також способів та особливостей їх перекладу українською мовою.

Мета роботи полягає у встановленні закономірностей та особливостей створення зовнішньої вербальної оболонки рекламного тексту для того, щоб з'ясувати механізм впливу закодованого повідомлення на реципіента. Наше дослідження передбачає розгляд англійської реклами та особливостей її перекладу на українську мову.

Методи дослідження: суцільної вибірки, що застосовувався під час роботи з фактичним матеріалом, а саме рекламними текстами; порівняльно-зіставний метод, що дозволив виявити спільні та відмінні характеристики українськомовних та англійськомовних рекламних слоганів.

Проблемі дослідження реклами приділяли увагу багато науковців. Серед них можна виокремити праці К. Бове [Бове, 1995], Т.Г. Добросклонської [Добросклонська, 2000], Х. Кафтанджиева [Кафтанджиев, 1995] та ін. Рекламний текст як предмет лінгвістичного дослідження є об'єктом аналізу багатьох зарубіжних і вітчизняних мовознавців, серед них О.І. Зелінська [Зелінська, 2002], Н.Л. Коваленко [Коваленко, 2006], О.В. Медведєва [Медведєва, 2003], А. Кромптон [Кромптон, 1999], Е. Маккуоррі та Б. Філліпс [McQuarrie, Phillips, 2008] та багато інших.

Для того, щоб якнайкраще зрозуміти вплив рекламних текстів на сучасне суспільство, потрібно звернутися до самого терміна «реклама». Розглянемо декілька визначень цього терміна.

Академічний словник української мови дає таке визначення слову «реклама»:

1. Заохочувальне сповіщення; 2. Плакат, оголошення, що використовуються як засіб привертання уваги покупців, споживачів, глядачів, замовників і т. ін. [Академічний тлумачний словник української мови онлайн, 2018].

Ще одне визначення реклами дають у своєму дослідженні Ю.К. Пирогова та П.Б. Паршин: «Реклама – це одна зі сфер використання мови, де вона слугує перш за все інструментом умовляльної комунікації, метою котрої є побудити слухача модифікувати свою поведінку, у цьому разі – поведінку споживача» [Пирогова, Паршин, 2000, с. 26].

На думку О.В. Медведєвої рекламний текст – це різновид масової комунікації, в якій створюються і поширюються інформативно-образні, експресивно-сугестивні тексти односпрямованого та безособового характеру, які оплачено рекламодавцем і адресовано певним групам людей з метою схилити їх до потрібних рекламодавцю виборів чи дій [Медведєва, 2003, с. 15].

Реклама являє собою засіб міжкультурного спілкування через все стрімкіший імпорт товарів до країн-споживачів. Імпортуючи товари у країну, компанія або корпорація також імпортує і рекламу, яка дозволить компанії – постачальнику товарів заявити про свій товар на ринку, а також спонукати людей до придбання згаданого товару чи послуги.

З погляду маркетингу реклама – це будь-яка форма безособового подання та просування ідей, товарів чи послуг, яка оплачується безпосередньо замовником. Інакше кажучи, реклама – поширення інформації про товари та послуги з метою прискорення їх продажу, посилення контакту між покупцем і товаром, пропаганда товарів і послуг, а також інформації про способи їх купівлі. Реклама – засіб, що сприяє появі у покупця зацікавленості й бажання купити цей товар.

За словами Р. Трехана, основними складовими реклами є заголовок, підзаголовок, основний текст, рекламне гасло (слоган) [Trehan, 2006, p. 120]. Заголовок описується як слова в провідній позиції реклами і здебільшого 20% читачів не йдуть далі, ніж читання заголовків, на думку О.Н. Бикової, «заголовки представлені шрифтом більшого розміру і виділяються графічно» [Бикова, 1999, с. 100].

Окрім цього, особливу увагу звертаємо на визначення поняття «реklamний слоган», адже воно дещо відрізняється від загального феномена реклами. Отже, «**реklamний слоган**» або «**реklamне гасло**» визначається лаконічною фразою, що впадає в око, добре запам'ятовується та висловлює суть повідомлення. О. Бикова стверджує, що слогани можуть цілком замінювати заголовки [Бикова, 1999, с. 123].

Й. Макрурі стверджує, що «реклама і, звичайно, всі форми маркетингової комунікації – це, перш за все, форма спілкування. У певному сенсі ефективна реклама – це повідомлення споживачеві про бренд, яке привертає увагу і надає інформацію, правдиву або не зовсім» [MacRury, 2009, p. 149].

Отже, спираючись на наведені вище визначення, можна зробити висновок, що **реклама** – це явище, тісно пов'язане з мовою і покликане допомагати споживачу залежно від його запитів та потреб. Тому **реklamний текст** – це ніщо інше, як вираження реклами вербальними засобами. Це також і особливий вид інформаційного тексту, в якому містяться цікаві для покупця, слухача або глядача (якщо йдеться про рекламу на телебаченні) характеристики та дані про той чи інший вид товару або послуги.

Перед тим, як перейти безпосередньо до розгляду способів перекладу рекламного тексту, звернемося до питання про спільні та відмітні риси структурної побудови англійських та українських рекламних текстів. На нашу думку, спільні характеристики проявляються на таких рівнях:

1) лексичний:

– власні імена роблять рекламний текст реалістичнішим та наближають його персонажів до реальних людей, викликають довіру. Згадування назв газет і журналів, в яких позитивно оцінюються властивості товарів, сприяє ефективному рекламному впливу, адже формує емоційне ставлення споживачів до рекламованої продукції. Наприклад, *англ.* “**Mr. Proper**”; “**Watson’s Matchless Cleanser**”; “*Don’t settle for anything less... Just ask for Jack*” (Jack Daniels Whiskey); “**Moe’s Southwest Grill. We’re open**”; “**St. Peter Lifeplan. Chapels**”; *укр.* «ведмедик **Барні**»; 80% читачів журналу «**Гламур**» підтвердили, що «**Clearasil**» діє швидко й ефективно тощо;

– топоніми актуалізують культурні концепти, роблять прив'язку до місця проживання або географічних об'єктів, пов'язаних з життям реципієнта, а також закликають до патріотичних мотивів поведінки, що викликані придбанням продуктів власного локально-

го виробництва. Наприклад, *англ.* “Bank of China”; “Is this America?” (Coca-Cola); “German engineering. Swiss innovation. American nothing” (Clear Channel); *укр.* «Справжня німецька якість»; «Крим, привіт! Знайомся з новою пляшкою» (Пепсі-кола); «Соки України»;

– слова-символи створюють когнітивні образи, породжують яскраві уявлення та фантазії. Це слова на кшталт: *англ.* **powerful, pleasant, rich, smart** тощо; *укр.* **приємний, незабутній, справжній**. Наприклад: *англ.* “Be cool and join the navy”; “Security so complete you feel invincible”; “Smart. It’s the new rich” (Hyundai Sonata); “Be as powerful as you can be” (Chevrolet); “Pleasant moments in sports” (PM Whiskey); *укр.* «**Приємний** аромоксамит кави Jacob’s Monarch»; «**Незабутні** враження з агентством Tes Tour»;

– емоційно забарвлені слова виражають емотивну семантику. Це слова на кшталт: *англ.* **passion, wilderness**; *укр.* **революція, розкіш, пристрасть** тощо. Наприклад: *англ.* “Conquer wilderness” (Chevrolet); “There is no greater joy than the joy of giving” (Social advertisement); “Our passion is to power yours” (Scotttrade); “Renault. Passion for life” (Renault); *укр.* «**Нова розкіш** для сухої та втомленої шкіри. Це – справжня **революція!**».

2) морфологічний:

– особові та присвійні займенники. Наприклад: *англ.* **It’ll blow your mind away** (Burger King); **He has his mother’s eyes** (Social advertisement); *Most men ask “Is she pretty?” not “Is she clever?”* (Palmolive); **My first Sony** (Sony); *укр.* **Ваш** найкращий вибір; **Саме так ми** готуємо нашу пасту (Помідора);

– вигуки, вставні слова. Наприклад, *англ.* “**Hey, wait!**”; “**Oh! Oh! It’s Oreol!**” (Oreo); “**At last...you have a choice!**” (Music Man); “**Hooraay!**” (Pepsi); “**OMG, what a butter!**” (Amul); *укр.* «**Ай, молодець!!!**»; «**Ого-го!**» («Планета дитячих мрій»);

– числівники. Наприклад, *англ.* “**100% on watch**” (American Navy); “When describing a taste **4 out of 5 people disagree**” (Dr Pepper); “**0-60 mph in 28 secs**” (Morris Minor 1000); “All the year round **one machine, 20 different jobs**” (Barford Atom 15); “Open **25 hours**” (McDonald’s); *укр.* «**Стовідсотковий результат**»; «**Результат на мільйон**» (Mini Boss Business School).

3) синтаксичний:

– використання звертань. Наприклад: *англ.* “**Honey, I’m home!**”; “**Hey dad, I love you forever**” (Samsung); “**Hey you, Pikachu!**” (Nintendo); *укр.* «**Hi, сунку, це – фантастика**»;

– імперативні конструкції. Наприклад, *англ.* “**Sign up now!**”; “**Buy 1. Get 1 free!**” (Men’s Wearhouse); “**Just do it**” (Nike); “**Sell it fast!**” (Star Ad); “**Don’t drink and drive**” (BMW); *укр.* «**Скуштуй новинку!**» (Kronverk); «**Запитуйте в аптеках**» («Дермазол»); «**Не тормози! Снікерси!**» («Снікерс»);

– риторичні запитання. Наприклад, *англ.* “Some say you must never look back. **Why not?**” (Samsonite Black Label); “**How much cruelty can you swallow?**” (Social advertisement); “**Honestly now, did you spend your youth dreaming about someday owning Nissan or Mitsubishi?**” (Porsche); *укр.* «**Дві наступні секції надійшли у продаж, а ціна змінилась?**» («Набережний квартал»); «**Як тут не муркотіти?**» (Whiskas).

Подібно до спільних рис структури рекламних текстів української та англійської мов, відмітні риси можна прослідкувати на таких рівнях:

1) лексичний:

– модальні дієслова *could, would, may, might, shall, should* та слова *think, believe, unfortunately, rightly, pretty, almost, a little bit, quite*, що показують риси національного менталітету англійців: “It’s all designed to make life for you and your business **a little bit easier**”; “Somebody **should** tell his wife” (Heinz Ketchup); “**Unfortunately**, 3 million people in France will keep on thinking that this is an advertisement” (Social Advertisement).

2) морфологічний:

– усічення (для створення додаткових модальних значень): *англ.* *confidential – confi, celebrity – celeb, federal – fed, statistics – stats, video – vid, picture – pic, camera – cam, professional – pro*. Це слова на кшталт: *англ.* “**FedEx**”; “**With stats like the most dependable, longest-running trucks on the road**”; “**Take digital to a pro level**” (Fujifilm).

3) синтаксичний:

– подвійне заперечення: *англ.* “**There can’t be many adults in the country who haven’t experienced financial advice**”; твердження з запитальною структурою: *англ.* “**Who can resist a luxury break at a first class hotel for only half the price?**»;

– директиви в американських, так само, як в українських рекламних текстах, на відміну від британських, посилені словами: англ. (амер.) **right now, just now, today**. Наприклад: англ. *"Wouldn't you like a Coke **right now?**"* (Coca-Cola); *"Buy it **today!**"* (W Pizza); укр. **сьогодні, вже, одразу**. Наприклад: укр. *«Тільки **сьогодні!** Шалені знижки в мережі магазинів АТБ»*; *«Купуйте **одразу** дві пачки»* («Люкс»).

Нам здається, що рекламу можна вважати значущою сферою суспільно-мовленнєвої практики. Особливості використання мовленнєвих засобів у цій сфері зумовлені типовими особливостями рекламного тексту як медіатексту, стилістичні та семантичні особливості якого розраховані на велику, розосереджену цільову аудиторію.

Що стосується таких ознак функційного стилю, як регулярна відтворюваність та передбачуваність вживання визначених мовленнєвих явищ, можемо перекоонатися, що рекламні тексти дійсно, залежно від цільової аудиторії, типу товару, його вартості тощо, регулярно відтворюються завдяки ЗМІ та згодом, уже у свідомості потенційних споживачів визначених товарів. До того ж кожному стилістично маркованому лінгвістичному засобу притаманне вживання визначених мовленнєвих явищ, які передбачувано застосовуються в рекламному тексті.

А. Мамонтов стверджує, що основними стилістичними особливостями англійських та українських рекламних текстів є:

- лаконічність, ясність, доступність інформації;
- оригінальність висловлення;
- літературна грамотність та витончений стиль [Мамонтов, 2002, с. 63].

Ми погоджуємося з таким твердженням, адже це відповідає прагматичним цілям рекламного повідомлення і тексту.

На думку Т. Добросклонської [Добросклонська, 2000, с. 11], важливою стилістичною ознакою рекламних текстів також є використання риторичних фігур. Найчастіше в рекламних повідомленнях трапляються: повтор, звертання, вставне питання, антитеза, рима, евфемізми, заперечення, гра слів, персоніфікація, посилання на інші тексти. Саме їх ми і розглянемо докладніше. Отже, англійським та українським текстам притаманна наявність таких стилістично маркованих засобів:

1) сленг, жаргон і суржик – специфічна лексика, вживана вузьким колом людей. Вживання суржику та сленгу створює комічний ефект, наближує рекламний текст до реального життя, визначає аудиторію споживачів, частіш за все – молодь: англ. *"What the fu... FRANK?"*; *"Son of a bi...BEATRICE?"*; *"Holy sh...SHEILA?"* (Orbit); укр. *«Целюліт, тобі – хана»*; *«льодовий драйв»*; *«Кондер і вентилятор: я – справжній вболіватор»* (Comfy); *«Дістали прикмети? Тоді купуй лотерейні білети!»* (лото «Забава»); *«Подаруй собі 3 рингтони..., і все це за шаровою ціною 5 гривень!»* (реклама рингтонів для мобільних телефонів); *«Атлантичні тижні в Макдональдс! Крильово. Не те слово – кльово!»* (реклама креветок у мережі ресторанів «Макдональдс»);

2) гумор змушує розслабитися, привертає увагу до товару, робить його легшим для запам'ятовування: англ. *"Jacobs...these are not my parents..."*; укр. *«Безпечне удоVOLVствие»* (Volvo); *Фотографія чоловіка й жінки. Підпис: батьки Сталіна; Друга фотографія чоловіка і жінки. Підпис: батьки Гітлера; Третя фотографія чоловіка й жінки. Підпис: батьки Муссоліні.* Загальний напис: *Якщо б вони користувалися презервативами X, то історія пішла б по-іншому;*

3) пародія створює комічний ефект, робить рекламний текст легким до впізнання, породжує логічні міжконтекстуальні зв'язки: англ. *Lurpak commercial, which has been filmed in the style of "Lord of the Rings" movie; The nonprofit organization Angel Bins with its parody to Nike adv: "Believe us, there are a lot of people in need of shoes"; In the adv for the Ariston Dialogic washing machine, there is the scene from the film "91/2 weeks"*; укр. *Реклама авто Kia Rio X-Line | У всіх справах на висоті, що знята в стилі пародії на фільм «Червона спека»;*

4) антитеза увиразнює рекламу. Зіставлення повністю протилежних явищ та характеристик може викликати у реципієнта особливий загострений інтерес, яскраве враження про згаданий об'єкт чи подію: англ. *"Feel like a small fish in a big pond? Switch to TD Waterhouse"*; *"We work – you relax"* (Indesit); укр. *«Справа за малим. Зробіть малий бізнес великим!»*; *«Ікс-сайт» – повний ікс-сайт! Розмір мікро – ефект ма-*

кро) (жувальна гумка); «**Прості рішення складних задач**» (банківський вклад «Прибуток +»); «**Молочний шоколад. Тане в роті, а не в руках**» (шоколад «M&M's»);

5) аплікація, або алюзія – вкраплення загальновідомих та улюблених виразів, це можуть бути фрази з віршів, літературних творів, фільмів. Перевага їх використання: впізнаваність, привабливість, що викликає неабиякий інтерес з боку реципієнта до реклами, адже спрацьовує ефект неочікуваності. Наприклад, реклама шоколадного батончика «Марс» **“A Mars a day helps you work, rest and play”** посилає адресата до загальновідомої цитати, закріпленої в англійській текстовій культурі: **“An apple a day keeps the doctor away”**. Повторювана структура з «Гамлета» В. Шекспіра: **“To be or not to be”** часто використовується рекламними компаніями в процесі створення рекламних текстів, наприклад, фірма Purex створила фразу **“To bleach or not to bleach”** для реклами прального порошку, а компанія Clairol використовує фразу **“To frost or not to frost”** для реклами морозильних камер; **укр. «Не шкодую, не клічу, не плачу» (фінансова піраміда)**. Слова з вірша С. Єсеніна. У цьому разі наголос в останньому слові пропущено не дарма, це чудове рішення рекламодавця;

6) гіпербола надає рекламним слоганам суб'єктивну оцінку. Кожен рекламодавець звеличує свою продукцію, наділяючи її надмірними якостями з метою посилення виразності: англ. **“Nespresso. What else do you need?”** (реклама кави); **“The world's best cosmopolitan starts with grey goose l'orange. Grey Goose. World's Best Tasting Vodka”**; **укр. «PegPerego. Зроблено в Італії для всього світу!»**; **«Для нас немає неможливого, тому що лікуємо ми не хворобу, а людину»**; **«Фірма «Либідь» має і може все!»**; **«Аукціон нерухомості має дозвіл надання посередницьких послуг у будь-якій валюті світу! Квартири, будинки, гаражі, дачі, антикваріат, меблі та багато іншого... У проведенні цих операцій ми не маємо рівних!!! У нас величезне бажання зробити Вас багатими, панове, і такі ж можливості!!!»**;

7) зевгма, основна мета вживання якої полягає в досягненні комічного ефекту та неочікуваної розв'язки, що обов'язково привертає увагу адресата: англ. **“FOOD AND FAMILY. The 2 sources of cholesterol. Vytorin treats them both”**; **укр. «Нурофен – полегшення болю, жару... та життя батьків»**;

8) образне порівняння може бути комбінацією образних засобів, що також сприяє появі певних асоціацій у реципієнтів, може викликати у них певні почуття або ставлення до описуваного товару чи послуги: англ. **“Daring Definition Mousse Mascara. It's weight less than a butterfly”** (Avon); **укр. «Нова TrioForMe. Наче в маминих обіймах...»**; **«Легка, неначе пух»**; **«м'яка, неначе хмаринка»** (горілка «Журавлі»);

9) гра слів передбачає омонімію, полісемію та паронімію. На грі слів часто будуються численні жарти і каламбури, це не може не привертати увагу адресатів рекламного повідомлення: англ. **“New Revlon color burst lipstick. It's love at first swipe”**; **“Magazine Mini – maximum of life”**; **укр. «їмо на «п'ятірку»»**; **«Привати3Ація»**; **«Volkswagen Tiguan. Тобі водити!»**; **«Будь у формі. Reebok»**; **«Досить однієї «Секунди!»»** (клей «Секунда»);

10) метафора – слова, вжиті в переносному значенні, що підсилюють образне значення слів: англ. **“Puts irritation in its place by putting lubrication in its place. Gillette. The best a man can get”** (реклама Gillette); **“When I dare to go nude, it'll make you blush. MAYBELLINE. Make it happen”** (реклама косметики MAYBELLINE); **“Chibo. From the heart of Brazil; Orion Choco-pie. Minutes of tenderness”**; **укр. «L&M. Відчуй смак, що об'єднує весь світ»** (реклама сигарет); **«Lipton. Знак гарного смаку»** (чай); **«Нове звучання свіжості»** (реклама туалетної води Chanel Chance); **«Данісімо! І нехай весь світ зачекає!»** (йогурт).

Якщо метафора незвичайна, оригінальна, то вона здебільшого викликає емоційні асоціації, допомагає глибше усвідомити те чи те явище. Так, у рекламних текстах, де пропонується тонізуючий крем і туалетна вода, використано метафоричне перенесення: **«Нова сила для шкіри чоловіків»** або **«Для шкіри, що заховався в вас»**.

Образна метафора, що виникла на основі асоціацій відчуття людини (зір, слух, нюх) з об'єктами реального світу та людського осмислення органічного чи неорганічного світу, також вдало вписується в рекламні тексти: **«Дивовижним та витонченим епізодом вашого свята стане салют з живих тропічних метеликів! Метелики вилетять в потрібний момент зі святкової коробки, створюючи хмаринку щастя»** (агенція свят «Захоплення»);

11) персоніфікація надає неживим предметам особливої динамічності, сили та жвавості, що властива загалом живим об'єктам, зазвичай вживається з метою впливу на реципієнта

та, допомагає реконструювати картину світу, що присутня у свідомості людей: англ. *"Sisley Youth is defending the skin's youth potential."* (реклама засобів для шкіри); *"Flowers by Interflora speak from the heart."* (реклама Interflora); укр. *«Вони муркають так тихо»* (реклама побутових порохотягів); *«Знайшла собі місце під умивальником»* (реклама пральної машини);

12) метонімія і синекдоха залишаються описовими категоріями, створюють і підсилюють візуально відчутні уявлення, адже є способом непрямой характеристики явища: англ. *"Rolex. A crown for every achievement"*; *"Shirts, pants, outerwear, sweaters, footwear, belts, underwear, accessories. Dress to live. Dockers"*; *"Models use their Head and Shoulders"* (реклама Head and Shoulders); *"The house is alive... with soft, quick steps and running voices..."*; укр. *«Greenfield. Не змінює світ, змінює настрої»*; *«Корона – смак бажання»*; *«Delma. Видатна якість часу»*; *«Салон-магазин Comfy повідомляє про неймовірний розпродаж»*; *«МП «Мікроприлад» пропонує до оптового продажу: бухгалтерський калькулятор RICHS – 1000 шт., кухонний комбайн RONIC – 50 шт., відеокасети FULIKAWA – 1000 шт.»*;

14) повтор – неодноразове повторення слова чи фрази, привертає увагу клієнта до згаданої характеристики чи особливості товару, сприяє легкому запам'ятовуванню: англ. *"All-day relentless perfection ends the mirror check. No Flaking, No caking, No drying"* (реклама туші для вій); *"Good Taste. Good Health"* (реклама продукції "CocoaVia"); *"Absolute sensuality. Absolute transparency. Absolute brightness. An absolute temptation. Versace introduces Bright crystal Absolu, the intense version of one of the most beloved jewel fragrances in world, where the essence of Bright Crystal is enhanced to the extreme"* (реклама парфумів VERSACE); укр. *«Зроблено в Японії – зроблено для вас»* (Copica); *«Твоє життя – твій вибір»* (Pantech G500); *«Найкращі фільми – найкращий звук»* (Сінема-парк);

14) фразеологізми надають мові яскравого емоційного забарвлення, образності та живої експресивності: англ. *"Born under a lucky star."* (Heineken); *"Start judging by the cover."* (Heineken); *"Miles away from ordinary"* (Corona extra); *"The milk chocolate melts in your mouth, not in your hand"* (M&Ms); *"BANG! And the dirt is gone!"* (Cilit Bang); *"Meth: not even once"* (DEA Anti-drug commercials); укр. *«Комар носа не підточить»* (засіб від комарів); *«Взуття на всі випадки життя»* («Доброход»); *«Бери від життя все!»* («Pepsi»); *«Золотий час для картки Gold від American Express»* (банк «Російський стандарт»); *«Нові надходження в Plaza – очі розбігаються»*.

Підсумовуючи, зазначимо, що рекламні тексти створюються для цільового впливу на споживача, з метою спонукати його придбати певний товар чи послугу. Головна роль у створенні рекламного повідомлення належить мовним засобам, насамперед лексичним. Вони дозволяють сприймати рекламний текст як яскравий, образний, стилізований твір, що захоплює та привертає увагу. Нам здається, що рекламу можна вважати значущою сферою суспільно-мовленнєвої практики. Особливості використання мовленнєвих засобів у цій сфері зумовлені типовими особливостями рекламного тексту як медіатексту, стилістичні та семантичні особливості якого розраховані на велику, розосереджену цільову аудиторію.

Переклад рекламного тексту, так само як і будь-який професійний переклад, є досить складним процесом. Перекладач рекламного тексту має бути дуже уважним під час роботи, він повинен враховувати культурні особливості мови оригіналу та мови перекладу. Також має бути враховано вікові особливості цільової аудиторії рекламного тексту.

На думку З. Львовської, двомовну комунікацію можна вважати успішною, якщо перекладений текст так само впливає на іноземного реципієнта, як і оригінал [Львовська, 1985, с. 58]. Отже, перекладач у певному сенсі повинен мислити як копірайтер і вміти передбачати реакцію реципієнтів на той чи інший варіант перекладу.

Серед різноманітної кількості методів, стратегій, трансформацій та способів перекладу англomовних рекламних текстів ми виокремимо ті, що трапляються в українському рекламному просторі найчастіше, а саме: транслітерація, дослівний (прямий переклад), калькування, непрямий переклад, адаптація, творчий переклад з використанням оказіоналізмів.

1. Одним із найрозповсюдженіших способів перекладу англійських рекламних текстів є **транслітерація**. Цей спосіб використовується під час передавання українською мовою великої кількості назв іноземних фірм, компаній, товарів, брендів тощо.

Наприклад: англ. *Siemens* – укр. *Сіменс*; англ. *McDonald's* – укр. *Макдональдс*; англ. *Toyota* – укр. *Тойота*; англ. *Nissan* – укр. *Нісан*; англ. *Activia* – укр. *Активіа*; англ. *Coca-Cola* – укр. *Кока-Кола*.

2. **Дослівний (прямий) переклад.** Ця стратегія використовується рідше, тому що вона менш за все враховує особливості культури мови перекладу. Її застосовують, коли необхідно передати велику кількість інформації, наприклад, у рекламі технічної продукції.

Наприклад: англ. *Microsoft. Where do you want to go today?* – укр. *Майкрософт. Куди ви хочете піти сьогодні?*; англ. *Wolkswagen. Drivers wanted* – укр. *Фольксваген. Потрібні водії*; англ. *British Airways. The world's favourite airline* – укр. *British Airways. Улюблені авіалінії світу*; англ. *United Airlines. It's time to fly* – укр. *United Airlines. Час літати*.

3. **Калькування**, яке використовується під час перекладу малих за розміром рекламних текстів.

Наприклад: англ. *I'm lovin' it* (McDonald's) – укр. *Ось що я люблю* («Макдональдс»).

4. **Непрямий переклад**, що відрізняється від прямого перекладу тим, що прагне передати радше контекстуальне значення, ніж лінгвістичне. Інакше кажучи, якщо прямий переклад передбачає переклад за схемою «слово – слово», непрямий передбачає схему «зміст – зміст».

Наприклад: англ. *A taste of paradise* (Bounty) – укр. *Райська насолода* («Баунті»). Для порівняння: під час прямого (дослівного) перекладу текст цього слогана звучав би трохи інакше: укр. *Смак раю*; англ. *It's the real thing* (Coca-Cola) – укр. *Вона справжня* (Кока-кола). У цьому разі у процесі перекладу вжито особливий займенник жіночого роду, оскільки в українській мові назва цього напою вживається саме в жіночому роді. Без урахування запропонованого контексту, а також під час прямого перекладу, слоган би звучав так: укр. *Воно справжнє*; англ. *The freshmaker!* (Mentos) – укр. *Освіжай!* (Mentos). У процесі прямого перекладу слоган мав би таке значення: укр. *Той, що освіжає!* Однак більш вдалим є саме використання імперативної конструкції в непрямому перекладі.

5. **Адаптація**, коли певні частини рекламного тексту підлаштовують до мови перекладу, коли перекладач дає семантичний еквівалент певної частини тексту.

Наприклад, слоган пива Carlsberg: *"Carlsberg – probably the best lager in the world"* українською звучить так: *«Carlsberg – мабуть, найкраще пиво в світі»*. У цьому прикладі хоч і збережена форма слогана, але слово *"lager"* замінили на *«пиво»*, оскільки *"lager"* (назва, яку використовують англійці для позначення світлого пива) в нашій мові не вживається.

6. **Творчий переклад** з використанням **оказіоналізмів**. Цей вид перекладу досить поширений в українськомовних рекламних текстах.

Наприклад: англ. *Live on a coke side of life* (Coca-Cola) – укр. *Живи на кока-кольній стороні* (Кока-кола); англ. *Hungry? Grab a Snickers* – укр. *Не гальмуй! Снікерсуй!*; англ. *Digitally yours* (Samsung) – укр. *Цифрово ваш* (Самсунг).

Отже, проаналізувавши вищевказані способи перекладу англійських рекламних текстів, можна дійти висновку, що перекладач має у своєму розпорядженні досить велике розмаїття перекладацьких трансформацій. Питання вибору конкретного способу в процесі перекладу кожен перекладач вирішує залежно від тієї мети, яку переслідує певний рекламний текст. Важливо, щоб враження, яке переклад рекламного тексту справляє на споживача, було максимально подібним до ефекту мовою оригіналу.

Отже, для успішного перекладу рекламного тексту можна виокремити певні рекомендації:

1) переконатися, що рекламний текст потребує перекладу. Здебільшого назви фірм та деякі слогани українською мовою не перекладаються, якщо несуть мінімальне семантичне навантаження. (Наприклад: англ. *Nike. Just do it; It's a Sony* (Sony); *from Panasonic* (Panasonic);

2) проаналізувати текст англійською мовою, дослідити його на наявність соціокультурних реалій, алюзій, літературних паралелей, метафор, гри слів, полісемії;

3) переконатися у власному розумінні змісту рекламного повідомлення;

4) виконати попередній варіант перекладу, обравши один зі способів перекладу, наведених вище;

5) проаналізувати можливу реакцію реципієнтів перекладного тексту, враховуючи культурні та вікові особливості цільової аудиторії, в разі потреби внести зміни в текст перекладу;

6) прийняти перекладацьке рішення, виконати остаточний варіант перекладу виходячи з того, щоб максимально точно передати зміст, емоційний посил та дух рекламного тексту мовою оригіналу.

Список використаної літератури

- Академічний тлумачний словник української мови онлайн.* (2018). Retrieved from <http://sum.in.ua/>
- Алексеева, И.С. (2001). *Профессиональный тренинг переводчика.* Санкт-Петербург: Союз.
- Бове, К.Л. (1995). *Современная реклама.* Тольятти: ИД «Довгань».
- Быкова, О.Н. (1999). Языковое манипулирование. *Теоретические и прикладные аспекты речевого общения*, 1 (8), 99–103.
- Добросклонская, Т.Г. (2000). *Вопросы изучения медиа текстов.* Москва: Международные отношения.
- Зелінська, О.І. (2002). *Лінгвальна характеристика українського рекламного тексту.* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків.
- Кафтанджиев, Х. (1995). *Тексты печатной рекламы.* Москва: Смысл.
- Коваленко, Н. Л. (2006). *Лінгвістична означеність слогана в структурі рекламного тексту.* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ.
- Княжева, Е.А. (2005). *Предварительный анализ и перевод специального текста.* Воронеж: Издательство ВГУ.
- Лившиц, Т.Н. (1999). *Реклама в прагматическом и лингвистическом аспектах.* (Дисс. канд. филол. наук). Таганрогский государственный педагогический институт, Таганрог.
- Львовская, З.Д. (1985). *Теоретические проблемы перевода.* Москва: Высшая школа.
- Мамонтов, А.С. (2002). *Кросс-культурный анализ: (лингвострановедение в сфере рекламы).* Москва: МГСА.
- Медведева, Е.В. (2003). *Рекламная коммуникация.* Москва: УРСС.
- Мутовина, М.А. (2001). *Англиязычная научно-техническая реклама: стилистико-прагматический анализ.* Братск: Издательство Братского государственного университета.
- Пирогова, Ю.К., Паршин, П.Б. (2000). *Рекламный текст, семиотика и лингвистика.* Москва: Издательство Гребенникова.
- Crompton, A. (1999). *Strategic Copywriting: How to Create Effective Advertising.* New York: Random House Business Books.
- MacRury, I. (2009). *Advertising: Introductions to Media and Communications.* New York: Routledge.
- McQuarrie, E.F., Phillips, B.J. (2008). *Go figure! New directions in advertising rhetoric.* Armonk, New York, London: M.E. Sharpe.
- Trehan, R. (2006). *Advertising and Sales Management.* Delhi: Prince Print Process.

ENGLISH ADVERTISING: ITS SPECIFICS AND FEATURES OF TRANSLATION INTO UKRAINIAN

Natallia I. Talan, Alfred Nobel University (Ukraine)

e-mail: ntalan@i.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-25

Key words: *advertising, advertising slogan, means of translation, advertising text, translation transformations, literal translation, transliteration, transcription, creative translation.*

In modern science, linguistic research of advertising as a text is intensified, as advertising is an integral part of modern culture. The topicality of considering the problems associated with the translation of advertising texts is stipulated by the need to determine the degree of verbal manipulation, which is encoded in modern English and Ukrainian advertising, as well as methods and features of their rendering into Ukrainian.

The purpose of the work involves consideration of English advertising and the features of its translation into Ukrainian.

Research methods are method of continuous sampling, used when working with factual material, namely advertising texts, and a comparative method that revealed the common and distinctive characteristics of Ukrainian and English advertising slogans.

Among the diverse number of methods, strategies, transformations and ways of translating the English advertising texts, we will highlight those that are used in the Ukrainian advertising field most often, namely: transliteration, literal (direct translation), loan translation, indirect translation, adaptation, creative translation using occasionalisms.

Speaking about the methods of linguistic manipulation, we point that they include the variability and creativity of the text, as well as rhetorical figures, tropes, imagery, besides, we can mention here manipulation at different levels of language: morphological, graphic, syntactic, lexical and phonetic. The main goal is to achieve greater expressiveness and conviction. Therefore, we can conclude that advertising is a product of advertising activity, whose pragmatic orientation is the need to induce the addressee to take certain actions: purchase of goods, ordering some services. The effectiveness of an advertising campaign depends on the verbal means of influencing consumer motives. It should be noted that when translating advertising texts, the translator is to take into account a number of linguistic and cultural features: syntactic, semantic, as well as inter-contextual. What is more, the most actively perceived by the recipients is the sound image of the advertising text, because it is the key to the success of the advertising campaign, it is what attracts the attention of potential customers from the first sounds heard.

After analyzing the above-mentioned methods of translating English advertising texts, we can conclude that the translator has a fairly large variety of translation transformations.

For successful translation of the advertising text it is possible to allocate certain recommendations: 1) to be convinced that the advertising text should be translated. Basically, company names and some slogans are not translated into Ukrainian if they carry a minimal semantic loading; 2) to analyze the text in English, examine it for the presence of socio-cultural realities, allusions, literary parallels, metaphors, puns, polysemy; 3) to be convinced of own understanding of the maintenance of the advertising message; 4) to perform a preliminary version of the translation, choosing one of the translation methods; 5) to analyze the possible reaction of the recipients of the translated text, taking into account the cultural and age characteristics of the target audience, if necessary, make changes to the translated text; 6) to make a translation decision, perform the final version of the translation based on the fact that as accurately as possible to convey the content, emotional message and spirit of the advertising text of the original language.

References

- Akademichnij tlumachnij slovník ukráins'koi movi onlajn*. (2018). [Academic explanatory dictionary of Ukrainian language on-line]. Available at: <http://sum.in.ua/> (Accessed 10 July 2021).
- Alekseeva, I.S. (2001). *Professionalny trening perevodchika* [Professional training of translator]. Saint Petersburg, Union Publ., 288 p.
- Bove, K.L. (1995). *Sovremennaya reklama* [Modern Advertisement]. Togliatti, ID "Dovgan" Publ., 704 p.
- Bykova, O.N. (1999). *Yazykovoie manipulirovanie* [Language manipulation]. *Teoreticheskie i prikladnye aspekty rechevogo obshheniya* [Theoretical and applied aspects of speech communication], vol. 1, issue 8, pp. 99-103.
- Crompton, A. (1999). *Strategic Copywriting: How to Create Effective Advertising*. New York, Random House Business Books, 164 p.
- Dobrosklonskaya, T.G. (2000). *Voprosy izucheniya media tekstov* [Issues of media texts studying]. Moscow, International relations Publ., 430 p.
- Kaftandzhiev, H. (1995). *Teksty pechatnoy reklamy* [Texts of printing advertising]. Moscow, Sense Publ., 128 p.
- Knyazheva, E.A. (2005). *Predvaritelny analiz i perevod specialnogo teksta* [Preliminary analysis and translation of a special text]. Voronezh, Voronezhsky Gosudarstvennyy Universitet Publ., 32 p.
- Kovalenko, N.L. (2006). *Lingvistichna oznachenist sloganu v strukturі reklamnogo tekstu*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Linguistic supporting of slogan in the structure of advertising text. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Dnipropetrovsk, 17 p.
- Livshic, T.N. (1999). *Reklama v pragmalingvisticheskom aspekte*. Diss. kand. filol. nauk [Advertising in paralinguistic aspect. Cand. philol. sci. diss.]. Taganrog, 354 p.
- Lvovskaya, Z.D. (1985). *Teoreticheskie problemy perevoda* [Theoretical problems of translation]. Moscow, Higher School Publ., 232 p.
- MacRury, I. (2009). *Advertising: Introductions to Media and Communications*. New York, Routledge, 534 p.
- Mamontov, A.S. (2002). *Kross-kulturny analiz: (lingvostranovedenie v sfere reklamy)* [Cross-cultural analysis: linguo-country study in the sphere of advertisement]. Moscow, MGSA Publ., 128 p.
- McQuarrie, E.F., Phillips, B.J. (2008). *Go figure! New directions in advertising rhetoric*. Armonk, New York, London, M.E. Sharpe Publ., 874 p.
- Medvedeva, Ye.V. (2003). *Reklamnaya kommunikatsiya* [Advertising communication]. Moscow, URSS Publ., 218 p.

Mutovina, M.A. (2001). *Angloyazychnaya nauchno-tehnicheskaya reklama: stilistiko-pragmatichesky analiz* [Scientific-technical advertisement in English: stylistic-pragmatic analysis]. Bratsk, Bratsk State University Publ., 168 p.

Pirogova, Yu.K., Parshin, P.B. (2000). *Reklamny tekst, semiotika i lingvistika* [Advertising text, semiotics and linguistics]. Moskow, Izdatelstvo Grebennikova Publ., 250 p.

Trehan, R. (2006). *Advertising and Sales Management*. Delhi, Prince Print Process, 834 p.

Zelinska, O.I. (2002). *Lingvalna harakteristika ukraïnskogo reklamnogo tekstu*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Linguistic characteristic of Ukrainian advertising text. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kharkiv, 17 p.

Одержано 6.08.2021.

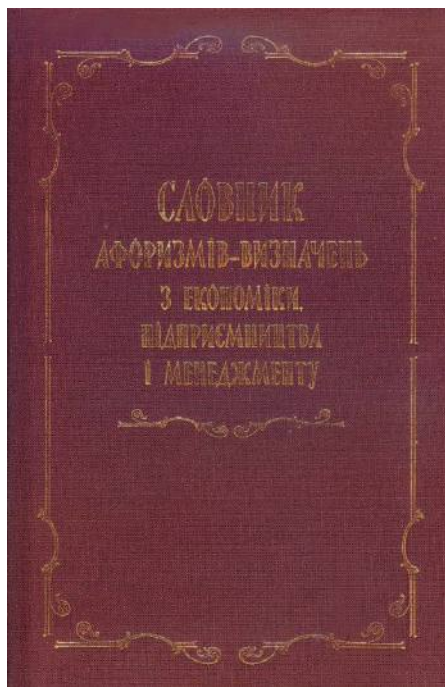
РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

УДК 81'374

Г.В. НАКОНЕЧНА,
кандидатка філологічних наук,
доцентка катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА МЕНЕДЖМЕНТ В АФОРИЗМАХ-ВИЗНАЧЕННЯХ

Рецензія на видання: Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Кобилянський В.О.
Словник афоризмів-визначень з економіки, підприємництва
і менеджменту. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. 408 с.

Прихильники точного й влучного слова, фахівці-економісти й філологи, вибагливі й зацікавлені читачі, поціновувачі книжкових видань, що творчо поєднують у собі наукову точність і художню оригінальність, мають усі підстави насолодитися чудовою книгою – новим словником афоризмів-визначень зі сфери економіки, підприємництва й менеджменту. Автори видання – це творчий тандем у складі науковця-економіста, заслуженого працівника освіти України Анатолія Загороднього, філолога-україніста професора Геннадія Вознюка й підприємця-практика Олександра Кобилянського.

Зміст і значення цієї книги впливає з її назви, в якій поєднано слова **афоризм** і **визначення**. *Визначення* – «формулювання, вислів, у якому розкривають зміст чого-небудь, його істотні ознаки» [Куньч, 2007, с. 126]. Наявність ґрунтовних, вичерпних і докладних визначень наукових понять певної галузі знань притаманна термінологічним словникам тлумачного типу, позаяк їхні автори мають на меті якомога точніше й повніше описати суть означуваних понять. Отож і не дивно, що словникові статті в термінологічних словниках зазвичай великі

за обсягом, громіздкі й складні для запам'ятовування. Слово *афоризм* українська мова запозичила від давньогрецького слова *ἀφορισμός* (означення, вислів), воно має значення «короткий влучний вислів, що в стислій, зручній для запам'ятовування формі містить глибоку думку і став усталеним, крилатим» [Куньч, 2007, с. 46]. Рецензований словник афоризмів-визначень, акумулюючи в назві обидва поняття, демонструє взаємовиключні, на перший погляд, ознаки: з одного боку, строга відповідність суті означуваного поняття, з друго-

го – влучність, дотепність, запам'ятовуваність авторських формулювань. Гадаємо, саме ця особливість взятого до уваги науково-популярного видання є запорукою його успіху й популярності.

Шлях до створення такого оригінального типу словника був тривалим і насиченим копіткою роботою. Знані в Україні лексикографи Анатолій Загородній та Геннадій Вознюк у творчій співпраці від початку 90-х років минулого століття підготували й видали «Фінансовий словник» (Львів, 1996; 1997; К., 2000; 2002), останнє видання якого відзначено премією імені Івана Огієнка (2002), «Фінансово-економічний словник» (Львів, 2005; К., 2007; Львів, 2011), чимало інших галузевих економічних словників, як-от: «Словник-довідник з підприємництва та економіки будівництва» (Львів: Державний університет «Львівська політехніка», 1994. 296 с.); «Гроші. Валюта. Валютні цінності: термінологічний словник» (Львів: БаК, 2000. 184 с.); «Ринок фінансових послуг: термінологічний словник» (Львів: Бескид Біт, 2006. 700 с.); «Банківська справа: термінологічний словник» (Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. 508 с.); «Облік і аудит: термінологічний словник» (Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 632 с.) та ін. Ці лексикографічні видання є безцінними систематизованими зібраннями термінів і їх визначень, що відображають реальний стан сучасної економічної термінології та служать поступові новітніх українських економічних учень.

Цікавою та оригінальною виявилася ідея створити добірку афористичних суджень зі сфери економіки, підприємництва й менеджменту, адже саме влучна, стисла форма таких визначень, самобутність і дотепність трактувань відповідних наукових понять приваблюють читачів, допомагають їм краще осягнути складну суть означуваних термінів і легко запам'ятати афористичну думку та відтворювати її в разі потреби. Звернімося до рецензованої книги, аби відчуті її змістове й емоційне наповнення. Термін «банк», приміром, має в словнику і лірично-поетичне тлумачення «Банк – це грошове перехрестя» (Віктор Кротов), і гумористично-метафоричне «Банк – це місце, де вам позичать парасольку в ясну погоду і будуть вимагати повернути її назад, коли почнеться дощ» (Роберт Фрост), і дотепно-влучне «Банк – ваш друг, а друзі обходяться недешево» (NN) [Загородній, Вознюк, Кобилянський, 2021, с. 17]. Або термін «фінанси», який метафорично потрактовано цитатою Армана Рішельє «Фінанси є тією точкою опори, яка згідно з твердженням Архімеда дає змогу перевернути весь світ», проте комусь із читачів більше до вподоби буде помірковано-виважене судження Амброза Бірса «Фінанси – це мистецтво або наука управління доходами й ресурсами заради більшої вигоди менеджера», а ще комусь припаде до душі крилата фраза Віктора Кротова «Фінанси – це гроші в пошуках призначення» [Загородній, Вознюк, Кобилянський, 2021, с. 332].

Саме точність і запам'ятовуваність суджень – це та особливість афоризму, на якій акцентував німецький науковець і публіцист Вільгельм Швებель: «Афоризм – це істина, що легко запам'ятовується». Проте виокремити серед безлічі висловів іменитих і менш відомих людей ті, які справді адекватно відображають суть поняття, мають оригінальну форму й удатно-гумористичний зміст – це вкрай непросте завдання: цей складний жанр вимагає напруженої уваги до кожної думки та копіткого опрацювання різнопланових матеріалів. У виданні зібрано більш ніж 5 тисяч афоризмів-визначень відомих економістів, бізнесменів, письменників, політиків, науковців – лише покажчик імен охоплює понад 50 сторінок. А їхні афористичні визначення понять, дібрані до словникового складу, відзначаються інтелегентно-стриманою дотепністю («олігарх – це не той, в кого багато грошей, а той, в кого мало совісті» (Нік Синявін) [Загородній, Вознюк, Кобилянський, 2021, с. 196]), метким метафоричним баченням («бізнес – це битва, але жорстокіша битва, ніж звичайний бій. У бою вас можуть убити, але ви помрете вільним. У бізнесі, якщо ви програєте, стаєте рабом. Ви потрапляєте у фінансове рабство. У рабство потрапляють ваші діти» (Володимир Довгань) [Загородній, Вознюк, Кобилянський, 2021, с. 28]), яскравістю і повчальністю формулювань («Дебет – це той же кредит, тільки чужий» (NN) [Загородній, Вознюк, Кобилянський, 2021, с. 79]).

Гадаю, що зібрані й упорядковані за ключовими словами в алфавітній послідовності численні влучні думки провідних економістів-науковців і менеджерів-практиків є особливо цінним довідково-навчальним матеріалом для молодого покоління – студентів і аспірантів.

Адже це зібрання афоризмів-визначень не лише сприятиме утвердженню фахових знань молоді, а й посилюватиме мовну компетенцію юнаків і юнок, подарує їм певну естетичну насолоду і дасть змогу засвоїти й застосовувати в подальшій професійній діяльності дотепні крилаті формулювання.

Показчик імен та список використаної літератури засвідчує, що під час роботи над словником було використано численні наукові, навчально-методичні й довідкові видання: монографії, наукові й науково-популярні статті, навчальну літературу, термінологічні й енциклопедичні словники, нормативні та спеціальні видання. Тому словник знадобиться й професіоналові, й аматору-початківцеві. Він, безумовно, зацікавить викладачів і студентів, аспірантів економічних спеціальностей, підприємців, економістів та менеджерів підприємств різних форм власності, працівників банківських установ, страхових компаній, фіскальних органів – усіх, хто цікавиться сучасною фінансово-економічною проблематикою.

Перефразовуючи неперевершений вислів Максима Рильського, рецензований «Словник афоризмів-визначень з економіки, підприємництва і менеджменту» поєднав у собі «троянди й виноград, красиве і корисне» з інтерпретації термінів цієї галузі знань, він засвідчує новаторство авторського колективу в доборі яскравих і оригінальних визначень відповідних понять, а також актуальність, універсальність, корисність словника.

Список використаної літератури

Загородній, А.Г., Вознюк, Г.Л., Кобилянський, В.О. (2021). *Словник афоризмів-визначень з економіки, підприємництва і менеджменту*. Львів: Видавництво Львівської політехніки.

Куньч, З.Й. (2007). *Універсальний словник української мови*. Тернопіль: Видавництво навчальної книги «Богдан».

References

Kunch, Z.J. (2007). *Universal'nyj slovnyk ukrains'koi movy* [Universal dictionary of the Ukrainian language]. Ternopil, Bohdan Publ., 847 p.

Zahorodniy, A.H., Vozniuk, H.L., Kobylansky, V.O. (2021). *Slovnnyk aforyzmviv-vyznachen z ekonomiky, pidprijemnytstva i menedzhmentu* [Dictionary of Aphorisms-definitions in Economics, Entrepreneurship and Management]. Lviv, Vydavnytstvo Lvivskoi Politekhniky Publ., 408 p.

Одержано 26.08.2021.

НАШІ АВТОРИ

Аністратенко Антоніна Віталіївна – доктор філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Анненкова Олена Сергіївна – доктор філологічних наук, професор кафедри світової літератури та теорії літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ).

Білик Наталія Леонідівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Білоусова Вікторія Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

Василишин Ігор Петрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Заліпська Ірина Ярославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України.

Зінуква Наталія Вікторівна – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології та перекладу Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Капніна Галина Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ).

Каричковська Світлана Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва.

Келембет Раїса В'ячеславівна – старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

Колесник Оксана Борисівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва.

Красота Олена Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету.

Кулакевич Людмила Миколаївна – доктор філологічних наук, доцент кафедри українознавства Українського державного хіміко-технологічного університету (м. Дніпро).

Ліпін Гліб Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара.

Ліпіна Вікторія Іванівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри порівняльної філології східних та англійських країн Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Матвієнко Леся Григорівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету.

Наконечна Галина Василівна – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Недайнова Ірина Василівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Односум Наталія Володимирівна – аспірант кафедри світової літератури та теорії літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ).

Оляндер Луїза Костянтинівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).

Паламар Наталя Ігорівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка.

Подпльота Світлана Володимирівна – доктор філософії в галузі педагогіки, старший викладач кафедри іноземних мов Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Приходько Ілона Миронівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Супрун Володимир Миколайович – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Супрун Людмила Вікторівна – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, кафедри міжнародних відносин та журналістики Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» (м. Київ).

Талан Наталія Ігорівна – викладач кафедри англійської філології та перекладу Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Туркевич Оксана Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Харчук Лілія Валеріївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Храбан Тетяна Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут (м. Київ).

Шевчук Зореслава Сергіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Шостак Оксана Григорівна – доктор філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики Національного авіаційного університету (м. Київ).

Шум'яцька Олександра Михайлівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка.

OUR AUTHORS

Antonina V. Anistratenko – Doctor of Philology, Associate Professor, Bukovinian State Medical University (Ukraine).

Yelena S. Annenkova – Doctor of Philology, Full Professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Viktoria V. Bilousova – PhD in Philology, Associate Professor, University of Management and Business (Ukraine).

Natalia L. Bilyk – Doctor of Philology, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Halyna I. Kapnina – PhD in Pedagogy, Associate Professor, Donbass State Pedagogical University (Ukraine).

Svitlana P. Karychkovska – PhD in Pedagogy, Associate Professor, Uman National University of Horticulture (Ukraine).

Raisa V. Kelembet – Senior Lecturer, University of management and business (Ukraine).

Liliya V. Kharchuk PhD in Philology, Lviv Polytechnic National University (Ukraine).

Tetyana Ye. Khraban – PhD in Philology, Associate Professor, Military Institute of Telecommunications and Information Technologies named after Heroes of Kruty (Ukraine).

Oksana B. Kolesnyk – PhD in Philology, Uman National University of Horticulture (Ukraine).

Olena H. Krasota – PhD in Economics, Associate Professor, Poltava State Agrarian University (Ukraine).

Lyudmyla M. Kulakevych – Doctor of Philology, Associate Professor, Ukrainian State University of Chemical Technology (Ukraine).

Glib V. Lipin – PhD in Philology, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

Victoria I. Lipina – Doctor of Philology, Full Professor, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

Lesia H. Matviienko – PhD in Pedagogy, Poltava State Agrarian University (Ukraine).

Halyna V. Nakonechna – PhD in Philology, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University (Ukraine).

Iryna V. Nedainova – PhD in Philology, Associate Professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute” (Ukraine).

Luiza K. Oliander – Doctor of Philology, Full Professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University (Ukraine).

Natalia V. Odnosum – PhD Candidate, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Natalya I. Palamar – PhD in Philology, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine).

Svitlana V. Podplota – PhD in Pedagogy, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Ukraine).

Ilona M. Prykhodko – PhD in Philology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Ukraine).

Zoreslava S. Shevchuk – PhD in Philology, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University (Ukraine).

Oksana G. Shostak – Doctor of Philology, Full Professor, National Aviation University (Ukraine).

Oleksandra M. Shumyatska – PhD in Philology, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine).

Liudmyla V. Suprun – Doctor of Social Communications, Full Professor, “KROK”, University (Ukraine).

Volodymyr M. Suprun mDoctor of Philology, Associate Professor, Vasyl’ Stus Donetsk National University (Ukraine).

Natalia I. Talan – Lecturer, Alfred Nobel University (Ukraine).

Oksana V. Turkevych mPhD in Philology, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine).

Igor P. Vasylyshyn – PhD in Philology, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University (Ukraine).

Iryna Ya. Zalipska – PhD in Philology, Associate Professor, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University (Ukraine).

Nataliia V. Zinukova – Doctor of Pedagogy, Associate Professor, Alfred Nobel University (Ukraine).